EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Svazek 3

6. vydání

2016

•

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Volume 3

Issue 6

2016

Редакційна політика

Європейський політико-правовий дискурс – міжнародний журнал, присвячений міжнародному праву, національному праву європейських країн, політичній науці, міжнародним відносинам та соціології. До публікації в журналі приймаються статті високої якості, які представляють важливий інноваційний, теоретичний, концептуальний, методологічний та емпіричний внесок у відповідних галузях науки. Журнал використовує систему анонімного рецензування з метою верифікації наукової якості статей.

Європейський політико-правовий дискурс особливо зацікавлений в міждисциплінарних дослідженнях в області права, політичної науки та соціології. Вітаються також будь-які дослідження, які стосуються політико-правових проблем різних національних і міжнародних інститутів.

Європейський політико-правовий дискурс приймає для публікації оригінальні матеріали і не розглядає можливості публікації раніше надрукованих матеріалів.

Редакційна колегія:

Борис Бабин, доктор юридичних наук, Міжнародний гуманітарний університет

Олена Гриненко, доктор юридичних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Борис Кормич, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»

Володимир Кузьменко, доктор юридичних наук, професор, Національний університет державної податкової служби

Тамара Латковська, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»

Володимир Лисик, кандидат юридичних наук, доцент, Львівський національний університет ім. І. Франка

Бертран Матьє, доктор права, професор Університету, професор Університету Пантеон, Сорбона Париж-І, Президент Французької асоціації Конституційного права, член Вищої ради юстиції Франції

Олександр Мережко, доктор юридичних наук, професор, Краківська академія Андрія Фрича Моджевського

Андреас Поттакіс, доктор філософії (Оксфорд), Член наукової Ради Європейського центру продовжуваної юридичної освіти, Академія європейського публічного права

Джулиан Робертс, доктор права, професор кримінології, Оксфордський університет

Сергій Саяпін, доктор юридичних наук, доцент, Університет КІМЕП (Алмати, Казахстан)

Ксенія Смірнова, доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Павол Хрівік, PhD в області європейських і глобальних досліджень, Університет Тренчина імені Олександра Дубчека

Галина Куц, доктор політичних наук, професор, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

Тетяна Краснопольська, кандидат політичних наук, доцент, Національний університет “Одеська юридична академія”

Микола Лазарович, доктор політичних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет

Тетяна Нагорняк, доктор політичних наук, професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Марина Нахум, PhD в області антропології, Лондонська Школа Економіки

Микола Польовий, доктор політичних наук, професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Євгеній Цокур, доктор політичних наук, професор, Запорізький національний університет

Тетяна Каменська, доктор соціологічних наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Наталія Коваліско, доктор соціологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка

Олена Лісеєнко, доктор соціологічних наук, професор, Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського

Віталій Онищук, доктор соціологічних наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Валентина Подшивалкіна, доктор соціологічних наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Адміністративні редактори:

Ділара Гаджиєва, кандидат політичних наук, Національний університет “Одеська юридична академія”

Аліна Полухіна, кандидат політичних наук, Національний університет “Одеська юридична академія”

Яна Чернопищук, кандидат юридичних наук в області конституційного і муніципального права

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatn´uje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékolív výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. Evropský politický a právní diskurz přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné članky.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Mezinárodná humanitární Univerzita (*Ukrajina*)

Olena Grynenko, doktor práva, Instituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenka (*Ukrajina*)

Borys Kormich, doctor prava, professor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Universita státní daňové služby (*Ukrajina*)

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Lysyk, Ph.D, docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*)

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti Francie

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakowská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Andreas Pottakis, Právní zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCLE, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva.

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Ksenija Smirnova, doctor právnických věd, profesorkyně, Kyjivská Nacionální univerzita jm. Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčínska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*)

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*)

Tetiana Krasnopolska, Ph.D, docent, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, profesor, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*)

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (London School of Economics)

Mykola Poliovyy, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*)

Tetiana Kamenská, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Natalie Kovalisko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Lvivská Národní univerzita jm. Ivana Franko (*Ukrajina*)

Olena Lisejenko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Jižně-ukrajinská Národní pedagogická univerzita jm. K.D. Ušinského (*Ukrajina*)

Vitalij Oniščuk, Doktor společenských věd, profesor, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Valentyna Podšyvalkina, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The *European Political and Law Discourse* – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, International Relations, Sociology is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The *European Political and Law Discourse* has a particular interest in interdisciplinary approaches to law, political science and sociology, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The *European Political and Law Discourse* accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, International Humanitarian University

Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodimir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor, National University of State Tax Service

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I, President of the French Association of Constitutional Law, member of the High Council for the Judiciary of France

Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil, Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE, Deputy Director at Academy of European Public Law

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of Criminology, University of Oxford, a member of the Sentencing Council of England and Wales

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant Professor, School of Law, KIMEP University (Almaty, Kazakhstan)

Kseniia Smirnova, Doctor of Laws, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Pavol Hrivík, PhD in European and Global Studies, Alexander Dubcek Trencin University

Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science, National University "Odessa Law Academy"

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science, Professor, Ternopil National Economic University

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London School of Economics

Mykola Polovyi, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science, Professor, Zaporozhye National University

Tetiana Kamenska, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Nataliia Kovalisko, ScD in Sociology, Professor, Ivan Franko National University of Lviv

Olena Liseienko, ScD in Sociology, Professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynskyi

Vitalii Onyschuk, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Valentyna Podshyvalkina, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy"

Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy"

Iana Chernopyshchuk, PhD in constitutional and municipal law

Indexing by Index Copernicus:
http://journals.indexcopernicus.com/Evropsky+politicky+a+pravni+diskurz,p24782461,3.html

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ
Evidenční číslo: MK ČR E 22311
Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO
Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Liliana Tymchenko, THE CONCEPT OF «INDIGENOUS PEOPLES» IN MODERN INTERNATIONAL LAW (ON THE EXAMPLE OF KARAITES) 7

Valentyna Rzhevskaya, DEFINING AND DEVELOPING THE CONCEPT OF «COLLECTIVE SECURITY» IN STUDY AND PRACTICE OF INTERNATIONAL LAW 17

Ivan Stakhurskyi, COMMON SECURITY AND DEFENCE POLICY OF THE EUROPEAN UNION AFTER BREXIT: RENAISSANCE OR DEGRADATION? 25

Emmanuel Jabea Eluke, THE ROLE OF THE AFRICAN GROWTH AND OPPORTUNITY ACT IN THE IMPLEMENTATION OF THE US ECONOMIC POLICY OBJECTIVES IN CENTRAL AFRICA 33

Dmytro Chybisov, HARMONIZATION OF PROVISIONS OF THE AGREEMENT ON TRADE-RELATED ASPECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN THE EUROPEAN UNION 40

Volodymyr Volosetskyi, EU LEGISLATION IN THE FIELD OF PERSONAL DATA PROTECTION 50

Vladyslava Tsviki, ENFORCED DISAPPEARANCE IN INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW 55

Diana Kniazieva, JURISDICTION *RATIONE TEMPORIS* OF HYBRID CRIMINAL COURTS 61

Bohdana Mukan, PRECONDITIONS FOR EMERGENCE AND FORMATION OF NATIONAL BODIES OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS 66

Kseniia Smyrnova, Iryna Letunovska, EU-UKRAINE ASSOCIATION AGREEMENT: LEGAL TERMINOLOGY AND IMPLEMENTATION CHALLENGES 75

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Larysa Nalyvaiko, Alina Orieshkova, INTERACTION OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS AND NATIONAL POLICE IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT 81

Iryna Polishchuk, THE CONSTITUENTS OF PROFESSIONAL POTENTIAL OF CIVIL SERVANTS 87

Nataliia Kovalko, Artem Drozd, TOPICAL PROBLEMS OF LEGAL AND RELIGIOUS CONTENT OF THE RIGHT TO HUMAN DIGNITY 94

Anastasiia Klimenko, SOME QUESTIONS REGARDING THE PRINCIPLES OF SOCIAL SECURITY LAW 99

Bohdan Mokhonchuk, CHARACTERISTIC OF THE ELECTORAL DISTRICT, AS A COMPLEX ELEMENT OF THE ELECTORAL SYSTEM 105

Iryna Horodetska, CLASSIFICATION OF ADMINISTRATIVE-LEGAL NORMS, REGULATING PUBLIC RELATIONS IN THE AREA OF PROTECTION, USE AND REPRODUCTION OF ANIMAL WORLD 114

Iryna Menso, CLASSIFICATION OF WORKS FORMS AS COMPONENTS OF ELECTRONIC LIBRARIES 119

Ivanna Matseliukh, THE INSTITUTE OF OFFENCE IN REGULATION OF CHURCH RELATIONS: HISTORIOGRAPHY DIMENSION 126

Dmytro Kostyuk, THE ROLE OF SECRET DIPLOMACY IN GERMAN PREPARATIONS FOR THE BEGINNING OF THE SECOND WORLD WAR 131

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Nataliia Hnatenko, POLITICAL CORRUPTION IN ACTIVITY OF THE UKRAINIAN PARLIAMENT: THEORY AND PRACTICE 140

Olena Stoyko, INSTITUALIZATION OF PARTY SYSTEMS IN POSTSOCIALIST STATES: CHALLENGES AND PERSPECTIVES 147

Ihor Osadchuk, «PARTIES OF POWER» AND RULING PARTIES IN POST-SOVIET COUNTRIES 154

Taofeek Olaiwola Dalamu, PATIENCE JONATHAN'S RHETORIC OF ABSURDITY AND CALUMNY IN THE 2015 NIGERIAN PRESIDENTIAL ELECTIONEERING CAMPAIGNS 162

Iryna Grytsai, STATE GENDER POLICY: EXPERIENCE OF UKRAINE AND THE EU MEMBER STATES 176

Viktoria Timashova, SELF-ORGANIZATION AND SELF-REGULATION AS ABILITY AND FUNCTION OF THE POLITICAL SPHERE OF LIFE 183

Artur Fesenko, Viktoriia Chorna, MIGRATION INTENTIONS OF EDUCATED UKRAINIAN YOUTH AS THE FACTOR OF LABOR POTENTIAL DESTRUCTION AND THE OBSTACLE FOR STABLE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY 189

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Varvara Verbytska, VIRTUAL DIPLOMACY IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF CONSTRUCTION OF INFORMATION SOCIETY 194

Oleksandr Bilousov, INTERNATIONAL REGULATION OF THE INTERNET AS ADEQUATE ANSWER FOR GLOBAL INFORMATION THREATS 199

Kamil Prymakov, METHODOLOGICAL APPROACHES TO SYSTEMATIZATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF MASS MEDIA IN UKRAINE 206

Mariia Mokriak, NEGATIVE AND PREVENTIVE EFFECT OF MASS MEDIA ON JUVENILE DELINQUENCY 214

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Volodymyr Tarasyuk, AMENDMENTS TO THE CONSTITUTION OF UKRAINE: CAUSES AND CONSEQUENCES 219

Oksana Gyrych, THE ENVIRONMENTAL ISSUES OF THE UKRAINIAN ENERGY SECURITY 225

Nelia Savchyn, CERTIFICATION TRAINING OF JUDGES AS THE WAY TO PREVENT JUDICIAL ERRORS IN CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE 231

Olena Terzi, PECULIARITIES OF STATE CONTROL OVER QUALITY OF MEDICAL SERVICES IN UKRAINE 236

Mariana Shchyrba, ELEMENTS OF THE PATIENT'S LEGAL STATUS 242

Viktoriia Sheverdina, MODERN TRENDS OF EMPLOYER'S PECUNIARY LIABILITY IN UKRAINE 247

Kateryna Nasurlaieva, LEGAL REGULATION IN THE FIELD OF ENGINEERING 253

Olesya Vashchuk, THE IMPACT OF STRESS ON EMOTIONAL STATE OF VICTIM IN THE PROCESS OF GIVING TESTIMONIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS 258

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Ukrainian) 263

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech) 267

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English) 270

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Ліліана Тимченко, к. ю. н.
Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна

КОНЦЕПТ «КОРІННІ НАРОДИ» В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ (НА ПРИКЛАДІ КАРАЇМІВ)

Liliana Tymchenko, PhD in Law
Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

THE CONCEPT OF «INDIGENOUS PEOPLES» IN MODERN INTERNATIONAL LAW (ON THE EXAMPLE OF KARAITES)

Analysis of national legislation does not allow formulating a general idea about the concept of «indigenous peoples». There is no generally accepted concept of «indigenous peoples» in international law.

We believe that there are two categories of «indigenous population» with different levels of assimilation: 1) separated from civilization (Sami, Indians, Chukchi); 2) partially assimilated (Crimean Tatars, Karaites, Krymchaks, Sorbs). This categorization enables personified look at the nature of the each category's' problems. The first category managed to retain its identity (language, traditions, religious practices), but it suffers from insularity and isolation from the achievements of civilization. The second category seeks to restore its identity - namely to reinforce its language, to protect traditions and to return its sanctuary. Both categories are suffering from abuse by their collective rights to land and resources.

Key words: indigenous peoples, karaites, Crimea, rights of karaites, the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, self-identity.

Незважаючи на те, що історія караїмського народу містить багато загадок і протиріч, більшість учених схиляються до висновку про те, що караїми (караї) жили на території сучасного Криму ще за часів існування Київського князівства[1]. Існують переконливі докази того, що караїми є нащадками хазар (населення тюркського походження) та мешканців півострова Крим (таврів, кіммерійців, сармато-аланів, готів)[2]. Караїмська мова відноситься до кипчацької групи тюркських мов. Місцями компактного поселення караїмів у Криму за часів розквіту (XVIII ст.) були м. Гезлев (м. Євпаторія), м. Джуфт-Кале (неподалік від м. Бахчисараю), м. Каффа (м. Феодосія) та колишня столиця Литовського князівства – м. Тракай[3].

У 1897 р. в Російській Імперії мешкало 12,8 тисячі караїмів. Наприкінці XX ст. чисельність

[1] Найдавніший із ста надгробних написів кладовища караїмів у Джуфт-Кале датовано 1593 р.

[2] Російський учений В.П. Алєксєєв (1971) на підставі краніологічних досліджень (вивчення будови черепа) підтвердив, що караїми є нащадками хазар і не мають нічого спільного з євреями. Див. працю: Ефетов, К.А. (2015). *Крымские караимы*. <http://kale.at.ua/>. У 1859 р. Авраам Фіркович (1787-1874, м. Луцьк), російський археолог, провів грунтовні дослідження в Джуфт-Кале та на їх підставі підготував російському уряду доповідну записку «Про походження караїмів», в якій намагався довести, що караїми оселилися в Криму за 500 років до народження Христа. Відомо, що саме після цього документа караїмів визнали неєвреями та надали їм окремі привілеї. Інші дослідники доводили, що караїми з'явилися в Криму в XIV ст. Див: Федорчук, А. (2007). Еврейские некрополи Крыма: история исследования и современное состояние. *Евроазиатский еврейский ежегодник*. <http://library.eajc.org/page70/news13514>. У 1846 р. В.В. Григор'єв, автор ряду важливих праць з хазарської історії, висловлює сумніви щодо єврейського походження кримських караїмів. Він припустив, що караїми «не Євреї, а нащадки тих Турок-Хазар, які, як відомо, сповідували Закон Мойсея і володіли Кримом з 8 до 11 століття». Див.: Федорчук, А.М. Находки и загадки Авраама Фирковича. *Саркел.* <http://sarkel.ru/istoriya/nahodki_i_zagadki_avraama_firkovicha_artyom_fedorchuk>.

[3] Декілька сотень караїмських сімей було вивезено литовським князем Вітаутом для особистої охорони.

караїмів, які мешкали на територіях, що входили до складу Російської Імперії, становила 2,8 тисячі осіб[1]. 100 років тому в Криму мешкало близько 8 тисяч караїмів. Сьогодні в Україні мешкає 1196 представників цього етносу[2]: в Криму – 800[3]; в Західній Україні (Луцьку, Галичі), Мелітополі, Дніпрі, Харкові – близько 400.

Мало хто з пересічних українців знає про те, що за часів існування Російської Імперії представники караїмського народу суттєво впливали на розвиток освіти, медицини, підприємництва, фактично були новаторами у більшості соціальних та економічних сфер.

Перший у Росії «приватний безкоштовний санаторій для дітей незаможних батьків незалежно від національності чи релігії» було побудовано 1913 р. в Євпаторії родиною караїма – Давіда Лейоовича Гелеловича. Будівництво і облаштування санаторію обійшлося родині Гелеловичів у 200 тисяч рублів золотом. Фонд Гелеловичів забезпечував «вічне» існування закладу. Але після революції Фонд було націоналізовано. Сіма Ісаакович Мінаш побудував одну з найкращих будівель міста Євпаторії (нині типографія і редакція газети)[4].

У Мелітополі на кошти Іллі Борисовича Стамболі у 1907-1917 рр. існували перший концертний зал «Зимовий театр Стамболі» та перший кінотеатр.

З ініціативи та на кошти тютюнового фабриканта Соломона Ароновича Когена в Києві протягом 1898-1902 рр. будувалася караїмська кенаса, яку було освячено 1902 р. Після встановлення радянської влади кенасу закрили, а з 1926 р. передали в користування просвітніх установ. У приміщенні кенаси під час Другої світової війни правилася римо-католицька служба Божа, потім діяв ляльковий театр, з 1952 р. – кінотеатр, а з 1981 р. – Будинок актора.

Ставлення радянської влади до культових споруд було типовим. Вони часто знищувались (караїмську кенасу було зруйновано в м. Одесі) або там створювалися такі заклади, що були несумісними з призначенням і спотворювали сам дух такого приміщення (наприклад, у м. Харкові в кенасі було створено клуб-музей «Войовничий безбожник»). У 1930-1940 рр. було знищене караїмське кладовище у м. Харкові, надгробні пам'ятники розікрали.

Представники караїмського народу розглядались Радянською владою як «вороги народу» через те, що вірно служили Російській Імперії та не підтримали революційний рух пролетаріату[5].

Відродження національно-культурної спадщини кримських караїмів почалось з набуттям Україною незалежності. Було створено Всеукраїнську Асоціацію кримських караїмів. У 1999 р. було відреставровано Малу кенасу, а 2005 р. – Велику (Соборну) кенасу в Євпаторії, організовано національний музей, створено дитячий танцювальний ансамбль «Фідан». У 2000 р. відновлено діяльність Духовного Управління караїмів України. У 2003 р. на національному з'їзді було обрано Вищу Раду кримських караїмів – Улу Бійлік. Саме тоді було уточнено самоідентифікацію караїв, констатовано їхні втрати після революції 1917 р. та проголошено головну мету – збереження і відродження народу, правонаступництво духовних та матеріальних цінностей[6].

Сьогодні караїмський народ знаходиться під загрозою зникнення. У дискусіях доводиться чути, що караїмський народ настільки маленький і практично асимільований, що немає сенсу його відроджувати та підтримувати. Блюзнірське ставлення у влади сьогоднішнього Криму до культурних цінностей караїмського народу: руйнується старовинне місто Джуфт-Кале; розграбовується середньовічне караїмське кладовище у м. Феодосії; караїмів не допускають до їхніх святинь для проведення релігійних ритуалів, свят. Караї не беруть участі у розподілі землі в Криму, з ними не консультуються з приводу видобування природного газу, перед використанням земель для військової діяльності. У цьому контексті завдання Української держави – захистити один з найменш чисельних народів світу від наслідків окупаційного режиму Криму. Вмінням поважати права корінних народів визначається рівень демократичності держави. Вмінням захищати їхні інтереси визначається могутність держави. Вмінням нести відповідальність за стан реалізації прав корінних

[1] Зайончковски, М. (2000). *Караимы в армии*. Vilnius: Lietuvos Nacionalinis Muziejus, 87.
[2] «Ми український народ: національно-етнічна мозаїка». Караїми в Україні. Аудіозапис програми. Київ – Прага, 16 квітня 2004 року. Радіо Свобода. <http://www.radiosvoboda.org/a/914892.html>.
[3] Караимы. Как исчезает народ (2014). *Международний творческий лагерь художников*. <http://plener.com.ua/node/209>.
[4] Під час Другої світової війни в Євпаторії було зруйновано побудований С.І. Мінашем у 1911 р. санаторій «Таласса».
[5] Караїм Самуїл Крим очолював білогвардійський кримський уряд.
[6] Крымские караимы. Независимая Украина. <http://karai.crimea.ru/13-nezavisimaja-ukraina.html>.

народів визначається стан розвитку міжнародного співтовариства.

Занепокоївшись тим, що корінні народи стали жертвами історичних несправедливостей внаслідок їхньої колонізації, позбавлення своїх земель, територій і ресурсів, визнаючи нагальну потребу поважати та заохочувати невід'ємні права корінних народів, 13 вересня 2007 р. Резолюцією 61/295 Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про права корінних народів[1]. На думку фахівців, положення цього документа стали новими мінімальними міжнародними стандартами в справі захисту прав корінних народів[2].

Незважаючи на широку підтримку у світі, положення Декларації не отримали загального визнання і викликали серйозну дискусію. Однією з причин є розбіжності щодо розуміння ключового терміну – «корінні народи». «Проблема посилюється тим, – підкреслює в дисертаційному дослідженні Д.М. Киценко, – що зміст, притаманний цьому поняттю в міжнародному праві, абсолютно відрізняється від побутового розуміння терміну «корінний», що, у свою чергу, призводить до неадекватного сприйняття ситуації. Досить часто корінні народи ототожнюють із національними меншинами…»[3]

Піддавши аналізу положення законодавчих актів держав світу, виявити узагальнену позицію стосовно концепту «корінні народи» неможливо. Законодавці використовують близькі за контекстом терміни: «корінне населення», «автохтони», «аборигени», «корінна національність», «населення, яке веде племінний та напівплемінний спосіб життя», «первісні нації» («first nations»), «четвертий світ», «титульні нації», «споконвічні народи» тощо.

У законодавстві багатьох держав – учасниць Європейського Союзу термін «корінні народи» не вживається. Ми пояснюємо це відсутністю корінних спільнот у більшості цих держав і, як наслідок, браком потреби в такому правовому терміні. Етнічні спільноти, які, на нашу думку, могли б розглядатись як «корінні народи» − в Литві (караїми), в Німеччині (лужичани, або лужицькі серби) − віднесено до категорії національних меншин[4].

За сучасних умов найбільш розвинутим щодо реалізації та забезпечення прав корінних народів вважаються законодавства Фінляндії, Норвегії, Швеції. Так, починаючи з 1973 р., у Фінляндії діє Парламент саамі[5], який забезпечує участь представників саамі у плануванні та реалізації культурного самоврядування. Органами з подібними функціями є Асамблея (Сааметінг)[6] у Швеції та Парламент у Норвегії[7]. Термін «корінні народи» активно вживається у фінському, шведському та норвезькому законодавствах.

Заслуговують на увагу положення Закону Латвії «Про вільний розвиток і права на культурну автономію національних і етнічних груп Латвії» 1991 р. (Law «On the Unrestricted Development and Right to Cultural Autonomy of Latvia's Nationalities and Ethnic Groups»[8]), який приділяє суттєву увагу захисту культурних прав автохтонного народу – лівів (у термінології самого закону – «стародавня корінна національність»), котрі споконвіку мешкали на землях Латвії.

Стаття 4 Закону передбачає відповідальність влади і інститутів управління за збереження національної самобутності та історичного культурного середовища лівів, а також за відновлення і розвиток соціально-економічної інфраструктури територій, котрі вони населяють. Стаття 5 Закону гарантує сприяння та матеріальну підтримку національним товариствам, асоціаціям і організаціям,

---

[1] Декларация Организации Объединенных Наций о правах коренных народов (2007). *ООН.* <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/indigenous_rights.shtml>.

[2] *Виступ представника Фінляндії // Официальные отчеты / Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк, Генеральная Ассамблея, Шестьдесят первая сессия, 108-е пленарное заседание, Четверг, 13 сентября 2007 года, A/61/PV.108, 15 ч. 00 м.,* 10. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/504/67/PDF/N0750467.pdf?OpenElement>.

[3] Киценко, Д.М. (2003). *Міжнародно-правовий статус корінних народів*: дис. канд. юр. наук. Харків, 11.

[4] При цьому важливо зазначити, що інтереси лужичан ефективно забезпечуються на підставі положень Закону про права сербів у Вільній державі Саксонія та Закону про права сербів / венедів у землі Бранденбург. З повагою ставиться Литовська держава до караїмів, всіляко підтримуючи збереження ідентичності караїмського населення.

[5] Sámediggi. Saami Parliament in Finland. <http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=78&Itemid=196>.

[6] Створена національним Парламентом Швеції у 1992 р.

[7] Створений у 1989 р. на підставі Закону про саамі 1987 р.

[8] Law «On the Unrestricted Development and Right to Cultural Autonomy of Latvia's Nationalities and Ethnic Groups». <http://www.humanrights.lv/doc/latlik/ethnic.htm>.

які, в свою чергу, зобов'язанні працювати в рамках законів Латвійської Республіки і повинні поважати суверенітет і неподільність Латвії.

Для того, щоб уявити характер розбіжностей щодо розуміння самого концепту «корінні народи» між європейськими та американськими державами, необхідно зануритися в історію колонізації Америки та простежити логіку формування відносин з аборигенними народами Європи.

По-перше, відділити автохтонне населення держав Європи від «нащадків різних історичних хвиль заселення конкретних територій» проблематично[1]. Водночас, аби виокремити корінне населення від прибулих з інших континентів, достатньо використати «принцип солоної води».

По-друге, «автохтони» Америки мають складніші та триваліші відносини з «колонізаторами», ніж «автохтони» Європи. Як наслідок, більш розвинутою, хоча й більш суперечливою, є практика закріплення їхніх прав.

Американські держави були змушені «опікуватися» питаннями корінних народів з початку колонізації самого континенту. Відомо, що жоден індіанський народ не визнавався незалежним народом, цивілізованим, таким, з яким можна було б укладати рівні угоди. Про це свідчить, наприклад, постанова Конгресу США 1871 р.[2]

В Канаді правовий статус корінних народів визначається виходячи з того, до якої категорії осіб вони віднесені законодавством: індіанців, ескімосів (інуїтів) чи метисів[3].

Згідно зі ст. 35 (1) Конституційного акта 1982 р., цей масив поділяється на дві категорії документів, які закріплюють договірні права («treaty rights») й аборигенні права («aboriginal rights»)[4]. Зміст договірних прав зводиться до того, що землі, котрі «перебували у володінні індіанських племен до початку колонізації, переходять у власність Британської Корони, яка виділяє індіанським племенам для задоволення їхніх потреб «зарезервовані землі», а також надає право обмеженого користування певними землями за межами резервацій. При цьому племена отримують певні матеріальні блага, право на регулярне грошове утримання і певні додаткові права у соціальній сфері та сфері освіти»[5].

Аборигенні права закріплюються ратифікованими Канадою міжнародними угодами, федеральним законодавством, законодавством провінцій та судовими рішеннями. Так, п. 24 ст. 91 Конституційного акта 1867 р. визначення правового статусу корінних народів Канади віднесено до компетенції парламенту Канади, а не провінції або території. Обов'язкова участь самих корінних народів у обговоренні рішень щодо їхнього правового статусу передбачена положеннями ч. 2 Конституційного акта 1982 р. «Права корінних народів». Індіанський акт 1876 р. (багаторазово переглянутий) регламентує адміністративну діяльність індіанців, котрі мешкають в одній резервації (звільнення від оподаткування власності індіанців; захист матеріальної культури індіанців; право на безкоштовну початкову та середню освіту)[6].

Важливим висновком фахівців стосовно питання про право корінних народів на самовизначення є диференційований підхід, завдяки якому уряд Канади визначає потреби народу та реальні можливості реалізації такого права[7].

Виходячи з вищевикладеного, легко зрозуміти контекст, у рамках якого генерувалися ідеї щодо ставлення до корінних народів, відступаючи від позиції «недорозвинутості», «нецивілізованості», «ущербності». Європейські держави поступово переходили до визнання «оригінальності», «унікальності» і водночас гідності та рівності корінних народів.

Так, у рамках Брюссельської конференції щодо работоргівлі в Африці 1889-1890 рр. було

[1] Соколовский, С.В. (2016). *Политика признания коренных народов в международном праве и законодательстве Российской Федерации*. Москва: ИЭА РАН, 53-54. <http://static.iea.ras.ru/books/250_sokolovski.pdf>.

[2] Про це докладно в праці: Бауринг, Б. (1999). Права коренных народов: обзор международного права. *Проблемы миграции*, 27.

[3] Section 35 (2), Constitution Act 1982. *The University of British Columbia*. <http://indigenousfoundations.arts.ubc.ca/home/government-policy/constitution-act-1982-section-35.html>.

[4] Детальніше див.: Киценко, Д.М. (2003). *Міжнародно-правовий статус корінних народів*: дис. канд. юр. наук. Харків, 102-115.

[5] Див. Киценко, Д.М. (2003). *Міжнародно-правовий статус корінних народів*: дис. канд. юр. наук. Харків, 113.

[6] Див.: Киценко, Д.М. (2003). *Міжнародно-правовий статус корінних народів*: дис. канд. юр. наук. Харків, 114.

[7] Детальніше див.: Киценко, Д.М. (2003). *Міжнародно-правовий статус корінних народів*: дис. канд. юр. наук. Харків.

домовлено зупини такий злочин, як работоргівля, надати народам аборигенної Африки ефективний захист і забезпечити перевагами миру й цивілізації[1] (Également animés de la forme volonté de mettre un terme aux crimes et aux dévastations qu'engendre la Traite des Esclaves Africains, de protéger efficacement les populations aborigènes de l'Afrique, et d'assurer à ce vaste continent les bienfaits de la paix et de la civilization). Незважаючи на те, що африканські території все ще знаходились під суверенітетом та протекторатом «цивілізованих» народів і, таким чином, європейські держави підкреслювали неспроможність африканських народів керувати самостійно на своїх територіях, ставлення до людської суті, до її честі та гідності кардинально змінилось. Такі варварські звичаї, як канібалізм та принесення в жертву людини, скасовувалися (ст. II).

Ще раз підкреслимо, що факти «другорядності», «нецивілізованості» корінних народів обумовлювали потребу в опікунстві над ними. Яскравим прикладом нерівного ставлення до представників корінних народів є історія звернення вождя Ліги ірокезів (Конфедерація шести націй ірокезів), Дескахеха до учасників Ліги Націй. У 1923 р. він прибув з Канади до Женеви із зверненням стосовно визнання суверенітету ірокезів: «Племена, що входять до держави шести націй ірокезів, а саме: мохоки, онайда, онондага, кайюга, сенека і тускарора, вже протягом багатьох століть є організованими народами і мають власну систему самоврядування в рамках своїх територій. Ці племена об'єдналися і створили свою Лігу ірокезів задовго до появи Ліги Націй для підтримки взаємного миру»[2]. Історія свідчить про те, що Ліга Націй не вважала за можливе вислухати представника Ліги ірокезів.

Через відсутність у держав однакового бачення змістового наповнення концепту «корінний народ», загальновизнане поняття в міжнародному праві на сьогодні не могло сформуватися[3]. Тому робити однозначний висновок щодо того, що караїми не відповідають критеріям, визнаним у міжнародному праві, некоректно з точки зору юридичної логіки. Ще раз зауважимо, що в міжнародному праві не існує загальновизнаних критеріїв індигенності.

Об'єктивним є те, що в рамках міжнародних міжурядових організацій напрацьовано декілька підходів.

Визначальним елементом поняття «корінні народи» є критерій індигенності («автохтонности», «туземності», «аборигенності»)[4], згідно з яким до корінних народів належать: 1) спільноти (етноси), які провадять відокремлений спосіб життя (*відособленість від досягнень сучасної цивілізації* – підхід Конвенції МОП №107)[5], або 2) спільноти, які заявляють про свою автохтонність (*принцип самоідентифікації* – ст. 1 Конвенції МОП №169)[6].

---

[1] Текст Генерального акта Брюссельської конференції щодо работоргівлі в Африці, 1890 (General act of the Brussels conference relative to the African slave trade). <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.35112104560067;view=1up;seq=6>.

[2] Дескахех, лист Серу Д.Е. Драммонду, Генеральному секретарю Ліги Націй, від 6 серпня 1923 року. Текст також відомий під назвою «Заклик до справедливості від вождя червоношкірих» («The Red Man's Appeal For Justice»). <http://cendoc.docip.org/collect/deskaheh/index/assoc/HASH0198.dir/R612-11-28075-30626-8.pdf>.

[3] Тут важливо зауважити, що досягнення науки (йдеться про наукові концепції або класифікації) також не мають суттєвого впливу на розвиток міжнародно-правового поняття «корінний народ».

[4] Про розбіжності у використанні термінології див. працю: Соколовский, С.В. (2016). *Политика признания коренных народов в международном праве и законодательстве Российской Федерации.* Москва: ИЭА РАН. <http://static.iea.ras.ru/books/250_sokolovski.pdf>.

[5] Виходячи зі ст. 1 Конвенції МОП № 107 про захист і інтеграцію корінного та іншого населення, що провадить племінний та напівплемінний спосіб життя, у незалежних країнах 1957 р. під захистом знаходяться особи: 1) які провадять племінний та напівплемінний спосіб життя; 2) котрі знаходяться на нижчій стадії розвитку, ніж інша частина загальнодержавного колективу; 3) правове становище яких регулюється частково або повністю їхніми власними звичаями, традиціями або ж спеціальним законодавством; 4) які є нащадками жителів, що населяли країну або географічну область, частиною якої є ця країна, за часів її завоювання або колонізації; 5) способом життя яких є соціально-економічний і культурний лад часів завоювання або колонізації. Див. текст Конвенції на сайті Верховної Ради України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_014>.

[6] У Конвенції МОП № 169 1989 р. щодо корінних народів і народів, котрі провадять племінний спосіб життя у незалежних країнах, держави підкреслили необхідність прийняття нових міжнародних норм з метою ліквідації орієнтації на асиміляцію корінних народів. На відміну від Конвенції МОП №107, суб'єктами захисту міжнародного суспільства ставали «народи» (ст. 1), а не «особи» або «населення». До характерних рис таких народів віднесено: 1) племінний спосіб життя; 2) чинник проживання в незалежних державах; 3) особливості соціальних, культурних та економічних умов життя, які є відмінними від інших груп національного

Підхід Світового Банку до визначення поняття «корінні народи» еволюціонував разом з розвитком загальних норм міжнародного права. Якщо в Операційній директиві 1982 р. як категорії «племінного населення», яке потребувало спеціального захисту, виступали *етнічні групи із стабільними економічними системами, що характеризуються низькими енергозатратами та стабільним обсягом споживання (наприклад, мисливці-збирачі, фермери, хлібороби, котрі практикують підсічне землеробство, скотарі-кочівники та рибалки)*[1], то в новій Операційній директиві 1991 р. Світовий Банк характеризує «корінні народи» як такі, що можна ідентифікувати в конкретних географічних районах і котрі мають тією чи іншою мірою такі ознаки, як:

(a) тісна прихильність до споконвічних територій і природних ресурсів у цих районах;

(b) самоідентифікація і ідентифікація іншими як членів особливої культурної групи;

(c) корінна мова, яка часто відрізняється від національної мови;

(d) наявність традиційних соціальних і політичних інститутів;

(e) виробництво, орієнтоване на виживання (primarily subsistence-oriented production)[2].

Очевидною відмінністю другого поняття (Операційна директива 1991 р.), є суттєва зміна контексту його формулювання. До уваги береться ставлення самого корінного народу до себе (*самоідентифікація*) і оцінка інших членів суспільства (*ідентифікація іншими як членів особливої культурної групи*)[3]. Раніше робота щодо захисту прав корінних народів провадилася в контексті колонізаційної політики. Всі оціночні категорії повністю залежали від позиції держави-покровительки.

Операційна директива Світового Банку 2005 р.[4] ще більше конкретизувала ознаки терміну

суспільства; 4) регулювання становища таких народів власними звичаями, традиціями або спеціальним законодавством; 5) те, що вони є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, в період її завоювання або колонізації *або в період встановлення існуючих державних кордонів*; 6) збереження деяких або всіх своїх соціальних, економічних, культурних та політичних інститутів. «Основоположний критерій для визначення груп, на які поширюються положення цієї Конвенції» (п. 2 ст. 1) – це «вказівка самих народів на їхню приналежність до корінних або тих, що провадять племінний спосіб життя». Див. текст Конвенції на сайті Верховної Ради України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_188>.

[1]Таким етнічним групам притаманні різною мірою такі ознаки:

a) повна або відносна географічна ізоляція;

b) лише часткова акультурація щодо соціальних норм домінуючого суспільства або її відсутність;

c) натуральна немонетизована або монетизована лише частково економіка, незалежна від національної економічної системи;

d) етнічні відмінності від решти суспільства;

e) відсутність писемності і неписьменність;

f) лінгвістичні відмінності від решти суспільства;

g) тісна ідентифікація з певною територією;

h) господарство і спосіб життя, що залежать від навколишнього середовища;

i) відсутність національного політичного представництва у місцевих політичних лідерів, політичних прав у індивідів і груп, частково через неучасть у політичних процесах;

j) правова закріпленість традиційних земель, відсутність гарантій на землі та судового захисту; слабкий захист від порушників, навіть якщо кордони племінних територій адміністративно закріплені.

Див. документ: Operational Manual Statement 2.34: Tribal People in Bank-Financed Projects. <http://siteresources.worldbank.org/INTSAFEPOL/Resources/Indigenous_peoples_review_august_2011.pdf>.

[2] Annex 2. Operational Directive 4.20 – Indigenous Peoples. <http://siteresources.worldbank.org/INTSAFEPOL/Resources/Indigenous_peoples_review_august_2011.pdf>.

[3] Зрозуміло, що розробка положень Операційної директиви Світового Банку 1991 р. відбувалася під впливом дослідження, проведеного спеціальним доповідачем Підкомісії з питань запобігання дискримінації та захисту прав меншин Хосе Р. Мартінесом Кобо (Jose R. Martinez Cobo). Робоче визначення Х.Р. Кобо найбільш широко використовується у сучасних міжнародно-правових документах та документах права Європейського Союзу. Див.: The Concept of indigenous peoples / Background paper prepared by the Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues. Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues. Division for Social Policy and Development. DEPARTMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL AFFAIRS. United Nations. PFII/2004/WS.1/3. – 19. <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fundesadspd.org%2FIndigenousPeoples%2FLibraryDocuments%2FMart%25C3%25ADnezCoboStudy.aspx&ei=0YDkVK-JMdTjauzzgvAC&usg=AFQjCNHq-a8UmCvvqUUwJarKG2RCCGaEUw&bvm=bv.85970519,d.d2s>.

[4] До числа характеристик було віднесено:

(a) самоідентифікацію як члена особливої корінної культурної групи і визнання цієї ідентичності іншими;

«корінні народи», вилучивши з числа характерних ознак «виробництво, орієнтоване на виживання».

Практика свідчить про те, що міжнародні організації віддають перевагу підходу, де домінуючою ознакою є *відособленість від досягнень сучасної цивілізації*, а не самоідентифікація. На сьогодні є досить багато прикладів того, коли співтовариствам, котрі віднесли себе до категорії корінних народів, було відмовлено в такому статусі. У праві бути представленими на конференції корінних народів було відмовлено бурам у ПАР[1], оркнейцям (Шотландія) і уельсцям у Великій Британії[2].

Наразі дискусію щодо застосування критеріїв індигенності не завершено. Про це свідчать і матеріали Офіційних звітів Генеральної Асамблеї ООН по «Декларації ООН про права корінних народів» 2008 р., висновки Комітету з прав людини ООН, зроблені щодо бастерів у 2000 р., національна практика визнання того чи іншого співтовариства «корінним народом», а також прямо протилежні концепції юристів-міжнародників, які спеціально досліджували проблему корінних народів.

Раціональним, на нашу думку, є висновок Світового Банку, який було виписано в 2010 р. під час аналізу стану розвитку муніципальної служби Белізу[3]: «Визначення «корінних народів» має бути прийняте на національному рівні, оскільки немає міжнародного визначення груп, котрі розглядаються як «корінні».

У цьому контексті вважаємо, що слід переглянути критерії віднесення тих чи інших етносів до категорії «корінних народів». Чинник «прив'язаності до землі» не повинен бути критичним, а має бути тільки одним із можливих. Вважаємо, що на сьогодні варто розрізняти щонайменше дві категорії «корінного населення» з різним рівнем асиміляції: 1) **відокремлені від цивілізації** (саамі, індіанці, чукчі); 2) **частково асимільовані** (кримські татари, караїми, кримчаки, лужичани). Ця категоризація дає можливість персоніфіковано поглянути на суть проблем кожної категорії. Першій категорії вдалося зберегти свою ідентичність (мову, традиції, релігійні обряди), але вона потерпає від замкнутості та відірваності від, умовно кажучи, досягнень цивілізації. Друга категорія, будучи асимільованою і, як наслідок, залученою до розбудови «цивілізації», прагне відновити свою ідентичність, а саме – укріпити свою мову, захистити традиції та повернути свої святині. Обидві категорії страждають від зловживань їхніми колективними правами на землю та ресурси. І якщо першу категорію час від часу запрошують до переговорного процесу (корінні народи Канади), то друга категорія навіть не береться до уваги (караїми, кримчаки).

Кримські караїми ідентифікують себе як «корінний народ Криму, що об'єднаний спільністю крові, мови та звичаїв, усвідомлює власну етнічну індивідуальність, кровну спорідненість з іншими тюркськими етносами, самобутність культури та релігійну самостійність, відчувають особливі почуття до Криму як до історичної Батьківщини, дружнє ставлення до інших народів і конфесій, поважають їхню самоідентифікацію»[4].

20 травня 2016 р. Національним з'їздом кримських караїмів-тюрків, який відбувся у м. Сімферополі, було прийнято «Програму по збереженню та відродженню історико-культурної спадщини караїмів-тюрків», у рамках якої до завдань організацій кримських караїмів віднесено:

- надання кримським караїмам статусу корінного малочисельного народу;
- збереження (підтримку, відновлення, реставрацію) об'єктів культурної спадщини та створення національних центрів;
- збереження та відродження караїмської мови;

(b) колективну прикріпленість до географічно різних місць проживання або споконвічних територій, до природних ресурсів у цих місцях проживання і територіях;
(c) звичаєві культурні, економічні, соціальні або політичні інститути, які відділені від тих, що домінують у суспільства і культурі (customary cultural, economic, social, or political institutions that are separate from those of the dominant society and culture);
(d) корінну мову, яка часто відрізняється від офіційної мови країни або регіону.
Див. документ: Operational Policy 4.10 – Indigenous Peoples.
<http://siteresources.worldbank.org/INTSAFEPOL/Resources/Indigenous_peoples_review_august_2011.pdf>.

[1] Corntassel, J.J., Primeau, T.H. (1995). Indigenous «Sovereignty» and International Law: Revised Strategies for Pursuing «Self-Determination». *Human Rights Quarterly,* 343.

[2] Coates, K.S. (2004). *A Global History of Indigenous Peoples Struggle and Survival*. New York: Macmillan, 253.

[3] Belize – Municipal Development Project: indigenous peoples plan: Indigenous peoples framework (2010). *The World Bank.* <http://documents.worldbank.org/curated/en/403881468012684373/Indigenous-peoples-framework>.

[4] Самоидентификация. *Крымские караимы*. <http://karai.crimea.ua/>.

- відновлення традиційних ремесел;
- науково-дослідну роботу щодо історії та культури кримських караїмів;
- визнання національного статусу караїмських святинь та повернення їм історичних назв;
- припинення спроб фальсифікації в засобах масової інформації походження кримських караїмів-тюрків і нав'язування чужої їм релігії;
- виховання у молоді інтересу до історико-культурної спадщини кримських караїмів[1].

Україна, приєднавшись у 2014 р. до Декларації про корінні народи, продемонструвала своє прагнення до реальних дій щодо збереження, підтримки та розвитку корінних народів, які мешкають на її території, залучення їх до визначення пріоритетів і розробки стратегій сталого розвитку, що пов'язано з використанням земельних, водних, лісових, рекреаційних, мінеральних ресурсів, розташованих у місцях компактного проживання караїмів.

Не можна сказати, що процес створення інституційних механізмів та залучення караїмів до реалізації державних проектів дається легко. На тлі окупації Російською Федерацією півострова Крим, каменем спотикання стало питання стосовно визнання караїмів корінним народом. Автор багатьох праць з проблем етногенезу С.В. Соколовський підсумував, що жодне з етнічних співтовариств, які мешкають у Криму, не можуть розглядатись як аборигенні першопоселенні через те, що не відповідають принципу першого володіння. Як науковий аргумент наводиться той факт, що для абсолютної більшості співтовариств цей принцип не є придатним через складні міграційні процеси в Старому Світі[2].

При цьому російський етнолог наводить доволі корисний для нашого дослідження фрагмент дослідження Гійома де Рубрука, де згадуються пращури караїмів – комани, або половці: *«На морі від Керсона до Танаіда [Дона] знаходяться високі миси, а між Керсона і Солдана [Судаком] існує сорок замків; майже кожен з них мав особливу мову; серед них було багато Готів, мова яких Німецька. <…> на рівнині до приходу Татар жили Комани і змушували вищезгадані міста та замки платити їм данину. А коли прийшли Татари, Комани, які усі збігли до берега моря, увійшли в цю землю в такій величезній кількості, що вони пожирали один одного взаємно, живі – мертвих...»*[3]

Виходячи з цього фрагмента, легко зробити висновок про те, що саме караї і є тими самими автохтонами, котрі мешкали на території півострова Крим задовго до появи на їхніх територіях золотоординців (Золота Орда) та росіян (Російська Імперія).

С.В. Соколовський вказує на те, що вся логіка міжнародного життя корінних народів виходить з відмови цих народів від інтеграції до сучасної економіки та способу життя, а також захищає фундаментальне право на вибір способу життя. «Добре інтегровані в політичному, економічному і культурному відношенні спільноти мають право на захист своїх мовних і культурних особливостей, але не на пакет економічних прав і привілеїв, котрий захищає традиційний спосіб життя корінних народів у міжнародно-правовому значенні цього терміну, – пише російський дослідник, – що передбачає як основну відмітну ознаку ведення екстенсивного господарства та експлуатацію природних ресурсів (фауни і флори), відновлення яких вимагає охоронних режимів на значних територіях і тому включає також і права на землі, на яких це традиційне господарство ведеться»[4].

За умов глобалізації та сучасного розвитку зв'язків між народами, контекст захисту традиційного способу життя змінився. Йдеться про доступ до органів влади та антидискримінаційну політику в освітянській сфері.

З іншого боку, сучасне міжнародне право дедалі більше демонструє своє піклування про

[1] Программа по сохранению и возрождению историко-культурного наследия крымских караимов-тюрков. Принята единогласно делегатами Национального съезда крымских караимов-тюрков 20 мая 2016 г. (г. Симферополь). <http://karai.crimea.ru/935-programma-po-soxraneniyu-i-vozrozhdeniyu-istoriko-kulturnogo-naslediya-krymskix-karaimov-tyurkov.html>.

[2] Див.: Соколовский, С.В. (2016). *Политика признания коренных народов в международном праве и законодательстве Российской Федерации.* Москва: ИЭА РАН, 51. <http://static.iea.ras.ru/books/250_sokolovski.pdf>.

[3] Путешествие в Восточные страны Вильгельма де Рубрук в лето Благости 1253. *Исторический факультет Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова.* <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/rubruk.htm>.

[4] Соколовский, С.В. (2016). *Политика признания коренных народов в международном праве и законодательстве Российской Федерации*. Москва: ИЭА РАН, 49. <http://static.iea.ras.ru/books/250_sokolovski.pdf>.

соціально-культурні особливості етнічних спільнот, які в окремих випадках важко виокремити з-поміж економічних і політичних вимог і відділення яких може призвести до подальшого пригнічення та остаточного знищення корінного народу.

У ситуації з караїмами йдеться про збереження та розвиток їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності у складі суверенної і незалежної Української Держави через утворення національно-культурної автономії[1]. Саме цим шляхом намагається йти Україна і саме тому Україна засуджує будь-які спроби обмеження окупаційною владою Російської Федерації політичних та соціальних прав, громадянських свобод громадян України, котрі проживають в Автономній Республіці Крим та Севастополі.

References:

1. Bauring, B. (1999). Prava korennyh narodov: obzor mezhdunarodnogo prava [The rights of indigenous peoples: a review of international law]. *Problemy migratsyi* [Problems of migration]. [in Russian].
2. Coates, K.S. (2004). *A Global History of Indigenous Peoples Struggle and Survival*. New York: Macmillan. [in English].
3. The Concept of indigenous peoples. Background paper prepared by the Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues. Workshop on data collection and disaggregation for indigenous peoples. Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues. Division for Social Policy and Development. *Department of economic and social affairs. united nations.* PFII/2004/WS.1/3. – 19. <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fundesadspd.org%2FIndigenousPeoples%2FLibraryDocuments%2FMart%25C3%25ADnezCoboStudy.aspx&ei=0YDkVK-JMdTjauzzgvAC&usg=AFQjCNHq-a8UmCvvqUUwJarKG2RCCGaEUw&bvm=bv.85970519,d.d2s>. [in English].
4. Section 35 (2), Constitution Act (1982). *The University of British Columbia*. <http://indigenousfoundations.arts.ubc.ca/home/government-policy/constitution-act-1982-section-35.html>. [in English].
5. Corntassel, J.J., Primeau, T.H. (1995). Indigenous «Sovereignty» and International Law: Revised Strategies for Pursuing «Self-Determination». *Human Rights Quarterly*. [in English].
6. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (2007). *UN.* <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf>. [in English].
7. Efetov, K.A. *Kryimskie karaimy* [Crimean Karaites] (2015). <http://kale.at.ua/> [in Russian].
8. Zajončkovskii, M. (2000). *Karaims on military service*. Vilnius: Lietuvos Nacionalinis Muziejus. [in Lithuanian, Karaim, Russian, Polish and English].
9. Belize - Municipal Development Project: indigenous peoples plan: Indigenous peoples framework (2010). *The World Bank*. <http://documents.worldbank.org/curated/en/403881468012684373/Indigenous-peoples-framework>. [in English].
10. Karaimyi. Kak ischezaet narod (2014) [Karaites. How do people disappear]. *Mezhdunarodniy tvorcheskiy lager hudozhnikov* [International Creative Artists Camp]. <http://plener.com.ua/node/209>. [in Russian].
11. Kitsenko, D.M. (2003). *Mizhnarodno-pravoviy status korinnyh narodiv*: dis. kand. yur. nauk: 12.00.11 [International legal status of indigenous peoples: PhD thesis for the degree in law]. Kharkiv. [in Ukrainian].
12. Convention concerning the Protection and Integration of Indigenous and Other Tribal and Semi-Tribal Populations in Independent Countries 1957 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_014>. [in English].
13. Convention concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries 1989. <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C169> [in English].
14. Law on the Unrestricted Development and Right to Cultural Autonomy of Latvia's Nationalities and Ethnic Groups. <http://www.humanrights.lv/doc/latlik/ethnic.htm>. [in English].
15. «Mi ukrayinskiy narod: natsionalno-etnichna mozayika». Karayimi v Ukrayini. Audiozapis programi ["We are Ukrainian people: national-ethnic mosaic". Karaites in Ukraine. Audio program] (2004). Kyiv – Prague. *Radio Svoboda* [Radio Liberty]. <http://www.radiosvoboda.org/a/914892.html>. [in Ukrainian].
16. Annex 2. Operational Directive 4.20 – Indigenous Peoples. <http://siteresources.worldbank.org/INTSAFEPOL/Resources/Indigenous_peoples_review_august_2011.pdf>. [in English].
17. Operational Manual Statement 2.34: Tribal People in Bank-Financed Projects. <http://siteresources.worldbank.org/INTSAFEPOL/Resources/Indigenous_peoples_review_august_2011.pdf>. [in English].
18. Ofitsialnyie otchety [Official Reports] (2007). *United Nations*. – New-York, The General Assembly, Sixty-first Session, 108th plenary meeting, Thursday, September 13, 2007, A/61/PV.108, 15 ch. 00 m., s. 10. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/504/67/PDF/N0750467.pdf?OpenElement>. [in Russian].

[1] *Проект Постанови Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України щодо збереження в Україні самобутності та культурної спадщини кримських караїмів (караїв) та кримчаків» 2016* (Комітет з питань культури і духовності ВР України). <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54840>.

19. *Programma po sohraneniyu i vozrozhdeniyu istoriko-kulturnogo naslediya kryimskih karaimov-tyurkov* [The program for the conservation and revival of historical and cultural heritage of the Crimean Karaites-Turki]. Prinyata edinoglasno delegatami Natsionalnogo s'ezda kryimskih karaimov-tyurkov 20 maya 2016 g. [Unanimously adopted by the delegates of the National Congress of Crimean Karaites, Turks. May 20, 2016] (g. Simferopol). <http://karai.crimea.ru/935-programma-po-soxraneniyu-i-vozrozhdeniyu-istoriko-kulturnogo-naslediya-krymskix-karaimov-tyurkov.html>. [in Russian].
20. *Proekt Postanovi pro Zayavu Verhovnoyi Radi Ukrayini schodo zberezhennya v UkrayinI samobutnostI ta kulturnoyi spadschini krimskih karayimIv (karayiv) ta krimchakIv 2016* [Draft Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine on preservation of identity and cultural heritage of the Crimean Karaites (Kara) and Krimchaks in Ukraine» 2016]. Verhovna Rada Ukrayini [Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54840>. [in Ukrainian].
21. *Puteshestvie v Vostochnyie stranyi Vilgelma de Rubruk v leto Blagosti 1253* [William de Rubruk journey to the oriental countries in the summer of 1253]. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/rubruk.htm>. [in Russian].
22. *Sámediggi.* Saami Parliament in Finland. <http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=78&Itemid=196>. [in English].
23. Samoidentifikatsiya. *Kryimskie karaimyi*. <http://karai.crimea.ua/>. [in Russian].
24. Sokolovskiy, S.V. (2016). *Politika priznaniya korennyih narodov v mezhdunarodnom prave i zakonodatelstve Rossiyskoy Federatsii* [Policy recognition of indigenous peoples in international law and Russian legislation]. Moscow: IEA RAN. <http://static.iea.ras.ru/books/250_sokolovski.pdf>. [in Russian].
25. Fedorchuk, A. (2007). Evreyskie nekropoli Kryma: istoriya issledovaniya i sovremennoe sostoyanie [Jewish cemeteries of the Crimea: history of research and present state]. *Evroaziatskiy evreyskiy ezhegodnik [Euro-Asian Jewish Yearbook]*. <http://library.eajc.org/page70/news13514> [in Russian].
26. Fedorchuk, A.M. Nahodki i zagadki Avraama Firkovicha [Finds and mysteries of Abraham Firkowicz]. *Sarkel.* <http://sarkel.ru/istoriya/nahodki_i_zagadki_avraama_firkovicha_artyom_fedorchuk/> [in Russian].

Valentyna Rzhevskaya, PhD in Law
Taras Schevchenko National University of Kyiv, Ukraine

DEFINING AND DEVELOPING THE CONCEPT OF «COLLECTIVE SECURITY» IN STUDY AND PRACTICE OF INTERNATIONAL LAW

The article aims at comparing several scholarly definitions of «collective security», made by scholars from various countries, with the view to elaborate a general definition that would dwell on their achievements and also to stress a number of structural challenges which to the author's mind are likely to have their impact on both theoretical and practical dimensions of collective security in the world. The collective security is defined as such an organisation of international relations, where its members see their state of normal development and protection from threats as common and mutually dependent; it is essentially an organisation of international military enforcement based on and designed by international law. The challenges pointed out are the object of security, the subject of assessment and relation between the purpose and means of its attainment.

Key words: collective security, international security, defining, comparison, the object of security, the subject of assessment, relations between the purpose and means.

Introduction. Researching and teaching international law with special focus on the legal guarantees of international security poses a necessity to use and explain the concept of «collective security» while there is neither its universal definition in international law nor any uniform approach to defining it in respective studies.

This may be of no considerable importance, for this absence presents no obstacle for creation and functioning of international security organisations; moreover, this creation and functioning indicate that all the persons concerned have a similar or nearly similar notion of what «collective security» means. For the purpose or teaching or common use the meaning of «collective security» can always be explained with the help of simple formulas, such as «one for all, and all for one», or «keeping company against someone». One may consider that a comprehensive legal and scholarly definition is not a «must-have» for the purpose to uncover and grasp the very essence of the «collective security» phenomenon. There are cases, however, when some difficulties arise from the absence of such a definition, namely when there is a need:

- to explain the scope of international undertakings of states that follow from realization of the collective security and the possibility of its future development (for instance, if there is a need to answer whether there is one collective security system in modern world, or whether, on the contrary, the universal system and several regional systems are co-existing);
- to outline the international legal means that are envisaged to put the collective security into effect;
- to point out the problems, arising from the functioning of collective security, and to define the effect of these problems upon it as well as upon international law as a whole.

In other words, we are not in need of any special definition of collective security from the perspective of international law to get a general understanding of what it is. Yet, we may be in need of such a definition when we are to analyse the rights and duties, that mean participation in «collective security» and its realization in terms of international law.

The purpose of this study is:

- to compare and analyse the scholarly and pedagogical approaches to defining «collective security» by several authors representing various countries, and also
- to stress a number of practical challenges in the present collective security system that to the author's view are likely to have their impact upon both theoretical and practical aspects of collective security.

1. Historic formation: «an idea with no scholarly definition».

It is a tradition and almost an obligation to start an overview of the historical development of the idea of collective security from the so-called «permanent peace plans», that is - from numerous proposals to establish a community of nations which would strengthen peace in their mutual relations. Commonly recalled are the plans by P. Dubois (1306), G. Podebrad (1464), Henry IV of France or M. de Sully

(1640), Jan Amos Komenský (John Amos Comenius, 1643 – 1670), W. Penn (1693), Charles-Irénée Castel, abbé de Saint-Pierre (1713 and 1729, this permanent peace plan is renown also due to its adaptation and critique by J.-J. Rousseau, J. Bluntschli (1878), I. Kant (1789), J. Fichte (1797), V.F. Malinovsky (1803) and others. Some ideas and initiatives related to the collective security concept can be found in the works of Plato, Dante Alighieri (esp. in the treatise «De Monarchia» of 1313), Erasmus of Rotterdam and other prominent thinkers.

These works should be paid proper credit for being of interest for study and having preserved the idea of collective security through the centuries. Yet their detailed analysis seems to be not of primary importance for our present theme of development of the «collective security» concept, on the reason that these works don't *define* this concept. Another problem with them for a modern scholar is their terminology, which nowadays is sometimes largely different from what it was. So when dealing with these historic peace plans, a modern scholar becomes preoccupied with a number of questions, such as whether the author really meant a world monarchy, or a confederation, a federation or a united «republic», where member states preserve their domestic forms of government. To what extent the schemes proposed are close to an «international organisation», as we now see it? What degree of independence do the members preserve? In what way do their domestic legal systems correlate with the «law of the community»? Questions are so many, that it becomes hardly possible to discuss those plans with the use of our modern views on collective security and its grounds in international law. The authors of the past used the language of the past, and while they believed their scenarios to be realistic in some future, it was not their duty to foresee the future precisely as it arrived with the full scope of its problems.

At the same time we are grateful to these authors. Firstly, as mentioned above, they conceived and preserved the ideas that made the foundations for our present-day beliefs as to what the collective security and the respective international obligations should be. Secondly, these plans reflect – to different extent, though – a number of elements of the concept of the collective security, later implemented. These are, namely, the following statements:

− «peace is better than war», nations (especially the European/Christian ones) have a necessity to live together in peace and they can do it;

− the preconditions to such an establishment are the joint defence and renouncement from use of force in their disputes inter se, based on their mutual obligations;

− a common decision-making centre is necessary, with the tasks to provide for peaceful dispute settlement, to have the lead in the members' joint actions (for example, in the use of force against external enemies or those acting in breach of an agreement); the centre should be entitled to dispose of common finances and assigned troops to that end, maybe it should also possess a right to decide on the future common development of the union members. In a number of plans proposed such a body has the combined powers of a common council and a court, and its structure may have great variations;

− another necessary prerequisite may be a distribution of territories to satisfy the territorial demands of the members and to secure that none of them alone will be stronger than the united rest. (In particular, in the plan of Henry IV of France or M. de Sully this is an essential component).

The author of the present paper believes that presenting a list of elements is a good approach to explain the concept of collective security.

2. Definitions given by some Ukrainian and Russian authors.

To sum up the definitions of collective security given by Ukrainian and Russian authors, at least one feature that they have in common may be noticed: almost all of them express the notion of collective security as a system or a sum of joint activities by nations or by nations and international organisations. The reference dictionary «International law» (Moscow, 1997) gives a typical definition of collective security as a system of joint actions of nations aimed at maintaining international peace and security, established by the UN Charter and carried out within the framework of this universal organisations, regional security organisations, organisations and agreements on collective defence. According to this edition, collective security reflects the notion of general and undivided peace, meaning that in modern international relations the security of any nation is narrowly connected to universal security, and each breach of peace leads to a universal danger[1]. V.G. Butkevich defines collective security in a likely way as a system of common measures of all nations or of nations belonging to a certain geographical region, established by the UN

[1] Додонов, В.Н., Панов, В.П., Румянцев, О.Г., Трофимов, В.Н. (1997). *Международное право. Словарь-справочник*. Москва: ИНФРА-М, 94.

Charter and respective regional treaties with the view to prevent or eliminate threats to peace, suppress the acts of aggression and other breaches of peace[1].

There are also some more features, common for Ukrainian and Russian authors, in defining the concept of collective security, as follows:

– giving a list of features or elements of collective security. For instance, S.A. Malinin points out at least three international undertakings of members laying the foundations for any collective security system: 1) not to use force or threat of force; 2) to settle their disputes by peaceful means only; 3) to cooperate actively in elimination of any danger for international peace, that is, to make a safer world[2]. As other instants, L.D. Timchenko[3] and L.A. Lazutin[4] see the concept of collective security as made up of such elements as: 1) the system of generally acknowledged principles and rules of international law; 2) the peaceful dispute settlement system; 3) the system of collective actions to terminate and eliminate threats to peace, breaches of peace and acts of aggression; 4) a system of collective disarmament measures;

– the recognition and statement of constant historical development of the collective security system, while concentrating on the UN Charter and praising it as the highest achievement of this development;

– either defining the collective security system as comprising universal and regional levels or recognising the existence of separate universal and regional collective security systems. R.A. Kalamkaryan and Y.I. Migachev distinguish a general and regional collective security systems[5], and S.A. Yegorov and B.R. Tuzmuhamedov believe that the collective security system may be universal and regional, the last one being the collective security system of a certain geographic region[6];

– explaining the meaning of collective security through its relation to the notions of «international security», «global security», «collective defence», «the law of international security» etc. For instance, that is what V.S. Bruz does, separating the concept of collective security from those of general security, military alliances and collective defence[7].

Some authors tend to refrain from giving collective security a definition of their own, preferring to quote the UN Charter. The textbook prepared for the MGIMO University dwells on the Charter as the legal foundation for general collective security[8], and V.M. Schumilov explains the notion of collective security by recalling the UN Purposes and Principles[9].

3. Definitions given by some authors from Western Europe and the Americas.

H. Kelsen believed that the assurance of collective security was the function of legal order, national and international alike. He gave collective security this definition: «The collective character of the security established by a legal order manifests itself, firstly, in the fact that the use of force is forbidden by the legal order which is valid equally for all members of the community constituted by the order, and, secondly, in the fact that the reaction against an illegal use of force is a collective action»[10].

H. Kissinger, looking at origins of the modern collective security system in the context of activities of the «Holy Alliance», points out two elements of this system, the balance of power and the agreement on shared values. As H. Kissinger put it, «the balance of power reduces the opportunities for using force; a shared sense of justice reduces a desire to use force»[11]. H. Kissinger relates formation of the modern collective security concept not only to the ideas of W. Wilson, but also to those of the British Prime-minister W. Gladston, who stood for the morality of state's conduct and recognition of the general source of

[1] Буткевич, В.Г. (2004). Право міжнародної безпеки. *Міжнародне право. Основні галузі*. Київ: Либідь, 268.
[2] Малинин, С.А. (1999). Право международной безопасности. *Международное право*. Москва: Юридическая литература, 283–284.
[3] Тимченко, Л.Д. (1999). *Международодое право.* Харьков: Консум, 244.
[4] Лазутин, Л.А. (1999). Право международной безопасности. *Международное право*. Москва: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 434–435.
[5] Каламкарян, Р.А., Мигачев, Ю.И. (2006). *Международное право*. Москва: Издательство Эксмо, 204.
[6] Егоров, С.А., Тузмухамедов, Б.Р. (2007). Международная безопасность и международное право. *Международное право*. Москва: Норма, 441–462.
[7] Бруз, В.С. (1995). *ООН і врегулювання міжнародних конфліктів*. Київ: Либідь, 11.
[8] Гликман О.В., Кулебякин, В.Н. (2009). Право международной безопасности. *Международное право.* Москва: Высшее образование, Юрайт-Издат, 693-694.
[9] Шумилов, В.М. (2009). *Международное право*. Москва: ТК Велби, 217.
[10] Kelsen, H. (1957). *Collective Security under international Law.* Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 7.
[11] Киссинджер, Г. (1997). *Дипломатия.* Москва: Ладомир, 67.

civilized mankind as of the most authorized supreme court[1].

P. Malanczuk, when giving an overview of the legal foundations of the League of Nations and the UN, points out two different views on collective security. The concept of collective security introduced by the Covenant of the League was «in the form of a mere association of self-interested and sovereign states. The concept assumes that all states have an equally strong interest in preventing aggression, and that all states are willing to take the same risk to achieve this. If a great power is involved in an act of aggression, validity of this assumption may well be very much open to doubt»[2]. The collective security system provided for in the UN Charter, which is based on prohibition of the use of force or threat of force and a system of enforcement actions against an aggression, should have been «more advanced»[3] than that of the League of Nations.

P.-M. Dupuy also states that the idea of collective security is taken by the UN Charter from the League of Nations' Covenant: the peace is indivisible, so all the members of a universal orgainsation are on one hand suspect to be able to break peace, and on the other hand are bound to cooperate among themselves and with the orgainsation to eliminate a threat to or a breach of peace. From this point of view the UN Charter represents a kind of an international social contract, obliging states parties to it to renounce the use of force in their relations with other states and to recognize that the Security Council, the real engine of collective security, possess the means for military enforcement, that is necessary to perform its task of international police[4].

N. Quoc Dinh, P. Daillier and A. Pellet explain the meaning of collective defence in this manner: under the two world wars the nations restricted themselves by transmitting to international bodies their function and authority to guarantee the efficiency not of the law in general, but of only one rule of the non-use of force, so that law and peace should be protected by one collective action. Because of the conflict of interests it is the maintenance of peace, but not the justice, that remains the main concern[5].

S. Dreyfus in the book «The Law of international relations. Elements of international public law» has a slight touch of collective security in relation to the League of Nations' activities as an idea aimed to maintain peace, territorial integrity and political independence of all the member states, that all the members had to respect under article 10 of the Covenant, the other two ideas that laid the foundations for the League being disarmament and dispute settlement either by court or arbitration[6].

G.Camilli writes that disarmament, peaceful settlement of international disputes and respect for territorial integrity of nations were the three main elements making together the collective security system (un sistema di sicurezza collettiva) as the main purpose of the League of Nations[7]. The collective system of security (il sistema collettivo di sicurezza) within the UN is based on the SC's monopoly of the use of force[8]. On G. Camilli's opinion, the activities of the UN peacekeeping forces and the implementation of the «Uniting for Peace» by the General Assembly create a parallel system of security[9]. The international collective system of security (il sistema di sicurezza collettivo internazionale) includes also regional orgainsations of military nature[10].

M.V. Gutierrez Posse speaks of collective security as of a principle established by the Covenant of the League of Nations and posing on all its members an obligation to respect territorial integrity and existing political independence and to defend it from any external aggression. War was no longer the case

[1] Киссинджер, Г. (1997). *Дипломатия.* Москва: Ладомир, 61, 141– 142.
[2] Маланчук, П. (2000). *Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом*. Харків: Консум, 57.
[3] Маланчук, П. (2000). *Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом*. Харків: Консум, 525.
[4] Dupuy, P.-M. (1995). *Droit international public.* Paris: Editions Dalloz, 433-434.
[5] Quoc, Dinh N., Daillier, P., Pellet, A. (1992). *Droit International Public.* Paris: Librarie générale de droit et de jurisprudence, 902.
[6] Dreyfus, S. (1992). *Droit des relations internationales. Éléments de droit international public.* Paris: Editions Cujas, 223.
[7] Camilli, G. (2010). *Compendio di orgainszazione internazionale.* Napoli: Gruppo Editoriale Esselibri-Simone, 11-12.
[8] Camilli, G. (2010). *Compendio di orgainszazione internazionale.* Napoli: Gruppo Editoriale Esselibri-Simone, 130.
[9] Camilli, G. (2010). *Compendio di orgainszazione internazionale.* Napoli: Gruppo Editoriale Esselibri-Simone, 139-140.
[10] Camilli, G. (2010). *Compendio di orgainszazione internazionale.* Napoli: Gruppo Editoriale Esselibri-Simone, 141. In another edition G. Camilli and F. del Giudice include the three elements into the 'parallel security system', namely the UN peacekeeping forces, the role of the General Assembly and the role of regional organisations. See: Giudice del F., Camilli, G. (2009). *Diritto internazionale pubblico.* Napoli: Gruppo Editoriale Esselibri-Simone, 236–238.

of its belligerents only, but touched the cornerstone of the League of Nations[1].

J. Alcaide Fernández and M.C. Márquez Carrasco attest the collective security system as the key element of the post-war law and order on condition that it is not so much an exception to the prohibition to resort to force as it is an institutional addition to it[2]. These authors mention further that the collective security scheme in Chapter VII of the UN Charter does possess the two features: the institutional one and the centralisation of military action. [3]

B.T. Halajczuk and M.T. del R. Moya Dominguez see the collective security system as a contrast to traditional concept of individual security, according to which any nation was free to arm itself and to agree upon alliances with the view to unite their forces against a common threat. Instead of this the collective security system reposes on the cooperation of the members of international community and has as its purpose the proportionate security for all the nations of international society, and not only that of allies. These authors also state that this new form appeared as a consequence of the failure of the individual security system and the outbreak of the First World War. [4]

On the contrary A. Gómez Robledo in his research of international jus cogens sees the origins of collective security designed with the view to introduce sanction against an aggressor and prevent new aggression, as well as of immediate defence following an ancient custom and law of nature, in the maxim *vim vi repellere licet*.[5]

As we have seen, the Western authors have more varied approaches to defining the collective security, and even not all the authors use the same term. Many explain the meaning of collective security starting with the Covenant of the League of Nations and then come to the United Nations as to the next stage in its historical development. On summing up a number of definitions there come out at least two elements of collective security: 1) the legal commitment of nations reflecting the idea of international peace being general and indivisible, and 2) the respective organisation of international enforcement with the view to implement the commitment (leading to creation of the respective institutions).

So, Ukrainian and Russian authors generally tend to define collective security in a common way as a system of actions, based on international law and aimed at maintenance and restoration of international peace. The Western approaches are comparatively more varied, yet they let us define at least two elements of collective security: 1) legal commitments on peace support, and 2) the respective organisations of international enforcement (leading to the need for international institutions to be created). It may be stated that, taken in most general manner, Ukrainian and Russian authors tend to look upon collective security as the «activity» of its members aimed at peace maintenance, and the Western authors see collective security more as the «space», where members have united on the bases of their legal undertakings to maintain peace.

Each of these approaches has its advantages, as well as faults. If the «activity» is emphasised, this may lead to recognition that «activity» itself is more important than the goal it has to pursue, thus turning the «activity» into an end in itself. In practice this may mean preservation (and the financial support for) the system of means designed for peace maintenance, but in the situation of frequent peace-breaking. Moreover, in particular cases the cost of preservation of the system of peace maintenance may be the resignation of the efficient performance of its main function, that is – of the maintenance of international security. Emphasising the «space» in its turn leads to concentration on the territorial scope of the members' undertakings to support peace, while diminishing the attention to the system of regular cooperation, though the system of cooperation is certainly necessary for the proper functioning of modern collective security.

There is a thing the author would like to stress. The scholarly thought of international law does not have generally accepted definitions of «national security», «international security», «global security» etc. All those are the notions related to collective security, and just as well as with it, it is widely believed that everyone understands the meaning until the meaning is to be translated into scholarly language from the one of «common sense». The scholarly definitions of national and international security normally look too heavy. If human security is pretty easy to define (or it seems so) as «a state of being protected», the notions

[1] Gutierrez Posse, M.V. (1990). *Derecho internacional público*. Buenos Aires: Zavalia, T 1, 39.
[2] Alcaide Fernández J. y Márquez Carrasco, M.C. (1997). La legítima defensa y los nuevos desarrollos de la acción de las Naciones Unidas en el marco de la seguridad colectiva. *Anuario de derecho internacional, XIII*, 254–255.
[3] Alcaide Fernández J. y Márquez Carrasco, M.C. (1997). La legítima defensa y los nuevos desarrollos, 361.
[4] Halajczuk, B.T., Moya Dominguez, M.T. del R. (1999). *Derecho internacional público*. Buenos Aires: Sociedad anonima editora, comercial, industrial y financiera, 722.
[5] Gómez, Robledo A. (2003). *El Jus Cogens internacional. Estudio histórico-crítico.* Mexico: Universidad nacional autonoma de Mexico, 84.

of national and international security look more complicated, comprising not only the peace maintenance itself, but also fighting against the causes of peace breaking, as well as the institutional activities and the implementation of respective provisions. The author of the present paper believes that a more clear vision of national or international security can be received, if they are compared to health. A healthy body is the one that not only feels itself free from threats, but also feels itself able to function and develop properly. Alike, national and international security may be perceived as not only the state of freedom from threats or ability to repel them, but also as the process of creating the conditions to develop.

The history of international relations has proved the possibility to create the nations' unions aimed at their common security and of long-term cooperation within them. The more complex remains the problem of evolution of the existing collective security structures in conformity with international law and in response to the development of threats to international and national security. Such an evolution is known to be necessary, but it is a usual experience that the collective security system on universal level is changed by revolutions, that is – as a consequence of a large-scale international conflict it could not prevent. The assurance of the possibility for a universal collective security system to be developed by evolution, that is – by means of peace, – would have been a great relief to mankind. Yet there is no such assurance, as far as the collective security organisations are created historically to embody a certain balance of powers on the international scene, and so to agree to changes means to restrict or to surrender one's leadership.

The author believes that, in most general way and combining the above-mentioned approaches, collective security may be defined as an *organisation of international relations, where its members look upon their state of normal development and protection from threats as common and interrelated.* The assault on a member's security is considered by them to be a breach of security of them all, and that perception leads to common reaction to such an assault with possible creation of a system of joint actions to prevent and repel such breaches. Collective security has an international legal dimension, because such an organisation of international relations has to be based on international law.

A feature of major significance is that collective security has close ties to international enforcement and organisation of its performance. It may be discussed endlessly that collective security is the bases for international peace maintenance and is created to «prevent wars». At the same time, however, the collective security system (no matter here, if it is a single one or divided into levels) is first of all *an organisation of international military enforcement, under international law.* The development, the structures, especially the decision-making processes of international collective security organisations reflect the balance of forces reached in some period in history, and their legal foundations are not easy to adopt to the changing international situation in a timely manner. This is a source for both their crucial necessity and their ambiguity.

4. The practical challenges.

As stated earlier, one of the achievements that make us indebted to the historical authors trying to present their plans for «permanent peace» is their effort to list the elements necessary for an organisation aimed at peace maintenance. The turbulent and reach practical experience of such bodies in existence not only gives us a possibility to see and evaluate those elements in action, but also invites us to imagine the practical challenges that those elements depend on and have to cope with. To the author's mind, the further development of the modern system of collective security is to answer to several practical challenges to its structure; these challenges are likely to shape both practical and theoretical aspects of the concept of collective security as a whole:

1.The object of security. The present system of international legal undertakings aimed at the maintenance of international security as reflected in the UN Charter is centered upon the idea that it is the sovereign rights of states, namely those of territorial integrity and political independence that should be protected by international rules. The threats to international security, however, may be directed explicitly against the security of people, and nowadays these are the acknowledged threats of increasing danger. It is understood, that the security of nation and that of a human being are interrelated and indivisible, and it is for the sake of human security that we talk of national and international ones. (An eloquent statement of this can be found in the preamble of the UN Charter, marking that war «twice in our lifetime has brought untold sorrow to mankind» and so the UN is created to save succeeding generations from its scourge). The object of security as officially recognized by the members of this particular collective security system is of importance because it influences the means of protection used within this system. It follows that international legal regulation of the means of protection, available for the use within a particular collective security system, is related to defining the object of security.

2. The subject of assessment. The undertakings concerning maintenance of international peace and security are of great importance in modern international law, but they can be carried out effectively only subject to bona fide interpretation and application of it. This means that the practice of interpretation and application by the competent entities within a collective security system is of no less importance than the rights, duties and undertakings under international law in the security sphere. It is clear that the obligations under international law aimed at maintaining international security are made more precise and developed in response to new threats of international peace and security; the response to these threats won't be efficient enough, however, without the alongside interpretation and application of the respective legal rules and undertakings in timely and bona fide manner, both on universal and regional levels.

The universal bodies entitled to provide such interpretation and application within the modern collective security system are: 1) the UN Security Council, possessing the primary responsibility for the maintenance of international peace and security, having the right to take binding decisions and to authorize collective enforcement measures, yet dependent on the P5 agreement; 2) the UN General Assembly, competent to discuss any questions or any matters within the scope of the present Charter and make recommendations concerning a dispute or situation, yet having no right to make recommendations as to a dispute or situation that are being considered by the Security Council, unless the Security Council so requests; 3) the International Court of Justice, that may decide upon any question of international law, including that concerning the legal aspect of maintenance of international peace and security, with powers to take decisions on international disputes, which are binding for the parties, and to give advisory opinions having no binding force as to any legal question asked by the General Assembly or the Security Council, but limited in action by its competence. The possibility to create a sort of «constitutional control» of the ICJ as to the SC resolutions was discussed, but such a control cannot be exercised directly, because the ICJ has no right to abolish the SC resolutions, and also because of the separation of powers of the ICJ as a judicial organ and the SC as a political one, as it was defined by the ICJ in its 1984 decision on the «Nicaragua vs. USA» case. The resolution of the Council binds the Court in no manner whatsoever, but the decision of any case by the Court does not afflict the SC position as to the same matter[1].

High is also the importance of the assessment given by regional security organisations and also by various social organisms and the mass-media. The assessment by regional security organisations though indispensable to complement the universal organs and to provide for regional security may often be biased and determined largely by concurring political interests of their members. The assessment by social organisms and the mass-media does have the most significant impact on public opinion, but strictly does not have its grounds in international law, except only the position of human rights bodies or other legal associations.

Finally, it shall be remembered, that nations themselves interpret their undertakings under international law while implementing these undertakings in their policy on international scene.

The significance of regional mechanisms for the maintenance of international peace and security may in no way be underestimated. Neither may it be forgotten, that the universally common opinion may not be either the unique or the only just one. Meanwhile, as far as the non-use of force or threat of force principle and the related concepts in international law are universal, there is a necessity to secure their implementation by universal mechanisms.

3. The relation between the purpose and the means of attainment thereof. Under the UN Charter, the Security Council is free to define the existence of any threat to peace, that presents the ground for international military or non-military enforcement action on behalf of the world community. *Any* situation may be named by the SC a «threat to peace», if the necessary number of its members including the P5 agrees so, and the demand to comply with the customary rule of proportionality is the only guarantee that the actions answering to the threat to peace will be adequate to it in scale and character without great excess. This is rather hard to achieve in practice and brings back again the problem of efficient assessment.

Conclusion. For the purpose of studying international legal guarantees of international peace and security collective security may be defined as such an organisation of international relations, where its members see their state of normal development and protection from threats as common and mutually dependent. The breach of security of one of the members is considered to be the breach of security of them all, and so a common reaction of the members to such a breach is expected to be provided for. A system of

[1] Case Concerning Military and Paramilitary Activities In and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (Jurisdiction, Judgment) [1984] I.C.J. Rep.1984. <http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6485.pdf> (28 October 2016).

common prevention of threats and common resistance to them may be developed. The international legal dimension of collective security comes from the fact that this organisation of inter-state relations has to be based on international law. Aimed at maintenance and restoration of international peace and security, in its essence collective security is an organisation of international military enforcement, designed by international law, and the construction of international organisations created to maintain collective security reflects the balance of power established within a particular historic period in international relations.

The author believes that the development of the object of collective security – that is, of the values that members of a collective security system consider and recognize to be protected – may be taken as a basis for scholarly analysis of the historic development of various forms of collective security. The author also believes that the problem of assessment should be ranked first among the tasks that are to be resolved in the progress of the modern collective security system. It is easy to understand that the rules of international law, both those of treaties and of customs, will develop by meeting the new challenges made by the developing threats of international peace and security, but an efficient and bona fide interpretation and application of those rules have an important share in the functioning of collective security.

References:

1. Dodonov, V.N., Panov, V.P., Rumyantsev, O.G. (1997). *Mezhdunarodnoe pravo. Slovar-spravochnik* [International law. A reference dictionary]. Moscow: Infra-M [in Russian].
2. Butkevich, V.G. (2004). Pravo mizhnarodnoji bezpeky [Law of international security]. *Mizhnarodne pravo* [International Law]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Malinin, S.A. (1999) Pravo mezhdunarodnoy bezopasnosti [Law of international security] *Mezhdunarodnoe pravo* [International law]. Moscow: Juridicheskaya literatura [in Russian].
4. Timchenko, L.D. (1999) *Mezhdunarodnoe pravo* [International law]. Kharkiv: Konsum [in Russian].
5. Lazutin, L.A. (1999) Pravo mezhdunarodnoy bezopasnosti [Law of international security] *Mezhdunarodnoe pravo* [International law]. Moscow: Izdatelskaya gruppa NORMA-INFRA M [in Russian].
6. Kalamkaryan, R.A., Migachev, Yu.I. (2006). *Mezhdunarodnoe pravo* [International law]. Moscow: Izdatelstvo Eksmo [in Russian].
7. Yegorov, S.A., Tuzmuchamedov B.R. (2007). Mezhdunarodnaya bezopasnost' i mezhdunarodnoye pravo. [International security and international law] *Mezhdunarodnoe pravo* [International law]. Moscow: Norma [in Russian].
8. Bruz, V.S. (1995) *OON i vreguliuvannya mizhmarodnych konfliktiv* [The UN and resolution of international conflicts]. Kyiv: Lybid [In Ukrainian].
9. Glikman, O.V., Kulebyakin V.N. (2009). Pravo mezhdunarodnoy bezopasnosti [Law of international security] *Mezhdunarodnoe pravo* [International law]. Moscow: Vyssheye orazovanie, Jurait-Izdat [in Russian].
10. Schumilov, V.M. (2009). *Mezhdunarodnoe pravo* [International law]. Moscow: TK Velbi [in Russian].
11. Kelsen, H. (1957). *Collective Security under international Law.* Washington, D.C.: United States Government Printing Office [in English].
12. Kissinger, H. (1997). *Diplomatia* [Diplomacy] Moscow: Ladomyr [in Russian].
13. Malanchuk, P. (2000). *Vstup do mizhnarodnoho prava za Eikherstom* [Akehurst's Modern Introduction to International Law]. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
14. Dupuy, P.-M. (1995). *Droit international public* [Public International Law]. Paris: Editions Dalloz [in French].
15. Quoc Dinh, N., Daillier, P., Pellet, A. (1992). *Droit International Public* [Public International Law]. Paris: Librarie générale de droit et de jurisprudence [in French].
16. Dreyfus, S. (1992). *Droit des relations internationales. Éléments de droit international public* [Law of international relations. Elements of public international law]. Paris: Editions Cujas [in French].
17. Camilli, G. (2010). *Compendio di orgainszazione internazionale.* [Compendium of international organization] Napoli: Gruppo Editoriale Esselibri-Simone [in Italian].
18. Giudice, del F., Camilli, G. (2009). *Diritto internazionale pubblico* [Public international law]. Napoli: Gruppo Editoriale Esselibri-Simone [in Italian].
19. Gutierrez Posse M.V. (1990). *Derecho internacional público* [Public international law]. Buenos Aires: Zavalia [in Spanish].
20. Alcaide Fernández, J. y Márquez Carrasco, M.C. (1997). La legítima defensa y los nuevos desarrollos de la acción de las Naciones Unidas en el marco de la seguridad colectiva. [The legitimate defense and the new developments of action of the United Nations in the framework of collective security] *Anuario de derecho internacional* [the Yearly of international law], XIII [in Spanish].
21. Halajczuk B.T., Moya Dominguez M.T. del R. (1999). *Derecho internacional público* [Public international law]. Buenos Aires: Sociedad anonima editora, comercial, industrial y financiera [in Spanish].
22. Gómez Robledo A. (2003). *El Jus Cogens internacional. Estudio histórico-crítico* [The Jus Cogens international. Historical and critical study]. Mexico: Universidad nacional autonoma de Mexico [in Spanish].
23. Case Concerning Military and Paramilitary Activities In and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (Jurisdiction, Judgment) [1984] I.C.J. Rep.1984 <http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6485.pdf> (28 October 2016).

Іван Стахурський
Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна

СПІЛЬНА БЕЗПЕКОВА ТА ОБОРОННА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПІСЛЯ «БРЕКСІТУ»: ВІДРОДЖЕННЯ ЧИ МАРГІНАЛІЗАЦІЯ?

Ivan Stakhurskyi
National University «Kyiv-Mohyla Academy», Ukraine

COMMON SECURITY AND DEFENCE POLICY OF THE EUROPEAN UNION AFTER BREXIT: RENAISSANCE OR DEGRADATION?

The aim of the paper is to consider outcomes of Great Britain's leaving the European Union on the development of Common Security and Defence Policy (CSDP). The author indicates British contribution into the CSDP building and significance of the European integration in the sphere of security and defence to foreign policy of the United Kingdom. The article explains the impact of Brexit on security policy of Great Britain. It also highlights three possible scenarios on further development of CSDP after the British referendum on leaving the EU. The author argues that Brexit weakens the CSDP capacity for an effective crisis management and the EU's role in international relations; however, the United Kingdom leaving the EU opens new prospects for the military integration within the CSDP, which were constantly vetoed by London.

Key words: European Union, Common Security and Defence Policy, United Kingdom, Brexit, military crisis management, NATO.

«Брексіт» називають найважливішою подією в історії Європи після розпаду Радянського Союзу, а також найбільшою геополітичною катастрофою з часів Другої світової війни, що може стати провісником кінця європейської інтеграції[1]. Великобританії історично належала слава провідної військової сили Європи. Після результатів референдуму 23 червня 2016 року у Сполученому Королівстві, в якому більшість проголосувала за вихід держави з Європейського Союзу, постало питання майбутнього розвитку Спільної безпекової та оборонної політики (СБОП) ЄС.

Думки науковців з цього приводу розділились. С. Біскоп, А. Менон, Ф. Хейсбург вважають, що рішення британців покинути Євросоюз піде на користь Європі, адже Лондон тривалий час блокував спроби поглибити військову інтеграцію серед членів Спільноти, а отже, «Брексіт» відкриває шлях для більш тісної співпраці у галузі безпеки та оборони. Натомість дослідники К. Сміт, П. ван Хем, Дж. Ховорт наголошують на тому, що Великобританія – це важливий геополітичний гравець, постійний член Ради Безпеки ООН, співзасновник СБОП та автор багатьох важливих ініціатив галузі, без якого вплив об'єднаної Європи на світові процеси зменшиться, а СБОП втратить значення. Тому мета даної статті - проаналізувати потенційні наслідки виходу Великобританії з Євросоюзу для європейських інтеграційних процесів у сфері безпеки та оборони.

Великобританія і європейська безпека

Відділення від континентальної Європи невеликою протокою Ла-Манш завжди надавало Сполученому Королівству почуття окремішності, що історично проявлялося в ізоляціоністській політиці по відношенню до європейських проблем. Лондон був залученим до «європейських справ» настільки, наскільки це відповідало його національним інтересам, критично оцінюючи ініціативи, спрямовані на збільшення повноважень наднаціональних органів ЄС. Для Великобританії Євросоюз – це, перш за все, спільний ринок, а до інтегративних процесів в інших галузях британці ставилися вороже. Відмовившись від спільної європейської валюти, шенгенської зони, тісної співпраці у галузі правосуддя та внутрішніх справ, навряд чи варто було очікувати активної участі Лондона в Спільній

[1] Rogers, J., Simon, L. (2016). Brexit: Europe at a strategic crossroads? *European Geostrategy, Vol. 8, No. 17.*

безпековій та оборонній політиці Європейського Союзу.

Тим не менш, парадокс полягає в тому, що саме Великобританія вважається співзасновником СБОП ЄС. У 1998 році на франко-британській конференції в Сан-Мало, що відбувалася під впливом безпекової кризи в колишній Югославії, чільники країн досягнули історичної згоди щодо необхідності розвитку військових засобів Євросоюзу для миротворчої діяльності. Великобританія поділяла позицію, відповідно до якої НАТО зберігає статус ключового безпекового провайдера Заходу, але в той же час, Лондон підкреслював важливість для Європи розвитку власних інструментів кризового менеджменту з метою уникнення помилок, допущених в Югославії[1]. У такий спосіб франко-британська співпраця призвела до утворення СБОП, будівництво якої офіційно розпочалося з Кьолнському саміту ЄС в червні 1999 року.

Варто також зазначити, що і найважливіші здобутки ЄС у сфері безпеки та оборони вдалося досягнути саме завдяки активній участі Великобританії. До британських ініціатив відносять: Гельсінські цілі (1999) про розвиток військових інструментів СБОП, Берлінські договори НАТО-ЄС (2002-2003) щодо узгодження процедури використання ресурсів Північноатлантичного альянсу при проведенні миротворчої діяльності ЄС, військові операції Євросоюзу на Балканах (Республіка Македонія (2003), Боснія та Герцеговина (2004)), створення автономної військової одиниці для швидкого реагування на безпекові загрози - Бойових Груп ЄС (2004).

Однак після Іракської трансатлантичної кризи, в якій Лондон, на відміну від Парижа та Берліна, підтримав дії Вашингтона, ставлення Сполученого Королівства до європейських інтеграційних процесів в сфері безпеки та оборони змінилося. Великобританія відійшла на другорядні ролі в СБОП: Лондон не проявляв інтересу до миротворчих операцій ЄС[2], розвитку його військових повноважень, блокуючи ініціативи, спрямовані на поглиблення військової співпраці[3], наголошуючи при цьому на відсутність необхідності дублювати функції та структури НАТО, що залишається основою трансатлантичної безпеки.

Тому, як зазначає дослідниця К. Сміт, «Брексіт» із СБОП ЄС поступово відбувався із середини 2000-х років[4]. Замість розвитку СБОП Лондон віддавав перевагу двостороннім формам співпраці у сфері безпеки та оборони, зокрема із Францією (оборонні договори 2010 і 2014 років). У виборі інституційної опції для миротворчої діяльності симпатії Великобританії незмінно належать Північноатлантичному альянсу. Британські політики виступають за чіткий «поділ праці» між НАТО та СБОП, щоб не допустити розпорошення військового потенціалу та зайвих фінансових витрат. У Сполученому Королівстві вважають, що Європейський Союз призначений для виконання допоміжної, «соціальної роботи» після уже проведених НАТО миротворчих операцій, адже європейські країни страждають на брак фінансування та військових ресурсів для ефективного кризового менеджменту[5].

«Брексіт»: наслідки для безпекової політики Великобританії

Позиції науковців у питанні наслідків виходу Великобританії з ЄС для безпекової політики

[1] Biscop, S. (1999). The UK's Change of Course: a New Chance for the ESDI. *European Foreign Affairs Review*, *Vol. 4, No. 2,* 253-268; Shearer, A. (2000). Britain, France and Saint-Malo Declaration: Tactical Rapprochement or Strategic Entente? *Cambridge Review of International Affairs*, *Vol. 13, No. 2,* 283-298.

[2] За винятком військової морської операції «Аталанта» (триває з 2008 року) у сомалійському узбережжі, що відповідає національним стратегічним інтересам Великобританії.

[3] Наприклад, розгляд ініціатив зі створення автономної європейської штаб-квартири для планування та проведення автономних миротворчих операцій ЄС, що дозволить СБОП звільнитися від залежності від засобів НАТО чи окремих країн-членів Спільноти, незмінно блокувалися групою держав «Атлантистів» на чолі з Великобританією. Британський закордонний секретар В. Хаг з цього приводу говорив, що «Великобританія не погодиться на створення постійної штаб-квартири зараз, і не погодиться у найближчому майбутньому... Це - червона лінія нашої зовнішньої політики... Ми вважаємо, що таке рішення призведе до дублювання структур Північноатлантичного альянсу і розриватиме планувальні механізми ЄС від НАТО». Цит. за: Waterfield, B. (2011). Britain blocks EU plans for operational military headquarters. *The Telegraph*. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/8645749/Britain-blocks-EU-plans-for-operational-military-headquarters.html> (2016, листопад, 14).

[4] Smith, K. Would Brexit Spell the End of European Defence? *The London School of Economics and Political Science* <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2015/07/02/would-brexit-spell-the-end-of-european-defence/> (2016, листопад, 14)

[5] Smith, S. (2015). European Defence, the CSDP and the UK: two cases of Catch-22. In D. Fiott (Ed.), *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives,* 24. Brussels: Academica Press.

країни відрізняються. Дж. Ховорт вважає, що політична ізоляція Британії від Європи зменшить вплив Лондона у світових процесах та інтерес до нього зі сторони США. «Брексіт» може також призвести до зміни балансу сил у відносинах НАТО-СБОП із утворенням осі Вашингтон-Берлін-Париж, у той час як Лондон залишатиметься на узбіччі «великої політики»[1]. Погоджується з ним і С. Біскоп, стверджуючи, що втративши «європейський якір безпеки», Лондон зіткнеться з труднощами у пошуках гідної йому заміни, адже Великобританія стала більш залежною від європейських партнерів з огляду на стратегічну переорієнтацію США із Європи в Азіатсько-тихоокеанський регіон, ніж як це було в 1990-х роках. Таким чином, «Брексіт» - це програшна гра для обох сторін – як Великобританії[2], так і ЄС, оскільки вони ризикують безпекою Заходу[3].

Виходячи з вищенаведених аргументів, науковці вказують на доцільність запровадити особливий статус для Великобританії в межах СБОП (як і для європейських країн НАТО, які не входять до ЄС – Норвегії, Туреччини та Ісландії), що дозволить Сполученому Королівству брати участь у миротворчій діяльності об'єднання та його галузевих засіданнях, сприятиме розвиткові співпраці між партнерами у рамках формалізованої структури, адже Британія й надалі залишатиметься головною військовою силою Європи, важливим дипломатичним гравцем.

Натомість А. Менон вважає, що «Брексіт» не похитне позиції Лондона на міжнародній арені[4]. На думку дослідника, поза межами ЄС співробітництво Великобританії з європейськими партнерами у галузі безпеки та оборони тільки посилиться, а отже, збільшиться і військовий внесок Британії у підтримку безпеки ЄС[5]. Тільки тепер співпраця розвиватиметься на міждержавній основі, без посередництва європейських інститутів та складних наднаціональних систем прийняття рішень. Ф. Хейсбург зазначає, що Великобританія після «Брексіту» може стати для Європи, чим Австралія виступає для Азії: тісним союзником США, з високим ступенем національної безпеки, що розташовується по-сусідству. Втрата впливу Лондона в Європі буде незначною, адже Сполучене Королівство й надалі володітиме статусом ядерної держави з постійним місцем у Раді Безпеки ООН, залишатиметься одним із провідних стовпів НАТО з потужною економікою, військово-промисловим комплексом та тісними економічними зв'язками з країнами ЄС[6].

«Брексіт»: наслідки для СБОП

«Брексіт» помістив Європу на стратегічне перехрестя й заставив задуматися європейських політиків та громадськість над майбутнім як СБОП, так і європейських інтеграційних процесів в цілому. Дослідники розглядають три сценарії подальшого розвитку СБОП після виходу Великобританії.

Сценарій 1: відродження СБОП ЄС

Після оголошення результатів британського референдуму політики багатьох європейських країн підкреслювали, що в ЄС шкодують про рішення Великобританії вийти зі складу Спільноти,

[1] Howorth, J. (2015). The CSDP without the UK: bad for Europe but even worse for Britain. In D. Fiott (Ed.). *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives*, 20. Brussels: Academica Press.

[2] Дослідник П. ван Хем пише про вплив «Брексіту» на сепаратистські рухи в Європі, зокрема в Шотландії, де більшість населення проголосувало за те, щоб залишитися у складі ЄС. Н. Стерджен, лідер Шотландської національної партії, що домінує у місцевому парламенті, уже заявила про можливість проведення другого референдуму щодо відокремлення Шотландії від Сполученого Королівства, що розглядається як реакція на вихід Великобритаії з ЄС. Варто зазначити, що у Шотландії (Феслейн) розташована військова ядерна база, для будівництва нової в Англії потрібен час: Ham, P. (2016). *Brexit. Strategic Consequences for Europe. A Scenario Study*. The Hague: Netherlands Institute of International Relations, 4.

[3] Biscop, S. (2012). The UK and European Defence: Leading or Leaving? *International Affairs, Vol. 88, No 6*, 1297-1313.

[4] Menon, A. (2016). Britain's military standing would not suffer after Brexit. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/a6f95c18-087d-11e6-a623-b84d06a39ec2> (2016, листопад, 14).

[5] У цьому контексті А. Менон наводить приклад Франції, яка в 1966 році покинула військові структури НАТО. Тоді висловлювалося занепокоєння, що така ізоляціоністська політика Ш. де Голля матиме серйозні наслідки для безпеки Західної Європи. Однак Франція на практиці доводила свою лояльність європейським партнерам, збільшуючи витрати на оборону. Внесок Франції у підтримку європейської безпеки було відзначено в Оттавській декларації НАТО 1974 року. Тому розмови про ізоляцію Британії від європейської безпекової архітектури А. Менон вважає передчасними: Menon, A. (2016). Britain's military standing would not suffer after Brexit. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/a6f95c18-087d-11e6-a623-b84d06a39ec2> (2016, листопад, 14).

[6] Heisbourg, F. (2016). Brexit and European Security. *Survival*, *Vol. 58, No. 3,* 14.

проте запевняли: «Брексіт» не є провісником кінця Європейського Союзу та не призведе до згортання інтеграційних процесів на континенті[1]. Вони представляли підсумки британського референдуму як непорозуміння, реакцію здебільшого на міграційну кризу, тріумф популізму над політичною розсудливістю та економічною раціональністю. У своїх заявах чільники європейських країн стверджували, що «Брексіт» навіть зробить європейську спільноту сильнішою, оскільки труднощі та проблеми об'єднують[2].

Частина політичних аналітиків підтримує цю точку зору, стверджуючи, що вихід Великобританії піде на користь розвиткові СБОП ЄС. Лондон упродовж тривалого часу блокує перспективні проекти у сфері безпеки та оборони, зокрема щодо формування армії ЄС, виступає проти утворення європейського головного управління для планування та проведення миротворчих операцій, а також збільшення бюджету Європейського оборонного агентства. Таким чином, без вето Лондона в європейських партнерів виникає можливість домовитися щодо поглиблення військової інтеграції і навіть реалізувати ідею федералістів про формування Європейського оборонного союзу[3].

Сценарій 2: Європейський Союз як цивільна сила

Даний варіант фактично відображатиме наявний стан речей у Європейському Союзі, що розпочався після фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, внаслідок якої суттєво скоротилися національні видатки на оборону та зменшилась увага до розвитку СБОП. Відповідно до цього сценарію, політика ЄС на міжнародній арені розгортатиметься у координатах «цивільної сили»[4], що відповідає світогляду Німеччини. ЄС проводитиме невеликі місії цивільного характеру, натомість військовий кризовий менеджмент залишатиметься прерогативою НАТО.

Прихильники цього варіанту майбутнього розвитку ЄС припускають, що наслідки «Брексіту» для СБОП нестимуть радше символічний характер, на відміну від сфери економіки, адже Лондон мінімально інвестував у проект «СБОП» політично та військово[5]. Тому вихід Великобританії з Євросоюзу не спровокує поломку робочих механізмів галузі. Хоча Великобританія – одна з небагатьох держав ЄС (поруч з Польщею, Грецією та Естонією), що виконує вимогу НАТО витрачати щонайменше 2% свого ВВП на оборону, внесок Лондона у кризовий менеджмент саме ЄС залишався невисоким: як за показником фінансування миротворчої діяльності, так і за кількістю направлених до місій СБОП офіцерів, солдат та цивільного персоналу[6] (див. Таблиця 1).

[1] Про це заявив зокрема і Ж.-К. Юнкер, Президент Європейської Комісії, 14 вересня 2016 року у щорічній промові перед Європарламентом. Глава Євросоюзу підкреслив, що Європа після «Брексіту» переживає екзистенційну кризу і необхідною умовою для її подолання виступає єдність серед країн Спільноти. Тому Ж.-К. Юнкер закликав країни ЄС поглибити інтеграцію у сфері безпеки та оборони шляхом створення європейської штаб-кваритири для планування та проведення миротворчих операцій, використовувати механізм «Постійної структуної співпраці» для зростання військової інтеграції серед країн Спільноти, створити фонд для сприяння досліджень у сфері оборони: European Commission (2016). State of the Union Address 2016: Towards a better Europe - a Europe that protects, empowers and defends. <http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-16-3043_en.htm> (2016, листопад, 14).

[2] Зрозуміло, що подібні заяви слід розглядати у контексті важливості збереження блоку, оскільки «Брексіт» може стати небезпечним прецедентом і зразком для наслідування. Крім того, у 2017 році пройдуть вибори у багатьох країнах ЄС, зокрема Канцлера Німеччини та Президента Франції. Тому у такий спосіб діючі чільники держав намагаються надіслати виборцям повідомлення, що вихід з ЄС дорого коштуватиме для економік їхніх країн, загрожує соціальному благополуччю населення, а переваги від членства в ЄС значно переважають його недоліки, які є тимчасовими: Bosoni, A. (2016). How to leave the European Union. *Stratfor*. <https://www.stratfor.com/weekly/how-leaveeuropeanunion?id=be1ddd5371&uuid=ca9a3ab5-5de5-445e-b474-b24d70fdc2ec> (2016, листопад, 14).

[3] Angelini, L. (2016). Brexit is an opportunity for EU defence policy. *EU Observer*. <https://euobserver.com/opinion/134256> (2016, листопад, 14).

[4] Термін Ф. Дюшене, вжитий у праці 1972 року «Роль Європи в світовому мирі» для позначення зовнішньополітичної діяльності актора, що відкидає застосування військових засобів, віддаючи натомість перевагу цивільним політичним інструментам, насамперед дипломатичним та економічним. Термін використовувався для характеристики Європейської Економічної Спільноти, протиставляючи її діяльність політиці двох наддержав (США, СРСР) у період Холодної війни.

[5] Heisbourg, F. (2016). Brexit and European Security. *Survival*, *Vol. 58, No. 3,* 13.

[6] Навіть перебуваючи поза межами СБОП, Великобританія зможе брати участь у місіях ЄС, підписавши відповідний договір про співпрацю. На даний момент, вісімнадцять «третіх країн» (серед них і Україна) у такий спосіб стають частиною операцій кризового менеджменту Європейського Союзу.

Таблиця 1

Внесок країн (кількість військових) в операціях ЄС, %[1]

Країна/ Операція	«Конкордія», Македонія 2003	Артеміс», ДР Конго 2004	«Алтея», Боснія і Герцеговина, 2004	«ЄВРОФОР ДР Конго», 2006	«ЄВРОФОР Чад/ЦАР», 2008	«ЄСТМ Малі», 2013
Франція	45.15%	85.49%	6.97%	43.21%	56.39%	20.36%
Німеччина	4.85%	0.34%	19.72%	33.64%	0	13.15%
Італія	8.18%	0.05%	17.77%	3.1%	1.48%	3.42%
Великобританія	0.91%	5.32%	10.97%	0	0	6.67%

Сценарій 3: маргіналізація СБОП

Дослідник М. Кан підкреслює, що «Брексіт» - це справжній удар по амбіціям Європейського Союзу стати значимим безпековим актором. Великобританія – найсильніша у військовому плані європейська держава, п'ята світова економіка, головний партнер США та міст, який сполучає СБОП з НАТО, а отже, «Брексіт» автоматично послаблює позиції СБОП на міжнародній арені та перетворює ЄС на «другорядну силу у світовій політиці»[2]. Відповідно до даних Європейського оборонного агентства[3], Сполучене Королівство витрачає більше всіх країн ЄС на оборону – щорічно понад 52 мільярди євро (див. Таблиця 2), що становить понад 26% сумарних витрат держав Євросоюзу. Великобританія – єдина країна ЄС, поруч із Францією, яка здатна мобілізувати велику кількість військових та направити їх у будь-яку точку світу.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика витрат країн ЄС на оборону[4]

Країна/Критерій	витрати на оборону, млн. євро	% витрат серед країн ЄС	% витрат від ВВП на оборону
Великобританія	52 518	26.27 %	2.05 %
Франція	39 198	19.61 %	1.79 %
Німеччина	34 945	17.48 %	1.16 %
Італія	16 328	8.17 %	1.00 %
Іспанія	9 666	4.84 %	0.89 %
Польща	9 247	4.63 %	2.10 %
Нідерланди	8 000	4.00 %	1.21 %

На Великобританію припадає близько 12% чисельності всіх європейських збройних сил (див. Таблиця 3), при цьому за показником видатків на закупівлю техніки Великобританії немає рівних серед країн ЄС. Крім того, Лондон активно бере участь у миротворчій діяльності, направляючи власні війська та фінансуючи цивільні та військові операції різних міжнародних організацій, в тому числі й ЄС, навіть якщо військові Королівства безпоседеньо не беруть участі в місіях. Варто також

[1] Grevi, G., Helly, D., Keohane, D. (2009). *EU Security and Defense Policy. The First Ten Years 1999-2009*. Paris: EU Institute for Security Studies, 414.

[2] Khan, M. (2016). Devastating Brexit Will Consign Europe to a Second Rate World Power. *The Telegraph*. <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/12122506/Devastating-Brexit-will-consign-Europe-to-a-second-rate-world-power-warns-Deutsche-Bank.html> (2016, листопад, 14).

[3] Використовуються дані останнього звіту Європейського оборонного агентства, в якому наведені показники за 2015 рік. Звіт включає 27 держав ЄС, за винятком Данії, що не входить до СБОП внаслідок референдуму 1992 року.

[4] European Defence Agency (2016). *National Defence Data*. <http://eda.europa.eu/docs/default-source/documents/eda-national-defence-data-2013-2014-(2015-est)5397973fa4d264cfa776ff000087ef0f.pdf> (2016, листопад, 14).

додати, що Великобританія – країна з ядерною зброєю, одна з п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН, одна з п'яти держав, що може надати у розпорядження ЄС свою штаб-квартиру (планувальний механізм «Провідна нація») для проведення операцій кризового менеджменту СБОП[1]. «Брексіт» також означає втрату спеціалістів у різних органах та агентствах СБОП. Військові потужності дозволяють Лондону вести за собою інших, тому вихід Великобританії становить безумовну втрату для потенціалу СБОП ЄС.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика витрат країн ЄС на оборону[2]

Країна/Критерій	Загальна кількість військових	Кількість цивільного персоналу	Витрати на операції, млн.євро	Витрати на закупівлю техніки, млн. євро
Великобританія	153 730	58 160	19 498	6 553
Франція	207 000	61 000	9 565	6 134
Німеччина	178 800	85 270	N/A	3 781
Італія	183 465	28 942	1 669	1 955
Іспанія	121 848	21 274	1 709	1 258
Польща	99 500	45 386	1 458	1 181
Нідерланди	42 102	16 130	2 129	736

П. ван Хем наголошує, що вихід Сполученого Королівства з Євросоюзу надсилає негативний сигнал іншим країнам об'єднання, вселяє невпевненість у майбутньому ЄС, надає приклад для наслідування, показуючи, що європейська інтеграція – це не односторонній процес, і є можливість виходу із цієї «ліберальної імперії»[3]. «Брексіт» заохочує держави вступати у переговорний процес з ЄС для отримання додаткових переваг від членства в Євросоюзі, зменшуючи при цьому свої зобов'язання перед Спільнотою (делегування ресурсів, дотримання міграційних квот, торгівельних приписів та стандартів, тощо)[4].

В. Родкєвіч підкреслює, що такий стан речей особливо небезпечний саме зараз - з огляду на агресивну ревізіоністську політику Росії та безпекові загрози (конфлікти в Україні, на Близькому Сході та Кавказі, міграційна криза), що постають перед країнами ЄС[5]. Без Сполученого Королівства, на думку дослідника, політика ЄС щодо Росії може стати менш рішучою[6]. В. Родкєвіч також

[1] Слід також зазначити, що вийшовши зі складу ЄС, Великобританія зможе заблокувати доступ СБОП до засобів НАТО для миротворчої діяльності (планувальна опція «Берлін Плюс»), як свого часу Туреччина через Кіпрський конфлікт з Грецією.

[2] European Defence Agency (2016). *National Defence Data*. <http://eda.europa.eu/docs/default-source/documents/eda-national-defence-data-2013-2014-(2015-est)5397973fa4d264cfa776ff000087ef0f.pdf> (2016, листопад, 14).

[3] Термін «ліберальна імперія» використовують (переважно представники лівого ідеологічного спрямування) для критики функціонування європейських інститутів: слабкого парламенту, недемократичних процедур обрання керівників ЄС, за їхні намагання стерти національну ідентичність кожної з країн ЄС і створити «європейську надідентичність». У цьому контексті дослідники навіть зауважують, що Європейський Союз повторює долю Радянського Союзу, вказуючи, що «Брексіт» (називають «весною народів») ознаменує початок розпаду ЄС та призведе до відровідження національних держав, що супроводжуватиметься такими явищами як протекціонізм в економіці, популізм в політиці та зростання ксенофобії в суспільстві:Bershidsky, L. (2016). The Soviet Union had a Brexit of its own. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/view/articles/2016-07-01/the-soviet-union-had-a-brexit-of-its-own> (2016, листопад, 14); Lukin, A. (2016). The EU looks like the dying Soviet Empire. *The National Interest*. <http://nationalinterest.org/feature/the-eu-looks-the-dying-soviet-empire-16930> (2016, листопад, 14).

[4] Ham, P. (2016). *Brexit. Strategic Consequences for Europe. A Scenario Study*. The Hague: Netherlands Institute of International Relations, 12-17.

[5] Rodkiewicz, W. (2016). Russia on Brexit: calculating the benefits. *The Centre for Eastern Studies*. <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-06-29/russia-brexit-calculating-benefits (2016, листопад, 14).

[6] В. Родкєвіч пише, що реакція Росії на «Брексіт» була близькою до ейфорії. Результати референдуму подавалися російськими медіа як маніфестація фундаментальною кризи ЄС як організації, так і занепаду Заходу як політичної спільноти, доводячи актуальність російської критики ідеологічних постулатів та

зауважує, що Великобританія, на відміну від інших європейських держав, постійно виступала за збільшення видатків на оборону. Окрім цього, Лондон виконував функцію балансування політичного впливу Парижа й Берліна в ЄС. Відповідно тепер утвориться франко-німецький тандем, що домінуватиме в ЄС, без дієвого механізму його стримування.

Ф. Хейсбург у статті «Брексіт і європейська безпека» ставить під сумнів твердження, що вихід Великобританії з ЄС спровокує зміцнення військової співпраці серед європейських держав і призведе до більш тісного політичного союзу, відкриваючи дорогу до «федералізації Європи» чи «федерації національних держав», використовуючи оксюморон Ж. Делора. На даний момент, на європейському порядку денному домінують проблеми боротьби з тероризмом, міграційною кризою, «українське» та «сирійське питання», подолання високого рівня безробіття, розв'язання «кризи євро» («грецьке питання») і аж ніяк не поглиблення політичної чи навіть військової інтеграції серед держав Євросоюзу. Без належного економічного зростання складно уявити збільшення державних видатків країн ЄС на оборону та їхню активну участь у миротворчій діяльності Спільноти. Ф. Хейсбург також нагадує, що Конституційний договір ЄС у 2005 році було відкинуто не «євроскептичною» Великобританією, а на референдумі у двох країнах, що стояли біля витоків інтеграційних процесів в Європі – Францією та Нідерландами[1].

Висновок

Підсумовуючи, можна процитувати слова бельгійського дослідника С. Біскопа: «Проблема європейської оборони полягає в тому, що вона не працює належним чином без Лондона, але водночас не працює вона і за його участі. Великобританія - співзасновник СБОП, проте СБОП була б більш ефективною за відсутності Сполученого Королівства»[2]. Безумовно, вихід Великобританії, провідної європейської військової сили, з Євросоюзу послаблює СБОП та вплив ЄС на міжнародній арені. Однак не потрібно забувати, що британський військовий потенціал не використовувався у СБОП. Можливо, «Брексіт» - це саме той тяжкий удар, який об'єднає країни ЄС та надасть поштовх до розвитку нових інтеграційних процесів на континенті для досягнення стратегічної автономії у питаннях безпеки та оборони, які протягом тривалого часу блокувалися Лондоном. Проте чи стане «Брексіт» провісником відродження чи навпаки маргіналізації СБОП залежить насамперед від самих країн ЄС - від їхньої готовності діяти разом й шукати нові механізми для співпраці з Великобританією.

References:

1. Angelini, L. (2016). Brexit is an opportunity for EU defence policy. *EU Observer*. <https://euobserver.com/opinion/134256> [in English].
2. Bershidsky, L. (2016). The Soviet Union had a Brexit of its own. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/view/articles/2016-07-01/the-soviet-union-had-a-brexit-of-its-own> [in English].
3. Biscop, S. (2012). The UK and European Defence: Leading or Leaving? *International Affairs*, *Vol. 88, No. 6,* 1297-1313. [in English].
4. Biscop, S. (1999). The UK's Change of Course: a New Chance for the ESDI. *European Foreign Affairs Review*, *Vol. 4, No. 2,* 253-268. [in English].
5. Bosoni, A. (2016). How to leave the European Union. *Stratfor*. <https://www.stratfor.com/weekly/how-leaveeuropeanunion?id=be1ddd5371&uuid=ca9a3ab5-5de5-445e-b474-b24d70fdc2ec> [in English].
6. European Commission (2016). State of the Union Address 2016: Towards a better Europe - a Europe that protects, empowers and defends <http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-16-3043_en.htm> [in English].
7. European Defence Agency (2016). National Defence Data. <http://eda.europa.eu/docs/default-source/documents/eda-national-defence-data-2013-2014-(2015-est)5397973fa4d264cfa776ff000087ef0f.pdf> [in English].
8. Grevi, G., Helly, D., Keohane, D. (2009). *EU Security and Defense Policy. The First Ten Years 1999-2009*. Paris: EU Institute for Security Studies. [in English].

політичних практик європейської інтеграції. Це, в свою чергу, зміцнює легітимність російської влади в очах суспільства. «Брексіт» може стати вирішальним моментом в процесі ерозії ЄС, зміцнюючи політичні сили в Європі, прихильні до путінського режиму, які не проти збільшення впливу Кремля в Європі. Крім того, «Брексіт» призвів до того, що Європа більше уваги приділятиме внутрішнім проблемам, а не протидії агресивній політиці Кремля: Rodkiewicz, W. (2016). Russia on Brexit: calculating the benefits. *The Centre for Eastern Studies*. <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-06-29/russia-brexit-calculating-benefits (2016, листопад, 14).

[1] Heisbourg, F. (2016). Brexit and European Security. *Survival*, *Vol. 58, No. 3,* 16-17.

[2] Biscop, S. (2012). The UK and European Defence: Leading or Leaving? *International Affairs*, *Vol. 88, No. 6,* 1297.

9. Ham, P. (2016). *Brexit. Strategic Consequences for Europe. A Scenario Study.* The Hague: Netherlands Institute of International Relations. [in English].
10. Heisbourg, F. (2016). Brexit and European Security. *Survival*, Vol. 58, No. 3, 13–22. [in English].
11. Howorth, J. (2015). The CSDP without the UK: bad for Europe but even worse for Britain. In D. Fiott (Ed.). *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives*. Brussels: Academica Press. [in English].
12. Khan, M. (2016). Devastating Brexit Will Consign Europe to a Second Rate World Power. *The Telegraph*. <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/12122506/Devastating-Brexit-will-consign-Europe-to-a-second-rate-world-power-warns-Deutsche-Bank.html> [in English].
13. Lukin, A. (2016). The EU looks like the dying Soviet Empire. *The National Interest*. <http://nationalinterest.org/feature/the-eu-looks-the-dying-soviet-empire-16930> [in English].
14. Menon, A. (2016). Britain's military standing would not suffer after Brexit. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/a6f95c18-087d-11e6-a623-b84d06a39ec2> [in English].
15. Rodkiewicz, W. (2016). Russia on Brexit: calculating the benefits. *The Centre for Eastern Studies*. <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-06-29/russia-brexit-calculating-benefits> [in English].
16. Rogers, J., Simon L. (2016). Brexit: Europe at a strategic crossroads? *European Geostrategy*, Vol. 8, No. 17. [in English].
17. Shearer, A. (2000). Britain, France and Saint-Malo Declaration: Tactical Rapprochement or Strategic Entente? *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 13, No. 2, 283-298. [in English].
18. Smith, K. (2015). Would Brexit Spell the End of European Defence? *The London School of Economics and Political Science*. <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2015/07/02/would-brexit-spell-the-end-of-european-defence/> [in English].
19. Smith, S. (2015). European Defence, the CSDP and the UK: two cases of Catch-22. In D. Fiott (Ed.). *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives*. Brussels: Academica Press. [in English].
20. Waterfield, B. (2011). Britain blocks EU plans for operational military headquarters. *The Telegraph*. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/8645749/Britain-blocks-EU-plans-for-operational-military-headquarters.html> [in English].

Emmanuel Jabea Eluke
Oles Honchar Dnipropetrivsk National University, Ukraine

THE ROLE OF THE AFRICAN GROWTH AND OPPORTUNITY ACT IN THE IMPLEMENTATION OF THE US ECONOMIC POLICY OBJECTIVES IN CENTRAL AFRICA

This article analyses the role of the African Growth and Opportunity Act (AGOA) in the implementation of the US foreign policy objectives in the Central African region particularly in the Central African countries that are eligible for the AGOA benefits. The US has a long-standing partnership with Central Africa in particular and sub-Saharan Africa in general. The US is committed to accelerating economic growth across the region through increased trade and investment. Since it was first enacted in 2000, the AGOA has been a key element of US economic policy in Central Africa and sub-Saharan Africa especially. The main focus of the article is to examine the purpose of the AGOA and its role in the relationship between the US and Central African countries that are eligible for the AGOA benefits. Such countries as Cameroon, Angola, Chad, Gabon, Rwanda, the Republic of Congo and Burundi and their relations with the US were considered by the author.

Key words: AGOA, US, economic policy, Central Africa.

The last decade has seen a remarkable surge in US economic interest in the continent of Africa. Policymakers who once considered Africa the languid backwater of global economics are now rushing in to stake a claim in the continent's enormous resource endowment. Most of this effort operates with a rhetoric focused on «partnership» and «development», with the vision of using US trade and investment to lift Africans out of poverty. The United States has a long-standing partnership with Central Africa in particular and sub-Saharan Africa in general. The United States is committed to accelerating economic growth across the region through increased trade and investment. Since it was first enacted in 2000, the African Growth and Opportunity Act (AGOA) has been a key element of US economic policy in, and engagement with sub-Saharan Africa especially Central Africa. The centerpiece of US trade policy for Central Africa in particular and for Africa in general is the African Growth and Opportunity Act (AGOA). The focus of this article is to examine the purpose of the African Growth and Opportunity Act, to analyze the US economic policy towards Central Africa and the role played by the African Growth and Opportunity Act in relationship between the US and Central African countries.

«The US African Growth and Opportunity Act and Central African Countries» will analyze trade and investment data between the US and Central African countries. However, Brock R. Williams, an analyst in International Trade and Finance (US Congressional Research Service) wrote about the background and reauthorization of the AGOA[1]. In his work, he described the origin of the AGOA, country eligibility of the AGOA and the length of reauthorization of the AGOA. Also, Zenia Lewis, Mwangi S. Kimenyi, Stephen Karingi, Simon Mevel and Anne W. Kamau, analyzed the AGOA and the possibilities post-2015[2]. In their work, they stated that without an extension of the AGOA there will be declines in African exports, economic diversification and employment for many AGOA-eligible countries. Equally, Benjamin Leo and Vijaya Ramachandran wrote about underperformance of the AGOA[3].

[1] Brock, R. African Growth and Opportunity Act (AGOA): Background and Reauthorization. *Federation of American Scientists fas.org.* <http://fas.org/sgp/crs/row/R43173.pdf> (2016, November, 28).

[2] Zenia, L., Mwangi,S., Kimenyi,T., Karingi,S., and Mevel, S. The African Growth and Opportunity Act: An Empirical Analysis of the Possibilities Post-2015. *Bookings Institution brookings.edu.* <https://www.brookings.edu/research/the-african-growth-and-opportunity-act-an-empirical-analysis-of-the-possibilities-post-2015> (2016, November, 28).

[3] Benjamin, L. Vijaya, R. Getting Serious about Underperformance of the African Growth and Opportunity Act: Policy Options for Supporting Trade Potential in Africa. *Center for Global Development cgdev.org.* <http://www.cgdev.org/sites/default/files/getting-serious-underperformance-african-growth-opportunity-act_final_0.pdf> (2016, November, 28).

In their work, they described the failures of the AGOA and they proposed policy options for Supporting Trade Potential in Africa. Some authors have simply discussed the AGOA with regards to the whole of the African continent while others have discussed AGOA with regards to Sub-Saharan Africa. It is necessary to study the role of AGOA as a key element of US economic policy in, and engagement with countries in Central Africa that are eligible for the AGOA.

The aim of this article is to examine the role of the AGOA in the implementation of the US economic policy towards Central Africa. The main focus here is to analyze the purpose of the AGOA and how it has helped to improve US-Central African relations.

The African Growth and Opportunity Act (AGOA) is a United States Trade Act, enacted on 18 May 2000 as Public Law 106 of the 200th Congress. AGOA has since been renewed to 2025. The legislation significantly enhances market access to the US for qualifying Sub-Saharan African (SSA) countries. AGOA builds on existing US trade programs by expanding the (duty-free) benefits previously available only under the country's Generalized System of Preferences (GSP) program. Duty-free access to the US market under the combined AGOA/GSP program stands at approximately 7,000 product tariff lines, including the roughly 1,800 tariff lines that were added (to the GSP pool) by the AGOA legislation[1].

Qualification for AGOA preferences is based on a set of conditions contained in the AGOA legislation. In order to qualify and remain eligible for AGOA, each country must be working to improve its rule of law, human rights and respect for core labor standards. The Act originally covered the 8-year period from October 2000 to September 2008, but legislative amendments signed into law by former US President George Bush in July 2004 served to extend AGOA to 2015. After completing its initial 15 year period of validity, the AGOA legislation was extended on 29 June 2015 by a further 10 years, to 2025[2].

The African Growth and Opportunity Act has played a big role in promoting and enabling environment for Trade and Investment. Better policies to enable business and trade could support growth and promote an expansion in the benefits of the region's economies. Accordingly, the Obama administration has committed to encouraging «legal, regulatory, institutional reforms that contribute to an environment that enables greater trade and investment in Central Africa». The White House further states that this focus builds in US participation in programs like the Extractive Industries Transparency Initiative and the Open Government Partnership. Many Central African countries have also prioritized creating an enabling environment for trade and investment as a result of the AGOA[3].

The African Growth and Opportunity Act is improving economic governance. Somewhat relatedly, the US president's strategy on US-Central Africa relations also identifies «strong public financial management» as a key means to «increase transparency and effectiveness in government operations and broaden the revenue base». Several US programs for engaging Central Africa emphasize these areas, including the Millennium Challenge Corporation's government effectiveness focus as well as the work of the US Treasury's Office of African Nations. However, the latest version of the Mo Ibrahim Foundation's Index of African Governance notes that scores around «sustainable economic opportunity» have generally «stalled», and a review of a subset of their data ranking African countries on «public management and accountability» shows a similar middling performance[4].

The African Growth and Opportunity Act is promoting regional integration in Central Africa and Africa in general. African countries have historically traded with each other far less frequently than their counterparts in other regional groupings like Latin America and Western Europe. Acknowledging this deficiency, President Obama has prioritized supporting greater regional integration in Africa, highlighting intra-African harmonization as a key point in his strategy toward the region and backing that up with new programs like Trade Africa, which aims to increase coordination between countries in East Africa. This emphasis is consistent with the great priority African leaders have also placed on these issues, with 26 nations committing just last month to a new Tripartite Free Trade Area, a critical stepping stone toward the

[1] US Strategy Towards Sub Saharan Africa (adopted June 14 2012) by the US Department of State. *US Department of State state.gov.* <http://www.state.gov/documents/organization/209377.pdf> (2016, November, 28).
[2] African Growth and Opportunity Act (AGOA).About AGOA. *AGOA agoa.info.* <https://agoa.info/about-agoa.html> (2016, November, 28).
[3] US Strategy Towards Sub Saharan Africa (adopted June 14 2012) by the US Department of State. *US Department of State state.gov.* <http://www.state.gov/documents/organization/209377.pdf> (2016,November, 28).
[4] US Strategy Towards Sub Saharan Africa (adopted June 14 2012) by the US Department of State. *US Department of State state.gov.* <http://www.state.gov/documents/organization/209377.pdf> (2016, November, 28).

ambitious goal of creating Africa-wide economic community by 2017[1].

The African Growth and Opportunity Act has helped expand African capacity to effectively access and benefit from global markets. The African Growth and Opportunity Act provides eligible African countries with preferred access to US markets and serves as a lynchpin behind broader US efforts to support trade capacity building and expanded market access for African countries around the world. However, this important milestone comes at an incredibly turbulent time for African exporters, who historically have relied predominantly on the sale of raw materials, like unprocessed oil and gas. Dramatic recent fluctuations in the prices of commodities have prompted associated decreases in Africa's international exports. President Obama's strategy also seeks to support a «diversification of exports beyond natural resources». Raw materials exports have decreased by 65 percent since 2008, while intermediate goods (those that involve some processing) have seen a 14 percent increase in the same time period[2].

The African Growth and Opportunity Act has helped encouraging US companies to trade with and invest in Africa. Helping US businesses identify and pursue opportunities to trade with and invest in sub-Saharan Africa has been a key focus of the Obama administration. This area is also one where the President has perhaps the greatest potential to positively influence growth, given his control over the many federal agencies mandated to support American commerce. In this regard, the US Strategy toward Sub-Saharan Africa announced an entire «Doing Business in Africa Campaign» where the Commerce Department leads 11 US agencies and a private sector panel in efforts to «connect American business with African partners». These initiatives do correspond to increases in US exports to Africa, but there is still significant room for improvement: There has been a 22 percent increase in US exports to «Developing Africa» since 2008, but a 42 percent increase in exports to «Developing America» and a 38 percent increase to «Developing Asia». Unfortunately, African imports to the US – still largely concentrated in commodities – have seen sharp declines as the American domestic energy production capacity has advanced. Foreign Direct Investment (FDI) inflows to sub-Saharan African countries have been more positive, with a 19 percent increase since 2008[3].

The eligibility requirements for the implementation of AGOA benefits in Central African countries include requirements that the country establish or be making continual progress toward establishing a market-based economy; the rule of law, political pluralism and the right to due process; the elimination of barriers to US trade and investment; economic policies to reduce poverty; a system to combat corruption and bribery; and protection of internationally recognized worker rights. In addition, the country may not engage in activities that undermine US national security or foreign policy interests or engage in gross violations of internationally recognized human rights. Not all Central African countries are eligible for implementation of the AGOA benefits. For example, Burundi's eligibility was terminated in January 2016, Central African Republic, Equatorial Guinea and the Democratic Republic of Congo are not eligible for the AGOA benefits because they didn't meet the requirements for the AGOA benefits.

It is necessary to examine the role of the AGOA in the relationship between the US and Cameroon first, because Cameroon's geographical location in the center of Africa and in the Gulf of Guinea is very important to the US. Also with the role of Cameroon as a leader of Central African Economic and Monetary Community (CEMAC) and Economic Community of Central African States (ECCAS), two of the most important organizations in the Central African sub-region, it is worth analyzing the role of the AGOA in implementation of the US foreign policy toward Cameroon and Central Africa as a whole.

The United States established diplomatic relations with Cameroon in 1960, following the independence of the French-administered part of the country. Cameroon has had two presidents since independence. US relations with Cameroon are positive, although from time to time they have been affected by concerns over human rights abuses and the pace of political and economic liberalization. The two countries are partners in countering regional threats to stability, such as the threat of Boko Haram, and addressing issues of democracy, regional security, environmental protection, public health and economic development. The United States continue to work with Cameroon to consolidate democratic gains and

[1] US Strategy Towards Sub Saharan Africa (adopted June 14 2012) by the US Department of State. *US Department of State state.gov.* <http://www.state.gov/documents/organization/209377.pdf> (2016, November, 28).
[2] US Strategy Towards Sub Saharan Africa (adopted June 14 2012) by the US Department of State. *US Department of State state.gov*. <http://www.state.gov/documents/organization/209377.pdf> (2016, November, 28).
[3] US Strategy Towards Sub Saharan Africa (adopted June 14 2012) by the US Department of State. *US Department of State state.gov.* <http://www.state.gov/documents/organization/209377.pdf> (2016, November, 28).

economic growth[1].

Cameroon became eligible for the AGOA on October 2, 2000 and Cameroon is eligible for AGOA this year (2016). It also qualifies for textile and apparel benefits. Cameroon's exports to the United States include petroleum, cocoa, rubber, timber and coffee, while imports from the United States include machinery, chemicals, aircraft, vehicles and plastics. The United States is a leading investor in Cameroon, largely through the Chad-Cameroon petroleum pipeline project. The US and Cameroon signed a Bilateral Investment Treaty (BIT) in 1986 that came into force in 1989. Commercial relations between Cameroon and the US have grown over the years. Two way trade between Cameroon and the US in 2011 rose 26% compared to 2010 (according to the US International Trade Commission), with Cameroonian exports rising almost eight percent and by 2015 two way trade between Cameroon and the US was $357.1 million[2]. According to the Department of Commerce, US exports of Goods to Cameroon supported an estimated two thousand jobs in 2015. US foreign direct investment (FDI) in Cameroon (stock) was $73 million in 2014, a 11.0% decrease from 2013[3].

The United States foreign policy towards Cameroon is mainly for US energy security, the fight against terrorism (Boko Haram) and to use Cameroon as a gate-way into other Central African countries as Cameroon is well positioned in the Center of Africa and the Gulf of Guinea. In global political thought, Cameroon has particular potentials to attract the United States policy makers due to location, stability and resources. In this sense, both socio-cultural and politico-economic prowess of this country play an important role in understanding US interest in Cameroon. The US is the biggest investor in Cameroon through the Chad-Cameroon pipeline project. US investment in Cameroon has helped in political, economic and social development of the country.

The US has also been very active in trade with other countries in the Central African sub-region. Through the AGOA, trade between the US and Central Africa has increased drastically.

Angola is eligible for AGOA this year (2016). The US and Angola signed a Trade & Investment Framework Agreement (TIFA) in 2009. The first meeting of the United States-Angolan Council on Trade and Investment was held in June 2010 in Luanda. Angola was the 64th largest goods trading partner with $4.0 billion in total (two way) goods trade during 2015[4]. Angola is the third-largest trading partner of the United States in sub-Saharan Africa, mainly because of its petroleum exports. US imports from Angola are dominated by petroleum, with some diamonds. US exports to Angola include machinery, aircraft, poultry, iron and steel products. Angola is a partner country with «Power Africa». The AGOA has helped the US foreign policy goals in Angola to promote and strengthen Angola's democratic institutions, promote economic prosperity, improve health, and consolidate peace and security, including maritime security. The United States has worked with Angola to remove thousands of landmines and help war refugees and internally displaced people return to their homes. The US has a very good relationship with Angola because of US energy security as Angola is sub-Saharan Africa's second-largest oil producer and has great agricultural potential including minerals[5].

Chad is eligible for AGOA this year (2016). It also qualifies for textile and apparel benefits. The US and Chad have no trade or investment agreements. Chad was the 77th largest goods trading partner with the US, with $2.4 billion in total (two way) goods trade during 2014. Chad's exports to the United States are dominated by oil, while imports from the United States include machinery, plastics and cereals. According to the Department of Commerce, US exports of goods to Chad supported an estimated 3 hundred jobs in 2014[6]. The US economic policy towards Chad is mainly oil based as the US is the biggest investor in Chad through the Chad-Cameroon pipeline project. Equally, the United States provides humanitarian assistance

[1] United States Department of States.US Relations With Cameroon.*US Department of State state.gov.* <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/26431.htm> (2016, November, 28).
[2] Office of the United States Trade Representative. Cameroon. *United States Trade Representative ustr.gov.* <https://ustr.gov/countries-regions/africa/cameroon> (2016, November, 28).
[3] Office of the United States Trade Representative. Cameroon. *United States Trade Representative ustr.gov.* <https://ustr.gov/countries-regions/africa/cameroon> (2016, November, 28).
[4] Office of the the United States Trade Representative. Angola. *United States Trade Representative ustr.gov*.<https://ustr.gov/countries-regions/africa/southern-africa/angola> (2016, November, 28).
[5] United States Department of State. US Relations with Angola. *US Department of State state.gov.* <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/6619.htm> (2016, November, 28).
[6] Office of the United States Trade Representative. Chad. *United States Trade Representative ustr.gov.* <https://ustr.gov/countries-regions/africa/central-africa/chad> (2016, November, 28).

to refugees and internally displaced persons throughout Chad; encourages Chadian commitment to regional stability and security; promotes human rights and the rule of law; supports responsible public revenue management; and maintains US-Chadian cooperation on regional and international counterterrorism. The US Government works to achieve these goals through the AGOA, diplomatic engagement and multilateral, regional and bilateral assistance programs.

Gabon is eligible for AGOA this year (2016). US Gabon was the 94th largest goods trading partner with $1.2 billion in total (two way) goods trade during 2014. Goods exports totaled $417 million; goods imports totaled $798 million. The US goods trade deficit with Gabon was $381 million in 2014. According to the Department of Commerce, US exports of Goods to Gabon supported an estimated 3 thousand jobs in 2014[1]. Gabon's economy is dominated by oil. The government is focused on economic diversification, most notably by expanding the agribusiness and tourism sectors. Most foreign investment, including US investment, is concentrated in the oil and extractive sectors. US exports to Gabon include machinery, agricultural products, vehicles and optical and medical instruments. US imports from Gabon include crude oil, manganese ores, agricultural products and wood[2].

The United States is using the AGOA in fostering its foreign policy towards Gabon mainly to protect US oil interest and also Gabon is a key player in conflict resolution efforts in the Central African region. It provided peacekeepers to the Economic Community of Central African States (ECCAS) peacekeeping mission to stabilize the Central African Republic and continues to do so to the newly established African-Led International Support Mission in the Central African Republic (AFISM-CAR). Gabon also hosts and acts as a driving force behind ECCAS, which is establishing a regional standby peacekeeping brigade under the auspices of the African Union's African Standby Force[3].

Rwanda is eligible for AGOA this year (2016). It also qualifies for textile and apparel benefits. The US-Rwanda Bilateral Investment Treaty (BIT) was entered into force in January 2012. The negotiations toward the BIT were launched in 2007 as one outcome of the consultations under the 2006 United States-Rwanda Trade and Investment Framework Agreement (TIFA). The most recent US-Rwanda TIFA Council meeting was held in Washington in December, 2011. The US also signed Trade and Investment Framework Agreements (TIFA) with the East African Community (EAC) in 2008 and with the Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA) in 2001. Rwanda is a member of both regional organizations. USTR's Africa Office is also leading U.S. efforts to forge a new trade and investment partnership with the East African Community[4].

Rwanda was the 180th largest goods trading partner with $50 million in total (two way) goods trade during 2013. Goods exports totaled $25 million; Goods imports totaled $24 million. The US goods trade surplus with Rwanda was $747 thousand in 2013[5]. US business interests in Rwanda have been modest, with private US investment in tea, coffee, energy, mining, water treatment, banking, franchising, and small holdings in services and manufacturing. US exports to Rwanda include aircraft, pharmaceutical products, machinery, optic and medical instruments and agricultural products. US imports from Rwanda include coffee, basketwork, tungsten ore, apparel and accessories[6].The AGOA has helped to protect US investment in Rwanda

Sao Tome and Principe is eligible for AGOA this year (2016).The US and Sao Tome and Principe have no trade or investment agreements. Sao Tome and Principe is currently our 219th largest goods trading partner with $2 million in total (exports plus imports) goods trade during 2013. Goods exports totaled $2 million; goods imports totaled $200 thousand. The US goods trade surplus with Sao Tome & Principe was $1.7 million in 2013. US exports to Sao Tome and Principe include vehicles, electrical

[1] Office of the United States Trade Representative. Gabon. *United States Trade Representative ustr.gov.*<https://ustr.gov/countries-regions/africa/central-africa/gabon> (2016, November, 28).
[2] Office of the United States Trade Representative. Gabon. *United States Trade Representative ustr.gov.* https://ustr.gov/countries-regions/africa/central-africa/gabon (2016, November, 28).
[3] United States Department of State.US Relations With Gabon. *US Department of State state.gov*. <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2826.htm> (2016, November, 28).
[4] Office of the United States Trade Representative. Rwanda. *United States Trade Representative ustr.gov*.<https://ustr.gov/countries-regions/africa/east-africa/rwanda> (2016, November, 28).
[5] Office of the United States Trade Representative. Rwanda. *United States Trade Representative ustr.gov*.<https://ustr.gov/countries-regions/africa/east-africa/rwanda> (2016, November, 28).
[6] Office of the United States Trade Representative. Rwanda. *United States Trade Representative ustr.gov*.<https://ustr.gov/countries-regions/africa/east-africa/rwanda> (2016, November, 28).

machinery, aircraft, iron and steel products, while its imports from Sao Tome and Principe include optic and medical instruments, cocoa, furniture and bedding[1].

The AGOA has helped to implement US foreign policy towards to Sao Tome and Principe to focus on improving the professionalism and capacity of the country's small military and coast guard and enhancing its maritime security efforts. Situated in the oil-rich, strategically significant Gulf of Guinea, Sao Tome and Principe is a member of the Economic Community of Central African States (ECCAS), which is the focus of an increasing number of regional security initiatives. Sao Tome and Principe has been an active player in ECCAS's Zone D maritime security exercises, and a participant in the US Navy's Africa Partnership Station ship visits to Gulf of Guinea countries[2].

The Republic of Congo (ROC) is eligible for AGOA this year (2016). The US and ROC have a Bilateral Investment Treaty (BIT). It was signed in 1990 and entered into force in 1994 concerning the reciprocal encouragement and protection of investment. Congo was the 92nd largest goods trading partner with $1.4 billion in total (exports plus imports) goods trade during 2013. Goods exports totaled $225 million; goods imports totaled $1.2 billion. The US goods trade deficit with Congo was $941 million in 2013[3]. The Republic of the Congo's economy is based primarily on its petroleum sector, and US companies play a role in the petroleum production and services sectors. The country's top export to the United States is oil, while imports from the United States include machinery, poultry, optical and medical instruments and vehicles[4]. The deep water port in the economic capital of Pointe-Noire is International Ship and Port Facility Security-certified, making it eligible to receive and send shipments directly with the United States. The Republic of the Congo is a member of the Economic and Monetary Community of Central Africa (CEMAC). The AGOA has helped secure US investment in the petroleum sector, by so doing, protecting US energy security in the country.

The AGOA has done a lot in the improvement of economic ties between the US and Sub Saharan Africa countries especially in the Central African region. The AGOA has also played a big role in encouraging US investment in the Central African region which has led to economic development of the Central African sub-region. The AGOA has played a big role in implementing US foreign policy in the Central African region especially in Angola where Angola is the third-largest trading partner of the US sub-Saharan Africa and the largest trading partner of the US in Central Africa mainly because of its petroleum exports. The AGOA has helped to promote and strengthen Angola's democratic institutions, promote economic prosperity, improve health, consolidate peace and security, including maritime security. Angola is also the biggest receiver of US foreign aid in Africa.

The AGOA helps Burundi in its integration into regional and international markets, as a means to promote sustainable economic development. The AGOA has also played a big role in implementation of US foreign policy toward Cameroon. The US is the biggest investor in Cameroon through the Chad-Cameroon pipeline and Cameroon is also benefiting from US foreign aid. The US foreign policy toward Rwanda and Sao Tome and Principe has been facilitated with the help of the AGOA despite the fact that these countries receive less US foreign aids and investments than other countries in the Central African sub-region. Because of the important role played by the AGOA, all of Central African countries that are eligible to the AGOA are the US sphere of interest. All these countries have a good relationship with the United States as the AGOA is a key element of US foreign policy towards Central Africa.

References:

1. African Growth and Opportunity Act (AGOA). About AGOA. *AGOA agoa.info.*<https://agoa.info/about-agoa.html> (2016, November, 28) [in English].
2. Benjamin, L., Vijaya, R. Getting Serious about Underperformance of the African Growth and Opportunity Act: Policy Options for Supporting Trade Potential in Africa. *Center for Global Development cgdev.org.* <http://www.cgdev.org/sites/default/files/getting-serious-underperformance-african-growth-opportunity-act_final_0.pdf> (2016, November, 28) [in English].

[1] Office of the United States Trade Representative. Sao Tome and Principe. *United States Trade Representative ustr.gov.* <https://ustr.gov/countries-regions/africa/central-africa/sao-tome-and-principe> (2016, November, 28).
[2] United States Department of State.US Relations with Sao Tome and Principe. *US Department of State state.gov*.<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5434.htm> (2016, November, 28).
[3] Office of the United States Trade Representative. Republic of Congo. *United States Trade Representative ustr.gov.* <https://ustr.gov/countries-regions/africa/central-africa/republic-congo> (2016, November, 28).
[4] Office of the United States Trade Representative. Republic of Congo. *United States Trade Representative ustr.gov.* <https://ustr.gov/countries-regions/africa/central-africa/republic-congo> (2016, November, 28).

3. Brock, R. African Growth and Opportunity Act (AGOA): Background and Reauthorization. *Federation of American Scientists fas.org.* <http://fas.org/sgp/crs/row/R43173.pdf> (2016, November, 28) [in English].
4. Office of the the United States Trade Representative. Angola. *United States Trade Representative ustr.gov*. <https://ustr.gov/countries-regions/africa/southern-africa/angola> (2016, November, 28) [in English].
5. Office of the United States Trade Representative. Cameroon. *United States Trade Representative ustr.gov.* <https://ustr.gov/countries-regions/africa/cameroon> (2016, November, 28) [in English].
6. Office of the United States Trade Representative. Chad. *United States Trade Representative ustr.gov.* <https://ustr.gov/countries-regions/africa/central-africa/chad> (2016, November, 28) [in English].
7. Office of the United States Trade Representative. Gabon. *United States Trade Representative ustr.gov.* <https://ustr.gov/countries-regions/africa/central-africa/gabon> (2016, November, 28) [in English].
8. Office of the United States Trade Representative. Republic of Congo. *United States Trade Representative ustr.gov.* <https://ustr.gov/countries-regions/africa/central-africa/republic-congo> (2016, November, 28) [in English].
9. Office of the United States Trade Representative. Rwanda. *United States Trade Representative ustr.gov.* <https://ustr.gov/countries-regions/africa/east-africa/rwanda> (2016, November, 28) [in English].
10. Office of the United States Trade Representative. Sao Tome and Principe. *United States Trade Representative ustr.gov.* <https://ustr.gov/countries-regions/africa/central-africa/sao-tome-and-principe> (2016, November, 28) [in English].
11. United States Department of State. US Relations with Angola. *US Department of State state.gov.* <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/6619.htm> (2016, November, 28) [in English].
12. United States Department of State. US Relations With Gabon. *US Department of State state.gov.* <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2826.htm> (2016, November, 28) [in English].
13. United States Department of State. US Relations with Sao Tome and Principe. *US Department of State state.gov.* <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5434.htm> (2016, November, 28) [in English].
14. United States Department of States. US Relations With Cameroon. *US Department of State state.gov*. <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/26431.htm> (2016, November, 28) [in English].
15. US Strategy Towards Sub Saharan Africa (adopted June 14 2012) by the US Department of State. *US Department of State state.gov*. <http://www.state.gov/documents/organization/209377.pdf> (2016, November, 28) [in English].
16. Zenia, L., Mwangi,S., Kimenyi,T., Karingi,S., and Mevel,S. The African Growth and Opportunity Act: An Empirical Analysis of the Possibilities Post-2015. *Bookings Institution brookings.edu.* <https://www.brookings.edu/research/the-african-growth-and-opportunity-act-an-empirical-analysis-of-the-possibilities-post-2015> (2016, November, 28) [in English].

Дмитро Чибісов
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ГАРМОНІЗАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ УГОДИ ПРО ТОРГОВЕЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Dmytro Chybisov
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

HARMONIZATION OF PROVISIONS OF THE AGREEMENT ON TRADE-RELATED ASPECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN THE EUROPEAN UNION

The article is devoted to important for EU Member States, the WTO members and associated partners of the EU problem of harmonization of TRIPS requirements in the EU law, correlation of WTO law with the EU law in the field of IPR protection, issue of delimitation of competences between EU supranational institutions and its Member States. The article studies legality and complexity of use of the EU mechanisms which clarify and/or adjust obligations of the Member States and associated partners (such as Ukraine) under the TRIPS Agreement, administered by the WTO. It was determined that the EU uses three mechanisms to create their own, distinct from the TRIPS requirements, harmonized IP protection: through adoption of the EU supranational regulations; with the help of the EU Court and a new supranational judicial body (the Unified Patent Court); and by sharing interpretation of the TRIPS Agreement on the EU associate members and their trading partners. It was concluded that the EU's activities actually competes with the WTO and WIPO activities in several areas of IPR protection.
Key words: IP rights protection, EU, WTO, TRIPS Agreement, harmonization of TRIPS requirements, Ukraine.

Актуальність дослідження пов'язана із тим, що в постіндустріальному світі основним фактором стабільного розвитку держави і суспільства є інтелектуальна власність (далі – «ІВ»), ефективна охорона якої характеризує інвестиційний клімат держави та потенціал її розвитку. При цьому, починаючи з 1994 р. міжнародно-правовий механізм охорони ІВ, започаткований наприкінці XIX ст., та інституційно розвинений в рамках Всесвітньої організації інтелектуальної власності (далі – «ВОІВ») знаходиться під тиском глобалізації світогосподарських зав'язків та конкуруючих норм міжнародних універсальних та регіональних угод. Вивчення нормативно-правових основ охорони ІВ в рамках Світової організації торгівлі (далі – «СОТ») й практичних засобів їх імплементації на теренах ЄС дозволить Україні та іншим державам-членам СОТ більш ефективно діяти на міжнародній арені та будувати гармонічну внутрішню політику з охорони ІВ згідно кращої європейської практики.

Об'єктом дослідження є міжнародні правовідносини, які виникають під час гармонізації[1] положень охорони ІВ окреслених Угодою про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – «Угода ТРІПС») на теренах ЄС. *Предметом дослідження* є комплекс норм міжнародного права, що забезпечують гармонізацію вимог Угоди ТРІПС в ЄС та їх еволюційний розвиток. *Метою статті* є виявлення особливостей та тенденцій гармонізації положень Угоди ТРІПС на теренах ЄС. Також автором ставиться завдання визначити співвідношення права СОТ та права ЄС і, його держав-членів, в процесі гармонізації вимог Угоди ТРІПС на наднаціональному та

[1] Під «гармонізацією» розуміється визначення надане В.І. Муравйовим, а саме «приведення норм внутрішнього права держав-членів європейських інтеграційних об'єднань у відповідність з вимогами права Євросоюзу». Див. Муравйов, В. (2007). Проблеми гармонізації законодавства держав-членів та третіх країн в контексті європейської інтеграції. *Український щорічник міжнародного права,* 289.

внутрішньодержавному рівнях відповідно.

Окремі аспекти досліджуваної проблематики розглядалися в працях таких дослідників, як Л.Л. Богачова[1], С. Білет (*Billiet, S*)[2], О.К. Вишняков[3], Р.Є. Еннан[4], С. Ель (*El Said M.)*[5], Т. Коттер (*Cottier T.*)[6], Т. С. Ківалова[7], В. Муравйов[8], А. Розас (*Rosas, A.*)[9], Л. Орландо (Orlando L.)[10], С. Сабраманян (Subramanian S.)[11], М. Санта-Круз (*Santa-Cruz M.*)[12] та інш. У працях зазначених авторів знайшли відображення окремі аспекти досліджуваного питання, проте досі не було вироблено комплексного та системного підходу до визначеної проблематики. З огляду на це, дане дослідження має наукову цінність, а існування праць зазначених авторів не позбавляє його актуальності.

Питання гармонізації охорони ІВ є дискусійним з огляду на питання співвідношення та взаємодії права СОТ та права ЄС і його держав-членів у сфері охорони ІВ. Позиція ЄС у контексті визначення взаємодії права ЄС та СОТ є неоднозначною та багато в чому пов'язаною з забороною прямої дії ТРІПС (у випадках, коли право ЄС нормативно регламентує сферу охорони ІВ визначену Угодою ТРІПС. Так, наприклад, Судом ЄС було визнано, що Угода ТРІПС може бути застосована національними судовими органами держав-членів ЄС лише у випадках, коли відповідні заходи з забезпечення охорони ІВ «не є предметом розгляду права ЄС». А громадяни держав-членів ЄС можуть безпосередньо посилатися на положення Угоди ТРІПС лише тоді, коли право ЄС не встановлює нормативно-правовий порядок щодо відповідних питань охорони ІВ, які встановлює ТРІПС[13]. Тобто, відповідно до рішень Суду ЄС, Угода ТРІПС (за окремими виключеннями) не має прямої дії на території ЄС, а ТРІПС є засобом забезпечення «лібералізації міжнародної торгівлі, а не гармонізації права ЄС чи держав-членів»[14] щодо конкретних матеріальних норм (наприклад, у сфері патентування[15]). При цьому директиви ЄС визнають міжнародно-правові зобов'язання держав-

[1] Богачова, Л.Л. (2015). Механізм вирішення колізій між європейським і національним правом (теоретичні аспекти). *Юридичний науковий електронний журнал, 6,* 12. <http://lsej.org.ua/6_2015/3.pdf>. (2016, листопад, 11).

[2] Billiet, S. (2006) From GATT to the WTO: The Internal Struggle for External Competences in the EU, *JCMS*, *44,* 904–906.

[3] Вишняков, О.К. (2014). *Наднаціональне право як феномен*. Одеса: Юрид. л-ра, 119-124.

[4] Еннан, Р.Є. (2010). Право інтелектуальної власності в наднаціональній правовій системі (Європейський Союз). Одеса. *Актуальні проблеми держави і права*, *36*, 418-423.

[5] El Said, M. *The European Union Free Trade Agreements (EU FTAs) and TRIPS-Plus: Challenges and Opportunities for the Ukraine*. <http://www.undp.org.ua/images/stories/IPRandAEM_Kyiv/EU%20TRIPS-Plus%20Rules%20Ukraine_ENG.doc>. (2016, листопад, 11).

[6] Cottier, T., Schefer, K. (1998). The Relationship between World Trade Organization Law, National and Regional Law. *J Int'l Economic L, 1*, 83-122.

[7] Ківалова, Т.С. (2009). Розвиток міжнародно-правових принципів в епоху глобалізації. Одеса. *Актуальні проблеми держави і права*, *3,* 318-325.

[8] Муравйов, В. (2007). Проблеми гармонізації законодавства держав-членів та третіх країн в контексті європейської інтеграції. *Український щорічник міжнародного права,* 286-319.

[9] Rosas, A. (2008). The European Court of Justice and Public International Law. In J. Wouters, A. Nollkaemper and E. de Wet (Eds.), *The Europeanisation of International Law – The Status of International Law in the EU and its Member States*, 56. The Hague: T.M.C. Asser Press.

[10] Orlando, Laura (2007). Piracy' provisions under the Enforcement Directive and patent infringement. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, *2 (10),* 642–643.

[11] Subramanian, S. (2010). EU Obligation to the TRIPS Agreement: EU Microsoft Decision. *Eur J Int Law*, 21. <http://ejil.oxfordjournals.org/content/21/4/997.full#aff-1>. (2016, листопад, 11).

[12] Santa-Cruz, S., Maximiliano (2007). Intellectual Property Provisions in European Union Trade Agreements: Implications for Developing Countries, ICTSD IPRs and Sustainable Development Issue Paper No. 20, International Centre for Trade and Sustainable Development, Geneva, Switzerland. <https://www.iprsonline.org/resources/docs/Santa-Cruz%20Blue20.pdf>. (2016, листопад, 11).

[13] Judgment of the Court in Joined Cases C-300/98 and C-392/98 of 14 December 2000. <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=45447&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1083917>. (2016, листопад, 11).

[14] Judgment of the Court (Grand Chamber) on Daiichi Sankyo Co. Ltd and Sanofi-Aventis Deutschland GmbH v DEMO Anonimos Viomikhaniki kai Emporiki Etairia Farmakon of 18 July 2013. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62011CJ0414>. (2016, листопад, 11).

[15] Наприклад, у справі *C-431/05 Merck Genéricos Produtos Farmacêuticos* у 2007 р. Суд ЄС визнав те, що застосування судами положення ст. 33 Угоди ТРІПС можливе і не буди протирічити праву ЄС.

членів ЄС за Угодою ТРІПС і підкреслюють необхідність дотримання вимог Угоди[1]. Аналогічно і Суд ЄС (хоча й не надає Угоді ТРІПС прямої дії) відмовляється забезпечувати виконання зобов'язань за правом ЄС у разі, коли вони протирічать праву СОТ[2]. Але повага міжнародних зобов'язань не означає, що ЄС погоджується з переважною силою Угоди ТРІПС над правом ЄС. При цьому С. Сабраманян нагадує, що інституційна структура СОТ є такою, яка передбачає надання прямого ефекту, принаймні рішенням ДСБ СОТ, і ЄС має прийняти такий підхід[3]. Утім, у такому разі ЄС також має погодитись із тлумаченням зобов'язань за ТРІПС ДСБ СОТ. Однак останні, як відомо, є предметом розгляду Суду ЄС та окремих держав-членів у контексті їх відповідності праву ЄС, що вказує на існування сфер охорони ІВ, які є предметом розгляду як ДСБ СОТ, так і Суду ЄС. Таким чином, виникає питання щодо того, як саме ЄС трактує зобов'язання за ТРІПС, яка його компетенція у цьому питанні, яким чином правотворча та інституційна діяльність ЄС може впливати на імплементацію ТРІПС державами-партнерами ЄС, такими, наприклад, як Україна. Тобто, трактування зобов'язань ЄС та держав-членів Союзу перед СОТ є складним та неоднозначним процесом, який стикається з проблемою визначення пріоритетів між правом ЄС та правом СОТ, а також визначенням компетенції ЄС у питаннях охорони ІВ відносно компетенції держав-членів ЄС.

Прийняття Угоди ТРІПС було значним кроком уперед для врегулювання питань міжнародно-правової охорони ІВ. А ЄС був та залишається одним із найактивніших членів СОТ й авторів Угоди ТРІПС. При цьому в ЄС мінімальні стандарти охорони, передбачені ТРІПС, вважаються заниженими[4]. Для того, щоб підвищити цей рівень охорони ІВ, в ЄС здійснюється власна інтерпретація, уточнення і доповнення положень Угоди ТРІПС, яка є обов'язковою для держав-членів ЄС та асоційованих партнерів[5] Союзу або держав, із якими підписані відповідні двосторонні угоди про вільну торгівлю[6,7]. При цьому участь ЄС у СОТ у якості митного союзу[8] і можливість апеляції до власних регламентів і процедур дозволяють ЄС впливати на інтерпретацію положень Угоди ТРІПС іншими державами-членами СОТ. Утім, порушення такої умовно «загальноєвропейської» інтерпретації положень Угоди ТРІПС не означає порушень права СОТ. Тому відповідальність за такі порушення багато в чому залежить від того, які економічні стосунки має держава-член СОТ із ЄС чи його державами-членами. Крім того, в останні роки в ЄС здійснюються реформи, направлені на гармонізацію патентних правил та процедур і створення єдиного європейського суду, який би інтерпретував правила ЄС у сфері ІВ та зобов'язання ЄС за ТРІПС та іншими угодами в сфері ІВ. Аналогічно цій ініціативі в ЄС створено механізм міжнародно-правової уніфікації правил реєстрації торгових марок ЄС, що вказує на наявність

[1] Наприклад, дивись преамбулу Директиви 2004/48 (Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights. <http://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/48/oj> (2016, листопад, 11).

[2] Judgment of the Court in Case C–377/98, Netherlands v. Parliament and Council of 9 October 2001. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61998CJ0377>. (2016, листопад, 11)

[3] Subramanian, S. (2010). EU Obligation to the TRIPS Agreement: EU Microsoft Decision. *Eur J Int Law*, 21. <http://ejil.oxfordjournals.org/content/21/4/997.full#aff-1>. (2016, листопад, 11).

[4] Santa-Cruz, S., Maximiliano (2007). Intellectual Property Provisions in European Union Trade Agreements: Implications for Developing Countries, ICTSD IPRs and Sustainable Development Issue Paper No. 20, International Centre for Trade and Sustainable Development, Geneva, Switzerland. <https://www.iprsonline.org/resources/docs/Santa-Cruz%20Blue20.pdf>. (2016, листопад, 11).

[5] Наприклад, Угода про Асоціацію з Україною, де питанням охорони ІВ присвячена Глава 9, яка так і називається «Інтелектуальна власність» та охоплює статті зі 157 до 252. Також є чотири додатки до Глави 9: Додаток 22A, Додаток 22B, Додаток 22C, та Додаток 22D. Загалом питанню регулювання інтелектуальної власності присвячено близько 200 сторінок тексту Угоди (включаючи додатки).

[6] Дивись дослідження Ель С. (*El Said M.)* в якому він пише про те, що за допомогою цих двох типів угод ЄС створює інтерпретацію вимог ТРІПС яку мають застосовувати партнери Союзу. (El Said M. The European Union Free Trade Agreements (EU FTAs) and TRIPS-Plus: Challenges and Opportunities for the Ukraine. <http://www.undp.org.ua/images/stories/IPRandAEM_Kyiv/EU%20TRIPS-Plus%20Rules%20Ukraine_ENG.doc> (2016, листопад, 11).

[7] El Said, M. The European Union Free Trade Agreements (EU FTAs) and TRIPS-Plus: Challenges and Opportunities for the Ukraine. <http://www.undp.org.ua/images/stories/IPRandAEM_Kyiv/EU%20TRIPS-Plus%20Rules%20Ukraine_ENG.doc>. (2016, листопад, 11).

[8] Членство ЄС у СОТ починається з часу заснування СОТ у 1995 р. і дозволяє ЄС застосовувати преференційний митний та тарифний режим лише щодо членів ЄС, а не всіх держав-членів СОТ як того передбачає режим найбільшого сприяння.

інституційної та правової бази ЄС, метою якої є забезпечення охорони ІВ в ЄС і яка конкурує в цьому питанні з правом СОТ. Тобто ЄС поступово стає не лише регулятором митних відносин держав-членів ЄС, а й інститутом, уповноваженим створювати власні, найчастіше вищі, ніж передбачено Угодою ТРІПС, стандарти охорони ІВ.

С. Сабраманян (*Sujitha Subramanian*) пише, що охорона ІВ в ЄС забезпечується в умовах «відсутності чіткого розуміння зобов'язань Товариства та держав-членів відповідно міжнародним договорам»[1]. Тобто ЄС неоднозначно тлумачить Угоду ТРІПС[2], а позиція ЄС, яка полягає в тому, щоб надавати ТРІПС статусу нижчого, ніж мають договори про заснування ЄС, є невірною з урахуванням вимог Віденської конвенції[3] про право міжнародних договорів[4].

Вбачається, що така проблема пов'язана із застосування Угоди ТРІПС на рівні ЄС крізь призму умовних, діючих самостійно організаційно-правових механізмів ЄС. *По-перше, це прийняття нормативних актів ЄС наднаціонального*[5,6] *характеру*, які є обов'язковими для його членів і які реалізуються у формі директив, регламентів або рішень. *По-друге, це створення одноманітної інтерпретації вимог до охорони окремих об'єктів ІВ* і створення для цього квазісудових органів наднаціональної юрисдикції[7]. Наприклад, Уніфікований патентний суд ЄС (УПС) має юрисдикцію визнати правомірність застосування тих чи інших внутрішньодержавних інструментів для охорони ІВ або наднаціонального права ЄС (у координації із Судом ЄС) й їх відповідність міжнародним зобов'язанням держав-членів ЄС за відповідними угодами в сфері охорони ІВ. Дещо меншу компетенцію має Європейський офіс інтелектуальної власності, який забезпечує реєстрацію торгової марки ЄС та вирішення спірних питань щодо умов та вимог до її реєстрації. *По-третє, це поширення інтерпретації Угоди ТРІПС на асоційованих членів ЄС* та його торгівельних партнерів шляхом підписання Угод про Асоціацію або вільну торгівлю[8]. Серед трьох механізмів перший є найбільш розвиненим і вже діючим у повній мірі.

Так, компетенція ЄС приймати нормативні акти наднаціонального характеру у сфері охорони ІВ засновується на положеннях ст. 3 та ст. 113 ДФСЄ[9], які визначають виключну та спільну

[1] Subramanian, S. (2010). EU Obligation to the TRIPS Agreement: EU Microsoft Decision. *Eur J Int Law*, 21. <http://ejil.oxfordjournals.org/content/21/4/997.full#aff-1>. (2016, листопад, 11).

[2] Subramanian, S. (2010). EU Obligation to the TRIPS Agreement: EU Microsoft Decision. *Eur J Int Law*, 21. <http://ejil.oxfordjournals.org/content/21/4/997.full#aff-1>. (2016, листопад, 11).

[3] Vienna Convention on the Law of Treaties 1986. <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf>. (2016, листопад, 11).

[4] Зокрема, С. Сабраманян пише, що «*…European Court was effectively making the point that in the hierarchy of norms international agreements occupy an intermediate position between primary and secondary EU law. However, international law suggests that the European Union is bound by the treaties it has signed*».

[5] Ми застосовуємо термін «наднаціональний» (та наднаціональне право) у тому контексті у якому його окреслив О.К. Вишняков, а саме як «право», яке здійснює «позадержавний владний елемент», що діє за за рахунок «трансферу суверенітету». Див.: Вишняков, О.К. (2014). *Наднаціональне право як феномен*. Одеса: Юрид. л-ра, 119-124.

[6] Вишняков, О.К. (2014). *Наднаціональне право як феномен*. Одеса: Юрид. л-ра, 119-124.

[7] Так, у лютому 2013 р. 24-ри членів ЄС підписали Угоду «Про уніфікований (Об'єднаний) патентний суд» (Угода про УПС) якою було дано старт заснуванню «квазісудової» наднаціональної інституції яка має на меті гармонізувати правила патентної охорони ЄС й зокрема унеможливити паралельні судові процеси щодо визнання чи невизнання дії патентів на території різних держав-членів ЄС. Сьогодні Угода підписана всіма державами-учасниками ЄС за винятком Іспанії, Хорватії та Польщі. Створення УПС дозволить зменшити кількість патентних справ, що розглядаються у різних державах членах ЄС щодо одного й того ж патенту. Так, юрисдикція національних судів держав-членів СОТ, що є учасниками УПС, у справах про порушення патентного законодавства, буде передана УПС який стане єдиним наднаціональним механізмом з повноваженням інтерпретації патентних правил, що застосовуватимуться в ЄС.

[8] У 2014 р. у зв'язку із підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – «Угода про Асоціацію») Україна зобов'язалась забезпечити належне та ефективне виконання вимог Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – «ТРІПС») з поправкою на вимоги Угоди про Асоціацію із ЄС. Такі поправки суттєво змінюють зобов'язання асоційованого партнера ЄС щодо інтерпретації та виконання вимог Угоди ТРІПС, що має на меті гармонізувати законодавство держави із правом ЄС у сфері охорони ІВ.

[9] Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union OJ C 83, 30.3.2010. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:EN:PDF>. (2016, листопад, 11).

компетенцію ЄС та держав-членів. Так, виключні повноваження ЄС у контексті ТРІПС стосується питань переміщення ІВ через митний кордон та засобів, які застосовуються в випадках виявлення порушень ІВ на митному кордоні (ст.3 ДФЄС). А спільна компетенція ЄС у питаннях охорони ІВ засновуються на положенні ст. 113 ДФЄС, яке вказує, що ЄС має законодавчу компетенцію в питаннях, пов'язаних із «комерційними аспектами інтелектуальної власності»[1]. При цьому, згідно ДФЄС, держави-члени ЄС можуть також мати право діяти в цій сфері, однак за умови, що ЄС не використав своє право щодо цього (ст. 2 п.2 ДФЄС). Однак, ЄС дуже активно бере участь у роботі ДСБ СОТ як у якості митного союзу, так і в справах, які стосуються прав та обов'язків держав-членів ЄС[2]. А це, на думку С. Сабраманяна, означає, що ЄС «майже не надає прав (компетенції) державам-членам у сфері ІВ»[3]. І ми з цим повністю погоджуємося, враховуючи велику кількість директив та регламентів ЄС, які встановлюють правила та процедури забезпечення охорони ІВ в рамках Союзу. Насамперед, це директиви і регламенти, які уточнюють, інтерпретують або доповнюють зобов'язання Союзу за Угодою ТРІПС або ЄПК. І тут важливо підкреслити, що окремі директиви ЄС є актами, якими «гармонізуються» різні положення Угоди ТРІПС на території ЄС.

О.К. Вишняков вказував, що «наднаціональні органи» ЄС мають можливість видавати в рамках переданої їм державами-членами ЄС компетенції «акти, що є обов'язковими для країн-учасниць та їх суб'єктів права». За його словами це створює право «на наднаціональному рівні у вигляді нормативних та інших правових актів, котрі замінюють норми національного права країн-учасниць та мають пряму дію щодо суб'єктів права»[4]. Т.С. Ківалова пише, що «поступово держави втрачають власний економічний суверенітет»[5], Аналогічно, Л.Л. Богачова пише, що «тенденції розвитку європейського права свідчать про посилення значущості й обов'язковості його норм»[6]. Далі Л.Л. Богачова доповнює, що ступень такого впливу залежить від статусу країни, а саме чи має вона підписані угоди про асоціацію із ЄС, чи інші угоди про економічне співробітництво чи ні. При наявності таких угод, можна говорити про те, що не лише держави-члени ЄС добровільно передають частину свого економічного суверенітету щодо участі у СОТ до ЄС, але й асоційовані партнери ЄС знаходяться в подібній ситуації.

Як пише Р.Є. Еннан «з метою гармонізації законодавства ЄС прийнята велика кількість директив, регламентів та рішень, які спрямовані на зближення законів держав-членів ЄС»[7]. Автор вказує, що в ЄС вже сформоване «автономне право інтелектуальної власності ЄС»[8], яке сприяє уніфікації законодавств країн-членів ЄС у сфері інтелектуальної власності. Ми повністю погоджуємося із цим твердженням.

Так, Директива 2004/48/ЕС[9] щодо забезпечення охорони ІВ має на меті встановити єдині стандарти забезпечення охорони ІВ на території ЄС (п.10 Преамбули Директиви) для чого вона вказує державам-членам ЄС, як покращити забезпечення охорони ІВ в контексті виконання вимог ТРІПС та положень директив і регламентів ЄС з питань ІВ. Мета прийняття Директиви полягає в тому, щоб уникнути «нерівнозначного» («*disparities*») забезпечення охорони ІВ відповідно вимогам

[1] Rosas, A. (2008). The European Court of Justice and Public International Law. In J. Wouters, A. Nollkaemper and E. de Wet (Eds.), *The Europeanisation of International Law – The Status of International Law in the EU and its Member States*, (p. 56). The Hague: T.M.C. Asser Press.

[2] Billiet, S. (2006) From GATT to the WTO: The Internal Struggle for External Competences in the EU, *JCMS,* 44, 904–906.

[3] Subramanian, S. (2010). EU Obligation to the TRIPS Agreement: EU Microsoft Decision. *Eur J Int Law*, 21. <http://ejil.oxfordjournals.org/content/21/4/997.full#aff-1>. (2016, листопад, 11).

[4] Вишняков, О.К. (2012). Інтеграційне право як інструмент «європеїзації» України: структура та зміст. Київ. *Європейське право, 2-4*, 147.

[5] Ківалова, Т.С. (2009). Розвиток міжнародно-правових принципів в епоху глобалізації. Одеса. *Актуальні проблеми держави і права*, *3*, 324.

[6] Богачова, Л.Л. (2015). Механізм вирішення колізій між європейським і національним правом (теоретичні аспекти). *Юридичний науковий електронний журнал, 6,* 12. <http://lsej.org.ua/6_2015/3.pdf>. (2016, листопад, 11).

[7] Еннан, Р.Є. (2010). Право інтелектуальної власності в наднаціональній правовій системі (Європейський Союз). Одеса. *Актуальні проблеми держави і права*, *36,* 422.

[8] Еннан, Р.Є. (2010). Право інтелектуальної власності в наднаціональній правовій системі (Європейський Союз). Одеса. *Актуальні проблеми держави і права, 36,* 422.

[9] Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights. <http://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/48/oj>. (2016, листопад, 11).

зазначених міжнародних угод (п. 7 преамбули Директиви). Насамперед, такі проблеми пов'язані з тимчасовими заходами, передбаченими Угодою ТРІПС, методом розрахунку збитків, шляхом отримання та використання доказів у справах про порушення прав ІВ, судовою забороною певних дій, які суттєво відрізняються в різних державах-членах ЄС, а в деяких вони взагалі відсутні (п. 7 преамбули Директиви). Директива також констатує те, що на міжнародному рівні всі Члени ЄС та сам Союз, відповідно своїх компетенцій, «зобов'язані виконувати Угоду про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності»[1]. Також у цій Директиві вказується, що члени ЄС також є підписантами інших міжнародних угод, які, зокрема, включають Бернську і Паризьку конвенції і, відповідно, також мають їх виконувати[2]. У ст. 8 Директиви наводиться перелік випадків, які, згідно Угоди ТРІПС, мають обґрунтовувати процедуру отримання інформації про третіх осіб, задіяних у порушенні прав ІВ. При цьому, на відміну від положення ст. 47 Угоди ТРІПС, положення ст. 8 Директиви не лише дозволяють отримувати інформацію про «дистрибютерів» та «виробників» контрафактної продукції (як передбачено ТРІПС), але й дозволяють отримувати інформацію про всіх задіяних посередників, а також покупців і ритейлерів такої продукції. У ст. 10 Директиви також наводиться трактування ст. 46 Угоди ТРІПС щодо прийняття заходів з усунення порушення прав ІВ. Директива дозволяє застосовувати тимчасові заходи судового характеру для отримання компенсації за порушення прав ІВ. При цьому, на думку Л. Орландо (*Orlando, L.*), положення Директиви широко тлумачаться судами держав-членів ЄС, що дозволяє останнім накладати арешт не лише на товари, що призвели до порушення прав ІВ, але й на банківські рахунки, рухоме і нерухоме майно особи, яка звинувачується у порушенні[3]. Загалом, положення Директиви в той чи інший спосіб «апроксимують»[4] застосування норм Угоди ТРІПС державами-членами ЄС.

Директива 98/71/ЕС [5] про правову охорону промислових зразків визначає умови патентопридатності, строк охорони та обмеження, які застосовуються до промислових зразків. В Угоді ТРІПС цьому об'єкту ІВ присвячено ст. 25–26. Утім, на відміну від Угоди ТРІПС, яка застосовує концепцію «новизни» і «оригінальності» промислового зразка, Директива використовує лише концепцію «новизни» (ст. 3–4 Директиви). Це пов'язано з тим, що концепція «оригінальності» має американське походження, у той час як у ЄС застосовується концепція «новизни». І тут варто зазначити, що в Угоді ТРІПС концепція «новизни» не розкривається, але згадується лише, що такі об'єкти ІВ мають відрізнятися від відомих промислових зразків, але критеріїв того, як саме вони мають відрізнятися та як проводити їх порівняння, Угода ТРІПС не наводить. Натомість Директива встановлює такі критерії, зокрема, вказуючи, що «новим» промисловий зразок визнається, якщо на дату виникнення права на пріоритет не було оприлюднено жодного тотожного промислового зразка[6]. Ураховуючи, що в ЄС існує база даних промислових зразків, то порівняння щодо тотожності може бути швидким та ефективним. Також суттєво відрізняється від визначеного в Угоді ТРІПС і строк охорони патенту на промисловий зразок. Так, ст. 26 Угоди ТРІПС установлює, що строк охорони надається «щонайменше на 10 років». Натомість положення Директиви встановлюють строк охорони в межах від 5 до 25 років. Тобто, на відміну від Угоди ТРІПС, яка передбачає, що строк охорони повинен бути 10 років, Директива не надає автоматично такий строк охорони, однак указує, що за заявою власника патенту п'ятирічний строк охорони може бути продовжено ще на п'ять років. Відповідно, цією Директивою ЄС зменшив строк охорони, яка має надаватися автоматично, з 10 років до п'яти й водночас установив більш високий рівень охорони, ніж передбачено ТРІПС (дозволивши кумулятивно охороняти промисловий зразок строком до 25 років).

[1] Дивись преамбулу (п.4) та ст. 2 п.3 Директиви.
[2] Дивись преамбулу до Директиви (п.5).
[3] Orlando, Laura. (2007). Piracy' provisions under the Enforcement Directive and patent infringement. *Journal of Intellectual Property Law & Practice, 2 (10),* 642–643.
[4] Пункт 10 Преамбули до Директиви вказує, що метою Директиви є апроксимація правових систем держав-членів з тим, щоб досягти однорідного рівня охорони ІВ в межає спільного ринку держав-членів ЄС. *(The objective of this Directive is to approximate legislative systems so as to ensure a high, equivalent and homogeneous level of protection in the Internal Market.*).
[5] Directive 98/71/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 1998 on the legal protection of designs. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.1998.289.01.0028.01.ENG>. (2016, листопад, 11).
[6] Промислові зразки вважаються тотожними, якщо їхні риси відрізняються лише в незначних деталях.

Директива ЄС 2008/95 про апроксимацію законів держав-членів щодо товарних знаків[1] установлює більш високі стандарти охорони товарних знаків, ніж передбачено Угодою ТРІПС. Так, наприклад, Угодою ТРІПС передбачено, що право на товарний знак може бути анульоване за умови його невикористання впродовж трьох років (ст. 19 ТРІПС). Натомість Директива цей строк розширює до п'яти років (ст. 1 Директиви). Також Директива, на відміну від ТРІПС, пояснює, що зареєстрований товарний знак можна анулювати за умови, що буде визнано на момент реєстрації такого знаку існування «особистого імені», «авторського права» чи «промислового зразка», який може бути визнано попередником зареєстрованого знаку (ст. 4 п. 4 Директиви). Більше того, на відміну від ТРІПС, яка передбачає лише загальний перелік прав власника товарного знаку, Директива більш детально та широко визначає їх, зокрема, вказуючи (ст.5 Директиви). Тобто, чіткий перелік прав правовласника товарного знаку, наданий у Директиві й, зокрема, те, що окремі з таких прав стосуються імпортних та експортних операцій, може бути використано правовласником для більш ефективного використання положень Угоди ТРІПС щодо забезпечення охорони ІВ (див. Розділ 2 Угоди ТРІПС).

Директива ЄС 2006/116[2] про строки охорони авторських та суміжних прав тлумачить метод розрахунку строків охорони авторських та суміжних прав, які, згідно Бернській конвенції 1883 р. та Римській конвенції 1961 р., надаються авторам і виконавцям й включені до Угоди ТРІПС. До часу прийняття цієї Директиви було незрозуміло, від якого моменту повинен рахуватися строк охорони цих об'єктів ІВ: від часу смерті автора чи виконання твори чи у якийсь інший спосіб. При цьому, на відміну від ст. 11 Угоди ТРІПС, яка передбачає строк охорони авторських прав упродовж 50 років від кінця календарного року, у якому відбулась публікація, то Директива встановлює набагато більше – 70 років (ст. 1 Директиви). Аналогічно Директива розширює і строк охорони прав виконавців та виробників фонограм, який, згідно Римської конвенції 1961 р., становить 20 років, згідно Директиви, розширений до 50 років. При цьому Директива тлумачить, що здійснення запису чи оприлюднення має бути «фіксовано». Тобто, на відміну від ТРІПС та Римської конвенції 1961 р., Директива передбачає, що виконавці могли отримати формальну «фіксацію» свого виконання пізніше, ніж воно насправді відбувалося, і строк охорони їх прав повинен рахуватися саме з моменту такої формальної фіксації (ст. 3 Директиви). Тобто цим положенням Директива фактично роз'яснила державам-членам ЄС, як потрібно виконувати свої зобов'язання за Римською конвенцією 1961 р. та Бернською конвенцією 1883 р., які включені до Угоди ТРІПС (ст. 3 Угоди ТРІПС).

Інші директиви ЄС також установлюють правові засади виконання вимог Угоди ТРІПС. Це може також здійснюватися шляхом тлумачення Угоди ТРІПС щодо тих чи інших об'єктів ІВ або правил їх охорони. Так, Директива 2009/24/ЕС[3] щодо правової охорони комп'ютерних програм установлює виключні права[4] та обов'язки користувача комп'ютерної програми, які не містяться в Угоді ТРІПС або в Бернській конвенції. При цьому Директива визнає комп'ютерні програми, охоронювані згідно норм Бернської конвенції, як «літературні твори» та вказує, що нею не надаються будь-які права щодо охорони «інтерфейсу, ідей чи принципів функціонування комп'ютерної програми» (Ст. 1 п. 2 Директиви). Останні, за загальним правилом[5], є предметом патентної охорони, яку опосередковано погоджено в Директиві в ст. 8, де зазначено, що положення Директиви не забороняють застосовувати патентної або іншої охорони комп'ютерної програми. Зі

[1] Directive 2008/95/EC of the European Parliament and of the Council of 22 October 2008 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1471604630296&uri=CELEX:32008L0095>. (2016, листопад, 11).

[2] Directive 2006/116/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on the term of protection of copyright and certain related rights. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1471608657852&uri=CELEX:32006L0116>. (2016, листопад, 11).

[3] Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1470400931735&uri=CELEX:32009L0024#ntr3-L_2009111EN.01001601-E0003>. (2016, листопад, 11).

[4] Наприклад, ст. 6 Директиви дозволяє декомпіляцію комп'ютерних програм, а ст. 5 Директиви дозволяє створювати її копії для власних потреб користувача в разі, якщо це не призведе до суттєвої шкоди власнику такої програми.

[5] Чибисов, Д.М. (2016). Патентование компьютерных программ по праву ВТО: проблемы правовой квалификации и правоприменительная практика. *Таджикистанский ежегодник международного публичного и частного права*. Душанбе, 105-106.

змісту ст. 8 Директиви можна зробити висновок, що комп'ютерна програма може охоронятися як авторським правом, так і за допомогою патенту, торгової марки, правил, що стосуються недобросовісної конкуренції та охорони компонувань топографій інтегральних мікросхем. Схожа ситуація й із охороною баз даних, яку було запроваджено в Директиві[1] 96/9/ЕС. Більшу ілюстрацію тлумачення, доповнення або розширення зобов'язань за ТРІПС можна побачити зі змісту Директиви ЄС про охорону біотехнологій[2], де, посилаючись на можливість, передбачену ТРІПС щодо заборони патентування за обставин суспільної моралі[3], Директива наводить перелік таких обставин, додаючи до них «етичні принципи» (п. 44 Преамбули), поняття, яке не використовувалося в ТРІПС.

Таким чином, можна стверджувати, що директиви ЄС на наднаціональному рівні встановлюють правила та процедури, які мають застосовуватися державами-членами СОТ та які є членами ЄС для виконання своїх зобов'язань за ТРІПС. Такі правила і процедури доповнюють зміст Угоди ТРІПС та дозволяють уникати несистемного трактування Угоди державами-членами ЄС. Утім, на відміну від Угоди ТРІПС, яка комплексно ввібрала в себе правила і стандарти охорони всіх об’єктів ІВ, ініціативи ЄС мають секторальний[4] характер та закріплені в різних документах різної правової сили[5]. Компетенція держав-членів ЄС щодо трактування вимог ТРІПС обмежується компетенцією Союзу, а саме тими нормативними актами, які в той чи іншій спосіб урегулювали питання охорони ІВ, передбачене ТРІПС. Це означає, що сьогодні компетенція ЄС щодо трактування та доповнення Угоди ТРІПС на рівні ЄС стосується торгових марок, патентів на комп’ютерні програми, біотехнологій, літературних творів та топографій інтегральних мікросхем[6].

При цьому варто зазначити, що питання того, чи може ЄС змінювати та доповнювати положення Угоди ТРІПС шляхом прийняття директив, регламентів та рішень, є достатньо неоднозначним. Як пише Т. Коттер[7] та С. Сабраманян[8], з точки зору міжнародного права, шляхом підписання міжнародної угоди державою або міжнародною організацією, останні погоджуються з переважною силою міжнародного договору на внутрішньодержавним або регіональним правом[9]. При цьому, згідно ст. 27 Відденської конвенції про право міжнародних договорів, держави або міжнародні організації не можуть виправдовувати порушення своїх зобов'язань за міжнародними договорами з причини того, що їх внутрішнє право суперечить таким зобов’язанням. І Суд ЄС цю позицію також підтвердив, указуючи, що міжнародні зобов'язання Союзу мають виконуватися належним чином[10], а Європейська комісія «повинна поважати міжнародне право при виконанні своїх повноважень»[11]. Разом із цим С. Сабраманян пише, що ЄС створив такий правовий порядок, який «не передбачає можливість прямої дії» та інтерпретації міжнародних зобов'язань державами-

[1] Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1470400931735&uri=CELEX:31996L0009>. (2016, листопад, 11).

[2] Directive 98/44/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 1998 on the legal protection of biotechnological inventions. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1470402968865&uri=CELEX:31998L0044>. (2016, листопад, 11).

[3] Дивись п. 36 Преамбули Директиви ЄС про охорону біотехнологій (*Directive 98/44/EC*).

[4] Окрім патентної уніфікації, в ЄС створено компліментарний механізм реєстрації торгових марок, який діє або в сукупності з внутрішньодержавним, або окремо від останнього.

[5] Наприклад, директиви передбачають, що держави-члени ЄС мають самостійно імплементувати їх для досягнення вказаних в директивах цілей. Натомість регламенти ЄС мають пряму дію на всій території Союзу і можуть застосовуватися безпосередньо після їх прийняття без будь-яких допоміжних засобів їх імплементації у внутрішньодержавне право членів ЄС.

[6] Directive 87/54/EEC of 16 December 1986 on the legal protection of topographies of semiconductor products. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31987L0054>. (2016, листопад, 11).

[7] Cottier, T., Schefer, K. (1998) The Relationship between World Trade Organization Law, National and Regional Law. *J Int’l Economic L,1*, 86.

[8] Subramanian, S. (2010). EU Obligation to the TRIPS Agreement: EU Microsoft Decision. *Eur J Int Law*, 21. <http://ejil.oxfordjournals.org/content/21/4/997.full#aff-1>. (2016, листопад, 11).

[9] Це також підтверджується положеннями Відденської конвенції про право міжнародних договорів (ст.26).

[10] Параграф 18 рішення по справі Case 104/81, Hauptzollamt Mainz v. Kupferberg [1982] ECR 3641.

[11] Див. параграф 9 рішення Case C–286/90, Anklagemyndigheden v. Peter Michael Poulsen and Diva Navigation Corp [1992] ECR I–6019. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61990CJ0286>. (2016, листопад, 11).

членами ЄС[1]. Тому науковець робить висновок, що право ЄС «залишає за собою переважну силу порівняно з правом СОТ»[2]. Ми погоджуємося з цим висновком.

Підводячи висновки варто підкреслити, що вбачається поступове посилення ролі ЄС у трактуванні, конкретизації та доповненні зобов'язань держав-членів ЄС за Угодою ТРІПС, що пов'язано як із посиленням інтеграційних процесів в ЄС та визначенням виключної компетенції Союзу у певних питаннях охорони ІВ, так і з метою гармонізації матеріального права членів ЄС щодо умов охорони об'єктів ІВ згідно Угоди ТРІПС та Європейської патентної конвенції. Право ЄС встановлює для держав-членів ЄС правові зобов'язання перед ЄС, які звужують компетенцію держав-членів ЄС у питаннях імплементації положень Угоди ТРІПС та забезпечення застосування Угоди на внутрішньодержавному рівні, що спочатку було необхідно для цілей участі ЄС у СОТ як митного союзу, а потім, стало елементом посилення інституційнбої системи ЄС на міжнародному рівні як актора, що консолідує на собі ряд повноважень держав-членів. Діяльність ЄС у цьому питанні стала можливою у тому числі завдяки умисним прогалини права СОТ закріпленим в Угоді ТРІПС у 1994 р. і ЄС використовує ці прогалини для того, щоб застосовувати власну інтерпретацію та правила охорони ІВ. Таким чином можна констатувати появу на міжнародній арені міжнародного актора компетенція якого конкурує із компетенцією СОТ та ВОІВ у питаннях охорони ІВ.

Шляхом гармонізації, ЄС змінює та доповнює Угоду ТРІПС, що сприяє фрагментації міжнародного права та послаблює інституційний вплив СОТ. При цьому, ЄС не послідовно тлумачить Угоду ТРІПС, а позиція ЄС яка полягає у тому, щоб надавати міжнародним договорам, таким як ТРІПС, статусу нижчого ніж мають договори про заснування ЄС є невірною з урахуванням вимог Віденської конвенції про право міжнародних договорів. З огляду на це, питання взаємодії права СОТ та права ЄС є актуальним та потребує вирішення для цілей створення єдиних правил на території держав-членів СОТ, а не лише держав-членів ЄС.

References:

1. *Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights* (adopted 15 April 1994, entered into force on January 1, 1995). <https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/final_e.htm#TRIPs>. (2016, November, 11). [in English].
2. Billiet, S. (2006) From GATT to the WTO: The Internal Struggle for External Competences in the EU, *JCMS,* 44, 899-919. [in English].
3. Bogachova, L.L. (2015). Mechanism vyrishenna kolisiy mizh evropeiskim I nacionalnim pravom (teoretichni aspekty) [The mechanism of resolving conflicts between European and national law (theoretical aspects)]. *Yuridichniy naukoviy zhurnal* [Legal Science Journal], 6, 12. <http://lsej.org.ua/6_2015/3.pdf>. (2016, November, 11). [in Ukrainian].
4. Chybisov, D.M. (2016). Patentovanye komp'yuternykh prohramm po pravu WTO: problemy pravovoy kvalyfykatsyy y pravoprymenytel'naya praktyka [Patent protection of computer programs under WTO law: problems of legal qualification and practice]. *Tadzhykystanskyy ezhehodnyk mezhdunarodnoho publychnoho y chastnoho prava* [Tajik Yearbook of International public and private law], Dushanbe, 104-113. [in Russian].
5. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union OJ C 83, 30.3.2010. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:EN:PDF>. (2016, November, 11). [in English].
6. Cottier, T., Schefer, K. (1998) The Relationship between World Trade Organization Law, National and Regional Law. *J Int'l Economic L,1*, 83-122. [in English].
7. Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights. <http://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/48/oj>. (2016, November, 11). [in English].
8. Directive 2006/116/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on the term of protection of copyright and certain related rights. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1471608657852&uri=CELEX:32006L0116>. (2016, November, 11). [in English].
9. Directive 2008/95/EC of the European Parliament and of the Council of 22 October 2008 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1471604630296&uri=CELEX:32008L0095>. (2016, November, 11). [in English].
10. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1470400931735&uri=CELEX:32009L0024 #ntr3-L_2009111EN.01001601-E0003>. (2016, November, 11). [in English].

[1] Subramanian, S. (2010). EU Obligation to the TRIPS Agreement: EU Microsoft Decision. *Eur J Int Law*, 21. <http://ejil.oxfordjournals.org/content/21/4/997.full#aff-1>. (2016, листопад, 11).

[2] Subramanian, S. (2010). EU Obligation to the TRIPS Agreement: EU Microsoft Decision. *Eur J Int Law*, 21. <http://ejil.oxfordjournals.org/content/21/4/997.full#aff-1>. (2016, листопад, 11).

11. Directive 87/54/EEC of 16 December 1986 on the legal protection of topographies of semiconductor products. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31987L0054>. (2016, November, 11). [in English].
12. Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1470400931735&uri=CELEX:31996L0009>. (2016, November, 11). [in English].
13. Directive 98/44/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 1998 on the legal protection of biotechnological inventions. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1470402968865&uri= CELEX: 31998L0044>. (2016, November, 11). [in English].
14. Directive 98/71/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 1998 on the legal protection of designs. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.1998.289.01.0028.01.ENG>. (2016, November, 11). [in English].
15. El Said, M. The European Union Free Trade Agreements (EU FTAs) and TRIPS-Plus: Challenges and Opportunities for the Ukraine. <http://www.undp.org.ua/images/stories/IPRandAEM_Kyiv/EU%20TRIPS-Plus%20Rules%20Ukraine_ENG.doc>. (2016, November, 11). [in English].
16. Ennan, R.E. Pravo intelektual'noyi vlasnosti v nadnatsional'niy pravoviy systemi (Yevropeys'kyy Soyuz) [Intellectual property in supranational legal system (European Union)]. Odesa. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava* [Actual problems of state and law], 36, 418-423. [in Ukrainian].
17. Judgment of the Court (Grand Chamber) on Daiichi Sankyo Co. Ltd and Sanofi-Aventis Deutschland GmbH v DEMO Anonimos Viomikhaniki kai Emporiki Etairia Farmakon of 18 July 2013. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62011CJ0414>. (2016, November, 11). [in English].
18. Judgment of the Court in Case C–377/98, Netherlands v. Parliament and Council of 9 October 2001. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61998CJ0377>. (2016, November, 11). [in English].
19. Judgment of the Court in Joined Cases C-300/98 and C-392/98 of 14 December 2000. <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=45447&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1083917>. (2016, November, 11). [in English].
20. Kivalova, T.S. (2009). Rozvytok mizhnarodno-pravovykh pryntsypiv v epokhu hlobalizatsiyi [The development of international legal principles in the age of globalization]. Odesa. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava* [Actual problems of state and law], 3, 318-325. [in Ukrainian].
21. Muravyov, V. (2007). Problemy harmonizatsiyi zakonodavstva derzhav-chleniv ta tretikh krayin v konteksti yevropeys'koyi intehratsiyi [Problems of harmonization of the laws of the Member States and third countries in the context of European integration]. *Ukrayins'kyy shchorichnyk mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Yearbook of International Law], 286-319. [in Ukrainian].
22. Orlando, L. (2007). Piracy' provisions under the Enforcement Directive and patent infringement. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2 (10), 642–643. [in English].
23. Rosas, A. (2008). The European Court of Justice and Public International Law. In J. Wouters, A. Nollkaemper and E. de Wet (Eds.), *The Europeanisation of International Law – The Status of International Law in the EU and its Member States*. The Hague: T.M.C. Asser Press. [in English].
24. Santa-Cruz, S., Maximiliano (2007). Intellectual Property Provisions in European Union Trade Agreements: Implications for Developing Countries, ICTSD IPRs and Sustainable Development Issue Paper No. 20, International Centre for Trade and Sustainable Development, Geneva, Switzerland. <https://www.iprsonline.org/resources/docs/Santa-Cruz%20Blue20.pdf>. (2016, November, 11). [in English].
25. Subramanian S. (2010). EU Obligation to the TRIPS Agreement: EU Microsoft Decision. *Eur J Int Law*, 21. <http://ejil.oxfordjournals.org/content/21/4/997.full#aff-1>. (2016, November, 11). [in English].
26. Vienna Convention on the Law of Treaties 1986. <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf>. (2016, November, 11). [in English].
27. Vyshnakov, O.K (2012). Integratsiyne pravo yak instrument «yevropeizatsii» Ukrainy: structura ta zmist [Integration law as a tool of «Europeanization» of Ukraine: the structure and the content]. Kyiv. *Evropeyske pravo* [European law], 2-4, 145-157. [in Ukrainian].
28. Vyshnakov, O.K. (2014). Nadnacionalne pravo yak fenomen [Supranational law as a phenomenon]. Odesa: *Yuridichna literatura* [Legal literature], 119-124. [in Ukrainian].

Володимир Волосецький
Національна академія Служби безпеки України

ЗАКОНОДАВСТВО ЄС У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Volodymyr Volosetskyi
National Academy of the Security Service of Ukraine

EU LEGISLATION IN THE FIELD OF PERSONAL DATA PROTECTION

The article investigates features of the EU legislation in the field of personal data protection. It defines basic directions and stages of the EU legislation's genesis in the field of personal data protection. It was noted that adoption of national laws of EU member states aimed at regulating personal data protection was the final stage of forming a legal mechanism to protect personal data in the EU. The article emphasized that international and European experience will bring domestic laws and regulations into line with EU standards and improve legal mechanisms for regulation of personal data protection, considering the basic principles of such mechanisms in this area. Recommendations were given to implement EU legislation for protection of personal data in Ukraine.

Key words: EU, information, information law, personal data, personal data protection.

Вступ. Сучасне життя характеризується розповсюдженням і застосуванням інформаційних технологій, формуванням глобальних інформаційних систем, методів автоматичної обробки даних, доступ до яких може здійснюватися практично будь-якою особою з будь-якої точки земної кулі. Даний прогрес у сфері розробки та впровадження програмного забезпечення у формуванні баз персональних даних надзвичайно загострили проблему захисту приватного життя фізичних осіб та захисту основних прав і свобод людини загалом.

В Україні у 2010 році було ухвалено Закон України «Про захист персональних даних», в якому персональні дані визначено як «відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована»[1].

Право на недоторканність персональних даних закріплено основоположними міжнародно-правовими актами у галузі прав людини. Так, в статті 12 Загальної декларації прав людини закріплено, що «ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію; кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань»[2].

Важливе значення в міжнародному регулюванні питання захисту персональних даних має стаття 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, де зазначено, що «ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію; кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань»[3].

Дане право регламентоване й положеннями Конституції України[4].

Процес посилення масштабів процесів обігу та обробки інформації, зокрема у сфері

[1] *Закон про захист персональних даних 2010* (Верхавна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.
[2] *Загальна декларація прав людини 1948 р. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015>.
[3] *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966* (Редакція станом на 19.10.1973 р.). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <zakon.rada.gov.ua/go/995_043>.
[4] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>.

персональних даних, свідчить про нагальну необхідність створення дієвого механізму протидії порушенню вищезазначених прав.

Необхідність подальшого розвитку правового регулювання у сфері захисту персональних даних в Україні з урахуванням вже існуючих правових механізмів в ЄС зумовлюють актуальність даного дослідження.

Постановка проблеми. Досконале дослідження міжнародних правових актів та стандартів, а також законодавства ЄС щодо захисту персональних даних є необхідним при приведенні до даних стандартів національного законодавства.

Вивчення Україною міжнародного досвіду та досвіду ЄС щодо правових механізмів регулювання захисту персональних даних, врахування основних принципів щодо організації таких механізмів в цій галузі дало б змогу привести у відповідність із стандартами ЄС вітчизняних законів та підзаконних актів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані із персональними даними досліджувались у працях таких вітчизняних науковців, як: Т. Костецька[1], В. Ліпкан[2], А. Марущак[3], А. Тунік[4], І. Усенко[5], К. Цьомик[6], М. Щербатюк[7] та ін. Проте розвиток законодавства у даній сфері продовжується, як на національних рівнях, так і на рівні ЄС.

Метою дослідження є правовий аналіз базового законодавства ЄС у сфері захисту персональних даних.

Основні результати дослідження. Право на захист персональних даних - одне з невід'ємних прав сучасної людини.

Європейське право є прикладом найбільш розвинених норм про захист персональних даних. Правове регулювання захисту персональних даних в Європі почало активно формуватись в 1970-1980 роках. Можна визначити такі основні етапи формування нормативного механізму захисту персональних даних в ЄС: Конвенція Ради Європи про захист прав і основних свобод від 04.11.1950 р. (право на захист персональних даних також випливає із статей 8 та 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в яких вказується, що «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції; органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»; кожен має право на свободу вираження поглядів; це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів; не перешкоджається державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств; здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду[8]; Конвенція Ради Європи РЄ №108 від 28.01.1981 р. «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою

[1] Костецька, Т.А. (1998). Гармонізація національного інформаційного законодавства як умова входження України в світове інформаційне середовище. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали наук.-практ. конференції.* Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 286-289.

[2] Ліпкан, В.А., Максименко, Ю.Є., Желіховський, В.М. (2006). *Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції.* Київ: КНТ.

[3] Марущак, А.І. (2007). *Правові основи захисту інформації з обмеженим доступом*. Київ: КНТ.

[4] Тунік, А. (2011). Захист персональних даних: аналіз вітчизняного законодавства. *Право України, 8,* 97-100.

[5] Усенко, І. Коментар до Закону України «Про захист персональних даних». *Харківська правозахисна група*. <http://goo.gl/tCoj3v>.

[6] Цьомик, К.В. Обробка персональних даних: юридичний аспект. *Юридическая компания «Сотер».* <http://soter.kiev.ua/publications/ legal_database _ processing>.

[7] Щербатюк, М. Особливості захисту персональних даних в Інтернеті. *Інтернет Асоціація України.* <http://www.inau.org.ua/15.225.0.0.1.0. phtml>.

[8] *Конвенція Ради Європи про захист прав і основних свобод 1950. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004>.

обробкою персональних даних»[1]; Додатковий протокол до Конвенції №108 від 08.11.2001 р.[2]; Директива 95/46/ЄС про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних і вільне пересування персональних даних від 24.10.1995 р.[3]; Директива 97/66/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про обробку персональних даних і захист прав осіб у телекомунікаційному секторі» від 15.12.1997 р.[4]; Хартія Європейського Союзу про основні права від 07.12.2000 р.[5].

Ухвалення національних законів країн-учасниць ЄС, направлених на регулювання питань захисту персональних даних стало завершальним етапом формування нормативного механізму захисту персональних даних в ЄС.

Подальший процес законодавчого закріплення положень щодо персональних даних відбувався на рівні Директив ЄС.

Так, у констатуючій частині Директиви 95/46/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про захист осіб у зв'язку з обробкою персональних даних та вільним обігом цих даних» від 24 жовтня 1995 р., яка була ухвалена Європейським парламентом на підставі положень Договору про заснування Європейського Союзу та висновків Комісії Економічної та Соціальної Ради ЄС, міститься 72 рекомендації щодо захисту персональних даних. Зокрема, акцентується увага на тому, що обробка всіх видів персональних даних призначена сприяти економічному та соціальному прогресу, розвитку взаємовигідного обміну та добробуту людини.

Вільний рух інформаційних ресурсів щодо товарів, капіталів і послуг передбачає не лише вільний рух персональних даних, а й забезпечення високого рівня їх захисту. Цього вимагає поширення телекомунікаційних зв'язків, зростаючі інформаційні потоки, збільшення обсягів науково-технічного та іншого співробітництва. З цією метою, дотримуючись проголошених Конвенцією №108 Ради Європи та Директивою 95/46/ЄС принципів захисту даних, Європейський парламент ухвалив Директиву 97/66/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про обробку персональних даних і захист прав осіб у телекомунікаційному секторі» від 15 грудня 1997 р., яка зазначає, що в телекомунікаційному секторі Європейського Співтовариства запроваджуються нові передові цифрові технології та нові телекомунікаційні послуги, що зумовлюють певні вимоги до захисту персональних даних користувача. Директива 97/66/ЄС передбачає захист персональних даних як фізичних осіб, так і захист законних інтересів юридичних осіб, а її констатуюча частина містить 28 рекомендацій, спрямованих на гармонізацію положень держав-членів, необхідну для забезпечення адекватного рівня захисту персональних даних у телекомунікаційному секторі та забезпечення їх вільного обігу, а також– вільного обігу телекомунікаційного обладнання і послуг у Європейському Співтоваристві.

Захисту персональних даних в Інтернеті присвячено Рекомендації Ради Європи «Основні напрямки захисту прав фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних у інформаційних супермагістралях» від 09.12.1997 р.[6]. У відповідності до цих Рекомендацій користувачі та провайдери послуг Інтернету мають ураховувати особливість захисту персональних даних у цій мережі у зв'язку із можливістю несанкціонованого їх використання та нанесення шкоди людині, суспільству або державі.

Довгий час ЄС намагалося створити єдиний нормативний акт у сфері захисту персональних даних. Після більше чотирьох років інтенсивного обговорення законопроекту Радою Європи в квітні

[1] *Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних 1981* (Рада Європи). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326>.

[2] Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних 2001 р. з подальшими змінами. *ЛігаЗакон.* <search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU81311.html>.

[3] Директива 95/46/ЄС про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних і вільне пересування персональних даних від 24 жовтня 1995 р. з подальшими змінами *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242>.

[4] Директива 97/66/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про обробку персональних даних і захист прав осіб у телекомунікаційному секторі» від 15 грудня 1997 р. з подальшими змінами *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_243>.

[5] *Хартія основних прав Європейського Союзу 2000. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524>.

[6] *Рекомендації Ради Європи про основні напрямки захисту прав фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних у інформаційних супермагістралях від 09 грудня 1997 р. з подальшими змінами.* <https://minjust.gov.ua/file/23517>.

2016 р. Європарламент ратифікував закон про захист персональних даних[1]. Остання редакція Загальноєвропейського закону про захист даних була схвалена Комітетом громадських свобод в Європарламенті, а також міністерствами юстиції і внутрішніх справ.

Згідно даного Закону, жодна компанія або органи влади не мають права збирати дані про особу, за винятком випадків, коли сама особа дала згоду на це або існують законодавчі положення, які змушують особу передати певні дані. Збір даних компаніями, веб-сайтами або іншими службами дозволений тільки в тих випадках, якщо особа надала на це свою однозначну беззастережну згоду. Компанії мають право запитувати тільки ті дані, які дійсно необхідні їм для надання послуг. У законі вперше беззастережно закріплено так зване «право на забуття». Тепер інформаційні сервіси, що збирають дані, повинні на вимогу видалити акаунти і особисті дані особи, і більше не мають права передавати їх третім особам. У питанні захисту особистих даних кордонів між країнами більше не існує. Компанії та корпорації з представництвами в декількох європейських країнах можуть обмінюватися даними всередині підприємств, тільки якщо дотримуються правил захисту даних. Компанії будуть мати право передавати особисті дані особи третіх країн, таких як США, тільки якщо в них створено такий же рівень захисту даних, як і в ЄС.

Закон передбачає, що його вимоги повинні бути прийняті законодавством всіх країн ЄС до 2018 р., проте для цього не потрібно на національному рівні приймати нові нормативні акти. Тобто методом прийняття Загальноєвропейського закону про захист персональних даних фактично відбувалася уніфікація захисту персональних даних у всіх 28 країнах-членах Євросоюзу.

Висновки та рекомендації. Становлення законодавства ЄС у сфері захисту персональних даних відбувалося у декілька етапів. На даний момент фактично створена нова єдина нормативна база для всіх країн Євросоюзу в частині захисту персональних даних.

Законодавство про захист персональних даних поступово вкорінюється в рамках національного і міжнародного законодавства та набуває практики застосування.

Законодавство щодо захисту персональних даних є важливим кроком України до стандартів ЄС у сфері захисту прав людини.

Перспективи подальших досліджень, на нашу думку, пов'язані із необхідністю вивчення нових тенденцій розвитку інституту захисту персональних даних в ЄС та законодавчому механізму їх захисту на основі триваючих на сьогодні правових реформ у цій сфері та пошуком можливостей впровадження найкращого європейського досвіду в законодавство України.

References:

1. Dyrektyva 95/46/IeS pro zakhyst fizychnykh osib stosovno obrobky personalnykh danykh i vilne peresuvannia personalnykh danykh vid 24 zhovtnia 1995 r. z podalshymy zminamy [Directive 95/46/EU on protection of individuals with regard to processing of personal data and free movement of personal data of 24 October 1995, with next amandments]. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242>. [in Ukrainian].
2. Dyrektyva 97/66/IeS Yevropeiskoho parlamentu ta Rady «Pro obrobku personalnykh danykh i zakhyst prav osib u telekomunikatsiinomu sektori» vid 15 hrudnia 1997 r. z podalshymy zminamy [Directive 97/66/EU of the European Parliament and the Council "On processing of personal data and protection of the rights of persons in telecommunications sector" of 15 December 1997, with next amandments]. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_243>. [in Ukrainian].
3. Dodatkovyi protokol do Konventsii pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoiu obrobkoiu personalnykh danykh 2001 r. z podalshymy zminamy [Additional Protocol to the Convention for the Protection of Individuals in connection with Automatic Processing of Personal Data in 2001, with next amandments]. *LihaZakon.* <search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU81311.html>. [in Ukrainian].
4. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny 1948 r.* [The Universal Declaration of Human Rights, 1948] *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015>. [in Ukrainian].
5. *Zahalnoievropeiskyi Zakon pro zakhyst personalnykh danykh YeS vid 14 kvitnia 2016 r.* [Pan-European law on data protection in EU of 14 April 2016] <ukr.obozrevatel.com/.. ./03694-yak-teper-zahischatimut-pers...>. [in Ukrainian].
6. *Zakon pro zakhyst personalnykh danykh 2010* [The Law on Personal Data Protection, 2010] (Verkhovna Rada of Ukraine). *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine].

[1] *Загальноєвропейський Закон про захист персональних даних ЄС від 14 квітня 2016 р.* <ukr.obozrevatel.com/ .../03694-yak-teper-zahischatimut-pers...>.

<zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>. [in Ukrainian].
7. *Konventsiia pro zakhyst osib u zv'iazku z avtomatyzovanoiu obrobkoiu personalnykh danykh 1981* (Rada Yevropy) [Convention on the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data 1981 (Council of Europe)]. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326>. [in Ukrainian].
8. *Konventsiia Rady Yevropy pro zakhyst prav i osnovnykh svobod 1950* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 1950]. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *<zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004>. [in Ukrainian]*.
9. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* [The Constitution of Ukraine 1996]. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-vr>. [in Ukrainian].
10. Kostetska, T.A. (1998). Harmonizatsiia natsionalnoho informatsiinoho zakonodavstva yak umova vkhodzhennia Ukrainy v svitove informatsiine seredovyshche [Harmonization of national information legislation as a condition of entry of Ukraine into the global information environment]. *Problemy harmonizatsii* [The problems of harmonization], 286-289. [in Ukrainian].
11. Lipkan, V.A., Maksymenko, Iu.Ie., Zhelikhovskyi, V.M. (2006). *Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh yevrointehratsii* [Information security of Ukraine in terms of European integration]. Kyiv: KNT. [in Ukrainian].
12. Marushchak, A.I. (2007). *Pravovi osnovy zakhystu informatsii z obmezhenym dostupom* [Legal basis for protection of restricted information]. Kyiv: KNT. [in Ukrainian].
13. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava 1966 (Redaktsiia stanom na 19.10.1973 r.) [International Covenant on Civil and Political Rights 1966 (Revision as of 10.19.1973)]. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <zakon.rada.gov.ua/go/995_043>. [in Ukrainian].
14. *Rekomendatsii Rady Yevropy pro osnovni napriamky zakhystu prav fizychnykh osib u zviazku z obrobkoiu personalnykh danykh u informatsiinykh supermahistraliakh vid 09 hrudnia 1997 r. z podalshymy zminamy* [Recommendations of the Council of Europe about the scope of protection of individuals in relation to processing of personal data in information superhighway of 9 December 1997, with next amandments]. <https://minjust.gov.ua/file/23517>. [in Ukrainian].
15. Tunik, A. (2011). Zakhyst personalnykh danykh: analiz vitchyznianoho zakonodavstva [Personal data protection: analysis of national legislation]. *Pravo Ukrainy, 8* [Law of Ukraine], 97-100.
16. Usenko, I. Komentar do Zakonu Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh» [Commentary on the Law of Ukraine "On Personal Data Protection"]. *Kharkivska pravozakhysna hrupa* [Kharkiv Human Rights Group] <http://goo.gl/tCoj3v>. [in Ukrainian].
17. Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu 2000 [Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000]. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524>. [in Ukrainian].
18. Tsomyk, K.V. Obrobka personalnykh danykh: yurydychnyi aspekt [Processing of personal data: legal aspect]. *Yurydycheskaia kompanyia «Soter»* [Law firm "Soter"]. <http://soter.kiev.ua/publications/ legal_database _ processing>. [in Ukrainian].
19. Shcherbatiuk, M. Osoblyvosti zakhystu personalnykh danykh v Interneti [Features of personal data protection on the Internet]. *Internet Asotsiatsiia Ukrainy* [Internet Association of Ukraine]. <http://www.inau.org.ua/15.225.0.0.1.0.phtml>. [in Ukrainian].

Vladyslava Tsviki
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

ENFORCED DISAPPEARANCE IN INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW

The institutional mechanism of the international legal protection of persons from enforced disappearance is analyzed in the article. The multiple-rights approach introduced by the international monitoring bodies is researched. The article presents the research of violation of human rights, such as: the right to life, the prohibition of torture and other inhuman or degrading treatment or punishment, the right to liberty and security of a person, the right to truth as the result of enforced disappearance. The approaches used by the international monitoring bodies have been compared and characterized. Next of keen of the disappeared person are considered to be indirect victims of enforced disappearance in the article.

Key words: enforced disappearance, human rights, international monitoring bodies, institutional mechanism.

Enforced disappearance is a particularly grave human rights violation usually associated with the most notorious cases that had been perpetrated by military regimes in Latin America in the second half of the 20th century. Despite the condemnation of this gross human rights violation by the international community, enforced disappearance has evolved from Latin America to a universal phenomenon. Furthermore, enforced disappearance was not considered as an independent human rights violation, rather it was understood as a complex and cumulative violation of different fundamental human rights: the right to life, the prohibition of torture and other inhuman or degrading treatment or punishment, the right to liberty and security of a person, the right to truth, the right to recognition before the law, etc.

These rights are enshrined in the general international human rights instruments. In addition, there are three specific instruments on enforced disappearance: the UN Declaration for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance 1992[1] (UN Declaration 1992), the Inter-American Convention on Forced Disappearance of Persons 1994[2] (Inter-American Convention 1994) and the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance 2006[3] (ICED). ICED is the first universal and legally binding instrument on enforced disappearance, which guarantees a new autonomous absolute right not to be subjected to enforced disappearance. According to the article 2 of the ICED, «*enforced disappearance is considered to be the arrest, detention, abduction or any other form of deprivation of liberty by agents of the State or by persons or groups of persons acting with the authorization, support or acquiescence of the State, followed by a refusal to acknowledge the deprivation of liberty or by concealment of the fate or whereabouts of the disappeared person, which place such a person outside the protection of the law*».

The institutional mechanism of international legal protection of persons from enforced disappearance includes next international human rights monitoring bodies: The Human Rights Committee (HRC), the Inter-American Court of Human Rights (IACtHR), the European Court of Human Rights (ECtHR), the African Commission of Human Rights, the Human Rights Chamber for Bosnia and Herzegovina, the United Nations Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances (UNWGEID), the Committee on Enforced Disappearances (established by the ICED). The Committee on Enforced Disappearances and UNGWEID are the only international monitoring institutions that consider enforced disappearance as the integral autonomous human rights violation according to the provisions of ICED. Other international human rights bodies have adopted so-called «multiple-rights approach» in their case law[4]. Because they are under the mandate to refer to the specific rights guaranteed in their respective Conventions, they assess the individual facts in a case of enforced disappearance and decide which particular human rights enshrined in

[1] UNGA Res 47/133 (18 December 1992). <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r133.htm>
[22] *Inter-American Convention on Forced Disappearance of Persons* (adopted 9 June 1994, entered into force 28 March 1996), <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-60.html>
[3] *International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance* (adopted 20 December 2006, entered into force 23 December 2010)
<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202716/v2716.pdf>(2016, November,2)
[4] Perez, Solla Maria Fernanda (2006). *Enforced Disappearance in International Human Rights*. Jeferson (NC), 33

the different instruments were violated. The multiple-rights approach allows the consideration of the specific circumstances of each case of enforced disappearance and the determination of the specific measures to be undertaken by a State in response. Nevertheless, this approach has led to the consequence that the case law of different monitoring bodies is not wholly consistent in deciding which human rights are violated by enforced disappearance.

However, the tendency to consider enforced disappearance as the integral human rights violation still remains, as it was stated by the Inter-American Court in the case *Goiburu v. Paraguay*[1]. Moreover, since the case *Varnava v. Turkey*[2] ECtHR has begun to make references to the UN Declaration 1992 (art. 1-3, 7-9), ICED (art. 1-8), Inter-American Convention 1994 (art.1-3) and also to the case law of the Inter-American Court as to the sources of international law. However, despite this tendency, monitoring bodies are under the mandate to monitor member States' compliance with the provisions enshrined in the respective conventions. That's why the multiple-rights approach is likely to remain dominant in the case-law. As a result of the act of enforced disappearance three layers of States' obligations deriving from each human right: duty to respect, duty to protect, duty to fulfill - are considered to be violated[3].

The right to liberty and security has been violated in the great majority of cases of enforced disappearance treated monitoring organizations. This right is enshrined in article 9 of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), article 7 of the American Convention on Human Rights (ACHR), article 5 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR). Any form of deprivation of liberty constitutes a compulsory element of the crime of enforced disappearance.

In most cases of enforced disappearance, the Human Rights Committee examined whether article 9 ICCPR as a whole had been violated without going into further details on the different paragraphs. The Committee had recognized violation of this right in the majority of the cases of enforced disappearance and referred to the missing arrest warrant or to the fact that no charges had been brought against the detained[4]. Namely in the case of *El-Megreisi,* was underlined that the victim had been held in the custody for more than four years, during which no charges had been brought against him[5]. Moreover, although there were no evidence that the material victim had been abducted or detained by the State party, in the light of the prior threats against the victim and the total absence of cooperation by the State party in application of security as a separate aspect of the right to liberty and security, the Human Rights Committee held that article 9 had been violated.

Inter-American Court has also recognizes the violation of the right to liberty and security in the context of enforced disappearance. In its cases *Godinez Cruz v. Honduras*[6] and in *Bamaca Velasquez v. Guatemala*[7] the Inter-American Court stated generally « arbitrary deprivation of liberty, an infringement of a detainee's right to be taken without delay for a judge and to invoke the appropriate procedures to review the legality of arrest, all in violation of the article 7 of the Convention». Depending on the circumstances of the case, the Inter-American Court usually determines which paragraph of article 7 was violated. Nevertheless, in the case of *Pueblo Bello*[8]*,* in which there had not been enough evidence to prove that the paramilitary united had acted with support of the State, the Court held that article 7 as a whole was violated because the State party had failed to prevent the act of enforced disappearance and to protect the victim.

The European Court of Human Rights conceives enforced disappearance as an aggravated form of arbitrary detention. The European Court has repeatedly underlined that « the unacknowledged detention of a person is a complete negation of these guarantees and the most grave violation of Article 5»[9]. Moreover, European Court usually holds the violation of this right when the State party failed to adequately investigate the alleged disappearance or to put an end to the apparent kidnapping although it had had the means to prevent such acts. Nevertheless, in the cases where it had not been proven that the State agents acting on behalf of the State had been involved in the act of enforced disappearance, the Court didn't find the violation of this right.

When enforced disappearance is committed by State agents or with acquiescence of a government, it

[1] Goiburu v. Paraguay, C/153 [2006], IACtHR- 22 September 2006
[2] Varnava and others v. Turkey (dec.) [GC] no. 16073/90, ECtHR – 18.09.2009
[3] Kalin, Walter, Kunzli, Jorg (2009). *The Law of International Human Rights Protection.* Oxford, 97
[4] Sarma v. Sri Lanka, CCPR/C/105/D/1863/2009
[5] El Megreisi v. Libya, CCPR/C/91/D/1422/2005
[6] Godinez Cruz v. Honduras, C/5 [1989], IACtHR – 21 July 1989
[7] Bamaca Velasquez v. Guatemala, C/70[2000], IACtHR- 25 November 2000
[8] Pueblo Bello v. Colombia, C/140 [2006], IACtHR- 31 January 2006
[9] Kurt v. Turkey (des.) [GC] no. 24276/94 [1998], ECHR 44- 25 May 1998

violates the first and the third layers of obligations: duty to respect and duty to fulfill the right to liberty and security, because the State has failed to organize its penitentiary system in order to ensure protection from enforced disappearance. In such case writs of habeas corpus are not dully processed. State parties are under the duty to investigate arbitrary detentions even if a formal complaint had not been lodged[1]. On the issue whether enforced disappearance may also involve the second layer of obligations, duty to protect, the case law is less certain. Regarding the definition of enforced disappearance, it has been concluded that third parties may commit similar acts to enforced disappearance[2]. In cases where there were not enough evidence to prove that State agents had been involved in the abduction, the European Court has explicitly found no violation of article 5 ECHR. However, according to the general principles on duties arising from the human rights, the duty to protect the right to liberty and security is to be conceived as violated when individuals commit acts similar to enforced disappearance and the State party fails to prevent this although it has the necessary knowledge and means to do so.

The analysis of the case allows to the conclusion that the general recognition of enforced disappearance as a violation of the right to humane treatment has not become an international standard yet. This prohibition of torture and other inhuman or degrading treatment enshrined in articles 7 ICCPR, 3 ECHR, 5 ACHR. Unlike the European Court of Human Rights, the Inter-American Court and the Human Rights Committee consider act of enforced disappearance to violate the right to humane treatment when the victim was held in incommunicado detention for a prolonged period of time. In *El-Greimsi* the Human Rights Committee stated that by keeping the victim «in prolonged incommunicado detention in unknown location», the State party had violated article 7 of the ICCPR[3].The consequence being that a victim who is killed shortly after abduction is not necessarily a victim of a violation of the right to humane treatment. However, as pointed out by Inter-American Court, a case of enforced disappearance may also constitute a violation of the prohibition of the torture when there was only a short period of incommunicado detention. This issue has been confirmed in cases in which there was enough evidence to conclude that the victims had suffered of extreme fear because they could anticipate their violent execution[4]. Inter-American Court has introduced the most progressive approach[5] and has found violation of article 5 ACHR in most cases of enforced disappearances, regardless whether there was enough evidence to prove particular acts of torture[6].

Finding a violation of the duty to investigate allegations of torture, as the European Court has done doesn't lead to the consequence that enforced disappearance or incommunicado detention per se amount to a violation of the right to human treatment[7]. In particular because it concerns such a fundamental right and with the view to the difficulties of proof inherent in cases of enforced disappearance, this restrictive approach taken by the European Court has been criticized as «an impediment to an effective protection and enforcement of human rights». If there was not enough evident to prove that the victim was subjected to ill-treatment, the European Court hold only that the procedural limb of the right to life had been violated[8], because the authorities of the state had failed to investigate that case.

International monitoring bodies do not usually consider whether enforced disappearance constitutes torture or inhuman or degrading treatment or punishment. The Inter-American Court has used such formulations in its decisions, as: «grave psychological torture», «cruel inhuman or degrading treatment[9]». In many instances the act of enforced disappearance is committed in order to receive information from victim or to punish subversive activities. If the level of suffering of the victim meets the required threshold, enforced disappearance is qualified to torture[10]. In other cases act of enforced disappearance amounts to

[1] Leach Philipp (2008). *The Chechen Conflict: Analyzing the Oversight of the European Court of Human Rights.* E.H.R.L.R., 742

[2] Ott Lisa(2011). *Enforced Disappearance in International Law*. Intersentia, Cambridge-Antwerp-Portland,52

[3] El Megreisi v. Libya, CCPR/C/91/D/1422/2005

[4] La Cantuta v. Peru, C/162[2006], IACtHR- 29 November 2006

[5] Rodley Nigel, Pollard Matt (2009). *The Treatment of Prisoners under International Law.* 3 edition, Oxford/ New York/ Auckland, 350

[6] Velasquez Rodriguez v. Honduras, C/4 [1988], IACtHR- 29 July 1988

[7] Claude Ophelia (2010). A Comparative Approach to Enforced Disappearances in the Inter-American Court of Human Rights and the European Court of Human Rights Jurisprudence. *Intercultural Human Rights Law Review* 5, 433

[8] Khashiyev v. Russia (des.) [GC] no. 57945/00 [2005], ECHR- 6 July 2005

[9] La Cantuta v. Peru, C/162[2006], IACtHR- 29 November 2006

[10] Anderson Kristen (2006). How Effective is the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance Likely to be in Holding Individuals Responsible for Acts of Enforced Disappearance. *7/2 Melbourne Journal of International Law*, 62

inhuman treatment. To sum up, not only enforced disappearance consisting of incommunicado detention but enforced disappearance in general at least constitutes inhuman treatment and violates respective articles. Any way the qualification of enforced disappearance can't be generalized, rather it depends on the circumstances of each case.

Most of the cases of enforced disappearance lead to the death of the victim. The right to life is enshrined in article 6 ICCPR, article 2 ECHR, article 4 ACHR. Both the European Court and the Inter-American Court rely on circumstantial evidence in order to presume the death of the victim. The European Court usually relies on the time period elapsed since the victim had been seen for the last time. Thais approached was criticized by Scovazzi and Citroni[1], who argue that it rather depends on the context factor, for instance, on the political situation in the state, in which enforced disappearance occurred and not on the duration. The monitoring bodies generally find violations of the right to life when there is enough evidence to assume that the victim has actually died. It should be noted that in cases, where substantive indications to believe that the victim was still alive, the Human Rights Committee restrained from making any findings on this right. In fact, the Human Rights Committee has found article 6 ICCPR violated only in cases, where the author of communication had invoked this article.

Moreover, in the later decisions the Committee has introduced approach, according to which, due to the failure of the state to protect and ensure the right to life the violation of the right to life should be found, even if it hadn't been established that the missing person had died and without presuming the death. Furthermore, if a state has failed to prevent an act similar enforced disappearance committed by non-state actors although it had necessary knowledge to do so and the act ended with the killing of the person, the second layer of obligations is violated. This was confirmed by the Inter-American Court and the European Court.

According to the article 24 ICED, «victim» means the disappeared person and any individual who has suffered harm as the direct result of enforced disappearance. It means that enforced disappearance can lead to suffering not only of the disappeared persons themselves (so called material victims) but also of their next of kin who are left with uncertainty about the fate of their beloved ones and are troubled by the inaction of authorities. This broad interpretation of victim has found its reflection in the case law of the international monitoring bodies. Nevertheless the recognition of suffering of next of kin as an independent human rights violation is a subject to controversy in their case law. The most developed in the case law is the concept of the violation of the right of family members to humane treatment.

In 1983, the Human Rights Committee first recognized that the mother of a disappeared person had been herself a victim of an article 7 violation[2] (prohibition of torture). The Committee held in his decisions that «the anguish and distress caused by the disappearance to the victim's close family disclose a violation of article 7 without providing further reasoning».

In the major of cases of enforced disappearance the Inter-American Court has found that the families of the disappeared person may be considered as the victims of the violation of the prohibition of torture since the case of Blake[3]. Moreover, the burning of the mortal remains in order to destroy the evidence had been also been qualified as the inhuman treatment by the Court. While holding that article 5 of the ACHR had been violated to the detriment of the next of kin of the disappeared, the Inter-American Court has taken the following factors into consideration: 1) the closeness of the relationship between the material victim and the family member; 2) the fact that the family members had been present during the victims' arbitrary detention; 3)the uncertainty suffered; 4) the efforts undertaken in order to find out about the fate of missing person; 5) the threats and attempts of intimidation to which the family was subjected; 6) the disrespectful manner in which the remains of the disappeared were treated; 7)the necessity to move another country and other impact of the disappearance on the social and labor relations of the family.

The European Court has pointed out that the essence of the inhuman treatment suffered by the family members of the disappeared doesn't lie in the disappearance itself, but rather in the inappropriate conduct of the authorities after having informed about enforced disappearance[4]. In the number of the cases, where the European Court had found the violation of the procedural limb of article 2 (right to life), it didn't hold the violation of article 3 to the detriment of the next of keen Moreover it has held that the shortcomings of the

[1]. Scovazzi, Citroni (2007). *The Struggle Against Enforced Disappearance and the 2007 United Nations Convention*. Leiden, 198

[2] Quinteros v. Uruguay, CCPR/C/79/Add.95/1998

[3] Blake v. Guatemala, C/36 [1998], IACtHR- 24 January 1998

[4] Cakici v. Turkey (des.) [GC] no. 23657/94 [1999], ECHR- 8 July 1999

investigation do not constitute the inhuman or degrading treatment. Moreover, the European Court has underlined that if there is not enough evidence to prove that State agents had been involved in the abduction, the State can't be held responsible for the applicants' mental distress caused by the commission of the crime itself.

The case law of different monitoring bodies has shown that that there is in fact a consensus that the families of the disappeared person may be considered as victims of the violation of the prohibition of torture, but it's not a general rule[1]. Each international institution relies on its standards for the assessment whether family members are considered to be victims. The most progressive still remains the case law of the Inter-American Court, which due to the difficult situation of proof imminent in all cases of enforced disappearance has introduced the presumption iuris tantum in favor of direct relatives. More restrictive and formalistic approach is used by the European Court. According to this approach, the Court takes into consideration the proximity of the family tight, with weight attached to the parent-child relations as one of the crucial factors.

The Human Rights Committee has stated in a number of its decisions that enforced disappearance may violate article 7 ICCPR with regard to the next of kin and hasn't qualified the kind of ill-treatment to which the family members were subjected[2]. The Inter-American Court also holds that article 5 ACHR has been violated to the detriment of the family members, because their mental and moral integrity had been violated. In the case of *Humberto Sanchez* it has also stated that the unworthy treatment of the remains also constituted cruel and inhuman treatment for the families[3].

The right to privacy and family life hasn't been violated in many cases of enforced disappearance. Anyway, different aspects of this right are guaranteed in articles 11 and 17 ACHR, article 8 ECHR, article 17 ICCPR. Act of enforced disappearance violates following aspects of this right: right to privacy and the inviolability of the home, family life and correspondence. The role of this right is especially important in cases, when suffering of either disappeared person or the next of kin is considered not to amount to the prohibition of torture by international monitoring bodies. In these cases the violation of the physical and mental integrity constitutes an interference with the right to privacy[4]. Moreover, the European Court has stated in several cases, in which it had found the violation of articles 2 (right to life) and 3 (prohibition of the torture) of ECHR that the invoked violation of article 8 referred to the same set of facts as those examined with the respect to articles 2 and 3[5]. On the other hand, the analyze of the case law of Inter-American Court allows the conclusion that enforced disappearance as such doesn't violate the right to privacy and family life: the effects of the incommunicado detention may have had on the victims family would derive from the violation of the right to humane treatment and the right to personal liberty. Nevertheless, it has found violation of the right to privacy only in the cases, where there had been a forceful intrusion into the residence of a family or if the enforced disappearance had taken place in a specific cultural context and circumstances.

As a result of enforced disappearance the right to truth is always violated with regard to the families of the disappeared person. The concept of this right was introduced under international humanitarian law: in the context of international armed conflicts States are under the duty to search after missing persons and to guarantee the right of the families to know about the fate of their relatives (art. 32 of Additional Protocol 1 to the Geneva Conventions)[6]. With the exception of ICED, which guarantees the right to truth (art. 24), the international conventions on human rights don't specifically refer to this right. The existence of this right has been recognized by UNGWEID, which adopted the General Comment on Right to the Truth in the Relation to Enforced Disappearance.

In the major of the cases of enforced disappearance the Inter-American Court hasn't considered the violation of the next of kin's right to the truth including the right to obtain information about the fate and whereabouts of the disappeared person as an independent right. Instead of this it has hold the violation of

[1] Feldman Tamar (2009*). Indirect Victims, Direct Injury: Recognizing Relatives as Victims Under the European Human Rights System*. E.H.R.L.R 2009/1, 52

[2] HRC, Quinteros v. Uruguay, CCPR/C/79/Add.95/1998

[3] Humberto Sanchez v.Honduras, C/99 [2003], IACtHR- 7 June 2003

[4] Kalin, Walter, Kunzli, Jorg (2009). *The Law of International Human Rights Protection*. Oxford,393

[5] Bazorkina v. Russia (des.)[GC] no. 69481/01[2006], ECHR- 11 December 2006

[6] Naqvi Yasmin (2006). The Right to Truth in International Law: Fact or Fiction?. 88(2006) *International Review of the Red Cross,* 248.

article 8 (the right to a fair trial) and article 25(the right to judicial protection) of the ACHR[1]. The European hasn't referred to this right explicitly. However, in its case law the European Court has included some aspects of the right to truth in the right to an effective remedy (article 13 ECHR) and the procedural limbs of the right of the next keen not to be subjected to ill-treatment (article 3 ECHR) To sum up one can underline that both the Inter-American Court and the European Court that the content of the right to truth is fulfilled by the obligation to investigate the facts that lead to human rights violation in general.

Due to the introduction of the multiple-rights approach by the international monitoring bodies other rights have been considered to be violated in some decisions depending on circumstances of each of enforced disappearance: freedom of association, freedom of thought and expression, freedom of movement and residence, the right to political participation and the prohibition of discrimination. The research of the case on each human right illustrates the advantage of the multiple-rights approach, since it allows to consider the specific circumstances of the case of enforced disappearance.

References:

1. Anderson, K. (2006). How Effective is the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance Likely to be in Holding Individuals Responsible for Acts of Enforced Disappearance. *7/2 Melbourne Journal of International Law* [in English].
2. *Bamaca Velasquez v. Guatemala*, C/70[2000], IACtHR- 25 November 2000 [in English].
3. *Bazorkina v. Russia (des.)*[GC] no. 69481/01[2006], ECHR- 11 December 2006 [in English].
4. *Blake v. Guatemala, C/36* [1998], IACtHR- 24 January 1998 [in English].
5. *Cakici v. Turkey (des.)* [GC] no. 23657/94 [1999], ECHR- 8 July 1999 [in English].
6. Claude, O. (2010). A Comparative Approach to Enforced Disappearances in the Inter-American Court of Human Rights and the European Court of Human Rights Jurisprudence. *Intercultural Human Rights Law Review, 5* [in English].
7. *El Megreisi v. Libya*, CCPR/C/91/D/1422/2005 [in English].
8. Feldman Tamar (2009). *Indirect Victims, Direct Injury: Recognizing Relatives as Victims Under the European Human Rights System*. E.H.R.L.R 2009/1. [in English].
9. *Godinez Cruz v. Honduras*, C/5 [1989], IACtHR – 21 July 1989 [in English].
10. *Goiburu v. Paraguay*, C/153 [2006], IACtHR- 22 September 2006 [in English].
11. *Humberto Sanchez v. Honduras*, C/99 [2003], IACtHR- 7 June 2003 [in English].
12. *Inter-American Convention on Forced Disappearance of Persons* (adopted 9 June 1994, entered into force 28 March 1996), <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-60.html> [in English].
13. *International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance* (adopted 20 December 2006, entered into force 23 December 2010) https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202716/v2716.pdf [in English].
14. Kalin, Walter, Kunzli, Jorg (2009). *The Law of International Human Rights Protection*. Oxford. [in English].
15. *Khashiyev v. Russia* (des.) [GC] no. 57945/00 [2005], ECHR- 6 July 2005 [in English].
16. *Kurt v. Turkey* (des.) [GC] no. 24276/94 [1998], ECHR 44- 25 May 1998 [in English].
17. *La Cantuta v. Peru,* C/162[2006], IACtHR- 29 November 2006 [in English].
18. Leach Philipp (2008). *The Chechen Conflict: Analyzing the Oversight of the European Court of Human Rights*. E.H.R.L.R. [in English].
19. Naqvi Yasmin (2006). The Right to Truth in International Law: Fact or Fiction? *International Review of the Red Cross,* 88 [in English].
20. Ott, L. (2011). *Enforced Disappearance in International Law*. Intersentia, Cambridge-Antwerp-Portland [in English].
21. Perez, Solla Maria Fernanda (2006). *Enforced Disappearance in International Human Rights*. Jeferson (NC). [in English].
22. *Pueblo Bello v. Colombia*, C/140 [2006], IACtHR- 31 January 2006 [in English].
23. *Quinteros v. Uruguay*, CCPR/C/79/Add.95/1998 [in English].
24. Rodley N., Pollard, M. (2009). *The Treatment of Prisoners under International Law*. Oxford, New York, Auckland. [in English].
25. *Sarma v. Sri Lanka*, CCPR/C/105/D/1863/2009 [in English].
26. Scovazzi, C. (2007). *The Struggle Against Enforced Disappearance and the 2007 United Nations Convention.* Leiden. [in English].
27. *Timurtas v. Turkey* (des.) [GC] no. 23531/94 [2000], ECHR- 13 June 2000 [in English].
28. UNGA Res 47/133 (18 December 1992). http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r133.htm
29. *Varnava and others v. Turkey* (dec.) [GC] no. 16073/90, ECtHR – 18.09.2009 [in English].
30. *Velasquez Rodriguez v. Honduras*, C/4 [1988], IACtHR- 29 July 1988 [in English].

[1] Bamaca Velasquez v. Guatemala, C/70[2000], IACtHR- 25 November 2000

Діана Князєва
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Україна

ЮРИСДИКЦІЯ *RATIONE TEMPORIS* ГІБРИДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ СУДІВ

Diana Kniazieva
Odesa I.I.Mechnikov National University, Ukraine

JURISDICTION *RATIONE TEMPORIS* OF HYBRID CRIMINAL COURTS

The article deals with issue of temporal jurisdiction as it specified in the founding treaties and national laws. The approaches on limitation of temporal jurisdiction are highlighted. The attention is focused on interconnection between temporal jurisdiction and selectivity of international criminal justice. It is specified that practice of hybrid criminal courts on interpretation of temporal jurisdiction is of great importance for the International Criminal Court and possible international criminal courts ad hoc.

The possible problems associated with temporal jurisdiction are also considered. The complexity of determining temporal jurisdiction over the crime of enrollment children in the Special Court for Sierra Leone is described and studied. It is emphasized that the issue of jurisdiction over the crime of «enrollment of children» lies in the sphere of temporal, rather than subject matter jurisdiction when it comes to the Special Court for Sierra Leone. The attention is paid to potential problem's of continued crimes in the practice of hybrid criminal courts. The possible way to solve this problem is presented on the example of hybrid (but not criminal) court decision in Bosnia and Herzegovina.

The also describes the meaning of peace treaties for definition and interpretation of temporal jurisdiction of hybrid criminal courts. The possibility of desynchronization of temporal jurisdiction over crimes under international and national law is mentioned.

Key words: hybrid criminal courts, temporal jurisdiction, Special Court for Sierra Leone, the Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia, recruitment of children, war crimes.

В рамках даної статті нами буде запропонований огляд того, як статути чи інші установчі документи гібридних кримінальних судів визначають їх темпоральну юрисдикцію. Крім того, буде запропонований аналіз практики гібридних судів щодо тлумачення власної юрисдикції, проблеми з якими ці суди стикалися при визначені такої юрисдикції та методи їх подолання. Вивчення такої практики цінне з точки зору розвитку міжнародного кримінального права з трьох основних причин: 1) Міжнародний кримінальний суд, міжнародні кримінальні суди *ad hoc*, МІСТ можуть користуватися практикою гібридних судів при вирішенні справ, що знаходяться у їх юрисдикції; 2) гібридні трибунали часто розглядаються як ефективна та якісна альтернатива Міжнародному кримінальному суду чи міжнародним кримінальним судам *ad hoc*, а тому вони напевно виникатимуть й в майбутньому. Практика уже існуючих чи тих, що завершили діяльність гібридних кримінальних судів може бути вкрай корисною при конструюванні нових; 3) гібридні кримінальні суди мають справу не лише з міжнародними злочинами *stricto sensu*. Їх юрисдикція може поширюватися і на злочини *sensu lato*. В цьому зв'язку, практика таких судів є вкрай важливою для тлумачення договорів з міжнародного кримінального права.

Отже, як бачимо, вивчення юрисдикції гібридних кримінальних судів, практики цих судів з питання юрисдикції, так проблем, що виникають в цій сфері, вкрай корисне не лише в евристичних цілях, але й з огляду на розуміння міжнародного кримінального права.

Звісно, на питання системи міжнародного кримінального правосуддя, складовою якої є гібридні кримінальні суди, звертається увага чи не в кожній роботі з міжнародного кримінального права. Серед тих, хто поза загальними дослідженнями елементів цієї системи торкався питання темпоральної юрисдикції гібридних судів та трибуналів, слід відмітити таких юристів, як

Андрейченко С.С., Баймуратов М.О., Бірюков П.Н., Бурменський М.В., Віліамс С., Дахно І.І., Дрьоміна-Волок Н.В., Еванса Дж., Зелінську Н.А., Ігнатенко Г.В., Кабанас С., Коваля Д.О., Лукашук І.І., Шоу М. та ін.

Ratione temporis юрисдикція гібридних кримінальних судів визначалась за кількома схемами, що для зручності можуть бути названі закритою, відкритою та умовно закритою. Загострімо тут увагу на особливостях кожної із згаданих схем з точки зору їх самоцінності, а також цінності для можливих майбутніх судів такого роду. Крім того, звернемося до тлумачення гібридними судами власної юрисдикції *ratione temporis* та перешкод щодо її здійснення, адже таке тлумачення може мати важливе значення для Міжнародного кримінального суду, міжнародних та гібридних судів *ad hoc* майбутнього.

Для початку, розглянемо як статути, уставні документи гібридних судів чи спеціальні закони визначали їх часову юрисдикцію. Стаття 1 статуту Спеціального суду для Сьєрра-Леоне визначає, що цей суд має юрисдикцію щодо осіб, які несуть найбільшу відповідальність за злочини, скоєнні з 30 листопада 1996 року. UNTAET встановила для районного суду Ділі виключну юрисдикцію щодо злочинів, скоєних з 1 січня 1999 по 25 жовтня 1999 року. Часову юрисдикцію Надзвичайним палатам в судах Камбоджі їх Статут надає щодо злочинів, скоєних з 17 квітня 1975 року до 6 січня 1979 року. Для Палати з воєнних злочинів Боснії і Герцеговини часових обмежень юрисдикції не було визначено в спеціальному законі, адже ця Палата була вмонтована на національну судову систему та її часова юрисдикція не могли в принципі бути лімітована. Те ж саме актуально і для програми міжнародних суддів та прокурорів в Косово. Часова юрисдикція Спеціального трибуналу для Лівану була прописана напевно найскладнішим чином. В статуті Трибуналу визначалося, що він засновується для переслідування винних в скоєнні нападу на прем'єр-міністра Лівану Рафіка Харірі 14 лютого 2005 року, що означає, що Трибунал має *ratione temporis* юрисдикцію лише щодо одного дня (чи навіть менше – часу проведення нападу). Проте, додатково Статут Трибуналу визначав можливість розширення часової юрисдикції у тому разі, якщо судді встановлять зв'язок інших нападів, що мали місце у Лівані між 1 жовтня 2004 року та 12 грудня 2005 року. Альтернативно зазначалося, що сторони, з обов'язковим узгодженням Радою Безпеки ООН, можуть визначити і більш пізню заключну дату «юрисдикційного вікна» для Трибуналу.

Як бачимо, три із розглянутих тут гібридних судів не мали встановленого часового обмеження реалізації власної юрисдикції (Сьєрра-Леоне, Боснія і Герцеговина, Косово). З цих трьох у двох випадках (БіГ та Косово) не було чітко визначено й момент появи юрисдикції, що пов'язано з невиділенням гібридних судів в цих країнах із національної судової системи. Таку модель регламентування *ratione temporis* юрисдикції називаємо відкритою. Закритою в такому разі буде модель, що мала місце в Східному Тиморі, Камбоджі та Лівані. При чому в останньому випадку слід радше говорити про відносно закриту модель, адже а) в суддів була дискреція щодо визначення останньої дати поширення юрисдикції і б) через процедуру, що була значно легшою ніж прийняття змін до Статуту встановлювалась можливість подальшого «розтягування» часової юрисдикції. Розуміння того, що історично існували різні моделі формулювання темпоральної юрисдикції сьогодні може, принаймні підсвідомо, впливати на усвідомлення МКС можливості самообмеження з боку держави темпоральної юрисдикції Суду при передачі справи на розгляд державою, що не є учасницею Римського статуту (як, наприклад, у випадку першого звернення України до МКС щодо подій на Майдані, де моментом «закриття» юрисдикції було названо втечу колишнього президента країни В. Януковича).

Цікаво, що обмеження темпоральної юрисдикції гібридного суду не завжди детермінувало обмеження щодо вибору подій для проведення слідства для офісу прокурора та слідчих підрозділів. Сама така можливість пов'язана із незв'язаністю юрисдикції суду та слідчих чи прокурорів. Докази, зібрані у таких ситуаціях можуть слугувати звичайним, не гібридним, процесам. Прикладом цьому є діяльність Спеціального слідчого підрозділу, який повинен був формувати доказову базу для гібридного кримінального суду в Тиморі-Лесте. Докази збиралися Підрозділом щодо подій, які включали бійні в Санта-Круз в 1991 році, випадки проявів жорстокості які були пов'язані з масовими проявами насилля 1998 року тощо[1]. Звісно, районний суд Ділі не розглядав справи, пов'язані із цими ситуаціями через обмеженість власної *ratione temporis*.

[1] Williams, S.J. (2009). *Hybrid and Internationalized Criminal Tribunals: Jurisdictional Issues*. Durham University, 138.

Визначення темпоральної юрисдикції гібридних кримінальних судів в окремих випадках – прояв первинної селективності міжнародної чи інтернаціоналізованої кримінальної юстиції. Більшість гібридних судів відбирають справи, що згодом розглядаються судом, уже в процесі діяльності. Сформульована для них темпоральна юрисдикція (якщо вона взагалі якимось чином лімітується) дозволяє обирати справи, пов'язані із ситуаціями протягом усього конфлікту. Втім, у випадку Надзвичайних палат в судах Камбоджі та Спеціального суду для Сьєрра-Леоне, учасники процесу узгодження статутів цих гібридних трибуналів обмежили темпоральну юрисдикцію таким чином, щоб прагматично зорієнтувати відповідний суд лише на частину конфлікту у країнах. Так, у випадку з Камбоджею, період з 1975 по 1979 рік співпадає з часом функціонування режиму Червоних кхмерів, але не включає періоду їх боротьби за владу та встановлення свого контролю за країною. Крім того, цей період не включає часу після повалення режиму, який був рясний на різноманітні суспільні потрясіння, в тому числі такі, які були подібні до міжнародних злочинів[1].

Аналогічно, навіть в більшій мірі селективно (через відсутність орієнтації на часові ліміти існування певного режиму як у випадку з Камбоджею), визначалась *ratione temporis* юрисдикція Спеціального суду для Сьєрра-Леоне. Розглядалася можливість визначити датою, з якої з'являється юрисдикція суду, 23 березня 1993 року (за загальним переконанням – дата початку конфлікту), 30 листопада 1996 року (дата укладання Абіджанської угоди), 25 травня 1997 року (*coup d'état* проти офіційного уряду, організований Об'єднаним революційним фронтом разом із військовими заколотниками), 7 січня 1999 року (напад на Фрітаун зі сторони Революційного фронту). 1993 рік був відкинутий через те, що прокурору майбутнього гібридного кримінального суду було б важко формувати справи і збирати докази щодо настільки віддалених подій[2]. Обрання 1999 року означало б виключення із під юрисдикції створюваного суду атак на цивільне населення поза містами[3]. Третя опція (1997 рік) надто сильно зв'язувала б Суд з переворотом та політизувала б його в такий спосіб. Саме тому, уряд Сьєрра-Леоне та Генеральний секретар ООН зупинилися на варіанті 1996 року, що, тим не менше, не є роком початку чи якоїсь якісної зміни конфлікту.

Темпоральна юрисдикція Спеціального суду для Сьєрра-Леоне має й ще одну цікаву особливість, яка пов'язана з дуалістичністю визначення моменту появи юрисдикції застосовно до міжнародних злочинів та злочинів за національним правом Сьєрра-Леоне, що також входили до предметної юрисдикції Суду. Так, відповідно до домовленості, досягнутої в м. Ломе (Того) у 1999 році, уряд та Об'єднаний революційний фронт домовилися, що помилування буде надано всім учасникам конфлікту. Ціллю домовленості про амністію було завершення конфлікту та досягнення миру. Захист М. Каллона та Б. Камари вимагав від Суду визнання того, що укладена угода зміщувала визначення статутом Суду темпоральну юрисдикцію[4]. Так, відповідно, коректною датою появи юрисдикцію в Суду повинен був би бути день досягнення домовленості про амністію в Ломе. Тим не менше, Суд відзначив, що у випадку з міжнародними злочинами він не визнає можливості обмеження юрисдикції через прийняття акту амністії будь-якою державою[5]. Суд відрізнив звичайні (за національним правом) злочини, щодо яких кожна держава володіє суверенним правом запроваджувати амністію, та універсальні, міжнародні злочини, які не можуть вилучатися з під юрисдикції третіх країн чи наднаціональних судових органів через акт амністії[6]. Такий підхід, на думку Суду, не його власний винахід, а тлумачення існуючого міжнародного права, що знайшло вираження, наприклад, в рішенні малого Нюрнберзького трибуналу у справі Прокурор проти Ліста[7]. Відповідно, обмеження юрисдикції Суду може бути реалізоване через домовленість у Ломе лише щодо злочинів за національним правом. Це рішення суду не мало принципового значення для переслідування за злочини за національним правом, адже такі не розглядалися Судом.

[1] Boyle, D. (2002). Establishing the Responsibility of the Khmer Rouge Leadership for International Crimes. *Yearbook of International Humanitarian Law*, 167.
[2] *Report of the Secretary-General on the establishment of a Special Court for Sierra Leone* (2000). New York.
[3] Williams, S.J. (2009). *Hybrid and Internationalized Criminal Tribunals: Jurisdictional Issues*. Durham University, 137.
[4] Perriello, T., Wierda, M. (2006). *The special court for Sierra Leone under scrutiny*. Interna, (March). <http://scholar.google.com/scholar?hl=en&btnG=Search&q=intitle:The+Special+Court+for+Sierra+Leone+Under+Scrutiny#0,16>.
[5] The Appeals Chamber (2004). *Decision on Challenge to Jurisdiction: Lomé Accord Amnesty*. Freetown, para. 67.
[6] The Appeals Chamber (2004). *Decision on Challenge to Jurisdiction: Lomé Accord Amnesty*. Freetown, para. 67.
[7] The Appeals Chamber (2004). *Decision on Challenge to Jurisdiction: Lomé Accord Amnesty*. Freetown, para. 68.

Потенційно важливе роз'яснення в контексті воєнних злочинів проти культурних цінностей (хоча це рішення може бути важливим і щодо будь-якого воєнного злочину проти власності чи цивільних об'єктів) зробила Палата з прав людини для Боснії та Герцеговини (ППДБіГ). Було інтерпретовано поняття триваючого порушення у вигляді руйнування культурних цінностей. В справі про мечеть Банжа Лука, Палата знайшла можливість досліджувати обставини руйнування культової будівлі в 1993 році незважаючи на те, що юрисдикція *ratione temporis* ППДБіГ поширюється на діяння, що були вчинені починаючи з 14 грудня 1995 року. Основним аргументом на користь такої позиції послужив факт невідновлення мечеті на час слухання справи[1]. Хоча рішення цієї Палати, яка сама по собі була гібридним судом (проте не гібридним кримінальним судом) використовувалися Палатою з воєнних злочинів БіГ, проте посилання саме на це рішення нам знайти не вдалося. Втім, вважаємо значимою можливість такої інтерпретації часової юрисдикції, як це зробила ППДБіГ.

Іншим важливим моментом в дослідженні юрисдикції *ratione temporis* є питання можливості її лімітування через інші міжнародні угоди, які визначають зобов'язання держави-місця конфлікту. Таке питання було поставлене Спеціальному суду по Сьєрра-Леоне у справі Прокурор проти С. Нормана. В цій справі, офіс прокурора звинувачував Нормана в скоєнні воєнних злочинів за статтею 4 Статуту Суду у вигляді рекрутування до збройних сил дітей віком до 15 років. Дискусія у справі цілком може бути зведена до пошуку релевантного і діючого звичаєвого міжнародного гуманітарного права на момент вчинення злочину. Проте, у даному випадку, існували певні нюанси, пов'язані із договірним правом та зовнішньополітичною позицією Сьєрра-Леоне, які зробили її особливою. Більш того, цікавим та незвичайним є не абсолютне заперечення захистом по справі та окремими науковцями-коментаторами існування у суду юрисдикції щодо злочину (тоді б мова йшла про сумніви в існуванні юрисдикції *ratione materie*), а пошук моменту, з якого у суду з'явилася юрисдикція, тобто, якраз встановлення моменту появи *ratione temporis* у гібридного кримінального суду.

Отже, у справі Нормана, обвинуваченому інкримінувалася вербовка дітей, що була розпочата ще до 1996 року, тобто до року вступу в силу Статуту гібридного суду. Отже, першим питанням, яке необхідно було з'ясувати Прокурору, було питання часової юрисдикції в зв'язку з діянням, скоєння якого почалося до дати відліку такої юрисдикції. На дане питання Прокурор не став намагатися відповідати у складний спосіб (можливою була б аргументація про продовжуваний злочин), але залишив у обвинувальному висновку лише епізоди, які вкладалися в часову юрисдикцію Суду, артикулювавши, що збройні сили поповнювалися дітьми протягом тривалого часу після першого акту їх рекрутингу.

Далі, більш складним питанням, було питання про існування юрисдикції у Суду в світлі того, що кримінальна караність за вербовку дітей не набула характеру звичаєвої норми міжнародного права. В силу цього, Суд не мав часової юрисдикції переслідувати за такий злочин та повинен був би винести рішення про відсутність юрисдикції. В проміжному рішенні Апеляційної палати з питання юрисдикції було проведено достатньо ґрунтовне дослідження існуючого звичаєвого міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини на предмет того, чи існувала (і з якого часу) норма про заборону вербування дітей віком до 15 років в збройні сили та чи визнавалась така діяльність кримінально-караною. Не будемо тут відтворювати всіх деталей аргументації Апеляційної палати, звернемо увагу лише на анонсований момент з пошуком іншої (відмінної від 1996 року) початкової дати юрисдикції Суду. Так, Протокол до Конвенції про права дитини, який забороняв вербовку дітей віком до 18 років був прийнятий лише у 2002 році, Римський статут прийнятий 1998 року, але вступив в силу у 2002 році, в практиці держав не було прикладів притягнення до відповідальності за вербовку дітей до 15 років на основі міжнародного права. Судья Робертсон, у своїй окремі думці вказав додатково, що у 1996 році Сьєрра-Леоне звернулась до Комітету з прав дитини і вказала, що в міжнародному праві немає жодних заборон вербовки дітей до 15 років, окрім IV Женевської конвенції 1949 року яка, як відомо, стосується зобов'язань держави-окупанта[2]. ЮНІСФЕ направив власний коментар до цієї заяви лише через 5 років, в якому

[1] Коваль, Д.О. (2016). В ім'я мистецтва: міжнародно-правовий контекстуальний аналіз захисту культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом. Одеса: Фенікс.

[2] Prosecutor v. Sam Hinga Norman, Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction (Child Recruitment), Prosecutor v Sam Hinga Norman. (2004). Freetown. <http://www.rscsl.org/Documents/Decisions/CDF/Appeal/131/SCSL-04-14-AR72(E)-131.pdf, para.31>.

порекомендував заборонити подібну вербовку на рівні національного права Сьєрра-Леоне, що виглядає дивним в світлі тези про існування міжнародно-правової норми про кримінальну відповідальність за вербовку дітей ще до 1996 року, а, отже, про заборону вербовки і без національно-правової норми. Суддя Робертсон також відзначив роль Римського статуту (про роль Римського статуту для Спеціального суду згодом писала й М. Фруллі[1]) як важливого для розвитку міжнародного кримінального права акту, який встановив кримінальну відповідальність за вербовку дітей віком. За Робертсоном, юрисдикція у Спеціального суду для Сьєрра-Леоне повинна була з'явитися щодо воєнного злочину у вигляді вербовки дітей лише починаючи з 1998 року[2].

Апеляційна палата не відповідала на кожен коментар захисту чи питання, підняте суддею Робертсоном. Втім, вона відзначила, що застосування стандарту МКТЮ щодо встановлення можливості притягнути до відповідальності особу (в тому числі щодо пошуку релевантної норми міжнародного звичаєвого гуманітарного права), дозволяє зробити висновок про існування юрисдикції в Суду починаючи з 1996 року. Згадані були й конвенція про права дитини, і Женевські конвенції, і національне законодавство більш ніж 100 країн світу. Оригінальним, а тому вартим уваги тут, була й аргументація про II Протокол до Конвенції про права дітей. Апеляційна палата Суду зазначила, що його прийняття у 2002 році не свідчить про те, що норма про заборону вербовки дітей з'явилась на зорі XXI століття. Ціль протоколу – підняти мінімальний вік з якого допустимою вважалася вербовка з 15 до 18 років, а не заборонити вербовку дітей до 15 років, яка й так вже була забороненою[3].

References:

1. Boyle, D. (2002). Establishing the Responsibility of the Khmer Rouge Leadership for International Crimes. *Yearbook of International Humanitarian Law*, 167. [in English].
2. Frulli, M. (2000). Leone. *Some Preliminary Comments, 11(4),* 857–869. [in English].
3. Perriello, T., Wierda, M. (2006). The special court for Sierra Leone under scrutiny. *Interna*, (March). <http://scholar.google.com/scholar?hl=en&btnG=Search&q=intitle:The+Special+Court+for+Sierra+Leone+Under+Scrutiny#0>. [in English].
4. *Prosecutor v. Sam Hinga Norman*, Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction (Child Recruitment), Prosecutor v Sam Hinga Norman. (2004). *Freetown.* <http://www.rscsl.org/Documents/Decisions/CDF/Appeal/131/SCSL-04-14-AR72(E)-131.pdf>. [in English].
5. *Report of the Secretary-General on the establishment of a Special Court for Sierra Leone* (2000). New York. [in English].
6. *The Appeals Chamber* (2004). Decision on Challenge to Jurisdiction: Lomé Accord Amnesty. Freetown. [in English].
7. Williams, S.J. (2009). Hybrid and Internationalized Criminal Tribunals*. Jurisdictional Issues*. Durham University. [in English].
8. Koval, D.O. (2016). V imia mystectva. Mizhnarodno-pravovyi analiz zahystu kulturnykh cinostey u zviazku zi zbroynym konfliktom [In the name of art. International legal analysis of the protection of cultural property in connection with the armed conflict]. Odesa: Fenix. [in Ukrainian].

[1] Frulli, M. (2000). Leone: Some Preliminary Comments, 11(4), 857–869.

[2] Prosecutor v. Sam Hinga Norman, Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction (Child Recruitment), Prosecutor v Sam Hinga Norman. (2004). Freetown. Retrieved from http://www.rscsl.org/Documents/Decisions/CDF/Appeal/131/SCSL-04-14-AR72(E)-131.pdf, para. 31.

[3] Prosecutor v. Sam Hinga Norman, Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction (Child Recruitment), Prosecutor v Sam Hinga Norman. (2004). Freetown. Retrieved from http://www.rscsl.org/Documents/Decisions/CDF/Appeal/131/SCSL-04-14-AR72(E)-131.pdf, para. 41.

Богдана Мукан
Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ОРГАНІВ У СПРАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Bohdana Mukan
Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

PRECONDITIONS FOR EMERGENCE AND FORMATION OF NATIONAL BODIES OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Historical and legal prerequisites for emergence of National Bodies of the European Court of Human Rights were analyzed. The relationship between the process of reforming of the European Court of Human Rights and peculiarities of development of National Bodies of the European Court of Human Rights were considered. The basic stages of development of National Bodies of the European Court of Human Rights were separated.

The historical formation of the Government Plenipotentiary of Ukraine in the European Court of Human Rights were covered and further ways to reform it were identified.

Key words: the European Court of Human Rights (ECHR), Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (the Convention), the National Body for the European Court of Human Rights, Government Plenipotentiary of Ukraine in the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Основою організації діяльності Європейського суду з прав людини є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Забезпечення належної реалізації державного управління з дотриманням положень Конвенції та ефективне виконання рішень ЄСПЛ на національному рівні є засадничою умовою історичного розвитку демократичних країн, членів Ради Європи. В процесі історичного розвитку трансформуються не лише міжнародні інституції Ради Європи, а й національні органи у справах Європейського суду з прав людини.

Необхідність наукового дослідження національних органів у справах Європейського суду з прав людини обумовлена історично-правовими передумовами їх виникнення, практичною діяльністю із часу ратифікації Конвенції країнами Ради Європи, а також потребою забезпечення належного захисту основних прав людини, гарантованих Конвенцією, та ефективного виконання рішень ЄСПЛ Україною. Визначення шляхів реформування «ключової фігури» в справах ЄСПЛ, сучасного інституту Урядового уповноваженого України у справах Європейського суду з прав людини з урахуванням тенденцій реформування ЄСПЛ позитивно вплине на забезпечення належного захисту основних прав людини згідно з положеннями Конвенції та ефективним виконанням рішень ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конвенцію як фундамент міжнародного та національного правозахисту в Європі вивчали багато науковців та практиків: Х. Бехруз, М. Буроменський, В. Буткевич, М. Дамірлі, В Тацій, Т. Хаммарберг та ін. Практику діяльності та реформаційні процеси ЄСПЛ досліджували: К. Андрущенко, М. Верланов, Д. Гудима, Т. Дудаш, Н. Карпачова, М. Матяшова, П. Рабінович, С. Рабінович, М. Савчин, Н. Сергієнко, В. Туманов, С. Шевчук та ін.

Однак діяльність національних органів у справах Європейського суду з прав людини, їхні взаємозв'язки та взаємодія з різними суб'єктами правовідносин залишилися малодослідженими як із точки зору юридичних наук, так із погляду науки державного управління.

Мета статті – проаналізувати історико-правові передумови виникнення та розвитку національного інституту України у справах Європейського суду з прав людини, обґрунтувати шляхи

його реформування.

Для досягнення мети потрібно вирішити такі завдання: виявити причинно-наслідкові зв'язки зародження національних органів у справах Європейського суду з прав людини в країнах Ради Європи; проаналізувати процес реформування ЄСПЛ та особливості розвитку національних органів у справах Європейського суду з прав людини; виокремити основні періоди розвитку національних органів у справах Європейського суду з прав людини; обґрунтувати шляхи реформування інституту Урядового уповноваженого України у справах Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Виникнення та розвиток національних органів у справах Європейського суду з прав людини нерозривно пов'язаний з ратифікацією Конвенції та Протоколів до неї. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод підписана в Римі 04 листопада 1950 року, вступила в силу 03 вересня 1953 року після ратифікації 10 країнами Ради Європи[1].

На офіційному сайті Ради Європи висвітлені історично значимі події та дати підписання, ратифікації, вступу в законну сулу Конвенції і Протоколів до неї щодо кожної країни Ради Європи. В сформованій Таблиці 1 вказано «Дати набрання чинності та ратифікації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та Протоколів до неї в країнах Ради Європи станом на серпень 2016 р.»

З даних, наведених у табл. 1, вбачається, що з часу підписання Конвенції і донині її ратифікували 47 країн. Прийнято 17 Протоколів, якими вносились зміни до Конвенції та доповнювалися права до тих, що уже існували. Протоколи вибірково підписуються та ратифікуються країнами Ради Європи. З них дванадцять діючих та п'ять не діючих. Протокол № 9 відмінений та Протокол №10 втратив ціль з дати вступу в силу Протоколу №11. Протокол № 14b припинив свою дію або застосовується на тимчасовій основі з 1 червня 2010 р. Два Протоколи – № 15, № 16 – відкриті для підписання, ще не набули чинності станом на серпень 2016 р.

Кожна країна Ради Європи з часу ратифікації Конвенції з врахуванням змін та доповнень внесених протоколами має право передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною (ст. 33 Конвенції); Висока Договірна Сторона, громадянин якої є заявником, має право подавати свої письмові зауваження і брати участь у слуханнях (ст. 36 Конвенції); Суд розглядає справу разом з представниками сторін і, у разі необхідності, проводить розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані Високі Договірні Сторони створюють усі необхідні умови (ст. 38 Конвенції); участь у процедурі щодо дружнього врегулювання спору (ст. 39 Конвенції). Серед обов'язків Високих Договірних Сторон є: зобов'язання виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами (ст. 46 Конвенції); комунікація з Комітетом Міністрів, який здійснює нагляд за виконанням рішення ЄСПЛ (ст. 46 Конвенції); на запит Генерального секретаря Ради Європи будь-яка Висока Договірна Сторона надає роз'яснення стосовно того, як її національне право забезпечує ефективне виконання будь-якого з положень цієї Конвенції (ст. 52 Конвенції)[2].

Реалізація права на звернення в ЄСПЛ, здійснення представництва, звітування в Комітеті Міністрів, виконання рішення ЄСПЛ, комунікація з ЄСПЛ, Комітетом міністрів зумовлює необхідність формування національних органів у справах Європейського суду з прав людини в країнах Ради Європи.

Значні зміни в діяльності ЄСПЛ зумовлені прийняттям Протоколу № 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією[3], та Протоколу № 14 до Конвенції, який змінює контрольну систему Конвенції[4]. Всі інші чинні Протоколи здебільшого доповнювали основні права людини та вносили несуттєві зміни в діяльність ЄСПЛ.

---

[1] Подробная информация о Договоре №005. *Офіційний сайт Ради Європи.* <http://www.coe.int/ru/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/005>

[2] Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Міжнародний документ від 04.11.1950). *Офіційний сайт Верховної Ради України*.<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004>

[3] Протокол № 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини (Міжнародний документ від 11.05.1994). *Офіційний сайт Верховної Ради України*.<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_536>

[4] Протоколом № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який змінює контрольну систему Конвенції (Міжнародний документ від 13.05.2004). *Офіційний сайт Верховної Ради України*.<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_527>

Таблиця 1

Дати ратифікації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та Протоколів до неї в країнах Ради Європи станом на серпень 2016р.

Держава	**Конвенція**	**Протоколи до конвенції**																
		№1	**№2**	**№3**	**№4**	**№5**	**№6**	**№7**	**№8**	**№9**	**№10**	**№11**	**№12**	**№13**	**№14**	**№14b**	**№15**	**№16**
Набрання чинності	**03.09.53**	18.05 .1954	21.09 .1970	21.09 .1970	02.05 .1968	20.12 .1971	01.03 .1985	01.11 .1988	01.01 .1990	01.10 .1994		01.11 .1998	01.04 .2005	01.07 .2003	01.06 .2010	01.10 .2009		
Відмінено, втрата сили, цілі										01.11 .1998	01.11 .1998					01.06 .2010		
Австрія	03.09.58	1958	1967	1967	1969	1969	1984	1986	1986	1992	1993	1995		2004	2006			
Азербайдж.	15.04.02	2002	2002	2002	2002	1902	2002	2002	2002			2002			2006		2014	
Албанія	02.10.96	1996	1996	1996	1996	1996	2000	1996	1996			1996	2004	2007	2006		2015	2015
Андорра	22.01.96	2008	1996	1996	2008	1996	1996	2008	1996			1996	2008	2003	2006		2015	
Бельгія	14.06.55	1955	1970	1970	1970	1970	1998	2012	1985	1995	1992	1997		2003	2006			
Болгарія	07.09.92	1992	1992	1992	2000	1992	1999	2000	1992			1994		2003	2005		2016	
Боснія та Ге	12.07.02	2002	2002	2002	2002	2002	2002	2002	2002			2002	2003	2003	2006			
Великобрит.	08.03.51	1952	1963	1963		1967	1999		1986		1993	1994		2003	2005		2015	
Вірменія	26.04.02	2002	1902	2002	2002	1902	2003	2002	2002			2002	2004		2005			
Греція	28.11.74	1974	1975	1975	1975	1975	1998	1987	1989			1997		2005	2005			
Грузія	20.05.99	2002	1999	1999	2000	1999	2000	2000	1999			1999	2001	2003	2004	2009	2015	2015
Данія	13.04.53	1953	1963	1963	1964	1966	1983	1988	1985	1996	1996	1996		2002	2004	2009	2016	
Естонія	16.04.96	1996	1996	1996	1996	1996	1998	1996	1996	1996	1996	1996		2004	2006		2014	
Ірландія	25.02.53	1953	1963	1963	1968	1966	1994	2001	1988	1994	1994	1996		2002	2004	2009	2013	
Ісландія	29.06.53	1953	1967	1967	1967	1967	1987	1987	1987			1995		2004	2005	2009		
Іспанія	04.10.79	1990	1982	1979	2009	1979	1985	2009	1989			1996	2008	2009	2006			
Італія	26.10.55	1955	1967	1967	1982	1968	1988	1991	1988	1993	1995	1997		2009	2006			
Кіпр	06.10.62	1962	1969	1969	1989	1969	2000	2000	1986	1994	1994	1995	2002	2003	2005		2015	
Латвія	27.06.97	1997	1997	1997	1997	1997	1999	1997	1997			1997		2012	2006			
Литва	20.06.95	1996	1995	1995	1995	1995	1999	1995	1995			1995		2004	2005		2015	2015
Ліхтенштейн	08.09.82	1995	1982	1982	2005	1982	1990	2005	1985	1995	1995	1995		2002	2005		2013	
Люксембург	03.09.53	1953	1965	1965	1968	1968	1985	1989	1987	1992	1994	1996	2006	2006	2006	2010		
Македонія	10.04.97	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997			1097	2004	2004	2005	2010	2016	
Мальта	23.01.67	1967	1967	1967	2002	1967	1991	2003	1988		1992	1995	2015	2002	2004			
Молдова	12.09.97	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997			1997		2006	2005		2014	
Монако	30.11.05		2005	2005	2005	2005	2005	2005	2005			2005		2005	2006	2009	2013	
Нідерланди	31.08.54	1954	1966	1966	1982	1971	1986		1986	1992	1992	1997	2004	2006	2006			
Німеччина	05.12.52	1957	1969	1969	1968	1969	1989		1989	1994	1994	1995		2004	2006		2015	
Норвегія	15.01.52	1952	1964	1964	1964	1966	1988	1988	1988	1992	1992	1995		2005	2004	2009	2014	
Польща	19.01.93	1994	1993	1993	1994	1993	2000	2002	1993	1994	1994	1997		2014	2006		2015	
Португалія	09.11.78	1978	1978	1978	1978	1978	1986	2004	1987	1995	1994	1997		2003	2006			
Росія	05.05.98	1998	1998	1998	1998	1998		1998	1998	1998	1998	1998			2010			
Румунія	20.06.94	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1995	2006	2003	2005			
Сан - Марін	22.03.89	1989	1989	1989	1989	1989	1989	1989	1989	1995	1996	1996	2003	2003	2006	2009	2013	2015
Сербія	03.03.04	2004	2004	2004	2004	2004	2004	2004	2004			2004	2004	2004	2005		2015	
Словаччина	18.03.92	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1994		2005	2005	2010	2014	
Словенія	28.06.94	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1994		2003	2005	2009		2015
Турція	18.05.54	1954	1968	1968		1971	2003	2016	1989			1997		2006	2006		2016	
Угорщина	05.11.92	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1992		1995		2003	2005		2015	
Україна	17.07.97	1997	1997	1997	1997	1997	2000	1997	1997			1997	2006	2003	2006			
Фінляндія	10.05.90	1990	1990	1990	1990	1990	1990	1990	1990	1992	1992	1996	2004	2004	2006		2015	2015
Франція	03.05.74	1974	1981	1974	1974	1974	1986	1986	1989			1996		2007	2006		2016	
Хорватія	05.11.97	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997			1997	2003	2003	2006			
Чеська Респ.	18.03.92	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1992	1995		2004	2006		2015	
Чорногорія	03.03.04	2004	2004	2004	2004	2004	2004	2004	2004			2004	2004	2004	2005		2013	
Швейцарія	28.11.74		1974	1974		1974	1987	1988	1987	1995	1995	1995		2002	2006		2016	
Швеція	04.02.52	1953	1964	1964	1964	1966	1984	1985	1986	1995	1992	1995		2003	2005	2009	2016	

Головною особливістю Протоколу № 11 є те, що він змінив дворівневий контрольний механізм Конвенції, який складався з Комісії та Суду, єдиним ЄСПЛ, що перебрав на себе їхні повноваження. Право приватних осіб подавати скаргу припинило мати факультативний характер. Таким чином, вони отримали можливість звертатися по захист своїх прав безпосередньо до ЄСПЛ. Комітет міністрів зберіг повноваження щодо контролю за виконанням рішень ЄСПЛ, але його квазісудові повноваження щодо прийняття рішень про наявність або відсутність порушень

Конвенції в порядку колишньої ст.32 Конвенції було скасовано[1]. ЄСПЛ діяв сесійно, але став постійним, а Європейська комісія з прав людини припинила свою діяльність із вступом у чинність 1 листопада 1998 р. Протоколу № 11[2].

Набуття чинності Протоколом № 14 1 червня 2010 р. відкрило нові можливості для оптимізації процедури розгляду скарг і зміцнення ефективності Суду, а саме: надано повноваження судді одноособово вирішувати питання щодо прийнятності заяви та, в разі наявності на те підстав, визнавати заяви неприйнятними; розширено повноваження комітетів, уповноваживши їх постановляти рішення по суті, якщо покладене в основу справи питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї є предметом усталеної практики Суду; розширив наглядові повноваження Комітету Міністрів Ради Європи і уповноважив його звертатись до Суду з метою отримання відповідного роз'яснення в разі, коли він вважає, що нагляд за виконанням остаточного рішення ускладнений проблемою його тлумачення, а також звертатися до Суду з питанням про додержання державою, яка відмовляється виконувати остаточне рішення у справі, в якій вона є стороною, свого зобов'язання[3]. Було введено положення, яке надало право Комісару Ради Європи з прав людини виступати перед Судом як третя сторона. Комісар не тільки вказує на наявні недоліки, але також підтримує діалог із урядами держав-членів. Комісар попереджає владу про недоліки, які можуть створити проблеми щодо реалізації положень Конвенції і пропонує можливі шляхи їх подолання. Комісар підтримує співпрацю з національними інституціями з прав людини з метою сприяння їх обізнаності про стандарти Ради Європи, у реалізації яких вони можуть допомогти органам влади своєї країни[4].

Цікавим із позиції діяльності національних органів у справах Європейського суду з прав людини є положення Протоколів № 15 та № 16.

Із 24 червня 2013 р. для підписання державами-членами Ради Європи відкритий Протокол № 15, який набирає чинності після ратифікації всіма сторонами Конвенції, з 2 жовтня 2013 р. – протокол № 16, котрий набирає чинності після ратифікації десятьма сторонами Конвенції. Досі триває процес підписання протоколів № 15 та № 16. Станом на серпень 2016 р. Протокол № 15 ратифікований двадцятьма дев'ятьма країнами Ради Європи, а Протокол № 16 – шістьма.

Протокол № 15 містить у преамбулі Конвенції вказівку на принцип субсидіарності, згідно з яким держави несуть основну відповідальність за забезпечення прав і свобод, гарантованих Конвенцією та Протоколами до неї, і користуються свободою розсуду, нагляд щодо реалізації якої здійснюється ЄСПЛ[5]. Принцип субсидіарності покладає «завдання забезпечення дотримання прав, закріплених у Конвенції, передусім на органи влади держав-учасниць, а не на Суд. Суд може та повинен втручатися тільки тоді, коли національні органи не можуть виконати це завдання»[6].

Положенням Протоколу № 16 закріплено, що Високі Договірні сторони можуть звертатися до ЄСПЛ з клопотанням про надання їм консультативних висновків щодо питань, пов'язаних із тлумаченням і застосуванням прав і свобод, установлених цією Конвенцією та протоколами[7].

Розгляд процесу формування національних органів у справах Європейського суду з прав людини в деяких країнах на посткомуністичному просторі, які були пов'язані однаковими ідеологічними засадами життєдіяльності та приблизно однаковим часом ратифікації Конвенції,

[1] Колеснікова, А.А. (2012). Еволюція механізму захисту прав людини в рамках Ради Європи. *Гілея: науковий вісник, випуск 57.* <http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Gileya/2012_57/Gileya57/SL6_doc.pdf>

[2] Андрущенко, К.А. (2013). Концепція «MARGIN OF APPRECIATION» та реформування Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право, 3–2,* 82–86.

[3] Матяшова, М.В. (2015). Ефективність механізму за хисту прав людини згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7844/Matiashova_Efektyvnist_mekhanizmu_zakhystu_prav.pdf>

[4] Хаммарберг, Т. (2010). Європейські стандарти прав людини та Україна. *Право України, 10,* 19–20.

[5] Protocol No. 15 amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms Strasbourg, 24.VI.2013. *Офіційний сайт Ради Європи.*<http://www.coe.int/ru/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/rms/0900001680084831>

[6] Гудима, Д. (2013) Чи існує взаємозв'язок між підтриманням авторитету Страсбурзького суду та звуження можливостей на звернення до нього? *Філософія права і загальна теорія права: науковий журнал, 1,* 135–149.

[7] Protocol No. 16 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms Strasbourg, 2.X.2013. *Офіційний сайт Ради Європи.* <http://www.coe.int/ru/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/rms/0900001680084832>

запровадження механізмів для її дії, це: Литовська Республіка, Чеська Республіка, Словацька Республіка, Молдовська Республіка, проводитиметься, зважаючи на реформаційні процеси ЄСПЛ, зумовлені Протоколами № 11, № 14, № 15, № 16. У контексті їх взаємозв'язку, взаємодії і впливу на діяльність національних органів у справах Європейського суду з прав людини можна виділити три основні періоди розвитку національних органів у справах Європейського суду з прав людини з урахуванням правових, організаційних, інституційних та інформаційних чинників:

– І період, тривав з 1959 р. – заснування ЄСПЛ[1] – до 1998р. – набрання чинності протоколом № 11, є початковим у формуванні національних органів у справах Європейського суду з прав людини. В цей період Конвенцію ратифікували сорок одна країна. Окреслений період характеризується невеликою кількістю розглянутих справ і ухвалених рішень – 837[2]. Наявність невеликої кількості справ свідчить про непопулярність Конвенційних механізмів захисту прав людини в країнах Ради Європи. Існування Комісії та Суду з розгляду справ вимагало здійснення представництва інтересів держави в двох інстанціях. Для прикладу, постанова Уряду Литовської Республіки № 929 від 03 липня 1995 року «Про Литовського урядового представника в Європейській комісії з прав людини та Європейському суді з прав людини»[3].

Законом № 135/1996 «Про створення міністерств та інших центральних державних органів Чеської Республіки» Міністерству юстиції було доручено представляти державу в ЄСПЛ[4].

У двох інших досліджуваних країнах – Словацькій Республіці та Молдовській Республіці – формування національних органів у справах Європейського суду з прав людини розпочинається в наступному періоді;

– ІІ період тривав із 1998 р. – набрання чинності Протоколом № 11 – до 2010 р. – набрання чинності протоколом № 14. Конвенцію ратифікували ще 6 країн. Активізацію нового періоду розвитку національних органів у справах Європейського суду з прав людини зумовлює вступ у законну силу Протоколу № 11 та прогресивне збільшення кількості справ у ЄСПЛ. Загальна кількість прийнятих рішень – 12 860[5].

Збільшуються завдання національних органів у справах Європейського суду з прав людини: виникає обов'язок інформувати Комітетом Міністрів про заходи, які Висока Договірна Сторона вчиняє щодо виконання рішень ЄСПЛ. Комітет Міністрів розглядає будь-які повідомлення від потерпілої сторони щодо виплати справедливої компенсації або вжиття індивідуальних заходів, від неурядових організацій, а також національних установ щодо заохочення і захисту прав людини. Після того, як було встановлено, що Висока Договірна Сторона вжила всіх необхідних заходів для виконання рішення ЄСПЛ, або що умови мирової угоди були виконані, Комітет міністрів приймає резолюцію, вказавши, що рішення виконане. Під час нагляду за виконанням судового рішення або умов дружнього врегулювання Комітет міністрів може приймати проміжні резолюції, зокрема, з метою надання інформації про стан і хід виконання або, де це доречно, щоби висловити стурбованість і (або) внести пропозиції щодо виконання рішення ЄСПЛ[6].

У цей період спостерігається тенденція до удосконалення діяльності представників в ЄСПЛ, основним чинником якого є прийняття чи внесення змін у нормативно-правові акти, які регулюють їхню діяльність.

Діяльність представника Литовської Республіки в ЄСПЛ затверджено Постановою від 03 липня 1995 року № 929 з унесеними змінами від 20 грудня 2002 року № 2011 та 18 вересня 2008

[1] Суд стислий огляд. *Офіційний сайт ЄСПЛ.* <http://www.echr.coe.int/Documents/Court_in_brief_UKR.pdf>
[2] Overview 1959–2015 ECHR *Офіційний сайт ЄСПЛ.*
<http://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592015_ENG.pdf>
[3] DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖS ATSTOVO EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ KOMISIJOJE IR EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISME NUOSTATŲ PATVIRTINIMO: NUTARIMAS, LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖ. (1995) *Teses Aktu registras.* <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C3641CFF5489/TAIS_71301>
[4] Zastoupení České republiky před Evropským soudem pro lidská práva. *Oficialni server ceskeho soudnictvi* <http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?o=23&j=33&k=388&d=79484>
[5] Overview 1959–2015 ECHR *Офіційний сайт ЄСПЛ.*
<http://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592015_ENG.pdf>
[6] Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements (Adopted by the Committee of Ministers on 10 May 2006 at the 964th meeting of the Ministers' Deputies). *Офіційний сайт Ради Європи*
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805905e5>

року № 914 «Про представника уряду Литовської Республіки в Європейському суді з прав людини»[1]. Тобто зменшуються повноваження щодо представництва договірної держави в Європейській комісії з прав людини.

Маючи повноваження на представництво держави в ЄСПЛ з 1996 року, уряд Чеської Республіки створив посаду свого представника для цих завдань, статус і діяльність якого регулюється Положенням, затвердженим додатком до постанови Уряду від 17 серпня 2009 р № 1024[2].

Представництво Словацької Республіки в ЄСПЛ забезпечує Міністерство юстиції Словацької Республіки через представника Словацької Республіки в Європейському суді з прав людини. Для виконання його завдань створено «Бюро». «Статус представника Словацької Республіки в Європейському суді з прав людини» затверджено постановою Уряду № 543/2005 від 13 липня 2005 року[3].

Статус, функції і порядок діяльності Урядового представника Республіки Молдова затверджено Законом Парламенту «Про урядового представника» від 28 жовтня 2004 року № 353-XV, який втратив чинність із 21 серпня 2015 року відповідно до статті 30 Закону Республіки Молдова від 30 липня 2015 року № 151[4].

У цей період для України історично важливою подією стала ратифікація Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 17 липня 1997 р. Формуванню сучасного інституту Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини передував із 1998 до 2006 року Уповноважений у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини, його повноваження затверджено Постановою КМУ № 557 від 23 квітня 1998 р. Ця постанова втратила чинність на підставі Постанови КМУ «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 784 від 31 травня 2006 р. Виконання Уповноваженим у справах дотримання Конвенції своїх функцій забезпечувало Національне бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини, яке утворилося у складі центрального апарату Міністерства юстиції. Основним завданням Уповноваженого було представництво України в Комісії та Суді під час розгляду справ[5];

– III період триває із 2010 р. – набрання чинності протоколом № 14 – і досі. Загальна кількість прийнятих рішень – 4880[6]. З набранням чинності Протоколом № 14 значно зменшилася кількість розглянутих справ і прийнятих рішень, що зменшило навантаження у виконанні завдань національними органами у справах Європейського суду з прав людини. З наданням права Комісару Ради Європи з прав людини виступати перед Судом як третя сторона національні органи у справах Європейського суду з прав людини отримали повноваження комунікувати з Комісаром, отримувати пропозиції щодо реалізації положень Конвенції.

Деякі зміни в діяльності ЄСПЛ і національних органів у справах Європейського суду з прав людини відбудуться з набранням законної сили Протоколами № 15 та № 16. Питання, що лягли в основу Протоколів № 15 та № 16, а також рекомендації щодо їх реалізації обговорювалися на конференціях в Брайтоні 2012 р. і Брюсселі 2015 р.

Брайтонська декларація про майбутнє ЄСПЛ містить рекомендації щодо виконання Конвенції на національному рівні та налагодження взаємодії між ЄСПЛ та національними органами, а саме: створення незалежних національних установ із прав людини; налагодження взаємодії між національними судами та ЄСПЛ; підтримання на національному рівні діалогу між ЄСПЛ та

[1] DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖS ATSTOVO EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISME NUOSTATAI (1995). *Teses Aktu registras* <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C3641CFF5489/TAIS_327615>

[2] Zastoupení České republiky před Evropským soudem pro lidská práva. *Oficialni server ceskeho soudnictvi* <http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?o=23&j=33&k=388&d=79484>.

[3] Statut Zástupcu Slovenskej republiky pred Európskym súdom pre ľudské práva. *Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej Republiky*. <http://wwwold.justice.sk/wfn.aspx?pg= l8&htm=l8/l82sl.htm>

[4] LEGE cu privire la Agentul guvernamental 2015 (PARLAMENTUL Republica Moldova). *REGISTRUL DE STAT AL ACTELOR JURIDICE AL* REPUBLICII MOLDOVA. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=360465>

[5] Постанова про Уповноваженого у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1998 (КМУ). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/557-98-%D0%BF>.

[6] Overview 1959–2015 ECHR *Офіційний сайт ЄСПЛ.* <http://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592015_ENG.pdf>

національними судами.

Конференція підтверджує бажання держав-учасників нести відповідальність за виконання Конвенції на національному рівні, тобто забезпечити принцип субсидіарності. Конференція вітає розробку Судом в його прецедентному праві принципів, таких як субсидіарність та свобода розсуду, і закликає ЄСПЛ дати їм більшу популярність і застосовувати послідовно ці принципи в своїх рішеннях, робить висновок про необхідність включення принципу субсидіарності в преамбулу до Конвенції[1].

Брюссельська декларація закликає держави-учасники якомога швидше підписати і ратифікувати Протоколи № 15 та № 16 про внесення змін до Конвенції. Конференція нагадує основну відповідальність держав-учасниць з метою забезпечення застосування та ефективного здійснення Конвенції, і в зв'язку з цим, ще раз підтверджує, що національні органи влади і, зокрема, суди є першими хранителями прав людини, які забезпечують повне, ефективне і безпосереднє застосування Конвенції – в світлі практики Суду – в їх національній правовій системі, відповідно до принципу субсидіарності. ЄСПЛ закликає продовжувати розвивати співпрацю і обмін інформацією на регулярній основі з державами-учасниками і Комітетом міністрів[2].

Виокремлення в діяльності Урядового уповноваженого України у справах Європейського суду з прав людини завдань, пов'язаних із захистом прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією, свідчитиме про забезпечення принципу субсидіарності. Наприклад, до таких завдань можна віднести: виявлення причин порушення Конвенції, розроблення пропозицій щодо їх усунення та недопущення порушень у подальшому; подання необхідної інформації уповноваженим особам, які здійснюють перевірку дотримання Конвенції[3]; контроль за виконанням додаткових заходів індивідуального характеру, що полягають у максимальному відновленні попереднього юридичного становища стягувача до порушення Конвенції; підготовка пропозицій щодо вжиття заходів загального характеру з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких установлено рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого ЄСПЛ порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді[4].

Уповноважена особа відповідно до покладених на неї завдань: координує виконання рішень Суду; подає Мін'юсту пропозиції щодо методики проведення експертизи проектів законів і підзаконних актів, а також актів законодавства на відповідність Конвенції та практиці Суду; подає органам державної влади та органам місцевого самоврядування пропозиції щодо можливих шляхів запобігання порушенням прав людини в Україні [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень.

На основі Конвенції сформовано ЄСПЛ, його діяльність спричинила зародження національних органів у справах Європейського суду з прав людини. Формування національних органів у справах Європейського суду з прав людини в кожній країні Ради Європи ґрунтується на історично-правових чинниках, а це: підписання та ратифікація Конвенції і Протоколів до неї, що надає право на звернення в ЄСПЛ, здійснення представництва, створює обов'язок звітування в Комітеті Міністрів та виконання рішення ЄСПЛ та інше.

У зв'язку з реформаційними процесами ЄСПЛ виділені три основні періоди розвитку національних органів у справах Європейського суду з прав людини: І період тривав з 1959 р. – заснування ЄСПЛ – до 1998 р. – набрання чинності протоколом № 11; ІІ період охоплював 1998–2010 рр. – набрання чинності протоколом № 14; ІІІ період триває із 2010 р. – донині.

З набранням чинності Протоколами № 15 та № 16 розпочнеться новий період розвитку

[1] High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights, Brighton Declaration. *Офіційний сайт ЄСПЛ.* <http://www.echr.coe.int/Documents/2012_Brighton_FinalDeclaration_ENG.pdf>

[2] High-level Conference on the «Implementation of the European Convention on Human Rights, our shared responsibility» Brussels Declaration, 27 March 2015. *Офіційний сайт ЄСПЛ.* <http://www.echr.coe.int/Documents/Brussels_Declaration_ENG.pdf>

[3] Положення про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини 2006 (Постанова КМУ). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF>

[4] Закон про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини 2006 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

[5] Положення про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини 2006 (Постанова КМУ). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF>

національних органів у справах Європейського суду з прав людини, зумовлений реформаційними процесами ЄСПЛ. Характерним для цього періоду буде налагодження механізму реалізації положень цих протоколів. Ураховуючи рекомендації конференцій, інститут Урядового уповноваженого України у справах Європейського суду з прав людини може стати своєрідним «містком для діалогу» між національними судами та ЄСПЛ. Акцентування та виокремлення в його діяльності завдань, пов'язаних із забезпеченням і захистом прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією, спонукатиме до забезпечення та належного виконання принципу субсидіарності і може проявитися у зміні принципів діяльності, структурі організації та кадровій політиці інституту Урядового уповноваженого України у справах Європейського суду з прав людини.

Предметом подальших наукових досліджень у цьому напрямі може стати визначення перспектив IV-го періоду в розвитку національних органів у справах Європейського суду з прав людини.

References:

1. Andruschenko, K.A. (2013). Kontseptsiia «Margin of appreciation» ta reformuvannia Yevropejs'koho sudu z prav liudyny [The concept of «Margin of appreciation» and the reform of the European Court of Human Rights]. *Porivnial'no-analitychne pravo, 3–2* [Comparative Analytical Law]*,* 82–86. [in Ukrainian].
2. High-level Conference on the «Implementation of the European Convention on Human Rights, our shared responsibility» Brussels Declaration, 27 March 2015. *Ofitsijnyj sajt YeSPL* [Official website of the ECHR]. <http://www.echr.coe.int/Documents/Brussels_Declaration_ENG.pdf> [in Ukrainian].
3. High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights, Brighton Declaration. *Ofitsijnyj sajt YeSPL* [Official website of the ECHR]. <http://www.echr.coe.int/Documents/2012_Brighton_FinalDeclaration_ ENG.pdf> [in English].
4. Hudyma, D. (2013). Chy isnuie vzaiemozv'iazok mizh pidtrymanniam avtorytetu Strasburz'koho sudu ta zvuzhennia mozhlyvostej na zvernennia do n'oho? [Is there relation between maintanance the authority of the European Court and restriction of access to it]. *Filosofiia prava i zahal'na teoriia prava: naukovyj zhurnal, 1,* [Legal Philosophy and General Theory of Law: scientific journal], 135–149. [in Ukrainian].
5. Dėl lietuvos respublikos vyriausybės atstovo europos žmogaus teisių komisijoje ir europos žmogaus teisių teisme nuostatų patvirtinimo: nutarimas, lietuvos respublikos vyriausybė. (1995) [For the Lithuanian Government representative of the European Commission of Human Rights and the European Court of Human Rights regulations: Decree of the Government of Lithuania]. *Teses Aktu registras [Legislation register]*. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C3641CFF5489/TAIS_71301> [in Lithuanian].
6. Dėl lietuvos respublikos vyriausybės atstovo europos žmogaus teisių teisme nuostatai (1995) [For the Lithuanian Government Representative to the European Court of Human Rights Regulations]. *Teses Aktu registras [Legislation register]*. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C3641CFF5489/TAIS_327615> [in Lithuanian].
7. *Zakon pro vykonannia rishen' ta zastosuvannia praktyky Yevropejs'koho sudu z prav liudyny 2006* [The law on execution of decisions and application of practice of the European Court of Human Rights in 2006] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsijnyj sajt Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> [in Ukrainian].
8. Zastoupení České republiky před Evropským soudem pro lidská práva [Representation of the Czech Republic before the European Court of Human Rights]. *Oficialni server ceskeho soudnictvi [Official server of Czech judicial system]*. <http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?o=23&j=33&k=388&d=79484>. [in Czech].
9. Khammarberh, T. (2010). Yevropejs'ki standarty prav liudyny ta Ukraina [European human rights standards and Ukraine]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine]*„ 10* 19–20. [in Ukrainian].
10. Kolesnikova, A.A. (2012). Evoliutsiia mekhanizmu zakhystu prav liudyny v ramkakh Rady Yevropy [The evolution of human rights protection mechanism within the Council of Europe]. *Hileia, vypusk 57 [Gilea, Issue 57]*. <http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Gileya/2012_57/Gileya57/SL6_doc.pdf>
11. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod (Mizhnarodnyj dokument vid 04.11.1950) [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (International Document of 04.11.1950)]. *Ofitsijnyj sajt Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004>. [in Ukrainian].
12. Lege cu privire la Agentul guvernamental 2015 (PARLAMENTUL Republica Moldova) [Law on Government Agent 2015 (Moldovan Parliament)]. *Registrul de stat al actelor juridice al republicii moldova [State Register of Legal Acts of the Republic of Moldova]*. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang= 1&id=360465> . [in Moldovan].
13. Matiashova, M. V. (2015) Efektyvnist' mekhanizmu za khystu prav liudyny zghidno z Konventsiieiu pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [The mechanism for the protection of human rights in accordance with the Convention on Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/ bitstream/handle/123456789/7844/Matiashova_Efektyvnist_mekhanizmu_zakhystu_prav.pdf>. [in Ukrainian].
14. Overview 1959–2015. *ECHR.* <http://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592015_ENG.pdf> [in English].

15. Podrobnaia ynformatsyia o Dohovore 005 [Details of the Agreement №005]. *Official website of the Council of Europe.* <http://www.coe.int/ru/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/005>. [in Russian].
16. *Postanova pro polozhennia pro Uriadovoho upovnovazhenoho u spravakh Yevropejs'koho sudu z prav liudyny 2006* (KMU) [Resolution on position of the Government Agent for the European Court of Human Rights in 2006]. *Ofitsijnyj sajt Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF> [in Ukrainian].
17. *Postanova pro Upovnovazhenoho u spravakh dotrymannia Konventsii pro zakhyst prav i osnovnykh svobod liudyny 1998* (KMU) [Resolution of the Commissioner on compliance with the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms 1998]. *Ofitsijnyj sajt Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/557-98-%D0%BF> [in Ukrainian].
18. *Protokol № 11, iakyj peredbachaie perebudovu kontrol'noho mekhanizmu, stvorenoho Konventsiieiu pro zakhyst prav i osnovnykh svobod liudyny* (Mizhnarodnyj dokument vid 11.05.1994) [Protocol number 11, which provides for restructuring the control mechanism established by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (International Document of 11.05.1994)]. *Ofitsijnyj sajt Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_536> [in Ukrainian].
19. *Protokol № 14 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod, iakyj zminiuie kontrol'nu systemu Konventsii* (Mizhnarodnyj dokument vid 13.05.2004) [Protocol number 14 to the European Convention on Human Rights, amending the control system of the Convention (International Document of 05.13.2004).]. *Ofitsijnyj sajt Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_527> [in Ukrainian].
20. Protocol No. 15 amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms Strasbourg, 24.VI.2013. *Official website of the Council of Europe*. <http://www.coe.int/ru/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/rms/0900001680084831> [in English].
21. Protocol No. 16 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms Strasbourg, 2.X.2013. *Official website of the Council of Europe.* http://www.coe.int/ru/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/rms/0900001680084832 [in English].
22. Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements (Adopted by the Committee of Ministers on 10 May 2006 at the 964th meeting of the Ministers' Deputies). *Official website of the Council of Europe* <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805905e5> [in English].
23. Sud styslyj ohliad [Court brief overview]. *Official website of the ECHR*. http://www.echr.coe.int/Documents/Court_in_brief_UKR.pdf [in Ukrainian].
24. Statut Zástupcu Slovenskej republiky pred Európskym súdom pre ľudské práva [State Representing the Slovak Republic before the European Court of Human Rights]. *Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej Republiky [Slovak Ministry of Justice]*. <http://wwwold.justice.sk/wfn.aspx?pg= l8&htm=l8/l82sl.htm>. [in Slovak].

Kseniia Smyrnova, ScD in Law
Iryna Letunovska, PhD in Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

EU-UKRAINE ASSOCIATION AGREEMENT: LEGAL TERMINOLOGY AND IMPLEMENTATION CHALLENGES

The article focuses on issues relating implementation EU-Ukraine Association Agreement due to the process of harmonization of Ukrainian legislation. Research of legal foundations to regulate the EU's relations with third countries is important both for national legal science and international legal practice of Ukraine. The most important instrument of the impact of the EU law on the internal legal order of Ukraine is harmonization of legislation. In relations between the EU and Ukraine the compatibility of the Ukrainian legislation with EU law can be achieved at the level of international obligations and the level of EU obligations. With the aim of implementation of EU-Ukraine AA in good faith manner including the assessments of regulatory approximation the necessity of establishment of the Legal Terminology Center was proved.
Key words: EU, Ukraine, Association Agreement, acquis, implementation, approximation, harmonization.

Last decade of XX century was a critical, fateful page of Ukrainian contemporary history. The centuries-old struggle of Ukrainian people for freedom and independence resulted in the formation of the independent state, opened the way for joining Europe and creating a civilized and democratic society. Under these conditions the geopolitics for our young country acquires additional, even more important weight determined by some objective factors. Ukraine has chosen its strategic direction, namely the integration into European economic, political and legal space. Joining the European Union is defined as the main priority and strategic objective of Ukraine.

The importance of Ukraine's European integration consists in the fact that Ukrainian state solves a wide range of problems arising out of the need of modern geopolitical choice. The geopolitical future of Ukraine will depend on its orientation in the political environment - interstate relations especially with neighbouring countries, as well as on identified priorities.

Thematic justification of international legal aspects of Ukraine's European integration consists in the fact that Ukrainian state solves a wide range of problems facing them due to the need of modern geopolitical choice. Geopolitical future of the country will depend on how it is oriented in the environment, on interstate relations especially with neighbouring countries, as well as on identified priorities.

Legal issues on relations regulation between Ukraine and the EU were researched by Ukrainian scientists: M.Buromenskyi, O.Hrinenko[1], V.Kopiyka[2], M.Mykiyevych[3], V.Muravyov[4], R.Petrov[5] and others. Western European doctrine also paid a great attention to these issues (M. Cremona[6], C. Hillion[7], Guillaume Van der Loo[1], P. Van Elsuwege[2], A. Ott & K., Inglis[3], K. Wolczuck[4], etc). The issue of

[1] Гріненко, О.О. (2011). *Міжнародно-правове регулювання зовнішніх зносин Європейського Союзу: нормативний аспект*. Київ: Фенікс.
[2] Копійка, В.В. (2005). *Європейський Союз: Досвід розширення і Україна*. Київ: Юридична думка.
[3] Микієвич, М.М. (2007). *Правові засади організації та діяльності Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки:* автореф. дис.... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право». Київ.
[4] Муравйов, В.І. (заг. ред.) (2015). *Європейське право: право Європейського Союзу*. Київ: Ін Юре.
[5] Petrov, R. (2015). Constitutional Challenges for the Implementation of Association Agreements between the EU and Ukraine, Moldova and Georgia. *European Public Law, 21(2),* 241–253.
[6] Cremona, M. (2004). The European Neighbourhood Policy: Legal and Institutional Issues *Center on Democracy. Development, and the Rule of Law, Stanford Institute for International Studies, Working paper*, *No.25,* 27.
[7] Hillion, C. (2007). Mapping-Out the New Contractual Relations between the European Union and Its Neighbours: Learning from the EU-Ukraine «Enhanced Agreement. *European Foreign Affairs Review, 12(2),* 169-182.

of establishing the association between Ukraine and the EU was raised in the works of the following scientists - I.Berezovska[5], J. Kostyuchenko[6], N. Mushak and others. However, new realities of cooperation between Ukraine and the EU require further study of this issue. Since signing the Association Agreement Ukraine has begun a new phase of European integration process.

The aim of this paper is to review some of the basic documents on Ukraine's integration into the European Union and indicate the most urgent problems that must be solved in the course of promoting the Ukrainian nation and state into the European legal area. So the main goal of this article is to analyze main challenges within the implementation of the EU-Ukraine Association Agreement (AA) from legal and linguistic terminology views.

The research of legal foundations regulating the EU's relations with third countries is important both for national legal science and international legal practice of Ukraine. It is significant to determine the nature and content of organizational and legal foundations for the regulation of relations with third countries, as well as to clarify the specifics of the establishment and the functioning of agreements with third countries. The research of nature and peculiarities of integration processes of legal regulation in the EU is important, primarily for the definition of optimum legal forms and mechanisms of Ukraine's integration into the European Union.

Integration processes in different regions and different continents between countries with different legal traditions differ in rate, content and intensity. An obligatory condition of integration processes in the world is compatibility of legal, economic, political systems and corresponding synchronicity of legal, economic, social and political transformation of the states which unite.

The establishment of common legal area for regulating international relations through the harmonization of requirements to international and national law is an objective necessity that requires focused and coordinated activities of different states and international organizations. The study of convergence features of Ukrainian legal system and the EU law should be considered as an important part of efforts towards gradual integration of Ukraine into European political, economic and legal area.

Recently, much attention of the researchers has been focused on the law of the European Union. The European Union is, at the present stage, the most developed form of integration of the countries that transferred part of their sovereign rights to supranational institutions. The harmonization of Ukrainian legislation and that of the EU means the convergence of the national legal system and its subsystems with the EU legal system and the requirements of international legal standards[7].

The EU-Ukraine Association Agreement[8] that was ratified during an unprecedented synchronized session by both the European Parliament and the Verkhovna Rada on 16 September 2014, (essentially) has the objective to establish a unique form of political association and economic integration between Ukraine and the EU. EU-Ukraine AA belongs to the selected group of «integration-oriented agreements», i. e., agreements including principles, concepts and provisions of EU law that are to be interpreted and applied as if the third State is part of the EU[9].

In January 2016 Ukraine's Deep and Comprehensive Free Trade Agreement (DCFTA) with the EU

[1] Van der Loo, G., Van Elsuwege, P., Petrov, R. (2014). The EU-Ukraine Association Agreement. Assessment of an Innovative Legal Instrument. *EUI Working Papers, Law 2014/19*.

[2] Van Elsuwege, P., Petrov, R. (eds.). (2014). Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union. *Towards a Common Regulatory Space?.* Routledge, Oxon, 13-21.

[3] Ott & Inglis, K. (eds.). (2002). *Handbook on European enlargement. A Commentary on the Enlargement Process*. T.M.C. Asser Institute, The Hague.

[4] Wolczuck, K. (2009). Implementation without Coordination: The Impact of EU Conditionality on Ukraine under the European Neighbourhood Policy. *Europe-Asia Studies, 61(2),* 187-211.

[5] Березовська, І.А. (2013). Гармонізація законодавства України щодо технічних стандартів з правом Євросоюзу в контексті Угоди про асоціацію. *Право України, 8,* 184-200.

[6] Костюченко, Я.М. (2011). *Правове регулювання співробітництва України та Європейського Союзу*. Київ: LAT&K.

[7] Пархоменко, Н.М. (2012). Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*, *1,* 338–342.

[8] Муравйов, В.І. (2013). *Зібрання актів європейського права*. Київ: Ред.журн. «Право України».

[9] The expression «integration-oriented agreements» is borrowed from Marc Maresceau. See: Maresceau, M. (2013). Les accords d'intégration dans les relations de proximité de l'Union européenne. *Les frontières de l'Union européenne*. Bruxelles: Bruylant, 151–92.

came into force[1]. One of the most complex accords since the Treaty of Lisbon, it envisages a reciprocal and gradual opening of the two parties' markets. Implementation requires Kyiv to carry out extensive legal approximation across key economic sectors and many in Ukraine hope the agreement will help transform the country into a modern economy.

At the heart of the EU-Ukraine AA, especially of the DCFTA, is the obligation on Ukraine to apply, implement or incorporate in its domestic legal order a predetermined selection of EU *acquis*. It is clear that legislative approximation as foreseen in the EU-Ukraine AA/DCFTA is not an objective on its own but is an instrument to achieve economic integration.

Each DCFTA approximation clause imposes on Ukraine a strict *obligation* to 'approximate' to a predetermined selection of EU *acquis*. Every DCFTA approximation clause states that Ukraine *shall* act. The DCFTA has strict deadlines for legislative approximation[2]. Only Title V on Economic and Sector Cooperation includes several non-binding 'best endeavours' approximation commitments.

However, the type of action that Ukraine is obliged to undertake in the legislative approximation process is referred to in the DCFTA by many different legal terms. In its first documents that proposed and conceptualized the ENP/EaP DCFTAs, the Commission used a mishmash of legal terms such as «alignment with the EU *acquis*», «convergence in regulatory areas», «approximation of EU rules and practices», «regulatory approximation» and «adoption of elements of the EU *acquis*». Norms of the AA & references to the EU directives & regulations illustrate that also in the final DCFTA, different legal terms are used interchangeably to define the specific approximation obligations. The overall process of Ukraine's approximation to the EU law under the DCFTA – and the AA as such – is referred to in the preamble and objectives (Article 1) of the AA as «legislative approximation» or «regulatory approximation»[3].

However, almost every DCFTA chapter uses different legal terminology in its approximation clauses. According to this patchwork of legal concepts, Ukraine must «approximate to», «align to» or «achieve conformity with» the EU *acquis* or make its domestic legislation «compatible» with the EU *acquis* or «incorporate» it in its domestic legal order. Moreover, it was even illustrated in the analysis of the TBT chapter that one single DCFTA provision can include several different approximation terms[4]. These legal terms are increasingly being used interchangeably by the EU in its external – especially neighborhood – relations[5].

As a result clear or consistent language in the process of integration was lacking. For example, in its different policy papers on the DCFTAs, the Commission referred to the process of «alignment with EU standards», «regulatory convergence», «progressive approximation of EU rules and practices» and «regulatory alignment». The standardization of legal terminology shall result in a situation in which Ukrainian legislation would apply legal concepts and terms that meet European and generally defined legal standards.

Considering this, it is important to develop appropriate «official» legal dictionaries, suitable for the use in the legislative process, which would contain the list of legal terms and disclose the contents of the main legal terms, concepts and categories. To this end, we consider it expedient to establish Legal Terminology Center and involve both lawyers and linguists to work in it. But the primary problem to be solved is the normalization of legal terminology because it is the starting point in adapting the Ukrainian law to the EU law.

If the terminology used in those two legal systems is not standardized, understanding in the legal field will be practically impossible. So it is important to develop dictionaries of terms and concepts. The process of translation is significant but when it comes to such important legal documents as the EU-Ukraine

[1] As of January 2016 the Agreement has been applied provisionally (Titles III, V, VI and VII, and the related Annexes and Protocols have been provisionally applied since 1 November 2014, while Title IV has been applied from 1 January 2016), as far as the provisions concern EU competences. Provisions shall formally come into force upon ratification of the Agreement by all signatories.

[2] Van der Loo, G. (2016). *The EU-Ukraine Association Agreement and Deep and Comprehensive Free Trade Area*. Leiden, Brill Nijhoff.

[3] Also the general approximation clause in the Final Provisions (Art. 474) refers to the process of «legislative» and «regulatory» approximation.

[4] Art. 56 EU-Ukraine AA.

[5] Matta, A. (2014). Differentiating the methods of acquis export. The case of the Eastern neighbourhood and Russia', in Van Elsuwege P., Petrov R. (eds.), *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union. Towards a Common Regulatory Space?* Routledge, Oxon, 21–45.

AA the concept of translation must be substituted by localization, i.e. adaptation of the previously translated the AA text to the specific country, Ukraine.

For the purpose of implementing the EU-Ukraine AA in good faith manner, it is necessary to include the assessments of regulatory approximation of the unification of legal terminology. In fact it is a core element of the whole enforcement process. Special attention in the AA is paid to the interpretation of the *acquis.* For example, in Art. 264 it is stipulated that the Parties will apply the AA by using the criteria arising from the application of articles of the Treaty of the Functioning of the European Union as sources of interpretation of the *aquis*. The process of the application of the AA includes the relevant jurisprudence of the Court of Justice of the European Union, as well as relevant secondary legislation, frameworks, guidelines and other administrative acts in force in the Union. In this issue the lack of translation of case law into Ukrainian will prevent judges from adapting their decisions to best European standards and might lead to the spontaneous & inaccurate implementation of AA provisions.

In this view, it will be crucial that Ukraine will develop, jointly with the EU institutions, a kind of a National Programme for the adaptation of the *acquis* (NPAA), which is used in the pre-accession policy, in order to prioritize and manage the implementation process of these approximation obligations. With the latest update of the Association Agenda, the EU and Ukraine tried to develop a document which has to «prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement» and which makes «a list of priorities for joint work on sector by sector basis»[1]. However, this document is rather general and does not define clear guidelines for Ukraine. Noteworthy, the Government of Ukraine adopted a «Plan of implementation of the Association Agreement on 17 September 2014»[2]. This plan, which is developed with the input of the EU Delegation in Ukraine, aims to provide an overall strategy for the implementation of the EU-Ukraine AA for the period 2014–2017.

The enormous amount of EU legislation that Ukraine has to implement or «incorporate in its domestic legal order» also raises questions regarding the legitimacy of the AA's approximation exercise from a Ukrainian constitutional perspective[3].

The main EU legal development lines which are marked out by both domestic and foreign scholars[4] are as follows:

– Priority of the legal system of the European Community in relation to the legal systems of (the) member states, that is provided by the European Court invested with the exceptional powers to interpret the European law;

– Integral combination and better significance of (the) legal acts of (the) international governance structures (Euratom, ECSC, etc.) within the EU legal system along with the EU regulations, and gradual development of (the) unwritten case-law developed by the European Court[5];

Relying on the interpretation of European legal integration as a process of unification and mutual adaptation of the national legal systems we can point out its main stages as follows: 1) the approximation of national legal systems to European international legal systems by prior adaptation of the domestic law; 2) their entry to the European international legal systems within a single European legal space and their final legal adaptation.

Basic Ukrainian problems of European integration should be solved in the following areas.

1. Improving and strengthening public control over the process of European integration of Ukraine, ensuring effective interaction between government and civil society, information transparency of government through conferences with the representatives of non-governmental organizations, roundtable discussions and other scientific and communication activities on topical issues of European integration of Ukraine through informing public on the issues of European integration which plays a crucial role in the integration process.

2. Adopting of legal acts aimed at adaptation of Ukraine's legislation to the law of the European

[1] E EU-Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement (2015). U-*Ukraine Association Council*.

[2] Government approves the Plan of Implementation of the Association Agreement with the EU', *press release*, 17 September 2014. *Government of Ukraine.*

[3] Petrov, R. (2015). Constitutional Challenges for the Implementation of Association Agreements between the EU and Ukraine, Moldova and Georgia. *European Public Law, 21(2),* 241–253.

[4] Jacobson, B., Laegreid, P., Pedersen, P. (2004). *Europeanization and Transnational States. Comparing Nordic Gavermets*. London.

[5] Fligtein, N., Eurolash, P. (2008). *The EU. European Identity and Future of Europe*. Oxford.

Union. For that end, it is necessary to develop an effective mechanism for the implementation of legal acts, take measures to prepare and enforce the legislation of Ukraine, implement an action plan for the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, as of 2014-2017 years approved by Order No. 847-p of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 17, 2014.

3. Taking into account the experience of European countries in their integration into the European Union, it is useful to define the aspects of European integration based on the experience of Central European countries, members of the EU8 group (Poland, Hungary, Czech Republic, Slovak Republic, Slovenia, Latvia, Lithuania, Estonia, Cyprus and Malta).

4. Promoting the Ukrainian nation and state in Europe and the world; addressing the pressing issues of the ratio of European and national identity; orientation of the strategic course of Ukraine to European values should be implemented through the formation of its own national identity, preserving cultural archetype of Ukraine and the status of unity with simultaneous formation of a new national and political identity and mentality. The strategic course of Ukraine's integration into the EU also determines the need to focus on European values, such as generally accepted democracy, market economy, and social and legal state.

Analysis of the EU-Ukraine AA allowed to define advantages and possibilities of the Agreement ratification for Ukraine as well as challenges and risks, such as rising prices of some categories of goods, possible bankruptcy of some non-competitive Ukrainian producers that can cause unemployment in the relevant fields; difficulties related to achievement of compliance with the standards of technical trade barriers (TTB) and sanitary and phyto-sanitary measures (SPM), need in financial expenses (both by state and business) to fulfill reforms and achieve compliance; need in training and obtaining the required qualification by Ukrainian workers.

The main directions of further European integration of Ukraine include the development of the National Implementation Program for the Association Agreement, Ukraine's obligations in terms of preparation for a visa-free regime with the EU, establishment of the mechanism for coordination of the integration policy. Ukraine considers the process of European integration as a means of systematic internal reforms which have to bring our country to the European standards of democracy and ensure its rightful place in the European economy and help turn into a powerful, advanced and high-tech state.

So, the most effective factor that will increase support for European integration in the Ukrainian society is domestic reforms and their positive effect notable for ordinary citizens.

Regarding prospects for cooperation between Ukraine and the EU it can be concluded that the depth of European integration depends entirely on the ability and willingness of Ukraine to implement political, economic and legal transformation required to meet the EU membership criteria.

References:

1. Hrinenko, O. (2011). *Miznarodno-pravove regulyuvannya zovnishnih znosyn Evropeiskogo Soyuzu: normatyvnyi aspect* [International legal regulation of external relations of the European Union: normative aspect]. Kyiv: Fenix. [in Ukrainian].
2. Kopiyka, V. (2005). *Evropeiskyi Soyuz: dosvid rozshurennya I Ukraina* [European Union: the experience of enlargement and Ukraine]. Kyiv: Yuruduchna dumka. [in Ukrainian].
3. Mykiyevych, M. (2007). *Pravovi zasadu organizacii ta diyalnosti Evropeiskogo Soyuzu u sferi zovnishnioy polityky ta polityky bezpeky*: afroteref. D-ra jur.nauk: spec. 12.00.11 «Mizhnarodne pravo» [Legal principles of organization and activities of the European Union in the field of foreign and security policy: Thesis for ScD degree in International law]. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Muraviov, V. (za red.) (2015). *Evropeyske pravo: pravo Evropeyskogo Soyuzu: manual: u trioh knygah* [European Law: European Union Law: Manual: in three books]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
5. Petrov, R. (2015). Constitutional Challenges for the Implementation of Association Agreements between the EU and Ukraine, Moldova and Georgia. *European Public Law, 21(2),* 241–253. [in English].
6. Cremona, M. (2004). The European Neighbourhood Policy: Legal and Institutional Issues. *Center on Democracy. Development, and the Rule of Law, Stanford Institute for International Studies, Working paper, No. 25.* [in English].
7. Hillion, C. (2007). Mapping-Out the New Contractual Relations between the European Union and Its Neighbours: Learning from the EU-Ukraine «Enhanced Agreement. *European Foreign Affairs Review, 12(2),* 169-182. [in English].
8. Van der Loo, G., Van Elsuwege, P. and Petrov, R. (2014). The EU-Ukraine Association Agreement. Assessment of an Innovative Legal Instrument. *EUI Working Papers, Law 2014/19*. [in English].
9. Van Elsuwege. P., R. Petrov (eds.). (2014). Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union. *Towards a Common Regulatory Space?.* Routledge, Oxon, 13-21. [in

English].
10. Ott & Inglis, K. (eds.). (2002). *Handbook on European enlargement. A Commentary on the Enlargement Process*. T.M.C. Asser Institute, The Hague. [in English].
11. Wolczuck, K. (2009). Implementation without Coordination: The Impact of EU Conditionality on Ukraine under the European Neighbourhood Policy. *Europe-Asia Studies,* 61(2), 187–211. [in English].
12. Berezovskaya, I. (2013). Harmonizaciya zakonodavstva Ukrainy shodo tehnichnuh standartiv z pravom Evropeiskogo Soyuzu v konteksti Ugody pro asociaciy [Harmonization of Ukrainian Legislation on technical standards with European Union law in the context of the Association Agreement]. *Pravo Ukrainu, 8* [Law of Ukraine], 184–200. [in Ukrainian].
13. Kostyuchenko, Yar. (2011). *Pravove regulyuvannya spivrobitnuchtva Ukrainu ta Evropeiskogo Soyuyzu* [Legal regulation of cooperation between Ukraine and the European Union]. Kyiv: LAT&K. [in Ukrainian].
14. Parakhomenko, N.M.(2012). Harmonizatsiya zakonodavstva Ukrayiny z evropeyskym ta mizhnarodnym pravom: metody, etapy, vydy [Harmonisation of the legislation of Ukraine with European and international law: methods, stages, types]. *Chasopus Kyivskogo universytetu prava* [Journal of the Kiev University of Law], No. 1, 338–342. [in Ukrainian].
15. Mouraviova V. (zag red.) (2013). *Zibrannya aktiv evropeiskogo prava* [Collection of the European law acts]. Kyiv: Prava Ukrainu.Vup. 2: Evropeiskyi Soyuz [Law of Ukraine. Iss.2.: European Uion] [in Ukrainian].
16. Maresceau, M. (2013). Les accords d'intégration dans les relations de proximité de l'Union européenne [Integration agreements in the EU's proximity relations]. *Les frontières de l'Union européenne [The borders of the European Union]*. Bruxelles: Bruylant, 151–92. [in French].
17. Van der Loo, G. (2016). *The EU-Ukraine Association Agreement and Deep and Comprehensive Free Trade Area.* Leiden, Brill Nijhoff. [in English].
18. Matta, A. (2014). Differentiating the methods of acquis export. The case of the Eastern neighbourhood and Russia', in Van Elsuwege P., Petrov R. (eds.), *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union. Towards a Common Regulatory Space?* Routledge, Oxon. 21–45. [in English].
19. Petrov, R. (2015). Constitutional Challenges for the Implementation of Association Agreements between the EU and Ukraine, Moldova and Georgia. *European Public Law* 21(2), 241–253. [in English].
20. Jacobson B., Laegreid P., Pedersen P. (2004). *Europeanization and Transnational States. Comparing Nordic Governments.* London [in English].
21. Fligtein N. Eurolash P. (2008). *The EU. European Identity and Future of Europe*. Oxford. [in English].

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Лариса Наливайко, д. ю. н.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Україна
Аліна Орєшкова
Асоціація українських правників, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Україна

ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Larysa Nalyvaiko, ScD in Law
Dnipropetrivsk State University of Internal Affairs, Ukraine

Alina Orieshkova
Association of Ukrainian lawyers, Dnipropetrivsk State University of Internal Affairs, Ukraine

INTERACTION OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS AND NATIONAL POLICE IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

This scientific article deals with theoretical and legal grounds of cooperation of civil society and National police of Ukraine in the context of transitional stage of public transformation. Provisions stipulating civilian control over police activity were for the first time included in special Law on police since the period of Ukrainian independence. Involvement of civilian control over activity of National police will bring it on the principles of humanism and also demonstrate citizens principal aim of legal reform in Ukraine.

Interest which society demonstrates to National police is worth considering as opportunity to make police open for citizens on the basis of new progressive ideas and actual public needs. Principal forms of civilian control over National police activity were analyzed. The article researched the Law of Ukraine on National Police regarding legislative fixation of civilian control.

Key words: control, civilian control, civil society, rule of law, democracy, law-enforcement agencies, police, militia, transparency.

Постановка проблеми. Формування ефективного громадянського суспільства в умовах трансформаційних змін є ознакою реальної демократії. На сьогодні для розвитку громадянського суспільства Україна потребує кардинальних змін у багатьох сферах взаємовідносин між владою та суспільством. Не винятком є взаємна довіра між правоохоронними органами і населенням. Адже, наприклад, поліція є силовим відомством, яке найбільш часто, якщо не постійно, взаємодіє з населенням. Тому, сьогодні в межах реформування державного життя в нашій країні має робитися акцент на формування партнерської моделі взаємовідносин між суспільством і поліцією. Прагнення Української держави стати повноправним членом світового співтовариства з метою першочергового забезпечення конституційних норм та світових стандартів дотримання прав і свобод людини потребує значної інформованості про цілі та плани дій Національної поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання здійснення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів були предметом досліджень О. Андрійко, М. Ануфрієва, О. Бандурки, О. Гаєвської, В. Гаращука, І. Голосніченка, С. Денисюка, Ю. Кравченка, О. Музичука,

В. Пєткова, О. Сушинського та ін.

Науковий аналіз окремих аспектів взаємодії правоохоронних органів з громадянським суспільством проведений у працях О. Бандурки, О. Ведернікова, В. Голіна, О. Джужа, Д. Каблова, О. Музичука та ін. Не зменшуючи наукового внеску цих вчених, необхідно звернути увагу на особливостях громадського контролю за діяльністю Національної поліції, а також практичних аспектах їх взаємодії в умовах сьогодення. Одним із основних факторів, які становлять загрозу внутрішній безпеці держави є можлива відсутність контрольованості окремих органів державної влади, в тому числі й правоохоронних органів, з боку громадянського суспільства.

Метою статті є аналіз сучасних наукових уявлень щодо взаємодії громадянського суспільства і Національної поліції в контексті демократизації та посилення ефективності державного управління. І на основі викладених позицій розроблення пропозицій та зауважень для підвищення ефективності діяльності Національної поліції та громадянського суспільства.

Виклад основних положень. У країнах Європейського Союзу громадський контроль розглядається як основа демократії. Він визнається одним із найголовніших способів реалізації права приватних осіб на участь в управлінні державними справами. Для нашої країни багато років контрольний вектор з боку держави за життям людини був спрямований виключно «згори-вниз», проблема зворотного впливу залишається актуальною. Так, основна увага дослідників зосереджена на державному контролі й нагляді як його формі. При цьому суспільство розглядається лише як суб'єкт контролю. У цьому аспекті постає питання громадського контролю як невід'ємного елементу забезпечення законності і можливості впливу на якість підготовки законів та інших нормативно-правових актів. Д. Арабаджиєв зазначає, що у демократичній державі існує державний контроль та контроль з боку громадськості, який передбачає, наділення народу правами здійснювати та реалізовувати контроль на законодавчому рівні[1]. Його думку доповнює С. Шестак, який дотримується погляду щодо вживання терміна громадський контроль у випадках, коли йдеться про контроль одних цивільних суб'єктів над іншими[2]. На нашу думку, однією з причин зацікавленості контролем, є поступовий розвиток правосвідомості громадян України.

За твердженням В. Селиванова, лише за умови розвиненої політичної й правової культури демократичного громадянського суспільства, яке не просто на законній, а, насамперед, на правовій основі контролює державну владу, державно організоване суспільство в змозі як обмежувати, так і само обмежувати державні імперативні адміністративно-командні прагнення[3]. Так, для країн, політична система яких є демократичною, одну із ключових складових державної політики у сфері забезпечення національної безпеки становить громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів, а саме Національної поліції України. На тлі загострення соціально-економічної ситуації в Україні спостерігається тенденція до зростання занепокоєння населення станом правопорядку в країні, посилюється недовіра громадян до органів внутрішніх справ, зокрема, щодо спроможності силових структур професійно надати допомогу (За даними Управління статистичної інформації та аналізу Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення)[4].

Ефективність діяльності інститутів громадянського суспільства щодо контролю за правоохоронними органами є ознакою реальної демократії, слугує перепусткою до входження держави до європейського співтовариства [5]. Можна сказати, що індикатором сталого демократичного розвитку держави є дієвість громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів.

Проблема контролю перебуває в осередді будь-якого державного інституту, адже він, уособлюючи політичну владу, є для всього суспільства необхідністю і ризиком, захистом і загрозою. Суспільство бажає, щоб поліція була сильною та ефективною для підтримання громадського порядку і запобігання злочинності. Одночасно воно вимагає, щоб влада поліції контролювалася і

[1] Арабаджиєв, Д.Ю. (2013). Соціальний контроль, громадський контроль і громадський моніторинг: до питання співвідношення понять. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова, 11*, 13.

[2] Шестак, С.В. (2009). *Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект*: дис.... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 39.

[3] Селіванов, В.М. (2002). *Право і влада суверенної України: методологічні аспекти*. Київ: Вид-во Ін Юре, 254.

[4] Черненко, Т. Громадська думка як чинник ефективності діяльності правоохоронних органів в Україні. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. <http:www.niss.gov.ua/articles/468>.

[5] Кушнір, С.М. (2013). Громадський контроль за діяльністю органів внутрішніх справ в Україні. *Вісник Запорізького національного університету, 1 (1),* 10.

була обмеженою для того, щоб незаконно не обмежувати свободи громадян. Рішенням тут є компроміс. Поліція повинна бути могутньою, але не тиранічною; ефективною, але не занадто прискіпливою; вона повинна бути невід'ємною силою держави і підлягати контролю[1]. За словами Ф. Харріса, поліція має нести відповідальність перед законом, а її діяльність повинна бути прозорою та підзвітною суспільству[2]. Більш розгорнуто про це говорить Д. Бейлі: діяльність поліції повинна бути відкритою спостереженню та про її хід слід регулярно звітувати перед сторонніми особами або організаціями. Ця вимога стосується інформації про поведінку окремих співробітників, а також про діяльність відомства в цілому, особливо стосовно того, чи досягає поліція результатів економічно доцільним шляхом [3].

Здійснення контролю над державою населенням є необхідною вимогою для нормального функціонування будь-якого суспільства і виступає як гарант стабільності та безпеки держави. Унаслідок відсутності або недостатньої розвиненості такого контролю поширюється авторитаризм управління державними справами, знижується прозорість діяльності владних інститутів, що, у свою чергу, призводить до виникнення численних порушень прав та основоположних інтересів людини і громадянина, набуття державним правлінням ознак охлократії[4]. Роль поліцейських відомств у реалізації державних велінь у контексті аналізу тенденцій розвитку правової держави та громадянського суспільства Р. Свон визначає таким чином, поліція на певному етапі може стати суб'єктом виробництва й надання ряду благ і послуг населенню, обсяг яких, утім, прямо залежить від державного ладу й сукупності правових норм, що визначають сутність поліцейської діяльності[5]. На думку Т. Гаврилюк, діяльність поліції, яка не орієнтується на громадськість, її можливості та потреби, не може бути ефективною, оскільки забезпечення контролю над злочинністю шляхом високого професіоналізму поліції не створює почуття впевненості у безпечному середовищі пересічних громадян, а брак живого спілкування з ними спричиняє подальше відчуження й нерозуміння між поліцією і громадськістю[6]. Науковці підкреслюють, що поліція має розглядатися як державний орган, що надає послуги населенню, тобто наголошують на необхідності тісної взаємодії громадянського суспільства з поліцією. При цьому Т. Гаврилюк дотримується думки, що, взаємодія поліції і громадськості є одним із ефективних напрямків її діяльності, оскільки врахування думок і побажань, тих, заради кого вона функціонує, дозволяє максимально враховувати їхні справжні потреби та своєчасно реагувати на них.

Громадський контроль є найвищим проявом демократичності та правосвідомості суспільства, адже самі громадяни за допомогою правових засобів впливу не дають працівникам поліції виходити за встановлені законом межі. У контексті прозорості державного управління необхідно акцентувати увагу на ст. 3 Конституції України – держава відповідає перед людиною за свою діяльність) для визначення такої конституційно-правової категорії як громадський контроль. Якщо держава відповідає перед людиною, це означає, що людина може запитувати державу в особі уповноважених органів державної влади про їхню діяльність, тобто контролювати або перевіряти її. Оновлені стратегічні задачі, які постають перед новою поліцією і суспільством щодо підтримання правопорядку та протидії злочинності, зумовлюють необхідність урегулювання підстав та порядку взаємодії поліції та громадськості.

Варто наголосити на тому, що низька оцінка ефективності діяльності правоохоронних органів стала складовою загальної кризи довіри суспільства до всіх інститутів влади (за даними соціологічного дослідження Лабораторії законодавчих ініціатив та компанії TNS, за останні півроку в Україні відбулось падіння рівня громадської довіри до всіх органів влади та до значної кількості

[1] Кушнір, С.М. (2013). Громадський контроль за діяльністю органів внутрішніх справ в Україні. *Вісник Запорізького національного університету, 1 (1),* 10.
[2] Harris, Frank (2005). *The Role of Capacity Building in Police Reform*. Pristina: OSCE Mission in Kosovo, Department of Police Education and Development.
[3] Bayley, D. (2001). *Democratizing the police abroad: What to do and how to do it*. Washington: National Institute of Justice, US Department of Justice.
[4] Денисюк, С.Ф. (2010). *Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади*: автореф. дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.07. Дніпропетровськ, 13.
[5] Свон, Р.Д. (2000). *Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России:* учебник. Санкт-Петербург: Из-тво Алетейя.
[6] Гаврилюк, Т. (2003). Становлення відносин між поліцією та населенням у європейських країнах: історичні передумови та сучасні тенденції. *Вісник Академії управління МВС, 3 (15).*

соціальних інститутів і, зокрема, до діяльності правоохоронних органів (результати дослідження Євразійського Інституту Свобод в період з 10 листопада по 10 грудня 2010 року в Україні)). Численні звернення громадян України до Європейського Суду з прав людини (за даними громадської правозахисної організації Українська Гельсінська спілка з прав людини, Україна посідає четверте місце в Європі за кількістю скарг до Європейського Суду з прав людини) дали підставу для критичних оцінок рівня захисту їх основних прав та свобод міжнародними інститутами (комісія ПАРЄ «За демократію через право», Європарламент, оприлюднена 08 квітня 2011 року щорічна доповідь Держдепартаменту США, в якій значна частина присвячена порушенню прав людини з боку правоохоронних органів в Україні)[1].

У США поліція створена і працює в інтересах суспільства, зокрема, конкретної громади, яка, власне, і наймає персонал поліцейського департаменту на службу, а також контролює і оцінює його діяльність. У демократичному суспільстві, яким є США, «тиск» на поліцію, з погляду підвищення ефективності роботи, робить не влада або вища поліцейська структура, а населення. Тому єдиний результат, до досягнення якого прагне кожне поліцейське агентство – як невеликого містечка, так і мегаполісу, – це задоволення населення, платника податків повсякденною роботою поліції[2]. Налагодження партнерської взаємодії німецької та польської поліції з населенням передбачає впровадження нової моделі управління поліцією, її переорієнтацію на переважну реалізацію сервісної функції і підвищення культури поліцейської роботи. Як наслідок, поліція сприймається громадськістю як інститут, що приділяє суттєву увагу вирішенню неполіцейських проблем, тобто превенції правопорушень і усуненню низки деструктивних чинників, що поглиблюють у соціумі почуття страху (вулична проституція, агресивне же братство, засмічення громадських місць, галаслива поведінка, графіті)[3].

Основні положення взаємодії правоохоронних органів з населенням закріплені в Законі України «Про Національну поліцію»[4], так ст. 9 акцентує увагу на відкритості та прозорості роботи поліції, а саме ч. 2 вимагає від поліції забезпечення постійного інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку, ч. 6 цієї ж статті передбачає, що проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав та свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України. На нашу думку, це є важливими умовами підвищення довіри населення України до правоохоронних органів.

Згідно з положеннями ст. 11 діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. З метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад. Крім того, здобутком зазначеного положення слід визначити, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Передбачається, що оцінка рівня цієї довіри проводитиметься незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Також у ч. 2 ст. 89 законодавець говорить про співпрацю та взаємодію поліції з громадськістю в якості необхідної умови ефективної роботи поліції, співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності такої діяльності.

У свою чергу, положення ч. 8 постанови Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» покладають на Національну поліцію обов'язок під час виконання нею завдань взаємодіяти з об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, а також підприємствами, установами та

[1] Черненко, Т. Громадська думка як чинник ефективності діяльності правоохоронних органів в Україні. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. <http:www.niss.gov.ua/articles/468>.
[2] Савченко, А.В. (2003). *Федеральні правоохоронні органи США: місія, організаційна структура та застосування кримінального законодавства*: навч. посібник. Київ: Вид-во Текст, 62.
[3] Проневич, О.С. (2011). Німецька та польська моделі партнерської взаємодії поліції та населення на локальному рівні. *Форум права, 4,* 604.
[4] *Закон про Національну поліцію 2015* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 40-41, 379.

організаціями[1]. З огляду на вищезазначене, можемо відзначити, що до основних засад здійснення діяльності Національною поліцією відноситься взаємодія з населенням на засадах партнерства.

Правомірність громадського контролю визначена в законодавчих актах, які регламентують діяльність правоохоронних органів, насамперед, під час закріплення принципів відкритості та прозорості. Прозорість відображає зрозумілість діяльності поліції, передбачає можливість взаємодії громадян, їхніх об'єднань, юридичних осіб з поліцією при реалізації державної політики, впливу на рішення та діяльність цих органів, доступ до повної, об'єктивної, достовірної інформації про її діяльність[2]. Відповідно до європейських стандартів, прозорість діяльності поліції, насамперед, передбачає можливість будь-якої зацікавленої особи отримати у визначеному законом порядку від поліції інформацію про її діяльність та рішення, за винятком інформації, доступ до якої відповідно до закону є обмеженим. У межах цього принципу поліцейському забороняється обмежувати доступ осіб до інформації, яка не є таємною чи конфіденційною, з метою приховування певних дій чи відомостей, що підривають його службовий авторитет і можуть зашкодити репутації Національної поліції загалом, а також подавати завідомо неповну або недостовірну інформацію[3]. Адже, органи поліції приймають рішення та здійснюють свою політику від імені громадян, що робить їхню діяльність підзвітною перед ними.

Новацією для вітчизняного законодавства є те, що у Законі України «Про Національну поліцію» інституту громадського контролю та основним формам контролю з боку громадськості присвячено окремий VIII розділ, який так і називається «Громадський контроль поліції», а саме звітності про поліцейську діяльність, прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції, взаємодії між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування, участі у спільних проектах з громадськістю, залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських[4]. В Законі України «Про міліцію», було лише визначено існування такого виду контролю, та вказано, що при його здійснені місцеві ради не можуть втручатися в оперативно-розшукову, кримінальну процесуальну та адміністративну діяльність міліції [5].

Проаналізувавши дане положення, яке втратило чинність, бачимо лише декларативну норму, яка не роз'яснює правових засобів громадського контролю, порядку їх використання та суб'єктів, які мають його здійснювати. Проте, забезпечення дієвості норм про громадський контроль за діяльністю Національної поліції України викликають застереження. Автори Закону України «Про Національну поліцію» встановили алгоритм дій впровадження прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції. Тобто за будь-які неправомірні дії або бездіяльність керівника органу поліції його може бути звільнено з посади за поданням громади, а не лише вищестоящого керівництва. Дане положення можна вважати проявом демократичності та децентралізації влади в правоохоронній системі України. Але, є деякі неузгодженості, наприклад, по-перше, не передбачено, яких саме мотивів має бути достатньо для прийняття подібного рішення, що в подальшому може бути використано як елемент політичного тиску з боку окремих громадських об'єднань, політичних партій, не сприятиме ефективній роботі територіальних органів та підрозділів Національної поліції. Це може бути вчинення тих дій, які суперечать принципу верховенства права та виходять за межі наданих їм повноважень. По-друге, не визначено можливості прийняття резолюції недовіри щодо всіх працівників поліції, які порушують вимоги закону.

Висновки. Значення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, а саме Національної поліції для розвитку демократичної правової держави полягає у створенні належного правового підґрунтя для ефективного підвищення їх діяльності та додержання прав і свобод людини

[1] *Постанова про затвердження Положення про Національну поліцію 2015* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 2971.

[2] Наливайко, Л.Р. (2016). Принцип відкритості та прозорості у діяльності Національної поліції України. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф, 59.

[3] Наливайко, Л.Р. (2016). Принцип відкритості та прозорості у діяльності Національної поліції України. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф, 59.

[4] *Закон України про Національну поліцію 2015* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 40-41, 379.

[5] *Закон про міліцію 1990* (Верховна рада УРСР). *Відомості Верховної Ради УРСР*, 4, 20.

і громадянина. На сьогоднішній день в Україні здійснюється послідовна політика у сфері організації громадського контролю у публічному управлінні, а саме законодавче закріплення механізму здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. Саме за допомогою ефективного функціонування такого правового інституту як громадський контроль і повинен досягатися високий ступінь відповідальності працівників правоохоронних органів (поліції), адже найважливіша оцінка їх діяльності – підвищення рівня довіри населення. Проте сформовано лише модель громадського контролю без досконалого механізму її реалізації, що на практиці може свідчити про відсутність ефективного та реального функціонування. Тобто закон є не досконалим, але зрушення в позитивний бік порівняно із Законом України «Про міліцію» наявні і є досить важливими.

References:

1. Arabadzhyiev, D.Y. (2013). Socialnyi control, hromadskyi control i hromadskyi monitorynh: do pytannia spivvidnoshennia poniat [Social control, public control and public monitoring]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Dragomanova, no. 11* [Scientific journal of National Pedagogical Dragomanov Uiversity], 13. [in Ukrainian].
2. Shestak, S.V. (2009). *Nederzhavnyi control za diialnistiu militsii: teoretykopravovyi aspect* [Non-state control over militia activity: theoretical and legal aspect]: dis.... kand. polit. nauk: spec. 12.00.01 [Thesis for PhD degree in law]. Kharkiv, 39. [in Ukrainian].
3. Selivanov, V.M. (2002). *Pravo i vlada suverennoi Ukrainy: metodolohichnyi aspect:* [Law and power of modern Ukraine: methodological aspect]. Kyiv: Vyd-vo In Yure. [in Ukrainian].
4. Chernenko, T. Hromadska dumka yak chynnyk efektyvnoi diialnosti pravookhoronnych orhaniv v Ukraini [Public opinion as a factor of effective law enforcement agencies activity in Ukraine]. *Analitychna zapyska. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen* [Analytical note. National Institute of strategic research] <http:www.niss.gov.ua/articles/468> [in Ukrainian].
5. Kushnir, S.M. (2013). *Hromadskyi control za diialnistiu orhaniv vnutrishnikh sprav v Ukraini* [Civilian control over internal affairs bodies in Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* [Journal of Zaporizhzhya National University]*, no. № 1 (1),* 10. [in Ukrainian].
6. Harris, F. (2005). *The Role of Capacity Building in Police Reform*. Pristina: OSCE Mission in Kosovo, Department of Police Education and Development. [in English].
7. Bayley, D. (2001). *Democratizing the police abroad: What to do and how to do it*. Washington: National Institute of Justice, US Department of Justice, June. [in English].
8. Denysiuk, S.F. (2010). *Hromadskyi control za pravookhoronoiu diialnistiu v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady* [Civilian control over law enforcement activity in Ukraine: administrative and legal grounds]: avtoref. dis. … doct. yuryd. nauk: spec.12.00.07 [Thesis for ScD degree in law]. Dnipropetrivsk. [in Ukrainian].
9. Svon, R.D. (2000). *Effectivnost pravookhranitelnoi deiatelnosti i yeiyo kadrovoe obecpechenie v SSHA i Rossii* [Effectiveness of law enforcement activity and its staffing in the USA and Russia]. Saint-Petersburg: Izd-tvo Aleteya. [in Russian].
10. Havryliuk, T. (2003). Stanovlennia vidnosyn mizh politsiieiu ta naselenniam u yevropeiskykh krainakh: istorychni peredumovy ta suchasni tendentsii [Establishment of relations between police and citizens in European countries: historical backgrounds and current tendencies]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS* [Bulletin of Ministry of Internal Affairs Administration Academy], no. 3 (15). [in Ukrainian].
11. Savchenko, A.V. (2003). *Federalni pravookhoronni orhany SSHA: misiia, orhanizatsiina struktura ta zastosuvannia kryminalnoho zakonodavstva* [Federal law enforcement agencies of the USA: mission, organizational structure and criminal legislation application]. Kyiv: Vyd-vo Tekst. [in Ukrainian].
12. Pronevych, O.S. (2011). Nimetska ta polska modeli partnerskoi vzaiemodii politsii ta naselennia na lokalnomu rivni [German and polish models of partnership of police and citizens on local level]. *Forum prava* [Forum of law]*, no. 4,* 604. [in Ukrainian].
13. *Zakon Ukrainy pro Natsionalnu politsiiu* [The Law of Ukraine on National police] *2015* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 40-41, 379. [in Ukrainian].
14. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalnu politsiiu* [The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on confirmation of Regulation on National police] *2015* (The Cabinet of Ministers of Ukraine). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 89, 2971. [in Ukrainian].
15. Nalyvaiko, L.R. (2016). *Pryntsyp vidkrytosti ta prozorosti u diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy* [Openness and clarity principle in National police of Ukraine activity]. *Svitovyi dosvid pidhotovky kadriv politsii ta yoho vprovadzhennia v Ukraini* [Global practices of police staff training and its implementation in Ukraine]. [in Ukrainian].
16. *Zakon Ukrainy pro militsiiu* [The Law of Ukraine on militia] *1990* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 4, 20. [in Ukrainian].

Iryna Polishchuk, Deputy Head of Organizational Support and Monitoring of Training Quality Department of the Institute for In-Service Training of Senior Executives

National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE CONSTITUENTS OF PROFESSIONAL POTENTIAL OF CIVIL SERVANTS

The analysis of the basic scientific approaches to professionalism of civil servants is carried out with a view to substantiate that professionalism involves development of professional potential. The article outlines the peculiar feature of application of the notion of professional competence to civil servants, as an integral part of their professional potential. The study designates the constituents of professional potential of chief executives in general by using the method of content analysis. The criteria of professional potential of civil servants are singled out following from the internationally developed criteria of professional potential of a person. The structure of professional potential of civil servants is suggested for countries, undergoing transition period on their way towards establishing a contemporary management style.

Key words: professional potential, professionalism, professional competence, structure of professional potential, civil servants, chief executives.

Problem setting in general and its connection with important scientific and practical tasks. The efficiency and effectiveness of public administration is to a large extent determined by the degree of innovativeness of the system of civil service, which is based on the operating efficiency of civil servants. The issue of formation of professional senior executives is especially important for the countries undergoing transition period on their way towards establishing a contemporary management style, within the framework of the need to reform the system of public administration, which dictates the need for identifying new approaches to the professional activities as well as to the professional development of civil servants based on the human-centered approach. This approach involves paying attention to the comprehensive development of the personality of civil servant on the basis of his professional potential. This calls for the elucidation of the constituents of professional potential of civil servants.

Recent publications analysis on the issues under consideration and determination of the elements of broader issue that were not addressed to earlier. Such scientists as O. Yu. Obolenskyi, S. M. Serohin, V. D. Bakumenko, V. Ya. Malynovskyi referred to the notion of «professionalism» in their scientific works. The peculiar features of professional competence are mentioned in the exploratory studies of such national and foreign researchers, as V. T. Aleksandrov, M. M. Bilynska, L. I. Danylenko, V. A. Hoshovska, T. Ye. Isaieva, L. H. Karpova, V. Ya. Malynovskyi, V. R. Miliaieva, J. Raven, M. K. Smith. The constituents of professional potential of senior executives were covered in findings of the following researchers: K. M. Hurevych, O. Yu. Obolenskyi, A. A. Pohoradze, O. V. Syrtsova, V. V. Vasiliev. But at the time being there is no comprehensive analysis of the structure of professional potential of civil servants.

Setting paper objectives (aim). The aim of scientific work is to figure out the constituents of professional potential of civil servants and to lay down its structure in order to understand what personal qualities should be developed in particular in countries undergoing transition period on their way towards establishing a contemporary management style.

Presentation of the main results and their substantiation. Professional activities of civil servants depend on various principles, including: the rule of law, legitimacy, patriotism, decency, transparency, stability, political neutrality, professionalism and so on. Within the framework of determining the constituents of professional potential of civil servants the particular attention should be paid to such principle as professionalism, because it implies availability of certain professional competence and is connected to the development of professional potential.

O. Yu. Obolenskyi and S. M. Serohin among the three main directions, in which personnel policies should be implemented, determine the assurance of professionalism of civil servants in all manifestations of

personal qualities, namely: special functional, personal and moral[1].

V. D. Bakumenko indicates that professionalism of civil servant is characterized by the respective professional training, constant awareness of the situation and great experience in the relevant field of administration[2]. That is, his understanding of professionalism of civil servants is quite general.

This notion is specified by V. Ya. Malynovskyi, who includes in professionalism of administrative activity general theoretical, special administrative and psychological knowledge, abilities and skills[3]. In other words, the researcher correlates professionalism and the notion of professional competence.

A wider outlook on the notion of professionalism at the level of government authority is represented by O. Yu. Obolenskyi and S. M. Serohin, who consider it as the aggregation of: contemporary professional knowledge, abilities, skills and experience; capacities and personal qualities of public servants; professional and creative talent density[4]. Thus, they refer to professionalism of civil servants not only in the context of professional competence, but also in the broader context of professional potential.

Professionalism of civil servants within the framework of professional potential provides for: profound general and specialized knowledge; specific capacities; abilities and skills; psychological qualities of personality; potential of professionalism that is integrative component for all the components listed above, which makes provision for the efficiency and effectiveness of professional activities. Id est, professionalism involves development of professional potential, which includes professional competence.

It is worth considering the notion of professional competence as an integral part of professional potential of civil servants. According to Ukrainian legislation, professional competence is the core criterion for the professional activities of civil servants in Ukraine, which affects both career advancement of civil servants, and obtaining an appointment with regard to civil service in general.

The peculiar feature of application of the notion of professional competence to civil servants lies in the fact that professional competence is intended not only for use in professional activities directly, but should also be focused on development, what connects it directly with professional potential.

The definitions of professional competence vary according to different researchers. The main ones are the following:

– deep professional knowledge, acquisition of abilities and skills[5];

– having a command of knowledge in any field, what leads to a substantive and diverse reasoning[6];

– one of the aspects of professional culture of a civil servant, his ability to exercise professional functions and efficient self-actualization under the conditions of practical activities on the basis of specialized knowledge, abilities and values[7];

– the ability to perform a certain kind of activity (expressed through knowledge, understanding, abilities, values, and other personal characteristics)[8];

– education and qualification level, experience and level of proficiency with regard to specialized knowledge, abilities and skills[9].

The majority of researchers point out that the profile of professional competence of a civil servant consists of the three elements:

– general (basic competencies, common for all civil servants);

– functional (competencies for a certain level of position, common for groups of positions that provide for availability of certain knowledge and abilities);

– professional (competencies relating to the area of expertise of civil servants).

---

[1] Ковбасюк, Ю.В., Оболенський, О.Ю., Серьогін, С.М. (2012). *Державна служба: підручник: у 2 т.* Одеса: НАДУ, Т. 1, 13.

[2] Князєв, В.М., Бакуменко, В.Д. (2002). *Державне управління: Словн.-довід*. Київ: УАДУ, 37.

[3] Малиновський, В.Я. (2005). *Словник термінів і понять з державного управління*. Київ: Центр сприяння інституц. розвитку держ. служби, 166.

[4] Ковбасюк, Ю.В., Оболенський, О.Ю., Серьогін, С.М. (2012). *Державна служба: підручник: у 2 т.* Одеса: НАДУ, Т. 1, 32.

[5] *Государственная служба: Словарь* (2000). Москва, 49.

[6] *Энциклопедический словарь работника кадровой службы* (1999). Москва: ИНФА-М, 116.

[7] Малиновський, В.Я. (2005). *Словник термінів і понять з державного управління*. Київ: Центр сприяння інституц. розвитку держ. служби, 165.

[8] Александров, В.Т. (2012). *Державні механізми управління якістю неперервної освіти в Україні*. Суми: Сумський державний університет, 171.

[9] Білинська, М.М. (2012). *Кадрова політика і державна служба*: конспект лекцій. Київ: НАДУ, 12.

Among the general competencies that are of special importance for the sphere of civil service are the following:

– organizational (the ability to plan and organize both work and personal inwardness);
– social (the ability to work in a team);
– target-oriented (the ability to set and attain the specific goals);
– intellectual (the ability work with information);
– creative (the ability to use innovations);
– communicative (the ability to transmit the message properly).

Professional potential of civil servants requires the necessity for constant development and aims at the implementation of the principles of civil service in order to efficiently perform certain tasks and functions of the respective government agency. It represents a system that is being developed through the interaction of resource capabilities of a person in accordance with the external conditions of professional activity.

In order to understand the constituents of professional potential of civil servants it is necessary to figure out the constituents of professional potential of chief executives in general. Various researchers denote different constituents of professional potential of a chief executive. In order to analyze the structure of professional potential of a chief executive in detail it is worth using the method of content analysis for the purpose of determining the quantitative component of this or that type of potential, which is being assigned to the professional potential of a chief executive. Among the analyzed concepts the scientific works of such researchers were used: V. V. Vasiliev[1], A. A. Pohoradze[2], O. V. Syrtsova[3], K. M. Hurevych[4], O. Yu. Obolenskyi[5] and the State Center for career guidance and psychological support to unemployed citizens and unoccupied population[6] (Table 1):

Table 1

Analysis of the structure of professional potential

Moral and psychological potential	4 references
Creative potential	3 references
Performance (qualification) potential	3 references
Health potential	3 references
Educational potential	3 references
Intellectual potential	2 references
Adaptational potential	2 references
Communicative potential	2 references
Axiological potential	1 reference
Gnoseological potential	1 reference
Demographic potential	1 reference

As it can be implied from the conducted content analysis, the researchers pay the most attention to the moral and psychological potential as a component of the professional potential of a chief executive; in addition, of considerable significance are creative, performance, educational and health potential. Gnoseological potential, which is characterized by the comprehensiveness of cognitive processes of an individual, the quality of information, and demographic potential that is defined by S. Yu. Trubych and Z. M. Pushkar as «the complex of generations that both implemented and did not implement a

[1] Васильєв, В.В. (2012). Професійний потенціал державних службовців як чинник розвитку системи соціального захисту населення. *Вісник Одеського національного університету. Психологія, Т. 17, Вип. 8,* 23.
[2] Погорадзе, А.А. (1990). *Культура производства: сущность и факторы развития*. Новосибирск: наука. Сиб. отделение, 97.
[3] Сирцова, О. Формування професійно-творчого потенціалу як одна з ключових проблем підготовки майбутнього вчителя початкових класів. *Конференції Незалежної асоціації молоді*. <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/933> (2016, December, 07).
[4] Гуревич, К.М. (1974). *Психофизиологические вопросы становления профессионала*. Москва: НИИ общей и педагогической психологии АПН СССР, 19.
[5] Оболенський, О. (1998). Принцип професіоналізму в державній службі. *Вісник державної служби, 1,* 61.
[6] *Профессиональный потенциал*: научно-методический журнал. (2004) Москва, *1–2,* 7.

biosociological recovery of the next generations (reproductive function) in a given time interval»[1] come across only once. At the same time, there is no mention of leadership, acmeological (potential of self-actualization), management and cultural potential, which we believe are important constituents of professional potential of a chief executive. Thus, the structure of the professional potential of a chief executive is as follows (Fig. 1)

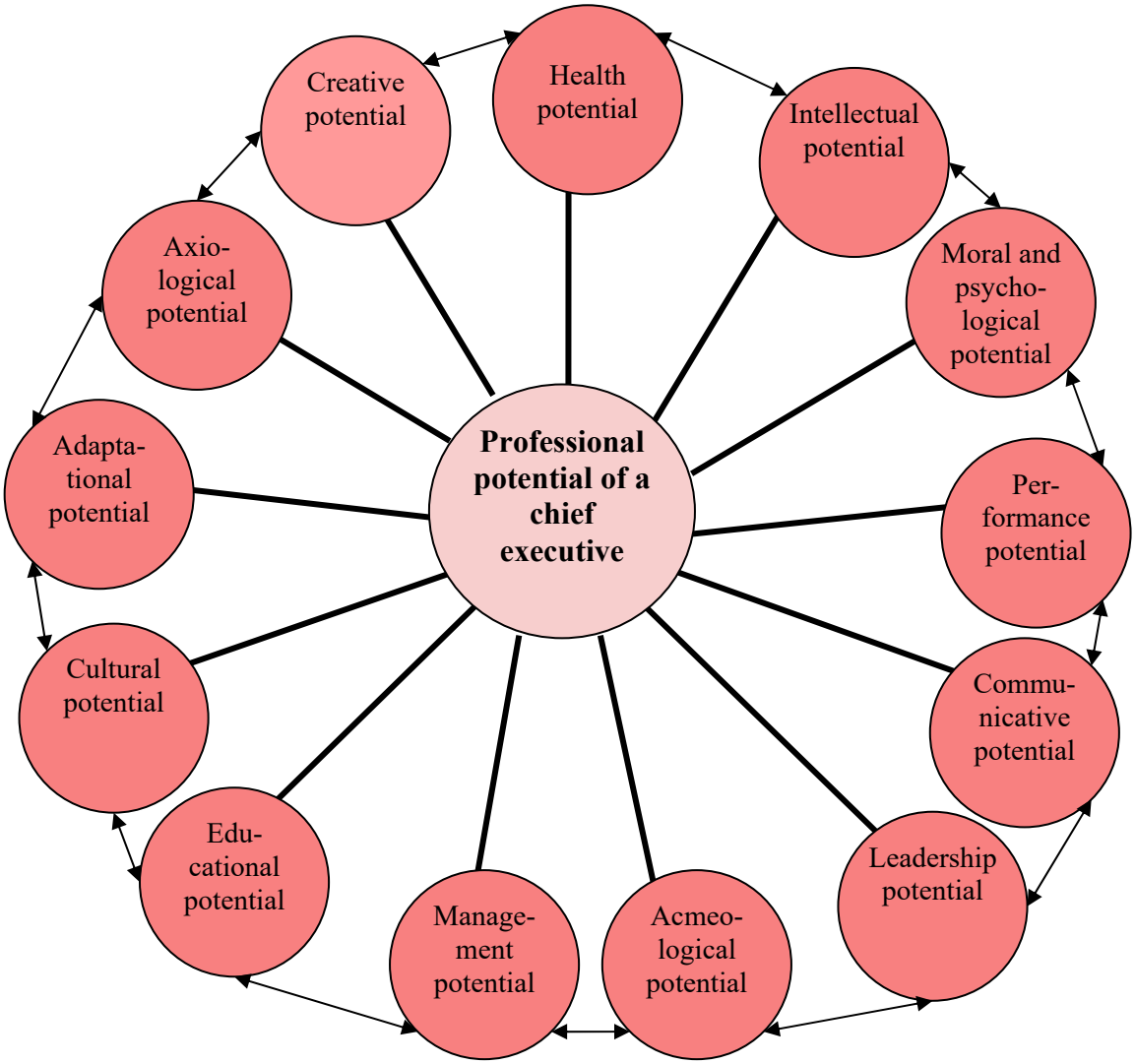

Figure 1. The structure of professional potential of a chief executive

Professional potential of a chief executive includes both realized and undeveloped potential. Realized potential manifests itself by means of experience through knowledge, abilities, skills and capabilities. Undeveloped potential is situated in the value system of a chief executive and is the basis for his/her coherent professional potential.

In such a manner, in the light of the requirements for professionalism of civil servants and based on the analysis of approaches to the constituents of professional potential of chief executives, it is possible to formulate the structure of professional potential of civil servants in countries, undergoing transition period on their way towards establishing a contemporary management style (Fig. 2):

– health potential – physiological processes: physical capacity of a person to work; physical strength; energy in professional activities;

– intellectual potential – psychical processes (memory, brainwork): correlation of potencies and

[1] Трубич, С.Ю., Пушкар, З.М. (2006). Соціально-економічна сутність та особливості формування людського потенціалу. *Актуальні проблеми економіки, 4 (58),* 191.

tendencies, of resources of constituent and his/her intellectual reserves, with the motivation and skills, as well as with the possibilities of creative energy;

–moral and psychological potential (emotional, axiological and moral qualities): moral and psychological potential should be considered in two contexts: broad and narrow. In a general sense it means the internal, rooted in the subconsciousness values, orientations, abilities, ideas, creative qualities that create a coherent personality. In a narrow sense, the notion of moral and psychological potential is determined by the individual psychological resource of a person that provides foundation for everyday functioning;

–performance potential (knowledge, skills, abilities): determines career-oriented and qualification part of professional activities of a person and includes knowledge, abilities, practical and psychological skills hat occur at work both individually and in groups;

–communicative potential: responsible for strong inter-personal skills of a person, his/her abilities to understand others and to get the peculiar thought to others;

–leadership potential: is based on professional qualities that are crucial for professional activities and that form the foundation for attraction of others to the realization of a certain goal through motivation; internal force and charisma;

–acmeological potential – potential of self-actualization: internal resources that cause both permanent personal and professional development, continuous self-improvement, as well as constant need for amplification of tasks in order to realize these resources.

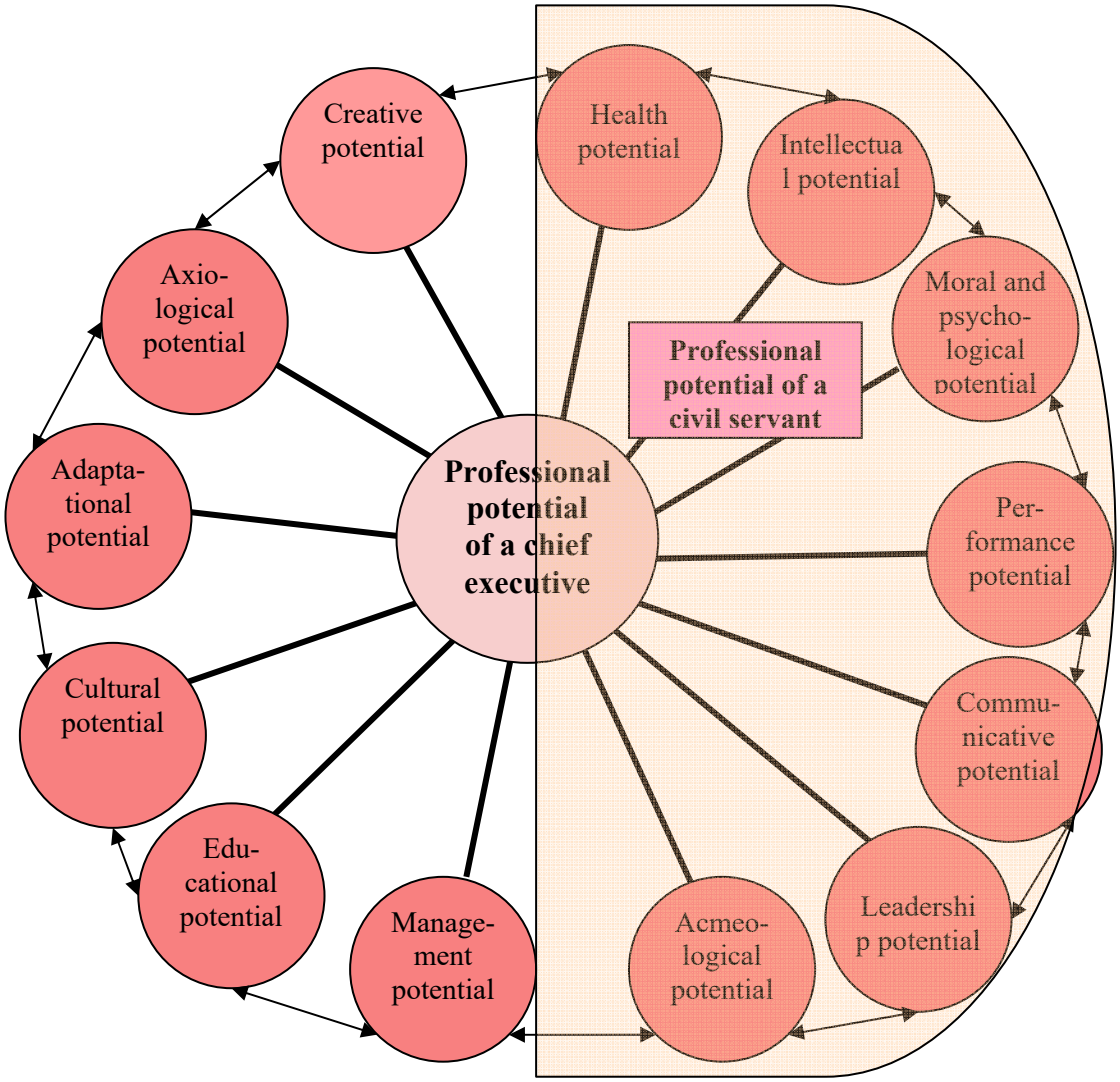

Figure 2. The structure of professional potential of civil servants

Performance potential of a civil servant together with moral and psychological and communicative

potential form the core of professional competence. Therefore it can be concluded that professional competence is the constituent of professional potential of a civil servant.

It is worth singling out the criteria of professional potential of civil servants, following on from the developed criteria of professional potential of a personality by the Indiana University East:

– personal and professional responsibility:
- ✓ meeting obligations and deadlines,
- ✓ acceptance of procedures and rules,
- ✓ seeking for exceptions under the respective circumstances,
- ✓ execution of work in accordance to the high personal standards,
- ✓ efficient use of problem-solving techniques,
- ✓ reflection upon and responsibility for one's own behaviour;

– social, emotional and physical well-being:
- ✓ constructive dealing with problems,
- ✓ display of appropriate feelings and emotions,
- ✓ awareness of principles pertaining to social and professional behaviours and expectations, connected to them,
- ✓ positive acceptance of suggestions and the respective modification of behaviour,
- ✓ literal perception of one's own figure and formation of reasonable targets and expectations,
- ✓ ability to make the best of all experiences,
- ✓ high level of energy and general positive attitude towards life,
- ✓ understanding the role of both positive and negative experience for personal development;

– interpersonal relationships:
- ✓ respect for feelings, thoughts, knowledge and abilities of others,
- ✓ sincerity in relationships,
- ✓ empathy and ability to resonate with the feelings of others,
- ✓ effective interpersonal skills,
- ✓ efficient functioning in various group roles,
- ✓ taking into account and consideration of alternative viewpoints,
- ✓ speaking with clarity, fluency and appropriate grammar,
- ✓ effective communication with diverse audiences[1].

That is, the criteria of professional potential of civil servants include both the attitude of an individual to himself/herself, and the attitude of an individual to the outer and inner world of others.

Conclusions and perspectives for further research. Thus, **the structure of professional potentials of civil servants is as follows**:

– knowledge (general – pertaining to the civil service; and specialized: performance potential);

– practical qualities (skills, abilities: performance potential);

– personality traits (managerial, emotional, communicational, creative, axiological and moral: communicative, moral and psychological, leadership potential; acmeological potential – potential of self-actualization);

– psychophysiological qualities (physical condition: health potential; memory, brainwork: intellectual potential).

References:

1. Aleksandrov, V.T. (2012). *Derzhavni mekhanizmy upravlinnia yakistiu neperervnoi osvity v Ukraini* [State mechanisms of quality control with regard to continuous education in Ukraine]. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet [Sumy State University], 366 [in Ukrainian].
2. Assessment of professional potential. *Indiana University East*. <http://www.iue.edu/education/documents/APP%20form.pdf> [in English].
3. Bilynska, M.M. (2012). *Kadrova polityka i derzhavna sluzhba: konspekt lektsii* [Personnel policy and civil service: workbook of lectures]. Kyiv: NADU, 72 [in Ukrainian].
4. *Entsiklopedicheskiy slovar rabotnika kadrovoy sluzhby* (1999). [Encyclopedic dictionary of a personnel department official]. Moscow: INFA-M, VIII, 328 [in Russian].
5. *Gosudarstvennaya sluzhba*: *slyjba*: Slovar. (2000). [Civil service: dictionary]. Moscow, 131 [in Russian].

[1] Assessment of professional potentia. *Indiana University East*. <http://www.iue.edu/education/documents/APP%20form.pdf> (2016, December, 07)

6. Gurevich, K.M. (1974). *Psikhofiziologicheskiye voprosy stanovleniya professionala* [Psychophysiological issues of becoming a professional]. Moscow: NII obshchey i pedagogicheskoy psikhologii APN SSSR [Research and Development Establishment of general and pedagogical psychology APN USSR], 200 [in Russian].
7. Kniaziev, V.M., Bakumenko, V.D. (2002). *Derzhavne upravlinnia: Slovn.-dovid* [Public administration: dictionary and reference material]. Kyiv: UADU, 228 [in Ukrainian].
8. Kovbasiuk, Yu.V., Obolenskyi, O.Yu., Serohin, S.M. (2012). *Derzhavna sluzhba: pidruchnyk*: u 2 t. [Civil service: textbook]. Odesa: NADU, 1, 372 [in Ukrainian].
9. Malynovskyi, V.Ya. (2005). *Slovnyk terminiv i poniat z derzhavnoho upravlinnia* [Vocabulary interpreting terms and notions in public administration]. Kyiv: Tsentr spryiannia instytuts. rozvytku derzh. sluzhby [Center for Support of Institutional Development of Civil Service], 254 [in Ukrainian].
10. Obolenskyi, O. (1988). Pryntsyp profesionalizmu v derzhavnii sluzhbi [Principle of professionalism in civil serice]. *Visnyk derzh. sluzhby* [Bulletin on civil service], 1, 56–62 [in Ukrainian].
11. Pogoradze, A.A. (1990). *Kultura proizvodstva: sushchnost i faktory razvitiya* [Corporate culture: the essence and development factors]. Novosibirsk: nauka. Sib. otdeleniye [Science. Siberian division], 208 [in Russian].
12. *Professionalnyy potentsial*: nauchno-metodicheskiy zhurnal. (2004). [Professional potential: research and methodology journal]. Moscow: Gos. Tsentr proforiyentatsii i psikholog. podderzhki bezrabot. grazhdan i nezanyatogo naseleniya [State Center for career guidance and psychological support to unemployed citizens and unoccupied population], 1–2, 7 [in Russian].
13. Syrtsova, O. Formuvannia profesiino-tvorchoho potentsialu yak odna z kliuchovykh problem pidhotovky maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv [Building up professional and creative potential as one of the key issues of training of future teacher of primary school]. *Konferentsii Nezalezhnoi asotsiatsii molodi* [Conferences of Independent youth association]. <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/933> [in Ukrainian].
14. Trubych, S.Yu., Pushkar, Z.M. (2006). Sotsialno-ekonomichna sutnist ta osoblyvosti formuvannia liudskoho potentsialu [Socio-economic nature and peculiar characteristics of the formation of human potential]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Contemporary issues of economics], 4(58), 186–192 [in Ukrainian].
15. Vasyliev, V.V. (2012). Profesiinyi potentsial derzhavnykh sluzhbovtsiv yak chynnyk rozvytku systemy sotsialnoho zakhystu naselennia [Professional potential of civil servants as a factor of the development of a welfare system]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Psykholohiia* [Bulletin of Odesa National University. Psychology], 8, 21–29 [in Ukrainian].

Nataliia Kovalko, PhD in Law,
Artem Drozd
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

TOPICAL PROBLEMS OF LEGAL AND RELIGIOUS CONTENT OF THE RIGHT TO HUMAN DIGNITY

The article investigates the nature and content of human dignity, conditions of its existence and analyzes legal and religious approaches to understanding the concept of "human dignity". Particular attention is paid to the category of human dignity, ratio between social rights and human dignity, analysis of international legal standards in the field of human right to dignity and the characteristics of the basic elements of human dignity. The authors indicated that there are three basic concepts of the right to human dignity in foreign and domestic science.

The main focus of the article is on interrelationship of religious and legal approaches to moral foundations of a human, including provision of personal dignity. The content of Ukrainian Constitution and of the other legal acts, which support the right to human dignity, was considered. Analysis of religious component of human dignity focuses on spiritual and moral knowledge that define human's place in society.

Key words: human dignity, law, religion, human consciousness, morality.

Statement of the problem and its connection with important scientific and practical tasks. Human dignity as a multidimensional value of a person deeply penetrated into the content of law. Features and qualities that characterize and define human dignity are the basis of human rights and freedoms. In turn, through the system of social networks human dignity is a starting point in relationship between people and finds a direct reflection in every person.

The concept of human dignity is mainly associated with human value and estimation of its role and place in society and a state. This estimation moment in the form of moral or legal assessment is an important way to influence human behavior, as it is the basis for standard requirements to people's actions in a particular situation. These requirements are norms of personal action only if they are supported primarily by inner conviction of a person in their usefulness, utility, value both for that person and for others.

Also, the right to human dignity is the subject of many academic studies. In particular, constitutional recognition, historical development, connection with religion and morality were investigated by such scholars as S. Vdovichenko, A. Vlasov, V. Holovchenko, O. Gryschuk, T. Kovalchuk, I. Lutsky and others.

The main results of the study. Contemporary philosophical and legal thought quite differently interprets the concept of dignity. Based on the fact that human dignity, as a multifaceted value of a person, deeply penetrated the essence of law, in legal plane there are various approaches to disclosure of nature and content of the concept of "dignity". After analysis of the main theoretical approaches to legal content of human dignity, attention should focus on the following scientific generalizations and conclusions. V. Bliumkin distinguishes several understandings of the concept of dignity, namely: the value of a person or community of people; set of moral qualities; awareness of self-worth; sense of self-respect and outward manifestation of dignity; cost; value of banknotes; title, rank[1]

According to V. Khvostov, dignity is "the wisdom of person, his\her higher Self, capable of perpetual expansion and raising it above all other empirical reality"[2]. S. Bratus defines the concept of dignity as a reflection in the person's mind his\her evaluation by society, i.e. personal self-esteem of social evaluation[3].

[1] Блюмкин, В.А. (1964). *Категории достоинства и чести в марксистской этике.* Москва, 47.
[2] Хвостов, В.М. (2007). *Этика человеческого достоинства: Критика пессимизма и оптимизма*. Изд. 3-е. Москва, КомКнига, 165.
[3] Братусь, С.Н. (1963). *Предмет и система советского гражданского права*. Москва, Юридическая литература.

N. Malein indicates that a person is aware of his\her position in society; a person has inherent self-esteem and the need for respect from others. This internal self-esteem of own skills, abilities, outlook and social value is dignity[1].

M. Korzhanskyi defines dignity as the right for public respect, based on recognition of value of this person by civil society[2]. He considers dignity as a public value of a person. In general, human dignity is an absolute value of society, which is inherent to a person, as a social being, throughout the history of its existence and development. Human development is impossible without recognition of a person as higher social value that determines the need for personal respect and, therefore, respect for dignity and rights.

According to A. Vlasov, respect for human dignity "is the nature of relations based on the norms of law and morality, on the principles of freedom and mutual responsibility between a state, society and an individual, between individuals and social groups"[3].

According to T. Kovalchuk, the difference between secular and religious understanding of human dignity lies in the question: which phenomenon is preferred - God or a person, the highest supra-material substance or society. Religious doctrine has specific concepts, absent in moral consciousness, namely: heaven and hell, sin (as a violation of the God's commandments), repentance toward God, redemption of guilt before God and so on. Moreover, believers are experiencing such specific feelings as love for God, fear of God, dread before the torments of hell. Religion has developed organization, includes worship (prayer, sacraments, rituals, dogma) that cause special moral experiences of a person. Instead, according to secular beliefs, moral has not any institutions and relies solely on conscience and on public opinion[4].

Some authors understand "dignity" as the possession of certain moral and intellectual qualities that meet generally accepted moral values[5].

N. Koliesova notes that dignity is recognition by society of social value, uniqueness and originality of a person, importance of each person as a part of human community[6].

Ukrainian researchers V. Holovchenko and A. Holovchenko, noted that dignity in terms of a legal system is not just a constitutional principle, but the natural, inalienable right of every human being. Based on the principle of dignity subjective human right for dignity emerges[7].

In general, after analysis of domestic and foreign scientific literature, we may distinguish three basic concepts of the right to human dignity:

- the first one – normative-positivist - is that the right to human dignity is seen as a formally recognized right to be provided by appropriate legal protection;

- the second one – sociology-positivist - considers the right to human dignity as a right enshrined in non-normative sources (social and judicial practice, etc.). This right may be protected by means of social and legal practices; thus a violation of the right to human dignity is the only basis for its legal protection;

- the third concept is natural-law – which considers the right to human dignity as a moral imperative that has supra-legal, value. This natural value is protected in legal order (in democratic countries), through peaceful or armed revolutions (in the era of absolute monarchies, etc.) or not protected (in totalitarian states)[8].

In public life of Ukraine theme of human dignity sounds very rare. This is due to rule of normative-legal concept in social and legal life, which considers this right only on paper, focusing on its legislative fixation.

Thus, the right to human dignity is violated when citizens actually buying faulty goods in supermarkets, suffer illegal dismissal, non-payment of wages, imposing of illegal fines by supervisory staff

[1] Малеин, Н.С. (1985). *Охрана прав личности советским законодательством*. Москва, Наука, 32.
[2] Коржанський, М.Й. (1998). *Кримінальне право України: Частина Особлива*. Київ, Генеза, 223.
[3] Власов, А. (2000). *Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации*. Москва, Изд-во им. Сабашниковых, 7.
[4] Ковальчук, Т. (2007). Світські та релігійні аспекти уявлень про людську гідність. *Філософські обрії : Науково-теоретичний часопис, 17,* 136.
[5] Авакьян, С.А. (2000). *Достоинство личности. Конституционное право. Энциклопедический словарь*. Москва.
[6] Колесова, Н.С. (1999). *Личные (гражданские) права и свободы*. Москва, Права человека, 144.
[7] Головченко, В.В., Головченко, О.В. (2012). *Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні: моногр.* Чернігів, Видавець Лозовий В. М., 55.
[8] Вдовіченко, С., Кампо, В. (2012). Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду (Продовження). *Вісник Конституційного Суду України, 5,* 61, 62-63.

and others. But the abuse of this right is claimed neither by people, nor by their defenders, because they take these violations with indifference, because of the lack of a modern justice, based on philosophy of natural law. And as long as customs appear that shape positive attitude to the right for human dignity as a social value in a state and society, people will not protect this right[1].

Article 28 of the Constitution of Ukraine establishes positive individual's right to human dignity, which has a clear meaning. But, in most cases, scientists and practitioners ignore that the right to human dignity as fixed in Articles 3 and 21 of the Constitution of Ukraine; this right is part of the rights and freedoms but "stands before them".

Indeed, Article 3 of the Constitution of Ukraine contains provisions that give reason to believe human dignity, along with life and health and others, part of a leading human rights - the ability to freely, in own discretion to form development of a personality. Similarly, Article 21 of the Constitution of Ukraine guarantees freedom and equality of people in dignity and rights. That is, since the moment of birth the dignity of everyone is equal with others. Understanding all of this contributes to individual dignity, expectation of respect from other people, desire to defend their rights and recognition of equal rights of others.

German Basic Law in articles 1 and 2 as the top right of an individual declares inviolability of human dignity and guarantees everyone the right for free development of his\her personality if this does not violate the rights of others, constitutional order or moral principles of society. That is, according to researchers, is leading statutory rights of a person in German law.

To illustrate the concept of leading individual right we will turn to the German legal system, where this concept is most clearly reflected. Supporters of the idea of "allgemeine pers nlichkeitsrecht" (the leading right of an individual) believe that because the whole sphere of manifestation of personality is impossible to cover by separate rights, and in addition there are also gaps in law, it must constitutionally consolidate only the leading right of an individual, which will guard all legally significant manifestations. However, according to representatives of ideas of the leading individual right, along with this right a range of rights should be singled out, as they often require legal protection[2].

In fact, if we apply to Ukrainian Constitution the German concept of the right to human dignity as a leading individual right which protects all legally significant acts of individuals, it can be argued that the provisions of Article 3 and Article 21 of our Basic Law fix the same right in Ukraine, with aims to provide freely determine development of his\her personality. The elements of free development of Ukrainians are, respectively, life and health, honor and dignity, integrity and security of a person[3].

Thus, the right to human dignity actually exist in Ukrainian legal system in two dimensions, as specifically defined or positive (article 28 of the Constitution of Ukraine), and as part of a leading individual right (articles 3, 21 of the Fundamental Law of Ukraine).

However, for better understanding of the right for human dignity we will analyze the nature of this right in terms of religion, because they are inextricably linked.

As for the religious approach to understanding the category of "dignity", religion understands the concept of dignity as a key aspect of religious morality. Dignity acts as embodiment of human nature. Dignity advocates as a kind of intermediary in the process of interaction between law and morality. Actually law ensures secular type of human dignity, and religion - spiritual.

Secular consciousness, formed by justification of self-sufficiency of human personality as the "measure of all things", often perceives human rights for granted, as something not requiring special consideration (as analogy of generally accepted rules of decent behavior). Instead, religious understanding of human dignity is based on the fact that "a person can not be self-sufficient. This would mean that a person does not exist. It is the mystery of human existence"[4].

Moral problems take important place in religious doctrine that proves cogency of significant contribution that religious thinkers contributed to development of ideas about human dignity. Actually, in

[1] *Конституція Федеративної республіки Німеччина 1949*. <http://legalportal.am/download/ constitutions/ 83_ru.pdf>.

[2] Посикалюк, О.А. (2010). Загальне особисте немайнове право («allgemeine pers`nlichkeitsrecht») за німецьким цивільним правом. *Право України, 3,* 255.

[3] Вдовіченко, С., Кампо, В. (2012). Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду (Продовження). *Вісник Конституційного Суду України, 5*, 64.

[4] Ковальчук, Т. (2007). Світські та релігійні аспекти уявлень про людську гідність. *Філософські обрії: Науково-теоретичний часопис, 17,* 140, 142.

the teachings of theologians: Tertullian, St. Augustine, St. Thomas Aquinas – we find address to the issue of human dignity. Scholastic, religious teachings also often operate by basic concepts of moral consciousness.

In the religious sense, the main components of dignity are the categories of good and evil, justice, moral freedom and responsibility, conscience, honor and so on. In addition, most ideas and works of theologians were later the basis for interpretation of moral categories by secular thinkers. In particular, by conviction of medieval theologians, obedience and service to God is the primary duty of a man. This "philosophy", on the one hand, made people passive instrument with slave consciousness, but on the other, this understanding of human existence implies the need for self-reflection, self-awareness of personal virtues, dedication of earthly life according to Christian commandments in order to approach the ideal of God-man, because "a person can have salvation only through Christ and in the body of Christ"[1].

Thomas Aquinas found a compromise between divine predestination and free will of man, otherworldly aiming of a man and his addiction to happiness in the earthly life. He believed that everything that can not be decided by morality finds its solution in religion[2].

Human dignity in the light of religious ideas derived from the concept of God's creation of man in the image and likeness of God[3]. A man from the standpoint of Christian ethics is something quite special; a person is the soul and body together, especially in its essence, vocation, work, dignity, difficulties and purpose.

Secular consciousness, formed by justification of self-sufficiency of human personality as the "measure of all things", often perceives human rights for granted, as something not requiring special consideration (as analogy of generally accepted rules of decent behavior). Instead, religious understanding of human dignity is based on the fact that "a person can not be self-sufficient. This would mean that a person does not exist. It is the mystery of human existence"[4].

Morality, as it is known, is principles and norms regulating behavior, activities of communities and associations in terms of universally accepted notions of good and evil, honesty and dishonesty[5]. Morality includes guidelines and requirements aimed at maintaining at least minimum unity, integrity, humanity, for support of self-preservation, survival and reproduction. Universal morality of these rights is that their implementation should not harm, aggravate, complicate life of a single person, no matter when and where this person lives. From a moral standpoint, the act of Abraham[6], who was willing to sacrifice his son, absolutely unacceptable, it contradicts to any understanding of human dignity. Instead, for the believer's willingness to sacrifice in the name of God is a manifestation of decent human behavior.

Biblical principles are ideal behavior based on forgiveness, sacrifice, asceticism and faith in the fact that by changing ourselves, we can change the world. However, religion brings spiritual ideal outside a person man, which to some extent, complicates its implementation. The principles of morality are secular by nature, available and possible to implement during life.

But there are not only differences but also similarities between religion and morality. In particular, the Church firmly declares that everyone - regardless of personal convictions - bears the image of God and therefore every person should be treated with respect. Because "Christ taught about a man, as about the image and likeness of God, and this approved dignity of a man as free spiritual being"[7].

In summary, we note that legal definition of "human dignity" does not exist and should not exist, because it would narrow the scope of protection of a source of moral rights - the right for human dignity. Inviolability does not mean, unfortunately, that human dignity can not be abused; it means that human dignity should not have restrictions and is forbidden to violate.

[1] Ковальчук, Т. (2007). Світські та релігійні аспекти уявлень про людську гідність. *Філософські обрії: Науково-теоретичний часопис, 17,* 142.
[2] Гусейнов, А.А., Иррлитц, Г.Г. (1987). *Краткая история этики*. Москва, Мысль, 251, 260.
[3] *Біблія або Книги Святого Письма, Старого й Нового заповіту* (1990). Київ.
[4] Ковальчук, Т. (2007). Світські та релігійні аспекти уявлень про людську гідність. *Філософські обрії: Науково-теоретичний часопис, 17,* 137.
[5] Андрущенко, В.П., Горлач, М.І. (1997). *Короткий енциклопедичний словник*. Харків, Рубікон, 246.
[6] *Біблія або Книги Святого Письма, Старого й Нового заповіту* (1990). Київ.
[7] Луцький, І.М. (2014). Правовий та релігійний підхід до поняття людської гідності. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 9,* 23.

The analysis of legal norms in this area and practice of their application in Ukraine and foreign countries shows that natural right for human dignity is a leading right, which has not enough attention in domestic theory and practice.

Indeed, during violation of any human right personal dignity is also diminished. This kind of illegal moral damage is clearly the most common, although requirements for compensation are not always put forward by victims, at least in domestic jurisprudence. Since there are no criteria or basic principles, that qualifies a particular act as that which violates human dignity. And this is a complex controversial issue and a big problem.

References

1. Avak'yan, S.A. (2000). Dostoinstvo lichnosti [Dignity of personality]. *Konstitutsionnoe pravo. Enciklopedicheskiy slovar* [Constitutional law. Encyclopedic dictionary]. Moscow. [in Russian].
2. Berdyaev, N.A. (1993). *Filosofiya svobodnogo dukha* [Free spirit philosophy]. Moscow: Vysshaya shkola. [in Russian].
3. *Bibliya abo Kniga Svyatogo Pis'ma, Starogo i Novogo zapovítu* (1990) *[Bible or book of old letters, old and new covenant]*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Blyumkin, V.A. (1964). *Kategorii dostoinstva i chesti v marksistskoy etike* [Categories of dignity and honor in the Marxist Ethics]. Moscow [in Russian].
5. Bratus', S.N. (1963). *Predmet i sistema sovetskogo grazhdanskogo prava* [The subject and the system of Soviet civil law]. Moscow. Yuridicheskaya literature. [in Russian].
6. Vdovíchenko, S., Kampo, V. (2012). Pravo na lyudsku gídnist': ukrainska teoriya i praktika u konteksti evropeiskogo dosvidu (Prodovzhennya) [The right to human dignity: Ukrainian theory and practice in the context of European experience (Continued)]. *Vísnik Konstitutuciynogo Sudu Ukraini* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], *no. 5,* 60-70 [in Ukrainian].
7. Vlasov, A. (2000). *Problemy sudebnoi zashtity chesti, dostoinstva i delovoi reputatcii* [Problems of judicial protection of honor, dignity and business reputation]. Moscow. Izd-vo im. Sabashnikovykh [in Russian].
8. Golovchenko, V.V., Golovchenko, O.V. (2012). *Pravozastosuvannya i zakhist prav lyudini v suverennii Ukraini:* monogr [Enforcement and protection of human rights in sovereign Ukraine: monograph]. Chernihiv, Vidavets' Lozoviy V. M. [in Ukrainian].
9. Grishtuk, O.V. (2013). Osoblivosti zakriplennya idey lyuds'koyi gidnosti u pravovikh aktakh Radi Evropi [Features consolidation idea of human dignity in the legal acts of the Council of Europe]. *Universitetskí naukovi zapiski* [University research notes], *no. 1,* 360-367 [in Ukrainian].
10. Guseynov, A.A., Irrlitts, G.G. (1987). *Kratkaya istoriya etiki* [A Brief History of Ethics]. Moscow, Mysl' [in Russian].
11. Kovalchuk, T. (2007). Svitskí ta religiini aspekti uyavlen' pro lyudsku gidnist [Secular and religious aspects notions of human dignity]. *Filosofskí obrii: Naukovo-teoretichnii chasopis* [Philosophical horizons: scientific and theoretical journal], *no. 17*, 133-145 [in Ukrainian].
12. Kolesova, N.S. (1999). *Lichnye (grazhdanskie) prava i svobody* [Personal (civil) rights and freedoms]. Moscow, Prava cheloveka [in Russian].
13. *Konstitutsiya Federalnoi respubliki Nimechchina 1949* [Constitution of Germany]. <http://legalportal.am/download/constitutions/83_ru.pdf>. [in Ukrainian].
14. Korzhanskiy, M.I. (1998). *Kriminalne pravo Ukraini: Chastina Osobliva* [Ukraine Criminal Law: Special Part]. Kyiv, Geneza [in Ukrainian].
15. Andrushtenko, V.P., Gorlach, M.I. (1997). *Korotkiy entsiklopedichniy slovnik* [Short Encyclopedic Dictionary]. Kharkiv, Rubikon [in Ukrainian].
16. Lutskiy, I.M. (2014). Pravoviy ta religiyniy pidkhid do ponyattya lyudskoí gidnosti [Legal and religious approach to the concept of human dignity]. *Naukovo-informatsiiniy visnik Ivano-Frankivskogo universitetu prava imeni Korolya Danila Galitskogo* [Scientific Information Journal of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Galician], *no. 9,* 19-25 [in Ukrainian].
17. Malein, N.S. (1985). *Okhrana prav lichnosti sovetskim zakonodatelstvom* [Protection of the personal rights by Soviet legislation]. Moscow, Nauka [in Russian].
18. Posikalyuk, O.A. (2010). Zagalne osobiste nemainove pravo ("Allgemeine persnlichkeitsrecht") za nímetskim tsivílnim pravom [General personal non-property rights («allgemeine pers`nlichkeitsrecht») under German civil law]. *Pravo Ukraíni* [Law of Ukraine], *no 3,* 253-259 [in Ukrainian].
19. Khvostov, V.M. (2007). *Etika chelovecheskogo dostoinstva: Kritika pessimizma i optimizma* [The ethics of human dignity: A Critique of pessimism and optimism]. Izd. 3-e. Moscow, KomKniga [in Russian].

Анастасія Клименко
Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРИНЦИПІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Anastasiia Klimenko
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for Innovative Development of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

SOME QUESTIONS REGARDING THE PRINCIPLES OF SOCIAL SECURITY LAW

The article investigates the genesis of formation of the concepts «principle of law» and «principle of social security». At the same time the concept, value and classification of the principles of social security law in modern legal system of Ukraine is defined. The author investigates the diversity of scientific views about the content and classification of the principles of social security law and the tendency to expand the list of these principles in terms of development the welfare state based on social justice, solidarity and humanism. It is proved that the issues of principles of social security law is at the stage of development and need further in-depth study. The need and opportunity to spread the principles of social security law for all its organizational and legal forms is unquestionable.
Key words: principle of law, principle of social security, social justice, solidarity.

Постановка проблеми. Інтерес науковців до проблеми принципів права з'явився ще у другій половині 40-х років XX ст. та продовжує зростати по сьогоднішній день. Особливого значення питання принципів права соціального забезпечення набуло в період реформ, оскільки вони виступають юридичної передумовою для обрання певної правової моделі законодавчого закріплення умов та порядку набуття права особи на конкретний вид соціального забезпечення. При цьому, науково обґрунтовані і чітко сформульовані принципи галузі права виступають одним із неодмінних факторів ефективності правового регулювання даної галузі суспільних відносин.

Стан дослідження. Численні наукові роботи, свідчать, що принципи права соціального забезпечення були і є об'єктом досліджень багатьох науковців, однак чіткого визначення переліку вказаних принципів на сьогоднішній день немає. Більш того, спостерігається тенденція щодо розширення переліку принципів вищевказаної галузі права у зв'язку із орієнтацією України на європейські моделі держав, де соціальні права людини і громадянина є пріоритетними. Дослідженням вищевказаного питання в своїх наукових роботах займалися такі вчені як С. Алексєєв, Р. Лівшиць, А. Міцкевич, П. Рабінович, О. Скакун та багато інших вчених.

Саме тому **метою** статті є: аналіз наукових робіт щодо принципів права соціального забезпечення, виокремлення основних видів та класифікацій принципів в галузі соціального забезпечення та з'ясування пріоритетних напрямків та основоположних ідей, які мають складати основу ефективної системи соціального забезпечення сучасної держави.

Виклад основного матеріалу. Загальнотеоретичні аспекти поняття принципів права були предметом дослідження багатьох відомих вчених, однак, детальну розробку принципи права отримали у праці А. Колодія «Принципи права». В численних наукових роботах автори вивчали як закономірності становлення й розвитку сучасних загальнолюдських принципів права, так і теоретичні проблеми системи принципів права.

В перекладі з латинської мови слово «принцип» означає початок, основу, вихідне положення, найбільш загальні правила поведінки. Відповідно, в загальному розумінні принцип необхідно розглядати як найбільш типову закономірність, покладену в основу пізнання, як активний центр цілісної системної освіти, ну і нарешті – як сукупність ознак, які складають основу того чи іншого предмета чи явища. Водночас, принцип – це те, що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє

переконання людини, основне правило поведінки[1]. На думку В. Даля, слово «принцип» означає наукове чи моральне начало, основу, правило, від якого не відступають[2].

В процесі вивчення принципів права сформувались два підходи до визначення принципів права. Згідно із першим підходом, що ґрунтується на теорії позитивізму, принципи права – це ідеї, теоретичні, нормативно-керівні положення того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються в змісті правових норм та об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування суспільства. Прихильниками такої ідеї є Л. Явич, О. Васильєв, В. Ронжин та інші[3]. Другий підхід ґрунтується на ідеї природного права і принципи права розуміють як керівні ідеї, об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставлять до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів та визначають зміст і спрямованість правового регулювання, відображають найважливіші закономірності соціально-економічної формації. Притримуються такого розуміння принципів права О. Скакун, П. Рабінович, В. Козлов, К. Ліванцев, Ю. Ведєрніков, В. Грекул та інші[4][5].

Зокрема, А. М. Васильєв при визначенні поняття принципів права стверджував, що: «Правові принципи (принципи-ідеї) не просто відображають певне розуміння дійсності, а фіксують уявлення про дійсність, розроблюються на основі узагальнення знань про сутність предметів, явищ, об'єктів, у зв'язку з якими вони виникли»[6]. Відповідно, принципи правотворчості, правового регулювання, правозастосовної діяльності виражають правові ідеї-принципи.

При класифікації принципів права, роль кожної із виділених груп принципів неоднакова, так принципи правового регулювання відіграють головну роль, а принципи правотворчості, та правозастосовної діяльності на них ґрунтуються.

Під принципами права більшість вчених розуміють принципи правового регулювання. Принципи права (принципи правового регулювання) – це керівні ідеї, які визначають сутність та напрямок розвитку всього комплексу правових норм як єдиного цілого в межах однієї правової системи, або в конкретній сфері суспільних відносин. Протягом тривалого часу це формулювання було традиційним в теорії права. Підтвердженням цьому є роботи багатьох спеціалістів, зокрема, в сфері соціального забезпечення. Так, наприклад, М. Захаров розглядає принципи правового регулювання пенсійного забезпечення як «основоположні ідеї, які відображені в самих правових актах, регулюючих пенсійне забезпечення, безпосередньо пронизують норми всього радянського пенсійного права та витікають з них». Він дає це визначення з точки зору правового регулювання, а не як визначеної державної системи заходів. Аналогічні думки були і в В. Шайхатдінова, який, аналізуючи визначення принципів права соціального забезпечення Є. Астрахана, В. Андреєва, І. Гущина та інших, приходить до висновку, що їх дефініції можуть бути віднесені до соціального забезпечення як до системи державних заходів, але не до права соціального забезпечення як системи юридичних норм [7]. До такого висновку він приходить виходячи з того, що зміст вказаних принципів відображає не сутність галузевого законодавства про соціальне забезпечення, а основні ідеї побудови державної системи соціального забезпечення, пізніше конкретизовані в законодавстві про соціальне забезпечення. На його думку, вказані дослідники принципів брали за основу різноманітні об'єкти: систему соціального забезпечення в цілому, її підсистеми, організаційно-правові форми створення фондів соціального страхування та ін., а відбувалося це тому, що в той період відносини соціального забезпечення не становили предмета регулювання самостійної галузі права.

Але в останні роки виникла точка зору, що визначати принципи правового регулювання лише як керівні ідеї неможна, так як ідея – це категорія правосвідомості та правової науки. А правові

[1] Мельничук, О.С. (1974). *Словник іншомовних слів*. Київ.
[2] Даль, В.И. (1855). Толковый словарь живого великорусского языка. *Т. 3.* Москва: Гос. изд-во иностр. и нац. слов.
[3] Явич, Л.С. (1967). О принципе научности в работе советского государственного аппарата. *Правоведение,* 64; Айзенберг, А.М., Васильев, А.М., Котляревский, Г.С. (1983). *Теория государства и права*: учебник. Москва: Юрид. лит. 236; Ронжин, В.Н. (1977). О понятии и системе принципов социалистического права. *Вестник МГУ. Сер. 11. Право, 2,* 34.
[4] Скакун, О.Ф. (2009). *Теорія держави і права:* підручник. Харків: Консул, 221.
[5] Рабінович, П.М. (1995). *Основи загальної теорії права і держави*: навчальний посібник. Київ: ІСДО. 93.
[6] Васильев, А.М. (1975). О правовых идеях — принципах. *Советское государство и право, 3,* 12.
[7] Шайхатдинов, В.Ш. (1982). *Теория социального обеспечения*. Саратов, 43-44.

принципи або безпосередньо закріплюються в правових нормах, або прямо витікають з їхнього змісту.

Л. Бугров в науці трудового права здійснив аналіз родових ознак принципів права. Він вважає, що при визначенні принципів права в основі має бути поняття «основоположне судження законодавця», в якому слово «основоположне» обумовлене формою вираження, підкреслює суб'єктивність принципів, показуючи їх як результати соціальної свідомості. Далі автор доводе: вказане поняття об'єднує три родові ознаки принципів права: ідею (думку, судження), її важливість (керівне значення), її правову направленість. Ці родові відмінності більш детально простежуються у видових ознаках. На думку Л. Бугрова, принципам права притаманні наступні видові ознаки: обумовленість законами розвитку природи та розвитку суспільства; визначеність сутності права; закріпленість в нормах права [1]. На основі вказаних родових та видових відмінностей вчений виводить свою дефініцію принципів права – це обумовлені соціальними та природними законами, прямо закріплені в нормах права чи пронизані через їх зміст, основоположні судження законодавця про суттєве в праві. Це визначення вже було сприйнято і в науці права соціального забезпечення.

В. Шайхатдінов систему правових принципів в соціальному забезпеченні ділить на наступні основні їх підрозділи (підсистеми): 1) принципи системи соціального забезпечення; 2) галузеві принципи права соціального забезпечення; 3) принципи правових інститутів цієї галузі, об'єднань правових інститутів.

Під принципами державної системи соціального забезпечення розуміють обумовлені економічними закономірностями і витікаючи зі змісту соціальної політики держави керівні засади, закріплені в Конституції та інших нормативних актах, які відображають сутність правового регулювання суспільних відносин в сфері соціального забезпечення. Це такі принципи як:

- всезагальний характер соціального забезпечення;
- забезпечення за рахунок державних та суспільних коштів;
- справедливе розподілення матеріальних благ та послуг;
- здійснення соціального забезпечення самими працівниками через державні органи та громадські організації[2].

Таким чином, принципами системи соціального забезпечення у В. Шайхатдінова є ті самі правові ідеї-принципи.

М. Лушнікова визначає, що в системі соціального забезпечення необхідно виділяти дві групи принципів: правові принципи соціального страхування та правові принципи соціальної допомоги. Взагалі, автор ділить особливу частину права соціального забезпечення на дві підгалузі, формулюючи правові принципи для кожної з них, а на базі таких формулювань називає принципи всього права соціального забезпечення.

Для науки права соціального забезпечення принципи (ідеї) мають фундаментальне значення для знань про явища реальної дійсності в сфері соціального забезпечення.

Першість у розробленні принципів права соціального забезпечення як галузі одноголосно віддають В. Андреєву. На його думку, загальними принципами соціального забезпечення є: всезагальність вказаного забезпечення громадян; всебічність і багатоманітність видів забезпечення останніх; забезпечення трудящих за рахунок державних і суспільних коштів; здійснення названого забезпечення трудящих через громадські організації і державні органи[3].

Значна кількість науковців погоджувалися з думкою В. Андреєва щодо принципів соціального забезпечення, але були й такі, які вносили свої пропозиції та корективи до вказаного переліку. Так, А. Карцхія виокремив такі принципи права соціального забезпечення, як всеосяжність, універсальність, безкоштовність, непряме відображення принципу розподілу за результатами праці, демократичність[4].

А. Єгоров вважав, що до системи принципів права соціального забезпечення належать: право на вказане забезпечення та поширення його на всіх громадян; багатоманітність видів і форм

[1] Андреев, В.С. (1967). Правовые проблемы социального обеспечения в СССР. *Советское государство и право, 2.* 34-37.
[2] Шайхатдинов, В.Ш. (1982). *Теория социального обеспечения.* Саратов. 43-44.
[3] Андреев, В.С. (1967). Правовые проблемы социального обеспечения в СССР. *Советское государство и право, 2, 3*4-37.
[4] Карцхия, А.А. (1982). Основные принципы советского права социального обеспечения. *Вопросы социального обеспечения, вып. 13.* Москва, 46-54.

соціального забезпечення останніх; здійснення даного забезпечення за рахунок суспільства, тощо[1].

Н. Болотіна до системи принципів соціального забезпечення відносить: всезагальність соціального забезпечення; рівність та заборона дискримінації; всебічність; незменшуваність змісту та обсягу соціальних виплат і послуг при прийнятті нових законів тощо[2].

Для ефективного функціонування системи правових принципів вона повинна мати ієрархічну будову. При цьому, на «вершині» ієрархії системи правових принципів знаходяться принципи універсальні, на основі яких виникають та розвиваються всі інші правові принципи і правова система вцілому[3]. Таким чином, принципи права в залежності від сфери їх розповсюдження, важливості і систематизуючої ролі в галузевій правовій науці класифікуються на загальноправові, міжгалузеві, галузеві і внутрішньогалузеві (принципи правових інститутів).

Одночасно, принципи права піддаються наступній класифікації, а саме поділяються на загальнолюдські принципи права і принципи юридичного права. Для сфери соціального забезпечення важливе значення має усвідомлення існування загальносоціального права людини як явища, яке існувало раніше, ніж право юридичне, і навіть раніше, ніж існувала держава. На думку А. Колодія в абсолютній більшості випадків кожний принцип права спочатку існує як загальносоціальний, а потім, за використання його юридичною практикою і осмислення юридичною наукою, як принцип правосвідомості, перетворюючись у результаті процесу правотворення на принцип права[4]. Загальносоціальні принципи безпосередньо пов'язані із загальнолюдськими цінностями, з ідеалами добра, чуйності, гуманізму, справедливості.

У сфері соціального забезпечення до принципів загальносоціальних відносяться принципи соціальної справедливості, солідарності, соціального партнерства, які на сьогоднішній день є принципами права сучасного юридичного механізму соціального забезпечення.

Соціальне питання базується на ідеях солідарності, можливості охопити всі питання взаємодопомоги, запобігання соціально-негативним явищам та співробітництва. У організованому суспільстві велике значення надається взаємовідносинам між багатими та бідними, сильними та слабкими, працездатними та непрацездатними, тощо.

Ідея солідарності випливає з почуття взаємної відповідальності, яке поєднує громадян як членів суспільства. Людина живе в певному суспільстві, а тому об'єктивно залежна від нього, особливо в умовах виникнення складної життєвої обставини: інвалідність, смерть годувальника, малозабезпеченість, тощо. Тобто метою держави має бути врахування загальнолюдських інтересів, розвиток загальної солідарності і взаємності громадян, а саме - задоволення кожного справедливого інтересу кожного члена суспільства.

Доктрина солідарності є безперервним причинно-наслідковим зв'язком та поєднується з теорією суспільного договору. Саме ця доктрина визначає, що ми народжені не знищувати одне одного або шкодити одне одному, а, навпаки, щоб жити у злагоді. Вона визначає розвиток будь-якої особистості, який може мати місце лише за умови постійного співробітництва. Завдяки солідарності людина отримує соціальне забезпечення у разі необхідності за правом, а не через милість чи благодійність[5].

Однією з важливих гарантій реалізації права на соціальне забезпечення є загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке встановлює гарантії захисту прав й інтересів громадян, котрі мають право не пенсію, а також на інші види соціального забезпечення. Вони мають право на забезпечення їх в разі хвороби, тимчасової непрацездатності, необхідності догляду за дитиною, тощо. Правові принципи, фінансові та організаційні засади вказаного страхування закріплені в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також у відповідних законах з різних видів страхування. Серед численних принципів, визначених у вищевказаному нормативно-правовому акті, особлива увага приділяється таким принципам, як солідарність та субсидування. Суть цих принципів полягає в тому, що, наприклад, в медичному

[1] Егоров, А.Н. (1984). *Основные принципы советского права социального обеспечения*. Москва, 66-79.

[2] Болотіна, Н.Б. (2000). Про принципи сучасного права соціального забезпечення України. *Актуальні проблеми держави та права, вип. 9.* Одеса, 44-52; Болотіна, Н.Б. (2000). *Право соціального забезпечення України*: Робоча програма курсу. Одесса, 4-5.

[3] Скурко, Е.В. (2006). Правовые принципы в правовой системе, системе права и системе законодательства: теория и практика. *Известия вузов. Правоведение, 2,* 59-60.

[4] Колодій, А.М. (1998). *Принципи права України*. Київ: Юринком Інтер, 23.

[5] Густав Ле Бон (1997). Психология социализма. Харьков, 395-397.

страхуванні здоровий платить за хворого, працезданий утримує непрацездатного, в пенсійному страхуванні діє «договір поколінь» - сучасні працівники утримують теперішніх пенсіонерів за рахунок сплати внесків до пенсійної системи. У зв'язку із цим, Н. Болотіна та Г. Чанишева визначають, що для соціально-забезпечувальних відносин характерне використання методу соціального подання та соціальної солідарності при розподілі соціальних коштів[1].

Однак, крім принципу солідарності існує багато інших принципів права соціального забезпечення, які прийнято класифікувати за різними підставами.

За сферою дії принципи права класифікують на загальноправові, притаманні усім галузям права; міжгалузеві, котрі відображають загальні риси декількох галузей права; галузеві, які характеризують специфіку конкретної галузі; внутрішньогалузеві, які стосуються окремих інститутів.

Спільними для усіх галузей права юридичними принципами є закон системно-структурної організації права, відповідності об'єктивного і суб'єктивного права, внутрішньої несуперечності правової системи, тощо[2].

Під загальними принципами права соціального забезпечення необхідно розуміти встановлення на законодавчому рівні мінімальних соціальних стандартів у сфері праці, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, норм підвищеного соціального захисту для окремих категорій населення, державне гарантування дотримання соціальних прав людини, встановлених Конституцією, законами України, а також міжнародно-правовими актами, ратифікованими Верховною Радою України, реальна наявність і функціонування державної служби зайнятості, державних та комунальних закладів охорони здоров'я, соціального забезпечення, обслуговування та утримання, в котрих медичні та соціальні послуги надаються безоплатно усім категоріям населення.

До таких загальних принципів права соціального забезпечення належать: всезагальність соціального забезпечення, тобто поширення його на всіх фізичних осіб (громадян України, іноземців, осіб без громадянства); рівність та заборона дискримінації; всесторонність – надання соціального забезпечення у всіх випадках настання соціального ризику; незменшуваність змісту та обсягу соціальних виплат та послуг при прийнятті нових законів; державна гарантованість; багатоканальність фінансового забезпечення; єдність та диференціація соціального забезпечення; обґрунтованість соціальними нормами; збереження прав в галузі соціального забезпечення; захист законних сподівань; юридична ясність; реальність прав; судовий захист права людини на соціальне забезпечення.

При цьому, необхідно звернути увагу, що перераховані принципи поділяються на змістовні та формальні. Перша категорія принципів стосується забезпечення змісту конкретних прав у сфері соціального забезпечення, друга категорія – додержання формальної сторони побудови юридичного механізму.

За формою нормативного закріплення принципи соціального забезпечення поділяють на:

- ті, що закріплені в Конституції України;
- ті, що закріплені в міжнародно-правових актах;
- ті, що закріплені в поточному законодавстві, зокрема у підзаконних нормативно-правових актах.

За змістом або залежно від функціонального призначення принципи поділяються на:

- соціально-правові (перевага загальнолюдських цінностей над інтересами окремих спільнот, єдність суспільних та особистих інтересів);
- спеціально-юридичні (узагальнюючі принципи формування та існування права як специфічного соціального явища).

Можливі й інші класифікації принципів права соціального забезпечення, але будь-яка із них є умовною.

Висновки. Наукою права соціального забезпечення накопичений досить значний масив галузевого правового знання, в тому числі й щодо поняття принципів права соціального забезпечення. При цьому весь цей масив потребує детального осмислення в рамках досліджень окремо взятих принципів. Проблематика принципів права соціального забезпечення у цілому знаходиться у стадії розробки і має потребу у подальшому поглибленому дослідженні. При цьому

[1] Карцхия, А.А. (1982). Основные принципы советского права социального обеспечения. *Вопросы социального обеспечения. Вып. 13,* Москва, 46-54.

[2] Болотіна, Н.Б., Чанишева, Г.І. (2000). *Трудове право України*: Підручник. Київ: Т-во «Знання», КОО, 41.

безперечною є необхідність і фактична можливість розповсюдження принципів соціального забезпечення на всі організаційно-правові форми соціального забезпечення і всі його види.

References:

1. Melnychuk, O.S. (1974). *Slovnyk inshomovnykh sliv* [The dictionary of foreign words]. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Dal, V.I. (1955). *Tolkovyy slovar zhivogo velikorusskogo yazyka* [Explanatory Dictionary of Russian language]. Vol. 3. Moscow: Gos. izd-vo inostr. i nats. Slov [in Russian].
3. Yavich, L.S. (1967). O printsipe nauchnosti v rabote sovetskogo gosudarstvennogo apparata [On the principle of scientific work in the Soviet state apparatus]. *Pravovedeniye [Jurisprudence], 2,* 64 [in Russian].
4. Ayzenberg, A.M., Vasilyev, A.M., Kotlyarevskiy, G.S. (1983). *Teoriya gosudarstva i prava.* [Theory of state and law]. *Vol. 2.* Moscow: Yurid. lit. 236. [in Russian].
5. Ronzhin, V.N. (1977). O ponyatii i sisteme printsipov sotsialisticheskogo prava [On the concept and principles of the system of socialist law]. *Vestnik MGU Ser. Pravo, 2(11)* [Bulletin of Moscow State University, Ser. law], 34 [in Russian].
6. Skakun, O.F. (2009). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law]. Kharkiv: Konsul [in Ukrainian].
7. Rabinovych, P.M. (1995). Osnovy zahalnoi teorii prava i derzhavy [Fundamentals of general theory of law and state: Tutorial]. *Vol. 3.* Kyiv: ISDO, 93 [in Ukrainian].
8. Vasilyev, A.M. (1975). O pravovykh ideyakh — printsipakh [On the legal ideas - principles]. *Sov. gosudarstvo i pravo [Soviet state and law]*, *3*, 12 [in Russian].
9. Shaykhatdinov, V.Sh. (1982). *Teoriya sotsialnogo obespecheniya* [Theory of Social Security]. Saratov. [in Russian].
10. Andreyev, V.S. (1967). Pravovyye problemy sotsialnogo obespecheniya v SSSR [Legal problems of Social Security in the USSR]. *Sov. gos. i pravo. [Soviet state and law], 2,* 34-37 [in Russian].
11. Kartskhiya, A.A. (1982). Osnovnyye printsipy sovetskogo prava sotsialnogo obespecheniya [The basic principles of the Soviet social security law]. *Voprosy sotsialnogo obespecheniya [Issues of social security]*, *Vol. 13,* 46-54. Moscow. [in Russian].
12. Egorov, A.N. (1984). *Osnovnyye printsipy sovetskogo prava sotsialnogo obespecheniya* [The basic principles of the Soviet social security law]. Moscow. [in Russian].
13. Bolotina, N.B. (2000). Pro pryntsypy suchasnoho prava sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy [About the principles of modern social security law in Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy ta prava. Zb. nauk. Prats [Actual problems of state and law. Collection of scientific papers]*, *Vol. 9.* Odesa;
14. Bolotina, N.B. (2000). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy: Robocha prohrama kursu* [Social Security Law of Ukraine: The working program of the course]. Odesa. [in Ukrainian].
15. Skurko, E.V. (2006). Pravovyye printsipy v pravovoy sisteme. sisteme prava i sisteme zakonodatelstva: teoriya i praktika [Legal principles in a legal system, system of law and system of legislation: Theory and Practice]. *Izvestiya vuzov. Pravovedeniye [Proceedings of the universities. Jurisprudence]*, *2,* 59-60 [in Russian].
16. Kolodii, A.M. (1998). *Pryntsypy prava Ukrainy* [The principles of law in Ukraine]. Kyiv: Yurynkom Inter.
17. Le Bon, Gustav (1997). *Psikhologiya sotsializma* [Psychology of socialism]. Kharkiv. [inUkrainian].
18. Bolotina, N.B., Chanysheva, H.I. (2000). *Trudove pravo Ukrainy: Pidruchnyk* [Labour law of Ukraine: Textbook]. Kyiv: T-vo «Znannia», KOO. [in Ukrainian].

Богдан Мохончук
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБОРЧОГО ОКРУГУ, ЯК КОМПЛЕКСНОГО ЕЛЕМЕНТУ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ

Bohdan Mokhonchuk
Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

CHARACTERISTIC OF THE ELECTORAL DISTRICT, AS A COMPLEX ELEMENT OF THE ELECTORAL SYSTEM

The electoral system takes important place in the structure of democracy. The upper level of democracy is built by the idea of people power. The electoral system as a lower level of democracy is aimed to implement this idea of people power. The most democratic countries in the world are trying to find a reasonable balance between mathematical fairness and political practicability in the process of establishing of the electoral system. However, this does not always succeed.

The effectiveness of the electoral system depends on the type of its own elements. One of them is electoral district. The article analyses an electoral district from the point of view of a district's magnitude, level and size. Demonstration of their effect on election results is accompanied by examples from electoral practice of different countries. Especially, the author focuses on history of the division of mandates between electoral districts (states) in the United States.

Key words: electoral system, elements of the electoral system, constituency, electoral district, district magnitude.

В сучасних умовах важко обмежити ті чи інші суспільні явища предметом вивчення однієї з існуючих наук. Не є виключеннями і виборча системи.

Щодо останньої, можна зустріти словосполучення В. М. Шаповала, який охарактеризував пов'язану сферу суспільних відносин «юридизованою політикою»[1]. Не применшуючи значення політологічної складової, на нашу думку, виборчу систему радше іменувати «юридично легалізованою політичною арифметикою». Адже без окремих рис вона не відрізняється від звичайного обчислювального механізму. Такими ознаками є:

- її загальна мета, яка відповідає аналогічній у інституту виборів – реалізації ідеї народовладдя в якомога більш повній формі;
- формою практичної реалізації такої мети для виборчої системи є формування представницьких органів (передача їм мандату довіри) шляхом артикуляції інтересів народу;
- три операнди виборчої системи – голоси, кандидати та мандати формуються політико-соціальними суб'єктами;
- відсутність ознак транзитивності в політичних вподобаннях виборців;
- елементи виборчої системи повинні бути пристосовані до умов держави конкретного історичного періоду;
- виборча система юридично легалізується і повинна відповідати нормам та принципам права.

Все інше стосується арифметичних методів розподілу мандатів між кандидатами відповідно до поданих голосів. По суті, конструювання виборчої системи – це процес вибору алгоритму обробки зазначених операнд в умовах тої чи іншої держави. Поглянувши на імена науковців, які формували базу таких методів обробки – Едуард Гаґенбах-Бішофф, Генрі Річмонд Друп, Томас Гейр, Віктор Д'Ондт, Андре Сен-Лагю та ін., можна констатувати, що більшість з них були відомими математиками.

[1] Шаповал, В.М. (2008). Проблема демократичності виборчої системи у контексті рішень конституційного суду України. *Вибори та демократія, (4),* 83.

Питання про те, які операції віднести до вказаного алгоритму і, відповідно, які з них можна вважати елементами виборчої системи не вирішено й до сьогодні. Звісно, існують окремі елементи, належність яких до складу виборчої системи є майже аксіоматичною. В цьому аспекті варто погодитись з Ю.Г. Барабашем, який узагальнює: «У науці прийнято виділяти такі три фактори, що впливають на зміст виборчої системи: «магнітуда округу», «виборча формула» та «структура бюлетеня»[1].

Проте окремі елементи, як наприклад розмір виборчого округу (не в сенсі магнітуди) – виглядають доволі дискусійними. І для визначення більш-менш повного переліку розглядуваних операцій необхідна їх відповідність критерію системності, на якому наголошує М.В. Афанасьєва, зазначаючи: «Виборча система представляє собою сукупність елементів, що взаємодіють між собою, у кожного елемента системи своє функціональне призначення і всі вони разом є достатніми та необхідними для досягнення цілі, що стоїть перед системою»[2].

Математично це означає, що вказані операції призводять до встановлення результатів голосування шляхом розподілу трьох операнд – голосів, кандидатів та мандатів. Тому елементом виборчої системи можна вважати будь-яку операцію, яка відповідає таким вимогам:

1. Необхідна для встановлення або безпосередньо впливає на результат голосування.
2. Здійснює це шляхом розподілу голосів між кандидатами відповідно до кількості мандатів.
3. Її встановлення є результатом дискреції законодавця відповідно до діючого законодавства.

Вони формують певний алгоритм, який можна оцінювати з точки зору сприяння тим чи іншим політичним силам, простоти обрахунку, зрозумілості для виборця, стратегічного голосування, ведення передвиборчої агітації тощо.

В даній роботі пропонуємо розглянути операцію, яка здійснює визначальний вплив на інші елементи виборчої системи – *структуру виборчого округу.*

Найбільш вагомою характеристикою останньої є *магнітуда*, оскільки вона покладена в основу поділу виборчих систем на такі види як мажоритарна та пропорційна. Саме від неї буде залежати подальший спосіб розподілу голосів.

На практиці магнітуда округів може мати безліч варіацій – від розподілу всіх мандатів в межах загальнодержавного округу до створення округів під кожен мандат (в межах паралельної системи в Україні реалізовано обидва варіанти на парламентських виборах). Щодо країн Європейського Союзу експерти лабораторії законодавчих ініціатив зазначають, що у більшості з них депутати парламенту (нижніх палат) обираються в декількох багатомандатних виборчих округах, і лише у Словаччині та Нідерландах вибори проводяться у загальнодержавному багатомандатному окрузі[3].

Застосування одно- чи багатомандатних округів призводить до різної пропорційності голосування, кількості «втрачених» голосів, складності підрахунку, простоти сприйняття, персоніфікації виборів тощо. Не має сенсу перераховувати всі можливі варіанти магнітуди, оскільки математично розподіляти в окрузі можна будь-яку кількість мандатів. Інша справа, що це здійснюватиме визначальний вплив на характер виборчої системи та її елементів загалом.

Однак сьогодні варто говорити не лише про магнітуду, а й про різні *рівні виборчих округів*. Саме ця характеристика дозволяє проводити операції одночасно на рівні загальнодержавних та регіональних округів (як у змішаних системах Німеччини і Нової Зеландії), використовувати інститут «вирівнювальних» мандатів (Данія, Ісландія, Швеція, Норвегія). Досвід використання декількох рівнів округів повинен бути особливо цікавим для України, яка на шляху свого становлення вже черговий раз не може відійти від традицій «чистого» мажоритарного або пропорційного (з закритими списками) розподілу голосів. В будь-якому випадку таку рису виборчого округу можна вважати елементом виборчої системи.

Ще одна ознака – *розмір виборчого округу*, є найбільш дискусійної з точки зору її приналежності до елементного складу виборчої системи. Так, Ю.Б. Ключковський вважає що така категорія має значення при вивченні територіальної організації виборів й означає кількість виборців,

[1] Герасіна, Л.М., Погрібна, В.Л., Поліщук, І.О. та ін. (2015). *Політологічний енциклопедичний словник*. Харків: Право, 83.

[2] Афанасьєва, М.В. (2015). *Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення:* дис. докт. юр. наук. Одеса, 189.

[3] Безп'ятчук, Ж., Євгеньєва, А., Ковриженко, Д., Чебаненко, О., Шаповалова, К. (2006) *Вибори в Європейському Союзі*. Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив, 40.

які уповноважені голосувати у цьому окрузі. Вчений підкреслює, що цей показник ураховується при дослідженні виборчих систем, однак не має визначального значення для класифікації системи[1].

Дійсно, якщо дивитись з точки зору впливу на результат голосування то в одному випадку поділ країни на округи може бути лише елементом територіальної організації виборів, з іншого – джерелом значного маніпулятивного впливу.

Однак перш за все варто визначитись з розумінням категорії розмір виборчого округу. Для цього пропонуємо звернутись до визначень українських вчених з виборчого права – Ю.Б. Ключковського та Ю.Р. Шведи. Адже перший вважає, що розмір виборчого округу означає кількість виборців, які уповноважені голосувати у цьому окрузі[2], другий зауважує – це термін, який використовують для позначення меж виборчих округів[3]. На нашу думку обидва розуміння вказаної категорії вірні і позначають частини складного поняття. Водночас до уваги варто брати їх вплив за різних способів розподілу округів.

Чисельність виборчого округу. Актуальність питання кількісного поділу округів підтверджується доволі символічним фактом історії США, де перше Президентське вето (та єдине за 2 строки перебування Джорджа Вашингтона на посаді Президента США), застосоване 5 квітня 1792 року, стосувалося біллю Конгресу під назвою «Акт для пропорційного розподілу представників між штатами відповідно до першого перерахунку» («An Act for an apportionment of Representatives among the several States according to the first enumeration»). Вказаний акт передбачав застосування так званого «методу Гамільтона» для розподілу мандатів Палати представників між кожним штатом, який визвав різке розходження думок в найближчих соратників Вашингтона – Емунда Рендольфа, Томаса Джефферсона, Александра Гамільтона та Генрі Нокса[4].

Суть методу полягає у вирішенні основної проблеми стандартної (називають також «квота Хейра», «природна квота»[5]) квоти (загальна кількість населення або, у випадку застосування для розподілу голосів в пропорційних системах, голосів, розділена на кількість мандатів) – розподілу залишків від цілих чисел після її застосування. Гамільтон запропонував вирішити цю проблему наступним чином: нерозподілені мандати після застосування стандартної квоти надавати по одному тим штатам, дробові залишки яких найбільші.

На практиці застосування вказаного методу можна зобразити, взявши за основу приклад описаний в книзі по дискретним математичним моделям. Однак ми підлаштуємо його для нашого дослідження змінивши назви коледжів на штати та перерозподіливши склад кожного штату без зміни загальної кількості населення – 3200 осіб (з метою демонстрації різних наслідків застосування «методів Гамільтона та Джефферсона»)[6].

Отже, припустимо, що необхідно розподілити 16 мандатів між 3 штатами. Населення штату «А» складає 739, «Б» – 1341, «В» – 1120 осіб. Визначаємо стандартну квоту шляхом ділення загальної кількості населення на кількість мандатів – 3200 / 16 = 200. Далі розподіляємо мандати за цілими та по одному за найбільшими дробовими частинами для кожного штату:

Штат	Стандартна квота	Мандатів за цілими частинами	Дробові залишки	Мандатів за найбільшими залишками	Мандатів кожному штату
А	739/200≈3.69	3	**0,69**	1	4
Б	1341/200≈6.7	6	**0.7**	1	7
В	1120/200≈5.6	5	0.6	0	5
Всього мандатів		14		2	16

[1] Ключковський, Ю.Б. (2011). *Виборчі системи та українське виборче законодавство.* Київ: Час друку, 21.
[2] Ключковський, Ю.Б. (2011). *Виборчі системи та українське виборче законодавство.* Київ: Час друку, 21.
[3] Шведа, Ю.Р. (2010). *Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні.* Львів: *Накладом автора, 255.*
[4] George Washington and Apportionment, the first Presidential Veto. *Penn State Personal Web Server*. <http://www.personal.psu.edu/pls5/WashingtonVeto.html> (2016, листопад, 17).
[5] Афанасьєва, М.В. (2015). *Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення:* дис. докт. юр. наук. Одеса, 214.
[6] Рубчинский, А.А. (2014). *Дискретные математические модели. Начальные понятия и стандартные задачи: учебное пособи*е. Москва: Директ-Медиа, 215.

Як результат за даним методом штат «А» отримає 4, «Б» – 7, «В» – 5 мандатів.

Окремі теоретики стверджують, що вето президента США було зумовлено «програшним» становищем Вірджинії – рідного штату Вашингтона, який отримував 20 місць при стандартній квоті 20.158. Водночас «метод Джефферсона», теж уродженця Вірджинії, який, як наслідок, і був прийнятий, надавав їхньому рідному штату 21[1]. Проблема також ускладнювалась конституційною вимогою щодо наявності не більш ніж одного представника на 30 тис. населення. Адже згаданий законопроект призводив до її недодержання у 8 штатах[2].

Не применшуючи історичної значимості вказаних фактів, для нашого дослідження важливим є аналіз можливих способів кількісного розподілу розмірів виборчих округів. Суть «методу Гамільтона» (або «методу найбільших остач») була описана вище.

Щодо назви «методу Джефферсона» можна спостерігати певну плутанину, оскільки у науковій літературі його називають аналогом методу, який іменований в честь іншого видатного дослідника – бельгійського математика та юриста Віктора Д'Ондта[3]. Дійсно, результат застосування зазначених методів призводить до однакових наслідків. Однак, задля математичної точності варто зауважити, що вони відрізняються як за математичним способом їх застосування, так і за операндами, для розподілу яких вони були призначені.

«Метод Д'Ондта» (із-за відмінностей правопису зустрічається назва «д'Ондта», яка більш властива нідерландській мові) був запропонований у 1878 році для розподілу парламентських мандатів в межах пропорційної виборчої системи[4]. Математично його можна відобразити за допомогою формули V/s+1, де V – кількість голосів, отримана партією, s – порядковий номер мандату, який розподіляється, починаючи з 0. Мандати розподіляються почергово між партіями з найбільшим результатом від ділення – до вичерпання мандатів. Загалом це виглядає як застосування послідовності дільників 1, 2, 3 і т.д. до вичерпання порядкових чисел всіх мандатів[5]. Результат застосування буде аналогічний «методу Джефферсона».

Така схожість дозволяє сформулювати наступні тези:

- Для алгоритму розподілу виборчої системи тип операнд не має значення – математично не важливо, розподіляємо ми мандати між голосами, поданими за партії чи між жителями окремих штатів.
- Математичні закони дозволяють змінювати порядок або різновид операцій зі збереженням результату, на кшталт елементарних правил «від перестановки доданків сума не змінюється». Це уможливлює створення методів, які математично відрізняються настільки, наскільки й зміна порядку слів у реченні. До таких можна віднести «метод Німаєра», німецького професора математики, який змінив стандартну «квоту Хейра» наступним чином: кількість отриманих мандатів (s1) дорівнює чисельності голосів (нехай v1 = 2000), поданих за партію, помножених на загальну кількість мандатів (нехай S = 5) та поділених на суму всіх голосів (нехай V = 10000)[6]. Отримуємо операцію 2000*5/10000 = 1. В той же час «квота Хейра» виглядала б за однакових умов так: v1/(V/S) = s1, тобто 2000/(10000/5) = 1.

Власне метод «Джефферсона» полягає у пошуку так званого модифікованого дільника, який дозволяв би шляхом заокруглення дробових часток до меншого числа розподілити всі мандати. Здійснимо розподіл на основі модифікованого дільника, який нижче від стандартної квоти – 200, шляхом застосування довільних чисел 195, 185 і т.д., поки не зможемо розподілити всі мандати.

[1] Клима, Р.Э., Ходж, Дж.К. (2007). *Математика выборов: Перевод с английского.* Москва: МЦНМО, 200.

[2] George Washington and Apportionment, the first Presidential Veto. *Penn State Personal Web Server*. <http://www.personal.psu.edu/pls5/WashingtonVeto.html> (2016, листопад, 17).

[3] Афанасьєва, М.В. (2015). *Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення:* дис. докт. юр. наук. Одеса, 214.

[4] O'Leary, B., Jorgen, I., Grofman (2005). B. Divisor Methods for Sequential Portfolio Allocation in Multi-Party Executive Bodies: Evidence from Northern Ireland and Denmark. *Jorgen American journal of Political Science, 49(1),* 199.

[5] O'Leary, B., Jorgen, I., Grofman. (2005). B. Divisor Methods for Sequential Portfolio Allocation in Multi-Party Executive Bodies: Evidence from Northern Ireland and Denmark. *Jorgen American journal of Political Science, 49(1),* 199-200.

[6] Verfahren nach Hare/Niemeyer. *Deutscher Bundestag Webseite.* <https://web.archive.org/web/20140127052103/http://www.bundestag.de/bundestag/ausschuesse17/azur/azur_2.html> (2016, листопад, 17).

Використовуватимемо ті ж самі дані, які були застосовані для «методу Гамільтона» вище:

Штат	А	Б	В	Модифікований дільник
Кількість населення	739	1341	1120	
Модифікована квота	739/195≈3.78	1341/195≈6.87	1120/195≈5.74	195
Округлена квота	4	6	5	15
Модифікована квота	739/185≈3.99	1341/185≈7.24	1120/185≈6.05	**185**
Округлена квота	3	7	6	**16**

Отже модифікований дільник 185 дозволяє розподілити всі 16 мандатів таким чином: штат «А» отримує 3, «Б» – 7, «В» – 6 мандатів.

Неозброєним оком можна побачити відмінність у результатах застосування двох способів розподілу при однаковій кількості населення – у випадку застосування «методу Гамільтона» більше мандатів отримає штат «А», якщо ж використати «метод Джефферсона», то на 1 мандат більше отримає штат «В». Варто також констатувати, що обрахунки за «методом Джефферсона» є дещо складнішими.

Питання диспропорційності не нове та властиве системам розподілу мандатів як між партіями (кандидатами), так і між виборчими округами. Однак причини цього в обох системах зумовлені різними факторами. Хоча окремі науковці й зазначають про узгодженість «теореми Ерроу» і «теореми Гіббарда–Саттерсвайта» з «теоремою Янга–Балінського»[1], все-таки перші дві лежать в площині ординалістської теорії корисності й стосуються в більшій мірі процесу голосування, як колективного вибору. Остання не позбавлена критики (яка присутня, наприклад, в роботі «Можливість соціального вибору» Лауреата Нобелівської премії з економіки Амартія Сена[2]). Проте формулювання про відсутність диктатора, незалежність від сторонніх альтернатив, ефективність по Парето («теорема Ерроу»), а тим більше про сприятливість до стратегічного голосування («теорема Гіббарда–Саттерсвайта») важко застосувати для кількісного поділу округів, оскільки тут мова йде не про обрання переможця серед набору альтернатив, а про максимально пропорційний та справедливий розподіл мандатів.

Зазначені нами методи знаходяться по різні сторони математичних правил розподілу – квоти та дільників. Антагонізм вказаних категорій якраз і підтверджує «теорема Янга–Балінського». Балінський та Янг довели, що не може існувати система представництва, яка розподіляє мандати відповідно до принципу пропорційності[3]. Проблема криється в неможливості одночасного виконання «правила квот» та уникнення можливості появи так званих парадоксів.

Суть методів квот (який і використовується на першому етапі розподілу «методу Гамільтона») загалом полягає у визначенні деякої змінної – «квоти». Як зазначає Ю.Б. Ключковський, історія знає приклади фіксованої квоти, яка застосовувалась для розподілу мандатів в Німеччині за часів Веймарської республіки[4]. Дійсно, так звана фіксована або «квота Джаргон-Гілпін» («Gergonne-Gilpin») у 1919 була встановлена на рівні 60000 голосів за 1 мандат[5]. Логічно, що це призводило до змінного складу парламенту, а спрогнозувати чисельність представницького органу було ще важче ніж за умови використання надлишкових мандатів. Крім того, при різних варіаціях магнітуди округу кількість втрачених голосів могла значно зрости.

Тому сьогодні квота це як правило змінна (Q), яка визначається шляхом ділення кількості голосів або виборців (V) на загальну кількість мандатів (S) з додатковими операціями. Наприклад:

- «квота Хейра»: Q = V/S;
- «квота Гагенбаха-Бішоффа»: Q = V/(S+1);

[1] Авксентьєв, А.О. (2016). Диспропорційність як основна патологія виборчих систем: український контекст. *Гілея: науковий вісник, (104),* 211.
[2] Amartya, S. (1999). The Possibility of Social Choice. *The American Economic Review, 3(3),* 349–378.
[3] Мазуров, В.Д. (2014). Когда коллективные решения не согласуются с логикой. *Эпистемы: сборник научных статей, (9),* 54.
[4] Ключковський, Ю.Б. (2011). *Виборчі системи та українське виборче законодавство.* Київ: Час друку, 57.
[5] Colomer, M.J. (2004). *Handbook of Electoral System Choice*. London: Palgrave-Macmillan, 45.

- «квота Друпа»: Q = (V/(S+1))+1 [5, C. 58-59];
- «нормальна імперська квота»: Q = V/(S+2);
- «посилена імперська квота»: Q = V/(S+3)[1].

Після цього кількість голосів отриманих кожною партією ділиться на квоту, формуючи певне число. «Правило квоти» буде виконано тоді, коли округ (кандидат) отримує кількість мандатів не меншу і не більшу ніж ціле число після заокруглення квоти в один чи інший бік.

Проблема невиконання зазначеного правила постала у США у 1822 та 1832 роках, коли відповідно до «методу Джефферсона» Нью-Йорк отримав 40 мандатів, хоча його стандартна квота дорівнювала лише 38,59. В 1822 на цей недолік не було відреаговано, однак у 1832 Даніель Вебстер назвав його неконституційним та, разом з Квінсі Адамсом, запропонував два нових методи.

«Метод Адамса» був по суті дзеркальним відображенням «методу Джефферсона», оскільки змінював лише правила заокруглень до більшого числа (тому перший був більш сприятливим для менших штатів, другий – для більших). В свою чергу «Метод Вебстера» теж змінював лише правила заокруглень, проте за основу бралось середнє арифметичне. Тобто, якщо дробова частина рівна або більша від 0.5 – заокруглення відбувається в сторону більшого числа, якщо менша – меншого. Хоча цей метод і ускладнює можливість порушення «правила квоти», проте повністю не виключає його. Внаслідок цього у 1852 році Конгрес прийняв закон, який визначав заветований раніше «метод Гамільтона» офіційним для розподілу місць у парламенті[2].

Повертаючись до «методу Гамільтона» необхідно вказати на таку його математичну особливість, як неоднакове заокруглення дробових часток. Якщо подивитись на приведений вище приклад, можна помітити, що правило заокруглення явно не відповідає середньому арифметичному – залишок 3.69 та 6.7 округлюються до 4 та 7, а 5.6 – до 5, хоча дробові частки всіх трьох вище 0.5. Однакове (з точки зору тих чи інших математичних правил) заокруглення при цьому методі може бути тільки випадковим, оскільки беруться до уваги лише найбільші частки та кількість нерозподілених мандатів. Така неузгодженість на практиці була відображена у трьох парадоксах, які, на перший погляд, суперечать здоровому глузду. Серед них:

1. «Парадокс Алабами». У 19 столітті число членів в Палаті представників збільшувалось кожну декаду для включення нових штатів та внаслідок зростаючої кількості населення. Після перепису 1880 року, головний писар Управління перепису К.В. Сітон (C.W. Seaton) у листі до Конгресу заявив: «Під час обчислення я зустрів так званий парадокс Алабами, де вказаному штату було виділено 8 представників за умови розподілу 299 мандатів, однак при розподілі 300 мандатів – лише 7. Такий результат є для мене переконливим доказом того, що процес розподілу є дефектним»[3].
2. «Парадокс населення» полягає у тому, що у разі, коли у двох штатах відбувається збільшення кількості населення (але з різною швидкістю), невеликий штат зі швидким приростом може втратити місце у представницькому органі на користь великого штату з повільним ростом кількості населення. Парадокс виникає за результатами округлення при розподілі місць[4].
3. «Парадокс нового штату» означає, що додавання нового штату з відповідною кількістю місць в Палаті представників іноді призводить до перерозподілу місць серед інших штатів. Вперше він був відкритий в 1907 р., коли до США приєднався новий, 46 штат Оклахома[5].

Таким чином автори «теореми Янга–Балінського» визначили, що вільними від парадоксів є тільки методи дільників, натомість ще до їхнього дослідження було відомо, що будь-який метод дільників може порушувати «правило квоти». Тому необхідно визначити, що важливіше: забезпечити пропорційність чи позбавити систему від можливих непередбачених парадоксів[6]?

Сьогодні в США використовується «метод Хантінгтона-Хілла», який є також методом

[1] Алескеров, Ф.Т. (2003). *Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента.* Москва: ГУ ВШЭ, 5.
[2] Клима Р.Э., Ходж, Дж.К. (2007). *Математика выборов: Перевод с английского.* Москва: МЦНМО, 206-209.
[3] Peyton, H.Y. (1994). *Equity in theory and practice.* Princeton: Princeton University Press, 50.
[4] Афанасьєва, М.В. (2015). *Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення:* дис. докт. юр. наук. Одеса. 214.
[5] Гаспарян, М.В. (2012). Теоретические проблемы подбора процедуры голосования. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, 24(4),* 271.
[6] Афанасьєва, М.В. (2015). *Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення:* дис. докт. юр. наук. Одеса. 214.

дільників, однак межею заокруглення є, так зване, середнє геометричне. Останнє обраховується за формулою D = $\sqrt{n(n+1)}$, де «n» – ціла частка числа, яке необхідно заокруглити. Наприклад, число 8,49 за «методом Вебстера» заокруглюється до 8, оскільки воно менше від 8,5. Проте, середнє геометричне за таких умов становить $\sqrt{8(8+1)} \approx 8{,}48$, а тому округлення відбуватиметься до 9.

Крім того, існує метод, запропонований професором астрономії та математики Джеймсом Діном, який відрізняється від попереднього використанням середнього гармонійного – результат від поділу двох чисел на їхнє середнє значення[1]. Проте, як і «метод Адамса», в США він не використовувався.

Питання способу розподілу мандатів у Палаті представників – це незакінчений відрізок історії США, що супроводжувався створенням спеціальних структур в рамках Національної академії наук, судовими спорами[2], порушенням конституції, публічними дебатами та президентським вето. «Метод Хантінгтона-Хілла» який використовується сьогодні, як і «метод Вебстера», є прийнятними рішеннями які часто дають однаковий результат. Проте математично, вони так само як і інші методи дільників не гарантують обов'язкового виконання «правила квоти».

Межі виборчого округу. У випадку, коли виборчі округи не прив'язані настільки жорстко до територіальних одиниць, вимога їх розподілу може бути обмежена допустимим відсотковим відхиленням кількісного складу населення або іншими умовами. Адже теоретично, в тих же США виходячи з даних перепису населення, можна було б визначити стандартну квоту та поділити територію на відповідну кількість округів. І тут на перший план виходить інша складова розміру виборчого округу – його межі.

Кодекс належної практики у виборчих справах щодо принципу рівності голосів надає наступні рекомендації:

- Справедливий і чіткий розподіл місць між виборчими округами на підставі одного з наступних критеріїв: чисельність населення даного округу, чисельність громадян, що в ньому проживають (включно з неповнолітніми), чисельність зареєстрованих виборців і, можливо, чисельність фактично голосуючих жителів. Можна передбачити відповідне поєднання цих критеріїв розподілу (2.2.II);
- Можуть бути взяті до уваги географічний критерій та межі адміністративного поділу чи, навіть, історичні границі (2.2.III);
- Максимально припустиме відхилення від норми не має перевищувати 10 відсотків, але в жодному разі не може перевищувати 15 відсотків, за винятком особливих обставин (захист інтересів компактно розселеної меншини, адміністративна одиниця з низькою густотою населення) (2.2.IV);

Звісно, існують країни які допускають досить значні відхилення чисельності населення. Наприклад, в Німеччини ця цифра досягає 25%, хоча лише у випадку відхилення більш ніж на 33% існує вимога перерозподілу кордонів виборчих округів[3]. Однак різниця у територіальному та чисельному розподілі виборчих округів може бути зумовлена різноманітними факторами, серед яких:

- Історичні. Едускунта, парламент Фінляндії, складається з 200 депутатів, 199 з яких обираються по пропорційній системі. Однак, 1 депутат від Аландських островів вибирається по мажоритарній виборчій системі[4]. Надаючи одне місце Аландському архіпелагу незалежно від кількості його населення, Фінляндія гарантувала представництво території, яка належала Швеції.
- Демографічні. Демографічний дисбаланс Іспанії зумовив розподіл 350 місць в Конгресі так, щоб кожна провінція мала по 2 постійних місця, а інші мандати розподілялись залежно від

[1] Caulfield, J.M. Apportioning Representatives in the United States Congress - Dean's Method of Apportionment. *Mathematical Association of America.* <http://www.maa.org/press/periodicals/convergence/apportioning-representatives-in-the-united-states-congress-deans-method-of-apportionment> (2016, листопад, 17).
[2] Casselman, B. Apportionment: The History of Apportionment in America. *American Mathematical Society.* <http://www.ams.org/samplings/feature-column/fcarc-apportion2> (2016, листопад, 17).
[3] Галль, К. Немецкое и украинское законодательство о парламентских выборах. *Studydoc*. <http://studydoc.ru/doc/2209235/nemeckoe-i-ukrainskoe-zakonodatel._stvo-o> (2016, листопад, 17).
[4] Орлов, А.Г., Лафитский, В.И., Ракитская, И.А., Кузнецова, Т.О. (2009). *Современные избирательные системы. Вып. 3: Испания, США, Финляндия, Япония*. Москва: РЦОИТ, 304.

чисельності населення[1].

• Етнічні. У Сінгапурі, відповідно до Конституційної поправки 1988 року, створюються виборчі округи для представників національних меншин[2].

• Географічні. В Норвегії діє особлива процедура розподілу окружних мандатів (це 150 місць від загального складу Стортингу в 169 депутатів). Спочатку підсумовується кількість жителів відповідної провінції і розмір території в квадратних кілометрах, потім ця цифра множиться на 1.8, формуючи так звану розподільну квоту. Після цього розподільні квоти діляться на ряд непарних чисел (1, 3, 5, 7 і т.д.), і мандати дістаються округам з найбільшим залишком[3]. Не вдаючись до детального аналізу зазначеної процедури показовим є те, що в Норвегії для визначення магнітуди «значимість» одного жителя прирівняна до одного квадратного кілометра території.

• Адміністративно-територіальні. Кордони виборчих округів Японії не можуть перетинати кордони префектур, а також повинні враховуватись географічні та транспортні особливості місцевості[4].

Задля справедливості варто відзначити, що вплив чисельного відхилення населеності виборчих округів на «рівність голосу» у Німеччині зменшується застосуванням змішаної системи під час виборів до Бундестагу, де виборець голосує по загальнодержавному та, окремо, по мажоритарному округу. Проблема «рівності голосу» тут здебільшого зумовлена існуванням так званих «надлишкових мандатів»[5].

Звісно, увага до проблеми розподілу кордонів виборчих округів найбільше загострилась після того, як губернатор США Джеррі у 1842 р. «покраяв» свій штат Массачусетс на округи так, що їх межі нагадували контур саламандри (звідси і назва терміну: джеррі + (сала) мандер), аби сприяти перемозі своєї партії. Пізніше, джеррімендерінг набув широкого поширення в США, а також застосовувався у Франції, Північній Ірландії[6]. Правило такої маніпуляції дуже просте – розділити територію, де підтримують конкуруючу політичну силу, на якомога більшу кількість округів. Завдяки цьому, на жодному з них конкурент не зможе отримати переваги.

Джеррімендерінг стає складнішим при більших магнітудах та чисельності округів. Однак для одномандатних округів мажоритарної системи відносної більшості, при вдалих соціологічних оцінках, «сприятлива» нарізка округів може відігравати визначальну роль.

Висновки

Як бачимо, зміна розміру виборчого округу може серйозно впливати на результат голосування. Експерти підкреслюються, що такі маніпуляції можуть бути активними, якщо розподіл відразу призводить до диспропорцій, або пасивними – якщо виборчі округи не переглядаються протягом тривалого часу[7]. Останнє може бути зумовлено ростом або міграцією населення.

Звісно, у випадку використання одного загальнодержавного виборчого округу будь-який інший поділ буде відігравати роль лише в аспекті територіальної організації виборів – формування дільниць, зручності голосування, доступності, простоти підрахунку, захищеності тощо. Однак зі зменшенням магнітуди питання чисельності та меж виборчих округів буде все гострішим, оскільки виборчі формули та інші особливості їх розподілу дозволяють впливати на результат голосування. Останнє часто є результатом дискреції законодавця.

Тому можемо з впевненістю стверджувати – виборчий округ є комплексним елементом виборчої системи, який можна характеризувати з точки зору магнітуди, рівня та розміру.

---

[1] Álvarez-Rivera, M. Election Resources on the Internet: Elections to the Spanish Congress of Deputies. *Election Resources on the Internet*. <http://electionresources.org/es/index_en.html#ASPECTS> (2016, листопад, 17).

[2] Луцишин, Г.І. (2011). Політизація етнічності*:* консолідація *чи* деконсолідація нації*? Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв, (2),* 187.

[3] The main features of the Norwegian electoral system. *Election Portal: valg.no*. <https://www.regjeringen.no/en/portal/election-portal/the-norwegian-electoral-system/id456636/#5> (2016, листопад, 17).

[4] Орлов, А.Г., Лафитский, В.И., Ракитская, И.А., Кузнецова, Т.О. (2009). *Современные избирательные системы. Вып. 3: Испания, США, Финляндия, Япония*. Москва: РЦОИТ, 375.

[5] Галль, К. Немецкое и украинское законодательство о парламентских выборах. Studydoc. <http://studydoc.ru/doc/2209235/nemeckoe-i-ukrainskoe-zakonodatel._stvo-o> (2016, листопад, 17).

[6] Шведа, Ю.Р. (2010). *Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні.* Львів: Накладом автора*,* 112.

[7] *Electoral law* (2008). Strasbourg: Council of Europe Publishing, 65.

References:

1. Afanas'yeva, M.V. (2015). *Vyborcha inzheneriya v Ukrayini: teoretyko-metodolohichni zasady ta konstytutsiyno-pravove zabezpechennya*: dys. dokt. yuryd. nauk [Election engineering in Ukraine: theoretical, methodological and constitutional-legal support: Thesis for ScD degree in law]. Odesa. [in Ukrainian].
2. Aleskerov, F.T. (2003). *Sistemy proportsional'nogo predstavitel'stva i indeksy predstavitel'nosti parlamenta* [The system of proportional representation and indexes of the representativeness of Parliament]. Moscow: GU VShE. [in Russian].
3. Álvarez-Rivera, M. Election Resources on the Internet: Elections to the Spanish Congress of Deputies. *Election Resources on the Internet*. <http://electionresources.org/es/index_en.html#ASPECTS> (2016, November, 17). [in English].
4. Amartya, S. (1999). The Possibility of Social Choice. *The American Economic Review,* 3(3), 349–378. [in English].
5. Avksent'yev, A.O. (2016). Dysproportsiynist' yak osnovna patolohiya vyborchykh system: ukrayins'kyy kontekst [Disproportionality as the main pathology of electoral systems: the Ukrainian context]. *Hileya: naukovyy visnyk* [Gilea: Research Journal], (*104),* 210-215. [in Ukrainian].
6. Bezp'yatchuk, Zh., Yevhen'yeva, A., Kovryzhenko, D., Chebanenko, O., Shapovalova, K. (2006). *Vybory v Yevropeys'komu Soyuzi* [Elections in the European Union]. Kyiv: Laboratoriya zakonodavchykh initsiatyv [Laboratory for Legislative Initiatives]. [in Ukrainian].
7. Casselman B. Apportionment: The History of Apportionment in America. *American Mathematical Society.* <http://www.ams.org/samplings/feature-column/fcarc-apportion2> (2016, November, 17). [in English].
8. Caulfield, J.M. Apportioning Representatives in the United States Congress - Dean's Method of Apportionment. *Mathematical Association of America.* <http://www.maa.org/press/periodicals/convergence/apportioning-representatives-in-the-united-states-congress-deans-method-of-apportionment> (2016, November, 17). [in English].
9. Colomer, M.J. (2004). *Handbook of Electoral System Choice*. London, England: Palgrave-Macmillan. [in English].
10. *Electoral law* (2008). Strasbourg, France: Council of Europe Publishing. [in English].
11. Gall', K. Nemetskoe i ukrainskoe zakonodatel'stvo o parlamentskikh vyborakh [German and Ukrainian parliamentary election legislation]. *Studydoc*. <http://studydoc.ru/doc/2209235/nemeckoe-i-ukrainskoe-zakonodatel._stvo-o> (2016, lystopad, 17). [in Russian].
12. Gasparyan, M.V. (2012). Teoreticheskie problemy pidbora protsedury golosovaniya [Theoretical problems of the selection of the voting procedure]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsional'nogo universiteta im. V.I. Vernadskogo* [Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida national University], *24(4),* 268–275. [in Russian].
13. George Washington and Apportionment, the first Presidential Veto. *Penn State Personal Web Server*. <http://www.personal.psu.edu/pls5/WashingtonVeto.html> (2016, November, 17). [in English].
14. Herasina, L.M., Pohribna, V.L., Polishchuk, I.O. ta in. (2015). *Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk* [Politological encyclopedic dictionary]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
15. Klima, R.E., Khodzh, Dzh.K. (2007). *Matematika vyborov: Perevod s angliyskogo* [The mathematics of elections: Translation from English.]. Moscow: MTsNMO. [in Russian].
16. Klyuchkovs'kyy, Yu.B. (2011). *Vyborchi systemy ta ukrayins'ke vyborche zakonodavstvo* [The electoral systems and Ukrainian electoral legislation]. Kyiv: Chas druku. [in Ukrainian].
17. Lutsyshyn, H.I. (2011). Polityzatsiya etnichnosti: konsolidatsiya chy dekonsolidatsiya natsiyi? [The politicization of ethnicity: consolidation or deconsolidate of nation?]. *Visnyk Derzhavnoyi akademiyi kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstv* [Bulletin of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts], *(2),* 184–187. [in Ukrainian].
18. Mazurov, V.D. (2014). Kogda kollektivnye resheniya ne soglasuyutsya s logikoy [When collective decisions are not consistent with logic]. *Epistemy: sbornik nauchnykh statey* [Episteme: collection of scientific articles], *(9),* 52-57. [in Russian].
19. O'Leary, B., Jorgen, I., Grofman. (2005). B. Divisor Methods for Sequential Portfolio Allocation in Multi-Party Executive Bodies: Evidence from Northern Ireland and Denmark. *American journal of Political Science, 49(1),* 198-211. [in English].
20. Orlov, A.G., Lafitskiy, V.I., Rakitskaya, I.A., Kuznetsova, T.O. (2009). *Sovremennye izbiratel'nye sistemy. Vyp. 3: Ispaniya, SShA, Finlyandiya, Yaponiya* [Modern electoral system. Vol. 3: Spain, USA, Finland, Japan]. Moscow: RTsOIT. [in Russian].
21. Peyton, H. Y. (1994). *Equity in theory and practice.* USA, Princeton: Princeton University Press. [in English].
22. Rubchinskiy, A.A. (2014). *Diskretnye matematicheskie modeli. Nachal'nye ponyatiya i standartnye zadachi: uchebnoe posobie* [Discrete mathematical models. Initial concepts and common tasks: textbook.]. Moscow: Direkt-Media. [in Russian].
23. Shapoval, V.M. (2008). Problema demokratychnosti vyborchoyi systemy u konteksti rishen' konstytutsiynoho sudu Ukrayiny [The problem of democratic electoral system in the context of decisions of the Constitutional Court of Ukraine]. *Vybory ta demokratiya* [Elections and democracy], *(4),* 82-84. [in Ukrainian].
24. Shveda, Yu. R. (2010). *Vybory ta vyborchi systemy. Yevropeys'ki standarty ta dosvid dlya utverdzhennya demokratiyi v Ukrayini [Elections and electoral systems. European standards and experience for introduction of democracy in Ukraine*]. Lviv: Nakladom avtora. [in Ukrainian].
25. The main features of the Norwegian electoral system. *Election Portal: valg.no*. <https://www.regjeringen.no/en/portal/election-portal/the-norwegian-electoral-system/id456636/#5> (2016, November, 17). [in English].
26. Verfahren nach Hare/Niemeyer. *Deutscher Bundestag Webseite.* <https://web.archive.org/web/20140127052103/http://www.bundestag.de/bundestag/ ausschuesse17/azur/azur_2.html> (2016, November, 17). [in German].

Ірина Городецька, к.ю.н.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Україна

КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ НОРМ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ, ВИКОРИСТАННЯ І ВІДТВОРЕННЯ ТВАРИННОГО СВІТУ

Iryna Horodetska, PhD in Law
Mykola Gogol Nizhyn State University, Ukraine

CLASSIFICATION OF ADMINISTRATIVE-LEGAL NORMS, REGULATING PUBLIC RELATIONS IN THE AREA OF PROTECTION, USE AND REPRODUCTION OF ANIMAL WORLD

The article presents the classification of administrative-legal norms which regulate public relations in the area of protection, use and reproduction of animal world, according to the following criteria: depending on the purpose of administrative-legal regulation in the area of protection, use and reproduction of animal world; by the addressee of requirements; by functional purpose; by prescription form; by action limits; by completeness of commands; by legal effect. Thus, the use of the first classification criterion contributes to understanding the place and role of these norms in a mechanism of administrative-legal regulation in the area of protection, use and reproduction of animal world; the use of other criteria can reveal their function and interrelationship.

Key words: administrative-legal norms, classification, mechanism of administrative-legal regulation, public relations in the area of protection, use and reproduction of animal world.

Стрімкі трансформаційні перетворення, що відбуваються на сучасному етапі розвитку України як демократичної, правової держави, у значній мірі пов'язані з процесами європейської та євроатлантичної інтеграції. В умовах поглиблення екологічної кризи одним із пріоритетних завдань, що стоїть перед усією світовою спільнотою, у тому числі Україною, є охорона навколишнього природного середовища, невід'ємним компонентом якого є тваринний світ. Регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, збереження та поліпшення середовища існування диких тварин, забезпечення умов збереження всього видового і популяційного різноманіття тварин – головні завдання законодавства України у розглядуваній галузі[1]. Досягнення та реалізація таких завдань (цілей) можлива лише за умови ефективного функціонування механізму правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, у тому числі, адміністративно-правового. Ключовим елементом останнього є адміністративно-правові норми, які, виконуючи свої регулятивні та охоронні функції виступають засобом (інструментом) у досягненні відповідних цілей. Таким чином, проблематика дослідження різних аспектів адміністративно-правових норм, що регулюють суспільні відносини у галузі хорони, використання і відтворення тваринного світу є актуальною та потребує детального аналізу.

Слід зазначити, що при характеристиці засобів адміністративно-правового регулювання, зокрема адміністративно-правових норм, важливе пізнавальне та інформаційне значення має використання такого прийому логіки, як класифікація. У попередніх публікаціях нами було сформульовано поняття та з'ясовані загальні і специфічні ознаки адміністративно-правових норм як основної складової механізму адміністративно-правового регулювання у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, тому, **метою** даної статті є здійснення класифікації

[1] *Закон про тваринний світ,* ст. 2 (2001) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (2016, листопад, 13).

цих норм.

Наявність величезного масиву та розмаїття адміністративно-правових норм, які містяться в нормативно-правових актах різної юридичної сили, зумовили існування великої кількості класифікаційних критеріїв поділу цих норм на види, і, яким у загальному адміністративному праві такими вченими, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, І.С. Гриценко, О.В. Дьяченко, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, І.Д. Пастух, С.Г. Стеценко та іншими, приділено значну увагу. Проблематика класифікації адміністративно-правових норм, що регулюють ті чи інші суспільні відносини також була в колі інтересів таких науковців, як В.В. Галунько, В.І. Книш, К.К. Кузнєцов, В.В. Плиска, І.М. Шопіна та інших. Безпосередньо до питання групування адміністративно-правових норм, що регулюють сферу охорони тваринного світу, у своєму дисертаційному дослідженні звертався В.І. Книш.

Аналіз наукових праць указує на існування двох підходів до класифікації розглядуваних норм: перший – характеризується використанням усталених у теорії адміністративного права класифікаційних критеріїв (В.В. Плиска, І.М. Шопіна), другий – використанням специфічних критеріїв, обраних дослідником з урахуванням особливостей предмета правового регулювання (В.В. Галунько, В.І. Книш).

У філософському енциклопедичному словнику зазначено, що термін «класифікація» походить від латинських слів «classis» (розряд, клас) і «facio» (роблю, розкладаю), при цьому, наукова класифікація – фіксує закономірні зв'язки між класами об'єктів з метою визначення місця об'єкта в системі, яке вказує на його властивості[1]. Відтак, здійснення класифікації адміністративно-правових норм, що регулюють суспільні відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, сприятиме кращому розумінню їх місця, ролі і функцій у механізмі адміністративно-правового регулювання означених відносин.

Вище нами було акцентовано увагу на існуванні в науці адміністративного права різних підходів до класифікації адміністративно-правових норм, урахування яких, в свою чергу, дозволяє здійснити класифікацію останніх у розглядуваній галузі. Разом із тим, зважаючи на обумовленість вибору того чи іншого правового засобу метою (цілями) правового регулювання, адміністративно-правові норми, що регулюють суспільні відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, насамперед, класифікуємо *залежно від цілей адміністративно-правового регулювання* означених відносин. За таким класифікаційним критерієм розглядувані адміністративно-правові норми поділяються на:

- такі, що забезпечують функціонування механізмів набуття, реалізації та захисту права власності на об'єкти тваринного світу та права на їх використання, зокрема спеціального. До них слід віднести норми, що містяться: у статтях 13, 41, п. 7 ст. 92 Конституції України від 28 червня 1998 р., Законів України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р. № 2894-III, «Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2000 р. № 1478-III, «Про бджільництво» від 22 лютого 2000 р. № 1492-III, «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 8 липня 2011 р. № 3677-VI, «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» від 6 лютого 2003 р. № 486-IV, «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 р. № 3055-III, «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 р. № 3447-IV, «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII, «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. № 2456-XII, «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 р. № 2498-XII, «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 р. № 1645-III, Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X та ін.; у підзаконних нормативно-правових актах, зокрема, Положенні про Державну екологічну інспекцію України, затвердженому указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 454/2011, Положенні про Міністерство екології та природних ресурсів України, затвердженому постановою КМ України від 21 січня 2015 р. № 32, Положенні про Державне агентство лісових ресурсів України, затвердженому постановою КМ України від 8 жовтня 2014 р. № 521, Положенні про Державне агентство рибного господарства України, затвердженому постановою КМ України від 30 вересня 2015 р. № 895 та ін. Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 17 Закону України «Про тваринний світ» спеціальне використання об'єктів тваринного світу здійснюється лише за відповідними

[1] Ильичев, Л.Ф., Федосеев, П.Н., Ковалев, С.М., Панов, В.Г. (1983). *Философский энциклопедический словарь.* Москва: Сов. энциклопедия, 257.

дозволами чи іншими документами (ліцензіями, відстрільними картками, талонами), що видаються в порядку, визначеному КМ України[1]. Загальні правила видачі останніх визначаються Положенням про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду та Положенням про порядок установлення лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення, які затверджені постановою КМ України від 10 серпня 1992 р. № 459, а також іншими спеціальними нормативно-правовими актами, зокрема, Правилами видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення, затвердженими наказом Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 26 травня 1999 р. № 115, Положенням про правила проведення полювань, поводження із зброєю та порядок видачі ліцензій на добування мисливських тварин, затвердженим наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 17 жовтня 2011 р. № 549, Інструкцією про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, затвердженою наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 1 лютого 1993 р. № 3 та ін. Здійснення промислового, любительського, спортивного рибальства, надання в користування рибогосподарських водних об'єктів, ведення рибного господарства, крім законів України «Про тваринний світ», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них», урегульовується Порядком здійснення любительського і спортивного рибальства, затвердженим постановою КМ України від 18 липня 1998 р. № 1126, Порядком здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України, затвердженим постановою КМ України від 25 листопада 2015 р. № 992, Правилами любительського і спортивного рибальства та Інструкцією про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства, затвердженими наказом Державного комітету рибного господарства України від 15 лютого 1999 р. № 19, Правилами промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України, затвердженими наказом Державного комітету рибного господарства України від 18 березня 1999 р. № 33 та ін.;

- такі, що регламентують функціонування і взаємодію органів, що безпосередньо здійснюють державне управління та регулювання у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, інших уповноважених на це органів державної влади згідно їх повноважень, або, яким відповідно до законодавства надані окремі повноваження органів виконавчої влади в означеній галузі. Це адміністративно-правові норми, що визначають правовий статус, зокрема, завдання (функції) та цілі, компетенцію, відповідальність, порядок формування та процедури діяльності державних органів, що здійснюють управління та регулювання у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, та, перелік яких наведено у ст. 11 Закону України «Про тваринний світ». До основних нормативно-правових актів у яких містяться досліджувані норми належать: перелічені вище законодавчі акти, крім того, Закони України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. № 794-VII, «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. № 3166-VI, «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV, «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII, «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII; Указ Президента України «Про Положення про Державну екологічну інспекцію України» від 13 квітня 2011 р. № 454/2011; постанови КМ України «Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України» від 21 січня 2015 р. № 32, «Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України» від 8 жовтня 2014 р. № 521, «Про затвердження Положення про Державне агентство рибного господарства України» від 30 вересня 2015 р. № 895, «Питання функціонування територіальних органів Державного агентства рибного господарства» від 30 вересня 2015 р. № 894; накази Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження положень про територіальні органи Держекоінспекції України» від 04 листопада 2011 р. № 429, Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Положення

[1] *Закон про тваринний світ,* ч. 3, ст. 17 (2001) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (2016, листопад, 13).

про органи рибоохорони Державного агентства рибного господарства України» від 19 січня 2012 р. № 26, «Про затвердження Положення про обласні управління лісового та мисливського господарства Державного агентства лісових ресурсів України» від 21 березня 2012 р. № 134 ті ін.;

- такі, що містять нормативну орієнтацію для забезпечення сталого розвитку суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу та виступають орієнтиром діяльності суб'єктів, що здійснюють державне управління та регулювання у цій галузі. Основними нормативно-правовими актами в яких містяться вказані норми є Закони України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI, «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» від 21 вересня 2000 р. № 1989-III, постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 05 березня 1998 р. № 188/98-ВР, розпорядження КМ України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки» від 22 вересня 2004 р. № 675-р, «Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки» від 25 травня 2011 р. № 577-р. Наразі триває процес формування Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2016-2020 роки.

За адресатом приписів адміністративно-правові норми, які регулюють суспільні відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу поділяються на такі, що:

- адресовані органам виконавчої влади, що безпосередньо здійснюють державне управління та регулювання у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. Так, згідно підпункту 13 пункту 4 Положення про Державне агентство лісових ресурсів України, останнє відповідно до покладених на нього завдань, веде державний кадастр мисливських тварин, що перебувають на території України[1];

- адресовані іншим уповноваженим на це органам державної влади згідно їх повноважень, або, яким відповідно до законодавства надані окремі повноваження органів виконавчої влади в означеній галузі. Так, відповідно до підпункту 4 пункту «б» ч. 1 ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать делеговані повноваження, зокрема, погодження клопотань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів загальнодержавного значення[2];

- адресовані службовцям органів, що здійснюють державне (публічне) управління та регулювання в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. Наприклад, під час виконання службових обов'язків державні інспектори спеціальних підрозділів мають право на носіння форми встановленого зразка, а також на носіння та застосування табельної зброї та інших спеціальних засобів відповідно до законодавства (ч. 4 ст. 60 Закону України «Про тваринний світ»)[3];

- адресовані підприємствам, установам, організаціям, що здійснюють охорону, використання і відтворення тваринного світу;

- адресовані громадянам. Так, згідно ч. 3 ст. 31 Закону України «Про тваринний світ», дикі тварини, що утримуються підприємствами, установами, організаціями та громадянами у напіввільних умовах чи в неволі без відповідного дозволу чи інших документів на право вилучення їх з природного середовища, що засвідчують законність їх набуття, вважаються незаконно набутими[4].

За функціональним призначенням адміністративно-правові норми у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу поділяються на регулятивні та охоронні. Перші – фіксують права й обов'язки індивідуальних і колективних суб'єктів суспільних відносин у галузі

[1] *Постанова про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України,* підпункт 13 пункту 4 (2014) (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-%D0%BF> (2016, листопад, 13).

[2] *Закон про місцеве самоврядування в Україні,* підпункт 4 пункту «б» ч. 1 ст. 33 (1997) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (2016, листопад, 13).

[3] *Закон про тваринний світ,* ч. 4, ст. 60 (2001) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (2016, листопад, 13).

[4] *Закон про тваринний світ,* ч. 3, ст. 31 (2001) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (2016, листопад, 13).

охорони, використання і відтворення тваринного світу, а також відповідальність учасників управлінських відносин у цій галузі. Другі – регламентують процедуру (процес, порядок) реалізації юридичних прав та обов'язків, встановлених матеріальними нормами. До таких норм відносяться ті, що визначають порядок: провадження у справах про адміністративні правопорушення у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу; оскарження рішень, дій або бездіяльності органів (посадових осіб), що здійснюють публічне управління у цій сфері; отримання спеціальних дозволів або інших документів (ліцензій, відстрільних карток, талонів), що посвідчують право спеціального використання об'єктів тваринного світу; здійснення державного контролю за охороною, використанням і відтворенням тваринного світу та ін. Зокрема, такі норми містяться у Законі України «Про звернення громадян» від 02 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР, Кодексі України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X, постанові КМ України «Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення» від 10 серпня 1992 р. № 459 та ін. Також великий масив процедурних (процесуальних) норм, що регламентують порядок здійснення державного контролю за охороною, використанням і відтворенням тваринного світу міститься у законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах, що регулюють відносини у розглядуваній галузі.

Крім того, враховуючи підходи провідних вітчизняних учених до проблематики групування адміністративно-правових норм, останні, що регулюють суспільні відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу можна класифікувати також за формою припису (зобов'язуючі, заборонні, повноважні, стимулюючі, рекомендаційні), за межею дії (у просторі, у часі), за повнотою викладених велінь (визначені, бланкетні, відсильні), за юридичною силою (викладені в законах, викладені в указах, викладені в постановах, викладені в рішеннях, викладені в наказах тощо)[1].

Таким чином, у статті здійснено класифікацію адміністративно-правових норм, якими регулюються суспільні відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, за наступними критеріями: залежно від цілей адміністративно-правового регулювання означених відносин; за адресатом приписів; за функціональним призначенням; за формою припису; за межею дії; за повнотою викладених велінь; за юридичною силою. При цьому, використання першого із вищезазначених класифікаційних критеріїв сприяє розумінню місця та ролі цих норм у механізмі адміністративно-правового регулювання у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, інших критеріїв – дозволяє розкрити їх функціональне призначення та взаємозв'язок між собою.

References:

1. Kolpakov, V.K., Kuzmenko, O.V., Pastukh, I.D., Sushchenko, V.D. ta in. (2013). *Kurs administratyvnoho prava Ukrainy: pidruchnyk* [Course of administrative law of Ukraine: tutorial]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
2. *Postanova pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavne ahentstvo lisovykh resursiv Ukrainy 2014* [Decision approving the regulation on State Agency of forest resources of Ukraine] (The Cabinet Of Ministers Of Ukraine). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-%D0%BF> (2016, November, 13). [in Ukrainian].
3. Ylychev, L.F., Fedoseev, P.N., Kovalev, S.M., Panov, V.H. (1983). *Fylosofskyi entsyklopedycheskyi slovar* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Moscow: Sov. Ehnciklopediya. [in Russian].
4. *Zakon pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini 1997* [The law on local self-government in Ukraine] (Verkhovna Rada of Ukraine). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (2016, November, 13). [in Ukrainian].
5. *Zakon pro tvarynnyi svit 2001* [The law on the animal world] (Verkhovna Rada of Ukraine). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (2016, November, 13). [in Ukrainian].

[1] Колпаков, В.К., Кузьменко, О.В., Пастух, І.Д., Сущенко, В.Д. та ін. (2013). Курс адміністративного права України: *підручник.* Київ: Юрінком Інтер, 42–44.

Iryna Menso
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

CLASSIFICATION OF WORKS FORMS AS COMPONENTS OF ELECTRONIC LIBRARIES

The article deals with analysis of works forms used by electronic libraries. In the article the author presented original classification of works that form electronic libraries' stocks and analyzed each of them. She proposed new original criteria for this classification and new definitions for such works forms. The research is based on famous scientists' works and modern Ukrainian legislation. It contains wide and important answers to the questions that arise today due to creation and functioning of such specific information system as electronic libraries. This article will be useful for scientists, lawyers, students and all who are interested in intellectual property.

Key words: electronic library, copyright objects, free using, forms of works.

Problem statement. Nowadays the dynamic development of electronic libraries may be observed. However, the legal acts directly or indirectly relevant to the librarianship of Ukraine regulate relations in this area only casually, mainly all of them do not correspond to the actual demands. Although the problematic of legal regulation of electronic libraries gradually becomes a subject for various scientific researches and provokes certain interest of the state, this topic still requires further theoretical elaborations as well as legal improvement. Currently, for proper observance of copyright legislation at building up of electronic librarian funds it is important to determine main forms of works, in particular to distinguish those which belong to the funds of electronic libraries and to describe them.

Theoretical background of the research are the works of O.Volkov, S.Hlotov, P.Kalenychenko, V.Kalyatin, A.Kerever, K.Zerov, L.Mamchur, O.Matskevych, A.Minkov, M.Cherkes.

The purpose of the research is to determine the works forms which may build up funds of electronic libraries and identify usage features according to the actual copyright legislation.

Presentation of basic material. The Law of Ukraine "On copyright and related rights" as a majority of foreign copyright laws do not list physical forms of works expression and objects of related rights reserving this for the doctrine reasoning, apparently because the physical forms of expression of intangible objects are permanently changed and modified reflecting peculiarities of technical and entire social evolution[1]. At the same time the modern legal doctrine defines such physical forms of works as written (manuscript, typescript, musical notation, etc.); verbal (public proclamations, public performance, etc.); sound and video record (mechanical, magnetic, digital, optical, etc.); image (drawing, sketch, picture, plan, chart, film-, tele-, video- or photo-shot, etc.); volumetric space (sculpture, pattern, layout, construction, etc.); other forms.

There is a general idea which says that work realized digitally is an unusual object of civil law characterized by those natural "properties-features" which are unknown to the civil law. The mentioned is occurred due to the specifics of such work perceiving which follows the scheme "person-machine-creature"[2].

K. Zerov states that works in digital form are divided in two groups: 1) works created for the first time with application of program records (in digital form); 2) works originally existing in physical form and needed to be processed (reading) by soft hardware for being transformed in the digital form[3].

O. Matskevych divides works in digital form in the same groups, but differently to K. Zerov she proposes precise definitions for designation of these groups, namely "digitizing" and "digitization". She suggests to call the process of work transformation from "traditional" analog form into the digital (second group under Zerov's classification) the digitizing, and the general tendency of work creation and usage in digital environment – the digitalization (first group under Zerov's classification). Such differentiation, in

[1] Калениченко, П.А. (2009). Проблеми охорони авторського і суміжних прав у мережі Інтернет. *Часопис Київського університету права, 2,* 192-199.
[2] Глотов, С. (2011). *Щодо питання про твір, втілений через цифрове середовище, як нетиповий об'єкт цивільного права.* Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 239.
[3] Зеров, К. (2016). *Понятие, признаки и форма призведений, размещенных в сети Интернет*. <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/6/29.pdf>.

her opinion, will help to avoid ambiguity in interpretations, and in sense of legal science – to create a corresponding mechanism of legal regulation of digitalization as phenomenon, process, and for digitizing - as certain operations, actions of specialists[1]. Accepting completely the aforementioned classifications and proposed definitions it is advisable to suggest broader classification of such works for their identification.

Specifically, it is proposed to single out the following forms of works:

- the analog (traditional) form;
- the digitized form (transformed from analog to digital);
- digitalized form (created in digital and absent in analog environment);
- hybrid (mixed). Whereas hybrid (mixed) form is split in two groups:

1) *Equivalent forms.* Two equivalent forms of work existence are analog and digitalized forms.

2) *Complicated forms*: digitalized works with hyperlinks and digitized works with hyperlinks.

Also the works forms may be classified under the following features:

- *an area of work existence*: analog form; digital form and mixed form.
- *a method of digital form creation:* digitized form and digitalized form;
- *a mode of works existence:* equivalent form and nonequivalent form. In its turn *the equivalent form of work existence* consists of analogous and digitalized forms created and published simultaneously. *Nonequivalent form of work existence* consists of analog and digitized forms created and published simultaneously, consequently equal to each other.
- *a method of works arrangement in electronic libraries:* simple form and compound form. *Simple form* is defined by work arrangement without any additional preparation. *Compound form* is an arrangement of work with hyperlinks. In its turn the compound form may be divided into:

а) digitized form with hyperlinks;

б) digitalized form with hyperlinks.

Two fields of work usage follow from the proposed classification:

- analog environment;
- digital environment. At that, the sphere for electronic libraries is exactly the digital environment.

Hence, the analog form of work is subject to previous digitization for formation of electronic library stocks.

Let consider each form of works existence in electronic libraries and define the peculiarities of related to them copyrights.

Digitalized form of work existence. The notion “digitization”, “digitizing” and “digitalization” (from English word *digital*) have no unique interpretation which resulted in their inexplicit distinction.

Addressing literary sources which use the notion “digitizing” (“digitalization”), enough various approaches to its interpretation may be observed.

Upon the statement of French researcher A. Kerever the digitizing is electronically expressed translation to binary language which uses binary digit 0 and 1 for any communication in the form of texts, words, sounds, static or dynamic images. *These digitized messaging* are saved in the memory of computers, transmitted in any other place, and after they transformed in the forms available for persons apprehension[2].

L. Mamchur explains, that «sense of digital form lays in posing of newly created or recoding of existing work through the transformation of information which it contains with application of corresponding software into special binary code which may be read only by computer equipped with relevant programs”[3].

It is important to mention that now a lot of discussions arise about whether digitized work is a reproduction, new form of work, derivative work or completely new work. It is suggested to consider each of these ideas and to decide on the digitalized work and particularities of work transition from one format to another.

Digitized work as reproduction. This issue was heavily discussed[4]. Modern researches mainly recognize transformation of copyright object into the digital form as a reproduction (O. Pastukhov,

[1] Мацкевич, О. (2014). Авторське право при цифровізації та оцифруванні. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 5,* 14-23.

[2] Керевер, А. (2001). Проблеми адаптації до цифрового мультимедійного середовища. *Права на відтворення і права на публічне сповіщення.* Київ: Ін-Юре, 135.

[3] Мамчур, Л. (2011). Розміщення твору в мережі Інтернет як спосіб його використання. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 3*.

[4] Минков, А.М. (2001). *Международная охрана интелектуальной собственности.* Санкт-Петербург: Питер, 208.

V. Drobiazko and R. Drobiazko, O. Sergeev, D. Liptsuk). V. Kalyatin even distinguishes a separate type of reproduction which is a "digital reproduction", which in contrast to "analog reproduction" "significantly increases the possibilities of work reproduction". Hence, "nonrandom in many publications currently a transformation of work into digital form is considered as independent idea"[1].

L. Mamchur stated, that "digitizing of the work which originally had a traditional material (analog) form (handwriting on the paper, printing, verbal record, tape record, etc.) is an action which bears the feature of usage and in case of prohibition it violates author's rights"[2]. Therefore, O. Matskevych thinks that "author's conclusion is not enough logical, because a right to chose a form of work fixation she suggests to declare among moral rights"[3]. The phenomenon, which L. Mamchur understands as a "right to fixation", other authors call - "reproduction". Not only the reproduction is understood as repeated objectivization of the work, but also as its embodiment into another form. If the musical work was realized through notation and afterwards will be fixed on the magnetic tape or record, such must be recognized as one of the forms usage"[4].

Some authors consider that digitized form is a new form of work existence. O. Hermanova is one of those authors, who using the example with media, proves that digitizing of newspaper is a new objective form of work existence, consequently the owner of certain media has to condition such usage of material with journalist in each concrete situation and to pay remuneration accordingly[5]. O. Matskevych mentioned in return that within work digitizing there is nothing about new form of work existence in digital environment, because it is not the form which is changed (literary, art work, etc.), but the method of its reproduction/expression and/or the carrier where it is shown – a poem written by hand in the notebook or printed in the publisher company remain the poem anyway; a movie shown in cinema or watched at the screen remains a movie.[6]

Digitized work as derivative work. According to the art.1 of the Law of Ukraine "On copyright and related rights" the derivative work is a work which present itself a creative recast of other existing work without causing damage to its protection (annotation, adaptation, arranging, folklore adaptation, other work processing) or its creative translation into other language (audiovisual works obtained by duplication, synchronization, subtitling by Ukrainian or other languages of another audiovisual works are not related to derivative works). It is assumed that translation of work into binary language with help of electronic means not fall within the scope of this article, because creation of derivative work shall correspond to the creativity criterion.

Creativity criterion means that work is protected by copyright if it appeared in the result of creative work of author. However, a notion of creativity is not determined by legislation, as far as creativity is a universal category[7], the Law only uses separate notions as "creative work", "oeuvre". At the same time the law has a criterion of work originality applicably to the work title as independent creature and concretization of objects not protected by copyright. Namely, the paragraph "e" of Article 10 of the Law of Ukraine "On copyright and related rights" stipulates that "running time for transport, TV line-up, phone book and other similar databases which do not correspond to the originality criteria", though the content of such criteria is not specified by the Law.

The Plenum of the High Commercial Court of Ukraine in its Opinion # 12 dated 17.10.2012 "On some practical issues in disputes resolution related to intellectual property right protection" equaled these

[1] Калятин, В.О. (2000). *Интеллектуальная собственность. Исключительные права*. Москва: Норма-ИНФРА, 96.

[2] Мамчур, Л. (2011). Розміщення твору в мережі Інтернет як спосіб його використання. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 3,* 36, 37.

[3] Мацкевич, О. (2014). Авторське право при цифровізації та оцифруванні. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 5,* 15.

[4] Харитонов, Є.О. (заг. ред.) (2011). *Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців*. Харків: ФОП Лисяк Л.С., 592.

[5] Германова, О. (2006). *Авторське право і суміжні права в засобах масової інформації України і Польщі*. Львів, 17.

[6] Мацкевич, О. (2014). Авторське право при цифровізації та оцифруванні. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 5,* 17.

[7] Стефан, О. (2006). Поняття об'єкта авторського права та критеріїв його охороноздатності. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 6,* 4.

two categories stipulating the following: "The title of the work is subject to protection as copyright object only if it appeared in the result of author's creative activity (is original) and may be used independently"[1].

According to O. Matskevysh view a digitized work cannot be considered as derivative. As R. Budnyk notes, the question whether digital forms of artworks are becoming derivative and are subject to copyright is not still resolved, and whether the process of multiplying of derivative works is in that way final[2]. In order to determine a digitized work's status as derivative (converted) work there is a lack of the necessary change in the original work, when a new creativity should be brought into this changed (derivative) work, which is the main criterion for the recognition of derivative works as independent objects of copyright according to S. Hlotov[3]. L. Mamchur agrees with him: work in digitized form cannot be regarded as a new one, and a computer user who transformed this work cannot be considered as the co-author and copyright is not applied to him[4].

Thus, the procedure of digitizing cannot be recognized as **derivative work** reasoning from the following:

- in the process of digitizing such a translation is not creative but only technical[5];
- mandatory introduction of new creativity is missing[6]. A work doesn't lose as well as doesn't assume any new properties or qualities; it also doesn't add any originality or individuality[7].

Preceding from the foregoing reasons a digitized work cannot be recognized as a *new* or *derivative work*. Therefore it is reasonable to agree with L. Mamchur as to the objection to recognize the computer user, who transformed a work form, as a co-author or an author of a new work[8].

Therefore, it is believed that the digitizing of a work is its reproduction. Thus the transformation of a work from analog form into digital one is possible only when the authorization is obtained. Exceptions are the works that become public domain of mankind and works authors of which cannot be found or cannot be reached (so called "orphan works").

Transformation of work from one digital format into other. There is an important issue of transforming of a work from one digital format into other. We should agree with A. Volkov's opinion of the possibility of creating the digital object that will contain technical information that doesn't conform to the original but provides information retention that a man can perceive. We can take as an example the creation of a digital copy of a film on DVD with coding into other format of storing video data - avi container with compression algorithm H.264. The result of such process is a work reproduction in the other digital format, but the work itself and its essence remains unchanged[9]. Thus, transformation of a work from one format into other is not either creation of a new work or a derivative work.

The biggest threat for the subjects of intellectual property law in the field of electronic libraries functioning related with work digitizing lays in actual loss of any control over the object and a large part of their remuneration as a result of publishing of a digitized work in the Internet. In practice, it is appropriate to grant licenses for the reproduction of works, thereby preventing copyright infringement.

Digitalized form of work expression. As was mentioned below, the proposal of O. Matskevych on the distinction between "digitizing" ("digitization") and "digitalization" is appropriate.

---

[1] *Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав 2010* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10>.

[2] Будник, Р. Контент в киберпространстве. *Российская библиотека интеллектуальної собственности*. <http://www.rbis.su/article.php?article=650>.

[3] Глотов, С. (2006). Можливість застосування законодавства про авторське право до творів у цифровій формі. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 3,* 10-15.

[4] Мамчур, Л. (2011). Розміщення твору в мережі Інтернет як спосіб його використання. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 3,* 35.

[5] Калениченко, П.А. (2009). Проблеми охорони авторського і суміжних прав у мережі Інтернет. *Часопис Київського університету права, 2,* 193.

[6] Глотов, С. (2006). Можливість застосування законодавства про авторське право до творів у цифровій формі. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 3*, 10-15.

[7] Черкес, М.Е. (2002). *Правовое регулирование деятельности в Интернете*. Одесса: Латстар, 41.

[8] Мамчур, Л. (2011). Розміщення твору в мережі Інтернет як спосіб його використання. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 3,* 36.

[9] Волков О.Ю. (2010). *Правовой институт защиты объектов авторських и смежных прав, выраженных в цифровой форме, в Российской Федерации*. МОсква, 13.

"Digitalization" we understand as transformation of all content types (that consists of works – *author's note*) into digital format understandable for modern computers, that allows contents to be easily transported by any electronic communication channel[1].

As O. Matskevych notes that problems of digitalization are all those challenges related to copyright in the Internet. Works of many national and foreign experts are dedicated to the solution of these problems (M. Fedotov, O. Kotenko, I. Stamatudi, A. Kerever, B. Gugengolts, T. Dryer and others). However, there are problems concerning the possibility of an anonymous author during digitalization that remain unresolved. The publisher is not needed any longer for the world to see a literary work – the author publishes his work himself in the digital environment (anonymously or under pseudonym as he/she wishes). But according to Part 4, Article 11 of The Law of Ukraine "On copyright", if a work is published anonymously or under pseudonym (except when a pseudonym expressly identifies the author) the publisher of a work (his name or title must be indicated on the product) is presumed the author's representative and is authorized to protect the author's rights. This provision is valid until the author discloses his name and declares his authorship. So only the author personally can represent an anonymous author or an author that acts under the pseudonym. Perhaps, content or hosting provider could represent an author instead of the publisher, but their authority doesn't extend so far nowadays.[2] Electronic scientific specialized editions are the examples of such practice, namely: "Law and Civil Society", "Theory and Practice of Jurisprudence", "Legal Science electronic journal" and so on. The fact that these journals are professional only confirms the urgent need to resolve issues related to digitalization of works.

Hybrid (mixed) form of a work expression may be divided into 2 groups:

1) *Equivalent forms.* Two equivalent forms of a work existence are analogous and digitalized forms. A dissertation can be an example of such a form of work.

"Regulations on specialized academic council" following the Order of Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine defines the procedure of the preliminary consideration of a thesis work at the specialized academic council. According to paragraph 3.1. ch. III of this Order, the Council accepts a dissertation for preliminary consideration with all necessary documents, also printed and properly structured in multiple copies being bound and signed by the author, which are necessary to transfer it for storage to the National library of Ukraine named after V. I. Vernandskii of the National Academy of Science of Ukraine, and to be send to the library of research institution, higher education institution where the specialized academic council is established, as well as to the opponents[3].

The Council accepts a doctorate thesis for consideration not earlier than in two months and a PhD thesis - not earlier than in one month since the day the publishers send with mandatory copies of editions where the candidate's works are published that describe the main results of the dissertation[4].

The specialized academic council, that accepted a thesis for defense, According to Part 1 of the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On publication of theses and reviews of official opponents" aiming to comply with part five Article 6 of the Law of Ukraine "On Higher Education" publishes it in electronic format on official web-site of higher education institution (research institution) and introduces the scientific community with the content of the thesis and reviews of the official opponents. Dealing with the theses that were published as a monograph an abstract of a thesis is published in electronic format and deposited instead of the thesis itself. However, all the materials are published in the chapter where information on the council's work is located no later than 10 calendar days before defense of a thesis. The date of the thesis defense is indicated in the abstract of the thesis. It's important to emphasize that these requirements don't apply to the theses that contain state secrets or restricted access information. The same requirements are also imposed for reviews of the official opponents[5].

According to Part 2 of this Order the published materials are deposited in open access on the official web site of higher education institution (research institution) for 3 months from the day the certificate of

[1] Интернет – медиа (2010). *Теория и практика*. Москва: Аспект Пресс, 11.

[2] Мацкевич, О. (2014). Авторське право при цифровізації та оцифруванні. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 5,* 19.

[3] *Положення про спеціалізовану вчену раду 2011* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1170-1>.

[4] *Polozhennya pro spetsializovanu vchenu radu 2011* [Regulations on specialized academic council] (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1170-1>.

[5] *Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0885-15 >.

doctor of philosophy or doctoral certificate is issued[1].

As it follows from above mentioned, dissertations (abstracts of theses, reviews of the official opponents) exist in two equivalent forms. They are presented to the specialized scientific council in a printed form and are published on the institutions' (science institutions') web-sites in electronic (digitalized) form. However the theses that were published as monographs have only an analog form. And when such a monograph is digitized we are talking about the existence of a digitized form of a work.

Examples of hybrid equivalent forms of work are different scientific periodicals that very often publish articles in analog and electronic (digitalized) form nowadays. "Scientific Bulletin" of Kherson State University, "Law Herald" of NU "OLA", Scientific Bulletin of Uzhgorod National University are among them and many others.

Wherein, we believe it is appropriate to split such works (periodicals) in the forms they are published:

- in analog form only;
- works that were transformed from analog environment into digital (digitized);
- works that have hybrid equivalent form of existence.

2) Complicated forms: digitalized works with hyperlinks and digitized works with hyperlinks.

The degree of intervention into original work, while transforming it into digital format, is also important. It is obvious that the creation of a computer game based on adventure film – is a creation of a derivative work that will be used in digital environment. But it is possible that an ordinary literary work can become a digital media product.[2]

Let's imagine such a situation: in an ordinary literary text, for example, that tells about historical events, the system of hyperlinks enables reading of reference on the mentioned historical event; when mentioning a song - to listen to a file with records of songs of that time; watching the video of cooking a dish that characters of the story might be eating. Such combined works were created in the Internet long time ago. Wherein installed hyperlinks can be barely highlighted or underlined, and don't create "torn", split text[3]. Well known on-line encyclopedia "Wikipedia" is an example of such hybrid form of work. It is built on this principle but as for creation of new works; they are created - not digitized. So we are talking about digitalization and not about digitization.

Conclusion. Thus, nowadays we witness a significant progress and popularity of electronic libraries that permit to increase significantly the speed of delivery of information and to extent the access of users to it. Their appearance is a result of not only technical evolution (method of publication, storage and transmission of information), but also an evidence of progress and the improvement of human relations. Alongside with the rise and functioning of a new specific informational system the forms of existence of present works also change. Appearance of such forms significantly complicates the regulation of legal relations concerning their use.

References

1. Budnyk, R. *Kontent v kyberprostranstve* [Content in cyberspace]. *Rossyyskaya byblyoteka yntellektual'noy sobstvennosty* [Russian intellectual property library]. <http://www.rbis.su/article.php?article=650> (2016, November, 20). [in Russian].

2. Volkov, O.YU. (2010). *Pravovoj institut zashchity ob'ehktov avtorskih i smezhnyh prav, vyrazhennyh v cifrovoj forme, v Rossijskoj Federacii* [Legal Institute of intellectual property and corporate law objects, expressed in digital form in the Russian Federation]. Moscow. [in Russian].

3. Hermanova, O.H. (2006). *Avtors'ke pravo i sumizhni prava v zasobakh masovoyi informatsiyi Ukrayiny i Pol'shchi* Avtoref. dys…. k. f. n. Spetsial'nist' 10.01.08. [Copyright and related rights in Ukraine and Poland: Thesis for Phd degree in philosofy]. – Zhurnalistyka. Lviv. [in Ukrainian].

4. Hlotov, S. (2006). *Mozhlyvist' zastosuvannya zakonodavstva pro avtors'ke pravo do tvoriv u tsyfroviy formi* [possibilities of copyright law using in the works in digital form]. *Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti* [The Theory and Practice of Intellectual Property] , 3/2006, 10-15. [in Ukrainian].

[1] *Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0885-15>.

[2] Мацкевич, О. (2014). Авторське право при цифровізації та оцифруванні. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 5,* 16.

[3] Мацкевич, О. (2014). Авторське право при цифровізації та оцифруванні. *Теорія і практика інтелектуальної власності, 5,* 16.

5. Hlotov, S. (2011). *Shchodo pytannya pro tvir, vtilenyy cherez tsyfrove seredovyshche, yak netypovyy ob"yekt tsyvil'noho prava* [On the issue of a work embodied by digital environment as unusual object of civil law]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyyivs'kyy universytet», Kyiv. [in Ukrainian].
6. Zerov, K. *Ponyatie, priznaki i forma proizvedenij, razmeshchennyh v seti Internet* [The concept, features and form of works in the Internet]. <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/6/29.pdf>. [in Russian].
7. Kalenychenko, P.A. (2009). Problemy okhorony avtors'koho i sumizhnykh prav u merezhi Internet [Issues of copyright and related rights in Internet]. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava* [Journal of the Kiev University of Law], *2/2009,* 192-199. [in Ukrainian].
8. Kalyatin, V.O. (2000). *Intelektual'naya sobstvennost'. Isklyuchitel'nye prava* [Intellectual property . Exclusive rights]. Moscow: NORMA-INFRA. [in Russian].
9. Kerever, A. (2001). *Problemy adaptatsiyi do tsyfrovoho mul'temydiynoho seredovyshcha. Prava na vidtvorennya i prava na publichne spovishchennya* [The problems of adaptation to the digital environment multemydiynoho. The rights of reproduction and the right to broadcast]. Kyiv]: In. Yure. [in Ukrainian].
10. Mamchur, L. (2011). *Rozmishchennya tvoru v merezhi Internet yak sposib yoho vykorystannya* [Placing work on the Internet as a way to use it]. *Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti* [Theory and Practice of Intellectual Property], 3/2011, 34-40. [in Ukrainian].
11. Matskevych, O. (2014). *Avtors'ke pravo pry tsyfrovizatsiya ta otsyfruvannya* [Copyright in the digitalization and digitalization]. *Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti* [Theory and Practice of Intellectual Property], 5/2014, 14-23. [in Ukrainian].
12. Minkov, A.M. (2001). *Mezhdunarodnaya ohrana intellektual'noj sobstvennosti* [The International Protection of Intellectual Property], Piter [Peter]. [in Russian].
13. *Polozhennya pro spetsializovanu vchenu radu 2011* [Regulations on specialized academic council] *(Verkhovna Rada Ukrayiny)* [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1170-1>. (2016, November, 19). [in Ukrainian].
14. *Pro zastosuvannya sudamy norm zakonodavstva u spravakh pro zakhyst avtors'koho prava i sumhzhnykh prav 2010* [The Application of the legislation in cases of copyright protection and related rights] *(Verkhovna Rada Ukrayiny)* [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10 >. (2016, November, 19). [in Ukrainian].
15. *Pro oprylyudnennya dysertatsiy ta vidhukiv ofitsiynykh oponentiv 2015* [On publishing dissertations and official opponents reviews] (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0885-15 >. (2016, November, 19). [in Ukrainian].
19. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny: nauk.-prakt. komentar (poyasnennya, tlumachennya, rekomendatsiyi z vykorystannyam pozytsiy vyshchykh sudovykh instantsiy, Ministerstva yustytsiyi, naukovtsiv, fakhivtsiv) [The Civil Code of Ukraine: academic and practical commentary (explanations, interpretations, advice based on positions of higher judiciaries, Ministry of Justice, academics, professionals)]. Kharkiv: FO-P Lysyak L.S. [in Ukrainian].
16. Cherkes, M.E. (2002). *Pravovoe regulirovanie deyatel'nosti v Internete* [Legal regulation of activity in the Internet]. Odesa: Latstar. [in Russian].
17. Shtefan, O. (2006). Ponyahhya obiekta avtorskoho prava ta kryterhiv yoho okhoronozdatnosth [The concept of the copyright objects and criteria of their protection]. *Teoriya i praktyka hntelektual'noi vlasnosti* [Theory and Practice of Intellectual Property], 6/2006, 3-8. [in Ukrainian].

Ivanna Matseliukh
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE INSTITUTE OF OFFENCE IN REGULATION OF CHURCH RELATIONS: HISTORIOGRAPHY DIMENSION

The publication is devoted to analyze the content categories of «offence», «ecclesiastical offence», «ecclesiastical crime», «sin», reflected in prerevolutionary canonists literature and modern domestic and foreign inheritance of law historians. It is ascertained of little interest to understand the category of «ecclesiastical offense». Church legislator, confining the list of types of such offenses, failed to determine the content of the definition to now. However, it is possible, to find in some prerevolutionary canonists' work such attempts where scientists made synonymous categories «ecclesiastical offence» and «ecclesiastical crime» or even used only one the latter term. It is observed that today there is renewed interest to the problem, but modern canonists and law historians, focusing on types of religious offenses, are also in no hurry to determine the content of the category. A definition of «ecclesiastical offence» is offered to broad scientific audience as guilt against church rules, action or omission committed by a delictual person for which there comes responsibility as provided by canon law.

Key words: ecclesiastical offense, ecclesiastical crime, sin, canonist, researcher, canon law, church court.

Nowadays modern scientific literature deals a lot with the problem of understanding of such a category as «offence». There are plenty of monographs, articles and publications devoted to the legal historiography issue. The concept of «offence» is also updated in the textbooks on the general theory of state and law. In general, the author's conclusions and generalizations have a heteropolar character that demonstrates the diversity and topicality of the abovementioned issue.

To clarify the category of «offence» we address to the Ukrainian Law Encyclopedia where it is defined as a socially dangerous or harmful act (act or omission) that violates the law. It is also indicated that the characteristic feature of an offence is the wrongfulness of the act or omission of the subject of public relations. The authors of the encyclopedia consider the problem of an offence through the degree of social danger or harm quite logically. According to these parameters the scientists divide offences into crimes and disciplinary misconducts[1].

One of the best scholars of the national jurisprudence M. Tsvik also pays much attention to the analysis and clarification of the concept of offence and its derivative elements. In addition to the standard classification of offences, the identification of structural elements and their types, the author proves his own ideas on the typology of the offences according to certain criteria. Originality of M. Tsvik's approaches leads to a more detailed examination of the discussed issue. The author, in particular, offers to classify offences according to the following criteria: according to the degree of social harm offences fall into crimes (socially dangerous, criminally punished acts) and misconducts (acts that are offences under the other branches of law); according to the field of law, which includes the norms that are violated – into constitutional, administrative, disciplinary, land, environmental, civil etc.; according to the subject – into offences committed by an individual or by a legal entity; according to the subjectivity -into intentional and negligent acts; depending on the nature of violated norm – into substantive and procedural offences; according to the form of external expression – into unlawful actions and omissions; depending on the assessment of the damage caused (consequences) – into offences with the material component and the offences with the formal component; depending on the number of subjects who committed the offence – into sole and group (ie, committed in the complicity)[2] It should be emphasized that the researcher does not consider the following list exhaustive. He notes that the offences can be classified according to the spheres of public life. As an example, he mentions the offences in the field of economics, management, everyday

[1] Шемшученко, Ю.С. (2003). *Юридична енциклопедія.* Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 47-48

[2] Цвік, М.В. (2002). *Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти*. Харків: Право. <http://radnuk.info/pidrychnuku/teoriua-prava/38-tsvik/83-s-3-.html>

life and so on[1].

New methodological approaches to defining the category «offence» are demonstrated by a famous domestic practitioner and theorist of law M. Koziubra in his latest work «General Theory of Law». The scholar's concept is based on the gradation of the types of legal thinking. Within the positivist approach an offence is defined as «any act that violates the regulations set by the state in the relevant standards, regardless of their content evaluation»[2]. Clearly, in all other cases, the fact of the offence is missing. Another natural-law approach gives a wide significance to the category of «offence». The scientist believes, «If the norms are created by any other subjects but the state, which are contained in the statutes, religious texts, legal contracts, collective agreements, etc., then respectively the offences will be recognized as acts that are contrary to the requirements established by these norms»[3]. Specified conclusion is very important for our study because it indicates the presence of the institute of «offence» in the sphere of religious relations regulation. Moreover, M. Koziubra, relying on the historical experience of the struggle of humanity for justice and freedom, points to the deliberate violation of state legislative prescriptions that did not meet universal values or were contrary to natural rights. The scholar calls such actions «violation of state laws» but not «an offence» because they did not violate the principles of law, morals, and kindness[4]. We absolutely support and agree on this thesis. Natural and legal, human-centrist approach to understanding the law allows to differentiate the category of «offence» and «violation of law» in which the first category is synthesized in the light of justice, morality, human and social values.

The characteristic of the category «offence» is also considered by a modern law theorist V. Kotiuk. The scientist strongly advocates the position that «all offences are socially dangerous or harmful because they are directed against subjective rights and freedoms of an individual, a legal entity, a state or a society as a whole»[5] Violating natural or legal rights of any single person, the offender will certainly do harm to people, nature, the state or organizations. The scholar divides misconducts into administrative, constitutional, financial, civil, disciplinary, land, environmental, marriage and family. The author's conclusion on an unfinished list of offences is important for our work because «there may be other offences depending on the field of law»[6]. Thus, from the V. Katiuk's point of view, the field of law determines the type of offence. We fully and completely agree on this opinion, because the religious law has existed as a separate field of law for several centuries of Ukrainian national past. Thus, accordingly, there have been violations in the regulation of church relations, which were called either crimes against the faith and morals, or crimes against the church[7]. Therefore, we propose to analyze the concept of «a church offence».

At the present stage of development of church-state relations based on the principles of freedom of conscience and religion and separation of church from state, violation in this area has dual nature: criminal-law and church-legal. As for the first, it falls under the concept of «crime» and is regulated by norms of criminal law enshrined by the Criminal Code of Ukraine on April 5, 2001[8].

It is about crimes against freedom of conscience provided by Articles 178 – 181 of the Criminal Code. The legislator gave an exhaustive list of acts against religion and the church, these acts are recognized criminal and for them the criminal liability is foreseen. These include: damage to religious buildings, illegal retention, desecration or destruction of religious shrines, obstruction of religious ceremonies, attacks on human health under the guise of preaching religious beliefs or fulfillment of religious ceremonies[9].

Church and legal status of the offense is characterized by little study and uncertainty of its approaches to solving the problem, therefore, the purpose of the article is to analyze the category of «ecclesiastical offense» in legal scientific heritage.

---

[1] Цвік, М.В. (2002). *Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти*. Харків: Право. <http://radnuk.info/pidrychnuku/teoriua-prava/38-tsvik/83-s-3-.html>

[2] Козюбра, М.І. (2015). *Загальна теорія права: підручник.* Київ: Ваіте, 287.

[3] Козюбра, М.І. (2015). *Загальна теорія права: підручник.* Київ: Ваіте, 287.

[4] Козюбра, М.І. (2015). *Загальна теорія права: підручник.* Київ: Ваіте, 288.

[5] Котюк, В.О. (2001). *Основи держави і права.* Київ: Атіка, 65.

[6] Котюк, В.О. (2001). *Основи держави і права.* Київ: Атіка, 66.

[7] Котюк, В.О. (2001). *Основи держави і права.* Київ: Атіка, 65.

[8] *Кримінальний кодекс України*, ст. 56 (2001) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1214905443606898>

[9] *Кримінальний кодекс України*, ст. 56 (2001) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1214905443606898>

Despite the fact that the category of «ecclesiastical offense» is mentioned in the main regulations of the Orthodox Church, but, unfortunately, church law does not give its definition. Instead, the Holy Synod of the Orthodox Church established a list of illegal acts in church relations which include religious offenses against the faith and the church, against Christian morality, against the rules of monastic life, against the Church and hierarchical order, failure or abuse by bishops and clergy of their duties, other ecclesiastical offenses[1].

The issue of semantic content of category «ecclesiastical offense» is found on the pages of some prerevolutionary canonists' and contemporary law historians, including M. Suvorov, A. Pavlov, N. Milash, M. Varyas, E. Belyakova, I. Prystinskyi, I. Oborotov. Analysis and theoretical understanding of canonical literature of the nineteenth century shows that researchers, focusing on coverage of types of Church crimes, mostly avoid the interpretation of the category. Only a few definitions occur in the work of a bygone era. Thus, the most famous pre-revolutionary canonist N. Suvorov was the first scientist who actualized the theoretical and legal status of ecclesiastical offenses and tried to define it in terms of contemporary ecclesiastical law. The monograph «About church punishment. Experience of research under canon law» which was published in 1876, the scientist described content of the category «ecclesiastical offense»[2]. It is defined as follows: «Ecclesiastical offense – is any criminal acts against the moral principles of church discipline violations, including violations of criminal law that are prohibited by the canons of the church and entail appropriate penalties»[3].

Another famous canonist of the nineteenth century - A. Pavlov also studied the matters of church law definitions. The researcher made synonymous the term «ecclesiastical offense» with the term «ecclesiastical crime» which, in his opinion, is much broader than the concept of «criminal offense». «Church considers any crime as a sin – the researcher writes – and confesses the sin of not only a violation of the commandments of God, but also a violation of any human law that governs the preservation of the natural moral principles». The researcher strengthened his position with the following thesis: «The current norms of canon law provide religious punishment for criminal offenses, including: adultery, murder, theft, robbery, etc., that fall under both secular and under ecclesiastical jurisdiction where every court shall decide in accordance with the norms of substantive law». Thus, the semantic content of the ecclesiastical crime covers also content of criminal offense.

Reflecting on the concepts of «sin» and «crime», the scientist concluded that the first category is much wider because «not every sin is a crime but only that for which some punishment is directly identified in church or state law that means such an act that violates the norms of certain law» [4]. Sin – is a violation of God's commandments and canons that may not apply to public order. Thus, sin and crime are correlated with each other as total and partial, as there are acts that may be sinful and cannot be a crime[5].

Based on this concept, the scientist argues that the scope of jurisdiction of the court of the church is much wider as opposed to a secular court. It is primarily characterized by a dual form: «in foro interno» (internal, secret form of court) and «in foro externo» (external, public form of court). The first form includes sins and/or crimes that violate church law and/or secular law where a guilty confesses and regrets an act (inaction) and is judged by a priest; the second one - religious crimes which violate the provisions of canon law only. In such cases the proceedings are carried out openly, publicly, according to the norms of Church law by relevant procedural authority of the ecclesiastical court. A separate group of offenses is the one that violates both church and secular law. It falls under the jurisdiction of both public and secular courts. Given this stratification to jurisdiction the scientist allocates religious crimes, crimes and mixed crimes. They are collectively covered by a broader category whose name is «sin» [6].

A somewhat different approach to the definition of the category «ecclesiastical crime» suggested another pre-revolution researcher N. Milash. It features an original interpretation of the wording of the definition. Thus, under the ecclesiastical crime the scientist understands «violation by any external actions

[1] Перелік церковних правопорушень, що підлягають розгляду церковними судами, затверджений Священним Синодом Руської Православної Церкви *(2011) (Журнал Священного синоду). Офіційний сайт Священним Синодом Руської Православної Церкви <http://patriarh.org.ua/uk/zhurnali-svyashchennogo-sinodu/2011-r/item/6348-perelik-tserkovnih-pravoporushen-scho-pidlyagayut-rozglyadu-tserkovnimi-sudami.html>*

[2] Суворов, Н. (1876*). О церковных наказаниях. Опыт иследования по церковному праву.* Москва: б.в., 4.

[3] Суворов, Н. (1876*). О церковных наказаниях. Опыт иследования по церковному праву.* Москва: б.в., 4.

[4] Павлов, А.С. (1899). *Сокращенный курс лекций церковного права*. Москва: б. в., 341-342.

[5] Павлов, А.С. (1899). *Сокращенный курс лекций церковного права*. Москва: б. в., 341-342.

[6] Павлов, А.С. (1899). *Сокращенный курс лекций церковного права*. Москва: б. в., 342.

of the current church law, if someone makes something that should not do or do not fulfill the thing that one had no right to ignore, according to their responsibilities»[1]. As we see, the author's definition is far from legal terminology but is worth being noted as the scientist is one of the few researchers of the bygone era who managed even in this perspective to talk about this issue. In addition, N. Milash proposed to classify ecclesiastical crimes by the criterion of responsibilities of the subjects of the church into two groups. He attributes to the first the crimes of clerics concerning the breach of their duties or general norms of canon law; the second - lay crimes. This second type offense the scientist calls «sin.» In addition, the theologian objected to Pavlov A. the content of the category of «crime» and «sin», where the latter is narrower which in our view is contrary to general principles of canon law, and therefore - is quite controversial.

Sharing the opinion of A. Pavlov about distinction of church jurisdiction, N. Milash believes that «sins in case of confession, repentance toward God, reformation before the church fall into the internal court of the church, and in the case of public exposure - in external court verdict which has legal consequences; if sin coincides with a crime that violates the secular law, it is accordingly subject to the secular and ecclesiastical court at the same time»[2]. However, the scientist, unfortunately, did not say anything about the venue of the first type of church crimes committed by clergymen. Summing up made authors considerations, we'll note that although the work of N. Milash is far from deep and convincing evidence, but we have to admit its existence and terms.

Finally, another pre-revolution researcher, whose work attempts to define the term of «ecclesiastical offence» is M. Gorchakov. In the early twentieth century the scientist along with other canonists was involved in development of the concept of reorganization of the Church in general hierarchical structure and reform of principles of the ecclesiastical court in particular. Working on the project «Charter of organization of the church court» which after the Bolshevik coup in October 1917 was not approved, the scientist introduced to the text of the document the term «ecclesiastical crime» as follows: «The ecclesiastical crime – is the act aimed at the violation of church rules, orthodox doctrine, moral law and order, which, being discovered and proved in court, shall be determined by the legislature Local church punishment»[3]. The entire working group of canonists agreed with this interpretation who worked on the preparation of the reform, as no objections received from them[4].

From that time until now the problem came to a total oblivion, and only recently some historians of canon law came back to its revival. Thus, the Russian scientist M. Varyas drew attention to the difficulty of formulating definition of «ecclesiastical offense» but tried to define it as «expressed in any objective form guilty (deliberate or careless) act or omission of the subject of ecclesiastical law which violates canon law (including state laws recognized by church) and infringes on set by God or a government order that emerged in the life of church, control, or basis of faith and morals» [5].

In turn, the current Ukrainian researcher I. Prystinskyi, recognizing the definition of M. Varyas as the most successful, yet pointed to its shortcomings, among which he called: the lack of criminality as a sign of the ecclesiastical crime and inexpedient use of the phrase «subject of the canon law.» I. Prystinskyi argues that not all subjects of canon law can be subjects of ecclesiastical crimes, because the concept of «an ecclesiastical law» is much broader than the concept of «a subject of ecclesiastical offense».[6] However, the scientist suggested his own understanding of punishable canonical action (or inaction) committed by the subject of ecclesiastical offense[7]. To the main achievements of I. Prystinskyi we should enroll his intention to find out the essential features of the ecclesiastical offense, including: a form of a crime (active – act or passive – inaction); a danger for both society, church, and for the offender, which thus has a spiritual damage; guilt which can be characterized by intent or negligence; wrongfulness which is in violation of church law and state-government regulations, recognized by ecclesiastical authority; punishment whose

[1] Никодим, М. (1897). *Православное церковное право.* СПб.: Типография В. В. Комарова, 508-509.
[2] Никодим, М. (1897). *Православное церковное право.* СПб.: Типография В. В. Комарова, 508-509.
[3] Горчаков, М. (1906-1907). Проект Церковно-судного устава. *Журналы и протоколы Высочайше учрежденного Предсоборного Присутствия*. Санкт-Петербург*, 1-4*, 560-563.
[4] Белякова, Е.В. (2004). *Церковный суд и проблемы церковной жизни*. Москва: Культурный центр «Духовная Библиотека», 129-130.
[5] Варьяс, М.Ю. (2001). *Краткий курс церковного права*. Москва: МЗ Пресс, 114.
[6] Пристінський, І. (2012). Поняття та ознаки церковного правопорушення (злочину) в канонічному праві православної церкви. *Кримінальне право і кримінологія*, 136-140.
[7] Пристінський, І. (2012). Поняття та ознаки церковного правопорушення (злочину) в канонічному праві православної церкви. *Кримінальне право і кримінологія*, 136-140.

primary aim is remorse and correction of the offender and then imposing of appropriate sanction; commitment by the subjects such as church clergy and laity, ecclesiastical offense[1]. It should be noted that according to the norms of canon law, the minimum age when the responsibility for ecclesiastical offense comes is seven years old for lay. Church delictual dispositive capacity for clergy is due to appropriate age from which a person can belong to holy orders or to hold a church office[2].

Thus, the study and research of relevant sources of canon law, church law and modern literature of past centuries testifies little interest in understanding the category of «ecclesiastical offense.» Yes, ecclesiastical legislator, confining by the list of types of offenses to now failed to determine the content of the definition. Instead in some works of pre-revolutionary canonists we can find such attempts, however, in our opinion, they were not entirely successful. The main flaw is that scientists made synonymous categories «ecclesiastical offense» and «ecclesiastical crime» or even used only one.

Now we observe the slight recovery of interest in this issue. Modern historians and law canonists focusing their attention on the types of religious offenses are also in no hurry to determine the content of the category itself. We find isolated attempts to break the established stereotypes in works of M. Varyas and I. Prystinskyi. However, their definitions are not exemplary and do not resolve the problem.

So, little development of analyzed category encourages us also to contribute to understanding of its content. Taking into account the works of predecessors such as canonists and historians of canon law, considering the secular and ecclesiastical legal tradition of legal consciousness, we offer to a broad scientific audience our own definition of «ecclesiastical offense». In our opinion, it is a guilty, against church rules act or omission committed by delictual entity for which there comes responsibility as provided by canon law. In addition, we consider it appropriate to single out the following features of the ecclesiastical offense: a form of commission (active or passive), strong-willed character (intent or negligence), illegality, guilt, punishment and an act or omission committed by the subject of ecclesiastical offense.

References:

1. Belyakova, E.V. (2004). *Cerkovnyj sud i problemy cerkovnoj zhizni* [Ecclesiastical Court and the problems of church life]. Moscow: kulturnyj centr «Duxovnaya biblioteka» [in Russian].
2. Gorchakov, M. (1907). Proekt cerkovno-sudnogo ustava [The project is the Church of Judgment the charter]. *Zhurnaly i protokoly Vysochajshe uchrezhdennogo Predsobornogo Prisutstviya* [Magazines and protocols established Highest Pre-Conciliar Presence]. St. Petersburg [in Russian].
3. Kotyuk, V.O. (2001). *Osnovy derzhavy i prava*. [Theory of state and law]. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
4. Kozyubra, MI. (2015). *Zahal'na teoriya prava*: pidruchnyk. [General theory of law: textbook]. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].
5. *Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny* [Criminal code of Ukraine] *2001* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Verkhovna Rada of Ukraine] [in Ukrainian].
6. Nikodim, M. (1897). *Pravoslavnoe cerkovnoe pravo* [Orthodox canon law]. St. Petersburg. [in Russian].
7. Oborotov, I.N. (2009). Kanonichna pravosubyektnist': sutnist' i elementy [The canonical legal personality: nature and elements]. *Aktualni problem polityky* [Recent policy issues], iss. 38, Mykolaiv: Ilion, 217 – 226. [in Ukrainian].
8. Pavlov, A.S. (1899). *Sokrashhennyj kurs lekcij cerkovnogo prava* [Reduced rate of church law lecture in Russian Empire]. Moscow [in Russian].
9. Perelik tserkovnykh pravoporushen', shcho pidlyahayut' rozhlyadu tserkovnymy sudamy, zatverdzhenyy Svyashchennym Synodom Rus'koyi Pravoslavnoyi Tserkvy [The list of religious offenses to be considered by church courts, approved by the Holy Synod of the Russian Orthodox Church]. (2011). *Zhurnal Svyashchennoho synodu* [Magazine Holy Synod] [in Ukrainian].
10. Prystińský, I. (2012). Poniattia ta oznaky cerkovnoho pravoporušennia (zločynu) v kanoničnomu pravi pravoslavnoji cerkvy [The concept and features of the church offense (crime) in canon law of the Orthodox Church]. *Kryminalne pravo i kryminalohia [Criminal Law and Criminology], No. 1(29),* 36 – 140. [in Ukrainian].
11. Shemshuchenko, Yu.S. (2003). *Yurydychna encyklopediya* [Legal encyclopedia]. Kyiv: Vydavnytstvo «Ukrayins'ka entsyklopediya» im. M. P. Bazhana. [in Ukrainian].
12. Suvorov, N. (1876). *O cerkovnyx nakazaniyax. Opyt isledovaniya po cerkovnomu pravu* [About the church penalties. Previous studies of canon law]. Moscow [in Russian].
13. Suvorov, N.S. (1908). *Uchebnik cerkovnogo prava* [The textbook of canon law]. Moscow [in Russian].
14. Tsvik, M.V. (2002). *Zahalna teoriya derzhavy i prava* [The general theory of law]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
15. Varyas, M.Yu. *Kratkij kurs cerkovnogo prava* [A short course of canon law]. Moscow: MZ Press [in Russian].

[1] Пристінський, І. (2012). Поняття та ознаки церковного правопорушення (злочину) в канонічному праві православної церкви. *Кримінальне право і кримінологія*, 136-140.

[2] Оборотов, І.Г. (2009). Канонічна правосуб'єктність: сутність і елементи. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць*. Миколаїв: Іліон, *38*, 217-226.

Дмитро Костюк
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

РОЛЬ ТАЄМНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ НІМЕЧЧИНИ ДО ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Dmytro Kostyuk
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

THE ROLE OF SECRET DIPLOMACY IN GERMAN PREPARATIONS FOR THE BEGINNING OF THE SECOND WORLD WAR

The article is devoted to analysis of Adolf Hitler's secret diplomacy, after his appointment as a German chancellor. In addition, the coverage of German's military preparation for the beginning of war by secret diplomacy was analyzed. The author also makes conclusions about the role of secret diplomacy in relations between Germany, England and France and their «appeasement» policy. The article also focuses on preparations of Germany and USSR to sign the Molotov-Ribbentrop Pact, which allows to better understand the plans of both countries dictators about the Europe's future. Also, the analysis of german-soviet relations allows to debunk propaganda myths about the role of USSR in the beginning of World War II.
Key words: Germany, secret diplomacy, military preparations, England, France, USSR.

Постановка проблеми. Актуальність теми статті визначається тим, що таємна дипломатія була і залишається чи не найефективнішим засобом реалізації інтересів держави. Протягом століть державні діячі використовували таємні переговори, домовленості, листування з метою створення для своєї держави сприятливих умов у тих чи інших ситуаціях міжнародного життя. Саме таємна дипломатія зіграла ключову роль у підготовці Німеччини до початку Першої, а потім і Другої світових воєн.

Така проблематика є надзвичайно актуальною в наш час. Дослідження та аналіз таємної дипломатії дасть змогу, опираючись на досвід минулого, з великою долею вірогідності спрогнозувати майбутній розвиток міжнародних відносин.

Незважаючи на те, що система сучасних міжнародних відносин відрізняється від системи, що виникла після Першої, і тим більше після Другої світової війни, основний зміст зовнішньої політики держави-агресора і методи втілення в життя її інтересів не особливо змінилися. Змінилися самі агресори та об'єкти їхньої агресії. Зокрема, умови, в які сьогодні потрапила Україна не без «допомоги» Російської Федерації, безпосередньо нагадують ситуацію, що була створена Німеччиною напередодні Другої світової війни. Йдеться про приєднання Саарської області, аншлюс Австрії, розчленування й підпорядкування Чехословаччини.

Це дослідження є також важливим тому, що, незважаючи на понад 70 років, які пройшли з часу закінчення Другої світової війни, суспільство досі не володіє повною інформацією про цю війну. Спроба показати роботу таємної дипломатії Німеччини у період війни доповнює одну з її «прихованих» сторінок, а порівняння здобутків і прорахунків таємної дипломатії Німеччини напередодні Другої світової війни дає змогу виявити риси таємної дипломатії Німеччини того часу, охарактеризувати засоби таємної дипломатії, синтезувати сутність саме німецької таємної дипломатії.

Виклад основного матеріалу. 30 січня 1933 р. рейхспрезидент тоді ще Ваймарської Республіки Пауль фон Гінденбург призначив Адольфа Гітлера рейхсканцлером. Менш ніж через два місяці після приходу Гітлера до влади, в Англії народилася ідея підписання таємного договору під назвою «Пакт Чотирьох» (Англія, Франція, Італія, Німеччина). Документ під заголовком «Політичний пакт згоди і співпраці між чотирма західними державами» включав такі основні положення:

1. Чотири західні держави - Італія, Франція, Німеччина і Велика Британія - беруть на себе зобов'язання у взаєминах один з одним здійснювати політику ефективної співпраці з метою підтримання миру. У галузі європейських відносин вони зобов'язуються діяти таким чином, щоб ця політика миру, в разі необхідності, була також прийнята іншими державами.

2. Чотири держави підтверджують, відповідно до положень Статуту Ліги Націй, принцип перегляду світових договорів.

3. Італія, Франція і Велика Британія заявляють, що в разі, якщо Конференція з роззброєння приведе лише до часткових результатів, рівність прав, визнана за Німеччиною, повинна отримати ефективне застосування.

4. Чотири держави беруть на себе зобов'язання проводити в тих межах, в яких це виявиться можливим, узгоджений курс у всіх політичних і неполітичних, європейських і позаєвропейських питаннях, а також щодо колоніальних проблем[1].

15 липня 1933 р. в робочому кабінеті Б. Муссоліні відбулося підписання «Пакту Чотирьох». Але тим не менше, глибокі політичні суперечності між учасниками пакту, насамперед між Францією і Німеччиною, перешкодили його ратифікації. Позиція Англії та Франції підштовхнула німців до якнайшвидшої реалізації планів озброєння Німеччини та підготовки до війни.

Своєю чергою, міністр пропаганди Німеччини Йозеф Геббельс, який перебував у квітні 1933 р. в Женеві на конференції з роззброєння, таємно запропонував міністру закордонних справ Польщі Юзефу Беку врегулювати німецько-польські відносини на такій основі: Польща передасть Німеччині «коридор», а сама отримає вихід до моря за рахунок Литви і Латвії. Потім обидві країни виступлять проти СРСР, причому в результаті захоплення України Польща отримає вихід до Чорного моря, у тому числі і Одесу. 15 листопада 1933 р., запросивши до себе польського посла Юзефа Липського, А.Гітлер запропонував укласти польсько-німецьку угоду про «виправлення» Версальського договору в частині, що стосується кордонів з Німеччиною. Результатом численних переговорів став німецько-польський пакт від 26 січня 1934 р. з офіційною назвою «Декларація про незастосування сили між Польщею та Німеччиною»[2].

Гітлер, не маючи можливості йти на порушення Версальського договору, прагнув «обходити» його положення за допомогою таємних переговорів і договорів. Саме тому, у 1933 р. Німеччина запропонувала Франції таємно укласти сепаратну угоду про озброєння. У Берліні відбулася зустріч А.Гітлера з французьким послом Франсуа Понсе. Посол двічі відвідав Гітлера: 24 листопада та 11 грудня 1933 р. Під час їхніх бесід з боку Німеччини були висунуті претензії на Саарську область, вимоги щодо збільшення кількості чисельного складу німецької армії і надання їй права мати озброєння, відповідне чисельності особового складу, включаючи важку артилерію, танки, винищувальну і бомбардувальну авіацію. Німецькі пропозиції були негайно повідомлені в Париж. Франція відмовилася від укладання подібного договору з Німеччиною. Французький уряд вважав, що двосторонній договір про ненапад менше зв'язав би Німеччину, ніж її зобов'язання згідно з Локарнською угодою та пактом Бріана-Келлога. Питання про Саарську область повинна була вирішити Ліга Націй відповідно до Версальського договору.

Тим часом, як в Саарській області, так і у Франції агентура А.Гітлера розгорнула таємну кампанію за приєднання Саару до Німеччини. Ще в 1934 р. Бюро Ріббентропа поставило на чолі своєї французької секції одного з найактивніших емісарів Гітлера Отто Абеца. Завданням цього агента було організувати німецьку «п'яту колону» у Франції. Велику підтримку надав йому граф П’єр де Поліньяк. У колі своїх французьких колег та друзів він доводив, що Німеччина – єдиний захисник Європи проти більшовизму. Скоро Абец встановив зв'язок з «Бойовими хрестами» і з тими організаціями, в яких переважав нацистський вплив, – Союзом колишніх фронтовиків, Лігою платників податків та ін. Представнику французького Союзу колишніх фронтовиків, депутату Жану Гуа, він навіть вручив особисте запрошення Гітлера приїхати в Берлін. Гуа поїхав до німецької столиці, де його дуже приязно прийняли. В кінці листопада 1934 р. з аналогічним візитом прибув до Парижу сам Й. фон Ріббентроп, де таємно зустрівся з Гуа, а також з прем’єр-міністром Франції П’єром Лавалем.

В результаті зустрічі Ріббентропа з Лавалем була підписана таємна угода з питання про плебісцит в Саарській області. Зокрема Ріббентроп домігся від Лаваля обіцянки відмовитися від

[1] Белоусова, З.С. (1972). *«Пакт четырех» 1933 года.* Москва: Новая и новейшая история, 136-153.
[2] Климовский, Д.С. (1968). *Зловещий пакт (Из истории германо-польских отношений межвоенного двадцатилетия).* Минск: Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 69–70.

вимоги додаткового плебісциту в Саарі через 10 років, якщо в результаті першого туру голосування питання про приналежність цієї області буде вирішено на користь Німеччини. Зі свого боку Ріббентроп запевнив французький уряд, що після проведення плебісциту, Німеччина не буде мати до Франції ніяких територіальних претензій.

Плебісцит відбувся 13 січня 1935 р. З 539 тисяч мешканців, близько 477 тисяч висловилися за приєднання Саару до Німеччини; понад 46 тисяч проголосували за збереження управління області під контролем Ліги Націй; тільки 2 тисячі голосували за її приєднання до Франції[1]. Такі результати волевиявлення не в останню чергу були забезпечені завдяки пропагандистській діяльності спецслужб Німеччини, особливо Абверу.

Тим часом, Німеччина прагнула встановити тісніші зв'язки з Англією. 11 січня 1935 р. принц Уельський схвалив рішення англійського союзу фронтовиків – Британського легіону – направити делегацію до Німеччини. З таємним візитом до А.Гітлера приїхав представник англійських пронацистських кіл лорд Ален Гартвуд. Гітлер запевнив Гартвуда, що Німеччина прагне дружби з Англією і миру з усією Європою, і прагнув його переконати, що домагання Німеччини цілком закономірні і досить скромні. «Німеччина претендує лише на рівноправність і на безпеку своїх кордонів», – стверджував він – «Якщо Німеччина домагається скасування військових статей Версальського договору, то лише тому, що вони принижують її національну гідність»[2]. Лорд Гартвуд був цілком задоволений запевненнями фюрера Німеччини. Зі свого боку він обіцяв Гітлеру, що буде всіляко сприяти угоді між Англією і Німеччиною. Після повернення до Англії він дійсно став відігравати роль поручителя щодо миролюбності Гітлера по відношенню до Англії, що багато в чому посприяло проведенню переговорів між обома країнами щодо їхніх військово-морських флотів.

Так, 25-26 березня 1935 р. міністр закордонних справ Англії Дж. Саймон та лорд-канцлер А. Іден здійснили візит до Берліна, де провели переговори з А.Гітлером, К. фон Нейратом і Й. фон Ріббентропом. Гітлер повідомив про свій намір створити армію чисельністю 550 тис. осіб, а також про те, що його військово-повітряні сили вже досягли паритету з англійськими, і що він претендує на право мати військово-морський флот, рівний 35% англійського. Оскільки для Англії було небезпечно, щоб Німеччина мала великий військово-морський флот, було домовлено зустрітися в Лондоні на переговорах, на яких би мало бути вирішено питання, щодо потужності військово-морського флоту Німеччини.

Для ведення цих переговорів, у Лондон прибула німецька делегація на чолі з Ріббентропом. 18 червня 1935 р. сторони підписали морську угоду, за якою Англія погодилася зі створенням Третім Рейхом військово-морського флоту, рівного 35% флоту Британської імперії; щодо підводного флоту була встановлена ще більш вигідна для Німеччини пропорція - 45%. При цьому передбачалося, що в разі виняткових, на її думку, обставин, Німеччина має право, попередньо надавши інформацію про це англійському уряду, побудувати підводний флот рівний британському[3].

Черговим завданням німецької дипломатії стало створення військового бар'єру на Рейні як засобу убезпечення німецького кордону. Восени і зимою 1935 р. Отто Абец вів таємні переговори у Парижі з низкою французьких політичних діячів і з представниками промислового і фінансового світу. Його запевняли, що уряд не буде протидіяти ремілітаризації Рейнської області. Таку ж позицію займав і французький посол у Берліні Франсуа Понсе.

7 березня 1936 р. в німецьке Міністерство закордонних справ були запрошені посли Англії, Франції, Бельгії та Італії. Тут К. фон Нейрат передав їм меморандум німецького уряду, який свідчив: «В інтересах права народу захищати свої кордони і зберігати свої кошти, німецький уряд відновив з сьогоднішнього дня повний і необмежений суверенітет імперії в демілітаризованій зоні Рейнської області»[4]. Ознайомивши послів зі змістом меморандуму німецького уряду, К. фон Нейрат повідомив їм про відмову від Локарнських угод і про зайняття Рейнської зони німецькими військами. У той же день, відбулася окупація Німеччиною демілітаризованої Рейнської зони.

Окрім повернення у склад Німеччини її територій, уряд А.Гітлера також робив все можливе

[1] Потемкин, В.П. (1945). История дипломатии (1945). *Т.3.* Москва: Государственное издательство политической литературы, 519.
[2] Потемкин, В.П. (1945). История дипломатии (1945). *Т.3.* Москва: Государственное издательство политической литературы, 524.
[3] Гречко, А.А. (1976). *Советская военная энциклопедия*. Москва: Воениздат, 178.
[4] Широкорад, А.Б. (2009). *Великий антракт*. Москва: АСТ, 46.

для того, щоб знайти союзників. Тож, коли у лютому 1936 р. в Токіо відбувся військово-фашистський заколот, прем'єр-міністром став Кокі Хірота, який користувався підтримкою з боку нацистських офіцерів. К.Хірота вирішив почати таємні переговори з Німеччиною. Переговори велися в Токіо і Берліні навесні 1936 р.; в них брала участь група офіцерів японського генерального штабу і представники німецької дипломатії. З німецької сторони важливу роль відігравав Й. фон Ріббентроп, у цей час він був німецьким послом у Лондоні, але влітку 1936 р. був викликаний до Берліна для переговорів з японцями. 25 листопада 1936 р. було підписано так званий Антикомінтернівський пакт.

Зміст японсько-німецької угоди зводився до трьох основних пунктів. У першому обидві сторони взаємно зобов'язувалися інформувати одна одну про діяльність Комуністичного Інтернаціоналу і вести проти нього боротьбу в тісній співпраці. Другий пункт зобов'язував сторони вживати необхідних заходів «проти тих, хто всередині або ззовні країни, прямо чи побічно діє на користь Комуністичного Інтернаціоналу», у третьому пункті встановлювався термін дії угоди – п'ять років.

Разом з угодою був підписаний і таємний протокол до неї, який складався з 3 пунктів:

1. На випадок, якщо на одну зі сторін буде здійснено напад з боку СРСР, сторони повинні негайно зібратися і обговорити засоби, для захисту спільних інтересів.
2. Сторони під час дії цього договору зобов’язуються не укладати з СРСР ніяких політичних договорів.
3. Даний договір підписаний одночасно з Антикомінтернівським договором і має однакову з ним тривалість[1].

Німецька дипломатія явно прагнула до того, щоб цей пакт був сприйнятий як угода, спрямована проти СРСР. Гітлер розумів, що Німеччина ще не є готовою до прямої конфронтації з Англією та Францією, а тому вирішив маскувати свою політику антирадянською спрямованістю. Таким чином, загроза поширення комунізму з боку СРСР стала прикриттям планам Гітлера. Тому у день підписання пакту, всі посли іноземних держав були запрошені в німецьке Міністерство закордонних справ. Їм роздали копії японсько-німецького договору, і запевнили, що підписанням цього договору сторони координували свою діяльність, яка спрямовувалась проти СРСР[2].

Скоро у Німеччини з’явилася можливість активізувати свою співпрацю з Італією. Коли у 1936 р. в Іспанії почалася революція, Німеччина та Італія були готові надати допомогу генералу Франко як з політичних та стратегічних, так і з економічних міркувань. А.Гітлер і Б.Муссоліні були вкрай незадоволені зміцненням позицій демократичних сил в Іспанії, потужним антифашистським рухом у цій країні. Незабаром після початку заколоту в Іспанії туди почали поступати військові матеріали з Німеччини та Італії. Допомога, яку А.Гітлер надав іспанським заколотникам, оцінювалася в 500 млн. марок (200 млн. дол).

Тісна співпраця італійців та німців щодо Іспанії прискорила створення осі Берлін–Рим–Токіо. У жовтні 1936 р. італійський міністр закордонних справ граф Галеаццо Чіано відвідав Німеччину; тут з А.Гітлером і Й. фон Ріббентропом вони обговорили всі питання, що стосувалися італійської інтервенції в Абіссинію, революції в Іспанії та подальшого італо-німецького співробітництва. Переговори закінчилися укладенням таємної угоди між Італією та Німеччиною 25 жовтня 1936 р. Підписаний Й. фон Ріббентропом і Г.Чіано протокол складався з п'яти пунктів. Німеччина формально визнавала анексію Абіссинії Італією; встановлювалася загальна лінія поведінки німців та італійців в лондонському комітеті з невтручання; була закріплена угода про визнання уряду Ф.Франко, у зв'язку з цим намічені були способи подальшої військової допомоги Іспанії. Сторони домовилися також про розмежування сфер економічної діяльності Італії та Німеччини на Балканах та в Дунайському басейні[3].

Оскільки британський прем’єр-міністр Н.Чемберлен проводив «політику умиротворення», яка полягала в прагненні домовитися будь-якими мирними засобами з Німеччиною для уникнення можливої війни, то підписання німецько-японського пакту не могло не занепокоїти Н.Чемберлена,

[1] Яковлев, Н.Н. (1991). Накануне, 1931-1939. *Как мир был ввергнут в войну: Краткая история о документах, воспоминаниях и комментариях.* Москва: Политиздат, 106.
[2] Антикомінтернівський пакт. *Велика онлайн бібліотека Світогляд.* <http://svitohlyad.com.ua/osvita/antykominternivskyj-pakt/>
[3] Потемкин, В.П. (1945). История дипломатии (1945). *Т.3.* Москва: Государственное издательство политической литературы, 582-583.

навіть не зважаючи на запевнення німецького уряду про його антирадянську спрямованість. Прагнучи до досягнення угоди з німцями, англійський уряд вирішив направити до Німеччини одного з найбільш впливових членів уряду – лорда Галіфакса. 19 листопада 1937 р. відбулися таємні переговори лорда Галіфакса з Гітлером. Галіфакс відзначив заслуги Гітлера в «знищенні комунізму» в Німеччині, в зв'язку з чим вона може вважатися «бастіоном Заходу проти більшовизму». Він дав зрозуміти, що в разі укладення «широкої угоди», згідно з якою Німеччина зобов'язалася б поважати цілісність Британської імперії, англійський уряд готовий «розв'язати їй руки» в Центральній і Східній Європі. Лорд Галіфакс сказав, що це стосується, зокрема, планів Німеччини щодо Австрії, Чехословаччини і Данцига. Таким чином, Гітлер отримав чіткий сигнал про те, що Велика Британія не буде заперечувати проти територіальних розширень Німеччини за рахунок інших європейських держав.

Втім, Німеччина планувала приєднати до себе Австрію навіть без підписання договору з Англією. Вже 11 лютого 1938 р. канцлер Австрії Курт Шушніг був викликаний до А.Гітлера в Берхтесгаден. Після таємної розмови з фюрером, його секретар передав Шушнігу заздалегідь написані вимоги Гітлера. Канцлеру було запропоновано наодинці переглянути цей проект «угоди». Але перш ніж Шушніг встиг закінчити читання, його знову викликали до Гітлера. Тут з новими погрозами йому заявили, щоб він не розраховував на допомогу Італії, Франції та Великої Британії. Увечері того ж дня з Шушнігом розмовляли Й. фон Ріббентроп і австрійський міністр закордонних справ, ставленик Гітлера Гвідо Шмідт. Вони запропонували Шушнігу підписати угоду, в основу якої були покладені наступні вимоги:

1. повна амністія всім австрійським націонал-соціалістам;
2. призначення міністром громадського порядку та безпеки ставленика А.Гітлера Артура Зейсс-Інкварта;
3. надання австрійським націонал-соціалістам права легального існування і вільної діяльності. [1]

Тим часом у низці австрійських міст почалися криваві зіткнення між прихильниками національної незалежності Австрії і націонал-соціалістами. Тоді К.Шушніг вирішив вдатися до останнього засобу: він призначив на 13 березня плебісцит з питання про незалежність Австрії. 11 березня 1938 р. Шушнігу був вручений формальний ультиматум: якщо німецькі вимоги не будуть виконані, то того ж дня о 19 годині 30 хвилин 200 000 німецьких військ перейдуть австрійський кордон. Коли термін ультиматуму вже закінчувався, Шушніг виступив по радіо і повідомив австрійському народові про свою відставку. Негайно після Шушніга звернувся до населення по радіо і А.Зейсс-Інкварт. Він зажадав, щоб у разі вступу в Австрію німецьких військ їм не чинили жодного опору. Сам Зейсс-Інкварт був призначений новим канцлером Австрії. У ніч на 12 березня німецькі війська вступили в Австрію. Формально Німеччина не мала приводу для введення своїх військ на територію Австрії. Для цього була складена телеграма, яку Герман Герінг таємно продиктував статс-секретарю Австрії Вільгельму Кепплеру, і яку канцлер Зейсс-Інкварт повинен був надіслати у Берлін як формальний привід для запрошення німецький військ. Хоча сам Зейсс-Інкварт і не надіслав цю телеграму, вона все ж була надрукована у німецькій пресі[2].

Після приєднання Австрії до Німеччини генеральний штаб німецької армії за вказівкою А.Гітлера приступив до підготовки захоплення Чехословаччини, тобто виконання плану «Грюн», затвердженого ще 7 грудня 1937 р.

У Берліні вирішили розпочати підготовку захоплення Чехословаччини з постановки питання про приєднання до Німеччини так званої Судетської області – території вздовж усього кордону з Німеччиною, де більшість населення складали німці. На «п'яту колону» німців в Чехословаччині було покладено завдання з середини підірвати країну і тим самим послабити її здатність до опору. 28 березня 1938 р. А.Гітлер дав Конраду Гейнлейну, голові судетських німців, вказівку активізувати свою діяльність і пред'явити уряду Чехословаччини вимоги, які були б для нього заздалегіть неприйнятними.

Зважаючи на все наростаючі вимоги Гітлера щодо передачі Німеччині Судетської області, 15 вересня Н. Чемберлен у супроводі Г. Вільсона і У. Стренга таємно прибув в Берхтесгаден – резиденцію німецького канцлера. Англійський прем'єр розпочав розмову з Гітлером з заяви про його

[1] Широкорад, А.Б. (2009). *Великий антракт.* Москва: АСТ, 51.
[2] Пик, С.М. (2012). *Таємна дипломатія і розвідка у міжнародних відносинах*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 263.

прагнення до англо-німецького зближення і висловив побажання обмінятися спільними поглядами про політику обох держав. Гітлер проявив, однак, явне небажання обговорювати такого роду проблеми. Гітлер зажадав передачі Німеччині Судетської області, погрожуючи в іншому випадку війною. Він вимагав також ліквідації договорів Чехословаччини про взаємодопомогу з іншими країнами. Н.Чемберлен висловив готовність задовільнити ці вимоги, але заявив, що має отримати на це офіційну санкцію свого уряду, а також погодити питання з французьким урядом.

Невдовзі, 22 вересня 1938 р. Н. Чемберлен у супроводі Г. Вільсона і У. Стренга прибув у Бад-Годесберг для нового раунду таємних переговорів з Гітлером. Абсолютно несподівано для Чемберлена фюрер в ультимативному порядку зажадав, щоб передача Німеччині Судетської області була розпочата негайно, а саме 26 вересня і закінчена до 28 вересня. Разом з тим він рішуче наполягав тепер також на передачі деяких районів Чехословаччини Польщі та Угорщині. Нарешті, він заявив, що більше немає умов для існування чехословацької держави[1].

Незважаючи на все більш зростаючі вимоги нацистів, англійський прем'єр все ж не припинив своїх спроб домовитися з ними, з тим щоб анексія Судетської області Німеччиною була здійснена «впорядковано» і не викликала війни. Перед від'їздом з Бад-Годесберга Чемберлен запевнив Гітлера, що зробить все можливе для забезпечення виконання його вимог. 29 вересня Чемберлен знову відбув до Німеччини. У Мюнхені відкрилася таємна конференція повноважних представників Німеччини, Великої Британії, Франції та Італії. Німеччина була представлена А.Гітлером, Англія – Н.Чемберленом, Франція – Е.Даладьє, Італія – Б.Муссоліні. Умови Годесбергського меморандуму були прийняті повністю.

Після підписання мюнхенської угоди з ініціативи Чемберлена між Англією і Німеччиною було укладено таємну угоду наступного змісту: «Ми, німецький фюрер, імперський канцлер і британський прем'єр-міністр... погодилися в тому, що питання англо-німецьких відносин має першочергове значення для обох країн і для всієї Європи. Ми вважаємо, що угода, яка була підписана вчора ввечері, як і англо-німецька морська угода, символізують волю обох наших народів ніколи надалі не воювати один з одним»[2].

Тепер Гітлер міг сфокусувати увагу на Польщі. 24 жовтня 1938 р. Й. фон Ріббентроп в непротокольній розмові з Ю.Липським висунув пропозицію про врегулювання спірних проблем, що існують між Польщею та Німеччиною. Ці пропозиції передбачали: приєднання до Німеччини вільного міста Данцига (зі збереженням економічних пільг в Данцигу для Польщі); будівництво Німеччиною автостради і залізничної лінії через польське Помор'я; продовження польсько-німецької декларації про дружбу і ненапад на 10 або 25 років; визнання обома сторонами існуючого польсько-німецького кордону. Втім Польща відмовилася піти на такий крок. В січні 1939 р., під час візиту до Польщі, Ріббентроп знову почав вимагати передати Німеччині гирло Вісли та Данціг. Втім, Польща не мала наміру виконувати ці вимоги, і таким чином стосунки між двома країнами стали дуже напруженими. Тому вже в квітні Гітлером був відданий наказ почати підготовку нападу на Польщу.

Тим часом, у Словаччині бурхливо розвивався сепаратистський рух. Берлін активно використовував своїх агентів в особі деяких словацьких міністрів, а саме Сано Маха і Фердинанда Дурчанського. За сприяння німецької таємної дипломатії в Братиславі був організований сепаратистський путч. Виник конфлікт між чехами і словаками. 13 березня 1939 р. під час таємного візиту у Берлін, президент Словаччини Йозеф Тісо отримав директиву негайно скликати надзвичайне зібрання словацького сейму і оголосити незалежність Словаччини. У ніч на 15 березня 1939 р. німецькі війська вступили на територію Чехословаччини. Почалася військова окупація республіки, за винятком південно-східних районів, зайнятих Угорщиною. Гітлер зажадав приїзду до Берліна чеського президента. У цей час Едуарда Бенеша вже не було в Чехословаччині: ще 5 жовтня 1938 р. він склав з себе повноваження президента Чехословацької республіки і виїхав до Англії. Новий президент Еміль Гаха разом з міністром закордонних справ Франтишеком Хвалковським поспішно прибули до Берліна. Представникам чеського уряду було вручено готовий документ, що визначав подальшу долю Чехословацької республіки. Фактично справа йшла про остаточну ліквідацію національної та державної незалежності Чехословаччини. А.Гітлер різко заявив Е.Гасі і Ф.Хвалковському, що він викликав їх лише для того, щоб отримати їх підпис на документі, за яким

[1] Shirer, W. (1960). *Rise and fall of the Third Reich*. New-York: Simon and Schuster, 539.
[2] Земсков, И.Н. (ред.) (1981). *Документы и материалы кануна Второй мировой войны 1937-1939 гг*. Москва: Политиздат, 241.

Богемія і Моравія включалися до складу Німецької імперії. «Кожний, хто намагається опиратися, – заявив Гітлер, – буде розтоптаний»[1]. Після цього Гітлер поставив свій підпис на документі і вийшов. 15 березня 1939 р. Чехословаччина перестала існувати.

Не зважаючи на успішну реалізацію своїх інтересів в Європі, глобальні плани Гітлера вимагали конкретних домовленостей з Англією. Велике значення у цьому контексті покладалося на таємну зустріч Гораса Вільсона та Гельмута Вольтата у Лондоні 20 липня 1939 р. Обговорювалися питання щодо загального обмеження озброєнь, вирішення колоніальних питань, взаємного фінансового сприяння та ін. Втім, основною метою Німеччини було підписання пакту про ненапад, що по суті звільняло Велику Британію від зобов'язань щодо Польщі. Втім, через витік інформації, що появилась у британській пресі, переговори довелось припинити[2].

Оскільки Гітлеру не вдалося домовитися з керівництвом Англії на його умовах, а претензії до Польщі залишалися, довелося переорієнтовувати дипломатичні зусилля і шукати порозуміння з керівництвом СРСР.

Німецьке керівництво розуміло, що в разі встановлення тісного співробітництва між СРСР, Англією і Францією, здійснення планів Німеччини виявилося б неможливим. На новорічному прийомі, який відбувся 12 січня 1939 р. у Берхтесгадені, німецький фюрер протягом декількох хвилин розмовляв з радянським повноважним представником А.Мерекаловим, чого він раніше в аналогічних випадках ніколи не робив. А.Гітлер згодом визнав, що він ще на цьому прийомі почав пробувати досягнути домовленості з СРСР. Характерним був і той факт, що в його промові 20 січня не було звичних для нього випадів проти Радянського Союзу. Не було їх і в наступних промовах фюрера. Використовуючи тривалий час антирадянську пропаганду як прикриття своїх планів, Гітлер розумів, що одночасної війни на два фронти Німеччина не зможе виграти. Тому потрібно було спробувати домовитися з СРСР для отримання можливості почати війну у Європі.

Німецькі представники в бесідах з радянськими дипломатами почали говорити про прагнення до розширення торговельних зв'язків і взагалі до покращення відносин з СРСР. 9 травня повірений у справах СРСР у Німеччині Георгій Астахов відвідав заступника завідувача відділом друку МЗС Німеччини Брауна фон Штумма. У ході бесіди Б. фон Штумм заговорив про бажання покращити німецько-радянські відносини. Г.Астахов зауважив на це, що радянська сторона бачить у всьому цьому короткостроковий тактичний маневр[3].

У бесіді з Г.Астаховим 5 серпня Ю.Шнурре вже прямо говорив про можливий збройний конфлікт між Німеччиною та Польщею. Шнурре сказав, що якщо причиною радянсько-англійських переговорів є відчуття небезпеки з боку Німеччини в разі німецько-польського конфлікту, то Німеччина готова рахуватися з інтересами Радянського Союзу в справі забезпечення його безпеки. Шнурре також знову порушив питання щодо проведення переговорів з економічних питань між двома державами. Саме таким чином, німецьке керівництво прагнуло «зацікавити» СРСР до зближення. Втім, протягом наступних днів, згоди СРСР на підписання економічного договору не поступало. Договір був підписаний аж 20 серпня.

В серпні 1939 р. В. фон дер Шуленбург отримав вказівки Й. фон Ріббентропа терміново відвідати Молотова. Йому доручили зробити заяву про те, що Англія і Франція знову намагаються втягнути Росію у війну з Німеччиною. Німецький уряд висловлював готовність врегулювати відносини між двома країнами. Шуленбургу наказали заявити Молотову, що у Німеччини немає ніяких агресивних намірів проти СРСР. «Імперський уряд вважає, що між Балтійським і Чорним морями немає такого питання, яке не можна було б врегулювати. Сюди відносяться такі питання, як Балтійське море, Прибалтика, Польща, питання Південного Сходу і т. д.». Для врегулювання в найближчий же час цих питань Й. фон Ріббентроп висловлював готовність прибути до Москви.

17 серпня В. фон дер Шуленбург відвідав з таємним візитом наркома закордонних справ СРСР. Згідно з отриманими з Берліна вказівкам, він підтвердив готовність Німеччини укласти з СРСР договір про ненапад і гарантувати разом з СРСР суверенітет Балтійських держав. Німецький уряд обіцяв також вплинути на Японію з метою нормалізації японо-радянських відносин. Шуленбург повідомив, що міністр закордонних справ Німеччини готовий прибути до Москви з

[1] Соколов, В.Д. (1972). *Вторжение*. Москва: «Московский рабочий», 173.
[2] Пик, С.М. (2012). *Таємна дипломатія і розвідка у міжнародних відносинах*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 270.
[3] Fleischhauer, I. (1990). *Der Pakt: Hitler, Stalin und die Initiative der deutchen Diplomatie 1938-1939*. Berlin: Ullstein, 143.

відповідними повноваженнями 18 серпня або в наступні дні[1].

18 серпня Й. фон Ріббентроп надіслав В. фон дер Шуленбургу нову термінову телеграму з подальшими вказівками. Посол повинен був заявити, що німецько-польські відносини загострилися в такій мірі, що можливе виникнення відкритого конфлікту. У зв'язку з цим бажано прояснення відносин між Німеччиною та СРСР до початку цього конфлікту. Одночасно з договором про ненапад Й. фон Ріббентроп висловлював готовність підписати спеціальний протокол, що регулює інтереси обох сторін в тих чи інших питаннях зовнішньої політики.

Вислухавши на наступний день відповідну заяву В. фон дер Шуленбурга і поінформувавши про нього радянське керівництво, В.Молотов повідомив німецькому послу, що Й. фон Ріббентроп міг би прибути до Москви 26 або 27 серпня. Молотов передав також радянський проект договору про ненапад.

Але дата нападу на Польщу була вже визначена, тому такий поворот справ не влаштовував Німеччину. У справу вирішив втрутитися А.Гітлер. 20 серпня 1939 р. він звернувся до Йосипа Сталіна з особистим посланням. У ньому говорилося, що в будь-який день може вибухнути криза, в яку може бути залучений Радянський Союз, якщо він не погодиться на підписання з Німеччиною договору про ненапад. «Тому я ще раз пропоную Вам, прийняти мого міністра закордонних справ у вівторок, 22 серпня, найпізніше в середу, 23 серпня. Імперський міністр буде наділений всіма надзвичайними повноваженнями для складення та підписання пакту про ненапад»[2]. Увечері 21 серпня радянський уряд повідомив, що не заперечує проти приїзду до Москви 23 серпня німецького міністра закордонних справ.

Й. фон Ріббентроп таємно прилетів до Москви опівдні 23 серпня. Зустріч Ріббентропа з Сталіним і Молотовим, яка тривала три години, закінчилася сприятливо для німців. За словами присутнього на зустрічі особистого перекладача Сталіна Володимира Павлова, коли почалося обговорення проекту договору, Сталін заявив: «До цього договору необхідні додаткові угоди, про які ми нічого ніде публікувати не будемо»[3], після чого виклав зміст майбутнього секретного протоколу про розподіл сфер обопільних інтересів. У надісланій А.Гітлеру в той же день телеграмі, Й. фон Ріббентроп повідомив про успішне просування переговорів. Єдиною перешкодою до підписання він назвав вимогу радянської сторони включити два латвійських порти (Ліепая та Вентспілс) в «сферу інтересів» СРСР. Гітлер дав на це свою згоду. У той же вечір обидва документи були підписані.[4]

Щодо таємного протоколу, то лінією розмежування сфер інтересів СРСР та Німеччини визначався північний кордон Литви, при переділі території Польщі, кордон сфер інтересів СРСР та Німеччини влаштовувався по лінії річок Нарев, Вісли і Сяну, а також підкреслювалась зацікавленість СРСР в Бесарабії, в той час як Німеччина повністю відмовлялася від претензій на цю область. Тобто, завдяки цьому договору, Німеччина змогла уникнути війни на два фронти, що остаточно дало змогу розпочати війну.

Останнім приводом до початку війни послужив інцидент в Глейвіці. Група польських солдат захопила німецьку радіостанцію біля кордону з Польщею, і закликала місцеве польське населення підняти повстання та вбивати німців. Як виявилось згодом, це була ретельно спланована операція Абверу, здійснена заради формального приводу початку війни. Війська СС захопили цю радіостанцію, і німецький солдат який говорив по-польськи і виголосив цю промову[5]. А Гітлер у розмові з французьким послом, зазначив що війна розпочалася саме через цей напад. 1 вересня війська Німеччини рушили в Данцігський коридор. Друга світова війна почалась.

[1] Фельштинский, Ю. (1983). *СССР – Германия 1939: документы и материалы о советско-германских отношениях в апреле-сентябре 1939 г.* Телекс, 39.
[2] Гречко, А.А. (ред.) (1973). *История второй мировой войны, 1939-1945*. Москва: Военное издательство министерства обороны СССР, 282.
[3] Павлов Владимир Николаевич. *Хронос. Всемирная история в Интернете.* <http://www.hrono.ru/biograf/bio_p/pavlov_vn.html/>
[4] Фельштинский, Ю. (1983). *СССР – Германия 1939: документы и материалы о советско-германских отношениях в апреле-сентябре 1939 г.* Козельск: Телекс, 61.
[5] Пик, С.М. (2012). *Таємна дипломатія і розвідка у міжнародних відносинах*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 308.

References:

1. Antykominternivskyi pakt [Anticomintern pact]. *Velyka onlain biblioteka Svitohlyad [Large online library Svitohlyad]*. <http://svitohlyad.com.ua/osvita/antykominternivskyj-pakt/> [in Russian].
2. Beloysova, Z.S. (1972). «*Pakt chetyrech» 1933 g.* [1933 Pact of Four]. Moscow: Novaia I noveishaia istoriya[Modern and Contemporary History]. [in Russian].
3. Felshtinskiy, Y. (1983). *USSR – Germaniya 1939: dokumenty i materialy o sovetsko-germanskih otnosheniyah v aprele-sentyabre 1939 g* [USSR-Germany 1939: Documents and materials about soviet – german relations in april – September 1939]. Telex [in Russian].
4. Fleischhauer, I. (1990). *Der Pakt: Hitler, Stalin und die Initiative der deutchen Diplomatie 1938-1939* [The Pact: Hitler, Stalin and the initiatives of German diplomacy]. Berlin: Ullstein [in German].
5. Hrechko, A.A. (1973). *Istoriya vtoroi mirovoi voiny, 1939-1945* [The history of World War II, 1939 – 1945]. Moscow: Voiennoie izdatelstvo ministerstva oborony USSR [Military Publishing House of the USSR Ministry of Defence]. [in Russian].
6. Hrechko, A.A. (1976). *Sovietskaia voiennaia enziklopedia* [Soviet military encyclopedia]. Moscow: Voenizdat [in Russian].
7. Jakovlev, N.N. (1991). *Nakanune, 1931-1939. Kak mir bil vverhnut v voinu: Kratkaia istoriya v dokumentah, vospominaniyah i kommentariyah* [On the eve. How the world was plunged into the war: short history in documents, memories and comments]. Moscow: Politizdat. [in Russian].
8. Klimovskiy, D.S. (1968). *Zloveschiy pakt (Iz istorii hermano-polskih otnosheniy mezhvoennoho dvazatiletia* [Sinister Pact. From the history of german-polish relations during the interwar period]. Minsk: Izdatelstvo BHU im. V. Lenina. [in Russian].
9. Pavlov Vladimir Nikolaevich. Hronos. *Vsemirnaya istoriya v Internete [World History Online]*. <http://www.hrono.ru/biograf/bio_p/pavlov_vn.html/>. [in Russian].
10. Potemkin, V.P. (1945). *Istoriya diplomatii* [The history of diplomacy]. Moscow: Gosydarstvennoie izdatelstvo politicheskoi literatury [State Publishing House of Political Literature]. [in Russian].
11. Pyk, S.M. (2012). *Tayemna dyplomatiya I rozvidka y mizhnarodnyh vidnozynah* [Secret diplomacy and intelligence in international relations]. Lviv: LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
12. Shirer, W. (1960). *Rise and fall of the Third Reich*. New-York: Simon and Schuster. [in English].
13. Sokolov, V.D. (1972). *Vtorzhenie* [Invasion]. Moscow: «Moskovskiy rabochiy». [in Russian].
14. Sypols, V.J. (1989). *Diplomaticheskaya borba nakanune Vtoroi mirovoi voiny* [Diplomatic struggle on the eve of World War II]. Moscow: Mezhdunarodnie otnosheniya [International relationships]. [in Russian].
15. Zemskov, I.N. (1981). *Dokymenty I materialy kanuna Vtoroi mirovoi voiny 1937-1939* [Documents and materials on the eve of World War II]. Moscow: Politizdat [in Russian].

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Nataliia Hnatenko
Assistant-consultant of the People's Deputy of Ukraine

POLITICAL CORRUPTION IN ACTIVITY OF THE UKRAINIAN PARLIAMENT: THEORY AND PRACTICE

This article describes basic scientific approaches to study corruption as a political problem in the area of interaction between public and private sectors. Peculiarities of corruption in East European transitive countries called "incompleted democracies" were analyzed. The article also highlighted major factors that may facilitate dissemination of corruption in the post-communist countries. The interpretations of prominent domestic scholars that researched political corruption as specific practice of governance were analyzed. The paper also identifies and describes specific cases of political corruption in practice of the Ukrainian parliament, indicating its reasons and consequences for development of our country.
Key words: political corruption, nepotism, conflict of interests, bribery, clientelism.

The phenomenon of corruption as a manifestation of distortions in interaction between public and private sectors is inherent to any political system. However, its characteristics and scope in different countries differ significantly. This is stipulated by variability of internal and external factors of corruption. Internal factors of corruption, as indicated by researchers, are historical conditions of statehood and civil society, organization of political power, political regime, socio-economic situation of society, political culture, public morality and so on. International anti-corruption discourse is mainly regarded as an external factor of corruption because it is based on practice of developed liberal democracies.

Researchers which study corruption in the context of sustainable (completed) democracy, often analyze its formal and legal characteristics. For example, Joseph La Palombara, the author of a definition of corruption widely cited in Western literature, points out that "it is any action of a public official (elected or appointed), which deviates from duties defined by law in order to obtain personal benefit for themselves or other private individuals associated with a public official"[1]. Typically, it is one-off interaction between an official authorized to perform state functions and another party (either an individual or a group of people), which implies unlawful acts of an official in personal interests and/or interests of the other party and receiving of the following personal gain.

In Western democracies activities of public officials is clearly regulated and exercised according to the rule of law, under the close supervision of law enforcement agencies and the public. So corruption has absolutely clear formal and legal features which can be identified and studied.

However, application of this approach to study corruption in post-communist countries, which are now defined as "incompleted democracies"[2], does not allow clarifying the nature of social and political phenomena.

Unlike the West, in the minds of East European citizens the limits of legal and illegal activity is not always obvious.

For political culture of this region a broad practice to exchange social services between citizens is typical, and during transition it became a kind of survival strategy. Therefore, interaction between officials and private sector regarding distribution of public goods can take unusual for Western countries forms. In particular, they may be absolutely legal and, at the same time, undermine public interest; may be aimed to demonstrate loyalty, rather than search for personal benefit, etc. These features do not allow analyzing this

[1] Palombara, Joseph La (1994). Structural and Institutional Aspects of Corruption. *Social Research*, *61 (2),* 328.
[2] Rose, R., Mishler, W.T., Haerpfer, C.W., (1998). *Democracy and its alternatives: understanding post-communist societies.* Cambridge. Polity Press.

phenomenon in legal framework.

In fact, anti-corruption discourse as the concept of the rule of law reflect the values of Western liberal democracy and were introduced in the agenda of the post-communist states from outside, so do not reflect the inherent value of these societies. That is why attempts to eliminate corruption in Eastern Europe using the concept of the rule of law collapsed.

In post-communist countries corruption was considered by researchers as a political problem[1]. It is not confined just to corruption in a political (state) sector or bribery of officials, but indicates that political structures create conditions for corruption or often require corruptive actions.

Studying corruption in Eastern Europe A. Shaio offers the following factors: 1) corruption in the region is an indispensable part of existing clientelist social structures and therefore any analysis of corruption can not be separated from the concept of clientelism; 2) clientelist structures in Eastern Europe are associated with previous communist nomenclature, but development of real socio-economic processes create new levels and forms of clientelism which are concentrated in state government and differ from those that existed under the previous regime; 3) anti-corruption policy is a response of the region to those who are outside it; 4) the success of constitutional democracy in Eastern Europe is largely dependent on social values, including selection of what is considered to be a value. [2]

According to the author, clientelism as a form of post-communist society is a source of corruption; in turn, corruption is a foundation of social clientelist structures. He calls this phenomenon "clientelist corruption", that is a form of structural corruption, which must be distinguished from specific actions related to individual corruption"[3]. Distribution of clientelist corruption undermines democratic principles of government. Under these conditions, the rule of law only protects existing status quo without breaking anything, so often "it actually contributes to organizational design and institutionalization of existing forms of clientelism and corruption"[4].

According to E. Henkis historically corruption becomes particularly prevalent in the period of so called primitive accumulation and "wild" capitalism, when a large number of state resources and services were privatized and in transitional period when the old "rules" are not already applied, but the new one has not been formed and generally accepted yet[5]. Prevalence of corruption in post-communist region, according to the author, enables to consider this phenomenon as a social and political "pathology", when government agencies are not able to cope with their own role in system and social integration, that leads to a hidden or partially hidden second system of redistribution "which is powered from imperfections of the main system" [6].

All features of post-communist transition are inherent to Ukraine: fast and "wild" privatization, lack of well-established publicly accepted "rules", rootedness of patron-client bonds, when personal loyalty is more important than professionalism. Under these conditions, corruption became an informal social regulator that Ukrainian researchers describe as "a model of economic and political relations, which is not limited to bribery, but is a specific feature of Ukrainian way of doing economic and political business in the plane of deviant behavior, but which today is almost a rule. This behavior is caused by a desire of large segments of people to achieve selfish goals (wealth, power, avoid liability, etc.) due to deficiencies in development of institutions, violation of role functions in public administration and protection of legal order"[7]. This approach to a definition of corruption in the context of Ukrainian practice of social interaction clearly indicates political nature of the phenomenon. However, we can not agree with the authors that it has only a domestic dimension.

---

[1] Krastev, I. (2000). The Strange (Re)Discovery of Corruption. *The Paradoxes of Unintended Consequences*. Budapest. CEU Press, 40.

[2] Шайо, А. (2004). Клієнтизм та здирництво: корупція в перехідному періоді. *Політична корупція перехідної доби.* Київ: «К.І.С.», 1.

[3] Шайо, А. (2004). Клієнтизм та здирництво: корупція в перехідному періоді. *Політична корупція перехідної доби.* Київ: «К.І.С.», 3.

[4] Шайо, А. (2004). Клієнтизм та здирництво: корупція в перехідному періоді. *Політична корупція перехідної доби.* Київ: «К.І.С.», 2.

[5] Генкіс, Е. (2004). Корупційні ігри: Східна та Центральна Європа, 1945 – 1999. *Політична корупція перехідної доби.* Київ: «К.І.С.», 216.

[6] Генкіс, Е. (2004). Корупційні ігри: Східна та Центральна Європа, 1945 – 1999. *Політична корупція перехідної доби.* Київ: «К.І.С.», 215.

[7] Михальченко, М., Михальченко, О., Невмержицький, Є. (2010). *Корупція в Україні: політико-філософський аналіз.* Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 40-41.

Fluidity and latency of corruption generates constant debate on conceptual definition of this phenomenon. As it was aptly noted by V. Tanzi: "It's like with the elephant, corruption is hard to describe, but not difficult to recognize when observing"[1].

Summarizing, we may note that today the majority of domestic scholars use two approaches to understand corruption: the narrow approach involves study of legal aspects of corruption (in fact we are talking about bribery) [2], the wide approach study structural abnormalities in political sphere (it is about political corruption).

There are several examples of definition of political corruption offered by Ukrainian researchers:

- As a type of anti-people political power, based on informal exchange of resources between power elites and other structures of society, which prerequisite is political motivation and a corresponding target[3].

- As a special form of power struggle, where multimillion bribes, but not political interests of society, get win. Political corruption makes it possible to convert power in the capital, and the capital into power[4].

- Illegitimate use of opportunities and responsibilities in the political process by public authorities for personal or group benefits (rent). This benefit (rent) may have different forms: from material to symbolic (power for power, social prestige, etc.), and mechanisms to use these powers may acquire unlawful forms.[5].

For all three definitions common is a statement of existence in Ukraine unofficial redistributive system, based on interchange between the government and big businesses. Thus, the purpose of interaction between public and private sectors is personal (group) enrichment and/or obtaining, maintaining, expanding political power.

Practice shows that in Ukraine there are different forms and manifestations of political corruption. They include criminal lobbyism, protectionism, favoritism in appointments for public office, use of official position to assist relatives, friends and supporters for benefits and advantages in every sphere of public life, buying votes, financial irregularities in election campaigns, taking illegal economic and political decisions in favor of specific clans and groups and so on[6]. They are all more or less inherent to activity of Ukrainian parliamentarism.

The problem of political corruption in the context of parliamentary practice was raised to the level of official political discourse by the third President of Ukraine Viktor Yushchenko. In the spring of 2006 during the political crisis, which resulted in premature termination of the Verkhovna Rada of Ukraine of V convocation, he used this concept to describe a mass entry of MPs, and opposition members into the ruling anti-crisis coalition. Experts also agreed that “recruiting” of MPs, who do not belong to fractions of the ruling coalition, distorted the will of citizens, limiting realization of their right to participate in public affairs, and thus contributed to development of political corruption[7].

It should be noted that parliamentary political corruption has a long history and is not a Ukrainian invention. There have been times when charges for a vote in the British Parliament actually were paid legally[8]. So, political corruption was normal parliamentary practice at the time of establishment of civilized parliamentarism.

According to allegations of old Ukrainian deputies, parliamentary corruption appeared in the Verkhovna Rada of third convocation, when the process of “wild” and rapid privatization was in the active phase. The idea to bribe MPs and its practical implementation is associated with the former Prime Minister of Ukraine, MP of second and third convocations and at the same time representative of big Ukrainian

[1] Tanzi, V. (1998). Corruption around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures. *IMF Working Paper, WP 98/63, 56).* Washington: International Monetary Fund.

[2] Мельник, М.І. (2000). *Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства*. Київ: Парламентське видавництво.

[3] Михненко, М., Марчук, Р.П., Мудров, А.М. та ін. (2010). *Запобігання та протидія корупції:* навч. посіб. Київ. НАДУ, 41.

[4] Корж, І. (2009). Політична корупція та правова безпека України. *Право України, 6*, 56.

[5] Політична корупція в Україні: суб’єкти, прояви, проблеми протидії (2009). *Національна безпека і оборона, 7*, 7. <http://razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD111_ukr_1.pdf> (2016, November, 01).

[6] Михальченко, М., Михальченко, О., Невмержицький, Є. (2010). *Корупція в Україні: політико-філософський аналіз.* Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 246.

[7] 240 днів діяльності влади в новому форматі: оцінка неурядових аналітичних центрів (2007). *Національна безпека і оборона, 3,* 4. <http://razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD87_ukr.pdf> (2016, November, 01).

[8] Дюверже, М., (2007). *Политические партии*. Москва: Академический Проект; Трикста, 25.

business P. Lazarenko. Later, the practice to "buy votes" has become widespread. Today, according to media reports, a MP could potentially receive a reward for each type of parliamentary activity: co-authorship of the bill[1], voting on bills[2], writing parliamentary inquiries[3] etc.

Later the practice of parliamentarism was supplemented by the phenomenon of "buying" districts and places in the "passing" part of the electoral list (such facts were especially widespread while proportional electoral system with closed lists). According to approximate estimates of experts, the price for entering political market through party lists is about 2-10 million dollars[4]; and through majority districts is from 2 to 5 million dollars, what is more expensive than electoral campaign of US Congressman.[5]

Such a high price for entering political market, on the one hand, restricts access to the parliament for general public, but on the other hand, makes electoral process a contest of a limited number of business clans and provokes other forms of political corruption in the parliament.

In general, there are a number of systemic factors which beget extremely high level of big business representation in the Parliament.

Firstly, dichotomous structure of Ukrainian society, which includes only two basic social groups: those at the top and bottom of the social hierarchy; and a small group that is in the middle. This social division reflects unequal distribution of income, where wealth is concentrated within a relatively small (7-10%) privileged group. Ukrainian academician E. Libanova believes that differences in income reflect inequalities in political power, as "vulnerable groups (poor, peasants, women) remain such due to weak political influence on government decisions, and little impact is determined primarily by their vulnerability"[6]. Moreover, according to western analysts, unequal distribution of income and wealth motivates high-income groups to intervene in politics and public administration.[7]

Secondly, abundant representation of big business in Parliament is a symbiosis of two factors: high concentration of financial and economic resources of the country in the capital-city through centralized governance and remains of the Soviet management that provides active state intervention in all spheres of public life. Under these conditions, access to power as to a mechanism which distributes public goods (public resources) is the key for obtaining non-market benefits (political rents) that far exceed profit from market production. According to Ukrainian researchers, all powerful corporations, represented in the Parliament, accumulated their initial capital in terms of non-market system of patronage and privileges from authorities at regional and central levels[8]. Redistribution of this capital between groups is carried out as an act of political will, but not as a result of market laws. Actually, this is the third important reason for incorporation of business groups in government (including parliament) - the desire to protect their own capital in the absence of property rights and long-term "rules of the game". In Ukrainian realities rotation of business leaders is directly proportional to rotation of political parties they support.

In turn, incorporation of large businesses into highest legislative body causes a number of distortions in functioning of political institutions.

Despite the fundamental principle of civilized parliamentarianism, which prohibits a deputy to vote on matters in which they personally or financially interested,[9] Ukrainian deputies (representatives) of business groups are not only initiate bills with directly corporative interest and vote for them, but also often manage specialized parliamentary committees.

---

[1] Соавторы в законе (2010). *Киев. Власть денег, 28 – 29,* 16.

[2] П'єцух, М. (2005). Скільки коштує голос депутата. *Україна молода, 184.* <http://www.umoloda.kiev.ua/number/524/113/18948> (2016, November, 01).

[3] Жартовская, М. Тарантино отдыхает. За кулисами ареста радикала Мосийчука. *Украинская правда.* <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2015/09/18/7081757/> (2016, November, 01).

[4] Корж І. (2009) Політична корупція та правова безпека України. *Право України, 6,* 57.

[5] Инфографика: Мандат, дорого. Сколько стоят выборы в мажоритарном округе. *ЛІГА.net.* <http://www.liga.net/infografica/78922_tsena-mandata-skolko-stoyat-vybory-v-mazhoritarnom-okruge.htm> (2016, November, 01).

[6] Лібанова, Е.М. (2010). Гуманізм, суспільна інтеграція та соціальний розвиток. *"Демографія та соціальна економіка". Київ. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2(14),* 7.

[7] Why is income inequality a matter of policy concern? (2008). *World of work report 2008 : income inequalities in the age of nancial globalization International Labour Organization, International Institute for Labour Studies*. Geneva. ILO, 24–25.

[8] Пасхавер, О.Й., Верховодова, Л.Т., Агеєва, К.М. (2007). *Великий український капітал: взаємовідносини з владою і суспільством*. Київ. «Дух і літера», 9.

[9] Роберт, Г.М. (1992). *Правила парламентской процедуры*. Вашингтон. Проблемы Восточной Европы, 182.

For example, A. Pryhodskyi – the owner of the transport corporation "Interregional Industrial Union" was elected in the Verkhovna Rada of the fifth convocation by electoral lists of the Party of Regions. In the Parliament he was the Head of the Committee on Transport and Communications. In the Verkhovna Rada of the sixth convocation this position was held by the member of the same business group – V. Kozak. In March 2011 V. Kozak was appointed as CEO of "Ukrainian Railways". So for just a few years, members of the "Interregional Industrial Union" formed a vertically integrated structure (clan), which included a private corporation, a relevant committee in the Parliament and executive body of state policy in the sphere of private interests.

The desire to monopolize impact on a particular sector of economy is a feature of business corporations represented in the Parliament and the most severe manifestation of political corruption at the macro level, because it causes distortion of socio-economic structure of society and the vector of its development.

Such examples exist in practice of the Parliament of VIII convocation. In particular, by the list of "BPP" brothers Bohdan and Yaroslav Dubnevych were elected to the Verkhovna Rada. There are a number of companies in their joint ownership, including Corporation "Track-repair technologies", which makes money on selling rail fasteners to the "Ukrainian Railways". At the moment of election to the Parliament of previous convocation the younger brother Yaroslav Dubnevych officially served as president of that corporation. But despite the apparent conflict of interests, today he is the Head of the parliamentary Committee on Transport, and his older brother Bohdan Dubnevych heads the Subcommittee on Public investment projects and effectiveness of enterprise management in public sector of the Budgetary Committee. Both these parliamentary committees exercise control over activities of "Ukrainian Railways". At the same time, according to journalistic investigation, senior positions in the "Ukrainian Railways" is occupied by people associated with Dubnevyches; and their corporation only in June 2016 received from the "Ukrainian Railways" an order for more than 13 million UAH. [1]

It is impossible to find out profitability of investments made by these businessmen in politics. However, the fact that very wealthy people running for parliament, indirectly indicates a high level of profitability. In particular, according to electronic declarations of the Dubnevyches brothers, in October 2016 they kept in cash over 578,4 mln. UAH. Bohdan Dubnevych and his family own 409 objects of immovable property. Yaroslav Dubnevych and his family own 273 objects of immovable property. In addition, Dubnevych Jr. declared 51 objects of unfinished construction.[2]

In fairness, it should be noted that this example is just an illustration of the phenomenon, which is quite common for Ukrainian parliament. This is not surprising, because according to the Unified State Register of declarations of persons authorized to perform state or local self-government functions, in October 31, 2016 total amount of "Cash assets" declared by Ukrainian MPs of the eighth convocation is almost 12 billion UAH (excluding declarations of 12 deputies who did not submitted their declarations). [3]

In addition, according to Ukrainian organization "Committee of Voters of Ukraine" in 2015 119 deputies who declared more than a million hryvnia in currency (or equivalent) received compensation for housing rent in Kyiv in total amount about 167 thousand UAH. What's interesting is that some of the deputies had registered dwelling in Kiev suburbs.[4] This is also usual practice of wealthy Ukrainian deputies who do not refuse benefits and privileges legally assigned to the post.[5] In this case that it is not a violation of law, but manifestation of deviant behavior of people's deputies of Ukraine.

Also this example illustrates another manifestation of political corruption in the practice of Parliament - nepotism. By definition of the draft law, initiated in the fourth convocation, nepotism is

[1] Дубневичі продали залізниці рейкових скріплень на 14 мільйонів. *Економічна правда.* <http://www.epravda.com.ua/news/2016/06/24/596944/> (2016, November, 01).

[2] Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. <https://public.nazk.gov.ua/search> (2016, November, 01).

[3] *Народні депутати вже задекларували грошових активів у розмірі 12 мільярдів гривень. (2016).* Громадянська мережа ОПОРА. <*https://www.oporaua.org/novyny/43387-narodni-deputaty-vzhe-zadeklaruvaly-hroshovykh-aktyviv-v-rozmiri-12-miliardiv-hryven*> *(2016, November, 01).*

[4] *119 Депутатів-мільйонерів отримували компенсацію на житло.* ВГО "Комітет виборців України". <http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:119%20депутатів-мільйонерів%20отримували%20компенсацію%20на%20житло> (2016, November, 01).

[5] Найбільші марнотрати парламенту: БЮТівці, син Януковича, брат Ющенка. *Українська правда.* <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/04/7/6087126/view_print/> (2016, November, 01).

activity of persons authorized to perform state functions aimed to appoint in government close relatives, cousins, friends, godfathers/godmothers, their family members and persons associated with an institution where a public official works (stakeholders)[1]. In the Parliament of four last convocations a phenomenon of "family-oriented politics"[2] obtained unprecedented distribution. There are following stages of family ties between MPs: a) parents/children; b) brother/brother (sister); c) father-in-law/son-in-law; d) spouses; e) uncle/nephew and etc. Also, between MPs of different factions and groups there is practice to "exchange" close relatives for office of assistants. This practice was especially widespread in previous convocations, when the office of MPs' assistant belonged to the category of public servants with all appropriate benefits and privileges, and lists of assistants were not available to the public.

In addition, it should be noted that potential subjects of parliamentary political corruption are: parliamentary associations, assistants of MPs, parliamentary staff and large business groups, which can act both as clients and as patrons. However, primary responsibility for distribution of political corruption and its consequences lies with MPs directly empowered to represent Ukrainian nation.

Structural political corruption in the Parliament eliminates the contents of legal system as fair and effective social regulator in terms of public interest. The law becomes a tool for gaining and keeping power in order to protect and increase assets. In turn, improper functioning of the highest legislative body undermines trust in this political institution[3] and creates a phenomenon of legal nihilism, public despondency and destroys the principles of national sovereignty.

References:

1. 240 dniv diialnosti vlady v novomu formati: otsinka neuriadovykh analitychnykh tsentriv [240 days of the government in the new format: assessment of non-governmental analytical centers] (2007). *Natsionalna bezpeka i oborona [National Security and Defence], 3,* 4. <http://razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD87_ukr.pdf> (2016, November, 01). [in Ukrainian].
2. 119 Deputativ-milioneriv otrymuvaly kompensatsiiu na zhytlo [119 Deputies-millionaires receive compensation for housing]. *VHO "Komitet vybortsiv Ukrainy" [Committee of Voters of Ukraine]*. <http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:119%20депутатів-мільйонерів%20отримували%20компенсацію%20на%20житло> (2016, November, 01). [in Ukrainian].
3. Diuverzhe, M. (2007). *Polytycheskye partyy. [Political parties].* Moscow. Akademycheskyi Proekt; Tryksta. [in Russian].
4. Dubnevychi prodaly zaliznytsi reikovykh skriplen na 14 milioniv [Dubnevyches sold railway rail fasteners for 14 million]. *Ekonomichna Pravda [The economic truth]*. <http://www.epravda.com.ua/news/2016/06/24/596944/> (2016, November, 1). [in Ukrainian].
5. Hankiss, E. (2004). Koruptsiini ihry: Skhidna ta Tsentralna Yevropa, 1945 – 1999. [Games of Corruption: Eastern and Central Europe, 1945–1999]. *Politychna koruptsiia perekhidnoi doby* [Political corruption in transition]. Kyiv: «K.I.S.». [in Ukrainian].
6. Infografika: Mandat, dorogo. Skolko stoyat vyiboryi v mazhoritarnom okruge [Infographics: the expensive mandate. How much are elections in the majority district]. *LIHA.net*. <http://www.liga.net/infografica/78922_tsena-mandata-skolko-stoyat-vybory-v-mazhoritarnom-okruge.htm> (2016, November, 01). [in Russian].
7. Korzh, I. (2009). Politychna koruptsiia ta pravova bezpeka Ukrainy [Political corruption and legal security of Ukraine]. *Pravo Ukrainy* [The law of Ukraine], *6,* 56. [in Ukrainian].
8. Krastev, I. (2000). The Strange (Re)Discovery of Corruption. *The Paradoxes of Unintended Consequences.* Budapest: CEU Press. [in English].
9. Levytska, R. Rodynnist v politytsi: tradytsiia chy politychna koruptsiia? [Nepotism in politics: tradition or political corruption?]. *OBOZRIEVATIEL.ua.* <http://obozrevatel.com/news/2007/6/4/173726.htm> (2016, November, 01). [in Ukrainian].
10. Libanova, E.M. (2010). Humanizm, suspilna intehratsiia ta sotsialnyi rozvytok. [Humanism, social inclusion and social development]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika.* [Demography and social economy]. Kyiv: Inctytut

[1] *Проект Закону про внесення змін та доповнень до деяких законів України (щодо заборони непотизму (кумівства)) 2005* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1_J?ses=10005&num_s=2&num=&date1=&date2=&name_zp=%E7%E0%E1%EE%F0%EE%ED%E8+%ED%E5%EF%EE%F2%E8%E7%EC%F3&out_type=&id=> (2016, November, 01).

[2] Левицька, Р. Родинність в політиці: традиція чи політична корупція? *ОБОЗРЄВАТЄЛЬ.ua.* <http://obozrevatel.com/news/2007/6/4/173726.htm> (2016, November, 01).

[3] Зараз я називатиму окремі соціальні інституції. Якою мірою Ви їм довіряєте? Соціологічне опитування. *Центр Разумкова.* <http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1143> (2016, November, 01).

demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy [Institute of Demography and Social Studies of M.V. Ptukha NAS of Ukraine], *2(14),* 7. [in Ukrainian].
11. Melnyk, M.I. (2000). *Khabarnytstvo: zahalna kharakterystyka, problemy kvalifikatsii, udoskonalennia zakonodavstva [*Bribery: general description, the problem of qualification, improvement of legislation]. Kyiv. Parlamentske vydavnytstvo [Parliamentary publishing]. [in Ukrainian].
12. Mykhalchenko, M., Mykhalchenko, O., Nevmerzhytskyi, Ie. (2010). *Koruptsiia v Ukraini: polityko-filosofskyi analiz.* [Corruption in Ukraine: political and philosophical analysis]. Kyiv. IPiEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
13. Mykhnenko, M., Marchuk, R. P., Mudrov A. M. ta in. (2010). *Zapobihannia ta protydiia koruptsii: navch. posib. [Preventing and combating corruption, teach. guidances].* Kyiv. NADU, 41. [in Ukrainian].
14. Naibilshi marnotraty parlamentu: BIuTivtsi, syn Yanukovycha, brat Yushchenka. [The largest spenders of Parliament: BYuT, Yanukovych's son, Yushchenko's brother]. *Ukrainska pravda [Ukrainian Pravda].* <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/04/7/6087126/view_print/> (2016, November, 1). [in Ukrainian].
15. Narodni deputaty vzhe zadeklaruvaly hroshovykh aktyviv u rozmiri 12 miliardiv hryven. [MPs have already declared cash assets in the amount of 12 billion UAH.]. *Hromadianska merezha OPORA [The Civil Network OPORA].* <https://www.oporaua.org/novyny/43387-narodni-deputaty-vzhe-zadeklaruvaly-hroshovykh-aktyviv-v-rozmiri-12-miliardiv-hryven> (2016, November, 1). [in Ukrainian].
16. Palombara, Joseph La (1994). Structural and Institutional Aspects of Corruption. *Social Research, 61 (2),* 328. [in English].
17. Paskhaver, O.I., Verkhovodova, L.T., Aheieva, K.M. (2007). *Velykyi ukrainskyi kapital: vzaiemovidnosyny z vladoiu i suspilstvom. [Big ukrainian business relations with government and society].* Kyiv. «Dukh i litera», 9. [in Ukrainian].
18. Pietsukh, M. Skilky koshtuie holos deputata [How much is the MP's vote]. *Ukraina moloda [Ukraine young], 184*. <http://www.umoloda.kiev.ua/number/524/113/18948> (2016, November, 1). [in Ukrainian].
19. Politychna koruptsiia v Ukraini: sub'iekty, proiavy, problemy protydii. [Political corruption in Ukraine: actors, manifestations, problems of countering]. (2009). *Kyiv. Natsionalna bezpeka i oborona [National Security and Defence], 7,* 7. <http://razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD111_ukr_1.pdf> (2016, November, 1). [in Ukrainian].
20. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin ta dopovnen do deiakykh zakoniv Ukrainy (shchodo zaborony nepotyzmu (kumivstva)) [The draft Law on amendments and additions to some laws of Ukraine (regarding the prohibition of nepotism)]. 2005 (Verkhovna Rada Ukrainy*). Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]*.
<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1_J?ses=10005&num_s=2&num=&date1=&date2=&name_zp=%E7%E0%E1%EE%F0%EE%ED%E8+%ED%E5%EF%EE%F2%E8%E7%EC%F3&out_type=&id=> (2016, November, 1). [in Ukrainian]
21. Robert, G.M. (1992). *Pravila parlamentskoy protseduryi. [The rules of parliamentary procedure].* Washington. Problemyi Vostochnoy Evropyi [Problems in Eastern Europe], 182. [in Russian].
22. Rose, R., Mishler, W.T., Haerpfer, C.W., (1998). *Democracy and its alternatives: understanding post-communist societies.* Cambridge. Polity Press. [in English].
23. Sajo, A. (2004). Kliientyzm ta zdyrnytstvo: koruptsiia perekhidnoi doby. [Clientelism and Extortion: Corruption in Transition]. *Politychna koruptsiia perekhidnoi doby. [Political corruption in transition].* Kyiv. «K.I.S.», 2. [in Ukrainian].
24. Soavtoryi v zakone [Collaborators in the law]. (2010). *Kyiv. Vlast deneg*, *28 – 29 [272],* 16. [in Russian].
25. Tanzi, V. (1998). Corruption around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures. *IMF Working Paper, WP 98/63*, 564. Washington. International Monetary Fund. [in English].
26. Why is income inequality a matter of policy concern? (2008). *World of work report 2008 : income inequalities in the age of nancial globalization International Labour Organization, International Institute for Labour Studies*. Geneva. ILO, 24–25. [in English].
27. Yedynyi derzhavnyi reiestr deklaratsii osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia [Unified State Register of declarations of persons authorized to perform state or local self-government functions]. <https://public.nazk.gov.ua/search> (2016, November, 1). [in Ukrainian].
28. Zaraz ia nazyvatymu okremi sotsialni instytutsii. Yakoiu miroiu Vy yim doviriaiete? Sotsiolohichne opytuvannia. [Now I'm going to name the individual social institutions. To what extent do you trust them? A sociological survey.]. *Tsentr Razumkova [Razumkov Centre].* <http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1143> (2016, November, 1). [in Ukrainian].
29. Zhartovskaya, M. Tarantino otdyihaet. Za kulisami aresta radikala Mosiychuka. [Tarantino on rest. Behind the scenes of the arrest of radical Mosiychuk]. *Ukrainskaya Pravda [Ukrainian Pravda].*
<http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2015/09/18/7081757/> (2016, November, 1). [in Russian].

Олена Стойко, к. політ. н.
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Olena Stoyko, PhD in Political Science
V.M. Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences, Ukraine

INSTITUALIZATION OF PARTY SYSTEMS IN POSTSOCIALIST STATES: CHALLENGES AND PERSPECTIVES

The main characteristics of institutionalized party system (high level of personification, ideological structuring, low election volatility and high party loyalty, low fragmentation, a highly developed organizational structure) are defined and analyzed. Personification indicates important criterion for assessing institutionalization of the party system, depersonalization of political parties and party competition. The high level of ideological structuring means that parties pursuit ideological aims rather than pragmatic. The electoral volatility depends on the party rooting in society and loyalty of politicians. Fragmentation of party system is determined by ideological connection between voters and parties. Weak organizational development of parties in new democracies leads to domination of party leadership in the decision-making process and dependency of external financing (state or private).

The author notes that more detailed analysis of each of these characteristics gives reason to ague that party systems of postsocialist countries are: 1) undeveloped and fluid and 2) stable and credible. The further party system institutionalization depends on the absence of negative internal (economic crisis, worsening social problems (migration, ethnic, religious), usurpation of power by one party) and external (geopolitical disbalance, global recession) factors.

Key words: party, party system, institutionalization, democracy, ideology, elections.

Інституціоналізація партійної системи, що передбачає наявність структурованої конкуренції, сильних і стабільних зв'язків між партіями і виборцями, розвиненої партійної організації, наштовхується на серйозні перешкоди у всьому постсоціалістичному світі. Найчастіше в якості несприятливих для інституціоналізації партійної системи вказуються такі чинники: слабкість і нестабільність соціально-політичної диференціації (відсутність розмежувань або ж повна атомізація суспільства); відчуження від політичної системи; транзитний перехід, очолюваний елітами; впливовість засобів масової інформації; домінування антипартійних настроїв серед громадян; слабке громадянське суспільство; рекомендації міжнародних акторів щодо партійного складу урядової коаліції; брак демократичного досвіду тощо[1].

Партійна система, що характеризується низьким ступенем інституціоналізації, може бути названа текучою чи слабо інституціоналізованою. Порівняно з більш інституціоналізованими партійними системами, текучі системи характеризуються меншою регулярністю у моделях партійної конкуренції; слабким укоріненням партій у суспільстві; меншою легітимністю партій та слабкою партійною організацією з домінуванням лідера.

Виходячи з цих спостережень, дослідників партійних систем у молодих демократіях можна поділити на два табори. Представники першого вважають, що партійна політика у постсоціалістичних країнах є текучою та незрілою. Друга група стверджує про наявність відносно стабільних та інституціонаілзованих партійних структур та домінуючу роль партій у політичному

[1] Katz, R. (1996). Party organizations and finance. In LeDuc, L., Niemi, R.G., Norris, P. *Elections and voting in global perspective*. London: Sage, 107–133; Hanley, S. (2001). Are the exceptions really the rule? Questioning the application of «electoral professional» type models of party organisation in East Central Europe. *Perspectives on European Politics and Society, 2,* 453–479.

житті Центрально-Східної Європи.

Детальніше аргументи представників цих двох таборів будуть проаналізовані виходячи з таких основних характеристик інституціоналізованої партійної системи: 1) рівень персоналізації; 2) ідеологічна структуризація; 3) виборча волатильність; 4) фрагментованість партійної системи; 5) організаційний розвиток партій.

Найбільш очевидною характерною ознакою інституціоналізованої партійної системи є низький рівень персоналізації. Персонфікованість зв'язку між виборцями та кандидатами, що найбільш характерно для молодих демократій. За межами розвинених демократій більшість виборців вибирає кандидатів на основі їх персональних характеристик без огляду на партійну приналежність, ідеологію чи програмні позиції. Висока ступінь персоналізації свідчить про слабку укоріненість партій у суспільстві і суперечить традиційним підходам до вивчення взаємодії виборців та партійних систем. Персоналізм вказує на важливий критерій оцінки інституціоналізації партійної системи: деперсоналізацію політичних партій та партійної конкуренції[1].

У розвинених парламентських демократіях оцінка громадянами лідерів політичних партій містить програмну та ідеологічну складові. У текучій партійній системі особа лідера, яка розглядається без урахування його ідеологічної позиції, має набагато більший вплив на електорат. У більш інституціоналізованих системах виборці швидше ідентифікуватимуть себе з партіями, а партії відіграватимуть провідну роль у підготовці майбутніх політиків та вирішенні суспільно значущих проблем. У текучих системах позапартійні політики мають значно більше шансів отримати перемогу, а на політичній арені домінують радше персоналії, а не партійні організації.

Однак, як показала поразка багатьох відомих політиків у постсоціалістичних державах, особиста популярність не є достатньо впливовим електоральним ресурсом. Партійні лідери часто мають беззаперечну владу в рамках своїх партій, а їх харизма може пояснити значну частку голосів виборців, отриманих партією на виборах. Проте харизматичне лідерство не завжди шкодить партійному уряду. Коли серед членів партій з'явилися такі лідери як В. Клаус, які демонстрували лояльність до партії та докладали значних зусиль до посилення їх ідеологічних засад, то це до певної міри навіть посилило кристалізацію партійної системи.

Друга важлива характеристика належно інституціоналізованої партійної системи це високий ступінь її ідеологічної структуризації. Добре розвинена партійна система не гарантує демократичної консолідації, якщо партії практикують клієнтизм та переслідують прагматичні, а не ідеологічні цілі. Г. Кітчельт стверджує, що це особливо слушно у випадку, коли електорат є відносно досвідченим, що характерно для більшості постсоціалістичних країн[2]. Водночас емпіричні дані свідчать, що ідеологічне структурування партійних систем Центрально-Східної Європи схоже до Західної і є вищим, ніж у Латинській Америці[3], однак внутрішні відмінності у регіоні є досить значними.

У моделі партійної конкуренції, розробленої Г. Кітчельтом, шанси на ідеологічне співробітництво між партіями залежать від рівня соціокультурного розвитку суспільства, досвідченості електорату, природи соціалістичного режиму та його попередника, типу транзиту та сучасних інституційних рамок. Всі ці чинники взаємопов'язані і по-різному впливають на процеси державотворення. У суспільствах, що були аграрними до встановлення соціалістичних режимів, за відсутності сильного робітничого руху та демократичного досвіду соціалізм виродився у непотизм. Якщо ж режим не мав жодної серйозної опозиції, перші реформаторські кроки ініціювали еліти, які згодом зміцнили свою владу завдяки клієнтистським зв'язкам. Якщо ж встановленню соціалістичного режиму передували високий рівень соціально-економічного розвитку (індустріалізація, урбанізація, сучасна бюрократія) та розвинена партійна система, які наклалися на заміщуючий тип транзиту, то це створило ідеальні умови для розвитку ідеологічної та програмної конкуренції між партіями.

Іншими словами, успіх демократизаційного процесу часто пов'язаний з ослабленням позицій представників соціалістичного режиму. Одним із основних способів збереження постсоціалістичною елітою контролю над владою є чітке дотримання певних інституційних правил

[1] Meny, Y. (1990). *Government and politics in Western Europe.* Oxford: Oxford University Press, 67.
[2] Kitschelt, H. (2001). Divergent paths of post-communist democracies. In Gunther, R., Diamond, L., Plattner, M. F. *Political Parties and Democracy.* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 299–323.
[3] Kitschelt, H. (2003). *Party competition in Latin America and post-communist Eastern Europe: Divergence of patterns, similarity of explanatory variables.* Paper prepared for delivery at the 100th Annual Meeting of the American Political Science Association, Philadelphia, August 27–31, 12.

(впровадження мажоритарної виборчої системи, президенціалізму тощо), що сповільнює розвиток партій та посилює роль персоналій. Клієнтизм, патронаж та прагнення отримати економічний зиск часто тісно пов'язані із спроможністю колишніх комуністичних партії зберігати свій статус[1]. Однак негативний вплив еліт старого режиму на консолідацію партійної системи не настільки очевидний. Як правило, керівництво та члени партій-наступниць були лояльнішими, професійнішими та ефективнішими, ніж їх конкуренти, які, принаймні у перші роки, не мали відповідних організаційних навичок, демонстрували низький рівень партійної лояльності та неспроможність проводити послідовну політику[2].

Якщо говорити про партійні сім'ї, то західні партії та партійні об'єднання стимулюють ідеологічне структурування партій на сході Європейського континенту[3]. На партійний ландшафт також впливають досоціалістичні традиції, оскільки у низці країн можна спостерігати відродження моделей довоєнного географічного голосування[4], хоча відновлені історичні партії, як не дивно, виявилися досить слабкими і часто не витримують конкуренції з новостворюваними організаціями. У регіоні функціонують досить багато партій, не пов'язаних з жодною європейською партійною сім'єю, і до яких не можна застосувати традиційну західноєвропейську класифікацію. Нереформовані комуністичні партії, популісти (за винятком крайніх правих, таких як Рух за демократичну Словаччину, Народний рух, Словенська народна партія, Національний рух Сімеона II), партії влади (пропрезидентські партії) та виборчі союзи, утворені навколо харизматичних лідерів, стикнулися зі значними труднощами у пошуку союзників на Заході. Правоцентристські партії існують у християнсько-демократичному варіанті або консервативному. Вони часто характеризуються як статичні, антиіндивідуалістичні, з антикапіталістичними лозунгами. На лівому фланзі домінують наступниці комуністичних партій, при чому деякі з них запозичують націоналістичні гасла, а інші модернізують себе у соціал-демократів[5]. Крайні праві, очолювані харизматичними лідерами, представлені у більшості країн. Ці партії відрізняються від своїх західних колег тим, що до останнього часу фокусувалися не на питаннях міграції, а на націоналізмі.

Третій важливий показник інституціоналізації партійної системи – виборча волатильність, яка тісно пов'язана з поняттям партійної лояльності. Дослідники, які наполягають на тому, що постсоціалістичні партійні системи є відкритими і текучими, вказують на такі їх характерні особливості як брак стабільного зв'язку з партією та високі ставки на виборах[6].

Виборча волатильність стосується кількості виборців, що стабільно голосують за конкретну партію впродовж кількох виборчих циклів. Вона може бути низькою, якщо виборчі результати основних політичних партій від виборів до виборів демонструють лише незначні зміни, або ж надзвичайно високою, коли переможцями виборів щоразу є інші партії. Відповідно партійні системи ранжуються від дуже стабільних (США, Австралія, Греція, Великобританія, Німеччина) до надзвичайно волатильних (Україна, Латвія, Румунія, Польща та Естонія).

Електоральні зміни в середньому є набагато більшими у молодих демократіях, ніж у старих, навіть якщо Р. Дальтон стверджує, що навіть у розвинених індустріальних демократіях протягом останніх десятиліть волатильність зросла[7]. С. Ліпсет та С. Роккан характеризували партійні системи Західної Європи як «заморожені», в той час як багато партійних систем у молодих демократіях є дуже мінливими.

[1] Kitschelt, H. (1996). *Post-communist democracies: Do party systems help or hinder democratic consolidation?* Paper prepared for presentation at the Conference on Democracy, Markets, and Civil Societies in Post-1989 East Central Europe, May 17–19.

[2] Kopecky, P. (2003). Structures of representation: new parliaments of Central and Eastern Europe. In White, S., Batt, J., Lewis, P. G. *Developments in Central and East European Politics.* Basingstoke: Palgrave, 142–143.

[3] Pridham, G. (2001). Patterns of Europeanization and transnational party co-operation: Party development in Central and Eastern Europe. In Lewis, P.G. *Party development and democratic change in post-communist Europe: The First Decade*. London: Frank Cass, 179–198.

[4] Wittenberg, J. (1998). The 1994 Hungarian election in historical perspective. In Toka, G., Enyedi, Z. *The 1994 Elections to the Hungarian National Assembly.* Berlin: Sigma, 139–167.

[5] Bozoki, A., Ishiyama, J. (2002). *The communist successor parties of Central and Eastern Europe.* Armonk, NY: M. E. Sharpe, 3–13.

[6] Mair, P. (1997). *Party System Change. Approaches and Interpretations.* Oxford: Clarendon Press, 175–198.

[7] Dalton, R.J., McAllister, I., Wattenberg, M. (2000). The consequences of partisan dealignment. In Dalton, R., Wattenberg, M. *Parties without partisans: Politica change in advanced industrial democracies.* Oxford: Oxford University Press, 37–63.

Той факт, що більшість західних європейських партійних систем стабілізувалися до Другої світової війни, коли ці країни мали набагато нижчі стандарти добробуту, ніж сьогодні, нівелює твердження про те, що високий рівень розвитку призводить до низької виборчої волатильності. У більшості сучасних розвинених демократій партії були механізмом соціальної і політичної інтеграції маси нових громадян[1], вони створювали відповідні організації та зміцнювали лояльність виборців. У більшості пізньо демократизованих країн партії не були основними борцями за політичні права і свободи громадян і ніколи не виконували важливих соціальних функцій або ж сприяли формуванню ідентичності (класової, соціальної тощо)[2]. Ці відмінності в історичних моделях до певної міри допомагають пояснити взаємозв'язок між високим рівнем розвитку та стабільністю партійною системою. Незадовільний стан економічного розвитку у багатьох слабо розвинених країнах також сприяє високій виборчій волатильності[3].

Чинником, що зумовлює високу виборчу волатильності в багатьох слаборозвинених країнах, є часта зміна партійності, оскільки представники політичної еліти часто змінюють свою партійну приналежність, переходячи від однієї партії до іншої[4]. З огляду на високу виборчу волатильність та слабкість партійних традицій, політики не мають особливих причин зберігати лояльність до партії, що зазнала поразки на виборах. Навіть вступ до партій, які ще не були представлені у парламенті, може мати раціональне обґрунтування: партії, що не існували або ж не брали участі у попередніх виборах до законодавчого органу отримують значний відсоток, а іноді навіть більшість голосів виборців у Польщі (2001), Словаччині (1998, 2001), Болгарії (2001), та Латвії (1998, 2002). Як результат, політики не завжди демонструють більшу лояльність до партій, ніж громадяни на виборах.

Прогнозованість партійної системи збільшується, якщо певні партії відмовляються співробітничати з іншими або ж повністю ізолюють конкурентів. Протистояння з давнім суперником (між Солідарністю та соціал-демократами в Польщі, соціал-демократами та Громадською партією у Чехії, Рухом Мечіара та християнськими демократами у Словаччині, соціалістами та Фідеш в Угорщині) сприяло розвитку біполярної структури. Обмежена кількість потенційних партнерів для урядової коаліції також сприяла закритому характеру партійної системи в регіоні. Загалом у країнах Центрально-Східної Європи екс-комуністи не вважалися прийнятними коаліційними партнерами, а крайні праві також виключалися із коаліційних перемовин, за винятком Словаччини. Не останню роль у такому ставленні відіграла і позиція розвинених демократій: партії-переможці в Румунії, Угорщині отримували серйозні попередження з боку Заходу щодо включення до складу парламентської коаліції радикальних партій. У Чехії дві партії – Республіканську партію (SPR-RSC) та Комуністичну партію (KSCM) – постійно виключалися з коаліційних переговорів, що призвело до ізоляції однієї п'ятої складу парламенту.

Четвертою ознакою інституціоналізованої партійної системи є низький рівень її фрагментованості, який значною мірою залежить від наявності сильних ідеологічних чи програмних зв'язків між партіями та виборцями. Очевидно, що програмний чи ідеологічний зв'язок є важливими інструментами стабілізації виборчої конкуренції (хоча клієнтистські і традиційні зв'язки також можуть мати схожий результат) і, відповідно, партійної системи загалом. Однак такі зв'язки є сильними у більшості партійних систем і свідчать про значну варіативність впливовості ідеологічних зв'язків.

Програмний чи ідеологічний зв'язок між виборцями і партією не лише стабілізує партійну систему, а й є важливим інструментом прив'язки виборців до конкретних партій, і, відповідно, важливим інструментом, за допомогою якого партії укорінюються у суспільстві. Якщо зв'язок між ідеологічними та програмними позиціями виборців та уподобаною ними партіями є слабким, то виборці охочіше переходитимуть від одної партії до іншої, збільшуючи ступінь текучості партійної системи.

[1] Pizzorno, A. (1981). Interests and parties in pluralism. In Berger, S. *Organizing interests in Western Europe: Pluralism, corporatism, and the transformation of politics.* New York: Cambridge University Press, 247–284.
[2] Gunther, R., Diamond, L. (2003). Species of political parties. A new typology. *Party Politics, 9,* 167–199.
[3] Remmer, K. (1991). The political impact of economic crisis in Latin America in the 1980s. *American Political Science Review, 85,* 777–800; Roberts, K.M., Wibbels, E. (1999). Party systems and electoral volatility in Latin America: A test of economic, institutional, and structural explanations. *American Political Science Review, 93,* 575–590.
[4] Rose, R., Munro, N. (2003). *Elections and parties in new European democracies.* Washington, DC: CQ Press.

Хоча постсоціалістичні партійні системи є фрагментованими[1], але на загал відмінності між західною та східною частиною Європейського континенту є незначними[2]. Однак слід зазначити, що через значне різноманіття форм співробітництва між партіями оцінити реальний ступінь роздробленості досить важко.

По мірі зростання досвідченості електорату та стабілізації партійної системи очевидною є тенденція до зменшення кількості партій у Центрально-Східній Європі[3]. Впровадження пропорційної виборчої системи у деяких країнах вказує на протилежний напрям розвитку, але зазвичай висока фагментованість передує, а не слідує за цими інституційними змінами[4]. Досвід малих західноєвропейських країн свідчить, що фрагментація не завжди обов'язково загрожує стабільності. Недавня історія постсоціалістичних країн позбавляє однозначності твердження про негативний вплив поляризації. Г. Кітчельт підкреслює, що програмна (ідеологічна) поляризація має свої сильні і слабкі сторони: вона дестабілізує політичну систему через часті зміни у політиці та виникнення патових ситуацій, однак сприяє ідеологічній структуризації партійного спектру та репрезентативності партій[5]. Емпіричні дані свідчать, що зазвичай висока поляризація супроводжується більшою консолідацією у регіоні.

Слід відзначити, що відсутність соціальних розмежувань у Східній Європі[6] ускладнила ідеологічне позиціонування партій: вони не могли створити власні історично зумовлені ідентичності[7], а брак соціальної стратифікації звів до нуля ймовірність появи ідеологічних ніш[8]. Відповідно, політичні партії значною мірою нагадували одна іншу і практично не мали характеристик, які б дозволяли виборцю їх чітко ідентифікувати[9]. За винятком незначної кількості партій (таких як радикальні праві партії, етнічні та ліберальні партії із сильною ідеологією), решта політичних акторів являли для виборців аморфну масу, оскільки не могли сформулювати програми, які б відрізняла їх від конкурентів. Багато партій навіть не намагалися розробити оригінальну програму, віддаючи перевагу максимально узагальненій стратегії, націленій на охоплення максимально широкої аудиторії для збільшення шансів на проходження у парламент[10].

П'ята характеристика інституціоналізованої партійної системи стосується ступеня організаційного розвитку політичних партій. Для постсоціалістичних партій характерна домінуюча роль керівництва, а членам відведена другорядна роль. При цьому з часом тенденція до централізації посилюється. Рівень членства у партіях залишається низьким, а членські внески становлять лише незначну частку партійного бюджету. П. Копецький пояснює незначну кількість членів наступними причинами: фінансування партій базується на інших джерелах (переважно фінансуванню з державного бюджету), лідери розглядають одно партійців як потенційних конкурентів, низький рівень партійної лояльності та високий рівень деполітизації ускладнюють залучення нових членів[11].

Більшість дослідників погоджуються з думкою, що постсоціалістичний транзит не продукує масові партії. Назви партій можуть відрізнятися, але всі вони мають плоску і обмежену у просторі

[1] Bielasiak, J. (2002). The institutionalization of electoral and party systems in postcommunist states. *Comparative Politics, 34,* 189–210.

[2] Birch, S. (2001). Electoral systems and party systems in Europe East and West. *Perspectives on European Politics and Society, 2,* 355–377.

[3] Bielasiak, J. (2002). The institutionalization of electoral and party systems in postcommunist states. *Comparative Politics, 34,* 204.

[4] Jasiewicz, K. (2003). Elections and voting behaviour. White, S., Batt, J., Lewis, P. *Developments in Central and East European politics 3.* Durham, NC: Duke University Press, 182.

[5] Kitschelt, H. (1996). *Post-communist democracies: Do party systems help or hinder democratic consolidation,* 17.

[6] Rivera, S. W. (1996). Historical cleavages or transition mode: Influences on the emerging party systems in Poland, Hungary and Czechoslovakia // *Party Politics, 2, 177–208.*

[7] Waller, M. (1996). Party inheritances and party identities. In Pridham, G., Lewis, P.G. *Stabilizing fragile democracies: Comparing new party systems in Southern and Eastern Europe.* London: Routledge, 23–43.

[8] Mair, P. (1997). *Party system change: Approaches and interpretations.* Oxford: Clarendon Press.

[9] Enyedi, Z. (2006). Accounting for organisation and financing: A comparison of four Hungarian parties. *Europe-Asia Studies, 7,* 1101–1117.

[10] Innes, A. (2002). Party competition in post-communist Europe: The great electoral lottery. *Comparative Politics, 1,* 85–104.

[11] Kopecky, P. (1995). Developing party organizations in East-Central Europe. What type of party is likely to emerge? *Party Politics, 4,* 515–534.

організаційну структуру. П. Левіс слушно зауважує, що проблема полягає у тому, «що демократичні посткомуністичні партії не лише зазнають браку масового членства, вони також позбавлені будь-якої розвиненої організації чи структури»[1].

З огляду на те, що партії часто є незначною групою осіб і особливо чутливі до результатів виборів, то можна припустити, що особи, які перебувають на державних посадах домінуватимуть над однопартійцями, які працюють у парламенті. Як довів Я. ван Бізен, партії, представлені у центральних органах державної влади, фактично мають перевагу над іншими партіями у Центрально-Східній Європі[2]. Більшість партій обмежують свободу своїх парламентських фракцій, члени парламенту вважають позапарламентські посади впливовішими, а робота в центральних органах державної влади оплачується значно краще, ніж парламентська діяльність.

Отже, здійснивши аналіз процесу інституціоналізації партійних систем у постсоціалістичних країнах за такими критеріями як: рівень персоналізації; ідеологічна структуризація; виборча волатильність; фрагментованість та організаційний розвиток партій, можна знайти факти, що підтверджують позицію дослідників, що наполягають на їх нерозвиненості та текучості, так само як і відшукати тенденції до її стабілізації. За відсутності негативних внутрішніх (економічні кризи, загострення соціальних проблем (міграційних, міжетнічних, релігійних), узурпації влади однією партією) та зовнішніх (зміна геополітичного балансу, світова рецесія) чинників партійна система молодих демократій ставатиме все більш інституціоналізованою.

References:

1. Bielasiak, J. (2002). The institutionalization of electoral and party systems in postcommunist states. *Comparative Politics, 34, 189–210.*
2. Birch, S. (2001). Electoral systems and party systems in Europe East and West. *Perspectives on European Politics and Society, 2,* 355–377.
3. Bozoki, A., Ishiyama, J. (2002). *The communist successor parties of Central and Eastern Europe.* Armonk, NY: M. E. Sharpe, 3–13.
4. Dalton, R.J., McAllister, I., Wattenberg, M. (2000) The consequences of partisan dealignment. In Dalton, R., Wattenberg, M. *Parties without partisans: Politica change in advanced industrial democracies.* Oxford: Oxford University Press, 37–63.
5. Enyedi, Z. (2006). Accounting for organisation and financing: A comparison of four Hungarian parties. *Europe-Asia Studies, 7,* 1101–1117.
6. Gunther, R., Diamond, L. (2003). Species of political parties. A new typology. *Party Politics, 9,* 167–199.
7. Hanley, S. (2001). Are the exceptions really the rule? Questioning the application of «electoral professional» type models of party organisation in East Central Europe. *Perspectives on European Politics and Society, 2,* 453–479.
8. Innes, A. (2002). Party competition in post-communist Europe: The great electoral lottery. *Comparative Politics, 1,* 85–104.
9. Jasiewicz, K. (2003). Elections and voting behaviour. In White, S., Batt, J., Lewis, P. *Developments in Central and East European politics 3.* Durham, NC: Duke University Press, 173–189.
10. Katz, R. (1996). Party organizations and finance. In LeDuc, L., Niemi, R. G., Norris P. *Elections and voting in global perspective*. London: Sage, 107–133.
11. Kitschelt, H. (1996). *Post-communist democracies: Do party systems help or hinder democratic consolidation?* Paper prepared for presentation at the Conference on Democracy, Markets, and Civil Societies in Post-1989 East Central Europe, May 17–19.
12. Kitschelt, H. (2001). Divergent paths of post-communist democracies. In Gunther, R., Diamond, L., Plattner, M. F. *Political Parties and Democracy.* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 299–323.
13. Kitschelt, H. (2003). Party competition in Latin America and post-communist Eastern Europe: Divergence of patterns, similarity of explanatory variables. Paper prepared for delivery at the 100th Annual Meeting of the American Political Science Association, Philadelphia, August 27–31.
14. Kopecky, P. (2003). Structures of representation: new parliaments of Central and Eastern Europe. White, S., Batt, J., Lewis, P.G. *Developments in Central and East European Politics.* Basingstoke: Palgrave, 142–143.
15. Kopecky, P. (1995). Developing party organizations in East-Central Europe. What type of party is likely to emerge? *Party Politics, 4,* 515–534.
16. Lewis, P.G. (1996). *Party structure and organization in East-Central Europe.* Cheltenham: Edward Elgar.
17. Mair, P. (1997). *Party system change: Approaches and interpretations.* Oxford: Clarendon Press.
18. Meny, Y. (1990). *Government and politics in Western Europe.* Oxford: Oxford University Press.

[1] Lewis, P.G. (1996). *Party structure and organization in East-Central Europe.* Cheltenham: Edward Elgar, 12.
[2] van Biezen, I. (2003). *Political parties in new democracies: Party organization in Southern and East-Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

19. Pizzorno, A. (1981). Interests and parties in pluralism. In Berger, S. *Organizing interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism, and the transformation of politics.* New York: Cambridge University Press, 247–284.
20. Pridham, G. (2001). Patterns of Europeanization and transnational party co-operation: Party development in Central and Eastern Europe. In Lewis, P.G. *Party development and democratic change in post-communist Europe: The First Decade*. London: Frank Cass, 179–198.
21. Remmer, K. (1991). The political impact of economic crisis in Latin America in the 1980s. *American Political Science Review, 85,* 777–800.
22. Rivera, S.W. (1996). Historical cleavages or transition mode: Influences on the emerging party systems in Poland, Hungary and Czechoslovakia. *Party Politics, 2,* 177–208.
23. Roberts, K.M., Wibbels, E. (1999). Party systems and electoral volatility in Latin America: A test of economic, institutional, and structural explanations. *American Political Science Review, 93,* 575–590.
24. Rose, R., Munro, N. (2003). *Elections and parties in new European democracies.* Washington, DC: CQ Press.
25. van Biezen, I. (2003) *Political parties in new democracies: Party organization in Southern and East-Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
26. Waller, M. (1996). Party inheritances and party identities. In Pridham, G., Lewis, P.G. *Stabilizing fragile democracies: Comparing new party systems in Southern and Eastern Europe.* London: Routledge, 23–43.
27. Wittenberg, J. (1998). The 1994 Hungarian election in historical perspective. In Toka, G., Enyedi, Z. *The 1994 Elections to the Hungarian National Assembly.* Berlin: Sigma, 139–167.

Ігор Осадчук, к. політ. н.
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

«ПАРТІЇ ВЛАДИ» ТА ПРАВЛЯЧІ ПАРТІЇ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

Ihor Osadchuk, PhD in Political Science
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

«PARTIES OF POWER» AND RULING PARTIES IN POST-SOVIET COUNTRIES

The experience of political systems of the post-Soviet countries shows the need for analysis of the «parties of power» and ruling parties phenomena in these countries. The aim of the research is to analyse the concepts of «party of power», ruling party and to determine the features of formation and functioning of the «parties of power» and ruling parties phenomena in post-Soviet countries. The author offers three main approaches of determining the «party of power» phenomenon. According to the first approach, «party of power» is a formally untitled political bloc, which consists of pragmatically oriented and deideologised circles of the old nomenclature, representatives of the state machine, heads of traditional sectors of industry and agriculture. This definition often refers to political interests of state and bureaucracy machine, which are not formally decorated as a separate party, but influence political process. According to the second approach, «party of power» is an electoral bloc created by statesmen to participate in parliamentary elections and presidential race. This bloc is based on public resources in party infrastructure building and highly depends on charismatic appeals to voters in search of support. According to the third approach, «party of power» is a political party established by president/executive power for its interests. «Party of power» is a political organization of party type, which actively serves electoral and internal elite competition. «Party of power» is created by government to protect and represent its (of president or executive) power interests and ensure the legitimacy of policy, conservation and maintenance of its political positions. The ruling party takes over the role of the government leader (alone or in coalition with other parties) and also provides recruiting of state leaders and state decision-making. The ruling party is engaged in daily affairs, coordinating them with the government, and is simultaneously responsible for a crisis, if it arise. As the result of research, it was concluded that «parties of power» and ruling parties are instruments of expression and serving the interests of presidents and ruling elites in post-Soviet countries.
Key words: party of power, ruling party, electoral bloc, party systems, post-Soviet countries.

В контексті функціонування політичних систем пострадянських країн особливе місце займають «партії влади» та правлячі партії в цих країнах. «Партії влади» та правлячі партії є інструментами вираження та обслуговування інтересів президентів і правлячих еліт пострадянських країн. *Метою дослідження* є визначення особливостей формування та функціонування «партій влади» та правлячих партій в пострадянських країнах. До аналізу включено «партії влади» та правлячі партії в одинадцятьох пострадянських країнах (Азербайджані, Білорусі, Вірменії, Грузії, Казахстані, Киргизстані, Молдові, Росії, Таджикистані, Туркменістані й Узбекистані). Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці В. Гельмана[1], Г. Голосова[2], О. Кинєва[3],

[1] Гельман, В. (2006). От «бесформенного плюрализма» – к «доминирующей власти»? *Общественные науки и современность, 1,* 46–58; Гельман, В. (2006). Перспективы доминирующей партии в России. *Pro et Contra, 4,* 62–71.
[2] Голосов, Г., Лихтештейн, А. (2001). «Партии власти» и российский институциональный дизайн: теоретический анализ. *Полис, 1,* 6–14.
[3] Кынев, А. (2013). «Партия власти» как партия. *Неприкосновенный запас, 1 (87)*. <http://magazines.russ.ru/nz/2013/1/k6.html> (2016, листопад, 01).

М. Краснової[1], А. Ліхтенштейн[2], А. Мелешевича[3], І. Осадчука[4], А. Рябова[5], Р. Смайт[6], Ю. Шведи[7]. В. Брутер визначив «партію влади» як пострадянський феномен, який полягає в безпартійному президенті, частково безпартійному парламенті й деполітизованому уряді, який, своєю чергою, обмежено підзвітний парламенту[8]. Г. Голосов й А. Ліхтенштейн «партію влади» визначили як «партію або коаліцію, які підтримують політику президента і урядовий курс, а також становлять більшість в парламенті»[9]. Крім того, дослідники виділили широке та вузьке трактування «партії влади». У широкому значенні «партією влади» є політична еліта в цілому. Вузьке трактування «партії влади» підкреслює партійний, а не тільки владний її характер. В цьому контексті «партія влади» – це організація партійного або квазіпартійного типу, що створюється елітою для участі у виборах[10]. Згідно з дослідженнями А. Рябова, президент потребує «партію влади» для того, щоб мати гарантовану підтримку в парламенті. Бізнес-еліти також потребують таку організацію, щоб отримати можливість лобіювати свої інтереси і впливати на процес прийняття рішень. Дослідник визначає «партію влади» як політичну організацію, яка бере участь у виборах і має представництво в органах влади різних рівнів[11].

Системною ознакою «партії влади» є її створення з ініціативи та під патронажем правлячої еліти як головного виразника інтересів останньої у сфері публічної політики. Ця політична сила стає ключовим елементом залучення еліт до підтримки курсу центральної виконавчої влади; крім того, з її допомогою демонструється відданість вищим елітним групам. Членство в «партії влади» перетворюється для еліт в своєрідний ритуал: подібна структура має схожість з профспілкою представників номенклатури; може бути «коаліцією бюрократії»[12]; відігравати роль своєрідної ієрархії, що існує паралельно з інститутами влади[13].

На думку О. Кинєва, «партія влади» – це гібрид елітного клубу прихильників режиму й інструменту його зовнішньої легітимації населенням, позбавлений можливості приймати самостійні рішення, має специфічну ідеологічну природу. Коаліція різних елітних груп, об'єднаних посадовим статусом спричиняє ідеологічну різноманітність або ж аморфність[14]. Згідно з В. Гельманом, відсутність у «партії влади» вираженої ідеології жодним чином не послаблює її становище, а швидше, стає однією зі складових її успіху[15].

---

[1] Краснова, М. (2014). Феномен »партія влади» у пострадянських політичних порядках. Українська специфіка. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.:* «*Питання політології», 1111,* 66–71.

[2] Голосов, Г., Лихтештейн, А. (2001). «Партии власти» и российский институциональный дизайн: теоретический анализ. *Полис, 1,* 6–14.

[3] Мелешевич, А. (2006). Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах. *Вибори та демократія, 1*. <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3325/Meleshevych_Partii_vlady_ta_partiini_systemy.pdf?sequence=1> (2016, листопад, 1).

[4] Осадчук, І. (2016). *Політичні інститути пострадянських країн: порівняльний аналіз: навч. посібник.* Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 177–184.

[5] Рябов, А. (2005). Пока не началось. От партии власти к правящей партии. *Апология, 8*. <http://polit.ru/article/2006/02/10/ryabov/>/ (2016, листопад, 1).

[6] Smyth, R. (2002). Building State Capacity from the Inside Out: Parties of Power and the Success of the President's Reform Agenda in Russia. *Politics and Society*, *Vol. 30 (4),* 555–578.

[7] Шведа, Ю. (2010). *Партії та вибори: енциклопедичний словник*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 398, 479–481.

[8] Макаренко, Б. (2011). Постсоветская партия власти: «Единая Россия» в сравнительном контексте, *Полис, 1,* 50.

[9] Голосов, Г., Лихтештейн, А. (2001). «Партии власти» и российский институциональный дизайн: теоретический анализ. *Полис, 1,* 7.

[10] Голосов, Г., Лихтештейн, А. (2001). «Партии власти» и российский институциональный дизайн: теоретический анализ. *Полис, 1,* 6–7.

[11] Рябов, А. (2005). Пока не началось. От партии власти к правящей партии. *Апология, 8*. <http://polit.ru/article/2006/02/10/ryabov/>/ (2016, листопад, 1).

[12] Межуев Б., Черняев А., Куркин Н. (2010). Политическая гегемония большинства. *Вопросы местного самоуправления, 2,* 59–62.

[13] Кынев, А. (2013). «Партия власти» как партия. *Неприкосновенный запас, 1 (87)*. <http://magazines.russ.ru/nz/2013/1/k6.html> (2016, листопад, 1).

[14] Кынев, А. (2013). «Партия власти» как партия. *Неприкосновенный запас, 1 (87)*. <http://magazines.russ.ru/nz/2013/1/k6.html> (2016, листопад, 1).

[15] Гельман, В. (2006). От «бесформенного плюрализма» – к «доминирующей власти»? *Общественные науки и современность, 1,* 53.

У науковій літературі виокремлюють три основні підходи до визначення поняття «партія влади». Відповідно до *першого підходу* «партія влади» – формально неоформлений політичний блок, який складається з «прагматично зорієнтованих і деідеологізованих вищих кіл старої номенклатури, представників державного апарату, засобів масової інформації, керівників традиційних секторів промисловості та сільського господарства»[1]. Як зазначив Ю. Шведа, у політичному лексиконі це визначення часто застосовують для позначення політичних інтересів державно-бюрократичного апарату, які не є формально оформленими в окрему партію, однак можуть здійснювати (і здійснюють) істотний вплив на політичний процес[2]. У рамках *другого підходу* «партія влади» є «виборчим блоком, створеним державними діячами для участі в парламентських виборах і президентських перегонах. Цей блок опирається на державні ресурси при розбудові партійної інфраструктури та сильно залежить від харизматичних звернень до виборців у пошуках підтримки»[3]. *Третій підхід* визначає «партію влади» як політичну партію, яка створена президентською/виконавчою владою для обслуговування її інтересів. «Партія влади» працює в режимі «машини для голосування», бо змушена підтримувати рішення правлячої еліти[4]. За словами А. Мелешевича, »партія влади» має такі характеристики: 1) деідеологізовану, прагматичну та центристську природу; 2) створена та діє в інтересах виконавчої гілки влади; 3) покладається на державні та інші «адміністративні ресурси», доступні представникам виконавчої гілки влади, щоб досягти своїх цілей, враховуючи участь у виборах; 4) базує свою участь у виборах на чітко вираженому персонально-харизматичному чинникові[5]. М. Краснова вважає, що «партія влади» – це політична організація партійного типу, що активно виступає на полі електоральної та внутрішньоелітної конкуренції, створена чинною владою, захищає і виражає інтереси останньої, забезпечує легітимність політичного курсу, збереження й утримання владних політичних позицій. Основними ознаками партії влади є насамперед владна природа і партійний статус. Владна природа виражається в політико-адміністративній структурі, склад якої уособлює вертикаль виконавчої влади в особі президента та його адміністрації, уряду і регіональних органів влади[6]. *Правляча партія* бере на себе роль керівництва урядом (самостійно або в коаліції з іншими партіями), а також забезпечує рекрутування державних лідерів і прийняття державних рішень. Правляча партія займається щоденними справами, узгоджуючи їх з урядом, і одночасно відповідає за кризи, якщо вони виникають[7]. Вона має змогу включити будь-яку суспільну проблему до офіційного порядку денного, запропонувати свій проект її вирішення, а також реалізувати найбільш принципові для партії позиції в процесі формальної законодавчої процедури[8]. Проаналізуймо особливості формування та функціонування «партій влади» та правлячих партій у пострадянських країнах. Ми усвідомлюємо деідеологізовану природу «партій влади» в цих країнах. Водночас зазначаємо формальне/програмне ідеологічне позиціонування цих партій. В *Азербайджані* «партією влади» є заснована президентом країни Г. Алієвим 1992 р. партія «Новий Азербайджан» (YAP). За результатами парламентських виборів 1995–1996, 2000–2001, 2005, 2010, 2015 рр. пропрезидентську

[1] Мелешевич, А. (2006). Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах. *Вибори та демократія, 1.* <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3325/Meleshevych_Partii_vlady_ta_partiini_systemy.pdf?sequence=1> (2016, листопад, 1).

[2] Шведа, Ю. (2010). *Партії та вибори: енциклопедичний словник.* Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 398.

[3] Smyth, R. (2002). Building State Capacity from the Inside Out: Parties of Power and the Success of the President's Reform Agenda in Russia. *Politics and Society*, *Vol. 30 (4),* 556.

[4] Пьянов, А. (2012). Феномен «партий власти» и «правящих партий» в странах СНГ. *Постсоветская трансформация политических систем новых независимых государств: матер. междунар. науч.-практ. конф.* (25 ноября 2011 г.). Москва: МГОУ, 236–237.

[5] Мелешевич, А. (2006). Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах. *Вибори та демократія, 1.* <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3325/Meleshevych_Partii_vlady_ta_partiini_systemy.pdf?sequence=1> (2016, листопад, 1).

[6] Краснова, М. (2014). Феномен »партія влади» у пострадянських політичних порядках. Українська специфіка. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: «Питання політології», 1111,* 69.

[7] Шведа, Ю. (2010). *Партії та вибори: енциклопедичний словник*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 479–480.

[8] Пьянов, А. (2012). Феномен «партий власти» и «правящих партий» в странах СНГ. *Постсоветская трансформация политических систем новых независимых государств: матер. междунар. науч.-практ. конф.* (25 ноября 2011 г.). Москва: МГОУ, 236.

більшість у парламенті становили депутати від YAP і непартійні депутати. Фактично, з 1996 р. партія YAP стала основою парламентської підтримки урядових кабінетів, «керованих» президентом. YAP – націоналістична, персоналістська партія. Ключовим інструментом економічної платформи партії є залучення іноземних інвестицій в економіку країни і мобілізація внутрішніх ресурсів. Партія виступає за забезпечення умов для вільної конкуренції та підприємництва; розвиток регіонів країни; розширення транзитного потенціалу країни, зокрема, участь у проектах «ТРАСЕКА»/TRACECA (програма міжнародного співробітництва в галузі транспорту між ЄС та країнами-партнерами Східної Європи, Південного Кавказу та Центральної Азії). У *Білорусі* «партія влади» – неінституціоналізована. Замість неї роль парламентської підтримки президента О. Лукашенка фактично належить непартійним депутатам. Фракція непартійних депутатів («список О. Лукашенка») фактично з 2000 р. (відбулись парламентські вибори) становить абсолютну більшість у Палаті представників (нижній палаті парламенту), опираючись на політику президента, та контролюється адміністрацією глави держави. У *Вірменії* правлячою партією є Республіканська партія Вірменії (ННК), що володіє певною самостійністю щодо президента, авторитет якого важливий, але не єдиний ресурс політичного домінування партії[1]. ННК – правоцентристська націонал-консервативна, націоналістична партія. У програмі ННК визначено, що метою вірменського народу є вічне перебування на батьківщині, утвердження своєї життєстійкості, творчого генія, вільної волі. Гарантією реалізації цієї мети є вірменський націоналізм, в якому вагоме місце займає вчення Г. Нжде (вірменський державний діяч; основоположник вірменського націоналізму/цехакронізму). На парламентських виборах 1995 р. ННК була у складі виборчого блоку «Республіка» (Н) (був створений із Панвірменського національного руху (PANM), Демократично-ліберальної партії Вірменії (HRAK), Республіканської партії Вірменії (ННК), Християнсько-демократичного союзу (KDM), партії «Інтелектуальна Вірменія» (МН), Соціал-демократичної партії Гнчакян (HuG); 1999 р. – виборчого блоку «Єдність» (М) (був сформований із Республіканської партії Вірменії (ННК) та Народної партії Вірменії (HZhK). За результатами парламентських виборів 2003 р. ННК отримала 33 місця (із 131); 2007 р. – 65 місць (із 131); 2012 р. – 69 місць (із 131). У *Грузії* «партією влади» часів президентства Е. Шеварднадзе (1995–2003) був Союз громадян Грузії (UCG). Ця партія була створена 1993 р. на основі об'єднання таких громадських організацій: Рух тбілісців, «Єдність і благополуччя», Рух зелених. Надалі до цієї партії приєдналися Союз вчених-аграріїв, Союз промисловців і виробників. На установчому з'їзді генеральним секретарем партії був обраний З. Жванія. За допомогою UCG президент Е. Шеварднадзе згуртував колишню радянську номенклатуру і своїх численних прихильників, а також політичні структури, які втратили перспективу. Це дало змогу президенту звільнитися від політичного підпорядкування силам, які привели його до влади і прагнули використати авторитет глави держави у своїх цілях. Тодішній генеральний секретар партії З. Жванія (згодом став одним із лідерів «Революції троянд») 1995 р. говорив: «Звісно, Союз громадян Грузії є абсолютно реальною опорою глави держави»[2]. UCG об'єднав людей різних поколінь, різних політичних орієнтацій і поглядів. Отож, UCG фактично класифіковано як різноідеологічну електоральну коаліцію. До UCG було також запрошено молодих політиків-реформаторів: М. Саакашвілі та Н. Бурджанадзе. М. Саакашвілі залишив UCG у вересні 2001 р. У жовтні 2001 р. М. Саакашвілі і його прихильники заснували Національний рух за порятунок Грузії (з 2002 р. – Єдиний національний рух, ENM). У 2002 р. З. Жванія створив партію «Об'єднані демократи» (ED). У 2004–2012 рр. правлячою партією був Єдиний національний рух (ENM); 5 лютого 2004 р. у складі двох партій: пропрезидентського Єдиного національного руху (ENM) і партії «Об'єднаних демократів» (ED) було створено електоральну коаліцію «Національний рух – Демократи» (NM–D), яка за підсумками парламентських виборів 2004 р. отримала 135 мандатів (із 235). Після перемоги на парламентських виборах 2004 р. ENM зберіг свою назву, проте об'єднана (через виборчу коаліцію) фракція отримала назву «Національний рух – Демократи». За результатами парламентських виборів 2008 р. ENM здобула 119 мандатів (із 150). Натомість, за підсумками парламентських виборів у 2012 р. правлячою стала «Грузинська мрія» (КО) – електоральна коаліція, до складу якої входили шість партій: 1) «Грузинська мрія – Демократична Грузія» (KO–DS); 2) Консервативна партія Грузії

[1] Пьянов, А. (2012). Феномен «партий власти» и «правящих партий» в странах СНГ. *Постсоветская трансформация политических систем новых независимых государств: матер. междунар. науч.-практ. конф.* (25 ноября 2011 г.). Москва: МГОУ, 241.

[2] Долидзе, В. (2005). Политические партии и партийное строительство в Грузии. *Центральная Азия и Кавказ, 2,* 56.

(SKP) – націоналістична і соціал-консервативна правоцентристська партія; 3) «Промисловість врятує Грузію» (MGS) – консервативна правоцентристська партія; 4) Республіканська партія Грузії (SRP) – ліберальна правоцентристська партія; 5) «Наша Грузія – Вільні демократи» (OGFD) – ліберальна партія; 6) Національний форум (EP) – націоналістична партія. Ідеологічне спрямування електоральної коаліції не було одновекторним. Певна частина партій позиціонувалася як проринкова та прозахідна ліберальна, а інша – як радикально націоналістична з елементами ксенофобської риторики. Крім того, до коаліції входила частина колишніх працівників адміністрації Е. Шеварднадзе, яких усунули від влади в 2003 р.[1] За результатами парламентських виборів 2016 р. «Грузинська мрія» (КО) здобула 115 мандатів (із 150). У *Казахстані* витоки «партії влади» знаходимо ще в 1990–х роках. В 1993 р. з ініціативи президента Н. Назарбаєва було створено громадсько-політичний рух «Союз «Народна єдність Казахстану» (QXBO)[2]; 25 лютого 1995 р. на III (позачерговому) з'їзді QXBO було прийнято резолюцію і постанову про реорганізацію в Партію народної єдності Казахстану (QXBP). В 1999 р. з ініціативи чинного президента Н. Назарбаєва засновано партію «Отан»/»Батьківщина» (Otan), що була створена шляхом об'єднання Партії народної єдності Казахстану, Демократичної партії Казахстану, Ліберального руху Казахстану, Руху «За Казахстан – 2030», Партії справедливості[3]. На І з'їзді 1 березня 1999 р. головою партії обрали президента Н. Назарбаєва. У 2002 р. до партії увійшли Республіканська партія праці і Народно-кооперативна партія. У 2006 р. після приєднання республіканської партії «Асар», Громадянської партії Казахстану та Аграрної партії Казахстану, Otan перейменовано в Народно-Демократичну партію «Нур Отан». Народно-Демократичну партію «Нур Отан» 18 жовтня 2013 р. перейменовано в Нур Отан (Nur Otan). Nur Otan – персоналістська партія. У програмі/доктрині Nur Otan визначено як домінуючу політичну силу, що консолідує суспільство та забезпечує реалізацію державного курсу «Єлбаси»/»Лідера Нації» (президента Н. Назарбаєва). Крім того, чинниками успішного розвитку Казахстану визначено такі: єдність народу і громадянська згода; збереження та примноження культурних і духовних цінностей; сильна економіка, справедлива соціальна політика; розвиток інтелектуального потенціалу нації; ефективне державне управління; збалансована та багатовекторна зовнішня політика[4]. За результатами виборів до Мажилісу (нижньої палати парламенту) 1999 р. партія здобула 23 місця (із 77); 2004 р. – 42 місця (із 77); 2007 р. – 98 місць (із 98); 2012 р. – 83 місця (із 98); 2016 р. – 84 місця (із 98). У *Киргизстані* в 1995–2005 рр. «партія влади» була неінституціоналізована. Парламентською підтримкою президента А. Акаєва були непартійні депутати. У 2007–2010 рр. «партією влади» була партія «Ак Жол»/»Світлий шлях» (AkZh), створена 15 жовтня 2007 р. напередодні парламентських виборів з ініціативи президента К. Бакієва[5]. Соціальну базу партії становив бюрократичний апарат, підконтрольний виконавчій владі. За результатами парламентських виборів 2007 р., AkZh здобула 71 мандат (із 90). З 2010 р. правлячою є Соціал-демократична партія Киргизстану (KSDP). Ідеологія партії – соціал-демократія. У програмі KSDP визначено такі завдання: підвищення ефективності та прозорості державного управління; протидія корупції; зміцнення правової системи, реформування судових і правоохоронних органів; розвиток місцевого самоврядування; стимулювання розвитку економіки в регіонах; досягнення фінансової незалежності Киргизстану; розвиток соціальної держави тощо[6]. У *Молдові* роль правлячої партії тривалий час виконувала Партія комуністів Республіки Молдова (PCRM), що давало змогу комуністам практично монопольно формувати виконавчі органи влади, а парламенту обирати президентом лідера PCRM В. Вороніна[7]. Внаслідок доведення факту масових

[1] Nodia, G. (2006). *The Political Landscape of Georgia: Political Parties: Achievements, Challenges and Prospects.* Eburon Delft, 123.

[2] Кармазина, Л. (2009). Сравнительный анализ институционализации партийных систем Казахстана и России. Ч. II. *Центральная Азия и Кавказ, 1 (61),* 133.

[3] Кармазина, Л. (2009). Сравнительный анализ институционализации партийных систем Казахстана и России. Ч. II. *Центральная Азия и Кавказ, 1 (61),* 133.

[4] Доктрина партии «Нур Отан» <http://nurotan.kz/ru/doktrina> (2016, листопад, 1).

[5] Пьянов, А. (2012). Феномен «партий власти» и «правящих партий» в странах СНГ. *Постсоветская трансформация политических систем новых независимых государств: матер. междунар. науч.-практ. конф.* (25 ноября 2011 г.). Москва: МГОУ, 243.

[6] Политическая платформа Социал-демократической партии Кыргызстана <http://www.sdpk.kg/ru/partija/politplatforma> (2016, листопад, 1).

[7] Пьянов, А. (2012). Феномен «партий власти» и «правящих партий» в странах СНГ. *Постсоветская трансформация политических систем новых независимых государств: матер. междунар. науч.-практ. конф.* (25 ноября 2011 г.).

фальсифікацій результати парламентських виборів, які відбулися 5 квітня 2009 р., були визнані недійсними. Повторні парламентські вибори відбулися 29 липня 2009 р. За результатами виборів комуністи здобули 48 мандатів. Ліберально-демократична партія Молдови (PLDM), Ліберальна партія (PL), Демократична партія Молдови (PDM), «Альянс Наша Молдова» (AMN) сформували мінімально-переможну коаліцію – «Альянс за європейську інтеграцію» (PLDM +PL + PDM + AMN), яка налічувала 53 мандати. Фактично з 2009 р. правлячим блоком став «Альянс за європейську інтеграцію» (у 2009–2010 рр. у складі чотирьох партій: PLDM +PL + PDM + AMN; з 2010 р. – у складі трьох партій: PLDM + PDM + PL). Ліберально-демократична партія Молдови (PLDM) позиціонується як правоцентристська консервативна політична сила. Стратегічні цілі PLDM такі: встановлення правової держави, ефективної ринкової економіки; європейська та євроатлантична інтеграція; запровадження змішаної виборчої системи на парламентських виборах тощо[1]. За результатами парламентських виборів 2014 р. PLDM здобула 23 місця (із 101). Демократична партія Молдови (PDM) – соціал-демократична партія. PDM виступає за деполітизацію юстиції; спрощення податкової системи; підвищення середнього розміру пенсій і зарплат; підтримку сільського господарства; рівне представництво жінок і чоловіків у державних органах влади; соціальну підтримку молодих і багатодітних сімей; інтеграцію Молдови в Європейський Союз; військовий нейтралітет Молдови тощо[2]. За результатами парламентських виборів 2014 р. PDM отримала 19 мандатів (із 101). У програмі PL визначено такі завдання: відновлення приватизації та залучення іноземних інвестицій; створення сприятливого середовища для розвитку малого та середнього бізнесу; забезпечення енергетичної безпеки; реформування сільського господарства; відродження національної промисловості; європейська та євроатлантична інтеграція тощо[3]. За результатами парламентських виборів 2014 р. PL здобула 13 місць (із 101). У *Росії* було кілька спроб політичної еліти сформувати «партію влади»: Рух «Демократична Росія» (1990), Партія російського єдності і згоди (PRES, 1993 р.), партія «Демократичний вибір Росії» (DVR, 1994 р.), «Наш дім – Росія» (NDR, 1995 р.)[4]. Кожна нова структура була «генетично» пов'язана з попередніми, створюючись на їхній основі. Приміром, до складу NDR увійшли DVR і PRES. Успішною спробою стало створення у грудні 2001 р. Всеросійської політичної партії «Єдність і Вітчизна – Єдина Росія» (Y–OVR), перейменованої в 2005 р. у Всеросійську політичну партію «Єдина Росія» (ER)[5]. Вона бере свій початок у виборчих блоках «Єдність» (Y/Medved) і «Вітчизна – вся Росія» (OVR), які були сформовані на виборах в Державну Думу в 1999 р. і згодом підтримували курс президента В. Путіна. ER – персоналістська партія. Завдяки популярності В. Путіна, який підтримав нову партію ER на виборах 2003, 2007, 2011, 2016 рр., а також зміцненню самої влади (еліти консолідувалися навколо постаті президента, була вибудувана владна вертикаль). За підсумками парламентських виборів 2003 р. ER здобула 223 мандати; 2007 р. – 315 мандатів; 2011 р. – 238 мандатів; 2016 р. – 343 (із 450).

Як зазначає Б. Макаренко, головною інституційною слабкістю «Єдиної Росії» є дефіцит суб'єктності. Така суб'єктність, тобто функціональна роль партії як інституту, визначається двома чинниками: 1) рівнем автономії від виконавчої влади в ухваленні ключових рішень щодо кадрових призначень у виконавчій владі і формуванням політичної програми; 2) наявність механізмів «внутрішньопартійної демократії», тобто встановлених формально або на практиці правил конкуренції та розв'язання конфліктів[6]. Щодо першого чинника, то в «Єдиній Росії» така автономія мінімальна на федеральному і регіональному рівнях. Ключові рішення приймає бюрократія відповідного рівня. Щодо другого чинника, то як вказує О. Кинєв, російськими політтехнологами неодноразово робилися спроби «оживити» штучний організм «партії влади» за допомогою таких

Москва: МГОУ, 238.

[1] Programul politic al Partidului Liberal Democrat din Moldova adoptat la Congresul V al Partidului Liberal Democrat din Moldova din 11 decembrie 2011 <http://www.pldm.md/who-we-are/partidul/programul-politic> (2016, листопад, 1).

[2] Предвыборная платформа Демократической партии Молдовы <http://www.e-democracy.md/files/elections/parliamentary2014/electoral-program-pdm-2014-ru.pdf> (2016, листопад, 1).

[3] Liberal Party Program <http://www.parties.e- democracy.md/en/parties/pl/program/> (2016, листопад, 1).

[4] Кармазина, Л. (2009). Сравнительный анализ институционализации партийных систем Казахстана и России. Ч. II. *Центральная Азия и Кавказ, 1 (61),* 132.

[5] Кармазина, Л. (2009). Сравнительный анализ институционализации партийных систем Казахстана и России. Ч. II. *Центральная Азия и Кавказ, 1 (61),* 132.

[6] Макаренко, Б. (2011). Постсоветская партия власти: «Единая Россия» в сравнительном контексте, *Полис, 1,* 54–55.

засобів: 1) використання механізму «внутрішньопартійних виборів» (праймеріз) при висуванні кандидатів на різні посади. Впродовж останніх років цей механізм пережив певну еволюцію: від голосування «зборами» (за принципом «одна парторганізація – один голос») до системи персональних голосувань партійців. Проте фактична підконтрольність партії чиновникам цю процедуру значною мірою знецінила, оскільки чиновники, які контролюють партійні організації, приймають «потрібних» і виключають «непотрібних» людей зі складу партії; 2) прагнення зробити партійні органи більш впливовими в процесі прийняття владних рішень. У 2009 р. була впроваджена схема, за якою президент Росії, пропонуючи кандидата на посаду губернатора, керувався виключно списком кандидатів, запропонованих федеральним керівництвом партії, яка перемогла на регіональних виборах. У всіх випадках це була президія генеральної ради «Єдиної Росії». При цьому, у прийнятті рішень, як і раніше, брали участь чиновники адміністрації президента, які одночасно входять до керівництва партії; 3) просування всередині владного конгломерату діячів, які вийшли з керівництва партії, на ключові позиції в адміністрації президента. Таким чином, державна бюрократія продовжує стимулювати кар'єрні амбіції окремих політиків, а інституціональна роль партії залишається незмінною[1]. У *Таджикистані* «партією влади» є Народно-демократична партія Таджикистану (НКDT), створена 1994 р. До червня 1997 р. партія називалась Народна партія Таджикистану. У березні 1998 р. президент Е. Рахмон став членом партії і був обраний її головою. НКDT – секуляристська партія. Мета НКDT – об'єднання «всіх громадян Республіки Таджикистан незалежно від мови, національної належності, соціального походження, політичних переконань... для створення суверенної світської держави»[2]. За результатами парламентських виборів 2000 р. пропрезидентська НКDT отримала 36 місць; 2005 р. – 49 місць; 2010 р. – 55 місць; 2015 р. – 51 місце (із 63). В *Туркменістані* «партією влади» є Демократична партія Туркменістану (TDP), створена 1991 р. TDP – спадкоємиця Комуністичної партії Туркменської РСР[3]. TDP позиціонується як націоналістична, секуляристська партія. Основний ресурс партії – опора на авторитет президента країни (до 2007 р. – С. Ніязова, після 2007 р. – Г. Бердимухамедова). До 2008 р. в країні легально діяла тільки TDP. За результатами виборів 1994, 1999, 2004, 2008–2009 рр. парламент був однопартійним. За результатами парламентських виборів 2013 р. TDP здобула 47 мандатів (із 125).

В *Узбекистані* «партією влади» була Народно-демократична партія Узбекистану (OXDP), заснована 1 листопада 1991 р. президентом І. Карімовим[4] (спадкоємиця Комуністичної партії Узбецької РСР). За результатами парламентських виборів 1994–1995 рр. OXDP здобула 69 місць; 1999 р. – 49 місць (із 250). Після того, як 14 лютого 2005 р. Ліберально-демократична партія Узбекистану (OLDP) ініціювала в Законодавчій палаті створення «Демократичного блоку», до якого увійшли, крім неї, Національно-демократична партія «Фідокорлар» (FMDP) і Соціал-демократична партія «Адолат» (ASDP), OXDP оголосила себе парламентською опозицією, хоча фактично продовжила підтримувати політику президента І. Карімова. З 2003 р. «партією влади» є Ліберально-демократична партія Узбекистану (повна назва – «Рух підприємців і ділових людей – Ліберально-демократична партія Узбекистану», OLDP), заснована 15 листопада 2003 р.[5] OLDP позиціонується як центристська ліберальна партія[6]. Вже 4 жовтня 2007 р. партія заявила про висунення І. Карімова на посаду президента; 6 листопада 2007 р. І. Карімов прийняв номінацію. Партія підтримувала авторитарні методи управління країною президентом І. Карімовим. За результатами парламентських виборів 2004–2005 рр. партія отримала 41 мандат (із 120); 2009–2010 рр. – 53 мандати (із 135); 2014–2015 рр. – 52 мандати (із 135). Таким чином, в Азербайджані, Казахстані, Росії, Таджикистані, Туркменістані й Узбекистані опорою президентської/виконавчої влади є «партії влади». Натомість у Вірменії, Грузії, Киргизстані й Молдові основою парламентської підтримки правлячих еліт є

[1] Кынев, А. (2013). «Партия власти» как партия. *Неприкосновенный запас, 1 (87)*. <http://magazines.russ.ru/nz/2013/1/k6.html> (2016, листопад, 1).

[2] Народно-демократическая партия Таджикистана <http://www.tajikistan.turkestan.ru/tj/konflikt/ parties/ndpt.html> (2016, листопад, 1).

[3] Al-Bassam, K. (1997). The Evolution of Authoritarianism in Turkmenistan. *Demokratizatsiya, 3*, 393.

[4] Раббимов, К. (2007) Политические партии Узбекистана: между правительством и обществом. *Центральная Азия и Кавказ, 1 (49),* 69.

[5] Раббимов, К. (2007) Политические партии Узбекистана: между правительством и обществом. *Центральная Азия и Кавказ, 1 (49),* 70.

[6] Раббимов, К. (2007) Политические партии Узбекистана: между правительством и обществом. *Центральная Азия и Кавказ, 1 (49),* 73.

правлячі партії. В Білорусі «партія влади» неінституціоналізована. Замість неї роль парламентської підтримки президента фактично виконують непартійні депутати («список О. Лукашенка»).

References:

1. Al-Bassam, K. (1997). The Evolution of Authoritarianism in Turkmenistan. *Demokratizatsiya [Democratization], 3*, 386–405 [in English].
2. Doktrina partii «Nur Otan» [Doctrine of the party «Nur Otan»]. <http://nurotan.kz/ru/doktrina> [in Russian].
3. Dolidze, V. (2005). Politicheskie partii i partiynoe stroitel'stvo v Gruzii [Political parties and party building in Georgia]. *Central'naya Aziya i Kavkaz [Central Asia and the Caucasus], 2,* 52–65 [in Russian].
4. Gel'man, V. (2006). Ot «besformennogo plyuralizma» – k «dominiruyushchey vlasti»? [«From «formless pluralism» – to the «dominant power»?»]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost', [Social Sciences and Modernity]* 1, 46–58 [in Russian].
5. Gel'man, V. (2006). Perspektivy dominiruyushchey partii v Rossii [«Prospects of the dominant party in Russia»]. *Pro et Contra, 4,* 62–71 [in Russian].
6. Golosov, G., Lihteshteyn, A. (2001). «Partii vlasti» i rossiyskiy institucional'nyy dizayn: teoreticheskiy analiz [«Party of power» and the Russian Institutional Design: Theoretical Analysis»]. *Polis [Polis], 1,* 6–14 [in Russian].
7. Karmazina, L. (2009). Sravnitel'nyy analiz institucionalizacii partiynyh sistem Kazahstana i Rossii. Ch. II [Comparative analysis of the institutionalization of party systems of Kazakhstan and Russia. Part II]. *Central'naya Aziya i Kavkaz [Central Asia and the Caucasus], 1 (61),* 132–144 [in Russian].
8. Krasnova, M. (2014). Fenomen «partiia vlady» u postradianskykh politychnykh poriadkakh. Ukrainska spetsyfika [Phenomen of the «party of power» in post-Soviet political system. Ukrainian specifics]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Ser.: «Pytannia politolohii», 1111 [Bulletin of the University of Kharkiv. Series .: "The issue of political science"],* 66–71 [in Ukrainian].
9. Kynev, A. «Partiya vlasti» kak partiya [«Party of power» as a party»]. *Neprikosnovennyy zapas [Emergency ration], 1 (87)* <http://magazines.russ.ru/nz/2013/1/k6.html>.
10. Liberal Party Program. <http://www.parties.e-democracy.md/en/parties/pl/program/> [in English].
11. Makarenko, B. (2011). Postsovetskaya partiya vlasti: «Edinaya Rossiya» v sravnitel'nom kontekste [Post-Soviet party of power «United Russia» in a comparative context], *Polis, 1 [Polis],* 42–65 [in Russian].
12. Mezhuev, B., Chernyaev, A., Kurkin, N. (2010). Politicheskaya gegemoniya bol'shinstva [Political hegemony of the majority]. *Voprosy mestnogo samoupravleniya, 2 [Questions of local government],* 59–62 [in Russian].
13. Meleshevych, A. (2006). Partii vlady ta partiini systemy v postradianskykh krainakh [«Parties of Power» and Party Systems in the Post-Soviet Countries]. *Vybory ta demokratiia [Elections and Democracy], 1*. <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3325/ Meleshevych_Partii_vlady_ta_partiini_systemy.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
14. Narodno-demokraticheskaya partiya Tadzhikistana [People's Democratic Party of Tajikistan]. <http://www.tajikistan.turkestan.ru/tj/konflikt/ parties/ndpt.html> [in Russian].
15. Nodia, G. (2006). *The Political Landscape of Georgia: Political Parties: Achievements, Challenges and Prospects.* Eburon Delft [in English].
16. Osadchuk, I. (2016). *Politychni instytuty postradianskykh krain: porivnialnyi analiz: navch. posibnyk* [Political institutions of post-Soviet countries: comparative analysis: textbook]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 177–184. [in Ukrainian].
17. Politicheskaya platforma Social-demokraticheskoy partii Kyrgyzstana [Political platform of the Social Democratic Party of Kyrgyzstan]. <http://www.sdpk.kg/ru/partija/politplatforma> [in Russian].
18. Predvybornaya platforma Demokraticheskoy partii Moldovy [Preelection platform of the Democratic Party of Moldova]. <http://www.e-democracy.md/files/ elections/parliamentary2014/electoral-program-pdm-2014-ru.pdf> [in Russian].
19. Programul politic al Partidului Liberal Democrat din Moldova adoptat la Congresul V al Partidului Liberal Democrat din Moldova din 11 decembrie 2011 [The political program of the Liberal Democratic Party of Moldova adopted at the V Congress of the Liberal Democratic Party of Moldova of December 11, 2011]. <http://www.pldm.md/who-we-are/partidul/programul-politic> [in Romanian].
20. P'yanov, A. (2012). Fenomen «partiy vlasti» i «pravyashchih partiy» v stranah SNG [«Parties of power» and «ruling parties» phenomena in the CIS countries]. *Postsovetskaya transformaciya politicheskih sistem novyh nezavisimyh gosudarstv: mater. mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (25 noyabrya 2011 g.) [Post-Soviet transformation of political systems of the new independent states: materials of intern. scient. conf. (Novmber, 25, 2011)]*. Moscow: MGOU, 236–245 [in Russian].
21. Rabbimov, K. (2007) Politicheskie partii Uzbekistana: mezhdu pravitel'stvom i obshchestvom [Political parties in Uzbekistan: between the government and society]. *Central'naya Aziya i Kavkaz [Central Asia and the Caucasus], 1 (49),* 67–84 [in Russian].
22. Shveda, Yu. (2010). *Partii ta vybory: entsyklopedychnyi slovnyk* [Parties and Elections: Encyclopedic Dictionary]. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka, 398, 479–481 [in Ukrainian].
23. Smyth, R. (2002). Building State Capacity from the Inside Out: Parties of Power and the Success of the President's Reform Agenda in Russia. *Politics and Society*, *Vol. 30 (4),* 555–578 [in English].

Taofeek Olaiwola Dalamu
University of Lagos, Akoka, Yaba, Lagos, Nigeria

PATIENCE JONATHAN'S RHETORIC OF ABSURDITY AND CALUMNY IN THE 2015 NIGERIAN PRESIDENTIAL ELECTIONEERING CAMPAIGNS

Rhetoric in political rallies is a communication that aims at influencing, at all costs, the electorates in order to persuade them for elections. Politicians often resort to manipulations to build their confidence in voters. From that perspective, the author conducted a linguistic analysis on the nature of Mrs. Patience's campaign of calumny in the 2015 Nigerian presidential election. Two speeches of hers in the Kogi and Akwa Ibom were reviewed to obtain their oratory characteristics through rhetorical treatises. The study indicates that Patience adopted Pidgin and Standard English to propagate her message. Moreover, irrational statements such as *Ebola, bus conductor, dead brain*, etc. were used as campaigns of hate against General Buhari of the APC. The hate speeches did not yield any positive result as the public clamor for change could not be counteracted with the Patience calumnies. The study suggests that anyone caught in the obnoxious act must be prosecuted. Such a trial will serve as deterrent to others in order to augment peaceful coexistence among the citizens.

Key words: corruption, hate speech, political campaign, rhetoric

1.0 INTRODUCTION

More often than not, opinion commentators and political event analysts have seen politicians as elements of study, most especially on the aspects that characterized their behaviors. They seem to give special attention to politicians while in power and also in such a crucial time of electioneering campaigns. Adelakun, a political watchdog, articulates her concern regarding Patience's attitude thus;

> *The First Lady, Dame Patience Jonathan, exudes excesses, a certain superfluity that jumps at you whether you study her instill images or actual life. From her outsized personality of her self-aesthetization, one sees a woman whose effervescence is not self-containing. In the past five years, Mrs. Jonathan has impressed her persona on Nigeria's cultural imagination and she qualifies as a subject of academic studies on a wide-ranging number of topics. …This past election season, she went all out and even beyond the bounds of her Self that Nigerians have known. Her relentless abuses of Muhammadu Buhari, and her many gaffes while campaigning (including her sincere non-understanding of what constitute 'corruption') was like a faucet turned on at full speed; it was perhaps no surprise her cup was soon full*[1].

Adelakun portrays Mrs. Patience Jonathan (*henceforth*: PJ) with considerable attributes. The germane quality among them is that she fumes excesses in her expressions without a check. Her lack of self-discipline in talks in several occasions might have differentiated her from former First Ladies in Nigeria. Owing to that peculiarity, Adelakun attempts to qualify her as an object that deserves to attract academic attentions. PJ demonstrated the zenith of her linguistic superabundance during the 2015 general electioneering campaigns by running nauseating comments on Buhari's personality.

The inquisitiveness of most politicians and political parties is how to grasp power for its hegemony values. This curiosity and endless thirst of supremacy are exhumed in the manner the political actors manage their electioneering campaigns not bordering about the measures guiding political campaign communications. During campaigns, many activities are involved, which include rallies in some strategic venues in collaborations with the media. In Nigeria, rallies seem to contribute a lot to the worth of the party's candidates. In the state level, rallies are held in some important cities and towns.

Probably, the primary focus of politicians permits anyone to campaign for them as long as such exercise can contribute immensely to wooing voters. Campaign rallies in Nigeria have, in most cases, been

[1] Adelakun, A. (2015). *Good-bye Patience Jonathan, Welcome Aisha Buhari.* <http://www.punchng.com/opinion/viewpoint/goodbye-patience-jonathan-welcome-aisha-buhari/> (November 10, 2015)

involving the wives of both the presidential and gubernatorial candidates for they are the First Ladies in waiting. The 2015 presidential electioneering campaigns could not be fully accounted for without considering the linguistic plethora made by PJ in attempts to secure her husband a second term bid to be sustained in office. In this quest, she attempted to secure a second term for her husband in the way Mr. Jonathan had earlier provided the spark. Akinnoso asserts that «It was Jonathan who earlier in the campaign, labeled some 'senior citizens' as not better than 'motor park touts'. It also was he, who referred to Buhari as someone with *medieval* outlook, who cannot even remember his own phone number»[1]. The hate campaign unearth by Jonathan was further spearheaded by PJ from one nook of the Nigerian city to another cranny. This study is an analysis of the campaigns of calumny that PJ, a Nigerian First Lady (between 2009-2015), embarked on to sensitize voters in favor of her husband. It is crucial to see how PJ constructed and used language on the opponent without exercising caution.

2.0 LITERATURE REVIEW

2.1 Hate Speeches as a Communicative Rhetoric

Language is a communicative facility that politicians employ to persuade the electorates in order to win their confidence during elections. Communication through language is a vital tool of interaction between politicians and voters. Sometimes in a rally, politicians attempt to throw one or two questions to their followers for positive responses. Thus, the rally communication could then become interactive. The aim of the interaction seems a strategic move to involve the enthusiasts so that they can have a sense of belonging to share in the mood and participate in the campaign event. Despite that there is freedom of speech for everyone including politicians, restrictions are placed on hate speeches (*henceforth*: HS) during electioneering campaigns. It could be ignorance or a deliberate attempt by PJ to involve in HS.

However, the International Covenant on Civil and Political Rights (1976), in a bright way, articulates HS as 'any propaganda for war and any advocacy of national, racial or religious hatred that contributes incitement to discrimination, hostility or violence shall be prohibited by law' [Article 20(2)]. Hate campaigns, by this article, becomes a global issue that is checked by law. Violence, which could be the end product of the discriminating statement, has made it to be prohibited most especially at this time in the world where the lexeme, peace, has become a global tune and terrorism a threat to globalization. In 1997, the Council of Europe Recommendation on Hate Speech stated that HS shall be understood as covering «all forms of expressions which spread, incite, promote or justify racial hatred, xenophobia, anti-Semitism or other forms of hatred based on intolerance, … by aggressive nationalism and ethnocentricism…»[2]. The basis for HS seems to be the intolerance that comes up as a result of expression of interest in a particular office, which could be competitive among human beings. Political race is one of the situations that brings about competitions among the citizens of a particular country e.g. Nigeria. In consonance with the above view, the American Bar Association classifies HS as a «speech that offends, threatens or insults groups based on race, color, religion, natural origin, sexual orientation, disability or other traits.» The American Bar Association explanation might serve as a summary of the laid down rule of the Council of Europe. So, HS is an offensive behavior that covers a wide-range of human traits with relevance penalties – locally and globally for it could resort into loss of lives. Allport (1979) recapitulates the effects of HS on the human race in five stages: antilocution, avoidance, discrimination, physical attach and extermination e.g. holocaust. It is because HS has a very strong tendency to awaken violence that can promote terrorism.

The aim of PJ in constituting HS in her campaigns is, no doubt, to embarrass Buhari; to gain sympathy from the public in favor of her husband during electioneering exercises. The PJ's linguistic utility appears as a calculated form of persuasion. As Aristotle points out, «Persuasion is already a sort of demonstration, since we are most fully persuaded when we consider a thing to have been demonstrated»[3]. During the electioneering campaigns, PJ saw General Buhari as an obstacle that must be destroyed for the success of her husband. Probably, her intention was to exterminate the retired General's moral excellence by what I called «humanicide». «Humanicide» is coined and adopted here as parallel to the functions of

[1] Akinnaso, N. (2015). *The Semiotics of PDP*. <http://www.punchng.com/opinion/viewpoint/the-semiotics-of-the-pdps-Implosion/> (September 30, 2015)

[2] Combating Xenophobic Violence: A Framework for Action. *Human Rights First*. <http://www.humanrightsfirst.org/wp-content/uploads/pdf/UNHCR_Blueprint.pdf>.

[3] Aristotle (350 B.C). *Rhetoric*. Translated by W. Rhys Roberts. <www2.uttyler.edu%2Fmeidenmuller%2Freligiouspersuasion%2FMSWordDocuments%2Selected%2520Moments%2520From%2520Aristotle%2527s%2520Rhetoric.doc>.

insecticide on insects. It relates to the harm that herbicide does to weeds on the field. Before PJ adopted her HS approach, she might have considered the logic where voters would embark on a sort of deductions of reasoning in which a conclusion would be derived from two premises, that is, Jonathan of the People Democratic Party (PDP) and Buhari of the All Progressive Congress (APC). In other words, she expected the electorates to have deep thoughts about the «good» characteristics of Jonathan and «bad» characteristics of Buhari as she portrayed the two candidates in her «linguistic humanicide».

The ultimate aim of using HS as a persuasive strategy is to present the candidate sponsoring the message in a positive light while the opponent in a bad light. In a concise account, Opeibi argues that «negative campaign may be used when the candidates become desperate, and when the d-day for the election draws very close»[1]. Actually, PJ's HS was well-rooted when the presidential election was postponed. When the D-day of the presidential election was nearer, statistical indicators in the media from some independent bodies (names withheld) signaled that Buhari of the APC might win the presidential election with a wide margin which might have been a threat to the concerned.

It seems that the perceptions of many Nigerians about the characteristics of Jonathan and Buhari gave rise to the HS's linguistic verbal attach as PJ resolved to entertain her supposed supporters. The integrity of Jonathan became a question that needed an answer. In the contrary, Buhari was perceived as a man of high integrity and free of corruption. Probably, most Nigerians saw Buhari as a saintly messiah or sheep without blemish. The question of integrity, honesty and sincerity could have activated the HS pandemonium from the wife of the then President. In a light note, there have been some corrupt cases against Jonathan government and one of them is the $20bn unremitted fund of Nigeria National Petroleum Corporation (NNPC) to the Central Bank of Nigeria (CBN) federation account. Jonathan's dereliction of duty provokes Osundare to x-ray Jonathan's style of governance thus;

> *The president gave corruption a well-furnished chair in his dining room. …The president made evil deed attractive. People commit crimes and get away with it. As long as you belong to the president party or you know his wife, you are safe. A criminal runs to Aso Rock for being called a thief and the president shut the gate and say, be not afraid*[2].

One might say that, in no small measure, Osundare provides us a hint of the naivety of the Jonathan's administration. The attitude of Jonathan's presidency towards corruption could have prompted his campaigning team including his wife to proliferate their campaign ethos on the physical and mental dominance of HS to «humanicide» Buhari whose campaigns are totally against corruption. However, the PJ's «linguistic humanicide» on the corrupt-free Buhari appeared to be incapable of influencing the electorates. The voters saw Buhari as an alternative human being that could rescue them from the corrupt government of Jonathan to take them to the Promised Land of a better economy. PJ's HS was seen as an ordinary *faux pas* and a rhetorical self-defense that is sterile and could not satisfy their yearning for a change of government. The presidential election provided the change the electorates desired.

Meanwhile, campaigns of calumny were condemned by so many individuals and organizations, and calls were seriously made for their eradication. Obiozo[3] laments that there is a serious campaign of absurdity, and the prevalence of HS in the election campaigns made the APC to call for sanctions against erring political parties and their candidates. This call shows that the expectations of Nigerians from the parties and candidates are beyond the embarrassment experienced by demonizing opponents. Expectations ought to be issue based, for the problems of Nigeria are above character assassination. In consonance with Oboizo's view, Agbakoba says that day by day there is increasingly a conspicuous fear amidst a clash hate language by the politicians about the general election[4]. The language of absurdity during the electioneering

[1] Opeibi, B.O. (2006). Political Marketing or Political Matcheting? A Study of Negative Campaigning in Nigerian Political Discourse. In Rudolf M. (Ed*.), Innovation and Continuity in Language and Communication of Different Language Cultures,* 185-204. Frankfurt: Peter Lang Verlag.

[2] Osundare, N. (2015*). Jonathan Made Corruption Attractive.* <http://www.punchng.com/news/jonathan-made-corruption-attractive-says-niyi-osundare/>.

[3] Obiozo, O. (2015). *Hate Campaign Speeches: Group Calls for Erring Media Sanction.* <http://www.mynewswatchtimesng.com/hate-campaign-speeches-group-calls-for-erring-media-sanction/> (October 10, 2015)

[4] Agbakoba, O. (2015). *Polls: Agbakoba Urges Nigerians to Denounce Hate Speeches, Campaigns.* <http://www.vanguardngr.com/2015/02/polls-agbakoba-urges-nigerians-to-denounce-hate-speeches-campaigns/> (March 16, 2015)

campaigns seems to be a strategic approach by some politicians. Among them are Femi Fani-Kayode, the Director of Media, Goodluck Jonathan Campaign Organisation, Ayo Fayose, the Ekiti State Governor, etc. Their contributions to HS during the election are beyond the scope of this study. We can iterate that this study is centralized on the analysis of PJ's campaigns of calumny and absurdity in the 2015 presidential election. Agbakoba states further that, there is a need to warn of the looming dangers and the need to avoid the potential cataclysmic eclipse.

HS, if not curbed on time, could attract violence and serious mayhem on the Nigerian society. For its unbearable by-product, Fashola, the Governor of Lagos State, makes a clarion call to challenge Jonathan to denounce HS by his wife and others that such actions could spark violence ahead of the general election. The HS, furthermore, receives a knock from Obijiofor. Obijiofor enjoins politicians to desist from chasing shadows and engage in well-informed debates. In his opinion, some political parties that are worried about the possibilities of losing the election go on to all lengths to unearth false allegations to be used to tarnish the integrity of opposition candidates. A false allegation might be adopted to cover the weakness of its propagators. It is engaged as a tool of distraction so that the public could not remember the weaknesses of the ruling party. Obijiofor argues that, 'Buhari has been butt of criticisms by overzealous PDP members because they lack political sophistication to withstand the good traits the electorates have seen in Buhari. Propagated hate campaigns create an atmosphere of fear, hate and violence.

In that respect, the resultant effects of HS provoke Aminu to warn PJ not to attempt to come to the North for campaigns. Aminu cautions thus, the northerners, of any political party, won't take insults on their kingmakers, leaders or revered gentlemen, and it is a good thing. Patience doesn't come here as there are people ready to start stoning from here'[1]. Aminu, having understood the traditional etiquettes of the northerners, and the aftermath of HS advises PJ not to come to the northern soil for any campaigns. It is dangerous. Another Northern leader expresses an opinion on the matter of PJ's campaigns of absurdity. In a broad sense, Aminu's warning is an indicator that HS magnetizes terrorism. Sa'ad Abubakar II says that as human beings, political candidates should respect each other and not see the election as a do-or-die affair. We must work for peace and stability of the country. We must also stop the campaign of calumny against each other because it will not augur well for all of us and the unity of Nigeria[2]. As an Emir in Nigeria, Sa'ad issued warnings to politicians about the language of absurdity on campaign grounds to avoid inciting people to violence. Sa'ad reminds them of the implications of the HS. He emphasizes that such linguistic actions of derogatory is not only dangerous but could be a threat to the Nigerian unity in her diversities.

The crisis of HS might be capable of spreading beyond the shore of Nigeria to the sub-Saharan Africa. In that light, a Sierra-Leonean, Bangura comments that, he doesn't think people know what they are playing with. They call each other names and laugh about it now but when they end up inciting hate and a real war starts in the country they will regret what they are doing now. Religious leaders are trying to divide the people between religious lines. They are helping them to do that rather than standing up to defend all Nigerians and never to reckon with tribes, regions or religions. Bangura seems to be proactive about the effects of the inciting languages politicians propagate on the airwaves. His view could be emanated from the experience he had in his country, Sierra-Leone. Bangura asks Nigerians to rise above the board of HS and defend Nigeria's unity to enjoy peace and tranquility, yet, warning of the impediments of HS. He advised the citizens not to heed the lampooning of the political class.

3.0 THEORETICAL FRAMEWORK

Rhetoric as a functional art – written or spoken – is implanted in political discourses. It might be mentioned that rhetoric is a political speech-driver that has been operational for ages and as old as politics itself. Because rhetoric is wide-ranging in function, it cannot be really tacked to a particular discipline in scholarship domains. Rhetoric is branded as: artful deviation[3]; figurative language[4]; discourse[5]; and style[6].

[1] Nigeria News Today. Your online Nigerian Newspaper. <www.nigerianeye.com>
[2] Sa'ad, A. (2015). *Stop Campaign of Calumny Now – Sultan Warns Politicians*. <http://www.peoplesdailyng.com/stop-campaign-of-calumny-now-sultan-warns-politicians/>.
[3] Chilton, P.A., Schäffner, C. (1997). Discourse and politics. In Teun van Dijk (Ed.), *Discourse studies: A Multidisciplinary Introduction, Discourse as Social Change, 2*, (pp. 206-30). London: Sage.
[4] McQuarrie, E.F., Mick, D.G. (1996). Figures of Rhetorics in Advertising Language. *Journal of Consumer Research, 22(4),* 424-438.
[5] Gully, A. (2012). *The Discourse of Advertising: Preliminary Investigation [1]*. <http://enlil.ff.cuni.cz/jais/v001.htm>
[6] Kinneavy, J.L. (1980). *A theory of discourse: The aims of discourse*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall

It has been submitted that «every discourse will simultaneously be a discourse from history, one that articulates a particular position – or various, shifting positions – in history»[1]. Rhetoric as discourse, or in another model rhetorical discourse, could be fortunate to be historical in nature. Its alignment with history could be dated back to some biblical patriarchs such as Moses, the writer of Deuteronomy, David, the writer of Psalms, Solomon, the writer of Proverbs and Ecclesiastes, Jeremiah, the writer of Lamentations, etc. Besides, more familial academic texts on rhetoric could be flashed-back to the eras of Sophists, Socrates, Plato, Aristotle, Cicero, etc. The views of these sages constructed a foundation in which the platform of rhetoric is anchored till this day. One could hardly discuss the context of rhetoric without a mandatory reference to the classic work of Aristotle on the subject. However, before the archetypal of Aristotle on rhetoric, his master, Plato had explained that rhetoric should be seen as a communicative tool one could utilize to influence and at the same time enlighten the public[2]. Rhetoric is a linguistic facility employed by political merchants to eulogize and seduce the public in order to heed their instructions. The significance of Cicero on rhetorical discourse could not be overemphasized for he considers rhetoric as the spine of every political communication. Rhetoric is seen as engulfing the textual activities of politicians[3]. In a conservative manner, it is argued that the Italian Humanists observe rhetoric as the foundation-cum-fountain of knowledge[4].

The entire denominations of rhetoric are devices employed to achieve the users' desired effects on the target audience. In addition to that, the rhetorical apparatuses are used most times to defend the speaker/writer and to attack or condemn the rival candidates. Aristotle illuminates that we need to see rhetoric as «the faculty of observing, in any given case, the available means of persuasion»[5]. Aristotle further characterizes the modes of persuasion that constitute the effectiveness of rhetorical discourse as the personal character of the political player that communicates, the mindset of the public who listen, and the lexemic filament of the communicating text. In other words, the three performative rhetorical strands, that is, pathos, ethos and the syntactic texture of the linguistic item possess the capability to stimulate the effectiveness and efficiency of the message to particular latitudes of conviction. They seem to determine the response of the audience. The *elucio* of rhetoric, to an extent, determines the level of persuasion that a listener or reader receives to incite him to accept an argument that he would not otherwise succumb to. The linguistic behavior of the audience is mostly influenced by the texture of the message because language is seen as operating at «the center of political mobilization»[6]. Language is employed to reveal some truths, express artistic creativities and persuasion at maximum height[7].

The nature of rhetoric receives tremendous drives from scholars to attempt several studies on the subject. As a conceptual subject from the ancient to the contemporary, five canonized principles of rhetoric are pointed out. They are: invention, arrangement, style, memory and delivery[8]. It has been observed that rhetorical analysis has been restricted to one major principle, which is Style[9]; however, this study attempts to exemplify some political rhetoric of PJ from the five treatises of rhetoric.

Invention: A rhetorician, whom we perhaps classify in the study as a politician sees the audience as the building block of his discourse context. This understanding and discoverable ignite a politician to shape ideas that seem to persuade the audience most. A political rhetorician has a message for the public and search for a better way to propagate his message to manipulate them. Scholars claim that *invention* is

[1] Blommaert, J. (2009). *Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
[2] Opeibi, B.O. (2009). *Discourse, Politics and the 1993 Presidential Election Campaigns in Nigeria*. Lagos: Nouvelle Communications Limited
[3] Chilton, P.A., Schäffner, C. (1997). Discourse and politics. In Teun van Dijk (Ed.), *Discourse studies: A Multidisciplinary Introduction, Discourse as Social Change, 2*, 206-30. London: Sage.
[4] Herrick, J.A. (2005). *The History and Theory of Rhetoric*. Boston: Pearson Education.
[5] Aristotle (350 B.C). *Rhetoric*. Translated by W. Rhys Roberts.
<www2.uttyler.edu%2Fmeidenmuller%2Freligiouspersuasion%2FMSWordDocuments%2 Selected%2520Moments%2520From%2520Aristotle%2527s%2520Rhetoric.doc>
[6]Opeibi, B.O. (2009). *Discourse, Politics and the 1993 Presidential Election Campaigns in Nigeria*. Lagos: Nouvelle Communications Limited.
[7] Lasswell, H.D. (1949). The Language of Power. In Kaplan D., Lasswel, H., Leites, N., Fadner, R., Goldsen, J. M., Grey, A., Janis, I.L., Mintz, A., I. Pool, De S., Yakobson, S., Kaplan, A. (Eds.), *Studies in Quantitative Semantics,* 3-19. George W. Stewart: New York.
[8] Harvard Computer Society _ People. Technology. Awesome. <www.hcs.harvard.edu>
[9] McQuarrie, E.F., Mick, D.G. (1996). Figures of Rhetorics in Advertising Language. *Journal of Consumer Research, 22(4),* 424-438.

finding something to say[1], figuring out what to say to achieve a desired goal[2], and finding a way to persuade the audience[3].

Arrangement: Every meaningful argument ought to have a structure. A proper organization of a thought makes a message more coherent and tenacious as a convincing textual device. Cicero, a Roman Statesman, explains rhetorical arrangement as a sophisticated enterprise because of the centrality of its statement on facts. The ordering of a speech or writing is listed thus: (i) introduction, (ii) statement of facts, (iii) confirmation or proof, (iv) refutation, and (v) conclusion[4].

Style: The message of a rhetorician is the organization of the linguistic choices that he has wisely put together to maneuver the audience. Leech and Short argue that style is the linguistic characteristics of a particular textual construction[5]. The level of education and mission of the politician, the target audience and other contextual elements, among others, could serve as considerable ingredients for a speechmaker to select particular choices of words. A rhetorician that desires to record an optimal result from his message ought to give cognizance to his style. Well-articulated expressions enhance proper persuasion of the audience for the fact that we live in a linguistic domain where textual aesthetics is enormously appreciated[6]. Language, an artful expression of ideas, when precisely constructed and customized communicates meaning to the target audience for the benefit of the politician. Probably, the criticality of a rhetorical style is as a result of the dominance it displays on the figurative language. We can simply say that no passage – either short or long – can freely be constructed without its stylistic undertones.

Memory: A very important leadership potency one could demonstrate is the inherent knowledge exhibited on a topic at a particular moment in time. Excitement is generated when a speaker shows a sophisticated knowledge of a topic offhand. Extemporaneous abilities seem to be highly influential and commendable among the elite audience. The exhibition of memorization skills by a politician may set a mark of distinction between him and other political players. Mckeon[7] explains that memory is a natural phenomenon which separates humans from other animate entities. Memory distinguishes one person from another; and animate species from inanimate. It is the potential working in man to recall experience that is parallel to improvisation.

Delivery: A message may not convey its rhetorical mission if «how the message is delivered to the audience» is not recognized. The art of persuasion ought to be methodical for the message convener to have a soft landing. Burton points out that, «In the antiquity, the way a speech was delivered was considered a crucial determinant of its meaning and effect, especially since delivery made use of powerful persuasive appeal of pathos»[8]. Burton exemplifies delivery as a sensitive aspect of the message. The rhetorician ought to make use of his voice, gesture and images in a particular pattern to adequately express his views. That will assist a politician with appreciable oratory gesticulations to convince the audience in a very short time. The demonstration of these skills could add flavor to the message. In as much as the effective applications of the voice-cum-gesture appears to be a prime source of entertainment in discourse, it is a burden that may be difficult to learn or be taught because it is naturally endowed in a speaker. It is a divine gift[9].

4.0 METHODOLOGY

The study examines the speeches that PJ delivered during the 2015 presidential electioneering rallies in Nigeria organized by the PDP. The messages were conveyed in Kogi and Akwa Ibom. There are several

[1] Burton, G.O. (n. d.). *Silva Rhetoricae.* <http://rhetoric.byu.edu/>.
[2] Cline, A.R. (2006). *Canons Of Rhetoric*. <http://rhetorica.net/textbook/canons_of_rhetoric.htm>.
[3] Changing minds and persuasion -- How we change what others think,believe, feel and do. <www.changingminds.org>
[4] Ledbetter, A., Griffin, E. A.,Spark G. (2014). *A first Look at Communication Theory*. McGraw Hill, New York.
[5] Leech, G., Short, M.H. (1981). *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose.* New York: Longman.
[6] Aiwei, S. (2010). *Advertisement as Writing Style and Strategies for its Translation in China*. <http:www.bokorlang.com/journal/53advertising.htm>.
[7] McKeon, R.P. (1975). Arts of Invention and Arts of Memory: Creation and Criticism. *Critical inquiry, 1*(4), 723-739.
[8] Burton, G.O. (n. d.). *Silva Rhetoricae.* <http://rhetoric.byu.edu/>.
[9] Wood, N. (1979). The Classical Canons in Basic Speech and English Classes. *Rhetoric Society Quarterly, 9(4),* 188-193; Caplan, H., Richard Leo E., James M., Barrett H., Agnew L. & Edward C. P.J. (1997). The Classical Tradition: Rhetoric and Oratory. *Rhetoric Society Quarterly*, *27*(2), 7-38; Ledbetter, A., Griffin, E. A. & Spark G. (2014). *A first Look at Communication Theory*. McGraw Hill, New York.

other speeches were made by PJ but these ones were selected from them. The messages were not recorded directly from the campaign grounds. However, the awareness of the messages was created in the course of reading the newspapers. To really gather and authenticate the appropriate speeches that PJ delivered in various locations, I tried as much as possible to search the Punch and some other dailies to correlate the reports of one with another. The Internet was explored as well. It is from the two media that the selection of the PJ's speeches was obtained.

Furthermore, the speeches were organized in the study based on their locations. The messages were shortened thus: (KS) for Kogi Speech and (AIS) for Akwa Ibom Speech. For the concern of the study is not to analyze the quantum of the messages holistically, the texts to be analyzed were extracted from their broad spectra. PJ's speeches on Pidgin were translated to English. No attempt was made to either correct or examine any grammatical infelicities in the PJ's speeches. The theoretical paradigm was derived from rhetoric. Attempts were made to apply the treatises of rhetoric from its taxonomies of Invitation, Arrangement, Style, Memory and Delivery. The major constraint in the study is that I could not lay my hand on the video clips of the PJ's speeches. It has, in a way, limited the analysis of both Memory and Delivery. Discussions were offered from the rhetorical analysis exemplifications, as well as the findings.

4.1 Data Presentation: Patience Jonathan Hate Speeches

KS

Pidgin: «Wetin e dey find again? E dey drag with im pikin mate.» «Old man wey no get brain, him brain don die patapata.» «If you vote Buhari, na your prison; if you vote APC, na your wahala.»

Translation: [*What is he finding again? He is competing with his children's mates. An old man that does not have brain, his brain is completely dead. If you vote for Buhari, he is your prison; if you vote for APC, it is your problem]*

«What is change? Why did you not change things when you were there? Is it now that you want to be doing the things you weren't doing before? «Jonathan looked at us and said, 'Women, I am giving you the position of the Chief Justice of this country.' Okonjo-Iweala is a woman, Diezani is a woman. 70 per cent of his cabinet is women. He also gave us the opportunity to start enrolling for the regular combatant course at the NDA (Nigerian Defence Academy). He wants continuity because he has vowed to do more. He places Nigerians in his mind and if he says he will do this, he will do it. So what are we looking for? If we women of Nigeria don't appreciate Goodluck and we are looking for (a) bus conductor? It is left for us.»

«I thank you very much the people of Kogi. This time around I came to thank you very well. I brought some gifts for you, I brought rice, I brought meat, I brought brocade. I brought many things for you. These things are not for election but to thank you very well»[1].

AIS

«Akwa Ibom people, judge o, because we are not here for lies. We are not here for propaganda; because their own number one campaign is (anti) corruption. As if they are not corrupt. They are not corrupt. What do you call corruption? He has a house. You, are you living outside? Are you living in the forest? It's corruption. In abroad, if a young boy works so hard and buy(s) a copter, we praise the boy. But in Nigeria, if a young boy works so hard and buy(s) a copter, we say he's corrupt. Why? Why can't we encourage the young ones to grow? Why can't we encourage them to do better? We, our mother born us and train us, why they trained us is that we should be better than them. Are we to bring the young ones down? It's not our portion.»

In unison, the women shouted, «Amen!»

«A bird at hand is worth a million in the bush. Nigerian women, let us shine our eyes. Women of Nigeria, are you ready to go to prison? Are you ready to go and give your father food in the prison? It is not our portion. We reject it.

«Akwa Ibom State is a PDP state. It's not for expired drugs, because APC cannot heal you, outdated drugs cannot heal you. Let them call it any name. Just like as my husband younger brother (Governor Godswill Akpabio) have (sic) said, they will continue changing name until they will reach (sic) Ebola. And they will call it Ebola.

«You know what Ebola normally do? Although Dr. Goodluck Jonathan has said Nigeria is not Ebola country. So, they cannot bring Ebola to Nigeria because Dr. Goodluck Ebele Jonathan and PDP government will wipe it off. And they will bury it because it cannot stay here at all. So, let them continue changing their

[1] Punch Newspapers - Nigeria news, news in Africa, politics, Entertainment, Sports - Punch Newspapers. <www.punchng.com>

name. If they fail this time, because I know they have failed, you will hear they will change their name again. They will change it and answer another name»[1].

4.2 Analysis of KS & AIS

Table 1

Analysis of PJ's Kogi and Akwa Ibom speeches

KS	
INVENTION	Artistic: Rational appeal – *An old man that does not have brain; his brain is completely dead* Deductive reasoning – *Okonjo-Iweala is a woman. Diezani is a woman.* Fallacies – *He places Nigeria in his mind and what he says he will do this, he will do it.…we are looking for a bus conductor* Emotional Appeal – *Jonathan looked at us and said, 'women, I am giving you the Chief Justice of this country* *I brought some gifts for you …these things are not for election but to thank you very well.* Ethical Appeal – *He wants continuity and he has vowed to do more*
ARRANGEMENT	Introduction*: What is finding again?* (There is no clear introduction in the message) Statement of Facts*: I brought some gifts for you. Okonjo-Iweala is a woman. Diezani is a woman.* Confirmation: *…women, I am giving you the Chief Justice of this country. He gave us the opportunity to start enrolling for the regular combatant course at NDA (Nigerian Defence Academy).* Refutation*: If you vote for Buhari, he is your prison. Is it now that you want to be doing what you weren't doing before. These things are not for election but to thank you very well.* Conclusion*: I thank you very much… I brought some gifts for you… These things are not for election but to thank you very much.*
STYLE	Hyperbole*: An old man that does not have brain; his brain is completely dead. 70% of his cabinet is women.* Irony*, Analogy, Conceit: If you vote for Buhari, he is your prison.* Caricature*: An old man that does not have brain.* Rhetorical Question*: What is change? Why did you not change things when you were there? So, what are you looking for?* Metonymy*: Old man* Situational Irony*: He has vowed to do more. If he says he will do this, he will do it.* Allusion, Conceit*: This time around… I brought some gift for you. These things are not for election but to thank you.* Imagery*: prison, problem, bus conductor* Paradox*: If… we are looking for a bus conductor?* Antecedent*: Is it now that you want to be doing what you were not doing before?* Inference*,* Antithesis*: If we women of Nigeria don't appreciate Goodluck and we are looking for a bus conductor. It is left for us.* Inventive, Sarcasm*: …his brain is completely dead; …looking for a bus conductor?* Wit*: …and we are looking for a bus conductor?*
MEMORY	The speech seems spontaneous, yet, with crashed arrangement
DELIVERY	Delivery is difficult to analyze because the video clip is not available.

[1] Punch Newspapers - Nigeria news, news in Africa, politics, Entertainment, Sports - Punch Newspapers. <www.punchng.com>

AIS	
INVENTION	Rational appeal:*Akwa Ibom people, judge o,… with deductive reasoning 'As if they are not corrupt'* Fallacy: *'A bird at hand is worth a million in the bush.'* A conclusion was drawn from inadequate examples of: *…buying a copter, and building a house.* Ethical Appeal: *Women of Nigeria, are you ready to go to prison? Are you ready to… give your father food in the prison? It is not our portion. We reject it.* Emotional Appeal *(leads to distractions from substantive issues): Are you ready to go to prison? APC cannot heal you. Jonathan will wipe off Ebola.*
ARRANGEMENT	Introduction: *Akwa Ibom people, judge o, because we are not here for lies.* Statement of Fact*: …their own number one campaign is (anti)corruption. As if they are not corrupt.* *In abroad, if a young boy works so hard and buy(s) a copter, we praise him.* *Akwa Ibom State is a PDP state.* *…let them continue to change their name.* Confirmation: *Although, Jonathan has said Nigeria is not Ebola country.* Refutation*: APC cannot heal you, outdated drugs cannot heal you.* *They will continue to change their name until they reach Ebola.* Conclusion*: I know they have failed, you will hear they will change their name again.*
STYLE	Conceit*: We are not here for propaganda* Allegory*: In abroad, if a young boy works so hard and buy(s) a copter, we praise the boy.* Caricature*: They are not corrupt* Analogy*: If a young boy works hard… But in Nigeria, if a boy works hard and buy(s) a copter…* Imagery*: prison, expired drugs, outdated drugs, Ebola* Inference*: I know they have failed.* Logos*: Akwa Ibom State is..not for expired drugs, because APC cannot heal you.* Sarcasm*: APC cannot heal you, outdated drugs cannot heal you.* Rhetorical Question*: Women of Nigeria, are you ready to go to prison? Are you ready to… give your father food in the prison?* Wit*: They continue to change their name until they will reach Ebola. Nigeria is not Ebola country.*
MEMORY	A written text ought to be well structured; this does not appear to be so. The statements appear as junks.
DELIVERY	There is no video to assist us on this.

5.0 DISCUSSION AND FINDINGS

KS

The PJ's speech in Kogi contains a mixture of Pidgin and Standard English. PJ started her message with Pidgin and ended up with Standard English. The purpose of the switch might not be unconnected with the grassroots' nature of the women in the Kogi rally. It could be that most women in the rally could not understand Standard English very well. Another seemingly factor of campaigning in Pidgin English might be a question of PJ's level of education.

The first statement PJ made is «Wetin e dey find again?» This is a sort of rhetorical interrogation that subsumes both appeal and deductive reasoning. The appeal appears to be rational and emotional as she further laments that «e dey drag with im pikin mate.» PJ, the rhetorician in this context, expected the audience to have sympathy for her husband, Jonathan, by reckoning, raking and reconciling together the factors that surround Buhari as a presidential candidate of an opposition party. Buhari was in power as a military head of state about thirty years ago, whereas this is a democratic dispensation. He is older than Jonathan in terms of age difference. The electorates were informed to appreciate the PJ's HS as a syllogistic logic, which is a means of abandoning Buhari for her husband.

She further embarrasses Buhari by announcing that «Old man wey no get brain, him brain don die patapata.» The concept of «dead brain» could be tagged as what is called *ad Hominiem*, which is a way of making personal attack on someone that symbolizes distraction. It was widely speculated in Nigeria that Jonathan ran a corrupt government, in fact, the most corrupt government in the history of Nigeria. The implication of PJ's *ad Hominien* is to distract the attention of the public from the most popular crown – corruption – that Jonathan government is known to wear. It is also to take the minds of the audience away from many faults and failures of Jonathan. She decided to leave substantive issues unaddressed while attacking the personality of Buhari. PJ could feel that the concept of tall poppy syndrome might assist Jonathan to win the presidential election. The matter of *brain* is ambiguous in application. One, she sees Buhari as a non-intelligent person despite his master's degree level of education attained, and the title of General and achievements in the military. Besides, Buhari had been a Governor of a state in 1975 under Murtala Mohammed dictatorial administration, a Minister of Petroleum during the Obasanjo's military regime that ended in 1979 and Head of State in 1984 before he decided to run for a political office in the democratic dispensation. Two, she explains that Buhari possesses a sterile *medulla oblongata*. Buhari is perceived as non-living that has a brain that is no more functional. The substance of *dead brain* is an unconfirmed refutation. Scientific findings have not claim in any way that old age is automatically translated to dead brain. After all Robert Mugabe is an octogenarian; yet he is still the sitting president of Zimbabwe. He rules and reigns. However, Buhari's physical appearance did not demonstrate that insinuation, even during the campaigns. There was no any medical report that indicated any negativity of such an allegation. It then becomes an attempted fallacy to verbally assassinate Buhari's personality. The issue of Buhari's *dead brain* cannot be a statement of fact but mythical and illusory.

The PJ's rhetorical appeal to the electorates was expounded by saying that «If you vote Buhari, na your prison; if you vote APC, na your wahala.» The concept of prison symbolizes that PJ nurses the fear of being jailed. The question one could simply raise is 'why the unnecessary fear?» It could be that the outcry of the people – locally and internationally – about the endemic corruption in the Jonathan administration could incite her to make irrational appeal of fear. The fear could have been unnecessary, provided PJ felt that her husband has performed excellently well. The most potent armory a politician could have is ethos which could have averted the nature of HS that PJ trivializes. The coinage *change* is the slogan of the APC. Perhaps, the mantra *change* is adapted from Barak Obama's slogan as a political motivation in the USA. *Change* dominated the entire Nigerian political space during the 2015 electioneering campaigns. The dominance and threat of *change* could have propelled PJ to question that «What is change? Why did you not change things when you were there? Is it now that you want to be doing things you weren't doing before?» I could emphasize *change* to be a rhetorical demon that *witch-hunt* Jonathan and his wife; PDP and other politicians. The language most electorates seemed to understand during the campaign is *change*. In PJ's attempt to contradict and reconstruct the *change* mantra three questions were raised. She asked a question about *change*, yet, she failed to provide an answer. The failure of giving an answer to the question may not give the electorates the opportunity for deductive reasoning to decipher whether the claims are true or untrue. No rational conclusion may be made because PJ escaped through the root of fallacy and jumped the gun by enumerating immaterial positions and other appointments Jonathan gave to some women. Furthermore, she accused Buhari of not performing while he was the head of the military junta about thirty years ago. Either Buhari performed thirty years ago or not, so many people might not remember for their age at that time. Some of the electorates were not even born. So, the understanding of the reference that she made to an administration of thirty years ago might be difficult to conjure.

PJ made a comparative analysis about the desires of Buhari and Jonathan. A reference was made to Buhari being a former head of state that did not administer well. However, she asserted that Jonathan wanted continuity. According to Patience, «He (Jonathan) wants continuity because he has vowed to do more. He places Nigeria in his mind and if he says he will do this he will do it. So, what are you looking for?» The rigmarole of *holier than thou* is expressed here. The electorates that PJ was struggling to convince were the same clamoring for *change* because the key performance indicators of some citizens score Jonathan government very low. With this view, would it be justifiable to claim that words of Mr. Jonathan are sacrosanct? Or has Jonathan kept the promises he made four years ago during the 2011 campaign exercises? If Jonathan promised to do more when he voted into power, is there anything to show Nigerians for the past four (or six) years he has been the president of Nigeria? PJ's claims are antithetical in appearance. She persuaded the listeners not to look for another president but rather to vote for her husband irrespective of the negative color that people have painted the Jonathan administration.

It is quite interesting to see how PJ attempted to persuade the Nigerian women to vote for Jonathan further. She said, «If we women of Nigeria don't appreciate Goodluck and we are looking for (a) bus conductor. It is left for us.» The condition she placed before Nigerian women is greatly challenging. The term *bus conductor* may be relevant in the rhetoric because Jonathan is said to have a Ph D. Well, Obasanjo attempted to nullify that during the election. According to Obasanjo, his political god-father, Jonathan only registered for a Ph D but never completed the third degree[1]. In 2015, Abimbola Adelakun also raised objections to Jonathan's Ph D. She queried and intended to be informed about Jonathan's supervisors and course- or classmates during his research years[2]. However, Buhari did not attend a university in Nigeria, but military academies after his secondary education to become a General in the Nigerian army. The notion of a *bus conductor* seems to emanate from those orientations. The PJ claim of calling General Buhari a *bus conductor* was countered by Sagay who glosses that the certificates Buhari obtained from the army trainings overseas are equivalent to a master's degree. PJ's mission of tagging Buhari a *bus conductor* is just to disrespect him, batter his integrity and derogatorily drag the army General into the sludge. One could say that every person understands who a *bus conductor* is in Nigeria. It could be an aberration for a bus conductor to become the President of Nigeria the high-ranking elite, professionals of elevated statuses and a country of about 180million people. In a final attempt to cajole the Kogi women, PJ brought some Greek-gifts for them. She said, 'This time around… I brought some gifts for you… not for election but to thank you very much!» She might have been going to visit Kogi women without giving them a dime. However, election compelled her to give them gifts so that they could vote for her husband and the PDP. The gesture appears to be deceptive. The electorates may deceive them some of the time but not all the time. Most politicians and voters parted company whenever the elections are over.

AIS

The rhetoric of PJ in Akwa Ibom appears as a dramatic episode which has a courtroom as its setting. This is seen in a statement that states that «Akwa Ibom people, judge o, because we are not here for lies.» The Akwa Ibom electorates were as the judge who makes a pronouncement on a matter of the election's victory between the APC and PDP. The verdict is not to be carried out on the rally day but rather on the day of election. The invitation to be a judge in the issue of the presidential election should be decided in the campaign ground. PJ wanted the people to be sympathetic even in the campaign ground that seems as the domain of electoral judgment. She tried to explain for providing them the office of a judge because she and the other campaigners (politicians) were not in the rally to tell them «lies». They were there to disseminate political gospel truth. PJ encouraged the listeners to regard the entirety of their comments beyond half-truths. They were not there to misinform the electorates. In that light, PJ stated that «their own number one campaign is corruption. As if they are not corrupt.» She marked the APC campaigns as «anti-corruption.» Actually, a wise party will take advantage of the sophisticated corruption that operated with thunderous ovation during the Jonathan administration. That was the mastery of the APC campaigns that caused PJ heart attack. If one is able to dissect the nucleus of the APC campaign messages; they are locked in as anti-corruption (The APC campaign messages are not within the scope of this exercise).

One could have expected the First Lady to confidently tell the Akwa Ibom electorates that her husband is not corrupt with tangible evidence on ground. Instead of such a bold step, she queried whether they (the APC) are not corrupt and she also answered that they are not corrupt. On one hand, she accused and labeled the opposition party leadership as a corrupt laden body. On the other hand, she acquainted them of the corruption quagmire that she earlier accused them of by recapitulating that «They are not corrupt.» This clause could also be said to be a form of teasing the APC enthusiasts. At the same time, it may be a reconstruction of the English in a dialectical local manner, that is, a semantic transposition of her local dialect into English. It could be deduced that PJ countersigned the corruption that the public were bitterly complaining about the Jonathan government, and notwithstanding those who campaigned against it are also corrupt elements. Both the PDP and the APC politicians, in PJ's claims, are corrupt. However, she went on to explain corruption in her own terms in the course of challenging the APC politicians whether they are corrupt or not. Her explanation on corruption is connected to building a house in Nigeria and buying helicopter in the western world. The nature of corruption in the Jonathan government, I doubt, whether it is all about building a house or inability to build one. The *nauseating* nature of corruption in the government

[1] Obasanjo, O. (2015). Jonathan did not complete his Ph D. <http://www.daargroup.com/daar-group/latest-news/vanguardngr-jonathan-not-finish-phd-course>.

[2] Punch Newspapers - Nigeria news, news in Africa, politics, Entertainment, Sports - Punch Newspapers. <www.punchng.com>

then might not really permit PJ to deadly address the embarrassing concept. Corruption was 'horrible' in all facets of his government to an extent that it appeared as a shameful *imbroglio*. It seems that corruption is a ghost that pursued the President's wife. Having inquired whether their accusers do not have the same financial attitude as her husband, whether the accusers are living in a house or forest, she said, «It's corruption.» Agitation could bring up this statement. Perhaps, she saw corruption as a disgusting phenomenon that the Jonathan administration was unable to deal with appropriately, and in turn, destroying his government and his name and his party. In the speech, she failed to set a distinction between hard work and corruption; and between stealing to prosper and work to prosper. PJ muddled up the virtue of hard work with the concept of corruption as a whitewash. She gave an example of a boy who worked hard abroad to buy a helicopter and his people will appreciate him. However, she failed to reckon with how corrupt in individuals are dealt with abroad when caught with the arms of the law. Building a house and living there is normal and commendable. Buying a helicopter and a plane and flying everywhere could also be impressive provided these things are done legitimately. Her analogy does not only lack merit but it also seems unfounded and could not stand the test of time.

The concept of *prison* was demonized in Akwa Ibom the way it happened in Kogi. One may be tempted to ask, 'why this matter of prison recurring when the hands of the then President, and First Lady were not soiled?' The emphasis of prison could suggest a kind of fear in her side. One could begin to think and glide to conclusion that she was afraid to go to prison simply because of her husband's role in the Nigerian treasury misappropriation. Some analysts have tagged it as financial recklessness. As the PJ's HS continued, a comparison was made between the PDP and APC. It was said, «A bird at hand is worth a million in the bush. Nigerian women, let us shine our eyes.» Her comparative explication was linked up to calling the APC *expired drug* and *Ebola*. A drug can be analgesic or a remedy for a particular disease. However, when a drug expires, it automatically becomes outdated. It means that such a drug does not only become ineffective but it is dangerous and not fit for human consumption. At that point, the dug has turned from being a healing device to a poisonous gland. It can easily damage the body tissues. Owing to that, an expired drug is outlawed! Labeling the APC an outdated drug means that PJ is quite aware that the Jonathan administration is effectively corrupt. Notwithstanding, the APC is portrayed as not capable of fighting corruption in Nigeria.

Some months before the 2015 electioneering campaigns began Ebola was featured as a dreaded disease that ravaged few Nigerians beyond repairs. It nearly became epidemic. Ebola has been characterized as a deadly viral disease with massive bleeding and destruction of internal tissues as its products in human beings. It could also be seen as a severe and fatal disease in human and non-human primates. It is highly contagious through contact with infected body fluids. The connection of Ebola (a killer disease) with the APC could emanate as a result of the defection that occurred among the political class from the PDP to APC. With eye witnesses, the defection that took place before and after the campaigns, sincerely, called for fear. To be honest, it was *contagious* indeed for the fact that it was *en masse*. However, its infectious nature was not destructive to any human body but to the PDP as a ruling party then. It was the defection that assisted the APC to grow and wax stronger conversely the PDP received the adverse effect. That singular exercise turned the PDP to a carrot in hot water. It diminished in strength and waned. For PJ to decorate the APC as an Ebola party, it could be typified as a positive connotation that increases the APC morale, popularity, and acceptance. The *contagious* defection of the PDP politicians to the APC incorporated indestructible potency on the opposition party that the PDP and the Jonathan government found it so difficult to obliterate or conquer in the political race.

6.0 CONCLUSION

Pidgin, as it were, can be categorized as the 'language' of the common man in Nigeria. It was extensively used by PJ to broadcast her messages. The strategy of resolving to speak Pidgin may be as a result of wanting the electorates to understand the message well for deductive reasoning to take its course. Perhaps, the logic could favor Jonathan, her husband. It was in that light that comparative analyses were made between Jonathan of the PDP and Buhari of the APC. PJ developed ways of exalting Jonathan and made several attempts to demolish Buhari's virtues with calumnies. In the attempts, Buhari with his party became a symbolic object. Symbols, such as *dead brain, expired drug, spare drug, prison, bus conductor* and *Ebola* were offensively applied and disseminated. These were adopted as means of embarrassing Buhari and his party, APC, so that the voters could abandon their mantra, Change. Besides, PJ went spiritual by invoking the Holy Ghost fire for assistance as if 'he' is also a political domineering instrument.

Probably, PJ's campaigns of calumny was informed by the sophistication of the Buhari candidature and his acceptability among the masses and eminent Nigerians including the retired army Generals. PJ's attempts to rape the electorates of the passion for and knowledge about Buhari collapsed. And the Buhari's characteristic potential soared. In all sincerity, the PJ's campaigns of absurdity against Buhari's personality worsened the matter which made the electorates to vote in the opposite direction against the PJ's wishes and commands. The voters were sympathetic and accepted Buhari as their President in 2015 election. Buhari's integrity disintegrated all attempts made by PJ to verbally devastate him. It is mentioned that the truth always prevails over evil. However, at this point in time that terrorism operates at its crest in our world, I suggest that the global community leadership should investigate political campaigns motivated by HS. And those involved must not be pampered or be seen as sacred cows. The propagators of such messages must be prosecuted, bought to book and dealt with when found guilty. This can be achieved by setting up a monitoring body in each country that solely account for the nature of campaign strategies of every campaigner. This action will discourage the political class from HS that can serve as a leeway to sparkle terrorism of any degree.

References:

1. Adelakun, A. (2015). *Good-bye Patience Jonathan, Welcome Aisha Buhari.* <http://www.punchng.com/opinion/viewpoint/goodbye-patience-jonathan-welcome-aisha-buhari/>
2. Agbakoba, O. (2015). *Polls: Agbakoba Urges Nigerians to Denounce Hate Speeches, Campaigns.* <http://www.vanguardngr.com/2015/02/polls-agbakoba-urges-nigerians-to-denounce-hate-speeches-campaigns/>
3. Aiwei, S. (2010). *Advertisement as Writing Style and Strategies for its Translation in China*. <http:www.bokorlang.com/journal/53advertising.htm>
4. Akinnaso, N. (2015). *The Semiotics of PDP*. <http://www.punchng.com/opinion/viewpoint/the-semiotics-of-the-pdps-Implosion/>
5. Allport, G.W. (1979). *The Nature of Human Prejudiced*. Reading: Addison-Wesley Publishing Company.
6. *Aminu, J. (*2015). Patience Jonathan Reportedly Avoids North Over Hate Speeches - Politics. <*http://www.nairaland.com/2194341/patience-jonathan-reportedly-avoids-north*>
7. Aristotle (350 B.C). *Rhetoric*. Translated by W. Rhys Roberts. <www2.uttyler.edu%2Fmeidenmuller%2Freligiouspersuasion%2FMSWordDocuments%2Selected%2520Moments%2520From%2520Aristotle%2527s%2520Rhetoric.doc>
8. *Bangura, O. (2015). A Sierria Leonian Warns Nigerians.* <http://www.nairaland.com/3290262/sierria-leonian-warns-nigerians>
9. Blommaert, J. (2009). *Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Burton, G. O. (n. d.). *Silva Rhetoricae.* <http://rhetoric.byu.edu/>
11. Caplan, H., Richard Leo E., James M., Barrett H., Agnew L. & Edward C.P.J. (1997). The Classical Tradition: Rhetoric and Oratory. *Rhetoric Society Quarterly*, *27*(2), 7-38.
12. Chilton, P.A. & Schäffner, C. (1997). Discourse and politics. In Teun van Dijk (Ed.), *Discourse studies: A Multidisciplinary Introduction, Discourse as Social Change, 2*. London: Sage.
13. Cline, A. R. (2006). *Canons Of Rhetoric*. <http://rhetorica.net/textbook/canons_of_rhetoric.htm>
14. Fashola, R. (2015). Jonathan Should Denounce Wife's Hate Speeches. <http://www.informationng.com/2015/03/jonathan-must-distance-himself-from-wifes-hate-speeches-fashola.html>
15. Gully, A. (2012). *The Discourse of Advertising: Preliminary Investigation [1].* <http://enlil.ff.cuni.cz/jais/v001.htm>
16. Herrick, J.A. (2005). *The History and Theory of Rhetoric*. Boston: Pearson Education.
17. International Covenant on Civil and Political Rights. (1976). <http://hrlibrary.umn.edu/research/Philippines/International%20Covenant%20on%20Civil%20and%20Political%20Rights.pdf>
18. Kinneavy, J.L. (1980). *A theory of discourse: The aims of discourse. Englewood Cliffs*. New Jersey: Prentice-Hall.
19. Lasswell, H.D. (1949). The Language of Power. In Kaplan D., Lasswel, H., Leites, N., Fadner, R., Goldsen, J.M., Grey, A., Janis, I.L., Mintz, A., I. Pool, De S., Yakobson, S., & Kaplan, A. (Eds.), *Studies in Quantitative Semantic.* New York
20. Ledbetter, A., Griffin, E.A., Spark, G. (2014). *A first Look at Communication Theory*. McGraw Hill, New York.
21. Leech, G. & Short, M.H. (1981). *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose.* New York: Longman.
22. McKeon, R.P. (1975). Arts of Invention and Arts of Memory: Creation and Criticism. *Critical inquiry, 1*(4), 723-739.
23. McQuarrie, E.F. & Mick, D.G. (1996). Figures of Rhetorics in Advertising Language. Journal of Consumer Research, *22*(4), 424-438.
24. Obasanjo, O. (2015). Jonathan did not complete his Ph D. <http://www.daargroup.com/daar-group/latest-news/vanguardngr-jonathan-not-finish-phd-course>

25. Obijiofor, L. (2015). *Hateful Language in Election Campaigns*. <http://www.nigeriavillagesquare.com/levi-obijiofor/hateful-language-in-election-campaigns.html>
26. Obiozo, O. (2015). *Hate Campaign Speeches: Group Calls for Erring Media Sanction.* <http://www.mynewswatchtimesng.com/hate-campaign-speeches-group-calls-for-erring-media-sanction/>
27. Opeibi, B.O. (2006). Political Marketing or Political Matcheting? A Study of Negative Campaigning in Nigerian Political Discourse. In Rudolf M. (Ed*.), Innovation and Continuity in Language and Communication of Different Language Cultures*. Frankfurt: Peter Lang Verlag.
28. Opeibi, B.O. (2009). *Discourse, Politics and the 1993 Presidential Election Campaigns in Nigeria*. Lagos: Nouvelle Communications Limited.
29. Osundare, N. (2015*). Jonathan Made Corruption Attractive.* <http://www.punchng.com/news/jonathan-made-corruption-attractive-says-niyi-osundare/>
30. Richard, Leo E. (1985). Ciceronian Disposito as an Architecture for Creativity in Composition: A note for the Affirmative*. Rhetoric Review, 4*(1), 108-110.
31. Wood, N. (1979). The Classical Canons in Basic Speech and English Classes. *Rhetoric Society Quarterly, 9*(4), 188-193.
32. Sa'ad A. (2015). Stop Campaign of Calumny Now – Sultan Warns Politicians. <http://www.peoplesdailyng.com/stop-campaign-of-calumny-now-sultan-warns-politicians/>
33. Harvard Computer Society _ People. Technology. Awesome. <www.hcs.harvard.edu>
34. Combating Xenophobic Violence: A Framework for Action. Human Rights First. <http://www.humanrightsfirst.org/wp-content/uploads/pdf/UNHCR_Blueprint.pdf>

Ірина Грицай, к. ю. н.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Україна

ДЕРЖАВНА ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС

Iryna Grytsai, PhD in Law
Dnipropetrivsk State University of Internal Affairs, Ukraine

STATE GENDER POLICY: EXPERIENCE OF UKRAINE AND THE EU MEMBER STATES

The article deals with implementation of state gender policy. It is noted that gender equality is one of the fundamental principles of civil society and the rule of law and the main securing mechanism of gender equality is the formation and implementation of gender policy.
We performed comparative legal analysis of state gender policy of Ukraine and countries of the European Union. We found that domestic practice of realization of gender policy needs intensification taking into consideration a number of positive foreign examples and proven mechanisms to ensure gender equality in public affairs. However, state gender policy in the EU member states needs improvement. Future prospects of state gender policy were defined in consistent implementation of constructive action aimed at securing gender equality.
Key words: gender, national gender policy, equality of women and men, civil society, rule of law, the EU member states.

Постановка проблеми. У XXI ст. однією із головних ознак демократичного розвитку суспільства є ліквідація різних форм дискримінації, подолання гендерної нерівності в усіх сферах суспільного життя. Разом із тим, у низці держав світу демократичного спрямування, у тому числі і в Україні, у тій чи іншій мірі продовжує існувати гендерна нерівність у кожній сфері життєдіяльності.

Забезпечення можливості рівноцінної участі як жінок, так і чоловіків у суспільній діяльності є складним та багатовекторним питанням. Важливу роль у забезпеченні захисту рівності прав жінок і чоловіків відіграє держава.

Вагомість тематики державної гендерної політики зумовлена світовими політичними процесами, міжнародними зобов'язаннями України, суперечністю вітчизняної нормативно-правової бази у цьому напрямі, відсутністю чітких механізмів запровадження комплексного гендерного підходу тощо. До того ж, євроінтеграційний вибір України надав особливого значення цьому питанню, що є одним із пріоритетних на просторах Європейського Союзу, членом якого має намір стати наша держава.

Актуальність вказаної тематики викликана необхідністю розробки та реалізації сучасної державної гендерної політики й має теоретичне і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання державної гендерної політики стали об'єктом вивчення таких науковців, як: О. Андрійко, О. Балакірєва, М. Білинська, С. Береза, С. Бобровник, В. Бурдяк, М. Буроменський, О. Вілкова, В. Гошовська, Н. Грицяк, Н. Дармограй, О. Дашковська, М. Кармазіна, Н. Карпачова, А. Колодій, І. Кресіна, О. Кулачек, Т. Мельник, І. Оніщенко, Н. Оніщенко, Ф. Рудич, М. Саприкіна, Т. Слабчук, Л. Смоляр, В. Соколова, М. Томашевська, І. Тукаленко, Д. Шелест, Ю. Шведа та ін.

Безпосередньо свої монографічні та дисертаційні роботи вітчизняні й зарубіжні науковці присвятили проблемам гендерної політики з позицій: соціології – Ж. Чернова[1]; історії –

[1] Чернова, Ж.В. (2013). *Гендерный анализ семейной политики в современной России: особенности и тенденции*: дис.... д-ра социол. наук: спец. 22.00.04. Саратов.

О. Макарова[1]; економіки – Г. Герасименко[2], О. Піжук[3]; юриспруденції, зокрема: адміністративного права – К. Левченко[4]; філософії права – Ю. Івченко[5]. Однак, значну увагу вчені приділили обраній тематиці у межах таких наук, як політологія: Є. Вознюк[6], І. Добржанська[7], Т. Краснопольська[8], А. Самакова[9], В. Якунін[10] та державне управління: Г. Даудова[11], Н. Грицяк[12], Н. Ковалішина[13], І. Лазар[14], М. Попов[15], С. Сулімова[16], О. Ярош[17] та ін. З урахуванням значного наукового внеску вказаних авторів у вирішення досліджуваної проблематики, на сучасному етапі розвитку в Україні тематика стратегії державної гендерної політики ще не набула завершеного стану, що викликано її суперечливістю, багатогранністю та динамічністю. До того ж, це питання не отримало належного вивчення у межах науки теорії держави і права.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз формування та впровадження державної гендерної політики в Україні та країнах-членів Європейського Союзу, визначення перспектив вдосконалення вітчизняної державної гендерної політики.

Виклад основних положень. Соціальна складова у системі суспільно-політичних та економічних пріоритетів України сьогодні стає одним із домінуючих національних інтересів, адже головний об'єкт національної безпеки – права і свободи людини і громадянина[18]. Однак, не менш важливим елементом у цій системі є забезпечення рівності прав і свобод людини і громадянина за статтю, тобто забезпечення принципу гендерної рівності.

Гендер – сформована та підтримана громадськими інститутами певного суспільства система цінностей і приписів, сукупність соціальних й культурних норм, типів та характеристик поведінки жінок і чоловіків, а також їх соціальних ролей, яких вони набувають у процесі своєї соціалізації в контексті соціальних, економічних та культурних особливостей розвитку цього суспільства[19].

---

[1] Макарова, А.В. (2007). *Гендерная политика в Республике Польша в 1989-2001 годах*: дис.... канд. истор. наук: спец. 07.00.03. Иваново.

[2] Герасименко, Г.В. (2004). *Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні*: дис.... канд. екон. наук: спец. 08.09.01. Київ.

[3] Піжук, О.І. (2009). *Державне регулювання гендерних процесів в соціально-економічному розвитку України*: дис.... канд. екон. наук: спец. 08.00.03. Ірпінь.

[4] Левченко, К.Б. (2003). *Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти)*: дис.... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків.

[5] Івченко, Ю.В. (2008). *Філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні*: дис.... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. Київ.

[6] Вознюк, Є.В. (2011). *Порівняльний вимір гендерної політики перехідних держав (на прикладі України та Росії)*: дис. … канд. політ. наук: спец. 23.00.04. Київ.

[7] Добржанська, І.М. (2012). *Порівняльний аналіз процесу формування та реалізації гендерної політики в Україні та Російській Федерації*: дис. … канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Чернівці.

[8] Краснопольська, Т.М. (2013). *Взаємодія інститутів держави та громадянського суспільства в реалізації гендерної політики України*: дис. … канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Одеса.

[9] Самакова, А.Б. (2004). *Гендерная политика в контексте социальной трансформации казахстанского общества*: дис.... канд. полит. наук: спец. 23.00.02. Алматы.

[10] Якунин, В.И. (2007). *Процессы и механизмы формирования государственной политики в современном российском обществе*: дис. … д-ра полит. наук: спец. 23.00.02. Москва.

[11] Даудова, Г.В. (2008). *Формування та реалізація державної гендерної політики в Україні*: дис.... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02. Харків.

[12] Грицяк, Н.В. (2005). *Теоретико-методологічні засади формування й реалізації державної гендерної політики в Україні*: дис.... д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 Київ.

[13] Ковалішина, Н.П. (2006). *Взаємодія жіночих громадських організацій з органами державної влади як фактор здійснення гендерної політики в Україні*: дис.... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. Київ.

[14] Лазар, І.Г. (2007). *Вдосконалення механізмів формування та реалізації гендерної політики в Україні*: дис.... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02. Львів.

[15] Попов, М.П. (2006). *Організаційно-правовий механізм державного управління в сфері гендерної політики*: дис.... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02. Одеса.

[16] Сулімова, С.І. (2008). *Механізми державного управління у сфері захисту прав жінок в Україні*: дис.... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02. Одеса.

[17] Ярош, О.Б. (2013). *Політика гендерної рівності: світовий та вітчизняний досвід*: дис.... д-ра політ. наук: спец. 23.00.02. Київ.

[18] Кліменко, Н.Г. (2014). Роль і місце жінки-військовослужбовця в Україні. *Економіка та держава, 5,* 117.

[19] Олійник, Н.Ю. (2015). Методологія дослідження політичної участі жінок: поєднання традиційної політичної теорії та гендерного підходу. *Грані, 8,* 12.

Гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дає змогу особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах суспільного життя[1]. Гендерна рівність виникає в результаті функціонування гендерної системи, що об'єднує низку елементів, зокрема: соціальні інститути, моделі поведінки, культурні та соціальні взаємодії, гендерні ролі[2]. У демократичному суспільстві не може бути дискримінаційної практики. Відповідно, гендерна рівність – не політична самоціль, а передумова подолання бідності, сталого розвитку та впровадження ефективного урядування[3]. Нині тематика гендерної рівності є особливо важливим теоретико-прикладним напрямом. Оскільки гендерна рівність є одним із фундаментальних принципів розвитку громадянського суспільства та правової держави.

Головним механізмом забезпечення гендерної рівності у суспільстві є розробка та впровадження гендерної політики, що пов'язується із сучасними тенденціями вдосконалення управління соціальними процесами у суспільстві.

Метою гендерної політики є забезпечення рівності жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Суб'єктами гендерної політики виступають громадські об'єднання, політичні партії та держава, діяльність останньої має особливе значення у гарантуванні рівності прав жінок і чоловіків.

Нині стратегічною метою гендерних змін та гендерної політики у цілому є формування і розвиток гендерної демократії, що передбачає систему волевиявлення двох статей – жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у можливостях і правах, що законодавчо закріплені й реально забезпечені у політико-правових принципах, діях, розбудові суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів, потреб[4]. Державна гендерна політика, як один із основних регулятивних механізмів суспільного життя, покликана підтримувати цінності справедливості, поваги до особистості незалежно від її статевої належності[5].

Державна гендерна політика України має свою історію розвитку. Однак, нині вона перебуває у процесі подальшого становлення, визначення найбільш ефективних стратегій та підходів до проблеми рівноправності статей; її формування має бути спрямовано на пошук нової моделі, що могла б відповідати реаліям сьогодення з урахуванням євроінтеграційного вибору держави.

Ідеологічний компонент державної політики та державного управління у напрямі забезпечення гендерної рівності, на думку деяких вчених, включає чотири виміри, які покладено в основу розвитку державної гендерної політики на сучасному етапі становлення українського суспільства. Перший вимір гендерної рівності – права людини як універсальний стандарт політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав та свобод для жінок і чоловіків; другий вимір – права людини як права жінок; третій вимір – рівність свобод, прав та обов'язків; четвертий – рівні можливості – основний елемент гендерної рівності[6]. Вважаємо, що виокремлення другого виміру – права людини як права жінок – нині втратило свою актуальність та дискримінує принцип гендерної рівності як такий. Проблематика утвердження гендерної рівності не зводиться до сфери захисту прав лише жінок, вона має загальний характер. Неможливо досягти результатів щодо однієї статі без врахування потреб та інтересів іншої.

Питання гендерної політики стосуються соціальних можливостей кожної статі, зокрема, в освіті, професійній діяльності, доступі до влади[7]. Однак в Україні до сих пір очевидними є чинники забезпечення переваг, які мають чоловіки під час зайняття посад у владних структурах; власність і управління економікою перебувають у руках чоловіків; обмеженість гендерного світогляду у

[1] *Закон про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків* 2005 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 52, 561.

[2] Стебунова, Е.И. (2012). *Феномен Гендера: соціально-философский анализ*: автореф. дис. … канд. филос. наук: спец. 09.00.11. Челябинск, 8.

[3] Ярош, О.Б. (2013). *Політика гендерної рівності: світовий та вітчизняний досвід*: дис.... д-ра політ. наук: спец. 23.00.02. Київ, 3.

[4] Смоляр, Л. (2000). Жіночий рух України як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі. *Перехрестя, 5,* 9.; Луцький, І., Васильєв-Мюллер, О., Лукач, У. (2011). Політико-правовий ракурс гендерної асиметрії в Україні. *Політичний менеджмент, 6,* 102.

[5] Ковбасюк, Ю.В. (голова) та ін. (2011). *Енциклопедія державного управління* у 8 т. Т. 4, 115.

[6] Грицяк, Н. (2004). *Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики*. Київ: Вид-во НАДУ, 325-332.

[7] Кліменко, Н.Г. (2014). Роль і місце жінки-військовослужбовця в Україні. *Економіка та держава, 5,* 117.

чоловічого населення країни та ін.[1] У контексті цього важливим є звернення до соціальних досліджень, проведених неурядовими аналітичними центрами та думок експертів у цій сфері.

З приводу активності органів державної влади у забезпеченні гендерної рівності в Україні слід звернутися до соціологічного дослідження О. Піщуліної, яка зазначила, що нині існує дефіцит політичної волі української влади у здійсненні гендерних перетворень, зокрема: не вистачає розуміння стратегічних переваг гендерної політики, існують моменти декларативності певних норм вітчизняного законодавства. До того ж, у просуванні ґендерної політики громадські організації роблять набагато більше, ніж державні органи[2]. Тобто, подальшим впровадженням у життя гендерної політики у цілому більше зацікавлена громадськість, ніж представники органів державної влади. Позитивним у цьому аспекті слід відзначити те, що гендерна рівність українським суспільством все більш глибоко усвідомлюється як цінність.

Не менш актуальним питанням, особливо у контексті воєнних подій на Донбасі, сьогодні є несення жінками служби в лавах Збройних сил України. У цьому напрямі акцентував увагу щодо дискримінації О. Коваль. Експертом підкреслено, що армія – це патріархальний інститут, де жінкам відводиться далеко не провідна роль: існують адміністративно-побутові обмеження; є певне порушення жіночих прав при військовій службі – обширний перелік посад і професій в армії, які жінка займати не може. Нерідка ситуація, коли жінка виконує обов'язки певної професії, але за фактом обіймати цю посаду не може[3]. Наприклад, отримуючи офіційний запис посади кухарки та швачки в реаліях жінка виконує обов’язки артилеристки, розвідниці, снайперки та ін. Прояви дискримінації щодо жінок у вітчизняній армії є одними із найбільш розповсюджених та недостатньо досліджених явищ. Тому, важливим є звернення до зарубіжного досвіду та приведення у відповідність галузевого вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами.

Акцентувала увагу на проблемі гендерного балансу у національному парламенті експерт з гендерних питань Т. Марценюк: разом зі всіма здобутками Україна програє на фоні європейських країн, оскільки не змогла виконати «Цілі розвитку тисячоліття ООН», прийняті в 2000 р., згідно з яким до 2015 р. у Верховній Раді України має бути 30% жінок[4].

Для отримання об’єктивного висновку щодо забезпечення принципу гендерної рівності у національному парламенті доречно навести офіційні показники різних скликань відносно кількості жінок починаючи з 2000-х рр.: IV (2002-2006 рр.) скликання – 6,2% (28 осіб); V (2006-2007 рр.) та VI (2007-2012 рр.) скликання – 9,3% жінок (по 42 особи); VII скликання (2010-2014 рр.) – 10,2% жінок (46 осіб). На сьогоднішній день у вітчизняному парламенті – VIII скликання (2014 р. – до нині) – близько 12% жінок (52 особи)[5]. Тобто, за останні чотирнадцять років кількість жінок у Верховній Раді України зросла вдвічі.

Для позитивного прикладу слід навести статистичні дані щодо країн, які є лідерами у забезпеченні принципу гендерної рівності у національних парламентах. Найбільш успішною серед 28 країн-членів Європейського Союзу щодо участі жінок у національному парламенті (коли жінки займають більше 40% місць) (станом на 2015 р.) є ситуація лише в трьох країнах ЄС – в Іспанії – 41%, Фінляндії – 43% та Швеції – 44%[6]. Швеція є прикладом «поступального шляху» (incremental track) на противагу «швидкому шляху» (fast track) в дискурсі гендерної політики, тобто покрокового покращення стану гендерної рівності в країні. Швеції знадобилося приблизно 60 років, щоб досягнути 20% жінок в парламенті, та 70 років – для досягнення 30%[7].

Таким чином, останніми роками в Україні гендерні перетворення поступово впроваджуються в діяльність органів публічної влади; існує тенденція до зростання кількості жінок на керівних

[1] Мельник, Т.М. (2010). *Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності*. 2-ге вид., допов. Київ: Стилос; Гештальт Консалтінг Груп, 174-181.
[2] Українське гендерне законодавство загалом відповідає європейському – соцдослідження. *Сайт Центра Разумкова.* <http://razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=790>
[3] Українське гендерне законодавство загалом відповідає європейському – соцдослідження. *Сайт Центра Разумкова*. <http://razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=790>
[4] Українське гендерне законодавство загалом відповідає європейському – соцдослідження. *Сайт Центра Разумкова*. <http://razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=790>.
[5] *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list>
[6] Марценюк, Т. (2015). *Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики*. Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 18.
[7] Марценюк, Т. (2007). Політичне представництво жінок та ґендерні квоти: шведський досвід. *Соціальні виміри суспільства*. Київ: Інститут соціології НАН України, *Вип. 10,* 154.

посадах, у виборних органах влади. Проте, якщо оцінювати ефективність гендерної політики у відсотках щодо збільшення кількості жінок у Верховній Раді України, можна констатувати, що вітчизняна практика реалізації гендерної політики потребує певної інтенсифікації, враховуючи наявність низки позитивних прикладів та відпрацьованих механізмів забезпечення гендерної рівності в управлінні державними справами. Разом із тим, удосконалення потребує й державна гендерна політика відносно рівності жінок і чоловіків, зокрема, у кількісних показниках у парламентах країн-членів Європейського Союзу, оскільки більшість з них все ж не перевищує 28-30% жінок.

Для України характерне визначення цілей державної політики з урахуванням таких базових цінностей: людина, її права та свободи, відповідальність перед собою, своєю сім'єю, суспільством; державність, добробут населення; національна безпека; відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи демократії; послідовне утвердження демократичних засад розвитку суспільства, прав і свобод людини, становлення правової держави та громадянського суспільства тощо[1]. Гарантування рівних прав та можливостей є визначною сучасною соціальною цінністю; її досягнення сприятиме позитивному розвитку всіх суб'єктів правовідносин.

Подальші перспективи розвитку державної гендерної політики полягають у послідовному здійсненні конструктивних дій, спрямованих на утвердження гендерної рівності, що передбачає, зокрема: гарантування прав і свобод жінок та чоловіків і рівних можливостей у їх користуванні; створення умов розвитку гендерно збалансованого державного кадрового апарату; забезпечення рівного доступу жінок та чоловіків до розподілу соціально-економічних ресурсів; розвиток партнерства між жінками та чоловіками під час виконання службових обов'язків та суспільно важливих завдань; врахування специфічних інтересів та потреб жінок і чоловіків під час розробки різних всеукраїнських, регіональних та місцевих програм і проектів; забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків особистої реалізації у політичний, соціально-економічній, духовно-культурній сферах; гарантування справедливого оцінювання результатів діяльності жінок та чоловіків; формування та розвитку гендерної культури і гендерної освіти як суб'єктів владних повноважень, так і суспільства в Україні загалом тощо. Реалізація вказаних заходів щодо забезпечення гендерного балансу передбачає детальну розробку механізму реалізації. До цього процесу обов'язковим є залучення всіх суб'єктів гендерної політики: органи державної влади та органи місцевого самоврядування, територіальні громади, громадські об'єднання, засоби масової інформації, які мають популяризувати цю тему та розповсюджувати інформацію щодо цієї проблематики й таким чином підвищувати обізнаність суспільства загалом.

Висновки. Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що нині у кожному суспільстві, що обрало демократичний шлях розвитку, одним із першочергових завдань є забезпечення гендерної рівності, або ж цілеспрямований шлях всіх суб'єктів гендерної політики до цього. Впровадження гендерної рівності передбачає системну та багатовекторну діяльність як органів публічної влади, так і громадськості. Особливе значення у гарантуванні гендерного балансу має держава. Державна гендерна політика має бути спрямована на забезпечення збалансованої участі чоловіків і жінок у прийнятті рішень у різних сферах суспільної діяльності. Недооцінювання важливості гендерного елементу у політиці держави призупиняє демократичний розвиток суспільства. З одного боку, демократія – ефективний механізм для досягнення гендерної рівності, з іншого боку, принцип гендерної рівності є підґрунтям розвитку демократії, відповідно до якого, політичні, соціально-економічні та інші ресурси мають в однаковій мірі розподілятися між жінками та чоловіками. Відповідно, процес розвитку демократії та забезпечення принципу гендерної рівності у сучасному світі має двосторонній зв'язок. Суб'єкти державної гендерної політики мають забезпечити розвиток гендерної рівності у двох основних напрямах: 1) гарантування та дотримання прав людини як універсального стандарту особистих, політичних, соціально-економічних та духовно-культурних прав і свобод жінок і чоловіків; 2) рівність прав, свобод та обов'язків жінок і чоловіків. Для визначення основних принципів формування нової, більш ефективної моделі гендерної політики в Україні та продовження руху до загальноєвропейських стандартів, потребує ґрунтовного вивчення та узагальнення практика країн-членів Європейського Союзу, зокрема, Швеції, Іспанії, Фінляндії, та інших демократичних країн світу. Перспективи подальших досліджень розвитку гендерної рівності знаходяться у площині розробки та опрацювання механізмів її реалізації в Україні.

[1] Тертичка, В. (2002). *Державна політика: аналіз та здійснення в Україні*. Київ: ОСНОВИ, 205.

References:

1. Chernova, Zh.V. (2013). *Gendernyi analiz semeinoi politiki v sovremennoi Rossii: osobennosti i tendencii*: dis.... d-ra sociol. nauk: spec. 22.00.04. [Gender analysis of family policy in modern Russia: features and trends: Thesis for ScD degree in Sociology]. Saratov. [in Russian].
2. Daudova, H.V. (2008). *Formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi hendernoi polityky v Ukraini*: dys.... kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.02. [Formulation and implementation of state gender policy in Ukraine: Thesis for PhD degree in Public administration]. Kharkiv. [in Ukrainian].
3. Dobrzhanska, I.M. (2012). *Porivnialnyi analiz protsesu formuvannia ta realizatsii hendernoi polityky v Ukraini ta Rosiiskiy Federatsii*: dys. … kand. polit. nauk: spets. 23.00.02. [Comparative analysis of formation and implementation of gender policy in Ukraine and the Russian Federation: Thesis for PhD degree in Political science]. Chernivtsi. [in Ukrainian].
4. *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia* (2011) u 8 t. T. 4 [The Encyclopedia of Public Administration, of 8 vol. Vol. 4.], 115. [in Ukrainian].
5. Herasymenko, H.V. (2004). *Henderni aspekty sotsialno-ekonomichnoi polityky v Ukraini*: dys.... kand. ekon. nauk: spets. 08.09.01. [Gender aspects of social and economic policy in Ukraine: Thesis for PhD degree in Economics]. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Hrytsiak, N. (2004). *Formuvannia hendernoi polityky v Ukraini: problemy teorii, metodolohii, praktyky* [Formation of gender policy in Ukraine: problems of theory, methodology, practice]. Kyiv: Vyd-vo NADU, 325-332. [in Ukrainian].
7. Hrytsiak, N.V. (2005). *Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia y realizatsii derzhavnoi hendernoi polityky v Ukraini*: dys.... d-ra nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.01. [Theoretical and methodological principles of formation and implementation of state gender policy in Ukraine: Thesis for PhD degree in Public administration]. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Ivchenko, Yu.V. (2008). *Filosofs'ko-pravovyi analiz hendernoi polityky v Ukraini*: dys.... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.12. [Philosophical and legal analysis of gender policy in Ukraine: Thesis for PhD degree in Law]. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Klimenko, N.H. (2014). Rol i mistse zhinky-viiskovosluzhbovtsia v Ukraini [Role of women soldiers in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava [Economics and State], 5,* 117. [in Ukrainian].
10. Klimenko, N.H. (2014). Rol i mistse zhinky-viiskovosluzhbovtsiia v Ukraini [Role of women soldiers in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava [Economics and State], 5*, 117. [in Ukrainian].
11. Kovalishyna, N.P. (2006). *Vzaiemodiia zhinochykh hromadskykh orhanizatsii z orhanamy derzhavnoi vlady yak faktor zdiisnennia hendernoi polityky v Ukraini*: dys.... kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.01. [Interaction between women's NGOs and the government as a factor in the implementation of gender policy in Ukraine: Thesis for PhD degree in Public administration]. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Krasnopolska, T.M. (2013). *Vzaiemodiia instytutiv derzhavy ta hromadianskoho suspilstva v realizatsii hendernoi polityky Ukrainy*: dys. … kand. polit. nauk: spets. 23.00.02. [Interaction between state institutions and civil society in implementation of gender policy in Ukraine: Thesis for PhD degree in Political science]. Odesa. [in Ukrainian].
13. Lazar, I.H. (2007). *Vdoskonalennia mekhanizmiv formuvannia ta realizatsii hendernoi polityky v Ukraini*: dys.... kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.02. [Improving the formulation and implementation mechanisms of gender policy in Ukraine: Thesis for PhD degree in Public administration]. Lviv. [in Ukrainian].
14. Levchenko, K.B. (2003). *Upravlinnia protsesamy formuvannia hendernoi polityky v Ukraini (orhanizatsiino-pravovi aspekty)*: dys.... d-ra yuryd. nauk: spets. 12.00.07. [Managing the processes of gender policy formation in Ukraine (organizational and legal aspects): Thesis for ScD degree in Law]. Kharkiv. [in Ukrainian].
15. Lutskyi, I., Vasyliev-Miuller, O., Lukach, U. (2011). Polityko-pravovyi rakurs hendernoi asymetrii v Ukraini [Political and legal perspective of gender asymmetry in Ukraine]. *Politychnyi menedzhment, 6,* 102. [in Ukrainian].
16. Makarova, A.V. (2007). *Gendernaia politika v Respublike Polsha v 1989-2001 godah*: dis.... kand. istor. nauk: spec. 07.00.03. [Gender policy in the Republic of Poland during in 1989-2001: Thesis for PhD degree in History]. Ivanovo. [in Russian].
17. Martseniuk, T. (2007). Politychne predstavnytstvo zhinok ta genderni kvoty: shvedskyi dosvid*. Sotsialni vymiry suspilstva* [The political representation of women and gender quotas: Swedish experience]. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, *Iss. 10,* 154. [in Ukrainian].
18. Martseniuk, T. (2015). *Henderna polityka Yevropeiskoho Soiuzu: zahalni pryntsypy ta naikrashchi praktyky* [Gender Policy of the European Union: common principles and best practices]. Kyiv: Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen, 18. [in Ukrainian].
19. Melnyk, T.M. (2010). *Tvorennia suspilstva hendernoi rivnosti: mizhnarodnyi dosvid. Zakony zarubizhnykh krain z hendernoi rivnosti* [Creation of gender equality society: international experience. The laws of foreign countries on gender equality]. Kyiv: Stylos; Heshtalt Konsaltinh Hrup, 174-181. [in Ukrainian].
20. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official web-site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list> [in Ukrainian].

21. Oliinyk, N.Yu. (2015). Metodolohiia doslidzhennia politychnoi uchasti zhinok: poiednannia tradytsiinoi politychnoyi teorii ta hendernoho pidkhodu [Research methodology of women political participation: a combination of traditional political theory and gender approach*]. Hrani [The verges], 8*, 12. [in Ukrainian].
22. Pizhuk, O.I. (2009). *Derzhavne rehuliuvannia hendernykh protsesiv v sotsial'no-ekonomichnomu rozvytku Ukrainy*: dys.... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.03. [State regulation of gender processes in socio-economic development of Ukraine: Thesis for PhD degree in Economics]. Irpin. [in Ukrainian].
23. Popov, M.P. (2006). *Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm derzhavnoho upravlinnia v sferi hendernoi polityky*: dys.... kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.02. [The organizational and legal framework of public administration in the area of gender policy: Thesis for PhD degree in Public administration]. Odesa. [in Ukrainian].
24. Samakova, A.B. (2004). *Gendernaia politika v kontekste socialnoi transformatsii kazahstanskogo obshchestva*: dis.... kand. polit. nauk: spec. 23.00.02. [Gender policy in the context of the social transformation of the Kazakhstan society: Thesis for PhD degree in Political science]. Almaty. [in Russian].
25. Smoliar, L. (2000). Zhinochyi rukh Ukrainy yak chynnyk hendernoi rivnovahy ta hendernoi demokratii v ukrainskomu sotsiumi [Ukraine women's movement as a factor in the gender balance and gender democracy in Ukrainian society]. *Perekhrestia [Crossing], 5,* 9. [in Ukrainian].
26. Stebunova, Ye.I. (2012). *Fenomen Gendera: socialno-filosofskii analiz*: avtoref. dis. kand. filos. nauk: spec. 09.00.11. [The phenomenon of gender: socio-philosophical analysis: Thesis for PhD degree]. Cheliabinsk, 8. [in Russian].
27. Sulimova, S.I. (2008). *Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia u sferi zakhystu prav zhinok v Ukraini*: dys.... kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.02. [The management mechanisms of government in protecting women's rights in Ukraine: Thesis for PhD degree in Public administration]. Odesa. [in Ukrainian].
28. Tertychka, V. (2002). *Derzhavna polityka: analiz ta zdiisnennia v Ukraini* [Public policy: analysis and implementation in Ukraine]. Kyiv: OSNOVY, 205. [in Ukrainian].
29. Ukrainske henderne zakonodavstvo zahalom vidpovidaie yevropeiskomu – sotsdoslidzhennia*. Sait Tsentra Razumkova* [The gender Ukrainian law generally meets the European one - sociological research. Razumkov Centre Website.]. <http://razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=790> [in Ukrainian].
30. Vozniuk, Ye.V. (2011). *Porivnyalnyi vymir hendernoi polityky perekhidnykh derzhav (na prykladi Ukrainy ta Rossii)*: dys. … kand. polit. nauk: spets. 23.00.04. [The comparative dimension of gender policy in transition states (Ukraine and Russia): Thesis for PhD degree in Political science]. Kyiv. [in Ukrainian].
31. Yakunin, V.I. (2007). *Processy i mehanizmy formirovaniia gosudarstvennoi politiki v sovremennom rossiiskom obshchestve*: dis. … d-ra polit. nauk: spec. 23.00.02. [The state policy formation processes and mechanisms in the modern Russian society: Thesis for ScD degree in Political science]. Moscow. [in Russian].
32. Yarosh, O.B. (2013). *Polityka hendernoi rivnosti: svitovyi ta vitchyznianyi dosvid*: dys.... d-ra polit. nauk: spets. 23.00.02. [The policy of gender equality: international and national experience: Thesis for ScD degree in Political science]. Kyiv. [in Ukrainian].
33. *Zakon Ukrainy pro zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv* [The Law of Ukraine on ensuring equal rights and opportunities for women and men] *2005* (Verkhovna Rada of Ukraine). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 52, 561. [in Ukrainian].

Viktoria Timashova, PhD in Law
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

SELF-ORGANIZATION AND SELF-REGULATION AS ABILITY AND FUNCTION OF THE POLITICAL SPHERE OF LIFE

Political sphere is considered by analogy with Plato's metaphor, which represents a state similar to a living organism. Considering complexity of processes occurring in living organisms, in modern times a tool for opening and explanation of nature of the political sphere in which a state is a major political institution, is a departure from one-sided, linear scenario offered by synergetics. This article determines that operation of open dynamic systems, which the political sphere is, can be provided by self-organization similar to the same processes that occur in living organisms. It is shown that the process of self-regulation as a function of the political sphere of society can be considered by analogy with the social sphere, with the help of: 1) principles; 2) categories; 3) laws. These three factors can determine the overall content of self-regulation of the political sphere, its features, stability of structures, their immutability and mobility, interconnection with other structures and phenomena (regulation, organization) and their relationship. The author proved that from the system perspective, structure and process are combined by a function, which is fully consistent with structuring of the political sphere, which exists with help of triadic interaction between political relations, political institutions and political ideology.

Key words: political sphere, self-organization, self-regulation, synergetics, function, structure, political process.

Plato in his times said that a state is just an enormous human; but Aristotle approached this Plato's metaphor closely to the real analogy – a state is considered to be an organism, similar to an enormous human. And as far as a human is a social being, it is not just similar to a living organism, it is a living organism[1].

When it comes to the sphere of public life, it is appropriate to refer to so-called "*Dao*" by Lao Tzu (VI-V century BC) as a general idea of regularity and its implementation, which has character of global reasonableness, and outwardly is reflected in organization of being and consistency of its change. Therefore, everything that a person does, sees and understands as existent and real - is *Dao*. Lao Tzu said that "*Dao* is incorporeal and devoid of form", but it can be cognized only imagining it in the form of a sphere. "Sphere of *Dao* is a vicious circle in which countless number of similar things is inscribed"[2]. Thus, the concept of "sphere" appeared to describe all imaginable areas and cases of vital functions in any country. Lao Tzu summed up his concept: "through one country you may cognize the Universe"[3].

Nowadays, a sphere is defined as sociological realm of life in which people decide their current and future needs and interests. Being of a person - social reality is a layered structure. It consists of numerous spheres and areas that are self-governed by certain rules and regulations of social life, which - in turn - is continuously created and perfected in multiple-governmental repetitions, reformations and are the property of several generations of people. This social reality is largely dependent on the political sphere of being of socialized people, and therefore, it is natural that the idea of a social organism was first applied to the study of the political sphere.

The means of disclosure and explanation of the nature of the political sphere in modern times is a departure from one-sided, linear science scenario offered by synergetics. Nonlinear nature is inherent to the political sphere of society; that according to scientists, to some extent, limits the use of a systematic

[1] Ковалевский, М.М. (1910). *Социология.* Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 205.
[2] Антология мировой философии: в 4-х т. (1969). Т. *1: Философия Древности и Средневековья. Ч. 1.* Москва: Мысль, 182.
[3] Антология мировой философии: в 4-х т. (1969). *Т. 1: Философия Древности и Средневековья. Ч. 1.* Москва: Мысль, 187.

approach. But at the same time, the political sphere still has its structure (architectonics), which in political science is seen as a political system, that it is a systemic reality with a number of components, related elements and connections between them, that are difficult to simultaneously consider because any, even the most perfect model, is always limited compared to life processes of society[1].

T. Parsons believed that social systems are "open" systems, in a state of constant interchange on inputs and outputs to the environment. In addition, they are differentiated into various subsystems, which are also constantly involved in interchange and integration. According to T. Parsons' approach, society should be considered as a complex social system, consisting of relatively autonomous units (subsystems that are just systems, but at lower levels). By the way, he insisted on importance to distinguish primarily structural and functional categories: the first give an understanding of society in its static equilibrium state, the second consider society in terms of dynamics and changes in society[2].

The political sphere is a subsystem in relation to social sphere or social supra-sphere - expanse of social and collective living, which firstly met their average, everyday needs and interests connected with consumption, which is one of the fundamentals of individual and social being. These average, everyday needs define life of society (social organism), allowing you to distinguish areas of public life, based on the basic human needs. Various authors distinguish different areas, which, in their view, meet the most essential needs of a person. We share the opinion of I.M. Varzar who justified the existence of five spheres (according to basic human needs). These are economic, spiritual, political, cultural and ethno-historical spheres. According to I.M. Varzar each of these areas has typical essential structure (it was discussed in works of T. Parsons), and it consists of three blocks: 1) social relations of people about the most important things in a particular area (in the political sphere these are relationship in power, state government, civil liberties, administrative and legal system, and so on); 2) ideal views of people on their relations about the most important things in a particular area (in the political sphere these are political consciousness, political rights, political culture and political ethics, political values, and so on); 3) social institutions created by people in order to consolidate, to fix their perfect ideas about the most important things in a particular area[3]. According to I.M. Varzar, the political sphere and political system, which is structured personification of the political sphere, are paired concepts. This means that the political sphere and political system and other subsystems, branches, regions, areas have three main interrelated and integrated components: 1) relationships, 2) institutions created on their basis and 3) ideology (program, strategy, vision of further development).

The abovementioned continues the idea of T. Parsons that any socio-political, economic, cultural phenomenon may be described as a kind of social action system (in our case - the political sphere of public life). Such system can always be divided into parts or smaller subsystems. If this division may be continued long enough, it eventually can get what is called an elementary action, which is the smallest unit of a system that makes sense within a particular system action. This unit, in the sense of T. Parsons turns out to be a constituent element of the action. In full form a unit includes a number of specific items, such as a specific goal, specific conditions, specific means, one or more rules that govern the choice of means to achieve the goal. In our view and in line of the sphere theory of I.M. Varzar, political relations are the smallest unit of the political sphere of society, emphasized by T. Parsons, as far as they contain a purpose, specific conditions and regulatory content that is either already exists or which still need to work out.

Functioning of open dynamic systems, such as the political sphere, is provided by self-organization similar to the same processes that occur in functioning of living organisms. Self-organization can be defined as a function of a system and as its characteristics. The ambiguity of interpretation of this concept in scientific literature is confirmation to it. Thus, V. Arshinov, known for his consistent synergetic studies, argues that self-organization is emergence of spatial-temporal structures in complex nonlinear systems that are far from equilibrium conditions, but near the particular critical points (so-called bifurcation points), in which behavior of a system and its structure become unstable, and therefore under the most insignificant impact it can dramatically change its condition[4]**.** In the philosophical dictionary, edited by V. Shynkaruk, self-organization was described as a system's ability to independently maintain or improve the level of its

[1] Тімашова, В.М. (2014). Надсфери і сфери в теоретичній призмі змісту політичного життя суспільства як системи Україна. *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, *15,* 76.
[2] Парсонс, Т. (1998). *Система современных обществ.* Москва: Аспект Пресс, 17– 22.
[3] Варзар, І.М. (2011). *Політична етнологія.* Київ: ДП «Вид. дім «Персонал»», 56–57.
[4] Аршинов, В.И. (1997). *Синергетика*. Москва: Прогресс, 164.

organization by changing internal and external conditions of its existence, considering past experience, with the aim to preserve its integrity, increase resistance, ensure proper functioning or development[1].

G. Nesterenko believes that crucial ideas that should be taken into account in ascertaining the nature of self-organization are such specific features of this process as: 1) internal source and security of resources and forces of a system without external interference; 2) periodic emergence of local ordering; 3) magnitude of self-organizing process, i.e. seizing an entire system and the ability to change its quality status. These provisions are fully imposed on the political sphere of society in which a state is the primary political institution. An inside source and system element - is power, power relations on separation of powers and distribution of authorities; resources, which belong to a state are material values, necessary for social production and consumption, capital, land, minerals. Resources can be: social, whose carrier is a person, have the ability to raise social status or rank or position in the social structure; power resources - weaponry and an apparatus of physical coercion, people specially prepared for this; demographic - is, in fact, people - universal resource that creates other resources, such as legal, information and so on. G. Nesterenko thus believes that neglecting of any features in some studies often leads to narrowing of the concept of "self-organization", resulting misunderstanding with self-regulation, self-reproducing or self-ordering concepts[2]. Moreover, scientific literature quite often equates self-organization and self-regulation. However, according to the authors of the monograph edited by V.P. Beh[3], self-organization can be defined as the ability of a system, its characteristics, but self-regulation is a function of a system that provides self-organization of the latter. That is, self-regulation is a function that helps a system to respond to changes in order to ensure its proper functioning or development.

Considering self-regulation as a function of self-regulated systems, scientists rely on earlier studies of this problem, including the theory of functionalism. Back in the nineteenth century the studies of one of its founders H. Spencer considered components of society, their growing interdependence, which creates a need for a "regulatory system" that would control the actions of these units and ensure coordination. "In a state, as in a living body, regulatory system inevitably arises ... When forming a strong community ... appear higher regulating centers and subordinate centers, senior centers are beginning to expand and become more complex". According to Herbert Spencer, on the early stage of social evolution regulation is required in relation to environment when there is spontaneous adjustment of parts to each other. In the further evolution spontaneity of regulation was replaced by management systems that carry out internal regulation and social control, which form the basis for division of society into types[4].

Distinguishing types of societies (simple, complex, double complexity, triple complexity), H. Spencer shared them by sophistication of the political sphere. Thus, simple types of society were divided into those with a leader; those in which a leader appears sporadically; those with an unstable leadership; and those who have stable leadership. Societies based on different degrees of difficulty are classified, in addition, by the type of internal regulation, when there is harmony in existence of relatively weak and vague system of internal regulation; but there is compulsory and centralized control during military relations. Thus, in the theory of H. Spencer regulation actually acts as a system function required for evolution of society, and with its further development turns into a control system, that is seen as a part of a whole. The function (lat. *functio* - implementation, realization) is anything that can be found out about a system without addressing its internal content. The authors of the abovementioned monograph define function as a new action, activity, operation, and as ability to act, a role, value, attribute, duty, competence, dependence of one value from another, problems of domestic content that has changed[5].

Self-regulation as a function of the political sphere of society can be considered similar to the social sphere through: 1) principles (the principle of universal connection and the principle of development through contradictions); 2) categories (essence and phenomenon, single, special, general, form and meaning, cause and effect, necessity and chance, possibility and reality); and 3) laws of dialectics (the law

[1] *Філософський словник* (1986). Київ: Голов. ред. УРЕ, 596.
[2] Нестеренко, Г.О. (2007). *Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення.* Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 94–95.
[3] Бех, В.П., Крохмаль, Н.В., Нестеренко, Г.О. (2010). *Саморегуляція соціального організму країни.* Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.
[4] Бех, В.П., Крохмаль, Н.В., Нестеренко, Г.О. (2010). *Саморегуляція соціального організму країни.* Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 53.
[5] Бех В. П., Крохмаль Н. В., Нестеренко Г. О. (2010). *Саморегуляція соціального організму країни.* Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 101.

of mutual transition of quantitative changes to qualitative, the law of unity and struggle of opposites; denial law) and the principles of synergetics (self-organization, self-reproduction, resonant effect, constant fluctuations, bifurcations, multivariate development, nonlinearity, constructive chaos, entropy corridor, attractors, cooperative effects, mode of aggravation, etc.). With their help we can determine overall content of self-regulation of the political sphere, its characteristics, resistance of structures, their immutability and mobility, relationship with other structures and phenomena (regulation, organization) and their correlation, volatility and continuous development of self-regulation in its historical incarnations; i.e. based on dialectics and synergetics we can create a full picture of action of self-regulation in a social body of a country, and therefore in its political sphere. A state, which is the main institution in the political sphere and a political system of society, is often described as a regulatory system that provides subordination of complex set of distinctive parts that constitute it. Among them are political regimes as a set of methods by which the state exercises its functions with inherent bodies (parliament, presidency institution, etc.) that form different types of states.

Depending on the ratio between institutional and self-organizing tendencies, and specifically which component is dominant - similar to the existing classification of political regimes - all social systems can be divided into authoritarian and democratic. Moreover, we should recognize constructiveness of idea of providing these characteristics with categorical values, when the subjects of research are the most general laws of social systems, peculiarities of ratio between individual parts and the whole, levels of organization, system and the environment, forward and backward linkages etc[1].

Moreover, synergetics as a powerful scientific field studies self-organized systems, which have a function of self-regulation as ability of the whole in relation to its parts. Synergetics examines phenomena of self-organization from the standpoint of thermodynamics. Its objects are effects of joint actions of interconnected elements, remote from equilibrium that actively exchange of matter, energy and information with the environment.

Sometimes, in modern scientific sources there are doubts about legitimacy of social synergetics at all, especially due to the fact that it has borrowed much from natural sciences. But if we consider the political sphere of life, which is an integral component (subsystem) of a social supra-sphere, availability of self-organizing and self-regulating effects of joint triad action of the main components is apparent - relations, institutions, ideology, and their concomitant attributes (political consciousness, political ethics, political culture, political rights and so on) which actively exchange substance (material resources), energy (human resources) and ideology (which is formed by interaction of communication and information). The subject of synergetics, as it was stressed by G. Nesterenko[2], are not physical, chemical, biological or social sites, but formation of a system as such. Thus, synergetics reflects system's ability to maintain the integrity and the ability to evolve, responding internal and external influences. In response to such impacts the processes of regulation changes takes place in the system, starting first of all in the political sphere, so they are called self-regulated.

If for relatively simple, historically first social systems such as clan or tribe, as well as in specific relatively closed systems as army, authoritarian model of self- organizations/organizations can be very effective and even under certain conditions - only possible way to perform their functions for ethnic communities (such as Ukraine) has a clear advantage democratic way. However, not only the complexity of social systems in modern conditions makes obsolete authoritarian way of life, but also the quantity and quality of global problems, which can be solved only by democratic way through usual dynamic links and powerful creative stimuli[3].

If we continue to examine social life from the standpoint of the sphere theory, i.e. integrated interaction of key spheres that provide basic human needs, the philosophy argues that social life is the formation that takes place at the macro level, but it has a "triune" causal conditionality. The source of his trigger mechanism is hidden in micro-level processes (in the political sphere and any area it is a level of relations); so social life arises and operates at a macro level (for the political sphere and other areas it is creation and functioning of institutions); and its destination to the Universe or its application as an

[1] Бородкин, В.В. (1990).Противоречия и два способа организации социальных систем. *Самоорганизация: кооперативные процессы в природе и обществе, 1,* 81.

[2] Нестеренко, Г.О. (2007). *Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення.* Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 91–92.

[3] Нестеренко, Г.О. (2007). *Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення.* Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 100-101.

immanent factor of Universe's movement, should be sought at mega-level, namely in interconnection of tangible and intangible areas (for example, the economic and spiritual). This is an accepted fact that society is the only system which operation and development transmits not only matter, energy and information, but, by the expression of K. Marx, "crystals of social substance", "clots of human labor devoid of differences"[1], embodied in products of labor, and thus non-material, but nevertheless tangible social relations are reproduced.

Considering the abovementioned investigations, when analyzing phenomena of self-organization and self-regulation of social body of a country, which important component is the political sphere of society, it is appropriate, as V. Taran writes, to do it in multidimensional, multivariate plane "as far as hypertrophy of any single aspect essentially restricts the definition of ideology, leads to conservative-dogmatic approach in its understanding"[2]. This principle is stipulated by complexity of social life and increasing openness and nonlinearity of social systems. The profound and radical changes take place in all spheres of social, economic and cultural life of modern society, including political, but they do not fit into traditional schemes of explanation and understanding of social phenomena.

So, summing up, we suggest the following conclusions:

1. The concepts of self-organization and self-regulation are inherent to complex, dynamic, open systems, which include political system that is structured personification of the political sphere; during their operation and development these systems complicate their structure and create new forms and so on. Thus, under self-organization we understand the system's ability to independently maintain, reproduce or improve the level of organization in changing internal and external conditions of existence, considering past experience, with the aim to preserve its integrity, increase resistance, ensure proper functioning or development. Self-regulation serves as the function of complex dynamic open systems, providing order in self-organizing opportunities of a system in time and space. The latter is also identified with regulation and is ability of a system to respond to external stimuli through spontaneous processes within a system.

2. From a system perspective, structure and process are combined by the concept of function; this, in our opinion, is fully consistent with structuring of the political sphere, which exists using triadic interaction of political relations, political institutions and political ideology. This interaction takes place in a form of political process, which is influenced by many related factors of the political sphere such as political consciousness, political ethics, political rights, political culture and many others; this list is not exhaustive.

3. Such factors as: 1) a significant self-organizing and organizing potential of the political sphere, which allows (in comparison with other areas) to implement teleological function as the basis of political process is the phenomenon of power; 2) exposure to various external and internal stimuli that provoke change in the political sphere in time and define open (mostly) and dynamic nature of the political sphere; 3) nonlinearity of the political sphere, is stipulated by presence of stable and unstable stationary conditions, which allow applying conceptual potential of synergetics in the political sphere, which in turn creates the phenomenon of complex and diverse behavior that does not fit into a single theoretical framework that is unpredictable in certain periods of time.

References

1. Antologiya mirovoy filosofii: V 4-h t. (1969) [Anthology of World Philosophy: 4 vol.]. *T. 1: Filosofiya Drevnosti i Srednevekovya. Ch. 1* [Vol. 1: Philosophy of Antiquity and the Middle Ages. - Part 1.]. Moscow: Myisl. [in Russian].
2. Arshinov, V. I. (1997). *Sinergetika* [Synergetics]. Moscow: Progress. [in Russian].
3. Bekh, V.P., Krokhmal, N.V., Nesterenko, H.O. (2010). *Samorehuliatsiia sotsialnoho orhanizmu krainy* [Self-regulation of the social organism of a country]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 91–92. [in Ukrainian].
4. Borodkin, V.V. (1990). *Protivorechiya i dva sposoba organizatsii sotsialnyih sistem* [Contradictions and two ways of organizing social systems]. Moscow: *Samoorganizatsiya: kooperativnyie protsessyi v prirode i obschestve, 1,* 81. [in Russian].
5. *Filosofskyi slovnyk* [Philosophical Dictionary] (1986). Kyiv: Holov. red. URE, 596. [in Ukrainian].
6. Kovalevskiy, M. (1910). *Sotsiologiya* [Sociology]. Saint-Petersburg: Tipografiya M. Stasyulevicha. [in Russian].
7. Marks, K. (1960). *Protsess proizvodstva kapitala* [The process of production of capital]. Moscow: Politizdat. [in Russian].

[1] Маркс, К. (1960). *Процесс производства капитала.* Москва: Политиздат, 36.
[2] Таран, В.О. (2000). *Ідеологія перехідного суспільства: (соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні).* Запоріжжя: Запорізький юрид. ін-т МВС України, 35.

8. Nesterenko, H. O. (2007). *Ukrainska politychna natsiia: samoorhanizatsiini zasady stanovlennia* [Ukrainian political nation: self-organizing principles of formation]. – Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 91–92. [in Ukrainian].
9. Parsons, T. (1998). *Sistema sovremennyh obschestv* [The system of modern societies]. Moscow: Aspekt Press. [in Russian].
10. Taran, V.O. (2000). *Ideologiia perehidnogo suspilstva: (sotsialno-fIlosofskiy analiz Ideologichnogo protsesu v postradyanskiy Ukraini)* [Ideology of transitional society: (Socio-philosophical analysis of ideological process in post-Soviet Ukraine)]. Zaporizhzhia: Zaporizkiy yurid. In-t MVS Ukrainy. [in Ukrainian].
11. Timashova, V.M. (2014). Nadsfery i sfery v teoretychnii pryzmi zmistu politychnoho zhyttia suspilstva yak systemy [Supra-areas and areas in theoretical prism of the content of political life of society as a system]. *Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin* [Political science and methods of teaching social and political subjects]*, 15,* 76. [in Ukrainian].
12. Varzar, I. M. (2011). *Politychna etnolohiia* [Political ethnology]. Kyiv: DP «Vyd. dim «Personal»», 56–57. [in Ukrainian].

Артур Фесенко, к. і. н.
Вікторія Чорна
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Україна

МІГРАЦІЙНІ НАМІРИ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІЧЕНОЇ МОЛОДІ ЯК ФАКТОР РУЙНУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА ПЕРЕШКОДА СТАЛОМУ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Artur Fesenko, PhD in History
Viktoriia Chorna
Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine

MIGRATION INTENTIONS OF EDUCATED UKRAINIAN YOUTH AS THE FACTOR OF LABOR POTENTIAL DESTRUCTION AND THE OBSTACLE FOR STABLE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

This article analyzes migration intentions of educated Ukrainian youth, the acute problem of nowadays. The authors believe that considering current state of affairs in the field of youth employment, crisis character of the Ukrainian economy, falling social standards, political instability and insecurity, the problem of migration and strengthening of emigration intentions of youth will not lose its relevance in the nearest future; in particular there is a threat of destruction to labor potential and human capital. It was outlined, that situation requires changing of state migration policy, its shift from «open gateways» into motivation to return labor, primarily intellectual, resources to Ukraine.

Key words: youth, labor migration, migration processes, migration intentions, labor potential.

Актуальність теми. Трудоміграційні процеси на рубежі XX – XXI століть набувають небачених раніше масштабів, все більше втягуючи у свою орбіту молодь – найбільш мобільну та потенційно продуктивну силу суспільства. Виїзд за кордон з метою навчання і професійної підготовки, як різновид інтелектуальної міжнародної міграції стає невід'ємною характеристикою сучасності. Сама наявність диплому про вищу освіту вже є потужним чинником подальшої еміграції молодого спеціаліста, оскільки підвищує шанси як професійної реалізації взагалі, так і професійної інтеграції у «приймаюче співтовариство».

В Україні протягом багатьох років спостерігається посилення тенденцій зростання виїзду за кордон молоді, зокрема студентів і випускників ВНЗ різних спеціальностей, формування в них відповідних настанов, намірів, орієнтацій.

Причому специфікою української молодіжної трудової міграції є те, що потужні потоки «заробітчанства» сформувалися в умовах низької заробітної плати в зареєстрованому секторі економіки, підвищеного рівня безробіття та вимушеної неповної зайнятості, поширення бідності та високого рівня маєтного розшарування населення, значного розриву у рівнях оплати праці в Україні і зарубіжних країнах, а в останні два з половиною роки – ще й під впливом комплексу загроз, які сформувалися в контексті військового конфлікту.

Не випадково Україна вже давно фігурує у складі світової міграційної системи як країна-донор робочої сили, а у структурі робочої сили самої України сформувався величезний контингент осіб, для яких трудова міграція є основним видом зайнятості й першорядним джерелом доходів.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Трудова міграція української молоді є предметом досліджень таких вітчизняних вчених, як М. Касьянова, Е. Лібанова, І. Майданік, О. Малиновська. І. Мостова, Н. Пархоменко, І. Прибиткова, О. Позняк, Г. Щерба, В. Чорна та інші. Проблеми міграційних намірів молоді у своїх працях висвітлюють О. Балакірєва, О. Блинова, К. Коперсак, Д. Мельничук, А. Смалійчук та ін., але таких досліджень порівняно менше. Відтак, огляд останніх

досліджень та публікацій дає можливість стверджувати, що міграційна проблематика молоді, зокрема у царині міграційних намірів та орієнтацій, їхнього впливу на перспективи розвитку країни потребує подальших досліджень. Це й зумовлює актуальність даної розвідки.

Мета статті – порушення проблеми міграційних намірів української студентської молоді, небажаних та небезпечних під кутом зору перспектив суспільно-економічного розвитку України, її трудового потенціалу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сьогодні питання міграції студентської молоді з України постає не лише з особливою наочністю, але і з неабиякою гостротою. Зрозуміло, що трудова мобільність є неодмінною рисою сучасного світу, але на теренах України все більше можна спостерігати неабиякі масштаби відпливу не лише традиційної робочої сили, а саме висококваліфікованих спеціалістів – як теперішніх, так і майбутніх, зміцнення трудоміграційних намірів даної верстви населення, причини чого кореняться, як вже було зазначено, не стільки у загальних трендах глобалізованого світу, скільки у тій соціально-економічній та суспільно-політичній ситуації, що нині притаманна Україні.

В теоретико-методологічному плані слід відзначити, що все більшою популярністю у сучасних вчених, що вивчають міграційні процеси, викликає концепція «pull/push» (*тяжіння – виштовхування, англ.*) авторства Г. Джерома та Є. Лі. За цією концепцією, для того щоб люди захотіли змінити звичне для них середовище, місце проживання, необхідні умови, що змусять переселитися в інші країни. Такі умови можна поділити на три основні типи: виштовхування, тяжіння та шляхи міграції. Згідно концепції до першого типу умов відносять країни еміграції, в яких особливу роль виділяють «виштовхуючим» факторам, як визначних в міграційних рухах. В країнах імміграції, навпаки, подібна роль відводиться «факторам що привертають», а виштовхування пов'язано з незадовільними або тяжкими умовами існування індивіда в його рідних місцях. Виштовхування значних мас людей, пов'язано передусім з поважними соціальними потрясіннями (міжнаціональні конфлікти, диктатура, війни), економічними кризами та стихійними лихами. Другий тип представлений «тяжінням» як сукупністю привабливих рис або умов для проживання в інших місцях. Шляхи міграції включають в себе доступність потрапляння мігранта в інше середовище, наявністю або відсутністю бар'єрів на шляху, інформацію, фінансові та мовні можливості.[1]

На даний час дослідники, які займаються вивченням міжнародної студентської мобільності, дійшли згоди щодо загального напрямку руху основної частки інтернаціонально мобільних студентів та вчених: з менш багатих країн з надлишком трудової сили – у багатші з її дефіцитом, з країн більш периферійних в структурі ринку інформаційного виробництва – у менш периферійні. Останнє, на превеликий жаль, саме й торкається України, її трудового потенціалу.

Якщо узяти проблему формування міграційних намірів українських молодих спеціалістів як випускників ВНЗ, то насамперед йдеться про ситуацію на ринку освіти та його взаємодію з ринком праці молодих спеціалістів. Протягом останніх десятиліть ринкових перетворень в Україні студенти-старшокурсники та випускники стикаються з низкою проблем (і це вже давно стало звичним явищем): неактуальність обраної професії на ринку праці, низька конкурентоспроможність та брак самих робочих місць й, відтак, реальна загроза опинитися без роботи, неофіційний характер працевлаштування (незареєстровані трудові відносини з роботодавцями), зокрема у «тіньовому бізнесі», що тягне за собою виконання роботи не за одержаним фахом, відсутність належних умов праці, соціальної захищеності, ризик поразку у трудових правах. Відзначимо також, що сам теперішній тренд масового здобуття вищої освіти, ажіотажний попит молоді (та її батьків) на певні спеціальності під впливом уявлень про «моду» і «престижність» також створюють передумови для загострення окресленої проблеми.

Загалом, йдеться про той стан речей, який відчутно заважає сучасній молоді не лише заробляти на життя, але й повноцінно реалізувати себе.

До того ж, у молоді швидко зростає прагматизація ціннісних орієнтацій у царині трудової діяльності в цілому: за останні два десятиліття праця, трудова діяльність, зайнятість розглядаються здебільшого як засіб задоволення матеріальних чи якихось інших особистісних потреб, а не, як наприклад, сфера служіння рідній країні, прагнення до здійснення особистого внеску в її розвиток.

[1] Пархоменко, Н. (2014). Особливості інтелектуальної міграції з України в добу незалежності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство, вип. 1,* 72-74.

Це є яскравим свідченням загального «зсуву» системи цінностей з колективістичних на індивідуалістичні, що є прямим наслідком ринкових перетворень останніх двох десятиліть. Так, за даними дослідження «Ціннісні орієнтації населення-2008», проведеного Центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститутом соціальних досліджень, видно, що в їхній структурі переважають особисті пріоритети: сім'я, друзі, житлові умови, робота, власне здоров'я.[1] Стосовно ж праці маємо такі позиції (дані досліджень кінця1990-х – початку 2000-х рр.): для 92% опитаних молодих респондентів важливою є «висока оплата праці», для 79% – «цікава робота» і лише для 28% – «суспільна значущість праці» [1]. Нині ситуація в плані подальшої примітивізації ціннісних орієнтацій стосовно праці є ще більш показовою: за даними опитування 2015 року (дослідження «Молодь України-2015», проведеного GfK Ukraine, на замовлення Міністерства молоді та спорту України), для працюючої молоді найважливішим у роботі є хороша оплата праці – так вважає 84 % працюючих респондентів, і лише 35% опитаних відзначили у якості мотиву «цікавість роботи», а ще 24 % – «можливість чогось досягти».[2]

Нарешті, важливим джерелом формування трудоміграційних намірів молоді також є сформована в умовах комерціалізації освіти орієнтація на повернення витрачених коштів, природність та актуальність якого за сучасних умов не викликає жодних питань.

Не дивно, що масштаби поширеності окреслених проблем та ціннісних орієнтацій спонукає молодь до вироблення таких професійно-трудових стратегій, важливою складовою яких є трудова еміграція, в тому числі безповоротна. У статті А. В. Смайлічук виділяється кілька варіацій таких стратегій міграційно-професійної поведінки українських студентів (на прикладі тих, хто навчаються за кордоном за такими популярними нині в Україні програмами навчання, стажування, обміну студентами та ін.):

- українська стратегія – націленість на постійне мешкання і постійну роботу на Батьківщині;
- проукраїнська проміжна стратегія – постійне проживання в Україні з можливістю контрактної зайнятості за кордоном;
- проміграційна (в оригіналі у автора статті – «прозахідна») проміжна стратегія – постійне проживання за кордоном з можливістю тимчасової роботи або коротких професійних поїздок до України;
- еміграційна стратегія – постійне проживання і робота за кордоном.[3]

Все це не може не насторожувати, адже йдеться про трудовий потенціал, людський капітал країни, що мав би бути ключовим фактором її сталого прогресивного розвитку, як це має місце в економічно та соціально розвинених країнах світу. Зрозуміло, що молоді трудові емігранти у як раз найбільш продуктивний період свого життя не беруть жодної участі у створенні національного доходу чи наповненні бюджету країни та фондів соціального призначення, не говорячи вже про застосування своїх креативних здібностей.

В демографічному ж плані відтік молоді за кордон не лише сприяє формуванню негативного міграційного сальдо, але й, наприклад, завдає удару по показникам шлюбності, підриває сімейні стосунки, породжує проблему соціалізації «дітей заробітчан» тощо. «Мігрантський» спосіб життя, як зазначають вітчизняні соціологи та демографи, призводить до руйнації українських молодих сімей. Дійсно, ще ніколи в Україні так гостро не стояла проблема соціального сирітства: нині понад 200 тис. дітей «заробітчан» позбавлені батьківського піклування. Опитування, проведене в лютому 2009 р., показує, що 54,55 % опитаних залишали дітей в Україні, коли їхали на заробітки за кордон: серед них 32,05 % – дітей віком 1-3 роки; 20,51 % – віком 7-12 років; 21,79 % – дітей, що їм 13-15 років.[4] Як результат – в Україні виросло перше покоління дітей трудових мігрантів, позбавлене батьківської уваги, натомість забезпечуване грошовими переказами з-за кордону.

За статистичними даними, значну частку (близько 40%) українських трудових мігрантів

[1] Блинова, О.Є. (2010). Працевлаштування за кордоном у системі цінностей студентської молоді України. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, *Т. XII, Ч.3,* 36-43.

[2] Молодь України-2015. <https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content/UA/Molod_Ukraine_2015_UA.pdf>.

[3] Смалійчук, А.В. (2012). Еміграція студентської молоді та її вплив на людський капітал України. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика:* зб. наук. пр. Київ: КНЕУ, *2,* 160-164.

[4] Щерба, Г. (2014). Еміграція молоді з України як індикатор соціального сирітства дітей мігрантів. *Українознавчий альманах, вип. 15,* 192-194.

складають особи віком 20-34 роки.[1] А з результатів соціологічних опитувань, проведених у 2012 та у 2015 роках відомим міжнародним кадровим порталом HeadHunter, можна з'ясувати поширеність трудоміграційних намірів цієї соціально-демографічної групи. Так, за даними опитування 2012 року, 48 % респондентів (майже половина) має серйозні наміри виїхати з України, і ще 43 % зізналися, що іноді розглядають можливість пошуку роботи за кордоном, 5% респондентів хочуть використовувати навчання за кордоном для того, щоб залишитися там працювати; лише 4 % не планують виїжджати з України. Переважна більшість респондентів (72 %) вважає, що головна причина виїзду молоді на роботу за кордон – відсутність гарного майбутнього для себе і своєї сім'ї в Україні, 44 % вказали причиною потенційної міграції низький рівень оплати праці, 41% вважає, що в Україні відсутні умови для повноцінної реалізації професійних якостей. Нарешті, нестабільна політична ситуація є причиною формування міграційних намірів для 34 % респондентів. Найпопулярнішими для трудової міграції є розвинені західні країни: країни Європи (63 %), США й Канада (42 %).[2] Зауважимо, що ці результати одержано під час опитування, проведеного у відносно благополучному для України у соціально-економічному та політичному плані 2012 році.

Ще більш знаковими є результати опитування 2015 року: Виявляється, що кожен п'ятий рішуче налаштований залишити Батьківщину; звичайно, що більшість людей, які налаштовані емігрувати, – це молодь. Отримуючи відповіді на запитання: «Чому українці їдуть працювати за кордон?», портал отримав такі результати: 72 % респондентів не бачать свого майбутнього та майбутнього своєї сім'ї в Україні; 61 % вважають важкою економічну ситуацію; 60 % стверджують, що в Україні низькі зарплати; 55 % вважають, що в Україні нестабільна політична ситуація; 40 % стверджують, що за кордоном можна добре заробляти, навіть виконуючи не завжди престижну роботу, і ще стільки ж дали відповідь, що в Україні є проблеми з відчуттям власну безпеку. Нарешті, одержав пропозицію про роботу, більше половини опитаних погодяться, за умов, що роботодавець запропонує гарні фінансові та кар'єрні можливості, а третина прийме таку пропозицію, якщо буде можливість вивезти свою сім'ю.[3]

Вимушений характер міграційних намірів (як такий, що сформовано під впливом несприятливих умов на батьківщині) ілюструють також наступні дані соціологічного дослідження, проведеного О. Є. Блиновою: опитані нею студенти досить стримано оцінюють роботу за кордоном з позицій, наприклад шансів «бути поважною людиною» (лише 4,7%), «підвищити свій соціальний статус» (18,8 %), «найповніше самореалізуватися» (17,7%). Тобто, молоді люди мають реалістичне уявлення про те, що найчастіше людина їде за кордон саме з метою заробітку, якого їй не вистачає на батьківщині. Причому, за результатами даного дослідження, самі молоді люди переважною більшістю (79,1 %) негативно оцінюють суспільні наслідки трудової еміграції свого покоління, відповідаючи на відповідне питання анкети, що це «погано, оскільки їдуть молоді, працездатні і талановиті».[4]

Тому важливою складовою політики України щодо трудової міграції має бути заохочення повернення заробітчан, сприяння їх реінтеграції, для чого, як зазначають М. М. Касянова та А. І. Тютюннікова, варто розробити державну та місцеві (для регіонів, охоплених інтенсивними заробітчанськими еміграціями) програми заходів, спрямованих на заохочення повернення мігрантів на батьківщину, створення нових робочих місць, розвиток малого бізнесу, у т.ч. за рахунок коштів, зароблених громадянами за кордоном; також до розробки програм повернення та реінтеграції залучати країни-реципієнти української робочої сили.[5]

Таким чином, враховуючи стан справ у сфері молодіжної зайнятості, кризовий характер економіки, падіння рівня життя населення, політичну нестабільність і, як результат, істотну невпевненість у завтрашньому дні, можна стверджувати, що проблема міграції та зміцнення міграційних намірів освіченої молоді найближчим часом не втратить своєї актуальності.

[1] Мельничук, Д.П. (2009). Міграційні наміри студентської молоді та їх вплив на мотиваційну складову людського капіталу України. *Демографія та соціальна економіка, 1,* 116-124.
[2] Майже половина молодих українців хоче працювати за кордоном. <http://tyzhden.ua/News/65946>.
[3] Дилема молоді: бути чи не бути в Україні. <http://ua.112.ua/mnenie/dylema-molodi-buty-chy-ne-buty-v-ukraini-291966.html>.
[4] Блинова, О.Є. (2012). Ставлення до самореалізації за кордоном студентів різних регіонів України. *Психологічні перспективи, вип. 19,* 38-48.
[5] Касянова, М.М., Тютюннікова, А.І. (2013). Зовнішня трудова міграція українців до країн ЄС. *Історичні і політологічні дослідження, 4,* 324-332.

Висновки. Українській державі лід серйозно замислитися над порушеною у статті проблематикою, яка свідчить не тільки про вимивання «людського капіталу», але й про демотиваційний стан свідомості підростаючого покоління щодо його участі у вітчизняному суспільному виробництві та громадському житті Батьківщини. Міграційні наміри і сподівання, нехай навіть спочатку й примарні та нездійсненні, є свідченням рівня громадянської недовіри, а для суспільного виробництва – ступеня демотивації суспільно-корисної праці.

Як загальний негативний наслідок – держава, молоді громадяни якої втратили віру у майбутнє та перебувають у «стані пакування валіз», навряд чи матиме шанси сталого економічного та прогресивного суспільного розвитку, натомість опиняється під загрозою втрати економічного та політичного суверенітету, загрози її національній безпеці, що особливо небезпечно в умовах глибокої демографічної кризи останніх десятиліть.

Окреслена у статті ситуація з молодіжною міграцією та міграційним потенціалом вимагає зміни державної міграційної політики, її переорієнтації з «відкриття шлюзів» на мотивування повернення трудових, насамперед інтелектуальних ресурсів до України, а також здатної нівелювати небажані міграційні наміри молоді як теперішньої та майбутньої інтелектуальної еліти. Але забезпечення гнучких міграційно-поворотних орієнтацій нинішніх студентів, повернення до України молодих заробітчан можливо лише за певних умов, що стосуються, перш за все, реалізації професійних можливостей на Батьківщині, що, в свою чергу, не є можливим без кардинального поліпшення соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації в Україні.

References:

1. Blynova, O.Je. (2010). Pracevlashtuvannja za kordonom u systemi cinnostej students'koi' molodi Ukrai'ny [Employment abroad in the value system of Ukrainian students]. Problemy zagal'noi' ta pedagogichnoi' psyhologii': zb. nauk. prac' Instytutu psyhologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny [Problems of general and educational psychology: Coll. of scientif. works of the Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk, NAPS of Ukraine.]. Kyiv, *Vol. XII, Ch.3*, 36-43. [in Ukrainian].
2. Blynova, O.Je. (2012). Stavlennja do samorealizacii' za kordonom studentiv riznyh regioniv Ukrai'ny [Attitudes to abroad self-fulfillment of students from different regions of Ukraine]. *Psyhologichni perspektyvy, iss. 19* [Psychological perspectives], 38-48. [in Ukrainian].
3. Dylema molodi: buty chy ne buty v Ukrai'ni [The dilemma of young people: to be or not to be in Ukraine]. <http://ua.112.ua/mnenie/dylema-molodi-buty-chy-ne-buty-v-ukraini-291966.html). [in Ukrainian].
4. Majzhe polovyna molodyh ukrai'nciv hoche pracjuvaty za kordonom [Almost half of young Ukrainian wants to work abroad]. <http://tyzhden.ua/News/65946>. [in Ukrainian].
5. Mel'nychuk, D.P. (2009). Migracijni namiry students'koi' molodi ta i'h vplyv na motyvacijnu skladovu ljuds'kogo kapitalu Ukrai'ny [Migration intentions of students and their impact on the motivational component of human capital in Ukraine]. *Demografija ta social'na ekonomika, 1* [Demography and social economics], 116-124. [in Ukrainian].
6. Molod' Ukrai'ny-2015 [Ukraine Youth 2015]. <https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/ dyna_content/ UA/Molod_Ukraine_2015_UA.pdf>. [in Ukrainian].
7. Kasjanova, M.M., Tjutjunnikova, A.I. (2013). Zovnishnja trudova migracija ukrai'nciv do krai'n JeS [External labor migration of Ukrainians to the EU]. *Istorychni i politologichni doslidzhennja, 4* [Historical and political research], 324-332. [in Ukrainian].
8. Parhomenko, N. (2014). Osoblyvosti intelektual'noi' migracii' z Ukrai'ny v dobu nezalezhnosti [Features of intellectual migration from Ukraine in the period of independence]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrai'noznavstvo*, *Vyp. 1 [*Bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko University. Ukrainian Studies, Vol. 1], 72-74. [in Ukrainian].
9. Smalijchuk, A.V. (2012). Emigracija students'koi' molodi ta i'i' vplyv na ljuds'kyj kapital Ukrai'ny [Emigration of students and its impact on the human capital of Ukraine]. Social'no-trudovi vidnosyny: teorija ta praktyka: zb. nauk. pr. [Labor Relations: Theory and Practice: Coll. of scientif. works.]. – Kyiv: KNEU, *No. 2,* 160-164. [in Ukrainian].
10. Shherba, G. (2014). Emigracija molodi z Ukrai'ny jak indykator social'nogo syritstva ditej migrantiv [Emigration of young people from Ukraine as an indicator of social orphanage of migrants children]. *Ukrai'noznavchyj al'manah, iss. 15* [Ukrainian studies Almanac], 192-194. [in Ukrainian].

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Варвара Вербицька
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

ВІРТУАЛЬНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Varvara Verbytska
Oles Honchar Dnipropetrivsk National University, Ukraine

VIRTUAL DIPLOMACY IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF CONSTRUCTION OF INFORMATION SOCIETY

Scientific and technological progress and development of innovative information and communication technologies promote transferring of traditional forms of social and political interaction (including transferring at the international level) into virtual space. This article analyzes formation of conditions for realization and actual state of implementation of virtual diplomacy in Ukrainian foreign policy. The main objective of the research is to study government initiatives on information society in Ukraine and effectiveness of their realization as the conditions and the bases of Ukrainian diplomatic mission in the virtual space, as well as its state at the present stage. The study examines and describes the main laws and regulations containing the concept of building information society in Ukraine and analyzes the key quantitative indicators of integration of Ukraine into global information society. The article examines institutional and legal aspects of implementation of Ukrainian virtual diplomacy as well as challenges and prospects of its development.
Key words: virtual diplomacy, information society, innovation and communication technologies.

Постановка проблеми. Глобальна інформаційна сфера, темпи розвитку якої у світовому вимірі перевищують нині 20% річних, стрімко трансформує економічне, соціальне та суспільно-політичне життя світової спільноти і національних держав. Інформаційні ресурси, ступінь їх розвиненості і використання визначають місце конкретної країни в світовій системі економічних і політичних відносин у XXI столітті[1]. Це, зокрема, зазначено в ухваленій у 2000 році Окінавській Хартії глобального інформаційного суспільства, яка фактично стала програмним документом побудови Глобального інформаційного суспільства[2].

На політичному рівні інформаційне суспільство перестало бути соціальною теорією або черговою вигадкою футурологів. Натомість кожна країна світу покликана знаходити і використовувати ті ефективні ресурси і способи, які в найближчому майбутньому дозволять поліпшити внутрішні показники її розвитку і посилити геополітичний стан на вже існуючій інформаційній карті світу. Для країн, що розвиваються і країн з перехідними економіками основою політики розвитку інформаційного суспільства має стати конструктивне використання досвіду розвинених країн, які є світовими лідерами в цій сфері. Протягом останніх десяти років лідери розвинених країн нарешті усвідомили потенціал впровадження інноваційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) в різні сфери життя. Як результат, вони істотно переглянули національні

[1] Піскорська, Г.А. (2006). Інформаційне суспільство України та проблеми інтеграції до Європейського інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми міжнародних відносин, 65 (Ч.І),* 28.
[2] *Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства (22 липня 2000). Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_163>

пріоритети і плани соціально-економічної трансформації суспільства, в тому числі в частині, яка стосується поліпшення рівня життя громадян. У той же час країни, які до цих пір не переорієнтувалися на широке впровадження ІКТ, залишаються на узбіччі глобальних процесів.Саме тому для України нагальною потребою є теоретичне осмислення та подальше практичне застосування інноваційних форм традиційних державних практик, зокрема здійснення дипломатичної діяльності в мережі Internet.

Мета статті полягає у вивченні державних ініціатив щодо формування інформаційного суспільства в Україні та ступеня ефективності їх реалізації як умови і засади здійснення української дипломатичної діяльності в віртуальному просторі, а також її стану на сучасному етапі використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики стану та процесів розвитку в Україні інформаційного суспільства, а також її залучення до глобального інформаційного простору звертаються такі автори як Піскорська Г., Гребенніков В., Савченко А., Івченко І. Теми формування іміджу України, української публічної дипломатії та застосування нашою державою інструментів дипломатичної діяльності в мережі Internet частково розкриваються в дослідженнях Морзе Н., Романченко А., Ялова О., Літра Л., Кононенко Ю., Чалого В. Проте, на нашу думку, важливим є дослідження віртуалізації дипломатичної діяльності не лише аспективне, а комплексне, як невід'ємної тенденції становлення глобального інформаційного суспільства, а у випадку дослідження української віртуальної дипломатії – в контексті побудови інформаційного суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Концептуальне осмислення ідеї побудови в Україні інформаційного суспільства та спроби втілення її в життя ведуться з моменту набуття нею своєї незалежності. Особливої уваги це питання набуло у 2003-2005 роках, що пов'язано перш за все з проведенням двоетапного Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства. Саме в цей період була створена значна нормативно-правова база, в якій було закладене підґрунтя для розбудови в Україні інформаційного суспільства («Про електронні документи та електронний документообіг» 2003 р.[1], «Про електронний цифровий підпис» 2003 р.[2], «Про затвердження Порядку акредитації центру сертифікації ключів» 2004 р.[3], «Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006–2010рр.» 2005 р.[4] тощо).

Новим етапом у розвитку інформаційного суспільства в Україні стало затвердження Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки»[5], в якому були визначені його головні цілі. Лише у 2008 році в переліку завдань Національної програми інформатизації[6] з'явилися завдання щодо розроблення методичної і методологічної бази з питань електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами, що започаткувало в Україні е-урядування.

На сьогоднішній день можна помітити новий підйом в розвитку інформаційного суспільства в Україні, що відображається, перш за все, в швидких темпах поширення та застосування систем е-урядування органами місцевого самоврядування, розширення можливостей електронного документообігу, зростання кількості користувачів мереж Internet серед українців. Проте, в порівнянні з іншими країнами, розвиток та розповсюдження ІКТ в Україні відбувається досить повільно, з відставанням. Про це свідчить більш-менш стала негативна тенденція втрачання

[1] *Закон про електронні документи та електронний документообіг 2003* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15>

[2] *Закон про електронний цифровий підпис 2003* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/852-15>

[3] *Постанова про затвердження Порядку акредитації центру сертифікації ключів 2004* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/903-2004-%D0%BF>

[4] *Постанова про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006-2010 роки 2005* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1153-2005-%D0%BF>

[5] *Закон України про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки 2007* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/537-16>

[6] *Перелік завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2008 рік, їх державних замовників та обсяги фінансування № 1211 2008* (Кабінет Міністрів України). *Урядовий портал.* <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=157808292>

Україною своїх позицій за різноманітними індексами (UN e-Government Index, Networked Readiness Index, The ICT Development Index (IDI).

Наприклад, У 2010 році Україна за індексом IDI посіла 69-те місце із показником 4,41, а в 2015 році - 79 місце зі 167 країн із показником 5,23, що скоріше свідчіть не про погіршення стану розвитку ІКТ, а про уповільнення темпів зростання порівняно з іншими країнами[1]. В 2014 році згідно результатам міжнародної оцінки розвитку електронного управління (UN e-Government Index) серед 193 країн-членів ООН Україна посіла 87-ме місце. У 2012 році цей показник був на 68-й відмітці, а в 2010 році – на 54-й. Незважаючи на негативну динаміку позиції України в цьому рейтингу, в 2014 році дослідники віднесли Україну до групи країн з високим індексом розвитку електронного управління. Загальний індекс розвитку електронного управління становить за 2014 рік – 0,5032, а за 2012 рік – 0,5653[2, 3]. Тобто Україна втратила 0,0621 індексу, що позначилося на зниженні на 19 позицій у загальному рейтингу.

Державні ініціативи з розвитку в Україні інформаційного суспільства загалом можна охарактеризувати як значні (в порівнянні з минулими роками), нагальні, але недостатні. В свою чергу це відображається на інтегрованості України до глобального інформаційного суспільства, яка, на нашу думку, є лише частковою. В разі, якщо тенденцію відставання не буде подолано, залученість України до глобального інформаційного суспільства становитиметься все меншою.

Здійснення дипломатичної діяльності мережі Internet є одним з проявів розбудови інформаційного суспільства в державі, оскільки беззаперечно базується на його концептуальних засадах та технічному забезпеченні. На думку експертів Інституту світової політики в Україні Літра Л. та Кононенко Ю.[4] в 2013 році віртуальна дипломатія України знаходилася в зародковому стані. Урядовими організаціями та першими особами держави вже застосовувалися веб-сторінки в мережі Internet та аккаунти в деяких соціальних мережах, проте, на думку експертів, скоріше номінально, тобто без оновлень та інтерактивного залучення користувачів. Важливим етапом у розвитку української віртуальної дипломатії стало створення в Україні 2 грудня 2014 року Міністерства інформаційної політики. Вже в 2016 році в міжнародному рейтингу стану розвитку віртуальної дипломатії Digital Diplomacy Rewiew 2016 (#DDR16)[5] серед 210 країн світу Україна посіла 11 місце. На сьогоднішній день МЗС України, окрім офіційного сайту, представлено більш ніж в 10 соціальних мережах. Крім того, фактично в кожного українського посольства існує щонайменше один аккаунт в Twitter або у Fcebook (а частіше – і там, і там).

Що стосується структурно-функціонального виміру української дипломатії, то на сьогоднішній день в Україні не існує чіткого нормативно-правового визначення та регулювання цієї форми дипломатичної діяльності. Тим не менш існують нормативно-правові документи, що непрямо впливають на функціонування дипломатії у віртуальному просторі (наприклад, Закон «Про інформацію»[6], Указ Президента «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні»[7], «Про затвердження Переліку і Порядку надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд»[8], Указ Президента «Про Концепцію боротьби з терроризмом»[9] тощо). Проте ці нормативно-правові документи стосуються переважно

[1] *The ICT Development Index 2015.* <http://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2015/>
[2] *United Nations E-Government Survey 2012.* <http://unpan3.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2012>
[3] *UN E-Government Survey 2014.* <http://unpan3.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2014>
[4] Літра, Л., Кононенко, Ю. (2013). Твітер-дипломатія: як новітні технології можуть посилити міжнародні позиції України? *Policy Brief, 1.* Institute of world policy. <http://iwp.org.ua/img/policy_brif_1_01_23_ok.pdf>
[5] *Diplomacy Digital Rewiew 2016*. <http://digital.diplomacy.live>
[6] *Закон про інформацію 1992* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
[7] *Указ про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні 2000* (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>
[8] *Наказ про затвердження Переліку і Порядку надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» 2003* (Міністерство Юстиції України). *Офіційний Сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1065-03>
[9] *Указ про Концепцію боротьби з тероризмом 2013* (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/230/2013>

засад функціонування та процесів практичної реалізації в життя інформатизації, інтернетизації та розбудови в Україні інформаційного суспільства, а також регулювання забезпечення інформаційної безпеки в Україні.

Відсутність чіткої концепції застосування віртуальної дипломатії в Україні відбивається також на наявності спеціалізованих інститутів. Проте охарактеризувати інституціональний вимір української дипломатії у віртуальному просторі видається нам можливим, оскільки можна виокремити організації та установи, що вже так чи інакше виконують завдання віртуальної дипломатії чи можуть робити це в майбутньому. До них можна віднести: Міністерство закордонних справ України; дипломатичні представництва України, Міністерство інформаційної політики; Робоча група з просування іміджу України за кордоном від Адміністрації Президента; Інститут для просування української культури в світі; Агентство іміджу України; Український кризовий медіа-центр; вітчизняні інформагенції (наприклад, «Українська Правда»); посадові особи та впливові українські діячі культури, освіти, спорту; Міжнародний науково-навчальний центр інформаційних технологій та систем Національної академії наук та Міністерства освіти і науки.

Хоча стан використання віртуальної дипломатії в Україні, на думку незалежних міжнародних експертів, на сьогоднішній день оцінюється досить високо, говорити про комплексне використання всіх її можливостей ще рано.

Для розвитку української віртуальної дипломатії в умовах становлення глобального інформаційного суспільства необхідне вирішення ряду стратегічних та тактичних завдань.

До стратегічних завдань для підвищення ефективності здійснення дипломатичної діяльності в мережі Internet необхідно віднести вироблення концепції створення та зрощування інформаційної потужності держави на базі загальнонаціональної ідеології з чітким визначенням довгострокових узгоджених пріоритетів та цілей як у внутрішньому житті держави, так і в зовнішньополітичному; створення єдиної інтегрованої інформаційної системи державних установ у віртуальному просторі (сайти, веб-сторінки, бази даних тощо); забезпечення безпеки інформаційного простору України та протидія кібер-тероризму.

Важливими тактичними напрямками віртуальної дипломатії України в умовах становлення глобального інформаційного суспільства мають стати наступні: створення спеціального підрозділу на базі МЗС та МІП України, що буде спеціалізуватися саме на здійсненні дипломатичної діяльності в мережі Internet; регіональне ранжування діяльності суб'єктів української віртуальної дипломатії у відповідності до загальнонаціональних пріоритетів та перспектив взаємодії; орієнтованість на роботу із закордонними цільовими аудиторіями та розробка стратегії взаємодії до кожної з них; розширення залучення Internet-користувачів до інтерактивного спілкування та відкритого діалогу; розробка системи моніторингу та реагування на згадування та громадську думку у віртуальному просторі стосовно України; застосування інструментів мережевого краудсорсингу для пошуку нових офіційних та неофіційних агентів віртуальної дипломатії; створення інтерактивних навчальних програм для українських дипломатів та волонтерів (в тому числі з урахуванням специфіки функціонування різних соціальних мереж та техніки популяризації в них аккаунтів); розширення та вдосконалення технічної бази функціонування МЗС і консульств, як то створення віртуальних дипломатичних представництв та застосування інноваційних інтерактивних можливостей мережі Internet (наприклад, онлайн-ігри).

Враховуючи швидкість науково-технічного прогресу та розвитку ІКТ в світі, одночасне впровадження стратегічних та тактичних компонентів застосування віртуальної дипломатії в Україні в умовах становлення глобального інформаційного суспільства є не лише доцільним, але й необхідним, оскільки чекаючи на наявність стратегічно сприятливих умов, можна втратити час та існуючі на сьогоднішній день можливості, а також стикнутися із новими викликами часу, до яких українська держава виявиться неготовою.

Висновки. Застосування віртуальної дипломатії в Україні є одним з проявів розбудови в державі інформаційного суспільства, та, водночас, і інструментом, і результатом залучення її до глобального інформаційного простору. Розвиток ІКТ призводить до використання нових форм міжнародної взаємодії без їх концептуального осмислення, так би мовити інтуїтивно. Проте лише за допомогою вироблення чіткої стратегії та тактики здійснення дипломатичної діяльності в мережі Internet вона може бути максимально ефективною, дозволивши Україні відстоювати власні пріоритети, захищати свої інтереси та підвищувати конкурентоспроможність на геополітичній арені світу.

References:

1. *Diplomacy Digital Rewiew 2016.* <http://digital.diplomacy.live> [in English].
2. Litra L., Kononenko, Iu. (2013). Tviter-dyplomatiia: yak novitni tekhnolohii mozhut posylyty mizhnarodni pozytsii Ukrainy? [Twitter-diplomacy: how new technologies can strengthen the international position of Ukraine?] *Policy Brief*, 1. Institute of world policy. <http://iwp.org.ua/img/policy_brif_1_01_23_ok.pdf> [in Ukranian].
3. *Nakaz pro zatverdzhennia Pereliku i Poriadku nadannia informatsiinykh ta inshykh posluh z vykorystanniam elektronnoi informatsiinoi systemy «Elektronnyi Uriad» 2003* (Ministerstvo Yustytsii Ukrainy) [Order on approving the list and procedures for providing information and other services using electronic information system «Electronic Government» in 2003 (Ministry of Justice of Ukraine)]. *Ofitsiinyi Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1065-03> [in Ukranian].
4. *Okinavska khartiia hlobalnoho informatsiinoho suspilstva (22 lypnia 2000)* [Okinawan Charter of Global Information Society (22 July 2000)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_163> [in Ukranian].
5. *Perelik zavdan (proektiv) Natsionalnoi prohramy informatyzatsii na 2008 rik, yikh derzhavnykh zamovnykiv ta obsiahy finansuvannia № 1211 2008* (Kabinet Ministriv Ukrainy) [The list of tasks (projects) of the National Informatization Program in 2008, their customers and government funding number 1211 2008 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Uriadovyi portal* [Government portal]. <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=157808292> [in Ukranian].
6. Piskorska, H.A. (2006). Informatsiine suspilstvo Ukrainy ta problemy intehratsii do Yevropeiskoho informatsiinoho suspilstva [Information society and problems of Ukraine's integration into the European information society]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Current Problems of International Relations], *65(I),* 28. [in Ukranian].
7. *Postanova pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy «Informatsiini ta komunikatsiini tekhnolohii v osviti i nautsi» na 2006-2010 roky 2005* (Kabinet Ministriv Ukrainy) [Resolution approving the State Program «Information and communication technologies in education and science», 2006-2010, 2005 (The Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1153-2005-%D0%BF> [in Ukranian].
8. *Postanova pro zatverdzhennia Poriadku akredytatsii tsentru sertyfikatsii kliuchiv 2004* (Kabinet Ministriv Ukrainy) [Decision on Approval of the Procedure of certification authority accreditation 2004 (Cabinet of Ministers of Ukraine).]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/903-2004-%D0%BF> [in Ukranian].
9. *The ICT Development Index 2015.* <http://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2015/> [in English].
10. *Ukaz pro Kontseptsiiu borotby z teroryzmom 2013* (Prezydent Ukrainy) [Decree on the Concept of combating terrorism 2013 (President of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/230/2013> [in Ukranian].
11. *Ukaz pro zakhody shchodo rozvytku natsionalnoi skladovoi hlobalnoi informatsiinoi merezhi Internet ta zabezpechennia shyrokoho dostupu do tsiiei merezhi v Ukraini 2000* (Prezydent Ukrainy) [Decree on measures for the development of the national component of the global information network and the Internet to provide wide access to the network in Ukraine 2000 (President of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/928/2000> [in Ukranian].
12. *United Nations E-Government Survey 2012.* <http://unpan3.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2012> [in English].
13. *United Nations E-Government Survey 2014.* <http://unpan3.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2014> [in English].
14. *Zakon pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih 2003* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Law on electronic documents and electronic document circulation 2003 (Parliament of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15> [in Ukranian].
15. *Zakon pro elektronnyi tsyfrovyi pidpys 2003* (Verkhovna Rada Ukrainy) [The law on Electonics Digital signature 2003 (the Verkhovna Rada of Ukraine)] *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi rady Ukrainy.* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/852-15> [in Ukranian].
16. *Zakon pro informatsiiu 1992* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Law on Information 1992 (Parliament of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukranian].
17. *Zakon Ukrainy pro Osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007-2015 roky 2007 (*Verkhovna Rada Ukrainy) [The Law of Ukraine on Basic Principles of Information Society in Ukraine in 2007-2015 2007 (Parliament of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/537-16> [in Ukranian].

Олександр Білоусов
Одеський національний політехнічний університет, Україна

МІЖНАРОДНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ЯК АДЕКВАТНА ВІДПОВІДЬ НА СВІТОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАГРОЗИ

Oleksandr Bilousov
Odesa National Polytechnic University, Ukraine

INTERNATIONAL REGULATION OF THE INTERNET AS ADEQUATE ANSWER FOR GLOBAL INFORMATION THREATS

This article aims to study international legal regulation of the Internet. Analysis of modern international legal norms and recommendations on mass media in Europe allows to set that they are based on principles of self-regulation of their activity, minimization of state control and limits on distribution of information in the Internet, impossibility of limitations for content in the Internet, more than limitations for other media (in particular, concentrated on that a row of the documents accepted by Council of Europe in resolution № 1120 «about influence of new communicative and informing technology on democracy» (in 1997), «declaration about European policy in industry of new information technology» (in 1999), «declaration about freedom of communication in the Internet» (in 2003), and so on.

Key words: Internet, information technology, legal regulation, European convention, mass media, world threats.

В останній час стійкою тенденцією для більшості країн світу стало намагання державних органів посилити контроль за точками доступу до мережі Інтернет (зокрема інтернет-кафе) та інтернет-трафіком громадян. Особлива увага з боку правоохоронних органів приділяється контролю за контентом у соціальних мережах, блогах тощо.

Останнє цілком закономірно, адже останніми роками саме ці сучасні засоби спілкування на базі новітніх ІКТ широко використовувалися соціально-політичними протестними рухами при поваленні кількох політичних режимів, зокрема, у країнах Арабського Сходу. Разом з тим, на думку багатьох фахівців, їх роль у цих подіях сильно перебільшена.

Так, з січня 2011 року країни Магрибу та Близького Сходу захлеснула небувала хвиля соціальних протестів, що призвела за собою відставку режимів в одних країнах, репресії упереміж з гарячковими реформами в інших, а подекуди – громадянську війну і фактичний крах державності. Ці події стали відомі як Арабська весна і Twitter / Facebook-революції. Друга із згаданих назв відображає рису, характерну для більшості епізодів близькосхідних протестів, – безпрецедентно активне використання учасниками протестів інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), і в першу чергу соціальних мережевих сервісів. Дослідник цих процесів О. Дємідов цілком справедливо підкреслює, що Арабська весна закріпила в рядах політиків, експертів і ЗМІ дискурс ІКТ (і, перш за все, соцмережі) як фактор хвилювань і революцій. Невинна технологія, покликана спростити спілкування на дозвіллі, набула рис чи не зброї масового знищення, що загрожує стабільності і безпеці окремих країн і міжнародного співтовариства в цілому. Суперечки про роль соціальних мереж в Арабській весні сьогодні визначають основну суть дискусії навколо них, однак коло пов'язаних з ними питань в рамках проблематики безпеки, звичайно ж, набагато ширше [1].

О. Дємідов, висловлюючи не лише свою думку, але й узагальнюючи погляди інших авторитетних фахівців цієї галузі, приходить до висновку, що «Соціальні мережеві сервіси, як і інші продукти ІКТ, самі по собі не є і не можуть бути джерелом і причиною соціальних хвилювань і тим

[1] Демидов, О. (2011). Социальные сетевые сервисы в контексте международной и национальной безопасности. *Индекс безопасности, 4 (99), том 17,* 59–76.

більше революцій. Більш того, соціальні мережі не оформилися і в якості недержавних акторів, подібним ТНК, які чітко усвідомлювали б свої інтереси і можливі стратегії в подіях, подібних Арабській весні. … Роль соціальних мереж в соціально-політичних трансформаціях також не буває ні монопольної, ні переважаючою серед інших засобів комунікації. Відповідно, розгляд соціальних мереж як можливої загрози або виклику міжнародній та національній безпеці позбавлене сенсу і стало б класичним прикладом помилкової проблеми» [1].

Іншої думки дотримується ціла низка сучасних авторів, які безпосередньо залучені владою до інформаційного протиборства. Вони стверджують, що вже давно розпочата справжня мережева війна. Так, наприклад, В. Коровін характеризує її так: «Мережева війна, що називається також «війною шостого покоління», – це технологія перемоги в ситуації, коли противник навіть не в змозі скористатися своїм озброєнням для відбиття агресії, у тому числі ядерним арсеналом. Війна ведеться настільки непомітно, а перемога настільки стрімка і очевидна, що ніяка навіть найбільш сучасна зброя та військова техніка не знаходять собі застосування у цій війні» [2].

Аналіз сучасних міжнародних правових норм і рекомендацій щодо Інтернет-ЗМІ в Європі дозволяє констатувати, що вони ґрунтуються на принципах стимулювання саморегуляції їхньої діяльності та мінімізації державного контролю і обмежень на поширення інформації в Інтернеті, неможливості встановлення обмежень для контенту в Інтернеті, більших, ніж обмеження для інших меіа (зокрема, на цьому зосереджена низка документів, прийнятих Радою Європи – Резолюція № 1120 «Про вплив нових комунікативних та інформаційних технологій на демократію» (1997 р.), «Декларація про Європейську політику в галузі нових інформаційних технологій» (1999 р.), «Декларація про свободу комунікацій в Інтернеті» (2003 р.) [3].

Спираючись на аналіз значного масиву актів Європейського Союзу щодо забезпечення інформаційної безпеки, О. О. Смірнов приходить до обґрунтованого висновку, що «вибудувана система забезпечення інформаційної безпеки в ЄС забезпечує здатність адекватного реагування на основні типи ризиків та загроз віртуалізації. Меншою мірою у порівнянні з іншими вибудувані компоненти протидії загрозам маніпуляції суспільною свідомістю і застосування інформаційної зброї» [4].

Водночас, аналіз європейського досвіду у даній сфері свідчить, що в міжнародних правових нормах, які визнають більшість європейських країн, значна увага приділяється протидії розповсюдженню протизаконного контенту в мережі Інтернет. Так, зокрема, в прийнятому Європейським Союзом «Плані заходів щодо забезпечення безпечного користування Інтернетом» (від 01 січня 1998 року) надається тлумачення поняттям «матеріали протизаконного змісту» та «матеріали засудливого змісту».

Під матеріалами протизаконного змісту розуміються такі, що мають відношення: до національної безпеки (інструкції з виготовлення вибухових пристроїв, з незаконного виробництва наркотиків, інструкції з проведення терористичних акцій); до захисту неповнолітніх (образливі форми маркетингу, сцени насильства, порнографія); до захисту людської гідності (підбурювання до расової ненависті або расової дискримінації); до економічної безпеки (шахрайство, інструкції по піратському використанню кредитних карток); до захисту інформації (діяльність злочинних хакерів); до захисту приватного життя (недозволена передача персональних даних, електронне переслідування); до захисту репутації (наклеп у пресі, незаконна порівняльна реклама); до інтелектуальної власності (недозволене поширення творів, захищених авторським правом, наприклад, комп'ютерних програм або музичних творів).

Під матеріалами засудливого змісту розуміються такі, що не є протизаконними, проте поширення яких обмежене (наприклад, тільки для дорослих), а також зміст, яких може образити деяких користувачів, хоча їх опублікування не обмежене в силу принципу свободи самовираження [5].

[1] Демидов, О. (2011). Социальные сетевые сервисы в контексте международной и национальной безопасности. *Индекс безопасности, 4 (99), том 17,* 74.

[2] Коровин, В. (2014). *Третья мировая сетевая война*. Санкт-Петербург: Питер, 24.

[3] Конах, В.К. Інтернет-ЗМІ в Україні: проблеми визначення нормативно-правового статусу та врегулювання діяльності. *Аналітична записка*. <http://www.niss.gov.ua>

[4] Смирнов, А.А. (2012). *Обеспечение информационной безопасности в условиях виртуализации общества. Опыт Европейского Союза.* Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 110.

[5] Конах, В.К. Інтернет-ЗМІ в Україні: проблеми визначення нормативно-правового статусу та врегулювання діяльності. *Аналітична записка*. <http://www.niss.gov.ua>

З огляду на зазначене, відносно цих двох категорій застосовуються зовсім різні заходи. Так, матеріалами протизаконного змісту займаються, за місцем їх створення, правоохоронні органи, дії яких регулюються національними законодавствами та угодами про судову співпрацю. Що ж стосується матеріалів засудливого змісту, то перш за все, слід надати користувачам можливості самим вирішувати проблему виключно технічними засобами (за допомогою систем фільтрації та рейтингової оцінки змісту), підвищуючи батьківську обізнаність і розвиваючи саморегулювання, здатне створити необхідні рамки, зокрема у відношенні захисту неповнолітніх [1].

Радою Європи ще в 1989 році була прийнята перша Рекомендація з питань кіберзлочинності. За нею в 1995 році з'явилась друга Рекомендація з питань кіберзлочинності, що стосується процесуальних аспектів проблеми. У ній же вже висувалася ідея розробки міжнародного договору з кіберзлочинності. Оцінивши ту загрозу, яку містить у собі розростання цього явища, Європейський комітет з проблем злочинності доручив науковому світу вивчити проблему і запропонував розробити Конвенцію, в котрій розглядалися б не тільки питання позитивного права щодо протидії кіберзлочинності, а й процесуальні вимоги до вирішення цієї проблеми.

Йдеться про прийняту Радою Європи у 2001 році Конвенцію про кіберзлочинність (її ж називають також за містом прийняття Будапештською Конвенцією з кіберзлочинності). Вона охоплює широке коло питань, зокрема всі аспекти кіберзлочинності, включаючи незаконний доступ до комп'ютерних систем і перехоплення даних, вплив на дані та на роботу системи, протизаконне використання пристроїв, підроблення та шахрайство з використанням комп'ютерних технологій, правопорушення, пов'язані з дитячою порнографією, та ті, що порушують авторські і суміжні права. Також, при підготовці конвенції переслідувалися цілі формування загальної правоохоронної системи для протидії кіберзлочинності і створення умов для обміну інформацією між усіма країнами, які підписали конвенцію.

Безпосередньо до сфери кіберзлочинів європейська Конвенцію про кіберзлочинність відносила такі: правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ до комп'ютерної системи або її частини; нелегальне перехоплення комп'ютерних даних; втручання в комп'ютерні дані; втручання у комп'ютерну систему; зловживання пристроями); правопорушення, пов'язані з комп'ютерами (підробка, пов'язана з комп'ютерами; шахрайство, пов'язане з комп'ютерами); правопорушення, пов'язані зі змістом (правопорушення, пов'язані, наприклад, з дитячою порнографією); правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав [2].

У Комюніке Європейської комісії «На шляху до спільної політики по боротьбі з кіберзлочинністю» кіберзлочинність визначається як комплексне поняття, що охоплює три категорії кримінальних дій: традиційні види злочинів (шахрайство, підробка документів і т. п.), що здійснюються з використанням електронних комунікаційних мереж та інформаційних систем; розміщення незаконного контенту в електронних медіа; атаки проти інформаційних систем, блокування програмного забезпечення сайтів та хакерство [3].

Україна ратифікувала європейську Конвенцію про кіберзлочинність 2001 р. у 2005 році відповідним Законом [4]. Крім того, у 2006 році Україна також ратифікувала додатковий протокол до Конвенції, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи [5].

Водночас далеко не всі країни (з-поміж тих, що входять до Ради Європи) ратифікували цей документ. Так, на сьогодні Конвенцію підписали 47 країн, але ратифікували її лише 33 країни.

[1] Конах, В.К. Інтернет-ЗМІ в Україні: проблеми визначення нормативно-правового статусу та врегулювання діяльності. *Аналітична записка*. <http://www.niss.gov.ua>

[2] Конвенція про кіберзлочинність. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua>.

[3] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the Committee of the Regions – Towards a general policy on the fight against cyber crime {SEC(2007) 641} {SEC(2007) 642}. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/;ELX_SESSIONID=GMMjJYlc1P94DDmmw1TTvFnVsVTQnQJDW0TGL9dFdzvzskjWmQ25!-283335449?uri=CELEX:52007DC0267>.

[4] Закон про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність 2005 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2824-15>.

[5] Закон про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність 2005 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2824-15>.

Важливо зазначити, що до країн, які не підписали конвенцію, увійшли Австрія, Бельгія, Грузія, Чехія, Російська Федерація та інші. До того ж, вказаний документ є регіональним (хоча до нього долучаються й інші країни світу) і не вирішує питань воєнного використання кіберпростору, глобальних міжнародних підходів до кібербезпеки тощо.

Тому цілком природно, що для того, щоб заповнити цей правовий вакуум на глобальному рівні висуваються відповідні ініціативи з боку, перш за все, провідних геополітичних гравців – США, Російської Федерації, того ж таки Європейського Союзу та інших.

Головна зовнішньополітична ініціатива США щодо перспектив розвитку кіберпростору була оприлюднена 16 травня 2011 р. під назвою Міжнародна стратегія для кіберпростору (International Strategy for Cyberspace, далі – Стратегія). Цей документ не лише визначає принципові положення, якими будуть керуватися США при формуванні власної політики щодо кіберпростору, а й окреслює «очікуване майбутнє», яке вони планують побудувати в кіберпросторі. Так, «базовими принципами», що мають бути забезпечені при формуванні політики щодо кіберпростору, Стратегія визначає:

• «Фундаментальні свободи» (можливість шукати, отримувати й передавати інформацію та ідеї через будь-які засоби зв'язку, незважаючи на кордони).

• «Прайвесі» (люди мають бути обізнані з загрозами їхній персональній інформації та про можливість здійснення проти них кіберзлочинів).

• Вільні потоки інформації» (рух інформації не має обмежуватися фільтрами, міжмережевими екранами, оскільки вони створюють видимість безпеки, кіберпростір має бути місцем інновацій та співпраці держави й бізнесу задля більшої безпеки [1].

Цим документом установлено риси бажаного майбутнього в кіберпросторі для США. Особливий інтерес у контексті даного розділу дисертації становлять положення, що стосуються міжнародного регулювання (або бачення в цілому) кіберпростору.

З цього приводу у документі виділено три стратегічні цілі, яких має досягти реалізація американської Стратегії:

1. Відкритість і сумісність. Зростання цифрових систем має поступово привести до здешевлення доступу до кіберпростору дедалі більшої кількості людей. Для розвитку впроваджувані інновації мають бути сумісними між собою, а також більш активно використовувати програмне забезпечення з відкритим кодом. Це дозволить створювати системи з єдиною логікою використання для всіх регіонів світу. Альтернатива цьому процесу є неприйнятною, оскільки передбачає фрагментування мережі Інтернет, де через особливі політичні інтереси держав великим групам людей буде заборонений доступ до сучасного контенту. Відповідно пріоритетом тут є розроблення нових інформаційних технологій, які засновані на міжнародних, загальноприйнятих стандартах, що забезпечить зростання цифрової економіки і рух суспільства вперед.

2. Безпека й надійність. Користувачі мають впевнитись у безпеці своїх даних. Забезпечення подібного стану – завдання поліаспектне й таке, що потребує загальної відповідальності на всіх рівнях суспільства (починаючи від простих користувачів і закінчуючи державними органами) та ефективної міждержавної співпраці. Головним питанням тут є встановлення міжнародних технічних стандартів (щодо програмного й апаратного забезпечення й систем управління інцидентами) та узгоджених міжнародних норм поведінки держав. Це потребуватиме розширення співпраці в питаннях обміну технічною інформацією з приватним сектором і міжнародним співтовариством. Оскільки головним елементом надійності є безпека мереж, США готові інвестувати в них не лише на національному рівні, а й сприяти більшій надійності мереж за кордоном.

3. Стабільність через норми. Цей пункт становить особливий інтерес, оскільки дозволяє в цілому зрозуміти американське бачення чинного міжнародного правового поля щодо кібер простору і орієнтирів його трансформації. Відповідно до тексту Стратегії, вироблення єдиних правил поведінки у кіберпросторі – головне завдання, й тому США готові працювати над виробленням консенсусної точки зору з приводу того, що таке «прийнятна поведінка» і «партнерство» в кіберпросторі. Відповідно до тексту Стратегії, «вироблення таких норм сприятиме передбачуваності поведінки держав, що дозволить попереджувати конфліктні ситуації чи непорозуміння». США не бачать необхідності приймати принципово нові міжнародні документи, оскільки чинне міжнародне

[1] International Strategy for Cyberspace. <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/international_strategy_for_cyberspace.pdf>

законодавство не є «застарілим» відносно реалій кіберпростору: «розроблення правил поводження держави у кіберпросторі не потребує оновлення чинного міжнародного законодавства та не робить існуючі міжнародні норми застарілими. Багаторічні міжнародні норми, що визначають дії держави під час миру та війни, також стосуються кіберсередовища». Водночас визнається необхідність певного доопрацювання міжнародних норм [1].

Головним пріоритетом для США залишається Будапештська Конвенція з кіберзлочинності. Цей документ, на думку авторів Стратегії, має стати базовим для всіх подальших напрацювань у сфері вироблення норм поведінки в кіберпросторі. Про це свідчить і те, що розділ «Розширення співробітництва та верховенство права» (ст. 19–20 Стратегії) значною мірою присвячено саме вказаній Конвенції. Зокрема зазначається, що США розглядає важливе питання «подальші дискусії щодо міжнародних норм» протидії кіберзлочинності в першу чергу як проблему «поширення чинних зусиль, таких як Будапештська конвенція» на всіх учасників.

Крім того, зазначається, що докладатимуться зусилля до налагодження двосторонньої співпраці між державами. Другий пункт цього розділу вказує на необхідність узгодження національних нормативно-правових документів у сфері протидії кіберзлочинності з Будапештською конвенцією, яка, на думку авторів Стратегії, «є моделлю для розроблення та оновлення чинних законів» у цій сфері. США зі свого боку зобов'язуються стимулювати інші країни приєднуватися до Конвенції [2].

Цілком ймовірно, як прогнозують аналітики, що у випадку довгострокового інтересу США до просування Будапештської конвенції в якості основного документа для багатостороннього співробітництва, будуть здійснюватися зусилля з трансформації цього документа у своєрідний міжнародний договір.

При цьому, США надто широко у порівнянні зі Статутом ООН та резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. щодо визначення агресії, трактують два пункти – «право на самозахист» і «надійний доступ» (а також пов'язаний із ним пункт про «додержання основних свобод»), що вряд чи може бути підтримано багатьма іншими державами і, в першу чергу, КНР.

У таких умовах видається сумнівним, що кібератака, згідно з чинними міжнародними документами, може кваліфікуватись як «агресія» чи «напад» і, тим більше, тягнути за собою право на військову відповідь. Незважаючи на це, у Стратегії безпосередньо йдеться саме про те, що США готові застосовувати «дипломатичні, інформаційні, військові й економічні» засоби для реагування на подібні інциденти. У який спосіб цитоване положення може бути реалізоване на практиці у площині міжнародного права без внесення кардинальних змін до Резолюції ООН, щодо визначення «агресії» на даний час залишається незрозумілим. Наразі існують лише окремі наукові напрацювання у сфері міжнародного права, які пропонують або визнати кіберзброю зброєю масового знищення, або (що виглядає більш реалістично) виробити механізм оцінки наслідків від здійснення кібератак та порівнювати їх із можливими наслідками від застосування традиційних озброєнь.

Щодо офіційної позиції США, то інший важливий аспект, пов'язаний із запропонованою моделлю поведінки держав по відношенню до Всесвітньої мережі, визначається вимогами «надійний доступ» та «додержання основних свобод». У Стратегії цій проблемі присвячено розділ «Інтернет-свобода: підтримуючи фундаментальні свободи та прайвесі». У ньому містяться чотири основних напрями зусиль США з щодо вирішення даного питання.

1. Підтримка громадянського суспільства в питаннях отримання надійних і безпечних платформ для забезпечення свободи слова та зібрань. США закликають усіх до максимально активного використання цифрових засобів зв'язку задля обміну думками, інформацією, моніторингу виборів, боротьби із корупцією, організацію суспільних і політичних рухів та засудження тих, хто переслідує, арештовує чи погрожує тим людям, які користуються цифровими засобами. США готові сприяти розширенню прав і можливостей громадянського суспільства, правозахисників і журналістів використовувати такі цифрові засоби, а також сприяти тим урядам, що «вирішують реальні загрози у кіберпросторі, а не нав'язують компаніям обов'язки щодо обмежень свободи слова

[1] International Strategy for Cyberspace. <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/international_strategy_for_cyberspace.pdf>

[2] International Strategy for Cyberspace. <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/international_strategy_for_cyberspace.pdf>

чи вільних потоків інформації».

2. Співробітництво з громадянським суспільством і неурядовими організаціями щодо підвищення їх кібербезпеки (зокрема, їх електронних поштових адрес, веб-сайтів, мобільних телефонів тощо).

3. Сприяння міжнародному співробітництву для більш ефективного захисту комерційних конфіденційних даних.

4. Забезпечення наскрізної сумісності систем, що задіяні в передачі інформації у мережі Інтернет [1]

Своєрідним продовженням проблематики даної Стратегії та її органічним розвитком і доповненням стали засадничі тези, оприлюднені тодішнім держсекретарем США Гілларі Клінтон під час конференції «Свобода інтернету», що відбулась 8 грудня 2011 р. у м. Гаазі (Нідерланди). У своєму тривалому виступі, віддаючи належне тематиці «основних свобод» та Інтернету, держсекретар США розкритикувала практику затримання блогерів – громадських активістів (цей закид стосувався, переусім, РФ) та практику китайського уряду, пов'язану з укладанням спеціальних угод із компаніями, що надають телекомунікаційні послуги, коли останні вдаються до самоцензури та самообмежень. Заяви Гілларі Клінтон з приводу необхідності врегулювання даного питання цілком логічно слідували запропонованому Стратегією формату забезпечення положень про «фундаментальні права». До того ж, у тексті цієї промови було піднято ще три додаткових проблеми, які стосуються довгострокових стратегічних планів США щодо кіберпростору, а саме:

1. Приватний сектор має прийняти свою роль у захисті Інтернет свободи. Це означає, на думку Гілларі Клінтон, що приватні компанії, що торгують технологіями, які можуть бути використані для придушення «свободи слова» (системи спостереження, моніторингу інтернет трафіку тощо), мають фактично вдаватися до самоцензури при обранні клієнтів для своєї продукції й не чекати на відповідні рішення Держдепартаменту.

2. Недопущення використання урядами тематики «управління інтернетом» з метою посилення «контролю за інтернетом».

3. Створення коаліції за «відкритий Інтернет». Дане положення практично означає заклик держав до об'єднання у коаліцію, що не допустить обмежень мережі в окремих країнах. У більш широкому сенсі США виступають категорично проти будь-яких бар'єрів у кіберпросторі, що можуть тлумачитися як своєрідні кордони держави в кіберпросторі, і створення такої коаліції – лише один з інструменів вирішення цього питання.

Головна ідея вказаного виступу Гілларі Клінтон полягає у рішучому запереченні зв'язку даної проблеми (правового регулювання Інтернету) з питаннями безпеки (протидії кіберзлочинності, розповсюдження дитячої порнографії, кібертероризмом), наголошуючи, що проблеми мають вирішуватись у інший правовий спосіб, не порушуючи «динамізму розвитку Мережі» [2].

Що стосується перспектив перетворення задекларованої США Стратегії у дійсно загальновизнаний міжнародний документ (або ж, принаймні, такий, що ляже у його основу), то вони видаються досить проблематичними через те, що на сьогодні Стратегія не знайшла загальносвітової підтримки. Закладений в неї підхід поділяє в основному більшість європейських країн і частина країн Східної півкулі (наприклад, Японія, Австралія, Нова Зеландія). Це підтверджується тим, що деякі з цих країн вже на практиці розпочали інтенсивну двосторонню співпрацю із США на даному напрямі.

З іншого боку, як вже зазначалося, існує низка держав, які не зможуть прийняти запропоновану США Стратегію в повному обсязі принципову незгоду з кількома її позиціями. Таким чином, враховуючи, що США акцентують увагу в просуванні Конвенції, можна припустити, що результативної дискусії тут найближчим часом не відбудеться.

По-друге, теза про «вільні потоки інформації», що не можуть обмежуватись за будь-яких умов національними урядами, принципово не співпадає із поглядом деяких інших країн на те, яким чином можуть бути використані ці інформаційні потоки (зокрема, для дестабілізації політичної, економічної та соціальної ситуації в країні). Частина пояснень тези про «вільні потоки» (наприклад, щодо активної підтримки з боку США громадянського суспільства у всьому світі) ще більше

[1] International Strategy for Cyberspace. <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/international_strategy_for_cyberspace.pdf>

[2] Свобода Інтернету. Виступ держсекретаря США Гілларі Клінтон під час конференції 8 грудня 2011 р. у м. Гаазі. <http://ukrainian.ukraine.usembassy.gov/uk/clinton-intfreedom2011.html>.

переконує уряди цих країн у неможливості прийняти подібне твердження як базове.

По-третє, малоймовірно, що США, з одного боку, та доволі широка коаліція держав – з іншого, зможуть прийти до дійсно консолідованої точки зору щодо проблеми управління Інтернетом. США однозначно займають позицію щодо продовження підпорядкованості контролю за мережею Інтернет корпорацією ICANN. Незважаючи на цілий ряд дій, що були здійснені керівництвом корпорації для позбавлення іміджу компанії, яка безпосередньо підпорядкована уряду США, більшість країн світу продовжують наполягати на передачі її повноважень та функцій спеціально створеному органу під егідою ООН.

При цьому, варто взяти до уваги, що держави – опоненти США, у свою чергу, не займають позицію пасивного неприйняття запропонованої США Стратегії, але й виходять на міжнародну арену з ініціативою власних, альтернативних їй документів аналогічної функціональної спрямованості. Основна концептуальна відмінність, що вирізняє ці альтернативні проекти від американської ініціатив, – фактична відсутність розділення кібербезпеки з більш широким (а іноді й доволі абстрактним) поняттям «інформаційно-психологічної безпеки».

Так, наприклад, КНР послідовно відстоює позицію, що кібербезпеку не можна розглядати як повністю самостійний напрям, який існує окремо від соціальних, політичних, економічних і військових наслідків застосування сучасних інформаційних технологій. Більше того, за такого підходу (згідно зазначеної позиції) взагалі недоречно казати про абсолютно «вільні потоки інформації», оскільки безпекова тематика охоплює й наслідки їх впливу на державу та її громадян. Отже, казати про «кібербезпеку» (навіть у міжнародному контексті) не зовсім вірно, в той час як більш адекватною назвою даної проблеми є «інформаційна безпека» чи «міжнародна інформаційна безпека», яка і названа загрозою нумер один у сучасному політичному просторі.

References:

1. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the Committee of the Regions – Towards a general policy on the fight against cyber crime {SEC(2007) 641} {SEC(2007) 642}. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/;ELX_SESSIONID=GMMjJYlc1P94DDmmw1TTvFnVsVTQnQJDW0TGL9dFdzvzskjWmQ25!-283335449?uri=CELEX:52007DC0267>. [in English].
2. Demidov, O. (2011). Social'nye setevye servisy v kontekste mezhdunarodnoj i nacional'noj bezopasnosti [Social networking services in the context of international and national security]. *Indeks bezopasnosti [Security Index], 4 (99), vol. 17,* 59–76. [in Russian].
3. International Strategy for Cyberspace. <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_ viewer/international_strategy_for_cyberspace.pdf> [in English].
4. Konakh, V.K. Internet-ZMI v Ukraini: problemy vyznachennia normatyvno-pravovoho statusu ta vrehuliuvannia diialnosti [Internet Media in Ukraine: the problem of definition of legal status and regulation activity]. *Analitychna zapyska [Analytical note]*. <http://www.niss.gov.ua> [in Ukrainain].
5. Konventsiia pro kiberzlochynnist [Convention on Cybercrime]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. <http://zakon2.rada.gov.ua>. [in Ukrainain].
6. Korovin, V. (2014). *Tret'ja mirovaja setevaja vojna [Third World network war]*. Saint-Petersburg: Piter. [in Russian].
7. Smirnov, A.A. (2012). *Obespechenie informacionnoj bezopasnosti v uslovijah virtualizacii obshhestva. Opyt Evropejskogo Sojuza [Ensuring information security in society virtualization. The experience of the European Union.].* Moscow: JuNITI-DANA. [in Russian].
8. Svoboda Internetu. Vystup derzhsekretaria SShA Hillari Klinton pid chas konferentsii 8 hrudnia 2011 r. u m. Haazi [Internet freedom. Statement by US Secretary of State Hillary Clinton during a conference Dec. 8, 2011 in the Hague]. <http://ukrainian.ukraine.usembassy.gov/uk/clinton-intfreedom2011.html>. [in Ukrainain].
9. *Zakon pro ratyfikatsiiu Konventsii pro kiberzlochynnist 2005 [The Law on Ratification of the Convention on Cybercrime in 2005]* (Verkhovna Rada of Ukraine). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine].* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2824-15>. [in Ukrainain].

Каміль Примаков
Класичний приватний університет, Україна

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Kamil Prymakov
Classical Private University, Ukraine

METHODOLOGICAL APPROACHES TO SYSTEMATIZATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF MASS MEDIA IN UKRAINE

The paper summarizes methodological approaches to systematization of administrative and legal regulation in the sphere of mass media in Ukraine. An additional argument in favor of the allocation of media sphere as a separate independent branch of Information Law with the relevant scientific and methodological justification for this state. It has been suggested that the industry media standards are different areas of law, united by one common subject and method of legal regulation and strictly defined principles. One of the key areas of national law which has a regulating effect on social relations that arise in the media is administrative law. Hence there is a need to systematize administrative and legal regulation of relations arising in the field of media in Ukraine.

It is suggested that administrative regulation of the media in Ukraine as a system is a set of logically structured elements, which in its operation and interdependence reveal legal nature of the phenomenon and provide an opportunity to review it for compliance with the institute of administrative law. The article identifies such elements of administrative and legal regulation in the sphere of mass media in Ukraine: a) an object of administrative and legal regulation in the sphere of mass media in Ukraine; b) a subject of administrative and legal regulation in the sphere of mass media in Ukraine; c) relationship between actors on the administrative and legal regulation in the sphere of mass media in Ukraine; d) method of legal regulation of relations emerging in the field of media in Ukraine; e) administrative and legal means of regulation of the media in Ukraine. The analysis of each element of the system of administrative and legal regulation in the sphere of mass media in Ukraine was made.

Key words: methods, system, information, mass information, media, administrative regulation, public authorities, administrative and legal means.

Становлення інформаційного суспільства в Україні, пошук оптимальної моделі інформаційних правовідносин, зростання ролі масових комунікацій в цьому процесі як на міжнародному, так й на національному рівнях вимагає поглиблення теоретичних розробок з цих вкрай актуальних питань задля усвідомлення нової реальності. За останні роки під впливом інформаційних технологій, що стрімко розвиваються, в Україні сформувалася принципово інша ситуація в медійній сфері, докорінно змінюються звичні стереотипи щодо функціонування засобів масової інформації (ЗМІ), державного нагляду і контролю за дотриманням законодавства в сфері масових комунікацій. Все це відбувається на тлі реформування української правової системи, приведення її у відповідність з міжнародними стандартами.

Науково-теоретичне підґрунтя дослідження масової інформації, пошуку методологічних підходів до систематизації адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні, складають наукові праці українських та зарубіжних фахівців у галузі загальної теорії держави і права, інформаційного права, адміністративного права, конституційного права, цивільного права та міжнародного права: А. Агапова, С. Алексєєва, І. Арістової, Ю. Батуріна, І. Бачило, К. Бєлякова, В. Брижка, Ю. Бурила, О. Венгерова, І. Грицай, О. Денисової, В. Ентіна,

Р. Калюжного, В. Копилова, Б. Кормича, Т. Костецької, О. Кохановської, Л. Кузенко, А. Марущака, П. Рабиновича, М. Рассолова, Р. Свистовича, Ю. Тихомирова, М. Федотова, В. Цимбалюка та інших. Поряд із вітчизняними розробками в області теорії права масової інформації, являють інтерес й праці таких визнаних зарубіжних фахівців, як К. Бауман, М. Кастельс, С. Колівер, В. Кляйнвахтер, Н. Купер, П. Круг, Д. Леонарді, Н. Луман, М. Маклюен, М. Прайс, С. Робілар, Е. Тоффлер, Ф. Уебстер, Г. Харріс, Р. Холсінгер, К. Шеннон та інші.

Водночас сучасних праць, які б досліджували динаміку розвитку правовідносин у сфері масової інформації в український юридичній науці не так багато. Зважаючи на бурхливий розвиток інформаційного права в Україні, будування в нашій державі правових засад інформаційного суспільства, питання систематизації адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації, як і розширення галузевої та дисциплінарної приналежності права масової інформації, є *актуальними* та своєчасними.

Сучасна юридична наука давно визнає інформаційне право як самостійну галузь права. Галузева автономність інформаційного права обумовлює наявність таких елементів: основний об'єкт правового регулювання – суспільні інформаційні відносини; основний предмет суспільних відносин – інформація (відомості, дані, знання, таємниця тощо); метод правового регулювання – це системне комплексне застосування методів конституційного, цивільного, адміністративного, трудового та кримінального права (що визначає міжгалузевий характер публічно-правового регулювання) та застосування методів приватноправового регулювання (на рівні правочинів, угод, звичаїв, традицій, норм суспільної моралі, професійної, ділової етики тощо)[1]. Поряд із зазначеними основними елементами можна виділити ще ряд додаткових, що характеризують своєрідність окремих галузей системи права. Це, зокрема, зростаюча соціальна значимість певних груп суспільних відносин, особлива зацікавленість держави в правовому регулюванні деяких суспільних відносин тощо.

Разом з тим, сфера масової інформації, відносини, що виникають з приводу масової інформації, зважаючи на важливість об'єкту правового регулювання, також мають всі ознаки окремої *самостійної* галузі права з відповідним науково-методологічним обґрунтуванням такого стану. Право, яке регламентує відносини, що виникають у сфері масової інформації, об'єднує правові норми, які стосуються різних галузей права (конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного, фінансового) та включає в себе норми конституції, законів і підзаконних актів. Крім цього, зростаючий суспільний запит на інформацію різного характеру підвищує соціальну значимість суспільних відносин, які виникають з приводу виготовлення та розповсюдження масової інформації, а також підкреслює особливу зацікавленість держави у правовому регулюванні суспільних відносин цього типу. Все це дозволяє говорити про те, що дана галузь права є *комплексною*.

В США, ФРН, Франції та інших зарубіжних країнах право масової інформації (mass media law) розглядається як діюча галузь права, яка за своїм значенням стоїть в одному ряду з конституційним і адміністративним правом, а також як навчальна дисципліна, що викладається студентам юридичних факультетів університетів. Крім того, право масової інформації є об'єктом дослідження в таких спеціалізованих установах, як Інститут досліджень засобів масової інформації (ФРН), Юридична школа ЗМІ Кардозо (США) та інших. Отже, розширення галузевої та дисциплінарної приналежності права масової інформації як самостійної комплексної галузі інформаційного права в Україні можна вважати вірним методологічним рішенням, яке повинно, з поміж іншого, активізувати запровадження цих знань у навчальний процес вітчизняних навчальних закладів юридичного профілю.

Спроби виділити суспільні відносин, що виникають з приводу виготовлення та розповсюдження масової інформації, в самостійну галузь непоодинокі, але погляди на окремі структурні елементи цієї галузі різняться. Так, на думку російського вченого-юриста В. Ентіна, сукупність правових інститутів і норм, різнодисциплінарних за своїми джерелами, рівню і формам захисту, застосування, об'єктом яких є функціонування ЗМІ або діяльність, пов'язана з їх функціонуванням, утворюють комплексну юридичну дисципліну – право засобів масової

[1] Стоєцький, О.В. (2013). *Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері інформаційної безпеки України*. Дис.... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запоріжжя, 37.

інформації[1]. В даному випадку право ЗМІ розглядається як сукупність правових норм, що регламентують інституційну підсистему масової інформації. Дійсно, можна погодитися, що переважно правовий вплив спрямовано саме на цю сферу, тому що вона потребує детальної правової регламентації. Однак вважати об'єктом правового регулювання тільки питання функціонування ЗМІ помилково, оскільки в такому випадку зі сфери законодавчого регулювання випадають, наприклад, відносини, що складаються з приводу установи ЗМІ, поширення інформації тощо. За цією логікою інформаційні права і свободи громадян, обов'язки органів державної влади і посадових осіб надавати публічну інформацію не є предметом законодавчої регламентації. Але законодавство повинно охоплювати своїм впливом усе різноманіття суспільних інформаційних відносин, враховувати не тільки інституційну, а й інші підсистеми масової інформації (комунікативну і технічну).

За кордоном одним із перших, хто став розглядати право масової інформації саме під таким кутом зору, є професор Ральф Холсінгер. В своєї монографії «Право масової інформації»[2] він виділяє наступні правові інститути, що становлять право масової інформації: 1) право друку; 2) право радіомовлення; 3) право телебачення; 4) права і обов'язки журналіста; 5) доступ до інформації; 6) дифамація і інші правопорушення; 7) реклама в СМІ. З таким переліком інститутів можна погодитись, тому що в ньому враховується майже все різноманіття інформаційних правовідносин, окрім електронних. Підхід до правового регламентування інституційної підсистеми деталізується шляхом відокремлення таких інститутів як право друку, право радіомовлення, право телебачення, але, на нашу думку, можна в якості правового інституту, що діє у сфері масової інформації, виділити право телекомунікаційних мереж, маючи на увазі, насамперед, мережу Інтернет.

В Україні комплексний аналіз права масової інформації як самостійної галузі здійснив Р. Свистович, в його дисертації «Правове регулювання інформаційних відносин у сфері масової інформації»[3] проглядається спроба розробити якісно нову модель правового регулювання інформаційних відносин у сфері масової інформації, яка ґрунтується на: а) авторському розумінні концепції формування теоретико-методологічних засад правового регулювання інформаційних відносин у сфері масової інформації; б) комплексному підході щодо визначення особливостей правового регулювання інформаційних відносин у сфері масової інформації, який враховує як статику, так і динаміку правового регулювання; в) плюралістичній концепції визначення об'єкта інформаційних правовідносин у сфері масової інформації; г) принципі свободи масової інформації; д) комплексному інституті права – права масової інформації.

Однією з визначальних галузей національного права, що чинить регулюючий вплив на суспільні відносини, які виникають у сфері масової інформації, є адміністративне право. Розвиваючи думку про можливість окремого існування права масової інформації як комплексної галузі права (інформаційного права), слід більш детально зупинитися на розробці теоретико-методологічних положень його існування та реалізації в контексті адміністративно-правового регулювання, адже динамічні показники цього процесу вимагають регуляції відносин у зазначеній сфері саме за допомогою адміністративних механізмів та важелів. В цьому світлі вкрай важливо надати системоутворюючу характеристику адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні.

Адміністративно-правове регулювання правовідносин, що виникають у сфері масової інформації в Україні, має свою специфіку, розкриваючи котру доцільно говорити про застосування методу систематизації. Метод систематизації в загальному розумінні являє собою сукупність науково обґрунтованих і перевірених практикою прийомів, правил і положень, які використовуються в процесі систематизації певного явища. Отже, адміністративно-правове регулювання у сфері масової інформації в Україні як об'єкт наукового дослідження слід розглядати як певну цілісну *систему*, що має вираз у дії взаємопов'язаних, структурованих, системоутворюючих елементів. Такий погляд дозволяє застосувати широкий спектр наукових

[1] Энтин, В.Л. (1988). *Средства массовой информации в политической системе современного капитализма*. Москва: Наука, 12.
[2] Holsinger, Ralph L. (1991). *Media law*. Boston, New York, St.Louis, San Francisco etc.: McGraw-Hill, 670.
[3] Свистович, Р.С. (2011). *Правове регулювання інформаційних відносин у сфері масової інформації*. Дис.... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 228.

методів пізнання стосовно адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні як актуального теоретико-правового явища, зробити обґрунтовані висновки щодо його правової природи і відповідності нормам та інститутам адміністративного права.

Зважаючи на наведену аргументацію, адміністративно-правове регулювання у сфері масової інформації в Україні як *система* являє собою сукупність логічно структурованих елементів, які у своєї дії та взаємозалежності розкривають правову природу цього явища і надають можливість його проаналізувати на предмет відповідності нормам та інститутам адміністративного права. До системоутворюючих елементів адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні, на нашу думку, слід відносити: а) *об'єкт* адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні; б) *суб'єкт* адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні; в) *відносини* між суб'єктами з приводу адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні як алгоритм мотивованих послідовних дій, регламентований нормами права (міжнародного та національного), і які у своєї сукупності складають *предмет* адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні; г) *метод* правового регулювання правовідносин, що складаються у сфері масової інформації в Україні; д) адміністративно-правові *засоби* регулювання у сфері масової інформації в Україні. Розглянемо кожний з цих елементів.

Головним *об'єктом* адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні є безпосередньо масова інформація. Якщо розглядати масову інформацію як сукупність призначених для необмеженого кола осіб відомостей, які адекватно відображають еволюційні процеси суспільного буття та розповсюджуються засобами масової інформації за допомогою спеціальних технічних систем і пристроїв, то можна припустити, що до об'єкту адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні відносяться й *засоби* масової інформації. Отже, об'єкт адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні має дуалістичну природу та складається з двох взаємопов'язаних компонентів: 1) масової інформації; 2) засобів масової інформації, порядку заснування і функціонування ЗМІ. Вони діють разом, є взаємозалежними настільки, наскільки масова інформація потребує власного розповсюдження.

З технічної точки зору, виробництво масової інформації завжди здійснюється на *двох рівнях*: 1) її творцем може бути кожний громадянин в силу пізнавальної природи людини; 2) масова інформація створюється інституційно, тобто спеціальними суспільними інститутами. Звідси – два рівні масової інформації: 1) стихійний, що створюється спонтанно й поширюється самими масами переважно в усній формі; 2) організований, що створюється спеціалістами й поширюється відкритими, доступними кожному комунікаційними каналами.

Якщо мова йде про організований рівень масової інформації, завжди слід звертати увагу на засоби її розповсюдження, а також якість правового регулювання цих процесів. В Україні існує розгалужена система нормативно-правових актів, які регулюють інформаційні правовідносини у різних сферах. При цьому законодавче регулювання ЗМІ, переважно за об'єктивних причин, на сьогодні є недосконалим та потребує модернізації. Однак колізії виникають вже на рівні смислового розуміння законодавцем самого терміну «засоби масової інформації». Закон України «Про інформацію» засоби масової інформації визначає як засоби, призначені для публічного поширення друкованої та аудіовізуальної інформації[1]. Але це визначення слід визнати загальним, адже з нього важко побачити диференціацію суб'єктів масової інформації (підприємств, агенцій тощо) та безпосередньо засобів (технічних пристроїв) її розповсюдження.

За енциклопедичним визначенням, засоби масової інформації – це система органів публічної передачі інформації за допомогою технічних засобів[2]. Можна побачити, що термін «засоби» вживається як для позначення органів публічної передачі інформації, так й у технічному сенсі – як сукупність певних пристроїв, призначених для обробки та поширення інформації за допомогою електронно-обчислювальних машин. У юридичній літературі термін «засоби масової інформації» також трактують переважно однобоко. Здебільшого сучасні ЗМІ розглядаються як установи, що створені для відкритої, публічної передачі за допомогою спеціального технічного інструментарію

[1] *Закон про інформацію 1992* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (2016, листопад, 04).

[2] Средства массовой информации. Большая энциклопедия в 62 томах (2006). *Т. 47*. Москва: Терра, 453.

різних відомостей будь-яким особам[1]. Таким чином, існує явна невідповідність терміну «засоби масової інформації» його теоретико-семантичним характеристикам, оскільки засіб в теорії права трактується як певний інструмент, знаряддя досягнення мети, і в цьому сенсі засобами розповсюдження масової інформації слід вважати технологічні комунікативні пристрої або мережі, які транслюють споживачу інформацію. (З цієї точки зору типовим і найбільш розповсюдженим засобом масової інформації є мережа Інтернет). В той час як редакції газет і журналів, інформаційні агентства, видавництва, які мають свій штат та володіють певною інфраструктурою, є не засобами, а установами (органами). На сьогодні вже назріла необхідність виправити таку термінологічну невідповідність внесенням на законодавчому рівні предметних кваліфікованих роз'яснень.

Зважаючи на викладену аргументацію, засоби масової інформації мають технічний та інституційний аспект, та повинні включати:

1. *Засоби* масової інформації, до яких коректніше відносити:

а) електронно-обчислювальні машини (ЕОМ);

б) телекомунікаційні мережі;

в) портативні носії з програмним забезпеченням (мобільні телефони, планшети тощо).

2. *Установи (органи)* масової інформації, до яких слід відносити:

а) інформаційні агентства;

б) редакції газет, журналів, альманахів (в тому числі електронних), книжкової продукції;

в) редакції радіостанцій і телевізійних каналів;

г) підприємства, які займаються організаціями масових заходів, PR-агенції;

д) наукові заклади з дослідження питань масової інформації.

Запропонована диференціація засобів масової інформації дозволить відмежувати об'єкт (технічні пристрої для обробки та оприлюднення інформації) від суб'єкту масової інформації, до якого слід відносити установи (органи) масової інформації, а також *фізичних осіб*, які її виготовляють та розповсюджують. Таке розмежування, зокрема, вплине на якісне встановлення кваліфікуючих ознак в адміністративному провадженні при притягненні суб'єктів масової інформації до юридичної відповідальності за правопорушення, що вчиняються в цій сфері.

Суб'єктами адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні є держава, органи державної влади, юридичні та фізичні особи як безпосередні учасники, носії суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Суб'єктами інформаційних правовідносин виступають, з одного боку, засіб масової інформації (редакція, засновник, власник майна редакції) як носій свободи масової інформації, а з іншого – громадяни, суспільство, держава, політичні партії або державні органи, підприємства, організації, посадові особи.

Важливим елементом системи адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні є *відносини* між суб'єктами масової інформації, адже сукупність інформаційних відносин, що піддаються впливу (упорядкуванню) правових норм, визначених адміністративним законодавством, становить *предмет* адміністративно-правової регулювання в сфері масової інформації в Україні.

Правовідносини, що виникають у сфері масової інформації – це один із видів інформаційних та адміністративних відносин, тобто відносин, визначально врегульованих нормами цих галузей права. До загальних ознак правовідносини, що виникають у сфері масової інформації в Україні, можна виділити наступні: 1) правовідносини, що виникають у сфері масової інформації в Україні, з огляду на швидкість розповсюдження цього виду інформації, а також інформаційну глобалізацію та міжнародний розвиток інформаційного суспільства, виникли значно раніше, ніж дістали свою предметну правову регламентацію; 2) правовідносини, що виникають у сфері масової інформації в Україні, є свідомим проявом владних повноважень суб'єктів адміністративного права, вони виявляють себе як односторонні, двосторонні та багатосторонні зв'язки за безпосередньою або опосередкованою участю суб'єктів адміністративного права; 3) правовідносини, що виникають у сфері масової інформації в Україні, є наслідком дії адміністративного права, а відтак – вони зумовлені можливістю застосування державного примусу, у тому числі й адміністративного.

З викладеного видно, що при адміністративно-правовому регулюванні у сфері масової інформації в Україні виділяються три великі групи суспільних відносин:

[1] Пугачев, В.П. (2001). *Политология. Справочник студента*. Москва: АСТ, 421.

1. Відносини, що пов'язані зі створенням засобів масової інформації та набуттям ними правового статусу.

2. Відносини, що пов'язані із виробництвом продукції засобів масової інформації.

3. Відносини, що пов'язані із розповсюдженням масової інформації за допомогою телекомунікаційних мереж та спеціальних приладів.

У кожній із зазначених груп є в наявності як приватно-правові, так і публічно-правові відносини, при цьому останні носять переважно адміністративний характер, а відтак регулюються адміністративним правом. Право, зокрема адміністративне право, регулює відносини у сфері масової інформації в Україні шляхом:

а) встановлення певних обмежень свободи масової інформації;

б) забезпечення захисту обмеженою правовими рамками свободи від зловживання і обмеження;

в) встановлення і реалізації елементів інституту відповідальності відносно суб'єктів масової інформації за вчинення порушень в цій сфері.

Отже, виходячи з викладеного, можна сказати, що у сфері масової інформації в Україні адміністративне право регулює такі суспільні відносини, об'єктом яких є діяльність фізичних і юридичних осіб з приводу реалізації виконавчої влади, що пов'язана із встановленням певних обмежень свободи масової інформації, забезпеченням захисту обмеженою правовими рамками свободи від зловживання і обмеження, встановленням та реалізацією елементів інституту відповідальності відносно суб'єктів масової інформації за вчинення порушень в цій сфері. Особливість їх змісту полягає в наявності при адміністративно-правовому регулюванні у сфері масової інформації в Україні обов'язкового суб'єкта владних повноважень, яким виступає держава.

Не менш важливим постає питання визначення та аналізу *методу* правового регулювання правовідносини, що виникають у сфері масової інформації в Україні. В теорії права розрізняють два основні методи – імперативний (метод владних приписів) і диспозитивний (метод довільного розсуду рівних суб'єктів). Однак ці методи використовуються в «чистому вигляді» лише в деяких галузях права. Основний масив правовідносин регламентується змішаним імперативно-диспозитивним або диспозитивно-імперативним методом в залежності від особливостей конкретної галузі права.

Важливість сфери інформаційних правовідносин, поєднання свободи масової інформації з необхідністю її обмеження, уникнути зловживання нею, змушує законодавця використовувати імперативно-диспозитивний метод. Застосування імперативного методу до такого типу відносин витікає з логіки міжнародного права, яке допускає обмеження масової інформації, процесів, пов'язаних з її виготовленням та розповсюдженням, у визначених випадках. Так, неприпустимість цензури масової інформації, зловживань свободою масової інформації і правами журналіста, повторної реєстрації ЗМІ, або функціонування ЗМІ без відповідної реєстрації (ліцензії) повинна бути встановлена імперативними (які забороняють) нормами. Дотримання заборон суб'єктами права і призведе в даному випадку до впорядкування інформаційних правовідносин, допоможе уникнути негативних проявів свободи масової інформації. Водночас сфера реалізації свободи масової інформації (користування ЗМІ, пошук і поширення інформації тощо) повинна бути врегульована, в основному, диспозитивними нормами права, що дозволить громадськості бути об'єктивно поінформованою про суспільні процеси, що реально відбуваються, а ЗМІ (журналістам) безперешкодно, на свій розсуд шукати, отримувати, використовувати і поширювати масову інформацію.

Таким чином, при адміністративно-правовому регулюванні відносин у сфері масової інформації в Україні повинен бути використаний імперативно-диспозитивний метод. Імперативні норми повинні, з одного боку, гарантувати незалежність ЗМІ, неприпустимість цензури або втручання в діяльність редакції, з іншого – забороняти зловживання свободою масової інформації або правами журналіста. Завдання диспозитивних норм – встановити порядок реалізації свободи масової інформації, правомочності суб'єктів.

Ефективне адміністративно-правове регулювання у сфері масової інформації в Україні можливе лише при використанні широкого спектру адміністративних *засобів* в діяльності «державних» суб'єктів цього процесу. Слід зауважити, що єдиного підходу до визначення поняття «адміністративно-правові засоби» в літературі не існує. За словниковим визначенням, засіб – це спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; те, що служить знаряддям у

якій-небудь дії, справі засобу[1]. М. Бєлкін визначає такі спільні ознаки, що притаманні адміністративно-правовим засобам: а) обов'язкова участь в реалізації цих засобів суб'єкта владних повноважень; б) застосування зазначених засобів виключно на підставі закону, а у випадках, передбачених законом, – і на підставі підзаконних нормативно-правових актів; в) застосування зазначених засобів виключно в межах компетенції відповідного суб'єкта владних повноважень; г) можливість при реалізації даних засобів застосування державного примусу; д) реалізація в адміністративно-правових засобах норм права у формі правозастосування; е) реалізація цілепокладання у вигляді пріоритету забезпечення прав і свобод громадян; є) контроль за застосуванням засобів адміністративного права; ж) участь в реалізації адміністративно-правових засобів в публічному управлінні інститутів громадянського суспільства[2].

Отже, в загальному розумінні під засобом мається на увазі знаряддя, що сприяє досягненню певної мети. В залежності від сфери застосування, адміністративно-правові засоби можуть мати певну специфіку, але в силу публічної складової ці засоби завжди є саме адміністративно-правовими засобами, вони визначаються нормами адміністративного права та застосовуються виключно в їх параметрах.

Адміністративно-правові засоби реалізуються державою в особі її органів виконавчої влади, які наділені владними повноваженнями, з метою забезпечення публічного правопорядку та законності. В свою чергу органи виконавчої влади є частиною публічної адміністрації, яка в сучасному розумінні на тлі приведення правової системи Україні у відповідність до європейських стандартів управління, поступово приходить на зміну апарату держави. Концепція публічного адміністрування передбачає відхід від імперативно-владного механізму управління на користь сервісного, реалізовуючись на практиці як комплекс безпосередніх партнерських взаємовідносин публічної влади, громади, суб'єктів публічного та приватного секторів у процесі планування та управління спільними справами. Звідси застосування засобів при адміністративно-правовому регулювання у сфері масової інформації в Україні можна вважати однією з форм надання інформаційних послуг державою.

З викладеного можна зробити наступні *висновки*.

Сфера масової інформації, зважаючи на важливість об'єкту правового регулювання, має всі ознаки окремої самостійної галузі інформаційного права з відповідним науково-методологічним обґрунтуванням такого стану. В даний правовий масив входять норми правових актів різних галузей права, об'єднаних одним загальним предметом, методом правового регулювання і строго визначеними принципами. Однією з визначальних галузей національного права, що чинить регулюючий вплив на суспільні відносини, які виникають у сфері масової інформації, є адміністративне право. Адміністративно-правове регулювання правовідносин, що виникають у сфері масової інформації в Україні, має свою специфіку, розкриваючи котру доцільно говорити про застосування методу систематизації.

Адміністративно-правове регулювання у сфері масової інформації в Україні як система являє собою сукупність логічно структурованих елементів, які у своєї дії та взаємозалежності розкривають правову природу цього явища і надають можливість його проаналізувати на предмет відповідності інститутам та нормам адміністративного права. До системоутворюючих елементів адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні слід відносити: а) *об'єкт* адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні; б) *суб'єкт* адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні; в) *відносини* між суб'єктами з приводу адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні як алгоритм мотивованих послідовних дій, регламентований нормами права (міжнародного та національного), і які у своєї сукупності складають *предмет* адміністративно-правового регулювання у сфері масової інформації в Україні; г) *метод* правового регулювання правовідносин, що складаються у сфері масової інформації в Україні; д) адміністративно-правові *засоби* регулювання у сфері масової інформації в Україні.

[1] *Сучасний тлумачний словник української мови* (2008). Харків: ВД «ШКОЛА», 326.

[2] Бєлкін, М.Л. (2012). Єдність принципів застосування адміністративно-правових засобів у сфері публічного управління. *Часопис Академії адвокатури України, 15, 2/2012*, 7.

References:

1. Belkin, M.L. (2012). Ednist' printsipiv zastosuvannja administrativno-pravovih zasobiv u sferi publichnogo upravlinnja [Unity application of the principles of administrative and legal measures in public administration]. *Chasopis Akademii advokaturi Ukraini* [Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine]*, № 15, 2/2012*, 1-10. [in Ukrainian].
2. Entyn, V.L. (1988). *Sredstva massovoj informatsii v politicheskoj sisteme sovremennogo kapitalizma* [The media in the political system of modern capitalism]. Moscow: Nauka [in Russian].
3. Holsinger, Ralph L. (1991). *Media law*. Boston, New York, St.Louis, San Francisco etc.: McGraw-Hill [in English].
4. Pugachev, V.P. (2001). *Politologija. Spravochnik studenta* [Political science. Student Handbook]. Moscow: ACT [in Russian].
5. Sredstva massovoj informatsii [Mass media]. *Bol'shaja `entsiklopedija v 62 tomah* [Big Encyclopedia in 62 volumes]. Moscow: Terra [in Russian].
6. Stoyetskiy, O.V. (2013). *Administrativna vidpovidal'nist' za pravoporushennja u sferi informatsijnoi bezpeki Ukraini*: Dissertation for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07. [Administrative responsibility for offenses in the field of information security Ukraine: Thesis for PhD degree in law]. Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya, Ukraine [in Ukrainian].
7. *Suchasnij tlumachnij slovnik ukraïns'koi movi* (2008). [Dictionary of Modern Ukrainian language]. Kharkiv: VD «SHKOLA» [in Ukrainian].
8. Svistovich, R.S. (2011). *Pravove reguljuvannja informatsijnih vidnosin u sferi masovoi informatsii*: Dissertation for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07. [Legal regulation of information relations in the media: Thesis for PhD degree in law]. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].
9. *Zakon pro informatsiju 1992* [Law on Information]. (Verkhovna Rada of Ukraine). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official web-site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (2016, listopad, 04) [in Ukrainian].

Марія Мокряк
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

НЕГАТИВНИЙ ТА ПРОФІЛАКТИЧНИЙ ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

Mariia Mokriak
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

NEGATIVE AND PREVENTIVE EFFECT OF MASS MEDIA ON JUVENILE DELINQUENCY

The article presents analysis of teenage criminality in Ukraine, an overview of causes of illegal behaviour of minors. The level of juvenile delinquency in Ukraine over the past twenty years has changed significantly in the negative direction. Researchers and criminologists suggest that mass media has a significant effect on the level of juvenile delinquency, imposing cult of violence, brutality, inhuman acts and use of drugs as examples to follow. No less harmful for mental development of minors than violent television broadcasts, are computer games, raising the vein of cruelty.

The particular attention is paid to preventive work with the minors. The main tendencies to prevent and control juvenile delinquency are put forward. The emphasis is made on preventive direction: general and individual prevention, applicable by internal affairs in order to eliminate the causes and conditions that contribute to juvenile crimes.

Key words: juvenile delinquency, mass media, promotion of criminal lifestyle in mass media, negative impact on minors.

Метою статті є дослідження впливу засобів масової інформації на формування поведінки та цінностей неповнолітніх.

Слід зазначити, що проблему впливу засобів масової інформації на свідомість взагалі та протиправну поведінку неповнолітніх вивчали такі зарубіжні та вітчизняні вчені як О.І. Бугера, О.В.Волянська, С.В. Кушнарьов, В.О. Головченко**,** І.К.Туркевич, В.І.Шакун, та інші автори.

Поширювана ЗМІ інформація все більш впливає на поведінку людей, детермінуючи ті чи інші їхні вчинки. Вона впливає на необмежене коло осіб, на все населення в цілому, на злочинців, жертв, працівників правоохоронних органів та суддів, впливає на дорослих і неповнолітніх. При цьому одна і та ж інформація ЗМІ на різних людей має різний вплив: на одних -благодійний, навіть психотерапевтичний, на інших - негативний або навіть провокує, що викликає будь-яку раптову реакцію, в тому числі і кримінальну.

Вплив ЗМІ на суспільство, перш за все, слід розглядати як постійне явище, яке формує морально-психологічний клімат і ставлення до проведених у країні економічних і політичних перетворень, що позначається на рівні правосвідомості населення, впливаючи на кримінологічну ситуацію. Таким чином, інформаційний вплив на кримінологічну ситуацію може бути як накопичувальним, тобто припускати тривале і поступове формування певних соціальних уявлень і особистісних установок, так і імпульсивним, при якому одиниці інформації, які містять криміногенні тригерри, можуть провокувати реципієнтів на здійснення необдуманих дій і можуть породжувати епідемії копіювання злочинів, тобто серій, при яких перший злочин (як правило) агресивного характеру служить прикладом для наступних.

Прикладом триггерного впливу і епідемій злочинності служать епідемії підпалів автомашин в Москві, розстріли школярів в американських школах і інші подібні дії. Як зразок, що вказує на можливі перспективи дослідження тригерів і епідемій можна взяти глибина розробки «синдрому Вертера», тобто епідемії копіювати самогубств.

Вплив ЗМІ на суспільство в цілому, перш за все, слід розглядати як постійну, накопичувальну, тривалу дію, що формує морально-психологічний клімат, ставлення до проведених у країні

економічних і політичних перетворень, що позначається на рівні правосвідомості населення, впливає на кримінологічну ситуацію. Тривала дія ЗМІ може бути як криміногенною, так і профілактичною. Вона характеризується поступовим формуванням криміногенних або антікриміногенних установок, які зберігаються значний

час і після припинення відповідного впливу ЗМІ.

Вплив ЗМІ на кримінологічну ситуацію можна розділити на етапи впливу - вплив на докримінальному етапі, на етапі кримінальної ситуації і посткримінальний вплив. На докримінальному етапі вплив мас-медіа носить загальний характер, під впливом ЗМІ формується саме загальне ставлення людини (саме людини, тому що на даному етапі не можна виділяти ні злочинця, ні навіть потенційного злочинця) до злочинної поведінки. Криміногенним впливом на даному етапі є надання відомостей, що сприяють формуванню кримінальної установки, профілактичний характер мають відомості, що переконують у необхідності правильної поведінки[1].

Вплив ЗМІ на кримінологічну ситуацію можна класифікувати за такими підставами:

- за характером впливу (криміногенний, профілактичний і нейтральний);
- за етапом впливу (докримінальний, на етапі розвитку кримінальної ситуації і посткримінальний);
- за об'єктом впливу (суспільство в цілому, окремі соціально-демографічні групи населення, злочинці / потенційні злочинці, жертви / потенційні жертви, співробітники правоохоронних органів, працівники ЗМІ);
- за тривалістю впливу (накопичувальне, трігерне).
- за типом впливу на злочинність (на злочинність в цілому, на окремі види злочинності, на конкретний злочин).

ЗМІ активно беруть участь у формуванні громадської думки, ставлення населення до принципу верховенства права, діяльності правоохоронних органів і судів, здатні викликати терпимість або навпаки, нетерпимість по відношенню до різного роду правопорушень, надаючи, таким чином, криміногенний або профілактичний вплив на кримінологічну ситуацію.

Діти і підлітки найбільш сприйнятливі до інформації, особливо якщо вона звучить з вуст популярного ведучого в модній телепередачі. При цьому важливо розуміти, що неповнолітні, що не володіють багатим життєвим досвідом, в ряді випадків не можуть адекватно оцінити і відмежувати погане і хороше, приймаючи зразки злочинної і віктимної поведінки[2].

Злочинність неповнолітніх має свої характерні особливості:

- схильність неповнолітніх до девіантної (що відхиляється від соціальних норм) поведінки і криміногенної активності;
- більш негативна і інтенсивна динаміка відносно загальної злочинності;
- зростання злочинності неповнолітніх на тлі скорочення загальної чисельності цієї вікової групи населення;
- вчинення значної частини злочинів у співучасті з дорослими злочинцями;
- висока латентність;
- збільшення кількості злочинів, скоєних неповнолітніми з психічними відхиленнями, на тлі пияцтва, токсикоманії та наркоманії;
- високий відсоток корисливих і корисливо-насильницьких злочинів (близько 70%);
- підвищена агресивність і жорстокість;
- груповий характер злочинів;
- підвищення рівня рецидиву;
- омолодження вікових меж;
- збільшення частки особливо тяжких злочинів і ін.

Неповнолітні все частіше скоюють злочини, які раніше були властиві тільки злочинності дорослих: торгівля зброєю і наркотиками; сутенерство; викрадення заручників; вимагання; шахрайство; комп'ютерні злочини і ін.

Злочинність неповнолітніх є соціальною основою для злочинності дорослих і становить

[1] Бугера, О.І. (2005). Роль засобів масової інформації як одного з чинників профілактики протиправної поведінки неповнолітніх. *Право України, 7,* 21-22.

[2] Кушнарьов, С.В. (2008). Причини та умови розвитку злочинності неповнолітніх. Луганськ: Альма-матер: З*бірник наукових праць, 1,* 50-51.

реальну загрозу суспільній безпеці і нормальному розвитку суспільства і держави.

Дії щодо обмеження, нейтралізації та усунення перерахованих причин злочинності неповнолітніх є найважливішим завданням держави і суспільства, впливаючи як на забезпечення безпеки в суспільстві, так і на добробут соціального розвитку неповнолітніх[1].

ЗМІ впливають на кримінологічну ситуацію в країні шляхом впливу на волю і свідомість людей. Цей вплив може носити як негативний (криміногенний), так і позитивний (профілактичний) характер. Під криміногенним впливом розуміється такий вплив, при якому інформація, передана ЗМІ, підвищує рівень злочинності, призводить до негативних змін її структури і характеру, сприяє зростанню латентної злочинності, підвищує загальний рівень соціальної напруженості в суспільстві, сприяє зниженню толерантності суспільства, нагнітанню атмосфери страху, романтизації і героїзації злочинців, віктимізації населення, перешкоджає соціалізації нових членів суспільства (особливо підлітків), викликає відчуження і навіть ворожість по відношенню до правоохоронних органів.

Поряд із цим до негативного впливу ЗМІ можна віднести надання інформації про способи вчинення злочину, приховування його слідів і ухилення від відповідальності.

Особливо сильний вплив ЗМІ надають на формування підліткової агресивності.

Залежно від об'єкта посягання агресію можна поділити на фізичну і вербальну. Під фізичною агресією слід розуміти заподіяння шкоди іншим особам або матеріальним об'єктам за допомогою фізичної сили. Під вербальною агресією слід розуміти заподіяння шкоди іншим особам за допомогою слів, жестів та інших дій не пов'язаних із застосуванням фізичної сили. До вербальної агресії можна віднести словесну образу або приниження іншої людини тощо.

У психології під агресивністю розуміється: «властивість особистості, що полягає в наявності деструктивних тенденцій (диспозицій) в області відносин, готовності і переваги використання насильницьких засобів для реалізації своїх цілей».

Формування агресивності відбувається в результаті спостереження сцен агресії. У дослідженнях впливу ЗМІ на формування агресивності, сцени агресії часто називаються сценами насильства і жорстокості. Це не змінює суті - насильство і жорстокість, є одим із проявів агресії, як правило, фізичного характеру.

Не всі засоби масової інформації здатні демонструвати сцени агресії, технічні можливості радіо виключають таку можливість. Найбільш наочно і реалістично здатне демонструвати сцени агресії телебачення та Інтернет. Друковані засоби масової інформації так само здатні демонструвати сцени агресії, але не так реалістично, як телебачення.

Серед умов, які сприяють зростанню агресії можна виділити «пропаганду насильства засобами масової інформації, смакування в них деталей насильницьких діянь, що створює враження про поширеність і непереможність злочинного насильства, що робить його привабливим для бажаючих самоствердження суб'єктів». Безумовно, формування особистості - це надзвичайно складний і многофакторний процес, і було б вкрай безвідповідально покладати всю провину на ЗМІ, але наслідки для людини після прочитання чи перегляду новин, що описують жорстокі злочини, можуть бути найбільш згубними[2].

Разом з тим, психологи відзначають, що у читачів публікацій кримінальної хроніки «спрацьовують захисні механізми психіки, розвиваються реакції уникнення подібної інформації, її «забування» за механізмом витіснення. В результаті роботи цих психологічних механізмів як на індивідуально-особистісному, так і на соціально-психологічному рівнях відбувається десенсибілізація (зниження чутливості) до проявів жорстокості і насильства. Вступають в дію і механізми раціоналізації, що призводять до формування певних суджень типу: «Зі мною (моїми близькими) такого статися не може» або «Та вони (жертви), напевно, самі винні у трагедії»[3].

Іншими словами читачі поступово звикають до насильства. В якості ще одного умови розвитку насильницької злочинності А.І. Долгова назвала неефективну роботу багатьох державних органів, в тому числі правоохоронних, що не забезпечують громадянам доступних, швидких і ефективних способів захистити свої права і законні інтереси.

[1] Бугера, О.І. (2005). Роль засобів масової інформації як одного з чинників профілактики протиправної поведінки неповнолітніх. *Право України, 7,* 21-22.

[2] Бугера, О.І. (2005). Роль засобів масової інформації як одного з чинників профілактики протиправної поведінки неповнолітніх. *Право України, 7,* 21-22.

[3] Даньшин, І.Н. Детерминация преступности несовершеннолетних. Харків: Знання: Збірник наукових праць, 8, 75-78.

В даному випадку, інформація ЗМІ також може надавати криміногенний вплив. Йдеться про формування соціальних уявлень про те, що поліція працює неефективно. Іншими словами, відбувається стигматизація працівників правоохоронних органів. В даному випадку, громадяни починають ставитися до поліцейських несерйозно або навіть вороже. Відсутність сприяння з боку місцевих жителів негативно позначається на показниках роботи правоохоронців, що лише підтверджує підозри громадян. Більш того, вороже ставлення до поліцейських призводить до відповідної агресії, таким чином утворюється замкнуте коло.

Взаємозв'язок між пропагандою телебаченням злочинного способу життя та рівнем злочинності неможливо заперечувати. Спочатку розглянемо приклади негативного впливу засобів масової інформації, потім - позитивного впливу на рівень злочинності в країні. На початку 80-х років в США було проведено опитування засуджених в тюрмах. Результати аналізу вразили дослідників. Виявляється, що понад 60% засуджених не приховували, що скоїли злочини під впливом фільмів, наслідуючи телевізійним героям, а 22% - взяли на озброєння і керувалися при вчиненні злочину способами і прийомами вчинення злочинів з телепередач. Фільми були своєрідним відеоуроками з професійного скоєння пограбувань, викрадень, вбивств тощо.

Разом з тим, мас-медіа можуть надавати і серйозний профілактичний вплив на населення та особливо на неповнолітніх, спрямований на підвищення рівня правосвідомості, зниження рівня агресії, виховання людей у дусі дотримання норм права, можуть бути направлені на боротьбу з правовим нігілізмом і ліквідацію правової безграмотності, посилення моральних регуляторів у суспільстві[1].

У Керівних принципах ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх визначено, що попередження злочинності серед неповнолітніх є найважливішим аспектом попередження злочинності в суспільстві, а молодь може бути вихована на принципах, що не допускають злочинну діяльність шляхом участі в законній, соціально корисної діяльності і розвитку гуманістичного погляду на суспільство і життя[2].

Сутністю профілактики (попередження, запобігання, недопущення) злочинності неповнолітніх є система соціальних, правових, педагогічних, психологічних, медичних та інших заходів, спрямованих на виявлення, обмеження і нейтралізацію чинників, що сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми, тобто особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку.

Під факторами, що сприяють вчиненню злочинів, необхідно розуміти весь комплекс причин і умов, через які і завдяки яким неповнолітні скоюють злочини.

Розглянемо приклади позитивного впливу телепередач на злочинність. У той час як на телебаченні транслювався телесеріал «Сімнадцять миттєвостей весни» злочинність в країні скорочувалася в рази. КДБ виступало ініціатором частого демонстрування на телебаченні цього серіалу.Легендарний кіногерой Штірліц приковував до екрану телевізора навіть злочинців.

Профілактичної є також інформація, яка переконує в неприпустимості та неефективності нелегального і тим більше кримінального способу вирішення особистих проблем, руйнує романтичний ореол навколо злочинців. Профілактичним впливом ЗМІ є боротьба з латентною злочинністю, заклики до взаємодії з правоохоронними органами та надання їм усієї інформації про вчинені або заплановані злочини. Поряд з цим, в інтересах правоохоронних органів, ЗМІ може стати каналом дезінформації злочинців і оприлюдненню відомостей, здатних запобігти готуються злочину.

Кримінологічно значима достовірність поширюваної ЗМІ інформації про справжню (реальну) кримінальну ситуацію, перебільшення масштабів кримінальної загрози і дискредитація працівників правоохоронних органів призводить до підвищення напруженості в суспільстві, зростання рівня страху, поширенню «тіньової юстиції». Разом з тим, і невиправдане применшення реальних показників злочинності може мати криміногенні наслідки: з одного боку, громадяни, не знаючи справжніх масштабів злочинності, не зможуть зробити адекватних заходів самозахисту; отже, дезінформація ЗМІ занижує показники злочинності, сприяє підвищенню віктимності громадян.

[1] Кушнарьов, С.В. (2008). Причини та умови розвитку злочинності неповнолітніх. Луганськ: *Альма-матер: Збірник наукових праць, 1,* 50-51.

[2] Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних ГА ООН Резолюция 45/112 (14 декабря 1960 года) <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_deinquency_prevention.html> (2016, листопад, 05).

З іншого боку, законослухняна людина, переконана ЗМІ в невисокому рівні злочинності, переконавшись в невірності інформацією ЗМІ, перестане довіряти їм, а також правоохоронним органам, а можливо і всій правовій системи державі, що може сприяти його відмові від правопослухняних установок.

Вульгарність, насильство, жорстокість, вириваються з телеекранів, газетних шпальт, з Інтернету, підсилюють установку дитини на агресивні вчинки, примітивізм і безвідповідальність в поведінці. Неповнолітні, будучи особливо чутливими і вразливими, починають сприймати світ неправильно і спотворено.

Велике питання викликає вторгнення ЗМІ в приватне життя сім'ї і дитини. ЗМІ беруть на себе роль вихователя, наставника, повністю захоплюючи свідомість молодої людини, диктуючи йому правила поведінки. Загальнодоступна інформація ставить свої установки. ЗМІ роблять колосальний вплив на неповнолітнього, формують його ціннісну орієнтацію, моделюючи його поведінку і допомагаючи визначитися при виборі цілей життя[1].

При цьому важливо зауважити, що неповнолітні довірливо ставляться до друкованого, або вимовленого з телеекрану слова, тому неправдиві відомості, маніпулятивні повідомлення сприймаються ними «як істина в останній інстанції». До цього важливого ефекту необхідно додати і інший ефект - масового сприйняття.

Його суть полягає в тому, що в процесі передачі інформації можна пояснити будь-яке положення одній людині, групі осіб, але це неможливо зробити відносно невизначеної маси людей. З огляду на високий ступінь впливу на неповнолітніх суспільної думки, цей фактор «як всі, так і я» може нести істотний руйнівний вплив на морально-правову стійкість особистості неповнолітнього.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що ЗМІ (що розуміються розширено, тобто з урахуванням Інтернет ресурсів, які не зареєстровані як ЗМІ, але поширюють масову інформацію, текстові та аудіо-візуальні твори художньої творчості) можуть надавати на волю і свідомість неповнолітніх глибокий вплив. Такий вплив за характером можна розділити на негативний (криміногенний) і позитивний (профілактичний).

Криміногенний вплив сприяє погіршенню кримінологічної ситуації, що може виражатися в підвищення загального рівня агресії неповнолітніх, зниженні рівня толерантності, зниження цінності людського життя, ігноруванні права приватної власності тощо. Такий вплив може ускладнювати або навіть перешкоджати діяльності правоохоронних органів, надаючи злочинцям корисну інформацію про методи боротьби зі злочинністю. Криміногенний вплив також може виражатися в підвищенні віктимності населення. Подібна дія може призводити до зростання рівня злочинності, негативних змін її структури, зростання латентності злочинності та інших негативних наслідків. Також надзвичайно небезпечною є інформація, що містить криміногенні тригери, що провокують копіювання злочину.

Особлива роль ЗМІ в попередженні злочинності неповнолітніх зводиться, перш за все, до сприяння соціалізації підлітків, підвищенню значущості морально-етичних норм, що сприяють підвищенню рівня правосвідомості підлітків.

References:

1. Bugera O.I. (2005). Rol zasobiv masovoyi informatsiyi yak odnogo z chinnikiv profilaktiki protipravnoyi povedinky nepovnolitnih [The role of the mass media as one of the factors preventing illegal behaviors minors]. *Pravo Ukrayini* [The law of Ukraine], *7,* 21-22, [in Ukrainian].
2. Danshin, I.N. (2007). *Determinatsiya prestupnosti nesovershennoletnih* [Determination of minors crime]. Kharkiv: Znannia: *ZbIrnik naukovih prats* [The knowledge, Collected papers], *8,* 75-78, [in Ukrainian].
3. Golovchenko, V.O. (2004). *Osoblivosti formuvannya pravovoyi kulturi molodi* [Features of formation of legal culture of youth], *Pravo Ukrayini* [The law of Ukraine], *10,* 120-123, [in Ukrainian].
4. Kushnarov, S.V. (2008). Prichini ta umovi rozvitku zlochinnosti nepovnolitnih [Causes and conditions of minors crime] Luhansk: *Alma-mater: ZbIrnik naukovih prats* [Alma-mater: Collected papers], *1,* 50-51, [in Ukrainian].
5. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines): resolution / adopted by the General Assembly 45/112 (1960, 14 december).
6. *Zakon pro reklamu 1996 [The Law on Advertising]* (Verkhovna Rada of Ukraine). *Ofitsiyniy visnik Ukrayini [Official Bulletin of Ukraine]*, 39, 181, [in Ukrainian].
7. *Zakon pro telebachennya i radiomovlennya 1993 [The Law on Television and Radio Broadcasting]* (Verkhovna Rada of Ukraine). *Ofitsiyniy visnik Ukrayini [Official Bulletin of Ukraine]*, 10, 43, [in Ukrainian].

[1] Головченко, В.О. (2004). Особливості формування правової культури молоді. *Право України, 10,* 120-123.

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Володимир Тарасюк
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Volodymyr Tarasyuk
V.M. Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences, Ukraine

AMENDMENTS TO THE CONSTITUTION OF UKRAINE: CAUSES AND CONSEQUENCES

The subject of this article is legitimacy of making amendments to the Fundamental Law of Ukraine – the Constitution. The fundamental law and the nature of its origin are defined according to the theory of social contract. The consequence of one or more violations of the law is against the law overall. Law negligence leads to legal nihilism – disregard of statutory requirements, value of law, contemptuous disregard of legal principles and traditions that causes offenses, including those of criminal nature. Dualistic interpretation and application of the law in favour of the governing party, class, or group of people results delegitimization of the law and the loss of legitimacy of all relationships (processes), regulated by this law. Manipulation of interpretation and application of the law violates the social contract theory, establishes distrust in the government and provokes protest moods in society.

The article analyzed the periodic change of power between presidential-parliamentary and parliamentary-presidential form of government. The article summarized historical preconditions for amending the Constitution of Ukraine. Thus, the recent constitutional changes are associated with a number of internal and external factors. Except influence of Minsk II foreign policy, which makes Ukraine to be in charge of commitments – Ukrainian Constitution has experienced a significant metamorphosis. The periodic change of power between presidential-parliamentary and parliamentary-presidential form of government resulted the state administration crisis. The government, as the central body of the executive power, in disregard for the practice of developed nations, is in simultaneous dependence on both the President of Ukraine and the Verkhovna Rada.

The article analyzed the causes of Ukrainian political crisis and distribution of executive power between the President and the government, which is formed by the parliamentary majority, and responsible in the same way both to the President and the Verkhovna Rada. At the same time, the government is discredited concerning the appointment and dismissal of heads of executive authorities in the field. It indicates that the executive power in Ukraine is concentrated on the hands of the President, and the government that considerably depends on the political will of the President and has limited powers, with the full responsibility.

In summary, it is highlighted that the main reason of most changes to the Constitution of Ukraine is a struggle for distribution of the political power, rather than for improving the Fundamental Law as a social contract between the state and civil society.

Key words: social contract, polity, political crisis, allocation of executive power.

Конституція – основний закон громадянського суспільства і держави, який має найвищу юридичну силу, через який (відповідно до багатовікового досвіду і прагнень народу) затверджуються основи суспільного і державного ладу і механізми їх дії, спрямовані на зміцнення держави і забезпечення прав і свобод громадян. Конституція є різновидом суспільного договору (social contract): громадяни віддають частину своїх суверенних прав уряду держави або іншому органу влади для того, щоб підтримувати порядок у суспільстві, тобто згода тих, ким правлять, на

певні правила, за якими здійснюється правління[1].

Поняття «основний закон» (lex fundamentalis) вперше вжито у XVI ст. французькими авторами, які вважали, що монарх обмежений основним законом і не може змінювати його на власний розсуд. Основні закони розглядалися ними як сукупність загальних принципів здійснення державного владарювання, тією чи іншою мірою відображених у праві. Визначенню основного закону велику увагу приділяли прихильники ідеї суспільного договору, які ототожнювали відповідні поняття. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. єдино можливими способами прийняття конституції вважалися референдум і установчі збори. Наслідком ототожнення основного закону і суспільного договору стало те, що був прийнятий ускладнений, жорсткий порівняно із звичайними законами порядок внесення змін до конституції.

Істотне значення для з'ясування природи конституції як основного закону, акта найвищої юридичної сили мала концепція установчої влади, сформульована у XVIII ст.: установча влада є первинною, з якої виникають так звані встановлені влади, що мають вторинний характер: законодавча, виконавча і судова. Установча влада належить народові, котрий, реалізуючи її, приймає конституцію і визначає умови свого державно-політичного існування. Отже, конституція є формальним джерелом встановленої влади. Внесення змін до конституції пов'язано із здійсненням установчої влади[2].

Конституція – єдиний нормативний акт найвищої сили, який регламентує засади функціонування політичної системи суспільства, встановлює засади державного ладу, порядок формування, організації і діяльності ключових ланок державного механізму, визначає принципи територіальної організації держави, закріплює основи правового статусу людини і громадянина, її взаємовідносини з державою.

З точки зору глобалізаційних процесів, основний закон відіграє роль ідентифікатора нації. Конституція, крім загальноправових фундаментальних засад, визначає індивідуальні ознаки тих чи інших суб'єктів міжнародного права. Гармонійне поєднання загальних та індивідуальних норм впливає на якість формування політичної культури, національної свідомості, дотримання основних засад демократії та стабільність суспільно-політичних процесів.

Згідно положень теорії суспільного договору, які визначаються й охороняються конституцією, законна державна влада повинна будуватися на згоді громадянського суспільства; кожна країна, що вважає себе цивілізованою, має свою конституцію; установча влада належить народові, котрий, реалізуючи її, приймає конституцію і визначає умови свого державно-політичного існування; внесення змін до конституції пов'язане із здійсненням установчої влади; державна влада обмежена основним законом і не може змінювати його на власний розсуд; конституція є формальним джерелом встановленої влади (законодавчої, виконавчої, судової); стабільність основного закону гарантує стабільність суспільно-політичного розвитку країни, якість тлумачення та реалізації законодавства й дотримання прав людини незалежно від політичної кон'юнктури в той чи інший період історії країни.

До основних загальносоціальних ознак конституції можна віднести: конституційні норми є первинними для діяльності державних органів і посадових осіб, політичних партій, громадських організацій і громадян; конституція має народний характер: виражає інтереси громадянського суспільства (народу) і повинна служити йому. Вона є насамперед конституцією громадянського суспільства, а не лише держави; конституція має гуманістичний характер: розглядає права людини як найважливішу цінність.

Конституція є актом найвищої юридичної сили (верховний акт), на основі якого приймаються закони та інші нормативно-правові акти, а також укладаються та ратифікуються міжнародні договори; конституція є базою поточного законодавства і формування правової системи держави, відтак наріжним каменем усього правового простору країни; конституція має особливу процедуру ухвалення і зміни; суворе і точне дотримання конституції – норма поведінки всіх громадян, діяльності громадських об'єднань, комерційних організацій, державних органів і посадових осіб[3].

З метою забезпечення стабільності Конституції України в ній передбачена жорстка процедура внесення до неї змін та доповнень. Для схвалення відповідних змін до різних розділів Основного

[1] Дмитренко, М. (2010) *Політична система України: Розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції.* Київ: Університет «Україна», 59.
[2] Юридична енциклопедія (2001). *Т. 3* (К-М). Київ: УЕ ім. Бажана, 37.
[3] Скакун, О.Ф. (2001) *Теорія держави і права.* Харків: Консум, 73.

Закону вимагається від 2/3 до ¾ голосів конституційного складу Верховної Ради України. Якщо ж зміни скасовують чи обмежують права та свободи людини й громадянина або спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України, то Конституція взагалі не може бути змінена (ст. 157). Конституція України встановила непорушність гуманістичного принципу в майбутньому: при ухваленні нових законів або внесенні змін до чинного законодавства не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22). Внесення змін до Конституції України (розділ XIII) засвідчує фундаментальний характер Основного Закону, його найвищу силу. При цьому особливий, жорсткий порядок зміни Конституції є одним із свідчень її юридичної сили. Співвіднесеність положень розділу XIII Конституції з явищем «конституційний лад» має своєрідне інструментальне значення: він містить положення, за яким законопроект про внесення змін розділів I, III, XIII має бути затверджений всеукраїнським референдумом. Це положення конкретизує вимогу ст. 5 Конституції, за якою право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові. З метою запобігання узурпації політичної влади в Конституції викладено застереження щодо заборони утворення і діяльності політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на зміну конституційного ладу насильницьким шляхом (ст. 37).

Водночас за останні 20 років Конституція України шість разів зазнавала змін:

1. 2004 рік – Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 р. Починаючи з 2003 р. політичні сили В. Януковича та Л. Кучми ініціювали конституційну реформу, суть якої полягала в ослабленні влади Президента й передачі Верховній Раді права на формування уряду. Опозиційні сили (Ющенка і Тимошенко) рішуче виступали проти цієї реформи, оскільки були впевнені у перемозі свого кандидата на президентських виборах 2004 р. Під час Помаранчевої революції – політичні сили Кучми та Януковича поставили прийняття конституційної реформи в якості основної вимоги, в обмін на яку Президент Кучма погоджувався на організацію повторного голосування другого туру президентських виборів. Для подолання гострої політичної кризи 8 грудня 2004 р. Верховна Рада ухвалила Закон України №2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» та (в пакеті до нього) про внесення змін до закону про вибори Президента (останні дозволили провести переголосування другого туру виборів Президента). Того ж дня Президент України Л. Кучма підписав ці документи. Закон на основі проекту Симоненка-Медведчука про зміни до Конституції (про політичну реформу) передбачав перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, формування уряду коаліцією депутатських фракцій, подовження терміну повноважень Верховної Ради до 5 років. Згідно з прикінцевими та перехідними положеннями закону, він мав набрати чинності з 1 вересня 2005 р. у разі, якби на той час були ухвалені зміни до Конституції стосовно реформування системи місцевого самоврядування (законопроект 3207-1). Позаяк до 1 січня 2006 р. ці зміни не були ухвалені, то закон набув чинності самостійно з 1 січня 2006 р. Після приходу до влади В. Януковича і Партії регіонів 30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України, Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. №2222-IV у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття. Згідно з рішенням КСУ відповідний Закон №2222 втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом цього рішення. Конституційний Суд України поновив чинність Конституції 1996 р. та звернувся до органів державної влади з вимогою невідкладно привести законодавство у відповідність до Основного Закону в редакції від 28 червня 1996 р.

2. 2010 рік – Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року №2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30.09.2010 р. №20-рп/2010. 30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України скасував дію конституційних реформ, що були прийняті в 2004 р. З цієї дати знову діяла Конституція 1996 р.

3. 2011 рік – Закон України «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 01.02.2011 р.

1 лютого 2011 р. Верховна Рада України прийняла Закон України №2952-VI «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України,

Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», попередньо схвалений Верховною Радою України 19 листопада 2010 р. Закон набрав чинності 4 лютого 2011 р.

4. 2013 рік – Закон України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» від 19.09.2013 р.19 вересня 2013 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» (щодо повноважень Рахункової палати), попередньо схвалений 20 червня 2013 р. Після підписання Президентом України та опублікування 5 жовтня у газеті «Голос України» закон набрав чинності з 6 жовтня 2013 р.

5. 2014 рік – Постанова Верховної Ради України «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 р. №2222-IV, від 1 лютого 2011 р. №2952-VI, від 19 вересня 2013 р. №586-VII» від 22.02.2014 р. та Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21.02.2014 р. 21 лютого 2014 р. Верховна Рада України без рішення профільного комітету і без висновку Конституційного Суду прийняла Закон №742-VII «Про відновлення дії окремих положень Конституції України». Наступного дня, враховуючи, що Закон про відновлення дії окремих положень Конституції України не був підписаний Президентом, парламент ухвалив постанову «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року №2222-IV, від 1 лютого 2011 року №2952-VI, від 19 вересня 2013 року №586-VII». Вже 1 березня 2014 р. закон №742-VII був опублікований у спецвипуску газети «Голос України» за підписом в.о. Президента О.В. Турчинова, таким чином набув чинності 2 березня 2014 р. Тож з 2 березня 2014 р. була чинною Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., із змінами і доповненнями, внесеними законами України №2222-IV від 8 грудня 2004 р., №2952-VI від 1 лютого 2011 р., №586-VII від 19 вересня 2013 р. і №742-VII від 21 лютого 2014 р.

6. 2016 рік – Закон України «Про внесення змін до Конституції України (в частині правосуддя)» від 02.06.2016 р. Зміни до Конституції відкладають ратифікацію Римського статуту на три роки. Закон змінює статус суддів, порядок їх призначення, відповідальність, зводить суддівський імунітет до функціонального, встановлює монополію адвокатури на представництво в судах, запроваджує інститут конституційної скарги. Крім того, зменшуються функції прокуратури. Зміни вступають в силу через три місяці з дня, наступного за днем опублікування, крім частини шостої статті 124 Конституції, яка вступає в силу через три роки після опублікування[1].

Нині найбільш дискусійними в частині дотримання процедур є останні зміни до Основного Закону. Анексія Росією Криму та окупація частини території Донецької та Луганської областей є збройною агресією, що підтверджує наявність умов воєнного стану як об'єктивно існуючого, а не запровадженого через відповідну процедуру правового режиму, що є наслідком наявності умов воєнного стану. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про оборону України» збройна агресія – це застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Зокрема, збройною агресією вважається: вторгнення або напад збройних сил іншої держави на територію України, а також окупація або анексія частини території України, блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України, напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України, а також засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим вище[2].

Протягом 2014-2016 рр. територія Автономної Республіки Крим окупована і анексована, українські морські порти і частину флоту захоплено, атаки на військові частини та військові кораблі є загальновідомим фактом; окремі райони Луганської і Донецької областей перебувають під окупацією, яка здійснюється силами і озброєними групами, що проникають з території РФ; з території Росії засилаються збройні формування, які постійно атакують блок-пости та місця розташування українських військових при одночасному застосуванні важкого артилерійського озброєння та іншої військової спецтехніки. Це свідчить про наявність збройної агресії до України.

[1] Парубій підписав зміни до Конституції в частині правосуддя.
<http://www.pravda.com.ua/news/2016/06/7/7111009/> (2016, 7 червня).

[2] *Про оборону України 1992* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*.
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (2016, листопад, 02).

Частина 2 статті 4 Закону України «Про оборону України» визначає: «Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії. На підставі відповідного рішення Президента України Збройні Сили України разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії. З моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни»[1].

Воєнні дії на території України розпочалися з моменту захоплення і окупації Криму, з першого пострілу агресора на нашій території. Відповідно до Гаазької конвенції про початок військових дій[2] 1907 р., а також Конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р.[3], ратифікованих Україною, якщо виникає збройний конфлікт між двома або декількома державами, то міжнародне гуманітарне право стає чинним автоматично, незалежно від того, чи оголошено війну і чи визнають учасники конфлікту стан війни. Єдиною підставою, достатньою для застосування гуманітарного права, є наявність збройного конфлікту.

Конституція України визначає, що вона не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 157). Відтак внесення змін до Конституції України від 02.06.2016 р. під час умов воєнного стану є неконституційним (таким, що суперечить Конституції України).

Порушення принципу стабільності Конституції України в частині періодичного внесення змін та доповнень до Основного Закону стало можливим і «завдяки» Конституційному Суду України – єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. Так, Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України (ст. 147). Хронологія внесення змін до Основного Закону та відповідні рішення (висновки) Конституційного Суду України є красномовним доказом політизації судової влади.

Наслідком порушення однієї чи кількох норм закону є порушення закону в цілому. Зневага до закону призводить до правового нігілізму – ігнорування вимог закону, цінності права, зневажливого ставлення до правових принципів і традицій, що породжує правопорушення, у тому числі кримінального характеру[4].

Дуалістичне тлумачення та застосування закону на користь правлячої політичної сили, класу чи групи осіб призводять до делегітимізації даного закону й втрати легітимності усіх правовідносин (процесів), які регулюються даним законом[5].

Крім правового нігілізму та втрати легітимності, маніпулювання тлумаченням та застосуванням закону порушує теорію суспільного договору й формує недовіру до влади, провокує протестні настрої у суспільстві.

Слід зазначити, що останні зміни до Основного Закону обумовлені низкою внутрішніх та зовнішніх чинників. Крім зовнішньополітичного впливу Мінських угод, обов'язок виконання яких покладає на Україну значні зобов'язання, українська Конституція неодноразово зазнавала змін через внутрішньополітичні чинники. Періодична зміна форми державного правління – парламентсько-президентської та президентсько-парламентської призвела до кризи державного управління. Уряд, як центральний орган виконавчої влади, всупереч практиці розвинутих демократичних країн, перебуває в одночасній залежності і від Президента України, і від Верховної Ради України.

Розглянемо дану проблему на прикладі розділу VI Конституції України. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією (ст. 113); Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до ст. 83 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних

[1] *Про оборону України 1992* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (2016, листопад, 02).

[2] *Гаазька конвенція про початок військових дій 1907* (Верховна Рада України). Офіційний *сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_b85> (2016, листопад, 02).

[3] *Конвенція про захист цивільного населення під час війни* (1949) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_154>. (2016, листопад, 02).

[4] Кант, І. (2004). *Критика практичного розуму.* Київ: Юніверс, 132.

[5] Гоббс, Т. (2000). *Левіафан.* Київ: Дух і літера, 61.

депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України (ст. 114); Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України (ст. 118). Наведені норми Конституції свідчать про неякісний (завідомо конфліктний) поділ влади в Україні. Кабінет Міністрів України, на який покладається обов'язок здійснення управління державою, перебуває в політичній залежності від Президента: в частині відповідальності (ст. 113); щодо призначення (за поданням) Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України та Міністра закордонних справ України (ст. 114); щодо призначення й звільнення голів обласних та районних державних адміністрацій (ст. 118).

Таким чином, уряд, який формується парламентською більшістю, відповідальний перед Президентом такою ж мірою, як і перед Верховною Радою. Водночас уряд позбавлений повноважень щодо призначення та звільнення голів органів виконавчої влади на місцях. Відтак виконавча влада в Україні зосереджена в руках президента, а уряд, який значною мірою залежить від політичної волі Президента, має обмежені повноваження при повній відповідальності.

Така недосконала система стримувань та противаг за умов низької політичної культури призводить до конфронтації між Президентом і урядом, що провокує виникнення політичної кризи. Тож основною причиною внесення більшості змін до Конституції України є боротьба за розподіл повноважень, а не вдосконалення Основного Закону як суспільного договору між державою та громадянським суспільством. Ця проблема пов'язана із запровадженням інституту політичної відповідальності, рівнем політичної культури й особистісним сумлінням суб'єктів політичних відносин. Можна припустити, що допоки правова культура, повага до права і закону, дотримання демократичних цінностей не стануть невід'ємною складовою свідомості громадянського суспільства, Україна перебуватиме у перехідного стані на шляху до демократії. При цьому політикам варто не забувати стародавню китайську мудрість: «Кращий правитель той, про якого народ знає лише те, що він існує. Дещо гірші ті правителі, які вимагають від народу їх любити і прославляти. Ще гірші ті правителі, яких народ боїться, і найгірші, яких народ зневажає»[1].

References:

1. Dmytrenko, M. (2010) *Politychna systema Ukrainy: Rozvytok v umovakh hlobalizatsii ta informatsiinoi revoliutsii.* [Political system of Ukraine: The development in the context of globalization and information revolution] K.: Universytet «Ukraina». [in Ukrainian].
2. *Haazka konventsiia pro pochatok viiskovykh dii* (1907) [The Hague Convention on the outbreak of hostilities] (Verkhovna Rada of Ukraine). Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_b85> (2016, November, 2). [in Ukrainian].
3. Hobbs, T. (2000) *Leviafan.* [Leviathan] Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].
4. Kant, I. (2004) *Krytyka praktychnoho rozumu.* [Critique of Practical Mind] Kyiv: Yunivers. [in Ukrainian].
5. *Konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny* (1949) [Convention on the Protection of Civilian Persons in Time of War] (Verkhovna Rada of Ukraine). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_154>. (2016, November, 2). [in Ukrainian].
6. *Parubii pidpysav zminy do Konstytutsii v chastyni pravosuddia* [Parubiy signed amendments to the Constitution in terms of justice] <http://www.pravda.com.ua/news/2016/06/7/7111009/> (2016, June, 7). [in Ukrainian].
7. Petrusenko, V. (2009) *Vyslovliuvannia ta sententsii znamenytykh filosofiv.* Tlumachnyi slovnyk osnovnykh filosofskykh terminiv. [Quotes and maxims from famous philosophers. Dictionary of basic philosophical terms] Lviv: Vyd-vo nats un-tu «Lvivska politekhnika» [Publishing house of National University "Lviv Polytechnic"]. [in Ukrainian]
8. *Pro oboronu Ukrainy* (1992) [About defense] (Verkhovna Rada of Ukraine). Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (2016, November, 2). [in Ukrainian].
9. Skakun, O.F. (2001) *Teoriia derzhavy i prava.* [Theory of state and law] Kharkiv: Konsum, 2001. [in Ukrainian].
10. *Yurydychna entsyklopediia* (2001). T. 3 (K-M). [Legal encyclopedia] K.: UE im. Bazhana. [in Ukrainian].

[1] Петрусенко, В. (2009). Висловлювання та сентенції знаменитих філософів. *Тлумачний словник основних філософських термінів*. Львів: Вид-во нац ун-ту «Львівська політехніка», 155.

Oksana Gyrych
Institute of World History of the National Academy of Sciences, Ukraine

THE ENVIRONMENTAL ISSUES OF THE UKRAINIAN ENERGY SECURITY

The energy security principal directions in terms of environmental aspect have been explored in the following article. The special priority is given to extension and deepening of scientific knowledge in the field of environmentally justified energy extract and consumption in Ukraine. The straight-line relationship between the energy facilities and the environment, the significant influence of the energy sector on the nature were shown and analyzed. The ecological aspects of energy preparedness in Ukraine and the ways to reduce the ambiance impact in Ukrainian background are also mentioned in the article. The author has given an eye to the place of Ukrainian energy policy in the field of Global energy security that was also highlighted in this article.

Key words: energy security, power industry, environment, modernization, Ukraine, European Union, Global energy security.

Power industry is the most important constituent of the national economy that embraces the various sorts of energy resources production, conversion, transmission and consumption. Energy is essential for the economy and makes a huge impact on the rest of the economics, because it affects their normal functioning. The reliable, sufficient, cost-effective, ambiance safe supply of energy resources for each economy is the key to energy security, and hence sustainable development.

The problem of energy security requires advanced study. Besides the guarantees of non-cease supplementary, prices regulations and the quality inspection, the ambiance effect acquires the essential meaning either. Environmental issues and the relevant national and commonwealth approach to their solution are extremely vital. The significant influence of the energy sector on the nature in ways of the production, transmission and distribution, causing the environment and human health effects is characterized as one of the most extensive and ecologically dangerous. The inquiry engages the effect on the complex environment consisting of: air, land and water resources. They undergo the toxic emissions and greenhouse effect, engineer buildings territory needs transfer, ash and slag pollution, landscape deterioration, physical damages, etc. The indisputable fact of the power industry as a negative effect for the planet's ecosystems existence has stipulated many countries to resort the effective means of transformations of energy sector.

This is the high priority urgent problem, both for the entire international community and for Ukraine in particular. Taking into consideration the Ukraine' 2014-2015 economic crisis that is majorly based on the energy issues the ecological aspects of energy preparedness haven't been developed at sufficient level yet. Regarding the energy issues, Ukraine has worse environmental performance indicators of energy production and consumption, rather than European Union or other developed countries due to its complicated status, which consists of a numerous vulnerable sides. Taking into account the abovementioned, the purpose of the article is to research the environmental safety international experience in power industry and to detect the challenges of Ukrainian nature protection on the way of erecting the contemporary standards and requirements for the safe power system exploitations. The object of the article is the energy preparedness, while the subject appears as the environmental aspects of energy security with the special attention to Ukrainian background.

Energy security belongs to the economic and national security. The problem of energy security emerged as the need to ensure a reliable economy with all kinds of energy at cost-effective price available, abiding the requirement of harmless to the environment. Energy preparedness as one of the components of national security shows up, firstly as a guarantee of energy supply for the everlasting reproductive processes in the national economy that ensure its full ability to function and, secondly, as a condition of energy complex security. According to the definition, the energy security provides the economy consistency of national interests in the energy sector starting from existence and potential threats to internal and external risks, allows to meet in advance the real needs of fuel and energy resources for livelihood and

reliable operation of the national economy[1]. The key target of energy preparedness is to assure the solid supply of different types of energy at affordable prices with minimal losses to the environment.

The energy security because of the comprehensive feature nowadays is improved to the level of global energy regulation that affects all countries involved to the energy sector. Global energy security can be defined as a condition of the global community in which all the citizens of the earth do have the guaranteed access to energy sources, which meet the needs of a healthy lifestyle, comfortable environment, intellectual and spiritual development. Otherwise, the term of the energy security quite often is exhausted within interdependence between producers, transit countries and consumer countries. Really, the main carbohydrates deposits are accumulated within a relatively small group of developing countries and emerging countries, which can provide access to these resources, based on their political reasons, which from time to time causes the international tension. As for our national background, the Ukrainian and Russian gas disputes correlate with political impact in previous 10 years. That is true, sometimes the national economy can fail because of the credits, absence of energy support and high prices. This all issues, such as ensuring reliable energy supplies, diversification of energy supply, and security of energy infrastructure can be enlisted to the group of interstate relations of carbohydrates trade.

The basic structure of the global energy security threats includes rather other vital components: mismatch of the energy capacity market offers and the growth of energy consumption; implementation of new energy-saving technologies; consequences of interruption of power supply due to man-made disasters and system failures relief; the climate regulations and more[2]. It is evident, that energy preparedness should be taken the long view of the context of solving other important global issues: global climate change, lack of access of the poor to clean and affordable energy cost, pollution and depletion of temporary available hydrocarbon resources. The ambiance element worldwide is extremely important not only because of social value, but that it is now a policy of the leading states, which is taken into account, when business competition and PR emulation occur. The environmental harmonized-free functioning of the economy is the fundamental feature of the Western world energy preparedness.

The high-developed countries realized that the global energy security threats could not be penetrated separately by each state. For the moment, countries of the world consistently implement and coordinate plots to ensure energy security at the international level. One of the strongest achievements is the reduction of the harmful energy consumption. These matters include the following hazardous substances: coal dust, carbon monoxide, nitrogen dioxide, carbon black, vanadium, calcium oxide, inorganic dust, manganese and its compounds. In recent years there have been succeeded some changes in the structure and energy consumption within the mentioned above. The share of oil in the total consumption from 1960 to 2010 dropped from 39 to 33%, coal - from 37 to 30%, while the share of natural gas grew by 16 to 24% and nuclear energy from 0.2 to 5%. While foreseen of availability of oil and gas reducing, industrialized consumers are looking for ways to more efficient usage of the available resource base, based on the non-traditional nature-safe energy technologies.

In emerging-market country, energy policy plays a crucial role for the so-called their full market establishment and further development of internationally competitive geopolitical interior. Study and implementation of international experience of ecological safety in production, transmission, distribution of energy resources is extremely important for Ukraine to accomplish the relief in its extremely politicized energy sector. In comparison, Ukraine has faced the complicated hazardous treats today, which have not even ever occurred in developed countries. They got in touch with Ukrainian weakening economy, so now it is impossible to succeed in the entire industry sector simultaneously. During the first decade of the independence from USSR, Ukraine had to adopt its vintage out of date technologies plants to the new requirements and to save the people's wages. The salaries went down, the technologies superannuated and the market economy caused losses in industry production because of the high prime cost in comparison to the Western countries. The Ukrainian Government tried to balance between the social care, such as the income level support and the sequenced economy growth. Eventually, many fields of the national economy and social life have become neglected and disregarded. That razed also the energy sector. The governmental and business power resources technologies exist still at infancy stage even today while the ecology issues are apparently cared only by civil society and Ukrainian foreign partners.

[1] Свірчевська, Ю.А. (2014). Сутність енергетичної безпеки країни та чинники, що на неї впливають. *Геополитика и экогеодинамика регионов*. Симферополь.

[2] Слупський, Б.В. (2009). *Екологічна безпека як складова енергетичної безпеки: дії міжнародної спільноти й України. Стратегічні пріоритети.* Київ: Національний інститут стратегічних досліджень.

The main features of hodiernal Ukrainian energy sector has got several fragile sides:

1) the absence of coincidence in the needs and capacity of country's own energy resources supply;

2) obsolete technologies of and energy consumption, which causes huge energy wastes;

3) lack of market regulation of the energy sector of Ukraine, when the prices for private citizen consumers of electricity and natural gas supplied by the state are not economically justified and are reimbursed by high prices for businesses;

4) the political dependence of the energy sector from energy supplying countries, primarily from Russia;

5) ecological legislative framework at the embryonic level, absence of environmental care programs and ambiance crimes amenability.

The priority areas of energy industry in Ukraine traditionally include the extraction of mineral resources, thermal power, nuclear power, hydropower, wind power, geothermal energy, and bioenergy. Typically, each sphere of energy production has its own peculiarities.

Ukraine is recognized as one of the richest mineral deposits in the world. The mineral extraction process utilizes about one third of the total national production assets and engage the employment of 20% of labor-age population and 25% of the country's gross domestic product (GDP). Extractive industries dominate the structure of the GDP of Ukraine, while in the U.S. they amount to 2.6% of GDP, Germany - 1.1%, France - 0.8%, Japan - 0.6% [1]. In old mining district areas during the last decades of human-caused activity, the environmental problems have become a large-scale, including the high degree of man-made pollution and stress, activation and development of dangerous geological processes infringement hydrogeological conditions.

In the light of natural gas cost improvement, based on its artificially high fees, established by countries-suppliers (first of all - Russia), Ukraine tries to find the way out in its own energy sources such as coal. However, the construction and operation of various buildings and mining engineering structures make the significant negative impact on the geological environment. This is especially true of quarries and mines, that is why the developed countries try to minimize the coal exploitation in contrast. Underground cavities formed because of the tectonic processes upper crust violation, which is often caused by man-made earthquakes, mudslides and landslides. Usually fertile soils are being destroyed after quarrying and accumulation in the gob of heap dumps. Taking into account the following economic and political situation, concerning Russian energy support, Ukraine cannot quit coal mining.

Gas production from the Black Sea. So far, the energy issues experts stated that gas production from the Black Sea bed remains almost the only opportunity to provide energy independence for Ukraine without acute global technology innovations apply. In 2013, the leading British energy corporation Shell concluded with Ukrainian Government the contract on the gas bounds inquiry. At the end of 2013, the agreement on the distribution of hydrocarbon production on the shelf of the Black Sea between Ukraine and two more foreign companies ENI (Italian) and EDF (French) was also signed. But since Russia overrun the territory of the Ukrainian Crimea region, the strategic Ukrainian territory, which guarantees the access to Black sea and its energy resources, Shell withdrew from talks on gas production in hydrocarbon Scythian area. In June 2014 U.S. Ambassador to Ukraine Jeffrey Payette announced, that the international companies are temporary unlikely to participate in any projects on the Crimean Peninsula, including shelf gas production[2]. So far, the American ExxonMobil and Chevron has frozen the Black sea gas mining projects until the Crimea will be reimbursed to Ukraine as an only legal power instead of Russian invasion. Therefore, after the Western countries condemn of Russia occupation, the mining at Crimea become impossible even by conqueror because of the sanctions focused on its economic isolation. For instance, on August 1, the EU and the United States banned the supply of equipment for deepwater exploration and production of oil in the Arctic and shale oil to Russian Federation[3]. Either British Royal Dutch Shell quit its gasoline stations

[1] Мандрик, В.О. (2005). Еколого-економічні проблеми відтворення порушених земель у контексті вимог екологічної політики. *Науковий вісник: Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища.* Львів: НЛТУ України.

[2] ExxonMobil отказалась от работы на черноморском шельфе Крыма вслед за Shell. *Сайт новостей Black Sea News.* <http://www.blackseanews.net/read/81249>.

[3] Хронология введения санкций против российских граждан и компаний. *РИА новости.* <http://ria.ru/spravka/20150216/1046144422.html>.

business at the Crimea region in May 2014[1].

Heat energy. The most environmentally harmful polluting emissions are generated by heat energy. Moreover, the technical condition of Ukrainian companies in fuel & energy complex industry and chronic lack of investment resources for their technological upgrading leaves a lot to be desired, so Ukrainian power plants in the range of sustainable sources of environmental risk. Thermal Power Plant (TPP) produces up to 60-80% of electricity in Ukraine. While in energy progress, they resort to the solid (coal), liquid (oil) and gaseous (natural gas) fuel. Heat and power stations (CHP) emit into the atmosphere range 30% of the total volume of all hazardous industrial waste. They cause a significant impact on the environment of the area production and the location of the state of the biosphere as a whole. Total amount of harmful emissions is analyzed by government in sporadic and unsystematic method, which makes it difficult to monitor the actual condition of the environment effectively and detect the level of impact on the health of the population.

Nuclear power plants cause less of environmental damage than heat. The transition from fossil fuels to nuclear reduces chemical pollution. However, the operation of nuclear power plants is always a certain probability of failure. There were more than 150 accidents at nuclear power plants, combined with radiation leaking worldwide. Some of them - occurred in the U.S., Germany, UK - had a very serious and severe economic, environmental and psychological consequences. The biggest atomic plant crash disaster revealed after the Chernobyl accident in Ukraine in 1986.

Ecology experts estimate that the level of air pollution would increase in 1000 times if all conditional power plants on the planet switch to coal. If all the stations resort to make atomic, the emissions would fall 10 times lower than the current level. Ultimately, not all countries are ready to move to operate nuclear power plants, especially those who faced the threat of nuclear contamination, for instance, the plant «Fukushima-1» damage after the earthquake in 2011 in Japan. Since 2014, Japan starts the program of the traditional nature gas import in spite of the atomic energy production[2].

Hydraulic power industry could be considered the most environmentally friendly mean of obtaining electricity but there are the adverse effects of the construction and operation of HPP. It requires the construction of dams and reservoirs that alter the natural hydrological regime of rivers and cause the changes in local climatic conditions. The era of hydropower in Ukraine began in the 20s of XX century with the establishment of the first electric energy generator on the largest Ukrainian river of «Dnieper» HPP. Since the river faced a number of hydroelectric power stations, which are producing the range of 2% of all electricity in the country, it has caused flooding of hundreds thousands of hectares of fertile wetlands. Violation of the hydrological regime of the Dnieper, in addition, led to a decrease in the number and even the disappearance of populations of many valuable commercial fish species.

Extraction of shale gas by hydraulic fracturing is one of the most negotiable issues of the ecological society worldwide. For instance, in France, the 5-year ban on the fracturing technology for the development of shale gas, introduced in 2012, remains effective. At the same time, in 2010, Ukraine issued Exxon Mobil and Shell licenses for the shale gas exploration. Industrial productions in these areas are expected to start in 2018-2019 respectively. Some energy specialists emphasize that the experimental energy production in Ukraine has to be first legally supported because of the probable risks of environment disasters.

At the end of the 2014, instead of the Donbass region non-ceasing military confrontation, geographically close to the Kharkiv region, where Shell operates, and the common energy projects remained actual. The Chair and General Manager of Shell Ukraine Exploration and Production LLC Graham Tiley announced in December, that Shell would continue its investigations for shale gas in Ukraine, will cooperate with Kharkiv region authorities and will maintain the appropriate level of investments for the project[3].

The common aspect of the Ukrainian power industry problem is associated with old equipment, use of environmentally dangerous technologies, failure to comply with technical requirements and standards,

[1] Shell остановила работу 22 АЗС в Крыму и готовит их передачу в аренду. *OILNEWS.* <http://oilnews.com.ua/a/news/Shell_ostanovila_rabotu_22_AZS_v_Krimu_i_gotovit_ih_peredachu_v_arendu/212858>

[2] Американская ExxonMobil отказалась от планов добывать газ на крымском шельфе. *Сайт новостей «Зеркало недели».* <http://zn.ua/ECONOMICS/amerikanskaya-exxonmobil-otkazalas-ot-planov-dobyvat-gaz-na-krymskom-shelfe-146244_.html>.

[3] Shell разочаровалась в востоке Украины, но компания пока не уходит из страны. *Neftegaz.Ru.* <http://neftegaz.ru/news/view/132725>.

the accumulation of waste industry, ignoring the requirement to play disturbed lands. In the past Ukraine used to be the country with strong heavy industry, that is why many of the production assets are still serving the power-engineering needs. From the one hand, it makes easier to solve the energy problems throughout the country, but from the other hand, that causes serious inconveniences. Actually, the environmental peculiarities of the Ukraine energy sector currently reveal in two aspects: the extraction of energy resources and their usage, which are accommodated in vintage patterns. Almost all of them are imperilment the hazard because of the lack of law regulation or in view of the imperfect old technologies, employed for the energy sector performance. For instance, the fossil fuel emission reductions of Ukrainian enterprises electricity sector are several times higher than in industrial countries.

The Ukrainian energy equipment, employed in power plants, does not meet EU requirements and truly needs its replacement or total reconstruction. Fortunately, the EU member states express the definite interest to participate in the process of Ukrainian economy rebuilding and they are also interested in Ukrainian markets and national business. The EU is ready to hit these targets in many ways, including the energy industry support and legislative system adaptation. Ukrainian Government appreciates and expects the appropriate transformations in the near future. At the beginning of the summer 2014, the Ukrainian Prime-minister A. Yatsenyuk has already drafted a bill on the modernization and reorganization of the Ukrainian gas transport system by attracting the investors from the European Union and the United States[1]. The Ukrainian authorities expect, that Ukraine will be able to sell foreign investors up to 49% stake in the operating company actions of its gas transportation system until the end of the 2017[2]. While Ukrainian EU collaborates in the West hope to establish the project of the Energy Union, which will guarantee the EU independence from unsustainable Russian gas support, Ukraine can acquire the new opportunities if being involved to the common European energy market.

Summary. Energy security of any country is based on the following main factors - diversification of energy generation and imports and the appropriate level of energy efficiency. As it turned out the energy preparedness - is a global issue, ensuring its consistent efforts and should be achieved by national governments with cooperation with their foreign counterparts around the world. The most effective step of the modern developed countries is the minimization of the hazardous energy production and consumption. That activity is resorted to because of the ecological aspect of the energy security, which sometimes is neglected by the developing and emerging countries. Ukraine is a country with high percentage of energy imports, which makes its energy vulnerability and dependence on countries supplying energy. Unresolved energy security issues cause the lack of the attention to the ambiance level of the problem. But environmental pollution largely creates intense situation not only in the locations of power industry facilities and consumption plants, but also in the entire region, spreading and threatening human health, nature safety and economic stability in the state. However, the European integration of Ukraine offers more scopes for the challenges in the field of energy security in light of the ecological legislation adoption, financial support and common energy proposals.

References:

1. Svirchevs`ka, Y.A. (2014). Sutnist` energetychnoyi bezpeky krayiny ta chynnyky, shcho na neyi vplyvayut [Energy security nature and factors that affect it]. *Geopolitika i ekogeodinamika regionov. Tom 10, 2* [Geopolitics and ecogeodynamics of regions. Vol. 10, 2]. Simferopol: KNCz, 854 [in Ukrainian].

2. Slups`kyi, B.V. (2009). *Ekologichna bezpeka yak skladova energetychnoyi bezpeky: diyi mizhnarodnoyi spil`noty i Ukrayiny* [Environmental safety as a part of energy security: actions of international community and Ukraine] *Strategichni priorytety, 2 (11)* [Strategic priorities, 2 (11)]. Kyiv: Natsionalnyj instytut strategichnyh doslidzhen [National Institute for Strategic Studies], 33–39 [in Ukrainian].

3. Mandryk, V.O. (2005). *Ekologo-ekonomichni problemy vidtvorennya porushenyh zemel u konteksti vymog ekologichnoyi polityky. Naukovyi visnyk, 15.6* [Environmental and economic issues of disturbed lands renewal in the context of environmental policy requirements. Scientific journal, 15.6]. Lviv: NLTU Ukrajiny, 482-488 [in Ukrainian].

[1] Яценюк закликав Раду ухвалити законопроект про модернізацію ГТС. *Сайт новин ІА УНІАН*. <http://economics.unian.ua/energetics/930487-yatsenyuk-zaklikav-radu-uhvaliti-zakonoproekt-pro-modernizatsiyu-gts.html>.

[2] Украина сможет продать 49% акций GTS западным инвесторам не раньше 2017 года. *UNIAN News website.* <http://economics.unian.net/energetics/1010664-ukraina-smojet-prodat-49-aktsiy-gts-zapadnyim-investoram-ne-ranshe-2017-goda.html>.

4. *ExxonMobil otkazalas ot raboty na chernomorskom shelfe Kryma vsled za Shell. Black Sea News* [ExxonMobil refused to work in the Black Sea Crimean shelf after the Shell. Black Sea News] <http://www.blackseanews.net/read/81249>. [in Russian].
5. *Khronologija vvedenija sankcij protiv rossijskih grazhdan i kompanij. RIA Novosti* [Sanctions chronology against Russian citizens and companies. RIA News] <http://ria.ru/spravka/20150216/1046144422.html>. [in Russian].
6. *Shell ostanovila rabotu 22 AZS v Krymu i gotovit ikh peredachu v arendu. OILNEWS* [Shell has shut down 22 fuel filling stations in Crimea, preparing them for lend-lease. OILNEWS] <http://oilnews.com.ua/a/news/Shell_ostanovila_rabotu_22_AZS_v_Krimu_i_gotovit_ih_peredachu_v_arendu/212858>. [in Russian].
7. *Amerikanskaya ExxonMobil otkazalas` ot planov dobyvat` gaz na krymskom shel`fe. Dzerkalo Tuzhnya* [American ExxonMobil abandoned its plans to pruduce gas in the Crimean shelf sea. Dzerkalo tyzhnya News website] <http://zn.ua/ECONOMICS/amerikanskaya-exxonmobil-otkazalas-ot-planov-dobyvat-gaz-na-krymskom-shelfe-146244_.html>. [in Russian].
8. *Shell razocharovalas' v vostoke Ukrainy, no kompanija poka ne uhodit iz strany. Neftegaz Ru* [Shell was disappointed by the Eastern part of Ukraine but it has not left the country yet. Neftegaz Ru] <http://neftegaz.ru/news/view/132725>. [in Russian].
9. *Yatseniuk zaklykav Radu uhvalyty zakonoproekt pro modernizatsiyu GTS. UNIAN News website* [Yatseniuk urged Parliament to adopt the draft law on GTS modernization. UNIAN News website] <http://economics.unian.ua/energetics/930487-yatsenyuk-zaklikav-radu-uhvaliti-zakonoproekt-pro-modernizatsiyu-gts.html>. [in Ukrainian].
10. *Ukraina smozhet prodat' 49% aktsyi GTS zapadnym investoram ne ran'she 2017 goda. UNIAN News website* [Ukraine could sell 49% of GTS shares to foreign investors until 2017] <http://economics.unian.net/ energetics/1010664-ukraina-smojet-prodat-49-aktsiy-gts-zapadnyim-investoram-ne-ranshe-2017-goda.html>. [in Russian].
11. *Yaponiya gotova pokupat` rossiyskiy gaz. Expert News website* [Japan is ready to buy Russian gas. Expert News website] <http://expert.ru/2014/06/9/yaponiya-gotova-pokupat-rossijskij-gaz>. [in Russian].
12. Varlamov, G.B., Luibchyk, G.M., Maliarenko, V.A. (2003). *Teploenergetychni ustanovky ta ekologichni aspekty vyrobnytstva energii* [Heating systems and environmental aspects of energy production]. Kyiv, 232 [in Ukrainian].

Nelia Savchyn, PhD in Law
Yurii Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

CERTIFICATION TRAINING OF JUDGES AS THE WAY TO PREVENT JUDICIAL ERRORS IN CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE

One should not only remove legal errors, but also try to prevent their occurrence in general. In our opinion, one of the measures how to prevent a miscarriage of justice in civil proceedings is certification training of judges.

Effective implementation tasks for execution of justice can only be performed by a person with the appropriate level of professional training. Judges must take effective measures to preserve and expand their knowledge, improve practical experience and personal qualities that are necessary for proper performance of their duties, using teaching aids and other opportunities that are available for them.

These forms of certification training of judges were highlighted and analyzed: 1) self-study; 2) permanent workshops and scientific conferences of judges; 3) training; 4) education and training at the National School of Judges of Ukraine; 5) attestation. The experience of European democracies on the attestation of judges was investigated.

Key words: prevention, evaluation of judges, certification training, professionalism, judicial errors, civil proceedings.

A need for formation and fixation of fundaments of the legal state, which Ukraine is proclaimed according to the Constitution of Ukraine, set a complicated task before Ukrainian society to create an efficient and consistent legal system which is able to ensure a priority of generally recognized person's rights and freedoms. The legal system efficiency is one of the various problems which nowadays became especially acute for entire Ukrainian state and legal system particularly. The mentioned challenge is also relevant for Ukrainian judicial authority, including those branches, which execute civil justice. Hence, currently not only it is really urgent to provide access to the justice, but also to ensure accessibility exactly to the efficient justice.

It is precisely this problem that actually demands reasoning of courts activity and identification of civil justice delivery rate. Only in such a way it may be possible to determine the efficiency of civil justice in Ukraine and to ensure the reduction of judicial errors.

Not only the judicial errors must be removed, but also prevented. Prevention of judicial errors in civil justice, in our opinion, may be performed by using different measures, one of which is the proficiency enhancement of judges.

The theoretical background of the research are the woks of the following scientists: I. Voitiuk, S. Ivanitskyi, N. Kuznetsova, I. Marochkin, L. Moskvich, O. Rusanov, I.Samsin, L. Skomoroha, N. Shuklina and others.

This article is aimed at identification and research of the forms of judges proficiency enhancement, which may positively impact on the prevention of judicial errors in civil justice of Ukraine.

In circumstances of frequently changed legislation in Ukraine, the requirements to the judges' professional knowledge are raised considerably. Not only they have to know the law, practice of its application, but also to master tactics and methods of civil action proceedings, to carry out their professional duties in a competent manner and impartially. The high standard of judges' professionalism is a cornerstone of judicial system qualitative functioning.

The abovementioned circumstances require substantial improvement of judges professional preparation, which is the most important element influencing the promptness and correctness of court judgments. Certainly, the justice may be efficiently executed only by those persons who possess appropriate level of professional preparation.

The judges should take effective measures for preservation and broadening of their knowledge, improvement of experience and personal qualities needed for proper execution of their duties, using available teaching techniques and other opportunities. The judge should adhere to the international

legislation, including international conventions and other documents ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, as well as to the practice of the European Court of human rights.

It is deemed advisable to distinguish the following forms judges' professional training and development:

1) self-study. This form of proficiency enhancement is relevant for all judges irrespectively to the occupied positions and period of work. This is the most meaningful form of study which is exercised by each judge independently.

Self-study organization and performance depend from arrangement of the activity in the court, as well as from the attention of courts' chiefs to this issue. The self-study is carried out according to the plans drafted by the judges and approved by the chief of the court. Each judge independently determines the subject for self-study taking into consideration his/her professional and service interests;

2) permanent workshops and scientific conferences of judges. Workshops are held for learning the methodology of court proceedings in certain cases (disputes), as well as for sharing experience of judges' work, discussion of judicial practice consolidations and for other matter. As a rule, the judges of local courts, appeal courts, advocates and other practitioners in law, managers and officials from the state authority, as well as scientists, are invited to the workshops.

Scientific conferences are held at the level of appeal courts and court of cassation. The actual issues of courts activity, theoretical and practical legal matters are presented for consideration at the conferences.

Usually, conferences are held under participation of judges, lawyers-scientists, prosecution officials and representatives of other law enforcement authorities led by the chief of corresponding court with participation of both judges of appeal courts or specialized courts and local courts judges[1];

3) training is a gaining of experience in execution of tasks and duties of certain specialty. Training provides for learning of the best domestic and foreign practices, acquisition of practical skills and knowledge on competence performance at occupied position or at the position of higher rank.

In the majority of cases the judges from local courts are sent to the appeal courts for training to upgrade skills. Training is an off-the-job and short term event;

4) education and proficiency enhancement at the National School of Judges of Ukraine (hereinafter – NSJU). The leading role in the professional development system and judges' education plays the NSJU. This is a state institution with special status in the system of justice which provides preparation of high qualified personnel in the system of justice and conducts scientific research.

The NSJU acts according to the Constitution of Ukraine (chapter VIII 'Justice'), the Law of Ukraine 'On the Judicial System and Status of Judges' as of 2 June 2016, the Statute of the NSJU and other legal acts. According to the Law of Ukraine 'On the Judicial System and Status of Judges' dated on June 2nd, 2016, the judge is obliged to undergo the preparation for proficiency maintaining in the NSJU. The judge shall pass the preparation for proficiency maintaining not less than once in three years. Duration of such preparation cannot be less than 40 academic hours within each three years of the judge tenure. The NSJU organizes studies for judges for proficiency maintaining in accordance with the need for improvement of their knowledge, skills and expertise depending from the judges' experience, level and specialization of the court where they work, as well as taking into consideration their personal demands. For this reason within study program the NSJU organizes compulsory training and training which may be chosen by judge in comply with his/her needs[2].

Judges are required to adhere to the procedure and etiquette during proceedings, behave oneself patiently, worthily and with a due respect to the parties of the trial, witnesses and other persons of judge's formal communication. For this reason, it is worth to introduce to the judges special preparation training calendars and their periodic study on proficiency enhancement the courses on fundamentals of professional ethics, conflictology, as well as to deliver regularly actual special courses for judges on legislation amendments or correspondently on problematic issues of disputes resolution[3];

5) attestation. Procedure of qualified evaluation of judges was introduced only in 2015 after adoption of the Law 'On ensuring the right to a fair trial'. The judges who aspire at the position of judge, and the

[1] Підвищення кваліфікації суддів та працівників апарту суддів. *Радник. Український юридичний портал.* <http://radnuk.info/pidrychnuku/sydovi-orgonu/500-sydi/10420-s-3> (2016, листопад, 22).

[2] *Закон про судоустрій та статус суддів 2016*(Верховна Рада Україн). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (2016, листопал, 22).

[3] Вороняк, А.С. Підвищення кваліфікації та навчання суддів. *Судова влада України.* <http://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/137849> (2016, листопад, 22).

judges who wish to be promoted to a position in other court, including the higher instance, are liable for attestation.

Not only the attestation may serve as a ground for promotion, but indeed be a reason for the dismissal of a judge if he/she obtained a too low grade. Upon evaluation results the judge may be moved to the court of lower level, or to suspend from execution of justice and send to the NSJU for upgrade training course after which the judge is to be evaluated again for confirmation of sufficient competence for justice execution.

According to the law, the High qualified commission of judges of Ukraine is responsible for attestation process. As well, legislation provides for ranking in attestation. Primary, the judges of the Supreme Court of Ukraine and other higher specialized courts have to pass attestation. The second in the queue are the judges of appeal courts who have to undergo a proficiency examination within two years after enforcement of the Law of Ukraine 'On ensuring the right to a fair trial'. Also, the attestation is prior for all judges who at the moment of the Law's enforcement have applied for and aspire to the position of a judge life-long.

Taking into account that number of judges in Ukraine amounts to 9 thousands, it is not difficult to guess that proficiency examination and evaluation is a long-lasting procedure. Considering that attestation process was started much later than it is supposed to, it is hopeless to expect that proficiency examination is going to be qualitative.

At the same time it should be stressed that practice of European democracies does not know such instrument of attestation for acting judges, as examination.

According to the European standards the 'judges work evaluation' (attestation) should be targeted at the improvement of judicial system and assurance of its highest quality possible. Such evaluation shall be carried out for the benefit of the society in general. Herewith, the key rule of any personal evaluation of judges should consist in preservation of complete respect to independency of the judicial system during evaluation performance.

Under general rules in legal systems of continental Europe countries the judges' work evaluation (attestation) is not applied to the judges of cassation. Such attestations, apart from few exceptions, also cannot result in dismissal of a judge or application of other sanctions.

Hence, allowing for European standards, qualified attestation shall not be applied to the judges of the highest specialized courts and judges of the Supreme Court of Ukraine. In Ukraine, on the contrary, currently primary the judges of cassation court and appeal courts participate in attestation.

Moreover, whenever judges cannot be evaluated due to the assessment of their decisions. Identification of professional competency has to be performed by assessment (analysis) of professional activity, including professional knowledge. Exactly this constitutes a principal difference between acting judge and candidate for the position of a judge, because the latter does not have the base for such appraisal, namely professional judicial activity.

Formal and informal models of evaluation are applied in the practice of the Council of Europe Member States.

Formal evaluation model foresees the functioning of appraisal authority which membership and competence is stipulated by law. Legislation also determines the purpose of evaluation, applied criteria, evaluation procedure and its eventual consequences, procedural guarantees of judges' rights during performed appraisal. In some countries such formal evaluation are at the competence of courts chairmen or specially authorized judges-peers. Formal system of evaluation prevails (Austria, Belgium, Bulgaria, Estonia, France, Georgia, Germany, Greece, Hungary, Italy, Moldova, the Netherlands, Poland, Romania, Spain and other).

Informal evaluation model do not provide for formalized norms or criteria and, as a rule, have no direct consequences for the appraised judge. Informal evaluation may be performed by discussion, informal gathering of information about the judge, etc. (the Czech Republic, Dania, Finland, Island, Norway, Sweden, Switzerland, Great Britain).

At any model the purpose of evaluation may lay in gaining of the following information:

– about quality of judges work (assessment of achievements and skills, identification of educational needs);

– for taking decision on judges encouragement or promotion;

– to ascertain any elements of remuneration or pension based on the individual performance of a judge;

– for possible further decision regarding judge's discipline, etc.[1].

In the opinion № 17 (2014) of the Consultative Council of European judges on the evaluation of judges' work, the quality of justice and respect for judicial independence dated on October 24, 2014 the following was stated: «Although violations of ethical and professional rules/standards can be considered in the evaluation process, member states should clearly differentiate between evaluation and disciplinary measures and processes… a permanent appointment should not be terminated simply because of an unfavourable evaluation. It should only be terminated in a case of serious breaches of disciplinary or criminal provisions established by law or where the inevitable conclusion of the evaluation process is that the judge is incapable or unwilling to perform his/her judicial duties to a minimum acceptable standard'[2].

Applied in Europe criteria of evaluation may be divided in two groups: qualitative and quantitative.

The Consultative Council of European judges recommend applying of both groups of criteria.

Quantitative criteria foresee the evaluation of number of cases concluded by the evaluated judge, the time spent on each case and the average time to complete a judgment. In some states the productivity of a judge is measured against a fixed quota (for instance, Spain) or against the average number of decisions handed down by other judges (Germany, Poland).

Quantitative criteria cover the following:

– professional competence (knowledge of law, ability to conduct court proceedings, capacity to write reasoned decisions);

– personal competence (ability to cope with the workload, ability to decide, openness to new technologies);

– social competences (ability to mediate, respect to the parties, ability to lead productive discussion);

– in cases of appointment to administrative positions the administrative experience is evaluated (ability to lead the team and guide it).

Level of judge's analytical capacities and the way in which the judge handles complex cases is considered particularly. In many member states, the number or percentage of decisions reversed on appeal are factors that are considered of great importance in the evaluation process (Greece, Poland, Romania, Spain). In other states (France and Austria) because of the principle of judicial independence, neither the numbers of decisions reversed on appeal nor the reasons for the reversal are taken into account, unless they reveal grave mistakes.

In the practice of European countries the following is considered at evaluation of judges' work: the ability to cooperate with other colleagues, to work in areas of law that are new to the judge and the readiness to take on extra activities within the court's administration such as mentoring and educating recently appointed judges. Organisational skills, work ethic or scholarly activities such as publications and lecturing are also treated as factors for evaluation.

In the Kingdom of the Netherlands there is the quality system (EFQM-model – European Foundation for Quality Management), which consider such criteria as:

– impartiality and fairness of the judge;

– efficiency of work and timeliness of its execution;

– competency (quantity of reversed decision, proportion of cases considered collectively or individually);

– legal solidarity of judges of corresponding court;

– attitude to parties of proceeding.

In European countries the following forms of evaluation are used:

– review of judge's decisions;

– evaluation of statistical data on judge's work;

– attending of hearings where judge is chairing and lead a discussion with him;

– obtaining a document of judge self assessment;

– gathering of other information about the judge (from parties of the process, other judges of this court, judges of appeal court) etc.

[1] Оніщук, М. Атестація кадрів: як це розуміють у Європі. *Вища кваліфікаційна комісія суддів України.* <http://www.vkksu.gov.ua/ua/about/zmi-pro-komisiu/atestatsiya-suddiv-yak-tse-rozumiut-u-evropi> (2016, листопад, 22).

[2] *Висновок про оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та поваги до незалежності судової влади 2014* (Конституційна рада європейських суддів). *Вища рада юстиції.* <http://www.vru.gov.ua/content/file/Opinion_17.pdf> (2016, листопад, 22).

Frequency of the evaluation in the practice of European countries varies significantly (France – 2 years, Moldova – three years, Germany – five years, Italy – on differentially every two, eleven and seven years). The Consultative Council of European judges recommends, that judges' performance should not take place too often, however, in order to avoid an impression of constant supervision which could, by its very nature, endanger judicial independence.

European experience proves that evaluation may be of two types:

1) general – which is carried out with different regularity, not for each concrete judge, but for the whole court;

2) special – which is performed when judge aspires to the position in other court or retires from employment due to the family circumstances or for work in state administration.

The attestation results in European countries may be formalized by producing a list of criteria accompanied with records on the level of judge's compliance expressed in grades or percents, or text report, etc.

According to the recommendation of the Consultative Council of European judges the formal individual evaluation of judges should help to improve and maintain a judicial system of high quality for the benefit of the citizens of member states. This should thereby help maintain public confidence in the judiciary. This requires that the public must be able to understand the general principles and procedure of the evaluation process through the procedural framework and methods of evaluation.

However, the individual evaluation process for career or promotion purposes should not take into account the public views on a judge, which may not always be the result of complete or fully understood information. The process and results of individual evaluations must remain confidential and must not be made public.[1].

The attestation itself is a positive phenomenon. The judge has to work permanently on his self-improvement and to progress as professional. Under ideal conditions the attestation could enable the identification gaps and shortcomings in the work of judicial authority representatives and preparation of judges. However, the mentioned is applicable in an ideal scenario. In our realities the required attestation turns into the form of repeated qualification examination for judges, which is evidently contradicts to all European standards.

Therefore, the prior task of the state is to ensure functioning of progressive and efficient system of professional development for already acting judges. Continuous preparation of judges has to get them involved, because voluntary participation is the best guarantee of preparation productivity. The advanced methodic for preparation of global and European judges have to be used for judges education. It is crucial to pursue that strengthening and brushing up of knowledge is considered as a moral duty by each judge.

References:

1. Pidvyshchennia kvalifikatsii suddiv ta pratsivnykiv aparatu sudu [Advanced training for judges and court staff]. *Radnyk. Ukrainskyi yurydychnyi portal* [Adviser. Ukrainian legal portal]. <http://radnuk.info/pidrychnuku/sydovi-orgonu/500-sydi/10420-s-3> (2016, November, 22). [in Ukrainian].

2. *Zakon pro sudoustrii i status suddiv 2016* [The Law on the Judicial System and Status of Judges] (Verkhovna Rada of Ukraine). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official web-site of Verkhovna Rada of Ukraine]*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (2016, November, 22). [in Ukrainian].

3. Voroniak, A.S. Pidvyshchennia kvalifikatsii ta navchannia suddiv [Professional development and training of judges]. *Sudova vlada Ukrainy. Ofitsiinyi veb-portal* [The judiciary in Ukraine. Official web-portal]. <http://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/137849> (2016, November, 22). [in Ukrainian].

4. *Vysnovok pro otsiniuvannia roboty suddiv, yakosti pravosuddia ta povahu do nezalezhnosti sudovoi vlady 2014* [The conclusion of the assessment of judges, the quality of justice and respect for the independence of the judiciary] (Konsultatyvna rada yevropeiskykh suddiv). *Vyshcha rada yustytsii. Ofitsiinyi sait* [The High Council of Justice. Official web-site]. <http://www.vru.gov.ua/content/file/Opinion_17.pdf> (2016, November, 22). [in Ukrainian].

5. Onishchuk, M. Atestatsiia suddiv: yak tse rozumiiut u Yevropi [Certification of the judges, as it is understood in Europe]. *Vyshcha kvalifikatsiina komisiia suddiv Ukrainy* [High Qualification Commission of Judges of Ukraine]. <http://www.vkksu.gov.ua/ua/about/zmi-pro-komisiu/atestatsiya-suddiv-yak-tse-rozumiut-u-evropi> (2016, November, 22). [in Ukrainian].

[1] Оніщук, М. Атестація кадрів: як це розуміють у Європі. *Вища кваліфікаційна комісія суддів України.* <http://www.vkksu.gov.ua/ua/about/zmi-pro-komisiu/atestatsiya-suddiv-yak-tse-rozumiut-u-evropi> (2016, листопад, 22).

Олена Терзі, к. ю. н.
Одеський національний медичний університет, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЯКІСТЮ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Olena Terzi, PhD in Law
Odesa National Medical University

PECULIARITIES OF STATE CONTROL OVER QUALITY OF MEDICAL SERVICES IN UKRAINE

The article investigates specifics of control over quality of medical services in Ukraine. Attention is accented on updating of normative indicators of the quality of medical services and normative fixation of their monitoring and audit. The author characterizes the organizational aspect of formation of control over quality of medical services system, analyzes the system of bodies that exercise state control in this sphere. The basic directions of activity of the State Expert Center of the Ministry of Health of Ukraine Ukraine were determined. This is the body of external control over observance of rules of standardization in the field of health care, delivery of health services and development of clinical protocols as means of monitoring the quality of medical services. The next types and forms of state control were distinguished: state control over the use of resources (material, natural, labor, financial); state control over organization of economic activity (payment of taxes and obligatory payments, protection of economic competition, consumer protection, etc.); monitoring of specific conditions for the exercise of certain economic activities (licensing and permitting conditions); monitoring over implementation of specific operations.

Key words: state control, clinical audit, quality of medical services, licensing of medical practice, accreditation of medical practice, clinical quality indicators, clinical expert commission of the Ministry of Health of Ukraine.

Постановка питання. Сучасний стан охорони здоров'я в України потребує невідкладного реформування усіх її складових, оскільки існуюча ще з радянських часів система державної медицини, попри фрагментарні спроби оновлення, підійшла до межі повного колапсу. На цьому тлі надання медичної допомоги в Україні все більше комерціалізується і переходить у категорію прибуткового бізнесу суб'єктів, що здійснюють приватну медичну практику. Така альтернатива частково восповнює прогалини, що утворилися внаслідок поступового руйнування державної медицини, але Україна, як і будь-яка держава, повинна залишити за собою важелі, достатні для забезпечення надання медичних послуг населенню належної якості. Відтак, у нових умовах лібералізації законодавства у сфері здійснення медичної практики питання контролю за якістю надання медичних послуг потребує детального вивчення та оптимізації.

Питання контролю за якістю надання медичних послуг можна віднести до таких, які не втрачають своєї актуальності в Україні і світі, оскільки потребують приведення у відповідність із досягненнями науково-технічного прогресу в медичній сфері. Особливої актуальності питання контролю набувають у період принципового оновлення характеру відносин між державою й приватними суб'єктами, зокрема, суб'єктами господарювання. Сучасний вектор формування в Україні сервісної держави та максимальної лібералізації економіки мають відбитися і у формах та методах контролю навіть у найбільш соціально важливих сферах.

Перегляд нормативних засад контролю за якістю надання медичних послуг в Україні розпочато із прийняттям Наказу МОЗ України від 1 липня 2011 р. № 454 «Про затвердження Концепції управління якістю медичної допомоги у галузі охорони здоров'я в Україні на період до 2020 року«, яка має своєю метою визначення основних підходів та механізмів до створення і функціонування державної системи управління якістю медичної допомоги населенню, спрямованої на задоволення обґрунтованих потреб та очікувань споживачів медичної допомоги, поліпшення

здоров'я населення, забезпечення рівного й справедливого доступу усіх громадян до медичних послуг належної якості[1]. Впровадження цієї концепції стало підґрунтям для розробки і прийняття інших нормативно-правових актів, переважно МОЗ України, якими передбачено низку заходів забезпечення управління якістю і контролю за нею. Відтак, існує нагальна потреба у ґрунтовному аналізі передбачуваних нововведень та їх співвідношення із оновленою доктриною держави як сервісної інституції.

Ступінь розробки теми. На сьогоднішній день проблематика контролю за якістю медичних послуг в Україні обговорюється, переважно, серед медичних працівників, управлінського персоналу та практикуючих юристів, що спеціалізуються на представництві і супроводженні господарської діяльності. Науково-теоретичний фундамент цієї проблематики можна представити у вигляді двох блоків: по-перше, праці вчених, які присвячені медичному праву (Р.Ю. Гревцової, Л.М. Дешко, В.Ф. Москаленко, Я.Ф. Радиша, І.Я Сенюти, С.Г. Стеценко та ін.); по-друге, праці, присвячені контролю, його формам та методам (О.Ф. Андрійко, В.М. Гаращука, І.К. Залюбовської, С.В. Ківалова, О.М. Куракіна, Д.В. Лученка, І.С. Орєхової, В.С. Шестак, О.М. Хольченкова та ін.). Отже, ґрунтуючись на сформованому підґрунті державного контролю у сфері господарської діяльності та враховуючи науково-обґрунтовану концепцію медичного права, можна з'ясувати особливості державного контрою за якістю медичних послуг з урахуванням сучасного правового регулювання даного виду господарської діяльності.

Об'єктом дослідження цієї статті є відносини, що складаються між суб'єктом надання медичних послуг і МОЗ України в ході здійснення контрольних заходів, спрямованих на безперервне покращення якості медичного обслуговування. **Предмет** дослідження становлять нормативно-правові акти і наукові праці, присвячені проблемам контролю за якістю медичних послуг.

Метою написання статті є аналіз сучасного правового регулювання контролю за якістю медичних послуг, його нововведень та визначення перспектив подальшого удосконалення. Реалізація зазначеної мети можлива при вирішенні таких **завдань**: виокремити принципові зміни у нормативному регулюванні контролю за якістю медичних послуг, надати їх оцінку; з'ясувати специфіку форм і методів державного контролю за якістю медичних послуг у порівнянні з іншими видами господарської діяльності; сформулювати поняття та ознаки державного контролю за якістю медичних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питання контролю в сфері господарської діяльності, попри постійну увагу наукової спільноти та влади, все ще не вийшло на збалансоване розуміння необхідності і достатності, обмежень і свободи у підприємницькій діяльності[2]. Контроль, будучи обов'язковою стадією чи елементом процесу управління, водночас є і функцією діяльності суб'єкта, що його здійснює[3]. З одного боку, відповідно до ст. 42 Конституції України, держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт[4]. При цьому, згідно Закону України «Про основні засади державного контролю (нагляду) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р. № 877-V[5], державний контроль здійснюється лише за наявності підстав та в порядку, визначених законом. Згідно останніх тенденцій у теорії адміністративного права, сутність контролю розглядається через виміри та аналіз проходження й здійснення певних операцій, пов'язаних з реалізацією планів і програм, використанням одержуваної інформації для коригуючих дій[6].

В останній час можна спостерігати тенденцію до суттєвого скорочення контролюючих органів, а ті, що залишилися в системі органів виконавчої влади значною мірою обмежені у

[1] *Наказ про затвердження Концепції управління якістю медичної допомоги у галузі охорони здоров'я в Україні на період до 2020 року 2011* (Міністерство охорони здоров'я України). <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20110801_454.html>.

[2] Вінник, О.М. (2004). *Господарське право*. Київ: Атіка, 27.

[3] Орехова, І.С. (2009). До питання про визначення поняття державного контролю у сфері господарської діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юрид. л-ра, в*ип. 46,* 387.

[4] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.

[5] *Закон про основні засади державного контролю (нагляду) у сфері господарської діяльності 2007* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 29, 389.

[6] Андрійко, О.Ф. (2004). *Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади*. Київ: «Наук. думка», 164.

повноваженнях. У сфері охорони здоров'я склалася ситуація, коли єдиним спеціалізованим контролюючим органом залишилася Державна служба лікарських засобів та контролю за наркотиками. Здійснення ж контролю за якістю надання медичних послуг населенню в усій країні здійснює структурний підрозділ МОЗ України – Управління ліцензування та контролю якості надання медичної допомоги. Зважаючи на те, що сьогодні відбувається повне оновлення підходів до організації управління якістю медичних послуг, розширюється приватний сектор у сфері медичного обслуговування населення, видається доцільним обговорення питання іншої організації контрольної діяльності у досліджуваній сфері, тим більше, що експеримент із ліквідацією Державної санітарно-епідеміологічної служби України демонструє очевидні негативні наслідки.

В даному випадку, мова не йде про повернення до системи надмірного контролю за господарською діяльністю з боку органів державного контролю, шляхом проведення планових, позапланових та інших перевірок, обстежень, інспекцій, моніторингів тощо. Організаційно слід забезпечити висококваліфіковану оцінку діяльності закладів охорони здоров'я та осіб, що здійснюють індивідуальну медичну практик. Як уявляється в перспективі, проблема контролю за якістю надання медичних послуг може ефективно вирішуватися у судовій гілці влади, як це відбувається у більшості європейських країн. Високий рівень довіри до суду у поєднанні з вмотивованою внутрішньою відповідальністю суб'єкта надання медичних послуг становить надійну систему гарантій їх якості. Водночас, Україна лише розпочала рух у цьому напрямку, і в сучасних умовах неможна покладатися виключно на внутрішній контроль та управління якістю медичних послуг суб'єкта господарювання. Отже, варто передбачити механізми контролю якості медичних послуг перехідного періоду з боку профільного органу виконавчої влади та долучити громадськість у вигляді наглядових рад до цього процесу.

Дисбаланс системи органів контролю за наданням медичних послуг можна побачити також на прикладі діяльності Державного експертного центру МОЗ України – державного підприємства, чия діяльність спрямована на доклінічне вивчення, клінічні випробування та державну реєстрацію лікарських засобів[1]. Цей орган став фактичним правонаступником Державного фармакологічного центру, основаним завданням якого було науково-експертне супроводження фармакологічного нагляду, але це підприємство стало відповідальним і за стандартизацію у сфері медичної допомоги і надання медичних послуг та розробку клінічних протоколів. Саме Держаний експертний центр МОЗ має узагальнювати річні звіти моніторингу клінічних індикаторів якості[2] – значно ширші завдання, які потребують відповідної організаційної і правової реакції, в тому числі, мають бути відображені у Статуті.

Потребує уваги і діяльність Клініко-експертної комісії МОЗ України та її взаємодія з іншими суб'єктами контролю якості медичних послуг. Комісія утворюється для колегіального розгляду звернень фізичних та юридичних осіб, правоохоронних органів щодо клініко-експертних питань профілактики, діагностики, медичного лікування, реабілітації, оцінки якості надання медичної допомоги та медичного обслуговування за конкретними випадками у закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування, а також фізичних осіб – підприємців, що провадять господарську діяльність у сфері охорони здоров'я у відповідній адміністративно-територіальній одиниці України. Особливістю функціонування органу можна вважати функціонування на постійній основі із можливістю пере форматування у тимчасовий орган за потреби виїзду на місце конкретного випадку[3]. Постійнодіючі комісії створюються в АРК та у структурних підрозділах з питань охорони здоров'я обласних, Київських та Севастопольських міських державних адміністраціях забезпечує достатню інфраструктуру, але питання достатності компетенції цього органу, що за своєю природою є консультативно-дорадчим залишається відкритим[4]. Наприклад, підготовка для керівництва МОЗ пропозицій щодо шляхів поліпшення якості медичної допомоги та медичного обслуговування здійснюється Комісією, але такі пропозиції

[1] *Наказ про Статут Державного підприємства «Державний експертний центр МОЗ України» 2016* (Міністерство охорони здоров'я України). <http://www.dec.gov.ua/site/files/statut.pdf>.

[2] *Наказ про моніторинг клінічних індикаторів якості 2013* (Міністерство охорони здоров'я України). <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20130911_0795.html>.

[3] *Наказ про клініко-експертну комісію Міністерства охорони здоров'я України 2016* (Міністерство охорони здоров'я України). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0285-16>.

[4] *Наказ про організацію клініко-експертної оцінки якості надання медичної допомоги та медичного обслуговування 2016* (Міністерство охорони здоров'я України). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0285-16>

мають спиратися на результати моніторингу якості медичних послуг – сфера компетенції Державного експертного центру МОЗ України. За таких умов на нормативному рівні мають бути визначені параметри взаємодіє між цими суб'єктами.

Надзвичайно важливим питанням забезпечення ефективного контролю якості медичних послуг є чітке визначення його системи та приведення методологічного інструментарію у відповідність до сучасних потреб системи охорони здоров'я. У теорії адміністративного права найчастіше виокремлюються такі види державного контролю у сфері господарювання: 1) державний контроль використання ресурсів (матеріальних, природних, трудових, фінансових); 2) державний контроль організації ведення господарської діяльності (сплата податків та обов'язкових платежів, захист економічної конкуренції, захист прав споживачів тощо); 3) контроль дотримання спеціальних умов здійснення окремих видів господарської діяльності (ліцензійно-дозвільні умови); 4) контроль за здійсненням окремих операцій[1].

Предметом першого з виділених різновидів контролю є не сама господарська діяльність, а порядок і умови (правові обмеження) використання зазначених ресурсів. Йому притаманна специфічна мета, яка обумовлюється не стільки предметом контролю, скільки інтересами держави і суспільства щодо нього. Крім того, державний контроль використання ресурсів у господарській діяльності, будучи суттєвим елементом управління, не враховує сутності господарських правовідносин, стосовно яких і розглядається контрольна функція держави[2].

Існування спеціального державного контролю у сфері господарської діяльності обумовлюється здійсненням специфічних видів господарської діяльності, проведення яких вимагає отримання спеціального дозволу (ліцензії, свідоцтва, патенту, іншого документа дозвільного характеру), покладенням на суб'єктів господарювання додаткових обов'язків (наприклад, ліцензійні умови), наявністю розгалуженої системи державних органів, що видають такі дозволи, затверджують умови здійснення таких видів діяльності, здійснюють контроль за їх дотриманням.

Відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»[3], ліцензуванням визнається видача, переоформлення та анулювання ліцензій, видача дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування. Таким чином, ліцензування є самостійною комплексною системою, одним із обов'язкових елементів якої є контроль дотримання ліцензійних умов. Враховуючи специфіку медичних послуг, ліцензування цього виду господарської діяльності врегульовано Постановою КМУ № 285 від 2 березня 2016 р. «Про затвердження ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики»[4].

Поряд із ліцензуванням, В.С. Шестак до комплексних правових засобів контролю зараховує також реєстрацію, атестацію, сертифікацію, експертизу тощо[5]. Усі перелічені форми контролю можна об'єднати у групу попереднього контролю і спрямований на створення необхідних умов для провадження медичної практики передбаченого рівня якості.

Тим не менш, сама лише відповідність суб'єкта, що надає медичні послуги, вимогам, які висуваються чинним законодавством не в змозі гарантувати якість послуг. Відтак, важливим елементом системи контролю якості медичних послуг є поточний і наступний контроль, які доцільно розмежувати на зовнішній і внутрішній.

Основним завданням внутрішнього контролю якості медичних послуг є визначення ступеня відповідності діяльності і конкретних результатів роботи суб'єкта, що надає ці послуги, загальним вимогам: стандартам медичної допомоги та уніфікованим клінічним протоколам медичної

[1] Пушкіна, Н.М. (2012). Державний контроль і правова відповідальність в системі фінансово-господарської діяльності. *Проблеми та перспективи розвитку місцевого самоврядування в Україні*. Дніпропетровськ, 224.
[2] Гаращук, В. (2002). Стандарти державного контролю: погляд на проблему. *Право України, 8,* 89.
[3] *Закон про ліцензування видів господарської діяльності 2015* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради*, 23, 158.
[4] *Постанова про затвердження ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики 2016* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п?nreg=285-2016-%EF&find=1&text=%ED%E5+%EC%E0%BA+&x>.
[5] Шестак, В.С. (2002). *Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання):* дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків: Харків. націон. ун-т внутріш. справ, 74.

допомоги[1], МОЗ України з подальшою корекцією механізму забезпечення якості надання медичної допомоги. Як передбачено Концепцією управління якістю медичної допомоги у галузі охорони здоров'я в Україні на період до 2020 року, найбільших змін повинна зазнати саме система внутрішнього (відомчого) контролю якості медичних послуг. Концепцією передбачається сформувати критерії оцінки роботи медичного персоналу особами, які залучені до процесу надання медичної допомоги – колеги, медичні асоціації або адміністрація закладу охорони здоров'я[2]. Система внутрішнього контролю повинна включати не лише експертизу процесу надання медичної допомоги, а й низку інших компонентів, а саме: вивчення задоволення пацієнтів їх взаємодією з системою охорони здоров'я; самоконтроль – як метод клінічного аудиту, що включає розрахунок і аналіз показників, які характеризують якість і ефективність медичної допомоги, виявлення і аналіз недоліків, лікарських помилок і інших факторів, що спричиняють негативний вплив і призводять до зниження якості і ефективності медичної допомоги; підготовку рекомендацій щодо попередження лікарських помилок і недоліків у роботі та поліпшення якості і ефективності медичної допомоги; вибір найраціональніших управлінських рішень і проведення оперативних корегуючих заходів, контроль за їх реалізацією.

Теперішній етап реформування системи внутрішнього контролю якості медичних послуг націлено на розроблення та впровадження системи індикаторів якості роботи медичних закладів; створення незалежних центрів оцінювання відповідності медичної практики ліцензійним вимогам, закладів охорони здоров'я – акредитаційним вимогам.

Зовнішній (позавідомчий) контроль передбачає контроль за дотриманням встановлених вимог органом, який не є складовою частиною закладу охорони здоров'я. Завданням позавідомчого контролю за діяльністю закладів охорони здоров'я і фізичних осіб, які надають медичну допомогу, є забезпечення права громадян на отримання медичної допомоги належної якості. На сьогоднішній ден, такими органами є суди, але, зважаючи на невизначеність цілої низки питань відповідальності за недотримання ліцензійних вимог, замкненістю системи медичних експертиз, на які спирається суддя під час здійснення правосуддя, цей вид контролю за якістю медичних послуг також потребує суттєвого реформування.

В.М. Дереконь доводить важливість використання такої форми здійснення наступного контролю, як аудит[3]. Його специфічний різновид – клінічний аудит, спрямований на покращання процесів та результатів допомоги пацієнтам через систематичний перегляд складових медичної допомоги у порівнянні з визначеними критеріями та впровадження змін там, де допомога або її результати не досягають очікуваного рівня. В ході клінічного аудиту складові структури, процесу та результату медичної допомоги відбираються та систематично оцінюються.

Висновки та перспективи подальшого розвитку у даному напрямі. Державний контроль за якістю медичних послуг в Україні демонструє стійку тенденцію до пом'якшення методів впливу та переході до загальноєвропейського стандарту визнання презумпції сумлінності суб'єкта господарювання, його соціальної відповідальності. За таких умов контрольні заходи держави є виправданими з точки зору визнання права суб'єкта надавати медичні послуги і, як правило, обмежуються попереднім контролем. Перевірки діяльності суб'єкта, що надає медичні послуги, як форми контролю у випадку наявності скарг споживача можна визнавати доцільними лише на перехідному етапі, оскільки в перспективі ці питання мають вирішуватися виключно в судовому порядку, в тому числі і щодо застосування адміністративно-господарських санкцій, зокрема, анулювання ліцензії на провадження медичної практики.

[1] *Наказ про моніторинг клінічних індикаторів якості 2013* (Міністерство охорони здоров'я України). <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20130911_0795.html>

[2] *Наказ про затвердження Концепції управління якістю медичної допомоги у галузі охорони здоров'я в Україні на період до 2020 року 2011* (Міністерство охорони здоров'я України). <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20110801_454.html>.

[3] Дереконь, В.М. (2007). *Аудит як форма контролю та елемент адміністративно-правової інфраструктури детінізації економічних відносин в Україні*: автореф. дис.... канд. юрид. наук.: 12.00.07. Ірпінь: Націон. ун-т держ. податк. служби України, 8.

References:

1. Andriiko, O.F. (2004). *Derzhavnyi kontrol v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi zasady [State control in Ukraine: organizational and legal principles]*. Kyiv: «Nauk. dumka», 164. [in Ukrainian].
2. Derekon, V.M. (2007). *Audyt yak forma kontroliu ta element administratyvno-pravovoi infrastruktury detinizatsii ekonomichnykh vidnosyn v Ukraini*: avtoref. dys.... kand. yuryd. nauk.: 12.00.07. [Audit as a form of control and an element of administrative and legal infrastructure legalization of economic relations in Ukraine: Thesis for PhD degree in Law]. Irpin: Natsion. un-t derzh. podatk. sluzhby Ukrainy, 8. [in Ukrainian].
3. Harashchuk, V. (2002). Standarty derzhavnoho kontroliu: pohliad na problemu [The standards of state control: a look at the problem]. *Pravo Ukrainy [Law of Ukraine], 8,* 89. [in Ukrainian].
4. *Konstytutsiia Ukrainy 1996 [The Constitution of Ukraine 1996]* (Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada]*, 30, 141. [in Ukrainian].
5. *Nakaz pro kliniko-ekspertnu komisiiu Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy 2016* [The Decree on clinical expert committee of the Ministry of Health of Ukraine] (Ministry of Health of Ukraine). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0285-16>. [in Ukrainian].
6. *Nakaz pro monitorynh klinichnykh indykatoriv yakosti 2013 [*The Decree on the monitoring of clinical quality indicators] (Ministry of Health of Ukraine). <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20130911_0795.html>. [in Ukrainian].
7. *Nakaz pro orhanizatsiiu kliniko-ekspertnoi otsinky yakosti nadannia medychnoi dopomohy ta medychnoho obsluhovuvannia 2016 [*The Decree on organization of clinical and peer review of quality of care and medical obslurovuvanna*]* (Ministry of Health of Ukraine). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0285-16> [in Ukrainian].
8. *Nakaz pro Statut Derzhavnoho pidpryiemstva «Derzhavnyi ekspertnyi tsentr MOZ Ukrainy» [*The Decree on The Charter of the State Enterprise "State Expert Center MoH Ukraine"*] 2016* (Ministry of Health of Ukraine). <http://www.dec.gov.ua/site/files/statut.pdf>. [in Ukrainian].
9. *Nakaz pro zatverdzhennia Kontseptsii upravlinnia yakistiu medychnoi dopomohy u haluzi okhorony zdorovia v Ukraini na period do 2020 roku 2011 [The decree on Approval of the Concept of healthcare quality management in public health in Ukraine in 2020]* (Ministry of Health of Ukraine). <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20110801_454.html>. [in Ukrainian].
10. Orekhova, I.S. (2009). Do pytannia pro vyznachennia poniattia derzhavnoho kontroliu u sferi hospodarskoi diialnosti [On the definition of state control in Economic Activity]. *Aktualni problemy derzhavy i prava [Actual problems of state and law]*. Odesa: Yuryd. l-ra, *vyp. 46,* 387. [in Ukrainian].
11. *Postanova pro zatverdzhennia litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky 2016* [Resolution approving the license conditions of the business of medical practice] (Cabinet of Ministers of Ukraine). *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p?nreg=285-2016-%EF&find=1&text=%ED%E5+%EC%E0%BA+&x>. [in Ukrainian].
12. Pushkina, N.M. (2012). Derzhavnyi kontrol i pravova vidpovidalnist v systemi finansovo-hospodarskoi diialnosti [State control and legal responsibility in the system of financial and economic activity]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Problems and prospects of local government in Ukraine]*. Dnipropetrivsk, 224. [in Ukrainian].
13. Shestak, V.S. (2002). *Derzhavnyi kontrol v suchasnii Ukraini (teoretyko-pravovi pytannia)*: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.01. [State control in modern Ukraine (theoretical and legal issues): Thesis for PhD degree in Law]. Kharkiv: Kharkiv. natsion. un-t vnutrish. sprav, 74. [in Ukrainian].
14. Vinnyk, O.M. (2004). *Hospodarske pravo [Commercial law]*. Kyiv: Atika, 27. [in Ukrainian].
15. *Zakon pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti 2015 [The Law on licensing of economic activities in 2015]* (Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady [Bulletin of the Verkhovna Rada]*, 23, 158. [in Ukrainian].
16. *Zakon pro osnovni zasady derzhavnoho kontroliu (nahliadu) u sferi hospodarskoi diialnosti 2007* [The Law on basic principles of state control (supervision) in economic activity in 2007] (Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada]*, 29, 389. [in Ukrainian].

Mariana Shchyrba, PhD in Law
Lesia Ukrainka Eastern European National University, Ukraine

ELEMENTS OF THE PATIENT'S LEGAL STATUS

The article analyzes the legal status of the patient. The relevance of this field of research is due to the following factors: a) characteristic of public relations area, since a patient is an every person throughout life, since this is an area that affects every person living in society; b) special sensitivity of legal relations, usually the patient is a sick person who needs care, concern, efficient qualified medical assistance; c) the initial stage of medical (health protection) jurisprudence development in the Ukraine law system and the lack of comprehensive theoretical achievements in this area; d) conflicts and gaps in the national institute of legal regulation of the patients' legal status.

The conclusion is made that the legal status of a person in our view should include the following elements: primary – the patient's rights and responsibilities; secondary - the principles of legal status, the guarantees of patients' rights and responsibility.

Key words: legal status of a patient, patient's rights and responsibilities, principles of legal status, guarantees of patients' rights and responsibility.

Formulation of the problem. The person in the law of modern society is an independent subject. The classic Soviet approach to understanding of the role of person in law only through its legal personality is not acceptable for a democratic society that defends the ideas of humanism and justice.

In modern jurisprudence «personality» is understood as the center of public relations, as a social being, endowed with dignity, will and consciousness as a result of certain evolutionary process. The relationships and dependencies of society and personality, citizen and the state, individual and community become more complicated; their interests and needs become closer and more organic; the unity between them is deeper, the responsibility of people is increasing. In modern terms, due to the increasing of the human factor role, the problem of personality is getting particular importance. A new phenomena arises in the life of society and modifies the universal phenomena that need additional generalization. Among them there is a theoretical-legal institute as a legal status. In recent years, the intensity of including the issues of legal subject in theoretical-legal discourse is due to the need to find new approaches to the study of the given legal phenomenon.

The analysis of recent researches and publications. The problems associated with specific human rights were investigated by experts in law, including in particular N. Onishchenko, N. Opolska, O. Skakun and others. In the issues of the theoretical and legal understanding of the legal status were involved I. Zharovska, A. Kolodiy, O. Petryshyn, M. Tsvik and others. However, considering the range of issues and latest trends of its legal regulation, remains a number of unexplored theoretical problems, including the elements of patients' legal status.

The aim of the article is to analyze patient's legal status concept and to determine its elemental composition.

The presentation of the research main material. A person who is an active participant of legal relations, acts in law in a different situation, so nowadays it is not sufficient to determine only the general, constitutional status of the individual. The development of science of state and law theory should be made towards comprehensive study of the legal status of certain social groups, communities such as pensioners, disabled, children and others.

Among these categories it's important to investigate the legal status of the patient. We explain this need by the following circumstances: a) characteristic of public relations area, since a patient is an every person throughout life, since this is an area that affects every person living in society; b) special sensitivity of legal relations, usually the patient is a sick person who needs care, concern, efficient qualified medical assistance; c) the initial stage of medical (health protection) jurisprudence development in the Ukraine legal system and the lack of comprehensive theoretical achievements in this area; d) conflicts and gaps in the national institute of legal regulation of patients' legal status.

The legal status is a comprehensive, integrative category, reflecting the relationship between person and society and state. Therefore, it is important that a person will have a correct understanding of his/her

position, rights and responsibilities, place in a particular political and legal structure. The improvement of health care sphere significantly depends on legal awareness of citizens and medical personnel on the rights and duties which belong to them, which creates efficiency of realizable activity. The legal status of individual outlines its «space» in the legal system, puts obstacles to undue legal regulation, and defines the criteria for legal prohibitions. Therefore, a clear definition of the nature and elements of legal status of certain categories of persons is prerogative to increase the level of legal culture of society.

It's the theory of law, based on its fundamental nature and purpose, theoretical study of sectoral legal phenomena, is able to promote the development of the patient's legal status institute. Moreover, particularly the use of common provisions and principles of the theory of law allows a detailed analysis of this complex legal phenomenon. So before we define the concept of the legal status of the patient, it's necessary to be based on primary legal structure - legal status of the person.

The legal status - is one of the most important political and legal categories, but it should be noted there is no single approach to understanding of this concept. Also there're discussions on the elements of person's legal status.

At the same time it should be noted that the «status» - is a significant abstract term; in a general sense it means the set of stable parameters, values of object or subject. Law dictionary defines the category of «status» as legal position of a legal subject - a citizen or a legal person, that is characterized and defined by its organizational and legal form, the charter, a certificate of registration, the rights and duties, responsibilities, powers, emanating from legislative and normative acts[1].

At the same time there are two areas of research: primary understanding of the legal status and modernist. This second area not only criticizes the first, but also widely uses its achievements, especially in categorical field. On this basis, there is a conclusion of inappropriate contrast between these areas, but their consensual use in legal subject research.

The original legal understanding connects a legal subject with a legal personality category, which is defined as a special legal quality or property, which allows person or organization to become legal subject and this legal quality is recognized by the state personality, and the subject is characterized as an element of legal relations. Since there's no need to explore this position more objectively, we will focus only on quoting the bright representatives of this doctrine. Thus, N. Marchenko points out that «not nature, not society, but in fact only government determines who and under what circumstances can be the subject of law and, consequently, participant of legal relations, what qualities he/she must possess. Only by the law can be established or recognized that particular legal quality or feature that allows the person or organization to become a legal subject. This quality or feature is called legal personality. It cannot be arbitrary set, changed, or canceled. Legal personality does not depend on the will and desire of private persons and organizations. It is the same as its constituent units - the capacity and capability, arises, changes or ceases none other than just using the objective law «[2]. The understanding exclusively through the normative approach to law and state - accordingly creates the understanding of the place of person in the right only through the established rules of conduct.

The modernist perception of the person's legal status indicates the need for a recognition a complex of characteristics in a person, that in the legal, democratic state would provide the opportunity to be an active participant in the legal life, have an impact on definition of their rights, to be able to fully implement them and to demand guarantees for their protection. We believe that legal capacity must be understood as a precondition for legal status; however it is not quite right to deny the rights and freedoms of a legal subject and bring them exclusively to capacity in the law. Thus, the legal capacity and legal status are interrelated but not identical phenomena and categories, the latter is broader, structurally complex, and richer, acts as generalizing, modular concept. However, the set of rights implies their interconnectedness with the duties of the subject, because without retroactive effect the adjustment of law and order and legitimacy in society is not possible.

As M. Kozyubra pointed out «rights, freedoms and duties of a person and citizen are one of the most important social and legal institutions, which is a measure, the standard for determining progress of society, the optimal indicator of the level of civility of state and society, a radical change in relationship between citizen and state, when a person, a citizen does not owe state for granted rights and freedoms, but turns into a free and equal partner of state, which has not only rights but also responsibilities»[3].

[1] Сухарева, А.Я., Крутских, В.Е. (2004). *Большой юридический словарь.* Москва: ИНФРА, 601.
[2] Марченко, Н.М. (2004). *Теория государства и права.* Москва: Зерцало, 592.
[3] Козюбра, М.І. (1996). Права і свободи людини і громадянина в новій Конституції України. *Адвокат,* 3-6.

Thus the legal status of a person - is a proper system of his/her rights and obligations. Such approach to things is defended by many scientists who are engaged in research of this issue. Thus Ye.Lukashova understands the legal status as the complex relationships that occur between state and individual, and the mutual relationships of persons that are fixed by the state in a legal form - in the form of rights, freedoms and duties which organize in its unity legal status of individual[1]. A similar opinion was expressed by V. Kotyuk. He includes in this concept a set of legal rights, freedoms and duties of person, that are enshrined in the current legislation and form socially acceptable and necessary potential capabilities of a person to have subjective rights and responsibilities and implement them in a system of social relations[2]. Another category of researchers interprets broadly the legal status, adding to the basic elements several additional.

A classic legal status is divided into types, which include the general legal status, special, or else called ancestral and individual legal status.

The general legal status is not able to consider the whole variety of entities, their characteristics, differences, specifics. Therefore, it does not include many subjective rights and duties, that constantly arise and terminate in subjects according to their work, the nature of relationships in which they enter and other situations. As A. V. Brushlyns'kyy rightly said, because any human individual is a part of humanity, he is necessarily included in the various social groups, is the indissoluble developing unity of the social and individual[3]. The absence of listed rights and obligations in the concept of the general status of citizen has allowed maintaining its stability. These «variables rights» and obligations are members of the special and individual legal status. The general legal status is a base, the starting point for all others. Based on this is possible to judge on the character, social nature and democracy extent of a given society. Special, individual and all other statuses listed above may not contradict the general (constitutional) status. Instead, they must meet it as basic, primary, original. The legal status of the patients belongs to a special legal status.

On the basis of the theoretical constructs it is important to summarize what can be considered the elements of the patients' legal status. The element is treated as a concept of the object that is part of a certain system and is considered in its limits as indivisible [4].

In our view, there're no objections to attribute to the patient's legal status his/her rights and responsibilities. The rights and responsibilities - are the main source element of the law. It has become a classic position that the system of rights and responsibilities - is the core, the center of the legal sphere, and here lies the key to solving the basic legal problems.

We also include several other categories in the legal status of a person. Let us consider the reasonableness of their inclusion in the legal status of the patient.

1. Legitimate interest. As I. Lychenko pointed out, a legitimate interest gives us a vivid picture of legal aspirations and indicates the individual system of interferences in each case, is characterized by a number of economic, professional, and other physiological characteristics of individuals, which together affect the legal status of citizens[5]. Thus, a legitimate interest in the broadest sense is a desire of a legal person, his/her aims that encourage him/her to enter into a relationship. We deny the assignment of legitimate interest to the elements of the patient's legal status on the following reasons. Firstly, in addition to the interest, generally many other factors influence on the status of legal person such as political, international and military situations. This list can go on. These external factors at the same time with internal, to which we assign - legitimate interest, legal awareness, legal identity, legal activity, etc.; create a common «background» for legal phenomena, but do not form their structure. Secondly, for most patients legitimate interest will be health, i.e. its improving, maintaining or restoring, so patient's health can be a subject of relationships, but not an element of the status. Thirdly, legitimate interest, in a legal state it is shown in the rights of a legal subject, he should be put in the basis of legal policy that upholds the principles of humanism and humanocentrism.

2. The rules of law. The legal status should be enshrined in legislation, so the rules of law by some scholars are defined as elements of status (M. Matuzov[6], M. Muzychuk), determining that the rules of law

[1] Лукашова, Е.А. (1996). *Общая теория прав человека.* Москва: Издательстве НОРМА, 28.
[2] Котюк, В.О. (1996). *Теорія права: Курс лекцій.* Київ: Вентурі.
[3] Брушлинский, А.В. (1996). *Субъект: мышление, учение, воображение.* Москва: Воронеж.
[4] Фролова, И.Т. (1991). *Философский словарь.* Москва: Политиздат, 127.
[5] Личенко, І.О. (2011). Законні інтереси як складова адміністративно-правового статусу громадян України у сфері власності. *Університетські наукові записки,* 228.
[6] Матузов, Н.И. (1987). *Правовая система и личность.* Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 59.

actually form the basis of the legal status of the legal subject or specific legal relationship[1] [10, p. 317]. Indeed, the rules of law - are formally defined, legally fixed rules of conduct. They fix the rights and responsibilities of a legal subject, so their separate selection only introduces an aggravating element, which will lead to the need of delimitation of rights and responsibilities and legal norms in the system of patient's legal status.

3. Legal guarantees. Thus V. Pohorilko defined the legal guarantees as specific legal means of provision, realization, protection and enforcement of human and civil rights[2]. O.V. Zaychuk and N.M. Onishchenko determine guarantees as a system of coordinated factors that ensure actual implementation and full protection of the rights and freedoms[3]. The analysis of modern legal reality in Ukraine makes it possible to categorically assert the importance of human rights guarantees. The declaration of rights and freedoms at the legislative level is not enough. The exclusive right of the patient does not have capacity for adequate right-realizable function. The real protection of rights, freedoms and responsibilities of citizens can only be done using the complex interaction between general and special guarantees. The general guarantees are directly dependent on the level of development of society and are a measure of the democracy degree. They create the atmosphere where a legitimate realization of legal person status is possible[4]. It is the political, economic, legal, organizational and other support of rights, they are effective safeguards, are necessary, integral part of the legal status, a tool for implementing rights of the patient in the legal reality. The existence of a widespread rights protection mechanism is also a permanent element of the effective functioning of the health system in general. The guarantees 'accompany' the rights during all stages of functioning from creating the rules of law in the form of legislative activities till their protection in national or international judicial bodies. So, taking into consideration the inseparability of rights and guarantees, we defend the position for recognition them as a separate element of the legal status of the patient.

4. Responsibility. Here scientists also debate about the inclusion of legal liability in the system of status (e.g. O. Petryshyn[5], O. Kharytonova[6]). Responsibility is the right-providing element for the obligations. If the rights cannot be implemented without the guarantees, the responsibility serves the same category for obligation. Of course, you can perform obligation without the liability, but its preventive function plays a restraining role. Without the liability obligations are banning slogans, and considering that they are closely related to the rights, such institution as liability exists for implementation of the main elements of the legal person status; by its legal potential reinforces the importance of status of the individual in society and state.

5. The principles of the legal status. The need to include to the status such an item as the principles was told by representatives of the Soviet school of law. The principles are based on justice; advocate the moral foundation of law, ensuring the transfer of natural rights into the positive law. The principles of the legal status establish the «roadmap» for its development acting as criteria of justice, legitimacy and legality of the law. In the health sector, which as we have noted, is especially sensitive to the person, because concerns the most important human values - life and health, the implementation of such element as principles, creates the proper legal regulation and development of legal policy that aims maximum safety and protection of all spheres of activity of a person, including medical.

Conclusion. The legal status of a person in our view should include the following elements: primary – the patient's rights and responsibilities; secondary - the principles of legal status, the guarantees of patients' rights and responsibility.

The expansion of the structure, in our opinion, will lead to its encumbrance, will introduce in its scheme discrepancies, repetitions or inaccuracies, so making impossible an effective functioning of the legal status of the patient as the special status of the person.

[1] Музичук, О.М. (2008). Уточнення сутності категорії «правовий статус» суб'єкта адміністративно-правових відносин та його елементного складу. *Форум права,* 317.
[2] Погорілко, В.Ф. (1999). *Конституційне право України.* Київ: Наук. думка, 40.
[3] Зайчук, О.В., Оніщенко, Н.М. (2006). *Теорія держави та права*. Київ: Юрінком Інтер, 35.
[4] Безусий, В.В. (2009). Окремі питання правового статусу людини в державі. *Форум права*, 46.
[5] Петришин, О.В. (1990). *Статус службової особи: природа, структура, спеціалізація.* Київ: УНКВО, 41.
[6] Харитонова, О.І. (2004). *Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії).* Одеса: Юридична література.

References:

1. Bezusyy, V.V. (2009). Okremi pytannya pravovoho statusu lyudyny v derzhavi [Some questions of the legal status of person in the state]. *Forum prava [Forum of law], no 2,* 44-49. [in Ukrainian]
2. Brushlynskyy, A.V. (1996). *Subekt: myshlenye, uchenye, voobrazhenye* [Subject: thinking, learning, imagination] Moscow: Voronezh, 167. [in Russian].
3. Frolova, Y.T. (1991). *Fylosofskyy slovar'* [Philosophic Dictionary]. Moscow: Polytyzdat, 560. [in Russian].
4. Kharytonova, O.I. (2004). *Administratyvno-pravovi vidnosyny (problemy teoriyi)* [Administrative and legal relationships (problems of theory)]. Odesa: Yurydychna literatura, 324. [in Ukrainian].
5. Kotyuk, V.O. (1996). *Teoriya prava: Kurs lektsiy: Navch. posib. dlya yuryd. f-iv vuziv*. [Theory of Law: Lectures] Kyiv: Venturi, 208. [in Ukrainian].
6. Kozyubra, M.I. (1996). *Prava i svobody lyudyny i hromadyanyna v noviy Konstytutsiyi Ukrayiny* [Human and civil rights and freedoms in the new Constitution of Ukraine]. Advocate, *no 2,* 3-7. [in Ukrainian].
7. Lukashova, E.A. (1996). *Obshchaya teoryya prav cheloveka*. [The general theory of human rights] Moscow: Yzdatelstvo NORMA, 520. [in Russian].
8. Lychenko, I.O. (2011). *Zakonni interesy yak skladova administratyvno-pravovoho statusu hromadyan Ukrayiny u sferi vlasnosti*. [Legitimate interests as a part of administrative and legal status of citizens of Ukraine in the field of property], *no 4,* 228-233. [in Ukrainian].
9. Marchenko, N.M. (2004). *Teoryya hosudarstva y prava*: uchebnyk [Theory of State and Law] (2-e yzd., pererab. y dop.), Moscow: Izdatelstvo «Zercalo», 640. [in Russian].
10. Matuzov, N.Y. (1987). *Pravovaya systema y lychnost'* [The legal system and personality]. Saratov: Yzd-voSarat. un-ta, 293. [in Russian].
11. Muzychuk, O.M. (2008). Utochnennya sutnosti katehoriyi «pravovyy status» sub»yekta administratyvno-pravovykh vidnosyn ta yoho elementnoho skladu [Essence clarification of «legal status» category of the subject of administrative and legal relations and its elemental composition]. *Forum prava [Forum of law],* 316-321. [in Ukrainian].
12. Petryshyn, O.V. (1990). *Status sluzhbovoyi osoby: pryroda, struktura, spetsializatsiya* [The status of an official: nature, structure, specialization]. Kyiv: UNKVO, 76. [in Ukrainian].
13. Pohorilko, V.F. (1999). *Konstytutsiyne pravo Ukrayiny* [Constitutional law of Ukraine]. Kyiv: Nauk. dumka, 734. [in Ukrainian].
14. Sukhareva, A.Ya., Krutskykh, V.E. (2004). *Bolshoy yurydycheskyy slovar* [Great legal dictionary] Moscow: YNFRA, 704. [in Russian].
15. Zaychuk, O.V., Onishchenko, N.M. (2006). *Teoriya derzhavy ta prava* [Theory of State and Law]. Kyiv: Yurinkom Inter, 416. [in Ukrainian].

Viktoriia Sheverdina
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for Innovative Development of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

MODERN TRENDS OF EMPLOYER'S PECUNIARY LIABILITY IN UKRAINE

The article is devoted to current trends of legislative regulation of pecuniary liability of the employer. The analysis has shown a gradual increase of the role of pecuniary liability of the employer. The article focuses on quantifying and justifying the difference between property liability and pecuniary liability of the employer. Modern trends of development the employer's pecuniary liability characterized by increasing his responsibility and by closer attention of the legislator to legislative regulation of labor relations between the parties of the labor contract, but such trends don't solve fundamental problems. The paper contains proposals and recommendations for improving current legislation on employer's pecuniary liability and also contains recommendations for revision of the draft Labour Code of Ukraine.

Key words: employer, liability, employer's pecuniary liability, employer's property liability, liability in labor law.

The modern trends of labor law development are largely determined by the provisions of the draft Labour Code of Ukraine. However, the development of market economy in the state requires a review of existing approaches to the employees' rights, in particular, on bringing the employer to pecuniary liability. At the same time, considers the lack of experience of the applying to the employers of various ownership and organizational forms the pecuniary liability, the difficulties arise in process of applying the provisions on the employer pecuniary liability in practice. To some extent, this problem related to the false substitution of the concepts of «pecuniary liability» and «property liability». The settlement of the aforementioned problems caused the task of this scientific article. In particular, the article reveals the difference between pecuniary and property liability of the employer.

The article is summarizing the main trends of the development of employer's pecuniary liability and objectives of proposals and recommendations for its improvement.

Scientific and theoretical basis of the research are the works on pecuniary liability in labor law. The issue of pecuniary liability of labor contract parties has been studied by such scholars as: V. S. Venediktov, L. I. Lazor, O. M. Lukyanchikov, O. I. Protsevskyy, O. S. Pashkov, P. D. Pylypenko, V. I. Prokopenko, P. R. Stavyskiy, S. M. Prylypko, Yu. V. Trofymovska, N. M. Khutorian, H. I. Chanysheva, O. M. Yaroshenko and others.

The article is summarizing the main trends of the development of employer's pecuniary liability and objectives of proposals and recommendations for its improvement.

Scientific and theoretical basis of the research are the works on pecuniary liability in labor law. The issue of pecuniary liability of labor contract parties has been studied by such scholars as: V. S. Venediktov, L. I. Lazor, O. M Lukyanchikov, O. I. Protsevskyy, O. S. Pashkov, P. D. Pylypenko, V. I. Prokopenko, P. R. Stavyskiy, S. M. Prylypko, Yu. V. Trofymovska, N. M. Khutorian, H. I. Chanysheva, O. M. Yaroshenko and others.

Liability, as the legal phenomenon, plays an important role in the regulation of any legal relations, using of this legal instrument responds to a violation of the existing rules of conduct by specific participants of the relations. At its core liability is the obligation of the offender to suffer the adverse effect for breaking the law or contract. The development of labor law science designed the sectorial types of liability of participants of labor relations; pecuniary liability is one of such types. However, given the fact that the negative effects of violations of labor laws or contract manifested in the form of personal or material restrictions, in practice the pecuniary liability is often replaced by property liability.

In modern labor law science the pecuniary liability considers as the obligation of one party of employment contract (employee or employer) to compensate the damage caused to the other party as a

result of the guilty, unlawful failure or improper fulfillment of their job duties[1]. We should note that the employer's pecuniary liability doesn't exist always in different periods of labor law development as an independent field.

Thus, A. M. Lushnikov and M. V. Lushnikova note that at the late XIX - early XX centuries pecuniary liability as an independent institute of social legislation was absent, but three areas in the legal regulation of this problem have been separated. 1. The employee's liability for damage to employer's property based on the principles of civil law... 2. The employer's liability for damage caused to the employee's health regulated by civil law... 3. The employer's liability for damage caused to the employee's property that consisted exclusively responsible for late payment of wages[2].

In the contest of studying the issue of development of employer's pecuniary liability it's be worth looking at N. M. Khutoryan works. The author substantiated that the regulation of the pecuniary liability of labor contract parties has passed several stages of development, including: the first stage - the establishment and improvement of legislation on pecuniary liability (started from the adoption of the Labor Code of the USSR - 1922 and ended in 1970). This stage characterized by the specifying of regulation of the employee's pecuniary liability. The second stage - the second codification of labor legislation and its development (1970 - 1986). At this stage it really necessary to point out that some articles of the Labour Code enshrined the pecuniary liability of the company, institution or organization in case of injuring the employee's health damage, or in the case of unlawful dismissal or transfer to another job[3]. The fourth stage - building a legal democratic state, formation and development of market relations (1990 until now), that characterized by increasing of pecuniary liability of owner or authorized body to the employee in case of unlawful dismissal or transfer to another job; also this stage characterized by establishment types and compensation procedure for pecuniary damage caused by the injury to the employee's health; another feature of mentioned stage is the introduction of compensation by the owner or authorized body of moral damages to the employee and complementation the range of subjects that can act as an employer, and therefore they can act as the party of pecuniary liability[4].

So, abovementioned provisions show that a staged allocation of labor law from the civil law characterized by the development of independent institutions of labor law, and pecuniary liability isn't exception. Time indicates the increased attention of the legislator to the role of pecuniary liability of the employer. However, the current stage of labor law development characterized by preparing for the adoption of the draft Labour Code of Ukraine. Art. 2 of the Draft enshrined one of the tasks of the Code: to regulate employers and employees liability. Book 8 of the proposed draft deals with the liability of the labor relations parties[5].

In the context of analyzing the provisions of the draft Labour Code of Ukraine it should be mentioned more appropriate version of the article on the Rules of internal labor order. Today the provisions of Art. 142 of Labor Code of Ukraine are limited by the statement that labor order in enterprises, institutions, organizations determined by the rules of internal labor order approved by the labor collective on the proposal of the owner or the authorized body and by the elected body of primary trade union organization (trade union representative) on the basis of standard rules[6]. Art. 267 ch. 2 p. 7 of draft Labour Code of Ukraine provides that employer's and employee's liability regulates by the rules of internal labor order[7]. This approach characterizes by decrease of state regulation of labor relations and at the same time by increase the importance of the treaty means of regulation of mentioned relations. To some extent we can say that such provisions eliminate the procedure problem on bringing the employer to pecuniary liability. The abovementioned provisions give the opportunity to the participants of labor relations to determine by

[1] Прилипко, С.М. (2009). *Трудове право України:* підручник. Харків: ФІНН.
[2] Лушников, А.М., Лушникова, М.В. (2009). Курс трудового права: учебник в 2-х т. *Т.2. Коллективное трудовое право. Индивидуальное трудовое право. Процессуальное трудовое право*. Москва: Статут, 1151.
[3] Хуторян, Н.М. (2003). *Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин*: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Харків.
[4] Хуторян, Н.М. (2003). *Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин*: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Харків.
[5] *Проект Трудового кодексу України 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221>
[6] *Кодекс законів про працю України 1999* (Верховна Рада УРСР). *ВВР*, 50, 1971.
[7] *Проект Трудового кодексу України 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221>>

themselves (on contractual basis) the procedure of bringing employee and employer to pecuniary liability. At the same time, it is necessary to emphasize that economic inequality of employee and employer isn't in employee's favor, in particular, in the issues of contractual regulating of the employer's pecuniary liability. This fact proves the need for the involvement of trade unions or other public organization to «balance» the employee's and employer's status. We believe that the participation of trade union is the necessary requirement because employees are not always legally knowledgeable in the labor relations local regulation questions, and it gives the potential possibility to employer to avoid the concretization of the procedure of bringing employee to liability under the provisions of the Rules of internal labor order.

Regarding the provisions of Book 8 «Liability of the parties of labor relationship», chapter 2 is devoted to the liability of the employer. Thus, there are five articles dealing with employer's liability - Art. 374-378. However, the review of articles of the draft Labour Code of Ukraine shows that some articles contain references to the liability under the law. In general, it should be noted that the pecuniary liability of the employer regulated by articles 275-277. These articles fix that the employer's pecuniary liability set in the damages caused to the employee's property, and in the case of default the obligation concerning with providing the goods and services to employee, and in other cases prescribed by the Labour Code, the law or employment contract.

Review articles of the draft Labour Code articles reviewing states that lawmakers excluded from the legislative regulation the pecuniary liability of the employer in the case of employee's health damage that is incorrect. The mentioned question has been debated from the introduction of compulsory state social insurance against accidents at work and occupational diseases that caused disability. The draft resolved this problem isn't in employee's favor.

Despite the separation of the employer's liability in certain article, using the phrase «liability under the law» and its analogs become the problem, because lead to mix the property and pecuniary liability of the employer. Such inaccuracy in the legislation may reduce the effectiveness of the provisions of pecuniary liability of the employer as a party o labor contract.

The presence of certain common characteristics of pecuniary and property liability primarily related to the fact that the negative property consequences become the result of bringing to liability. We should also consider the nature of the labor law and its institutions. The kinship of civil and labor law doesn't precludes the independence of pecuniary and property liability of the employer. For this purpose we define and describe the differences between pecuniary and property liability of the employer.

The first difference - subjects. Employer's property liability assumes the onset of negative consequences to him for violation the labor laws within enforcement relationship, where state mainly is the subject. Pecuniary liability takes place exclusively within the labor relationship between the parties - employer and employee. It is important that the employer's pecuniary liability comes not only due to breaking the law, but local laws and labor contracts.

The second difference is the causes of liability. Property liability is the result of breaking the obligations and the employer's obligations arise not only to employees and labor collective, but also to the state and its authorities. The cause of pecuniary liability is labor property offense that characterizes by a number of specific features. These specific features influence on the following differences between these two types of liability.

The third difference is the presence of guilt. The fourth difference is the direct actual damage. The scientists pay special attention to these features. S. M. Prylypko emphasizes that pecuniary liability is possible in the case of presence the guilt and direct actual damage. The author writes: «in civil law a person can be bringing to pecuniary liability even in with the absence of guilt.» The scientist focuses on the fact that in the pecuniary liability the lost benefit is non-refundable[1]. Y. Trofymovska pints on the difference between the pecuniary and property liability on the basis of fault[2]. Agreeing with the authors we should note that their studies focused on the following differences for the liabilities of the employee. We set ourselves the task to study such differences for employer's liability. So if the guilt, as the feature of employer's pecuniary liability, is a prerequisite for its occurrence, would direct actual damage will be the necessary feature? Yes, the legislation provides that in the case of pecuniary liability the employees' rights

[1] Прилипко, С.М. (2009). До питання матеріальної відповідальності сторін трудового договору. *Проблеми законності, 100,* 155-164.

[2] Трофимовська, Ю.В. (2015). Теоретичні проблеми відмінності матеріальної відповідальності за трудовим правом від майнової відповідальності за цивільним правом України. *Форум права, 1,* 323–328.

and legitimate interests guaranteed by holding the liability only for the direct actual damage[1]. As for employers, the current Labour Code does not contain the similar provision for the employer, but traditionally in labor law the pecuniary liability occurs only with the presence of direct actual damages. Here is the example: the pecuniary liability for the employee's health damage caused by the improper fulfillment of his duty concerning with the creation a safe and harmless labor conditions.

In contrast, the draft Labour Code Art. 376 «Employer's pecuniary liability for failure the duties concerning with goods and services providing» provides that failure by the employer obligations on employee's goods and services providing stipulated by the collective or labor contract gives to the employee the right to recover from the employer the cost of these goods and services according to the retail prices prevailing in this region, regardless whether the employee has paid for the goods and services or not[2]. The proposed article provides a possibility to use the employer's liability without specifying actual direct damages that is incorrect. Of course, the state should take all possible means that would encourage employers to fulfill labor laws, acts of social partnership and provisions labor contracts, however, the applicability of the pecuniary liability without the direct actual damage rather a property liability. We believe that the provisions of this article suggest the substitution of pecuniary liability by property liability.

Therefore we propose to change this article by providing such penalties in the case if the employee had paid the goods and services. Another variant of changes is possible by changing the title of the article, where the word «pecuniary» should be changed to «property.» As a result, we should note that direct actual damage should remain the essential feature of employer's pecuniary liability, and accordingly remain the basis of differences between pecuniary and property liability of the employer.

The fifth difference is the measure of responsibility. In labor law the measure of liability limited by the extent and the limits. There are limited and full liabilities in labor law, and depending on organization of labor it divided on individual and collective liability[3]. This division applies to the liability of the employee. The limits of employee's pecuniary liability provided for Art. 132-135 of Labor Code of Ukraine. Full liability can be applied only for employer for the damages. Thus, if a measure of liability is the negative consequences for guilty party of labor contract, the measure of restoration of violated labor rights can't be recognize as the measure of employer's liability. Therefore the provisions of Art. 264 «The consequences of violation of terms of payroll schedule, guarantee and compensation payment» look contentious, it provides: provides: «in the case of payroll schedule, guarantee and compensation payments provided by the law, collective agreement, the employer must pay to the employee a penalty (compensation) equal to National bank dual rate per year for each day of delay and pay the full amount of wage arrears considering inflation rate for all the delay period and the percent per annum from the overdue amount»[4]. These provisions enshrined the property liability that is used under the Civil Code of Ukraine, and thus it is unclear whether the legislator is trying to cancel the employer's pecuniary liability for failure one of his major labor duties or draft authors don't understand neither functions nor differences between pecuniary and property liability.

We don't deny the possibility of applying to employer the property liability for violation of payroll schedule, in fact, the Constitution of Ukraine[5] does not prohibit using of different types of liability for the violation of law. So, once again actualize the question to specify the grounds of pecuniary liability of the employer.

The sixth difference is the indemnification procedure and its sources. Property liability has at least two indemnification procedures - contractual and legal. The source of compensation is serves the property of the person who bears the property responsibility. In labor law the indemnification procedure for employee's pecuniary damage enshrines in the relevant articles of the Labor Code of Ukraine. As for the damage compensation caused to the employee by the employer that are several ways, including: contractual (voluntary repayment by issuance an order or regulation by the employer) and compulsory (the decision of the commission on labor disputes or court decision). Thus, the logic of the pecuniary liability involves that the indemnification procedure carried out on the contractual basis determined by the parties within the labor contract, and usually it's employer's order or regulation. As for the source of compensation, the employer-legal

[1] *Кодекс законів про працю України 1999* (Верховна Рада УРСР). *ВВР, 50, 1971.*
[2] *Проект Трудового кодексу України 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221>
[3] Прилипко, С.М. (2009). *Трудове право України*: підручник. Харків: ФІНН.
[4] *Проект Трудового кодексу України 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221>
[5] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *ВВР*, 30, 1996.

entity and employer-individual person should repay from the funds allocated to their accounts. Regarding the employer-individual person who enters into labor contract with the employee for the personal services labor (drivers, nurses, etc.), such repayment could be made from the property of the employer.

Seventh difference is the term liability. As a general rule the limitation period in civil law is three years. So the pecuniary liability may be imposed on the basis of limitation. In the labor legislation the terms of application the pecuniary liability has other time dimensions. So the Art.136 of Labor Code of Ukraine enshrines that the regulation of the owner or his authorized authority or superior authority must be issued no later than two weeks after the detection of damage caused by the employee and should be perform until seven days from the day of the notice about it to the employee. If the employee disagrees with a deduction or size, the labor dispute in his statement should be settled by the law. Art. 233 of Labor Code of Ukraine enshrines that for the owner's appeal to the court in the issues of recovery from the employee's the material damage caused to enterprises, institutions, organizations set a period of one year from the date of detection the damage caused by employee.

If the employer's pecuniary liability using through the decision of the labor disputes commission, the provisions of Art. 225 of the Labor Code of Ukraine should be applied, according to them the employee may apply to the commission on labor disputes within three months from the date when he knew or should have known about the violation of his rights, and in disputes on payment of his wages - without any limitation period. Art. 233 of the Labor Code of Ukraine enshrines that the employee may request with the statement on the resolution of a labor dispute directly to the district court within three months from the date when he knew or should have known about the violation of their rights, and in the cases of dismissal - within one month from the date of delivery of a copy of the order on dismissal or from the date of issuance of labor book. In the case of violation the legislation on payment for labor the employee may apply to the court to recover the wages without any limitation period[1].

The abovementioned shows that the terms of bringing to the pecuniary liability of the employer different from the term of bringing to the property liability of the employer.

Art. 396 of the draft Labour Code provides one year period for reference to the court with the individual labor disputes (despite dismissal, reassignment, unlawful refusal to work, penalties wage, guarantees and compensation payments), the term counting from the day when the employee knew or should have known about the violation of his rights[2]. It is also necessary to note that the draft code provides dismissal from paying the state fee and legal expenses for claims arising from the employment relationship.

Overall, despite of similarities of pecuniary and property liability of the employer, the pecuniary liability has its specificity that is caused by the nature of labor relations. Mixing and substitution of the employer's pecuniary and property liability significantly worsen the legal status of the employee. The development of labor law science and improving of labor legislation demonstrate the need to strengthen the employer's pecuniary liability in the current conditions.

The abovementioned differences of employer's pecuniary and property liability prove the need for finalization the draft Labour Code in the context of separation this two types of employer's liability and the need to determine the grounds and conditions of the his liability by the law.

The abovementioned differences of employer's pecuniary and property liability prove the need for finalization the draft Labour Code in the context of separation this two types of employer's liability and the need to determine the grounds and conditions of the his liability by the law. As for the draft Labour Code the separation of the articles on the employer's pecuniary liability is the positive fact. However, the proposed provisions should not be adopted. At least the reason is the confusion with the types of employer's liability that, in practice, would lead to the inability to use the employer's pecuniary liability.

In modern terms the legal definition of the grounds and conditions of employer's pecuniary liability is the main task of the legislator. Modern trends of the development the employer's pecuniary liability characterized by increasing his responsibility and by closer attention of the legislator to legislative regulation of labor relations between the parties of the labor contract, but such trends don't solve the fundamental problems.

Employer's pecuniary liability today has many controversial issues, and therefore it needs further studying to improve legislation and ensure effective mechanisms of protection the employee's rights and interests, in particular, in the cases of violation by employer his duties in labor relations.

[1] *Кодекс законів про працю України 1999* (Верховна Рада УРСР). *ВВР*, 50, 1971

[2] *Проект Трудового кодексу України 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221>

References:

1. Khutoryan, N.M. (2003). *Teoretychni problemy material'noyi vidpovidal'nosti storin trudovykh pravovidnosyn* [Theoretical problems of pecuniary liability of the parties of labor legal relations]: avtoref. dys.... kand. yuryd. nauk [abstract of a thesis.... for PhD degree in law]. Kharkiv. [in Ukrainian].
2. *Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny 1971* [Labor Code of Ukraine 1971] (Vidomosti Verhovnoii Rady URSR) *VVR*, 50. [in Ukrainian].
3. *Konstytutsiya Ukrayiny 1996 [The Constitution of Ukraine 1996]* (Verkhovna Rada of Ukraine). *VVR*, 30, 1996. [in Ukrainian].
4. Lushnykov, A.M., Lushnykova, M.V. (2009). *Kurs trudovoho prava: uchebnyk v 2-kh t. T.2. Kollektyvnoe trudovoe pravo. Yndyvydual'noe trudovoe pravo. Protsessual'noe trudovoe pravo* [The course of labor law: the textbook in 2 volumes Volume 2. Collective labor law. Individual labor law. Procedural Labor Law.]. Moscow: Statut, 1151. [in Russian].
5. *Proekt Trudovoho kodeksu Ukrayiny zareyestrovanyy 2014* [The project of the Labor Code of Ukraine registered in 2014] (Verkhovna Rada of Ukraine). Verhovna Rada Ukrainy Oficiinyi veb-portal [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221> [in Ukrainian].
6. Prylypko, S.M. (2009). Do pytannya material'noyi vidpovidal'nosti storin trudovoho dohovoru [On the issue of pecuniary liability of the parties of the labor contract]. *Problemy zakonnosti* [The issues of legality], 100, 155-164. [in Ukrainian].
7. Prylypko, S.M. (2009). *Trudove pravo Ukrayiny:* pidruchnyk [Labor Law in Ukraine: textbook]. Kharkiv: FINN [in Ukrainian].
8. Trofymovs'ka, Yu.V. (2015). *Teoretychni problemy vidminnosti material'noyi vidpovidal'nosti za trudovym pravom vid maynovoyi vidpovidal'nosti za tsyvil'nym pravom Ukrayiny* [Theoretical problems of differences of pecuniary liability under the labor law and property liability under the civil law of Ukraine]. *Forum prava* [Law forum], *1,* 323–328. [in Ukrainian].

Катерина Насурлаєва
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Україна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН В СФЕРІ ІНЖИНІРИНГУ

Kateryna Nasurlaieva
V.M. Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences, Ukraine

LEGAL REGULATION IN THE FIELD OF ENGINEERING

The rapid development of civil relations eliminates legislator's possibility for prompt response to the emergence of gaps in existing legislation. The basic source of engineering is a contract (agreement). The analogy of legislation, analogy of law are applied to overcome lacunae, particularly in the field of engineering relationships. To decide the issue by using the analogy of law a legislator gives us such mechanism for filling gaps as a custom. To eliminate gaps in legislatio subsidiary application of norms is used, which should not be confused with analogy of law. As a way to overcome gaps in civil law interpretation is also used, including interpretation of a transaction. Not allocating judicial lawmaking as a special kind of lawmaking in our country, we note that the trend of its development exist.
Key words: lacunae, analogy of legislation, analogy of law, subsidiary application of law.

Постановка проблеми. Розбудова ринкових відносин в Україні нерозривно пов'язана з наданням широкого спектру послуг у сфері інтелектуальної власності, зокрема тих, які пов'язані із знанням та вмінням персоналу і досвідом їх використання. Вихід України на світовий ринок потребує формування відповідного механізму правомірного використання такої категорії як інжинірингові послуги. Внаслідок своєї універсальності інжиніринг застосовується при реалізації проектів найрізноманітнішого характеру: науково-дослідних, проектно-будівельних, виробничих, збутових тощо, тому визначити повний вичерпний перелік інжинірингових робіт не здається можливим. Тим самим він конкурує з іншими договірними конструкціями.

Метою даної статті є аналіз альтернативного регулювання відносин в сфері інжинірингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дійсно інжиніринг в Україні є доволі молодим видом господарської діяльності і наразі на науковому ріні ще не вироблено однозначної дефініції, що з одного боку спрощує дослідницьке завдання (будь-яке обґрунтування буде новим), а з другої ускладнює його (вкрай звужена емпірична база, відсутні попередні дослідження, нікого критикувати чи солідаризуватися), проте серед вчених, які переймались вивченням альтернативних методів регулювання цивільних відносин можемо виокремити плідний внесок О.В. Зайчук, І.А. Бірюкова, С.Я. Фурси, Р.О. Стефанчука, Р.Б. Шишки тощо.

Виклад основного матеріалу. Різноманіття точок зору з приводу поняття інжинірингу та його правового регулювання сприяє виникненню дискусій, які здавалося б мали сприяти розробці правового підґрунтя для вироблення єдиного розуміння самої проблематики та пошуку вдалих її вирішень. Однак на даному етапі вони лише переростають у досить заплутані суперечності, зокрема на науковому рівні.

Щодо документально-правового забезпечення інжинірингу, то наразі його базовим джерелом є контракт (договір) на купівлю-продаж інжинірингових послуг та/або робіт, який регламентує: обсяги, якість та терміни виконання робіт із можливим уточненням конкретних термінів проведення та виконання окремих операцій; склад інжинірингового персоналу, який працюватиме на об'єкті, з уточненням умов його проживання, перебування на об'єкті; умови субпідряду, навчання та перекваліфікації персоналу; традиційні технічні параметри — умови дії та припинення договору; відповідальність сторін тощо.

Як вважає Р.Б. Шишка це рівень мононормативного регулювання цивільних правовідносин. З одного боку це перевага, оскільки передбачає свободу договору (627 ЦК України) і можливість його урегульованості як змішаного, а з другого – недолік, бо надає можливість для зловживання право сильної сторони, зокрема послуго надавача, який моделює цей договір (йдеться про договори

приєднання (ст. 634 ЦК України).

Можемо зазначити, що інколи у цивільному праві зустрічаються так звані лакуни (прогалини), що створює складнощі при застосуванні джерела права. Під лакуною в праві розуміється повна або часткова відсутність нормативних приписів, для врегулювання окремих суспільних відносин. Здебільше йдеться про ті відносин, які не регульовані актами цивільного законодавства, але і не заборонені ним. Якщо вони ще існують за умови їх нормального розвитку, то судова перспектива розв'язання суперечки із таких правовідносин доволі не визначена. Принаймні, при її розв'язанні суд відповідно ст. 19 Конституції України повинен керуватися законом і відсутність закону перешкоджає винесенню законного рішення. Якщо воно прийматиметься виключно на розсуд судді, то не виключено що надалі буде оскаржене[1].

Лакуни у цивільному праві зумовлені стрімким розвитком суспільних відносин. Зокрема такими наразі є відносини які складаються у сфері договірних відносин, щодо права на самовираження, вчинення ризикових (алеаторних) правочинів, до яких ми відносимо і інжиніринг. Між тим, те що відносини вищевказаної сфери не врегульовані спеціальним законодавством не означає що ці відносини перебувають поза правовим впливом.

Повністю погоджуючись із професором, доктором юридичних наук О.В. Зайчук, зазначимо, що прогалини у праві — це повна чи часткова відсутність у чинному законодавстві необхідних юридичних норм[2]. У процесі аналізу наявності прогалин у праві повинні бути враховані два основних фактори:

1) фактичні обставини повинні знаходитись у сфері правового регулювання;

2) відсутність у законодавстві норми права, яка б регулювала дані фактичні обставини.

У юридичній літературі виділяють об'єктивні та суб'єктивні причини існування прогалин у праві:

— неврегульованість тих суспільних відносин, які потребують правового регулювання;

— поява нових суспільних відносин;

— технічні прорахунки законодавця у процесі підготовки нормативно-правових актів.

Згідно ст. 8 ЦК України якщо цивільні відносини не врегульовані ЦК, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами ЦК, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права). Можливість застосування аналогії закону передбачена і ч. 2 ст. 305 ГК України, згідно з якою у частині, не врегульованій Господарським кодексом України, іншими, прийнятими відповідно до нього нормативно-правовими актами, до агентських відносин можуть застосовуватися відповідні положення ЦК України, якими регулюються відносини доручення.

Загалом застосування права за аналогією є способом подолання прогалин у праві. Аналогія права і аналогія закону отримали назву правових аналогій, до яких дуже часто зараховують ще й субсидіарну (міжгалузеву) аналогію. Аналогія за своєю сутністю і походженням є логічним прийомом і керується законами логіки. Аналогією можна вважати такий умовивід, в якому від схожості предметів в одних ознаках робиться висновок про схожість цих предметів в інших ознаках[3]. Логічний термін «аналогія» означає відносини часткової подібності в ознаках, пропорціях, елементах між двома чи кількома предметами, їхніми групами, подіями, явищами тощо[4].

З іншої точки зору, термін «аналогія» має умовне значення, при цьому наголошується, що в такій ситуації відсутня аналогія в суворому її розумінні. Наприклад, А. Старченко зазначає, що поняття аналогії не має нічого спільного з такою формою умовиводу, як умовивід за аналогією[5].

Аналогія закону — це вирішення справи або окремого юридичного питання на основі правової норми, розрахованої на подібні випадки. Аналогія виключається, якщо вона прямо заборонена законом або якщо закон пов'язує настання юридичних наслідків з наявністю конкретних

[1] *Сучасні проблеми правової системи України*: збірник матеріалів III Міжнародної наук.-практич. конф. (24 листопада 2011 р., м. Київ). Київ: Вид-во Європейського університету, 24-25.

[2] Зайчук, О.В., Оніщенко, Н.М. (2006). *Теорія держави і права. Академічний курс*. Підручник. Київ: Юрінком Інтер.

[3] Проценко, М.Г. (2005). *Логіка.* Суми: Довкілля.

[4] *Вісник Академії правових наук України* (2007), *2(49),* 108-119.

[5] Спасович, В.Д. (1863). *Учебник уголовного права. Т.1*. Санкт-Петербург.

норм. Наприклад, відсутність в Україні спеціального законодавства, яке б регулювало правове забезпечення інжинірингу, дозволяє заповнити її договором підряду, який є подібним до договору інжинірингу.

Аналогія права — це вирішення справи або окремого юридичного питання на основі принципів права, загальних засад і змісту законодавства.

Аналогія права застосовується тоді, коли:

- немає норми, яка прямо передбачає даний випадок;
- немає норми, яка передбачає подібний випадок.

При застосуванні аналогії права істотне значення мають принципи права, які закріплюються в конституції. Оскільки норми Конституції України є нормами прямої дії, то правозастосувач, виходячи із власною правосвідомості, може мотивувати рішення в справі, посилаючись на конституційні норми.[1]

На вирішення питання за допомогою аналогії права законодавець дає нам такий механізм заповнення прогалин, як застосування звичаю. За загальним правилом, звичай і без його формального закріплення є джерелом права. Разом з тим він може бути закріплений у відповідному документі. Найбільш поширеними є зібрання торговельних звичаїв, що застосовуються у міжнародному торговельному обороті. Одним з найбільш авторитетних зібрань міжнародних торговельних звичаїв є Правила «ІНКОТЕРМС», що уточнюються та редагуються Міжнародною торговельною палатою у Парижі (ІСС). Кожні десять років Міжнародні правила тлумачення торговельних термінів ІНКОТЕРМС переглядаються і затверджується їх нова редакція. Нині діє редакція «ІНКОТЕРМС-2010».

При вирішенні справи за аналогією закону і аналогією права необхідно додержуватися таких умов:

1) аналогія допустима лише у разі повної відсутності або неповноти правових норм;

2) суспільні відносини, до яких застосовується рішення за аналогією, повинні бути врегульовані хоча б у загальній формі, тобто перебувати у сфері правового регулювання;

3) наявність подібності (аналогії) аналізованих обставин і обставин, передбачених наявною нормою, повинна бути в істотних, юридичне рівнозначних ознаках; розбіжність — у деталях, у неістотному;

4) пошук норми, яка регулює аналогічний випадок, має йти спочатку в актах тієї самої галузі права, у разі відсутності такої — в іншій галузі та у законодавстві в цілому;

5) вироблене в ході використання аналогії правове рішення не повинно суперечити дії розпоряджень закону, його меті;

6) обов’язково має бути вмотивоване пояснення причин застосування рішення за аналогією до даного випадку;

7) норми позитивного права застосовуються першими, а при їх відсутності вже можна застосовувати аналогію права;

8) аналогія закону застосовується у певній ієрархії : від ЦК до звичаїв ділового обороту.

Для усунення прогалин у законі використовується також субсидіарне застосування норм права. В першу чергу на наш погляд слід встановити що означає субсидіарне застосування норм права і чи потрібно його ототожнювати з аналогією закону. Насамперед необхідність вищевикладеного полягає у тому, що радянське законодавство, передбачаючи в певних галузях можливість аналогії права, не використовує поняття субсидіарного застосування норм права.

По-перше, можемо зазначити, що це поняття виникло в правозастосовній практиці як різновид аналогії закону, яка в свою чергу, як ми вказували вище, передбачає при відсутності закону, який би прямо регулював дане правовідношення, використовується норма яка регламентує порядок регулювання близьких, подібних суспільних відносин, яке, як правило, але не обов’язково належить до предмета даної галузі права.

Проте, субсидіарне застосування норм права є використанням за аналогією норм іншої близької (суміжної) галузі права. Саме ця особливість, а в контексті вищевказаного – відмінність, позиціонує субсидіарне застосування норм права в особливий вид аналогії закону, що застосовується при виявленні прогалини у регулюванні будь-яких відносин нормами даної галузі права.

[1] Бірюков, І.А., Заіка, Ю.О. (2006). *Цивільне право України. Загальна частина.* Київ: КНТ.

За своєю правовою спрямованістю субсидіарне законодавство є механізмом регулювання відносин, метою якого є нормативна економія, при якій, за умови спорідненості галузей, формується правило про поширення дії норм однієї (назвемо її – донорської) галузі права на регулювання відносин у рамках іншої галузі (реципієнта).

З огляду на вищевказане можемо в рамках цього дослідження виділити наступні умови субсидіарного застосування правових норм. По-перше, необхідно, щоб норма, яка буде використовуватись, була запозичена саме із суміжної (близької, спорідненої) галузі права, із подібним предметом та методами. Проте, можемо зазначити, що в правозастосовній діяльності мають місце «запозичення» із несуміжних галузей права (наприклад, у відносинах представництва в цивільно-процесуальному та адміністративно-процесуальному праві). Використання норм також можливо у разі відсутності прямої заборони на неї. Так, ч. 2 ст. 1 ЦК України передбачає, що до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом. І, останньою умовою є відсутність норми у галузі права, яка регулює відносини, відсутність прогалини та наявність норми у спорідненій галузі права, яка регулює ці самі відносини.

Отже, резюмуючи вищевказане, встановлюємо, що субсидіарне застосування норм права – це додаткове застосування одного інституту або галузі права до відносин, що регулюються іншим інститутом або галуззю права. Субсидіарне застосування правових норм до різних відносин, як правило, закріплене в законі. Є випадки субсидіарного застосування, які прямо законом не передбачені.

Поряд із аналогією закону, аналогією права та субсидіарним застосуванням норм права для усунення лакун цивільне законодавство передбачає тлумачення, зокрема тлумачення змісту правочину.

Як зазначає Міністерство юстиції України у Листі № Н-35267-18 від 30.01.2009 року «Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами»[1] прогалини в законодавстві повинні заповнюватися у процесі правотворчості шляхом внесення змін і доповнень у закони, видання нових, більш досконалих юридичних актів. Водночас, рішення суду у випадках, коли застосовується аналогія, містять положення, які суттєво збагачують юридичну практику і можуть бути основою для розвитку законодавства.

Враховуючи вищезазначений Лист, не можна обминути увагою точку зору деяких учених про те, що особливим видом правотворчості є судова правотворчість. У романо-германській сім'ї правових систем діяльність верховних судів має конкретизуючий, а не правотворчий характер: вони виносять провідні роз'яснення щодо правильного застосування вже чинних правових норм і не містять нових норм права. Водночас слід визнати, що у певних ситуаціях у країнах романо-германської правової системи судді «черпали» право безпосередньо з життя, і навіть конкурували в цьому із законодавцем. Не виділяючи судової правотворчості як особливий вид правотворчості в країнах континентального права, відзначимо, що в них (у тому числі в Україні) є тенденції до розвитку, хоча і скромного, елементів судової правотворчості. Будь-яке судове рішення, що ґрунтується, наприклад, на аналогії закону або на загальних принципах права, може сприйматися судами після проходження рішення через касаційну інстанцію як фактичний прецедент.

Французький дослідник Р. Давид говорив про так звані «вторинні правові норми», утворювані суддями в процесі конкретизації норм права, сформульованих законодавцем. Він підкреслює, що зміст положень закону тлумачиться суддями у тому значенні, яке найбільшою мірою відповідає вимогам справедливості в момент застосування ними закону. Шлях до творчого застосування закону суддями в Україні відкриває чинний Цивільний кодекс, що включає норму про обов'язок судів під час вирішення цивільних справ застосовувати закони з урахуванням звичаїв ділового обороту, засад сумлінності, розумності, справедливості[2]. Отже, він допускає елементи правотворчості в діяльності судів при відправленні ними правосуддя, але лише в межах права, забезпечуючи тим самим принцип верховенства права.

[1] *Лист щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами 2009* (Міністерство юстиції України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v3526323-09> (2016, листопад, 17)

[2] Фурса, С.Я., Фурса, Є.І. (2006). *Адвокат у цивільному процесі*: Науково-практичний посібник. Київ: Вид-во КНТ.

Зважаючи на зазначене вище не можна не згадати прийнятий Верховною Радою України 20.10.2011 року Закон № 3992-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України». Згідно з цим актом суди при прийнятті ними рішень зобов'язані враховувати рішення Верховного Суду України[1]. Таким чином, фактично, рішення найвищого судового органу набули ознак, які притаманні судовому прецеденту. В даному аспекті необхідно врахувати, як зазначає Т.О. Дідич, що однією із гарантій підготовки якісного проекту є проведення його правової експертизи, що передбачає оцінку проекту нормативно-правового акту з точки зору його відповідності Конституції України, міжнародним договорам, що належним чином ратифіковані, конституційним законам та іншим актам законодавства[2]. У зв'язку з цим доцільність застосування судової нормотворчості викликає певні сумніви.

З одного боку, визнання законодавчих повноважень у суду призведе до ігнорування принципу поділу влади, з іншого - принцип поділу влади не може виключати внесок суду до правотворчості, наявність у нього специфічних нормотворчих функцій, зумовлених необхідністю постійно враховувати поступ соціального життя.

Висновки. Навіть найдосконаліша система права не може охопити всю різноманітність суспільних відносин, які потребують цивільно-правового регулювання. Так, безпосередньо в Цивільному кодексі України, незважаючи на регулювання ним широкого кола приватних відносин, відсутня правова регламентація питань, які виникають у сфері інжинірингу, тобто ці відносини залишилися поза полем правового регулювання. Суспільні відносини, які залишаються поза полем правового регулювання, утворюють прогалини в праві (так звані лакуни). Під прогалиною в праві звичайно розуміють випадки, коли певні суспільні відносини потребують правового регулювання, але воно не передбачене конкретним законом, правовою нормою. Засобом усунення прогалин є прийняття нових норм або редагування застарілих.

Однак життя не стоїть на місці, і учасники цивільних відносин не можуть чекати, поки прогалину в праві усуне законодавець. Вихід полягає в тому, що суб'єктам цивільних правовідносин, зокрема інжинірингових, і суду надається право вирішувати справи такого роду за допомогою аналогій права або закону, субсидіарного застосування норм права, застосування звичаїв ділового обороту тощо.

References:

1. Birjukov, I.A., Zaika, Y.O. (2006). *Zivilne pravo Ukraini. Zagalna chactina* [Civil Law of Ukraine. General Part] Kyiv: KNT [in Ukrainian].
2. Didich, T.O. (2010). *Osnovu normoproektyvannja: putannja teoriji ta metodologii*: Monografija [Legislative Drafting Basics: Theory and Methodology: Monograph]. Kyiv: Vud-vo Evropeiskogo yniversitety. [in Ukrainian].
3. Fursa, S.J., Fursa, E.I. (2006). *Advocat y zivilnomy prozesi*: Naykovo-practichnii posibnuk [Lawyer in civil procedure: Scientific and Practical Guide]. Kyiv: Vid-vo KNT. [in Ukrainian].
4. *List shodo porjadky zastosyvannja normativno-pravovih aktiv y razi isnyvannja neyzhodjennosti mij pidzakonnumi aktamu* [Letter on Application of regulations in case of existence of inconsistencies between regulations] *2009* (Ministry of Justice of Ukraine). *Ofiziini sait Verhovnoi Rady Ukrainy [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v3526323-09> (2016, listopad, 17) [in Ukrainian].
5. Prozenko, M.G. (2005). *Logika* [Logic]. Sumi: Dovkillja. [in Ukrainian].
6. Spasovich, V.D. (1863). Uchebnik ygolovnogo prava. *T.1.* [Textbook of criminal law, vol.1] Saint-Petersburg. [in Russian].
7. *Suchasni problem pravovoi systemu Ukraiini*: zbirnik materialav III Mizhnarodnoii nayk.-practuch. konf. [Modern problems of the legal system of Ukraine: collection of materials of III International scientific-practical conference] (24 November, 2011, Kyiv). Kyiv: Vud-vo Evropeiskogo yniversitety, 24-25 [in Ukrainian].
8. *Visnik Academii pravovuh nayk Ukraini* [Journal of the Academy of Sciences of Ukraine] (2007), *no. 2(49).* Kharkiv: Vidavniztvo Pravo Academii pravovuh nayk Ukraini, 108-119. [in Ukrainian].
9. Zaichuk, O.V., Onishenko, N.M. (2006). *Teorija derzavi i prava. Acalemichnii* kurs. Pidruchnik [Theory of law. Academic course. textbook]. Kyiv: Yrincom Inter [in Ukrainian].
10. *Zakon pro vnesennja zmin do dejakuh zakonodavchuh aktiv Ukrainu shodo rozgljady sprav Verhovnim Sydom Ukraini* [The law on amendments to the some legislative acts of Ukraine concerning the cases the Supreme Court of Ukraine] *2011* (Verhovna Rada of Ukraine). *Ofiziini Visnik Ukraini [Ukraine Official Journal]*, 89. [in Ukrainian].

[1] *Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України 2011* (Верховна Рада України). *Офіційний Вісник України*, 89.

[2] Дідич, Т.О. (2010). *Основи нормопроектування: питання теорії та методології*. Київ: Вид-во Європейського університету.

Олеся Ващук, к. ю. н.
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ВПЛИВ СТРЕСУ НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС НАДАННЯ НИМ ПОКАЗАНЬ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Olesya Vashchuk, PhD in Law
National University "Odesa Law Academy", Ukraine

THE IMPACT OF STRESS ON EMOTIONAL STATE OF VICTIM IN THE PROCESS OF GIVING TESTIMONIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The process of giving testimonies by victim in criminal proceedings repeatedly returns him/her to previous emotional state, which took place during the crime scene. Factors, conditions that contributed to commission of offense, the mechanism of event and consequences of it impact on the process of testimony and mechanism of reproduction of circumstances of the incident. Stress, as a negative emotional state of a victim, seriously affects giving of testimony of victim. At an early stage of examination of a victim it is important to identify signs of stress and prepare a mechanism to convert these signs from negative emotional sphere into the sphere of neutrality, and then – positive, and thereby mitigate or eliminate possible negative consequences and result. It is important for the investigator/prosecutor to understand which type of stress a victim suffered (physical, psycho-emotional), and at what stage of stress a victim is now; this can help in the output of a victim from such state and to obtain evidence about criminal event.
Key words: emotional state, stress, victim, testimony of a victim, criminal proceedings.

Під час допиту потерпілий змушений повторно пережити емоційний стан, що мав місце під час злочинної події. Процес формування показань потерпілого відбувається в критичній ситуації вчинених відносно нього злочинних дій, що викликає у нього негативні емоційні реакції. Негативні емоційні реакції, викликані злочинною подією, різнохарактерні, і знаходяться прямо залежать від умов та чинників, що сприяли вчиненню злочину, механізму події та наслідків, які настали. Саме вони впливають на процес формування показань та механізм відтворення обставин події (позитивно, негативно), одночасно можуть і мобілізувати і демобілізувати потерпілого.

Негативні емоційні стани, в свою чергу, поділяються на стрес, афект, фрустрацію. Наше дослідження, зокрема, приділить увагу такому виду негативних емоційних станів, як стрес.

Стрес (від англ. *stress* - напруга, тиск) – це психічна реакція нервового перенапруження організму, викликана сильним зовнішнім або внутрішнім подразником і є відповідною реакцією нервової системи. Термін «стрес» ввів у 1932 р. У. Б. Кеннон у своїх роботах з фізіології і психології[1], а подальший широкий розвиток даний термін отримав у працях фізіолога Г. Сельє[2].

Для людини в стресовому стані характерно надзвичайно підвищене емоційне напруження, що виражається в гальмуванні інших процесів: психічних, вегетативних, ендокринних, репродукційних. Окремі ознаки проявляються у зниженні певних опорно-рухальної активності, швидкості мислення, погіршенні зорових, слухових та інших функцій, що відображається у здатності прийняття своєчасних правильних рішень. Стрес викликає дезорганізацію і зміни практично у всіх функціях живого організму, одночасно підкреслюючи її пасивно-оборонно-адаптаційні рефлекси.

На практиці чинником стресу є надсильний травмуючий вплив (небезпека, перевантаження, екстрені ситуації). Але наразі нас цікавить, яким чином стрес діє на потерпілого? Які має форми,

[1] Cannon, W. B. (1932). *The wisdom of the body.* New York: W. W. Norton & Co; Cannon, W. B. (1935). Stresses and strains of homeostasis. *The American Journal of the Medical Sciences*, *189(1)*, 13-14.
[2] Selye, H. (1956). *The stress of life.* New York: McGraw-Hill.

обсяги? Чим обумовлюється (чинники, умови, причини)? Як його дослідити (виявити, зафіксувати, піддати детальному аналізу, оцінити тощо)?

Важливо знати, які дані (подія) є стресогенними для потерпілого з метою виявлення причин та наслідків. На початковій стадії допиту потерпілого важливо виявити ознаки стресу та підготувати механізм перетворення цих ознак з емоційної сфери негативу в сферу нейтралітету, а далі – позитиву, і тим самим пом'якшити або ліквідувати можливі негативні наслідки та результат.

В процесі злочинної події, коли потерпілий стикається з труднощами, він обирає один з основних типів реагування:

- активний (опір, боротьба);
- пасивний (втеча);
- компромісний (бездіяльність);
- комплексний (активно-пасивно-компромісний).

Незалежно від того, який тип реагування обере потерпілий, його першою реакцією на незаконні дії буде мобілізація функціональних можливостей для надання опору зловмисникам.

Чинники походження стресу потерпілого різноманітні: фізичні, анатомічні, психічні, хімічні, соціальні. Однак, не тільки негативні чинники викликають стрес, тобто є результатом порушення або знищення. Стрес можуть викликати і позитивні чинники (повернення викрадених коштів, затримання винних, виявлення важливого речового доказу). До речі, в обох випадках реакція організму буде однаковою. Після впливу на потерпілого стресового подразника активізується функція гіпофізу, який починає в підвищеній кількості виділяти адренокортикотропний гормон, який, у свою чергу стимулює діяльність кори надниркових залоз, а ті, у відповідь, починають виробляти більше гормонів-кортикостероїдів, що стимулюють процеси, завдяки яким організм потерпілого адаптується до змінених умов навколишнього середовища.

Вплив стресу на формування показань потерпілого може проявлятися у таких формах:

- погіршення обсягу уваги, можливості зосередження, перемикання на різні подразники;
- помилки у відображенні дійсності (невірна оцінка якості і кількості об'єктів, їх просторових і тимчасових характеристик);
- адаптованості до навколишньої обстановки, можливості впливати на неї, або уникнути шкідливих наслідків;
- очікування певних негативних наслідків та результату;
- зміни в емоційно-поведінкових складових потерпілого внаслідок стресу.

Види стресу потерпілого прийнято поділяти на два види:

- фізіологічний, що пов'язаний з об'єктивними чинниками навколишнього середовища (клімат і мікроклімат, тиша і шум, вібрація і тремор, техногенні і природні стихійні лиха тощо);
- психоемоційний, що пов'язаний з суб'єктивними чинниками (внутрішніми і зовнішніми).

Наприклад, розбійний напад та викрадення цінних речей вночі в парку для одного потерпілого стане стимулом бути уважнішим, сконцентрованішим, внести зміни у графік своєї діяльності та більше працювати, щоб повернути втрачене. Для іншого ж потерпілого ця злочинна подія може мати фатальний характер у вигляді апатії до оточуючого, нікчемності свого існування, невезіння і небажання жити далі, розвиток різних психічних розладів. Однак, з віком можливості особи до адаптації до буденного життя після вчинення щодо неї злочинних дій значно зменшуються та поступово втрачаються. Саме тому потерпілі у літньому віці набагато довше пам'ятають обставини злочинної події, з часом пригадуючи ще більше деталей.

Слід виділити ознаки стресової напруги потерпілого під час кримінального провадження:

- неможливість зосередитись на будь-чому довше декілька секунд;
- помилки у показаннях;
- погіршення пам'яті (провали, нові деталі злочинної події, зовнішності злочинця);
- загальне погіршення стану здоров'я;
- окремі гострі болі у голові, грудях, спині, шлунку;
- дуже швидке мовлення або навпаки повільне (що не є властивим потерпілому);
- перестрибування з однієї думки на іншу, з описання одного моменту до іншого, не закінчивши думку;
- не можливість описати звичні буденні речі;

• опис злочинної події з вказівкою на негативний результат на все подальше життя потерпілого;

• втрата почуття гумору;

• збільшення кількості викурених цигарок (якщо потерпілий курить);

• збільшення кількості випитої води;

• безпідставне відчуття голоду або переїдання.

Причини стресу потерпілого можуть мати різне походження, як і різний ступінь впливу на нього самого. Загалом причинами стресу потерпілого є наступні: злочинна подія, що сталася, як дія/бездіяльність; дії/бездіяльність злочинців під час злочинної події; наслідки та результат злочинної події; не розкриття всіх обставин злочинної події, що мала місце; недовіра з боку інших учасників кримінального провадження; дії/бездіяльність слідчого/прокурора при виконанні ним професійних обов'язків; дії/бездіяльність інших учасників кримінального провадження (свідків, спеціалістів, експертів); потерпілий робить те, що йому не хотілося робити в даний час (дає показання, а в цей момент хоче спати або зустрітися з рідними); очікування негативного результату розслідування і розкриття злочину та не притягнення винних до відповідальності; неможливість повернутися до звичного життя після злочинної події; погіршення стану здоров'я (соматичні хвороби, ішемічна хвороба серця, психічні розлади, артеріальна гіпертензія, виразкова хвороба тощо).

Вплив стресу також залежить від особистості потерпілого: характеру, стану фізіологічного та психологічного здоров'я, професійних обов'язків та займаної посади, сімейного життя та особистих стосунків з особами протилежної статі. Стрес може бути яскраво вираженим і тривалим у часі, зовнішньо майже не помітним і коротким.

Г. Сельє у своїх працях[1] виділяє три стадії розвитку стресового стану:

Перша стадія – стадія тривожності (має зовнішні і внутрішні показники (розміри вилочкової залози, селезінки, лімфатичних вузлів, рух кровотоку), що складається з шокового етапу і протитокового.

Друга стадія – стадія резистентності (триває збільшення кількості циркулюючої крові, підвищення артеріального тиску, підсилюється утворення печінкового глікогену), що супроводжується розумовою діяльністю та рухами тіла. Організм мобілізується та готовий до подолання незвичних обставин та ситуацій, розвивається підвищена стійкість.

Третя стадія – стадія виснаження, коли дія стресового фактору не припиняється, вона занадто сильна та має триваючий характер, і організм людини втомлюється, його фізіологічні та психічні показники погіршуються, а при тривалому впливі сили організму вичерпуються, розвиваються патологічні процеси, які можуть привести до загибелі людини.

Під час розслідування злочину всі ці етапи та їх стадії мають вирішальне значення для вирішення окремих завдань розслідування (наприклад, при проведенні допиту: визначення місця і часу, тривалості, внесення змін у обстановку, запрошення спеціалістів та експертів, виборі тактичних прийомів та врахування можливих тактичних ризиків). В процесі розслідування злочинної події і при підготовці до проведення слідчих та розшукових дій необхідно враховувати, що травмуюча дія стресу на потерпілого не обмежилася тільки вчиненням злочину, але має триваючий характер та поширюється в часі. Його дія та тривалість будуть залежати від результату та наслідків злочинної дії.

Із врахуванням емпіричних даних, отриманих нами при анкетуванні слідчих та оперативних працівників України та аналізі кримінальних проваджень різних злочинів, виокремлюються ключові умови успішного проведення будь-якої слідчої та розшукової дії:

1. Час (дата і термін її проведення): чим раніше слідча (розшукова) дія буде проведена та буде менш триваліша в часі, тим більше зможе потерпілий повідомити даних про події, тим менше часу в нього буде на усвідомлення події, її аналізу та покриття «пилом суб'єктивізму», як власного, так і інших обізнаних про подію осіб. Завдяки врахуванню даного елемента слідчий має можливість вчасно отримати повні та правдиві показання потерпілого.

[1] Selye, H. (1956). *The stress of life.* New York: McGraw-Hill; Selye, H. (1982). History and present status of the stress concept. *Handbook of stress*, 7-17; Selye, H. (2013). *Stress in health and disease*. Butterworth-Heinemann.

2. Стадія стресового стану (тривалість, етапність). Перша стадія характеризується початком та розвитком стресового стану, що негативно впливає на фізіологічний та психологічний стан потерпілого, а отримання даних від нього ускладнено ще й іншими обставинами злочинної події. Зі всіх трьох стадій найбільш продуктивною є друга, коли потерпілий знаходиться у стані резистентності. Саме в цій стадії він мобілізується та готовий до зіткнення й опору негативним обставинам події та дії факторів стресу. У третій стадії спостерігається виснаження потерпілого, як в результаті злочинних дій, так і дій слідчого по встановленню обставин злочинної події. Звідси випливає, що першочерговим завданням слідчого є спрямування потерпілого зі стану резистентності на стадію виснаження, запобігаючи розвитку стресового стану.

Вищезазначене є вірним, якщо має місце стресовий вплив високого ступеня інтенсивності й тривалості на потерпілого, а з моменту злочинних дій не минуло й години. Саме в даний період, коли самостійний перехід потерпілого з однієї стадії розвитку стресу в іншу ускладнений, і необхідна допомога спеціаліста-психолога або спеціаліста, який знає як подолати цей стан, усунути дії стресу і знизити емоційну напругу як результат злочинного посягання, встановити психологічний контакт та ефективно провести слідчу дію або інший захід. Слідчий, в разі необхідності, самостійно приймає рішення про долучення такого спеціаліста до участі у підготовці та проведенні слідчої дії або оперативного заходу на основі даних про подію злочину, про емоційний стан її учасників, категорії кримінального провадження. В подальшому він може додатково отримати висновок щодо аналізу ходу та оцінки результатів проведеної дії або заходу з виокремленням та поясненням обставин події.

Якщо поряд не має психолога, і немає можливості в найближчий час долучити його до розслідування, слідчому/прокурору терміново і самостійно необхідно визначити стан потерпілого за зовнішніми ознаками дії стресу і встановити стадію його розвитку для визначення можливості втручання у коло стресових факторів. В залежності від стресового стану потерпілого слідчому рекомендується вживати наступні заходи:

1. При виявленні ознак вчинення злочину та встановлення потерпілого при дефіциті первинної інформації про злочинця перше опитування слід спрямувати на можливість встановлення та затримання зловмисника по гарячих слідах, а деталі події перенести на більш стресостійкий момент.

2. Усунути травмуючі та подразнюючі чинники, передчасно запобігти негативному впливу об’єктивного характеру та впливу інших осіб, в тому числі й учасників кримінального провадження. З урахуванням обставин злочинної події можлива повна або часткова ізоляція потерпілого (зміна місця проживання або роботи, використання процедури захисту свідків і потерпілих).

3. Витримати певний проміжок часу з метою адаптації потерпілого до навколишньої обстановки, дочекатися переходу стресового стану з першої стадії на другу перед підготовкою та проведенням будь-яких слідчих чи розшукових дій.

4. При підготовці та проведенні слідчих дій та інших заходів слід розуміти, що це досі початковий етап розслідування, який характеризується дефіцитом даних для висування версій у провадженні, або ці дані можуть бути суперечливими та неправдивими. В таких ситуаціях показання потерпілого є часто єдиним первинним джерелом ідеальної інформації, яке є у розпорядженні слідчого, і саме спираючись на які він має в подальшому висувати та перевіряти версії щодо події злочину в цілому або окремої обставини.

Слід виділити три групи методів виведення потерпілого зі стресового стану, зокрема:

1. Перша група – методи самодопомоги (налагодження звичного режиму життя та відпочинку, відвідання нових місць та знайомства з новими людьми, збільшення сну, дотримання дієти за необхідності, враховуючи індивідуальні особливості організму, збільшення кількості вживаних вітамінів та мікроелементів тощо).

2. Друга група – методи руху (релаксація (мотиваційний метод, спрямований на часткове або повне позбавлення фізичної та психічної напруги для людини, яка знає, що їй треба і для чого), ауторегуляція дихання (свідомий метод за допомогою якого людина може, самостійно керуючи подихом, заспокоїтися та зняти напругу), аутогенне тренування (самостійний метод психофізіологічної саморегуляції без медичної допомоги, який впливає на розумові установки людини і змінює її власні уявлення, переживання, емоції та інші процеси), концентрація (метод, що передбачає виконання спеціальних вправ на увагу).

3. Третя група – методи профілактики (релаксація, концентрація, аутогенне тренування, аутоаналіз (метод, заснований на аналізі стресу як процесу та його чинників, протистресових заходів).

4. Четверта група – професійні методи, які використовують психолог/психотерапевт/психіатр (гіпноз, фітотерапія, гімнастика, ванни, електросон та застосування антидепресантів та інших лікарських засобів (заспокійливих, снодійних, імунних тощо).

Таким чином, негативні емоційні стани потерпілого, зокрема, стрес, мають серйозний вплив на процес отримання від нього інформації щодо скоєного проти нього злочину. Стрес може приймати різні форми, впливаючи на формування показань потерпілого (погіршення уваги, зоередження; помилки у сприйнятті дійсності; погіршення адаптованості до обстановки, зміни в емоційно-поведінкових складових; налаштованість на негативний результат і наслідки). Тому важливим для слідчого/прокурора є зрозуміти, який з видів стресу зазнав потерпілий (фізіологічний, психоемоційний), та на якій стадії стресу знаходиться наразі. Це розуміння надає можливість вивести потерпілого із стресового стану, або, принаймні, допомогти потерпілому в подоланні стресу самостійно, що здійснюється за допомогою чотирьох груп методів: методів самодопомоги, методів руху, методів профілактики, професійних психологічних, психотерапевтичних або психіатричних методів.

References:

1. Cannon, W. B. (1932). *The wisdom of the body.* New York: W. W. Norton & Co.
2. Cannon, W. B. (1935). Stresses and strains of homeostasis. *The American Journal of the Medical Sciences*, *189(1)*, 13-14.
3. Selye, H. (1956). *The stress of life.* New York: McGraw-Hill.
4. Selye, H. (1982). History and present status of the stress concept. *Handbook of stress*, 7-17.
5. Selye, H. (2013). *Stress in health and disease*. Butterworth-Heinemann.

Запрошуємо до участі в журналі «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС»

Журнал індексується в міжнародній науковометричній базі даних International Scientific Indexing (Імпакт-фактор – 0,849) та проходить процедуру верифікації в міжнародних науковометричних базах Index Copernicus та Web of Science.

Журнал виходить 6 разів на рік.

Статті для публікації ***в першому (лютневому)*** номері журналу приймаються до 15 січня і виходять друком до 28 лютого.

Статті для публікації ***в другому (квітневому)*** номері журналу приймаються до 15 березня і виходять друком до 30 квітня.

Статті для публікації ***в третьому (червневому)*** номері журналу приймаються до 15 травня і виходять друком до 30 червня.

Статті для публікації ***в четвертому (серпневому)*** номері журналу приймаються до 15 липня і виходять друком до 31 серпня.

Статті для публікації ***в п'ятому (жовтневому)*** номері журналу приймаються до 15 вересня і виходять друком до 31 жовтня.

Статті для публікації ***в шостому (грудневому)*** номері журналу приймаються до 15 листопада і виходять друком до 31 грудня.

Терміни закінчення прийняття статей до відповідних номерів журналу — орієнтовні. У зв'язку із великою кількістю статей у редакційному портфелі редколегія може довільно змінювати ці терміни.

Терміни виходу номерів журналу із друку – до кінця кожного парного місяця – незмінні.

Вимоги до рукописів:

Обсяг статей: 10 – 30 сторінок (для розрахунку сторінок використовується шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – полуторний).

Статті приймаються українською, чеською, польською, англійською, німецькою, французькою мовами.

В статті, яка подається для публікації в журналі, **обов'язково мають бути враховані наступні вимоги**:

– прізвище та ім'я автора, назва статті, анотація (обсягом 700-900 знаків) та ключові слова подаються двома мовами: мовою статті та англійською мовою;

– повні відомості про автора: звання, ступені, посада, місце роботи також подаються мовою статті та англійською мовою;

– посилання на джерела та літературу робляться посторінково та подаються мовою оригіналів, тобто не перекладаються та не транслітеруються;

– звичайний список літератури наприкінці статті *не подається, але водночас*

– наприкінці статті додатково розміщується список цитованої та використаної у статті літератури в «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею.

Бібліографічні описи джерел і літератури у посиланнях та списку літератури мають бути оформлені згідно з угодами APA (American Psychological Association). Нижче наведено зразки оформлення бібліографічних джерел.

Ілюстрації до статей (графіка і малюнки) подаються у форматі TIFF або JPEG (кожен малюнок в окремому файлі).

При підготовці ілюстрацій слід мати на увазі, що в журналі не використовується кольоровий друк.

Рукописи, які не відповідають цим технічним вимогам, редакція не реєструє і не розглядає з метою публікації.

Адреси для листування:
E-mail: eppd13@gmail.com
ediskurs@gmail.com
Офіційний сайт: http://eppd13.cz

Поштова адреса:
Головний офіс: BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Зразки оформлення бібліографічного опису джерел і літератури згідно з угодами APA (American Psychological Association) порівняно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006:

Загальні правила: посторінкові посилання на джерела та літературу подаються мовою оригіналів, тобто не перекладаються та не транслітеруються.

Місяць перегляду web-сторінки подається мовою статті.

Цитати також подаються мовою статті.

1. При посиланні на книгу цілком:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

При посиланні на сторінку 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого" ; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012. – 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структурации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структурации / Э. Гиденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс:* учебник. Одесса: Фенікс.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон, Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

При посиланні на сторінки 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон, Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, Є.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). Фінансове право: *підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Петришин, О.В. (2000). Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

4. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти *:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

5. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). Губернатор штата: статус и полномочия. *США. Канада: Экономика, политика, культура*, *7,* 55–70. [Згідно ДСТУ це виглядало б так: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Згідно ДСТУ це виглядало б так: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1,* (p. 405). London, New York.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. Посилання на том

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). *(Т. 1. 1866-1889).* Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.

9. Закони Російської імперії (мають особливості реквізитів у порівнянні із сучасними законами):

без посилання на статтю:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657.*

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1981 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

із посиланням на статтю закону:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660*.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660. – Ст.27, II, п. 3.]

10. Збірки матеріалів офіційного діловодства.

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. При оформленні посилання на матеріали web-сайтів посилання включає ім'я автора сторінки, назву сторінки, *назву сайту (набирається курсивом*), адресу сайту (URL), виділену знаками <>, та, за можливості, дату останнього перегляду сайту (в круглих дужках) автором посилання:

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (2013, листопад, 21).

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України*. <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. Посилання на законодавчі акти та правові документи:

Угоди:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS. 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, листопад, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, листопад, 21).

При посиланні на статтю Конвенції:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, листопад, 21).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, листопад, 21).

Двосторонні угоди:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Рекомендації СОП:

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

Документи ООН

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (2013, листопад, 21).

Документи судів

Документи Міжнародного суду

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92. <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5> (2013, липень, 13).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (2013, липень, 13).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Справи ЄСПЛ:

(до 31 жовтня 1998 року)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A

Allenet de Ribemont v. France (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III

Garnieri v. Italy, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported

(з 1 листопада 1998 року)

Постанова Палати ЄСПЛ з питання прийнятності скарги для розгляду по суті [Judgment on the merits delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Постанова Великої Палати ЄСПЛ з питання прийнятності скарги для розгляду по суті [Judgment on the merits delivered by the Grand Chamber]

Campbell v. Ireland [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Рішення Палати ЄСПЛ про визнання скарги прийнятною [Decision on admissibility delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II

Рішення Великої Палати ЄСПЛ про визнання скарги прийнятною [Decision on admissibility delivered by the Grand Chamber]

Campbell v. Ireland (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II

Постанова Палати ЄСПЛ щодо попереднього заперечення [Judgment on preliminary objections delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Постанова Палати ЄСПЛ з питання про виплату справедливої компенсації [Judgment on just satisfaction delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Судові рішення окремих країн:

Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, липень, 13).

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Закони та інші законодавчі акти тощо.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (2013, листопад, 21).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, листопад, 21).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Посилання на статтю кодексу, закону, конституції тощо

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, листопад, 21)

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění **v prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí byt publikováné do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí byt publikováné do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí byt publikováné do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí byt publikováné do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí byt publikováné do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí byt publikováné do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stranek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, prácovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytováné na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí byt uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: http://eppd13.cz

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Vzorec bibliografického popisu zdrojů a literatury v rámci dohod APA (American Psychological Association) ve srovnání s **ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 (*Státní Rada ze standartizace a metrologie Ukrajiny*):**

Všeobecné pravidlo: odkazy na originálné zdroje a literaturu jsou předložené v původním jazyce, t.je. není přeložený a ne přepsaný.

Měsíc přečtění web-stránky je uvedén v jazyce sepsání článku.

Citaty z jazykových verzí zahraničních, pokud jsou k dispozici, obsahuje také jazykově původní článek.

1. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:
Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press.
[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Kelsen, H. General Theory of Law and State / H. Kelsen. – Harvard : Harvard University Press, 2009. – 516 p.]

Když se odkazuje na stránku 17:
Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press, 17.

2. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:
Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

Když se odkazuje na stránky 13-15:
Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

3. Giumelli, F. (2013). How EU sanctions work: a new narrative. *Chaillot Papers, 129.*
[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Giumelli, F. How EU sanctions work: a new narrative / F. Giumelli // Chaillot Papers. – 2013. – P.129.]

4. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu:: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

5. Nigro, F., Nigro, L. (1970). *Modern Public Administration*. New York: Harper and Row. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Nigro F. Modern Public Administration / F. Nigro, L. Nigro. – New York : Harper and Row, 1970. – 490 p.]

6. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1,* (p. 405). London, New York. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

7. Když se uvádí odkazy na webové stránky, položka musí obsahovat jméno autora té stránky, titulní stranku (*anebo její název*), název webu (uvedený kurzívou), webovou adresu (URL) zvýrazněnou znaky <>, a také, pokud je to možné, datum, kdy naposledy byla webová stránka aktualizjvaná (v závorkách) autorem odkazu:
EU Creating Court for Kosovo War Crimes. *EPOCH Times.* <http://www.theepochtimes.com/n3/601421-eu-creating-court-for-kosovo-war-crimes/>

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (21. listopadu 2013).

8. Odkazy na právní předpisy a právní dokumenty:

Dohody:
International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21. listopadu 2013);
Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (21. listopadu 2013).

Když se odkazuje na článek Úmluvy (Konvence):

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21. listopadu 2013).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (21. listopadu 2013).

Dvoustranné dohody:

(Dohoda mezi Vládou Ukrajiny a Vládou Ruské federace o spolupráci v oblasti hledání v letectví a záchránění. (Dohoda je schválená usnesením Kabinerz Ministrů Ukrajiny № 1094 ode dne 28.11.2012) (je přijaté dne 28. listopadu 2012, vstoupila v platnost pro Ukrajinu 18-ho února 2013). *Офіційний вісник України*, 29, 130.)

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Doporučení COП (*Služba uspořádání dopravy*):

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). Oficiální webová stránka Nejvyšší rady Ukrajiny <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21. listopadu 2013).

Dokumenty OSN:

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (21. listopadu 2013)

Dokumenty soudů

Dokumenty Mezinárodního soudu:

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5> (13. července 2013).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (13. července 2013).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Soudní usnesení jednotlivých zemí:

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Zákony a jiné právní úkony etc.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (21. listopadu 2013).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (21. listopadu 2013).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Odkaz na článek zákoníku, zákona, Konstituce, atd.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. < http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (21. listopadu 2013).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English:
an abstract (700-900 characters), a title of the article and complete data
of an author – full first and last name, academic title,
academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:
E-mail: eppd13@gmail.com
ediskurs@gmail.com
Web: http://eppd13.cz

Mailing Address:
BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Samples of bibliography formatting in accordance with the APA (American Psychological Association) Agreements in comparison to State Standard of Russia and Ukraine 7.1:2006:

1. For reference to a book as a whole:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

For reference to page 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Reference according to the State Standard: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого" ; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012.– 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структурации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Reference according to the State Standard: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структурации / Э. Гиденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс:* учебник. Одесса: Фенікс.

[Reference according to the State Standard: Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. For reference to a book as a whole:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

For reference to pages 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Reference according to the State Standard: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, Є.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). Фінансове право: *підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Reference according to the State Standard: Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). Губернатор штата: статус и полномочия *США. Канада: Экономика, политика, культура*, *7,* 55–70. [Reference according to the State Standard: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

4. Петришин, О.В. (2000). Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.

[Reference according to the State Standard: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

5. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Reference according to the State Standard: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти *:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Reference according to the State Standard: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1,* (p. 405). London, New York.

[Reference according to the State Standard: Rosenau J. N. Governance /
J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. For reference to a volume:

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). *(Т. 1. 1866-1889).* Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Reference according to the State Standard: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.

9. Laws of the Russian empire (have features of essential elements in comparing to the modern laws):

without reference to the article:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657.*

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

with the reference to an article of the Law:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660*.

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660.]

10. Collections of materials of official office work:

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.

[Reference according to the State Standard: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. For referring to materials of websites, a reference includes name of the author, the title of webpage, *the title of website (in italics)*, the address of website (URL) given in symbols < >, and possibly the date of last visit to website in parentheses:

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (2013, November, 21)

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України*. <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. References to legislative acts and legal documents:

Treaties

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, November, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, November, 21)

For reference to an article in a Convention:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, ноябрь, 21)

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, November, 21)

Bilateral Treaties:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

ILO Recommendations:

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, November, 21).

UN Documents

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (2013, November, 21)

Judicial Documents

ICJ Documents

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5> (2013, July, 21).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004. <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (2013, July, 21).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

ECHR Cases:
(before Oct. 31 1998)
Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A
Allenet de Ribemont v. France (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III
Garnieri v. Italy, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported
(beginning November 1, 1998)
Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II
Judgements of National Courts:

Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, November, 12).

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Laws and so forth

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (2013, November, 21).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, November, 21).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Reference to an article in a Code, Law, Constitution, etc.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, November, 21)